

2 КРБ. 10 К.

Микола
БІЛКУН

Вибрані
твори

МИКОЛА БІЛКУН

Микола Васильович Білкун народився у грудні 1928 року в селі Приворотті на Хмельниччині. Учасник Великої Вітчизняної війни. За освітою — лікар, за покликанням — журналіст, письменник.

Кращі роки творчого життя (два десятиліття) присвятив роботі в республіканському журналі «Перець». Полюбився читачам як автор дотешних, гостросюжетних книг гумору і сатири, фантастики і пригод, а також художньо-публіцистичних творів на міжнародну тематику.

Найбільшу популярність відомому письменникові принесли книги оповідань та повістей «Незакінчена молитва» (1958), «Останній могоканець» (1961), «Декамерон Самуїла Окса» (1966), «Бабин борщ» (1973), «Багато, багато, багато золота» (1975), «Не та натура» (1976), «Лімузин диктатора» (1984), роман «Ті, що zostалися жити» (1979).

Микола БІЛКУН

Вибрані твори

ГУМОРЕСКИ, ФЕЙЛЕТОНИ
ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНІ ПОВІСТІ
ПОВІСТІ-ПАМФЛЕТИ, ПАМФЛЕТИ

Київ
Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
1988

До книги Вибраного відомого
українського радянського письменника
включено гуморески, фейлетони, повісті,
в яких автор викриває носіїв зла,
потворні явища дійсності.
Представлено також твори
на міжнародну тематику,
що розвінчують хижачку політику
сучасного імперіалізму.
Манері письма автора властиві
лаконізм, дотепність,
гостра сатирична спрямованість.

В книгу Избранного известного
украинского советского писателя
включены юморески, фейлетоны, повести,
в которых автор разоблачает носителей зла,
уродливые явления действительности.
Представлены также произведения
на международную тематику.
Манере письма автора свойственны лаконизм,
острая сатирическая направленность.

Передмова ЮРІЯ ЯЧЕЙКІНА

Б $\frac{4702590200-089}{M205(04)-88}$ КУ8.192.88

ISBN 5—308—00074—3

© Склад, художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1988 р.

КОМЕДІЯ ЛИЧИН

Шанувальники гумору давно вторували свої персональні стежки до книжок з ім'ям Миколи Білкуна, бо вони уже кілька десятиліть є надійною ознакою якості. Іскрометні книги з цим ім'ям на обкладинці ніколи не позначалися літературним штукарством або псевдовагомою тематикою. Його твори дотепні й гострі, написані невимушено і розкуто, насичені напруженою, здебільшого — карколомною ідеєю.

Відтак — вони мають успіх в літературних гурманів, залюбки «ковтаються» й читачами, у яких ще не виробився сталий художній смак. Білкуна хочеться не лише читати й перечитувати, а й декламувати цілими сторінками. Звичайно, не ручаюся за всіх, але мене, коли читаю його гуморески і повісті, охоплює саме таке непрофесійне бажання.

Секрет Білкуна — ось він. Письменник знає: гумор, фантастика та пригоди читача ваблять. На них з року в рік зростає попит. І що ж вдіяв майстер? Він ці жанри поєднав! А слідом за першопрохідцем ринули такі талановиті гумористи, як Юрій Прокопенко та Олександр Мірошниченко. Туди ж подався і «багатогрішний аз». Коротко кажучи, Микола Білкун започаткував в українській гумористиці зовсім нову для неї царину, яка існувала в інших літературах і позначена такими широковідомими і такими різними за манерою письма іменами, як О'Генрі, Карел Чапек, Фрідьєш Карінті. Ще раніше — Лукіан з Самосати, Франсуа Рабле, Джонатан Свіфт, Сірано де Бержерак.

А у нас? Чого не було, того не було. Тепер же, завдяки зусиллям Миколи Білкуна (а першому, хто торує шлях, завжди найважче!), і ми — не на узбіччі. Правда, й твердити, що вже ухопили олімпійського бога сміхотворення Момуса за бороду та й сягнули рівня світових класиків, було б передчасно... Однак дещо таки маємо!

Одного разу на зустрічі з читачами мене запитали:

— Що таке гумор?

Запитання дуже складне, хоча відповідей на нього існує безліч. Подекуди — вкрай суперечливих. Серед них: «другорядний жанр», «літературне відгалуження», «метод творення», «емоційний

стан», «тенденція до критиканства» і так далі... Але є й таке: «спосіб мислення»! Проте точного визначення від античних часів і до наших днів не знайдено. Чому? Гадаю, тому, що воно й неможливе. І я відповів образним малюнком:

— Справжній гумор — це діаманти на золотій короні літератури.

Що тут зчинилося! Буча...

Скільки навели прикладів поганюючих літвправ, що маркіруються під «гумор»! Аж моторошно стало.

А все чому?

Як і завжди, ларчик відкривається просто. З деякого часу мало не всі друковані органи — газети і журнали — запровадили свої «куточки гумору». З одного боку, це добре, бо нині і від майстрів, і від різноробів «веселого цеху» не чути скарг на те, що їм, мовляв, ніде друкуватися. Та медаль має свій другий, менш парадний бік: через посилене полювання за гумором страшенно впала вимогливість. Навіть елементарна. На «веселому ярмарку» замість діамантів переважно тьмяно посвічують штучним блиском псевдогумористичні стрази, позначені «прохідною» дріб'язковістю та художнім несмаком.

У відповідь на цілком справедливий закид читачів мені довелося назвати зразки справжніх творчих здобутків, а серед них два твори М. В. Білкуна — гумористичну повість «Декамерон Самуїла Окса» та повість-памфлет «Хроніка Пігстаунської в'язниці». На першій з них зупинюся докладніше. Білкунів «Декамерон» посів не лише особливе місце в його творчості, а й відіграв помітну роль в становленні новітнього українського прозового гумору в цілому. Про це мені уже доводилося писати в методико-теоретичній праці «Терези сміху», присвяченій проблематиці та можливим перспективам в царині сатири.

Треба одразу зазначити, що в цьому творі Білкун дещо відійшов від типового для широкоформатного гумористичного твору «сюжету з мандрями», хоч принцип мандрівок лишився: «подорожні» клопоти одного з героїв — Юрія Семеновича Черчика — письменник ускладнив коментарями другої дійової особи — Самуїла Мироновича Окса. Повість має парадоксальне забарвлення, спроектоване на образотворення головних персонажів. Колишній підпільний «бізнесмен» Черчик щойно вийшов з в'язниці і подорожує по місту Сонячногорську у пошуках колишніх співників по махінаціях, аби знову пристати до «праці». Тим часом Окс уже встиг збагнути безперспективність таємного збагачення за рахунок держави і, всупереч традиційним біографіям мільйонерів, перетворився з підпільного «великої руки» ділка на скромного чисельника взуття.

З першої зустрічі горе-героїв окреслюється сатирична суперечливість їхніх життєвих позицій. Черчик палає бажанням розпочати процес грошового накопичення знову, він ще дивиться на Окса як на крадія-колегу. Але той від колишніх «накопичень» тепер тільки й має багатства, що баночки з гуталіном, тож і запал Черчика охолоджує іронічним скептицизмом. Черчик, проте, не здається — ходить по місту й шукає колишніх спільників. Оке щовечора коментує марні тії походеньки — і перед читачем проходить ціла вервечка колоритних личин із темного світу духовно здичавілих ділків. Оксові коментарі насичені таким нищівним сарказмом, таким відвертим знущанням над удаваними личинами спільних «колег», що Черчик не витримує:

«— Ви весь час розповідаєте мені про якихось ненормальних.

— А вам здається, що є нормальні мільйонери? Нормальний мільйонер — це такий же нонсенс, як високоморальний ширмач¹ або, нарешті, як ідіот із ступенем доктора математичних наук».

Ця одверто весела, сатирично загострена повість була написана понад двадцять років тому, а читається й тепер так, ніби створена зараз — у добу прискорення та перебудови. «Декамерон» Білкуна з'явився у той час, коли в гуморі майже беззастережно панувало схематичне й бездумне комікування. І, що найдивніше, на ґрунті отого, подекуди буквально висмоктаного із пальця, дрібнотем'я з кількома «визнаними» сюжетними моделями точилася дуже велелюбна й гучна «дискусія», з приводу якої Микола Білқун іронічно зауважив:

«Якщо вірити сучасним пісням, написаним виключно для романтиків, то людство поділяється на фізиків-ядерників, геологів та інших. До «інших», між іншим, належать критики і сатирики. Принципової різниці між ними немає. І перші і другі критикують, і перші й другі стріляють з гармат по горобцях. Другі по горобцях взагалі, перші — по горобцях літературних. Висновок: обнімімось, брати мої! Для чого братовбивча стрілянина?»

Від тієї давньої Білкунової іронії й зараз огортає сум...

Цікаво: погляди Миколи Білкуна на призначення та функції літературного сміху повністю збігаються з поглядами уславленого класика сміхотворення Марка Твена, хоч їх віддаляє значна відстань у часі. Навіть соціально-суспільні умови буття у них полярні, кардинально різні. А свого часу, уже на схилі років, Марк Твен, згадуючи власну творчу молодість, називав сміхачів, які починали разом з ним і заявляли про своє літературне існування дуже оглушливо. А де вони зараз? Хто їх пам'ятає? Чому їх

¹ Ширмач — різновид злодійських «професій» (авт.).

спіткала творча поразка? Що втопило їхві колись гучні імена в Леті, осоружній річці забуття?

Марк Твен дає недвозначну відповідь: дріб'язковість, дрібно-тем'я. Або, якщо скористатися висловом Миколи Білкуна, стрілянина з гармат по горобцях. З боку українського сміхотворця — то зовсім не деклараційна заява, а творче кредо. Уважний читач помітить важливу (навіть принципово важливу!) особливість його творів. А саме: важко поділити гуморески, оповідання, памфлети, фейлетони та повісті письменника на суто гумористичні і суто сатиричні. Саме це органічне злиття гумору і сатири, чим, повторюємо, позначена уся творчість М. Білкуна, й забезпечує їм довге й активне існування. Чи варто доводити, що гумореска без ґрунтовної соціологічної основи, без точної «поглибленої» мети приречена на короткочасне існування?! Сміхацький «метелик» живе один день — день друку або виходу в ефір. Водночас і сатира забудеться хутко й незворотно, якщо нездатна викликати принаймні іронічної посмішки. У Білкуна гумор і сатира — це дві руки, причому такі, з яких права знає, що робить ліва.

Говорячи про сатиру і гумор як про доповнюючі одна одну категорії сміхотворення, не зайве згадати слова видатного фейлетоніста газети «Правда» Михайла Кольцова: «Нема сатири без гумору. Найубивчіша, найскорботніша, найгнівніша сатира повинна мати в собі хоч краплю глузування, інакше вона перестане бути сатирою». Цей кольцовський підхід домінує у Білкуна. До того ж маємо не краплину глузування — в'їдливих дотепів, безжального кепкування, гротескного висміювання, а значно більше. Досить яскраво виявилось це в політсатирі на міжнародну тематику, що мало кому вдасться. Навіть коли йдеться про визначних памфлетистів...

Незабутній корифей українського радянського гумору Остап Вишня, посилаючись на великого земляка Миколу Гоголя, неоднораз підкреслював, що гумору боїться навіть той, хто вже нічого не боїться. Це сказано не для красного слівця, бо сміх не знає сумніву і не визнає дискусій. Сміх — це вирок. І вирок остаточний, який оскаржувати марно. Коли людина над чимось сміється, вона цим веселим емоційним «діянням» оте «щось» вголос і щиро засуджує й заперечує у найбезапеляційнішій формі. Це особливо характерне для нашого радянського гумору, який позначений здоровим соціальним оптимізмом.

Кожен гуморист, кожен сатирик, кожен фейлетоніст (і сам Білкун в тому числі) знають, як важко викривати зло, що завжди прагне до позитивної мімікрії, намагається заховати потворне мурло під благоліпною личиною. З власної практики відаю, що кожен «герой» майбутнього фейлетона ладен про себе такого на-

вернути, що хоч твори з цього іконописну персону святого великомученика.

Зірвати удавану личину! — ось першорядне завдання будь-якого сміхотворця. Білкун це робить надзвичайно вправно. Тому й даю своїм роздумам над книгою узагальнену щодо його творчості назву — «Комедія личин». Додам тільки, що в політичній сатирі письменника мажорна комедія перетворюється у трагікомічний фарс.

Доскіпливий «мисливець за недоліками» може закинути авторі статті: «Ага! Писав-писав, а не переповів жодної гуморески! Непорядок...» Наперед відповідаю: навіщо? Адже вони вміщені в книзі, і кожен може їх залюбки прочитати без моєї смакової жуйки. Тож чи не ліпше акцентувати увагу на визначальних прикметах творчості письменника-гумориста, які допоможуть правильно зрозуміти її і оцінити в цілому?!

Ще один штрих до творчого портрета Миколи Білкуна. Якось на читацькій конференції ведучий так відрекомендував автора цієї книжки:

— Перед вами другий Остап Вишня!

Микола Васильович озвався реплікою:

— Це ви дарма... Коли на те пішло, хочу бути першим Білкуном.

Жарт? Не зовсім, бо справжній митець — творча особистість, а не позначений літературознавчим тавром епігон. Тому й справді виглядає кумедно, коли деякі гумористи з «творчою наснагою» чубляться, з'ясовуючи, хто з них перший, хто другий, хто третій, геть забуваючи, що кожен «цифрний ряд» починається з нуля...

Цього року Миколі Васильовичу Білкуну минає шістдесят. На свій ювілей відомий сміхотворець разом з видавцями подбав про гарний дарунок — однотомник вибраних творів.

І кому?

Хіба собі?

Ні, читачам!

Юрій Ячейкін,
лауреат Міжнародного конкурсу
гумористів «АЛЕКО».

Гуморески
Фрейметони

СОРОМЛИВИЙ

Він таки з самого дитинства був соромливим. Вже такий соромливий, такий соромливий, що батько тільки руками розводив:

— І в кого воно таке вдалося? Дивишся — інші діти як діти, а наш... Ну, чого ти такий, синку?

Мати заперечувала:

— Чого ти, старий дурню, до дитини причепився? Ну, чого? Хвалити бога, що соромливий. Хіба краще, коли дитина на голові ходить? За свого Вітю я спокійна. Хто-хто, а вже Вітя ні в яку халецу не вскочить. Ніколи нам за нього червоніти не доведеться. Та й життя його тектиме тихо, спокійно.

Що то материнська любов, що то материнське серце! Наче у воду дивилася — життя Вітине з самих щонайдитячіших років справді плинуло тихо, спокійно, не турбуючи нікого.

Сам він умів обходити неприємності, як і калюжі в дощ.

А скільки їх могло бути ще в дитячі роки! Скажімо, виходить Вітя із школи і бачить, як двоє шибеників смічуть маленьке дівча за кіски. Реве дівча, аж заходиться, а шибеники регочуть. Ну, що б ото Віті підійти та стусанами обдарувати шибеників, визволити дівчинку? Це б йому як раз плюнути, бо Вітя хлопчик і височенький, і міцненький. Мама, що й казати, піклується про нього — щоденно по чотири скляночки сметани дає йому. Віті та сметана вже в горло не лізе, а він п'є, бо соромиться мамусі відмовити. Сказала мамуся — соромно не слухатись. Словом, був Вітя хлопчиком в силі і міг би тих шибеників як кошенят порозкидати. Але Вітя соромився до них підійти. Йому, правда, і за хлопчиків соромно стало, бо хто-хто, а Вітя собі такого ніколи б не дозволив. Вітя від самої тільки думки про це почервонів і, заплющивши очі, побіг додому.

Мама похвалила сина:

— Правильно! Правильно зробив. Соромно встрявати не в свою справу. Хіба ти міліціонер?!

Вітя був соромливим хлопчиком, і йому двічі повторювати не варто було. Він нікуди не встрявав. Він соромився.

Або їде в трамваї. Сидить собі так спокійно, що соромиться вступити місце бабусі, котра ледве на ногах тримається. Так соромно, так соромно, що аж одвертається до вікна.

Проте не завжди соромливість гарантувала від неприємностей. Ріс Вітя, росла його соромливість, а неприємності так і чатували на нього. Ото якось, коли став уже парубчаком, зв'язався з однією веселою компанією. Як воно так вийшло, Вітя й сам не міг би пояснити. Скоріше всього, це трапилось через надмірну Вітину соромливість. Не міг хлопцям відмовити в своєму товаришуванні. А вони взяли та й затягли його до буфету. Не міг відмовитись. Посоромився й відмовитись від горілки, якої ніколи не пив — вона була йому противна. Червонів Вітя, червонів, соромився, соромився, і випив. Одну чарку випив, другу. І наче соромитись перестав. А тоді таке почалось, що й згадувати соромно. Почав Вітя галасувати, склянки бити. Розбив один ніс, п'ять склянок — і заночував у міліції.

Після того випадку мати, батько, сусіди тільки руками сплеснули:

— І звідки надійшло таке затменіє? Така соромлива дитина і на тобі!

Мріяв Вітя полярним льотчиком стати. Далеко, глибоко ховав свою мрію — соромився своєї мрії. І навіть коли матуся почала наполягати, щоб Вітя вступив у бухгалтерську школу, змовчав — засоромився матусі перечити. Так і не вийшов з Віті полярний льотчик, став Вітя бухгалтером.

Була ще одна заповітна мрія у хлопця — хотілося на БАМ поїхати. Бо країні не тільки полярні льотчики потрібні. Для бухгалтера і там знайшлася б робота.

Боже, що сталося, коли матуся дізналася про Вітину мрію, як вона почала його соромити:

— Як тобі не соромно! — заламувала руки. — На кого ти нас покидаєш? Ти нас у гроб позаганяєш — де твоя совість?!

Дуже соромно Віті стало, дуже соромно. Не хотів Вітя рідну матусю в гроб заганяти і зостався дома. Ну що ж, вдома то й вдома — вдома теж робота для бухгалтера

знайдеться. Жив Вітя вдома, працював бухгалтером, і життя його плинуло тихо й спокійно. Як і планувалось.

Жив, жив та й закохався. В хорошу-хорошу дівчину. Закохатися закохався, а освідчитись у коханні соромиться. Соромливий! Кохає і соромиться, соромиться і кохає.

Дні минають, місяці минають, а справа на місці. Соромиться Вітя, соромиться підійти до дівчини. А вона й не знає того.

— І чого б тобі, Вітусику, не одружитися? — це вже мама. — Он у Парамона Филимоновича Шкодника дочка на виданні...

Посоромився Вітя сказати, що зовсім йому дочка Парамона Филимоновича не подобається. Почервонів, засоромився, промовчав. І здався. Соромився і тоді, коли кричали: «Гірко!», соромився і в домі тестя Парамона Филимоновича Шкодника.

Працював тесть головою правління якоїсь артілі, туди й зятя влаштував бухгалтером. Не подобалось Віті багато дечого в артілі. Воно б тестеві сказати про те, або в газету написати... Так незручно якось. Соромно. Чого доброго, письменником назвуть. А тесть тим часом папірця дав підписати. У Віті ледь з язика не злетіло: «Не законно це!» Та посоромився. Ну, як таке скажеш? Свій він, рідний. Тесть тим часом другого папірця підсовує. Посоромився Вітя і цього разу відмовити тестеві... І повелосся. Тесть підсовує, зять підписує... Бо сором'язливий!

Раптом грім гримнув — ревізія. Ой, біда, біда прийшла! Взяли тестя, взяли й Вітю. Дали тестеві, й Вітю не зобидили. Сіли і Вітя, і тесть. А матуся, а родина, а сусіди тільки руками об поли вдарились:

— Та що ж це таке?! За що ж це його так?! Ну, старий, може, й натворив чого. А Вітя? Він же такий соромливий, такий...

1960 р.

ЧАВУННИЙ ДЯДЯ

Це той, що молоді не любить. Контакти у нього з молоддю дуже обмежені, вони легко і просто вкладаються в дві формули: «А я в твої роки...» і «У тебе ще молоко па губах не обсохло».

До першої формули чавунний дядя вдається тоді, коли, на його думку, молодь хворіє на лінощі. Власне, навіть не в лінощах річ. А в тому, що після роботи, вмившись та переодягнувшись, молодь хоче потанцювати. А ще молодий хлопець хоче в певному місці зустріти дівчину. (Від себе додамо: дівчина абсолютно не заперечує проти такої зустрічі). З такої нагоди вона ще має нескромне бажання одягнути найкраще плаття. І причесатися за останньою модою. Хлопець теж. Ніяк галстука не може підібрати: підбере до сорочки — з костюмом галстук не гармонувє, підбере до костюма — сорочку треба міняти.

Чавунний дядя дивиться на те все, дивиться, а тоді починає закипати:

— Та я в твої роки босий, можна сказати, ходив.

— І зимою?

— А що? І зимою, круглий рік, можна сказати, ходив босий, бо не до того мені було. Не те у мене в голові було.

— А що у вас в голові було?

— Не важно. Я до того веду, що теперішня молодь не знає, почім ківш лиха. Ледащо, словом... Я у ваші роки...

— А скільки ж вам років?

— Ну? Га? Сороч з гаком, та не в тім суть. А в тім, що не знає теперішня молодь, почім ківш лиха, і взагалі... Я в твої роки спав по чотири години на добу, та й то не все.

— І нам трапляється.

— А-а-а! Трапляється, трапляється. Я знаю, як трапляється: стоїте з дівчатами до ранку, от і трапляється.

— А ви не стояли?

— Я? Я зовсім інша справа. Я в твої роки вже за цілу дільницю відповідав. Я, можна сказати, по вісімнадцять годин на добу працював.

— Побійтеся бога! Початок вашої трудової діяльності припадає десь на середину тридцятих років. Як відомо, в той час вже давним-давно було узаконено восьмигодинний робочий день.

— Ну то й що? А може, я вісім годин по графіку, а решту на ентузіазмі. Ви хіба можете так?!

— Ми все можемо.

— Да-а-а, одні тільки танцюльки в голові. Несерйозний народ. От я у ваші роки...

Повірте мені: чавунний дядя у ваші роки був точнісінько таким нудним, як і зараз.

До другої формули вдається він, коли дізнається, що кого-небудь з молодих раптом призначили на відповідальну посаду.

— Куди йому! Не справиться. Я в його роки, можна сказати, ще читати не вмів... Молоко на губах не обсохло!

— Чому ж так? В ті роки, здається, з неписьменністю було покінчено?

— Ну й що ж, що покінчено? А я не вмів. Я манівцями йшов, своїм розумом до всього доходив, а не галопом по Європам...

— Для чого? Ви ж могли вчитися, як і всі.

— А я йшов, можна сказати, від солдата до генерала. Я, можна сказати, практик великий.

— А теорію з практикою не пробували поєднувати?

— Для чого? Я чоловік солідний, а він, можна сказати, шмаркач. Ач, головним інженером призначили!

— Хіба не справиться?

— Та не в тім діло. У нього ж, можна сказати, молоко ще не обсохло, а його вже головним...

— Але діло своє знає!

— Хіба я кажу, що не знає? Може, й знає, тільки ж, знову ж таки, молоко на губах не обсохло, а його...

— Добре, добре, а скільки мусить бути років людині, щоб її призначили головним інженером? Коли можна призначати? Після тридцяти, після сорока, після п'ятдесяти?

— Коли, коли... Хіба я знаю коли? Кажу ж: молоко на губах не обсохло!

— А в скільки років, по-вашому, до решти обсихає молоко?

— В скільки, в скільки... Чого ти до мене причепився?!

Дуже мені хотілося сказати чавунному дяді: «Голубе сизий! Вік — це не єдина ознака розуму і ділових якостей. Повір мені: людство й досі ламає голову над тим, кого в світі більше — безвусих геніїв чи сивих дурнів». Але промовчав. Боявся у відповідь почути: «У тебе ще молоко на губах не обсохло. Я в твої роки так не говорив».

Бо ж таки молодший я від нього на цілих два з половиною роки.

1966 р.

— Чули? Насті Костишиній корова ногу зламала. Ха-ха-ха! Дотанцювалася! Побачимо, як вона гопака втне у клубі тепер! Х-хі-хі-хі, з поламанною ногою. А дівці ще ж і заміж виходити треба. Ха-ха-ха! Хотів би подивитися на того дурня, котрий криву дівку в жінки візьме... А-ха-ха! А-ха-ха!

— А ви чого радієте, дядьку Архипе?

— Чого радію, чого радію? Смішно, знаєте — перша танцюристка на селі і раптом крива. Як же ж його не посміятися? А-ха-ха-ха!

Ось і Настя йде. Нічого. Рівно йде, на ногу не припадає.

— Насте? А як нога?

— Яка нога?

— Як то яка? Тобі ж корова ногу зламала, дядько Архип каже.

— Ні-і, таке вигадали! Не ламала мені корова ноги. Хвицнула, правда, дійницю перекинула, тільки порожня була дійниця, так що й шкоди ніякої.

Ми до дядька. Оглянулися, а його й слід прохолов.

І так завжди.

Де в кого нещастя трапиться, а в Архипа великдень. Коли ж нещастя не трапиться, то Архип сам його вигідає.

— Дивіться, дивіться, у Ковтунюків хата горить. А-ха-ха! Так їм і треба. Мабуть, самогонку гнали, воно й зайнялося. А він думав, що в нього не загориться. Кам'яницю, мов клуб, відгрохав і думав — не загориться. Загорілося... А-ха-ха! Де ж це він сьогодні ночувати буде із своїм кагалом? Невже до Мотрі піде? Ага, так його там і чекають. Горить, горить! Бачте, скільки диму. А пожежна наша й не чухається. А-ха-ха! Це ще ж і Василь в тюрму, мабуть, сяде, що вчасно не виїхав. А-ха-ха! А таки засудять. Чого ж? Раз ти на пожарці робиш, то і їдь вчасно. Він ще женитися хотів — тепер його оженять. Хі-хі-хі! Стара Варка передач наноситься, ха-ха-ха!

— Та не горить хата, дядьку Архипе, придивіться краще. Це Ковтунюк у саду торішнє сміття палить.

— Хіба? Невже не горить? А шкода, хай би загорілося, знав би тоді, як кам'яниці будувати. Не загорілося сьогодні, загориться завтра. Від цього ніхто не застрахований.

— Чого ж? Ковтунюк страхівку справно платить.

— А коли згорить, йому можуть не заплатити. Можуть сказати, що він сам запалив. А-ха-ха! Можуть, хі-хі-хі, не заплатити. Ото сміху буде!

— Обов'язково заплатять.

Аж посмутнів Архип. Пішов похнюпившись. Ніби його обікрали, наче в борщ наплювали.

Тільки не довго сумував. Увечері біля кооперації аж захлинається:

— Чули? Петренків собака всіх Гуменюків перекусав. А-ха-ха! Сказився, розумієте, з цепу зірвався і всіх пошматував. І стару, і дітей на шматки, м'ясо кавалками летіло. Навряд чи й виживуть, а коли виживуть, то обов'язково покажуться. Ото сміху буде. Уявляете: старий Гуменюк бігає по селу та гавкає! О-хо-хо-хо!

Ми — глип, а Гуменюк саме цигарки купує.

— Іване, що там у тебе сталося?

— А що сталося?

— Ну, як же ж, Петренків собака зірвався...

— Та зірвався. Ми його з Данилом ввіймали і прив'язали.

— І не покусав нікого?

— Порося вхопив за вухо...

— А воно не сказилося?

Тут дядько Петро своє слово вкинув:

— Чого йому казитися? Хіба Архип його покусав. Або Архипова слина на нього впаде... Ти, Архипе, як помреш, ми тебе ховати не будемо.

— А то ж чому? — насупився Архип.

— Мазі од бліх та кліщів з тебе наробимо. Невістка казала, що тепер з гадючої отрути різні ліки роблять, а в тобі ж тої отрути не приведи господи.

...Тепер Архип ходить і чекає, коли у дядька Петра хата займеться або коли дядько Петро ногу зламає.

Тільки ноги у дядька Петра міцні, і хата не думав горіти. А як, не дай бог, і загориться, то Василь, той, що єа «пожарці», теж недаремно хліб їсть — вмить загасить.

1966 р.

Про нас, пожежників, обивателі різні плітки пускають. Мовляв, щоб стати пожежником, треба вміти двадцять чотири години на одному боці проспати, а потім ще двадцять чотири години на другому. Тільки після цього тебе у пожежники візьмуть.

Це вони до того ведуть, що пожежі тепер дуже рідко трапляються і через це, мовляв, у нас роботи нема. Правильно, пожежі такі рідко трапляються. Я, по правді сказати, за свій дворічний стаж роботи у колгоспній команді жоден раз не брав участі у гасінні пожежі. Та й товариші по роботі, у яких стаж чималенький, вже давно пожеж не пам'ятають. Але ж того обиватель своїм кудим розумом ніяк не хоче зрозуміти, що це наша ж таки заслуга. Бо, як каже наш начальник Гнат Кирилович: «Не штука пожежу загасити — штука її не допустити». Профілактика, одним словом.

Дехто не розуміє: наш обов'язок не тільки пожежі гасити. Ми завжди людям в пригоді стаємо, коли їм скрутно. Приклад. Якось восени баба Хима полізла по драбині на свою грушу гнилиць нарвати. А груша ж у неї висока-висока, в кінці городу росте, мало не до неба. Раптом драбина візьми та впади. Баба Хима під самісіньким небом. Злізти боїться, кричить не своїм голосом: «Люди добрі! Рятуйте, бо ось-ось гілляка вломиться і виведе мене на орбіту!»

Кричи не кричи — хто тебе почує, коли дорослі на роботі, а діти в школі. Сидів вдома тільки дід Тимко, той, що через дорогу. Але що з нього толку, коли ще у русько-японську оглух після контузії.

Ну, почули ми, себто пожежники, приїхали і зняли бабу Химу з груші. Тільки-но повернулися у депо, як дзвінок з тваринницької ферми: «Виїздіть негайно!»

Летимо, як то кажуть, на третій космічній швидкості. За хвилину і сорок сім секунд там були. Прилітаємо і дивуємось: ні диму, ні вогню. Завідуючий фермою дядько Оникій назустріч біжить:

— Біда, хлопці! Галактіон у силосну траншею провалився!

Маю вам сказати, що Галактіон — це симентальський бугай, а ваги в ньому, не збрехати б, більше тонни. І чого це його на тую силосну траншею потаскало, чорти його племінного батька знають. Загруз у силосі по самі роги,

тільки стогне... Думаєте, легко було витягати. Проте витягли. Всякого буває. За один день дві отаких пригоди. Тут і без пожежі чуб свердлов стане.

А позавчора справжньою вогненною стихією запахло. Прибігає до нас у депо хлопчина, Прокопа Заярнюка синок.

— Ой, їдьте швидше, дядько Карпо горить!

— Який дядько Карпо?

— Гнидюк, той, що за ставом хата.

Ну, Гнидюка Карпа не тільки у селі — у районі знають. Першої руки спекулянт і хапуга. На фермі чи на полі його тільки тоді можна бачити, коли щось погано лежить.

Найбільше він у роз'їздах: або у області чимось спекулює, або на далекій півночі. То, дивись, повіз у Архангельськ кислоти, то у Мурманськ цибулю. Від його хати до міліції стежка не заростає. І самогонні апарати у нього не раз забирали, і сидів трохи. Але не кається. Хата у нього хороша, під шифером, не хата — палац. Шкода, якщо така хата згорить. Словом, летимо ми на другий кінець села на третій космічній швидкості. Приїздимо і дійсно зупиняємось перед фактом пожежі: крізь шифер на даху дим курить. Воно ж відомо: диму без вогню не буває. Двері замкнено — видно, нікого дома нема. Драбину приклали, кишку розмотали, мотор включили. А Гнат Кирилович вже на даху орудує — шифер розкидає, аби швидше до вогню добратися. Він у нас мов орел, завжди попереду. Кричить:

— Давай, хлопці, давай! Дамо вогненній стихії водою по зубах!

І ми даємо, та так, що вода тільки свистить.

Раптом відчиняються двері, а Карпо на порозі.

— Гвалт, що ви робите?! Ви ж мене втопите! Немає ніякої пожежі!..

Ми отетеріли.

Гнат Кирилович без драбини стрибає на землю.

— Що ж ти, сучий сину, голову нам морочиш! Як нема пожежі?! А дим через шифер пахтить?

Карпо, пом'явшись, признається:

— Та то, хлопці, не дим, то... пара...

Кинулись ми до сіней. Точно! Він, паразит, у сінях самогонку жене...

Розгнівані хлопці обступили Карпа, бити хотіли. Але Гнат Кирилович не дав: ми ж бо при виконанні службо-

вих обов'язків. Мовляв, міліція розбереться, а ми своє діло зробили.

Тільки-но у депо приїхали, як знову прибігає Прокіпа Заярнюка хлопчина.

— Ой, ідіть швидше, бо дядька Карпа завалило!

— Якого дядька Карпа?

— Того, що ви тушили!

— Чим завалило?

— Хатою...

Тьху на твою голову! Ідемо... Дійсно, завалило. Правда, хата стоїть цілісінька, тільки стелю наче хто ножем акуратно обрізав. Упала. І десь там під цими уламками сволоків і глиною мусив бути труп Карпа...

Відкопали... І не труп. Пощастило Карпові. Цілісінький, тільки гуля здоровенна на лобі росте: то була як цибуля, а то стала як горщик з ряжанкою. Незважаючи на гулю, Карпо бідкається:

— Ой хлопці, хлопці, що ж ви наробили? Навіщо стільки води налили?

Ми самі не розуміємо, як це воно трапилось. Коли Гнат Кирилович пильніше приглянувся до мішків, що допомогли завалити стелю, коли спробував на язик білі крупи, якими вони були наповнені, то жахнувся. Сіль... хура солі!

— Скільки ж ти її наховав на горищі? — питаємо.

— Та не так вже й щоб багато, тонни дві було. А вона ж воду бере на себе, як скажена. Така вага, така вага...

— Нащо ж тобі стільки солі?

— Так... На всяк випадок... На чорний день...

— Ну то маєш, дурню, чорний день! — гримнув наш начальник, і ми поїхали у депо.

Така у нас роботка. Не видно її, а лоби мокрі. Тож і не вірте бабці про те, наче двадцять чотири години спимо на одному боці і двадцять чотири години — на другому.

1966 р.

ЗЦІЛИТЕЛЬ

Побачивши серед амбулаторних документів картку Анатолія Сидоровича Косаря, районний терапевт Валер'яно і здивувався, і втішився. Здивувався тому, що Косар, рожевощокій, здоровий чолов'яга, ніколи нічим не хворів

і до медицини взагалі ставився зневажливо. А втіпився тому, що Косар був начальником автоколони. Валер'яно ж мав днями перевезти тещу із сусіднього містечка. З машинами тим часом було скрутно, бо всі вони поїхали на вивезення цукрового буряка.

«Скрутило-таки, — подумав Валер'яно, відкладаючи картку набік. — Вихвалявся здоров'ям... Не хвались, брат, завчасно, бо організм у тебе хоч і волячий, але від усяких несподіванок не гарантований... Може, там нічого серйозного немає, а просто прогуляв день, а тепер бюлетень ка-нючитиме. Тим краще».

Терапевт повагався трохи, а тоді присунув до себе картку Косаря і викликав його позачергово. До кабінету зайшов огрядний чолов'яга в добре пошитому кителі і галіфе, в хромових, старанно наваксованих чоботях. Лице у нього було рожеве, кругле, а крупний сизуватий ніс виразно говорив про деякі пристрасті свого господаря. Маленькі, жалісливо примружені очі бігали, мов мишенята, і шукали співчуття.

Косар басом кашлянув і замогильним голосом привітався. Валер'яно запросив його сідати і почалася спеціальна розмова.

— На що ми скаржимося? — ласкаво запитав Валер'яно, крутячи в руках фонендоскоп і подаючись вперед.

Косар ще раз кашлянув, глянув жалісливо на лікаря і, погладивши себе по коліну, сказав:

— В боку стріляє.

— В боку? Не бережемо ми себе, Анатолію Сидоровичу, ой не бережемо. Ну куди ж це годиться? Десь, напевне, продуло, або лягли на вологу землю. Ану, скиньте кітельок, я послухаю, що там ваше серце каже.

Валер'яно почав заряджати свої вуха оливами фонендоскопа, а Косар став поволі роздягатися.

— Дихайте. Так, так... Не дихайте. Так. Ну, дихайте ще.

«Ну й легені, не легені, а ковальські міхи. Що там у нього стріляє? Дивно, дивно. Може, то невралгія міжреберних нервів?» — думав лікар, подорожуючи фонендоскопом по богатырській грудній клітці Косаря.

— І давно це у вас? — запитав, на хвилину відриваючи фонендоскоп від тіла хворого.

— Може, з тиждень, може, більше. І голова болить, і в очах якісь мушки літають.

«Знаю, коли мушки починають літати. Коли перехилиш три по двісті — не тільки мушки, а й джмелі зарояться», — подумав Валер'яно і знову заходився вивчати пацієнта.

Слухав, стукав, обдивлявся, розпитував і за чверть години прийшов до висновку, що перед ним закінчений тип симулянта. Одного тільки не розумів: для чого Косарю потрібне симулянство? Відпустити його, обмежившись тільки профілактичними порадами, не хотів. Косарю потрібно було «допомогти». І Валер'яно сів писати рецепти, направлення на рентген та в лабораторію для аналізів.

— Ну, як, докторе? У мене щось небезпечно? Дуже туберкульозу боюсь, — мимрив Косар, застібаючи гудзики. — Мені б, докторе, на курорт...

«На курорт тобі, аякже! На буряки тебе, кабана гладкого. Повантажив до вечора — і стріляти перестало б», — подумав Валер'яно, а вголос сказав:

— Небезпечного нічого немає, але підлікуватися, звичайно, слід. На курорт хочете? Можна й на курорт. Напишу довідочку, потім ви перейдете до невропатолога, він теж... Заготуємо курортну картку, і щасливої дороги в кузню здоров'я. Відносно путівочки зайдіть до Катерини Тарасівни, вона не відмовить, я їй подзвоню. А поки що візьміть рецептик, порошечки до їжі, крапельки після їжі, неодмінно, неодмінно... А папірчики — цей на рентген, той в лабораторію, на аналізи. І завтра до мене.

Зворушений Косар дякував і, засовуючи папірці в кишеню кітеля, рушив до дверей. Та раптом зупинився.

— Докторе, а відносно режиму і дієти?

— Гм, гм. Режим звичайний, тільки намагайтесь лягати на годину раніше спати. А щодо дієти... Їсти можна все. Тільки остерігайтесь гостре вживати, ну там оселедці і таке інше.

«От чорт, — подумав Косар, — до буфету саме оселедці привезли. Та ні, буду терпіти!»

Він уже сам почав вірити у те, що хворий.

— Для апетиту столового винця можете випити півскляночки, — вів далі Валер'яно.

«Ну, це вже дзуськи. Сам знаю, що краще для апетиту», — міркував про себе Косар і розпрощався.

Коли виходив, Валер'яно ще раз нагадав про завтрашню зустріч, порошечки та крапельки. «Тоді й про машину заїкнуся», — вирішив.

Заспокоєний Валер'яно продовжував прийом хворих.

За обідом дружина розповіла новину, від якої Валер'яно захлинувся борщем і довго не міг відкашлятись.

— Ти знаєш, — говорила Ольга Дмитрівна, подаючи котлети, — Косаря під суд віддають.

(У цю мить і захлинувся Валер'яно борщем).

— Про це все місто говорить. Відкрилося багато темних справ. Він ганяв машини у незаконні рейси під час жнив. Чотири машини навантажив фруктами і послав спекулювати аж на Урал. І взагалі різні дрібні і великі шахрайства розкрилися. Бензину багато не вистачає, за частин. Ну, Косар, звичайно, злякався і вирішив терміново захворіти. (Валер'яно відчув, як у нього запашили вуха). Кажуть, на курорт збирається. Тільки який же це дурень дасть йому путівку?! (У Валер'янка змокріла лисина, обличчя зробилося червонішим за борщ). Всі ж знають, що він ніколи нічим не хворів і не хворіє, крім хвороби рук. Рук у нього дуже липкі. Але від цієї хвороби лікують не на курорті...

Валер'яно ледве закінчив обід. Він був сердитий на себе, на дружину, на весь світ. І більше всього, звичайно, на Косаря. «Почекай, гаде, я тебе вилікую, шахрай ти проклятий! Я тебе зцілю!»

Другого дня Косар впевнено попрямував до терапевтичного кабінету, але медсестра зупинила його і запропонувала дочекатися своєї черги. Передчуваючи неприємності, Косар важко опустився на стілець і почав читати-перечитувати плакати, що висіли на стінах. Він був зляканий і розтривожений. «Може, — майнуло в голові, — приймає не Валер'яно?» Але ні, двері відчинилися, з кабінету вийшла бабуса — і Косар побачив велику лисину Валер'янка. Нетерпінню не було меж, але вирішив терпеливо дочекатися черги.

Стрілки великого годинника, що висів на стіні, як на лихо, наче поприлипали до циферблату. Нарешті через дві години Косаря запросили до кабінету. Увійшов бадьоро. Хотів невимушено привітатися, та осікся, інстинктивно відчувши, що від учорашньої люб'язності Валер'янка не залишилося й сліду.

Лікар сухо привітався, сухо наказав роздягнутися. Автоматично вислухавши спекулянта-симулянта, мовчки повернувся до столу.

— Порошки і краплі приймаєте?

— Приймаю...

— Легше стало?

— Ніби легше...

— Ну от, бачите. Я так і сподівався. Сьогодні у вас зовсім інший вигляд. Ви цілком здорові, громадянине Косар. Порошки і краплі можете ще деякий час вживати, а відносно (Валер'янку виразно провів рукою коло шиї)... аніні, й краплі в рот не беріть. Режим дня звичайний. До побачення.

Косар стояв, дурнувато вирячивши очі, і силувався щось сказати. Від здивування й обурення сперло в грудях, а перед очима дійсно залітали мушки.

— А... а курорт? — ледве видавив.

— Курорт... Для чого вам курорт? Ви й дома підлікуєтесь. Ваша хвороба зовсім не загрозлива, проста. Під силу лікарям районного значення. Самі бачите: день полікувалися — і одразу полегшало.

Лікар сердито блиснув на Косаря очима й гукнув:

— Хто на черзі, заходьте!

1960 р.

НЕВГАМОВНИЙ ГРИЦЬ

Приказка «Без нашого Гриця вода не освятиться», безперечно, стосується Гриші Живчика. Без Гриші не те, що воду освятити, гвіздка в стіну забити неможливо: енергії у Живчика вистачає на трьох. Але доля до нього не завжди справедлива. Разом з трикратною енергією вона подарувала йому професію бухгалтера. Гриша хвилини не може всидіти спокійно, а тут доводиться годинами корпіти над дебетами-кредитами і меланхолійно цокати на рахівниці. Зате розквітає щастям Живчик, коли з якоїсь нагоди пересувають в конторі меблі. Він першим хапається за найважчий сейф і, сам собі командуючи: «Ну, раз, два, взяли!», робить героїчні спроби зрушити його з місця. Спроби ці, звичайно, так і залишаються спробами, бо Гриша не силач, а швидше навпаки. Зросту низенького, ручки-ніжки, мов у павучка, тоненькі, на тоненькій шиї телінається поросла рудуватими кущиками волосся велика, не від цього тулуба голова. Як блищать його очі, як бринить голос, коли командує сам собі: «Ну, раз, два, взяли!» Сіренький піджачок морщиться на спині — створюється ілюзія, що він от-от лопне від пружних мускулів. Тоді здоровенні му-

жі — калькулятор Дуся і рахівник Опришко — кидаються на допомогу, наступаючи Гриші на ноги.

Коли у Гриші розтоптані мозолі на обох ногах, а галстук з'їхав кудись на спину, він кидається на допомогу касирці, яка прибиває новий портрет. Ніздрі у Гриші дрижать від збудження, пальці перебувають у стані фортиссімо. Майже силою відбирає у касирки молоток і цвяхи:

— Не так, не так, люба моя! Не так! Облиште! Давайте сюди! — Живчик починає орудувати молотком й енергійно ляяти завод, який випускає м'які цвяхи.

Цвяхи дійсно в його руках стають м'якими, ніби це й не цвяхи зовсім, а варені макарони. Вперто не хочуть лізти в стіну. Та й сам молоток чомусь не скоряється Гриші й зухвало лупцює його по руках. Через п'ять хвилин цвяхи нагадують дощових черв'яків, пальці розпухають, нігті набувають кольору стиглих слив.

Але це зовсім не похитує ентузіазму. Тепер Гриша біжить пересувати столи, по дорозі штовхаючи прибиральницю так, що вона перекидає п'ятеро стільців.

— Що ви робите! Не так! Не тим боком! Іване Івановичу, станьте звідти! Абраме Борисовичу, станьте звідси! Ну, разом! Ну, взяли! — Гриша розштовхує всіх, метушиться, командує, аж поки Абрам Борисович не впускає свій кінець стола Живчикові на ноги.

Поле діяльності Гриші не обмежується стінами рідної контори. Він завжди почуває себе відповідальним за все, що діється навколо. Наприклад, забуксував грузовик — Гриша, розштовхуючи зівак, першим кидається на допомогу шоферові. Він ладен підкласти під величезне колесо грузовика власний портфельчик, щохвилини бігає від кабіни до задніх коліс:

— Давай, давай, давай! Першу швидкість ввімкни, чуда-чоловік!.. Першу, першу, кажу тобі! Назад, назад, здай назад! Ох, безтолковий же ти шофер який!

...Нещастя трапилось в той день, коли контора придбала телевізор. Його урочисто внесли на другий поверх і почали шукати підходящого місця. Енергія Гриші досягла апогею. Він кинувся до телевізора і почав гарячково крутити вазелі, відштовхуючи своїх колег:

— Товариші, дайте я! Дайте мені! Телемеханіка — наука точна, вона вміння вимагає. Іване Івановичу, не чіпайте! Товаришу Опришко, відійдіть, ви ж нічого не тямите в цій справі.

Але невдячні колеги відтерли Живчика від телевізора, маючи для цього серйозні підстави. Як-не-як телевізор не чорнильниця, яку можна сьогодні розбити, а завтра купити нову. Гриша, ображений в своїх найкращих почуттях, насупився і, відійшовши від телевізора, поліз на дах, де наймолодші і найсміливіші встановлювали антену. Рівно через п'ять хвилин в контору вбігла перелякана секретарка Жєня і закричала:

— Товариші, Гриша звалився і вбився!

Всі заахали, заохали і валом повалили на вулицю. Секретарка, як завжди, перебільшила. Тільки перша половина її повідомлення була правдивою. Живчик справді зірвався з даху, але не вбився. По-перше, тому що будинок невисокий, а по-друге, тому що земне тяжіння не могло сильно подіяти на таку незначну масу, яку являв собою Гриша. Він обмежився вивихом плеча, кількома подряпинами і двома вибитими зубами.

Хоч потерпілий відчував сильний біль, енергії, однак, не зменшилось. Коли приїхала машина швидкої допомоги, Гриша самовіддано керував роботою санітарів по транспортуванню власної персони:

— Ви, молодий чоловіче, беріть носилки ззаду, а ви спереду. Разом, разом, ну, взяли!

Живчикові колеги залишилися стояти у дворі. Гришу всі жаліли. А касирка похитала головою і сказала:

— Тепер він, бідолаха, покастється і не буде братися не за свої справи.

У неділю конторщики поїхали в лікарню провідати Гришу. Їм сказали, що хворий Живчик гуляє в саду.

Голос «хворого» вони почули здалеку:

— Та не так, та не так! Товаришу шановний, не так ви переставляєте драбину! Я б показав, як треба, та, на жаль, рука поламана.

Гриша стояв у смугастій піжамі, забинтований і, не помічаючи колег, повчав малярів, як користуватися драбиною. Колеги сумно хитали головами, а Гриша, хапаючи здоровою рукою за щаблі, поривався лізти на дах.

Отакий діяч!

1960 р.

СМЕРТЬ ІВАНА КАРПОВИЧА

Іван Карпович на пенсію не поспішав. На голові ще дуже багато не сивого волосся, і через це вважав себе досить молодим. Голова у нього сіра, наче куделя, очей за товстими скельцями взагалі не видно, губи наче слимаки, завжди мокрі, Івану Карповичу здається, що всі жінки в установі, де він працює, в будинку, де живе, в лікарні, куди час від часу лягає з профілактичною метою, закохані в нього до нестями. Така впевненість дозволяє розповідати жінкам анекдоти, за які треба бити по пиці без попередження.

Іван Карпович оптиміст і взагалі дуже весела людина. Прийшовши вранці на роботу, він перш за все починає переглядати газети. Газети він переглядає, починаючи з четвертої сторінки. Якщо на четвертій сторінці немає хроніки або чорної траурної рамочки, Іван Карпович ображено відкладає газету набік. Вигляд такий, ніби редакція навмисне образила його у найкращих почуттях. Хроніка теж не всяка викликає приємні емоції. Зокрема та, де йдеться про призначення на нові посади. Зате читиво про те, що такий-то товариш увільняється від своїх обов'язків у зв'язку з переходом на іншу роботу, сприймається Іваном Карповичем як подарунок на іменини. В таку мить він радісно потирає руки, губи від задоволення зволожуються, а ноги так і соваютья...

— Ага-а, достукався! Увільнити від обов'язків... А-ха-ха! Давно треба було увільнити, а то цяцькалися з ним. Ха-ха! У зв'язку з переходом на іншу роботу. Знайдуть йому тепер тую роботу, аби до пенсії дотягнув. Ні машини, ні дачі, а-ха-ха-ха! Достукався...

Зважмо на те, що Іван Карпович ні разу не зустрічався з людиною, про яку йдеться у хроніці, тож і не має жодної уяви про ділові чи які там якості. Просто приємно і все.

Коли ж самі захочете зіпсувати Іванові Карповичу настрій і потрапити в число людей, про яких він розповсюджує найжахливіші чутки, скажіть йому:

— Іване Карповичу, читайте нижче. Цей товариш йде на підвищення.

Тепер ждідть «слави».

Але найбільше Іван Карпович любить читати повідомлення в чорних рамочках, де «бу-бу-бу... з глибоким

сумом... бу-бу-бу... в наших серцях...» Чоловік розквітає на очах, що аж слина капотить на газету.

— Таки перекинувся, значить. Діла. Гм. Передчасна, значить... Яка ж вона, дозвольте запитати передчасна, коли йому, старому шкарбуну, років з п'ять тому треба було натягти на себе дерев'яний макінтош?! Це передчасна називається? Яка ж тоді вчасна? Вирвала з наших рядів... Ну, нічого. Черв'ячки своє діло туго знають, вони тебе, браток, поточать тепер. А ще ж, мабуть, сподівався на підвищення піти. Главка йому малувато!.. А-ха-ха! Тепер не вискочиш. Черв'ячки своє діло зроблять. Мабуть, у відпустку збирався, мріяв на березі моря посидіти, рибку половити... Ні-і, голубчику, тепер не рибка черв'ячків, тепер черв'ячки тебе їстимуть. Так-то, брат!

Ще раз нагадаємо, що в переважній більшості випадків Іван Карпович не знав людей, які своєю смертю так прикрашали йому життя. Коли у траурній рамці траплялося знайоме прізвище, Іван Карпович молодшав на двадцять років. Одразу ж кидався до телефону:

— Чули? Денисенко перекинувся. Кажуть, пив останнім часом без пам'яті. Згорів од горілки... Що, взагалі не пив? У нього рак? А природа рака ще не вивчена — міг і на алкогольному ґрунті приключитися. Як, зроду не пив? Багато ви знаєте...

Розчаровано клав трубку і мріяв про той час, коли прізвище чоловіка, з яким щойно теревенив, можна буде прочитати в чорній рамці.

Але далеко не кожного дня газети виходили з чорними рамками, і щасливих днів у житті Івана Карповича було б не так багато, коли б він сам себе не втішав, розповсюджуючи про знайомих (та й незнайомих) гідкі чутки, коли б не зустрічав співробітників ось такими, наприклад, словами:

— Що це з вами, Архипе Михайловичу, ви сьогодні наче з хреста зняті? Шлунок, мабуть?.. Мруть тепер люди від раку шлунку, мруть, як мухи. Ви б пішли до онколога, перевірились, це я вам щиро раджу.

Або:

— Марино Андріївно, ви чахнете на очах. Жінці сорок років, а вигляд на всі сімдесят вісім... Ах, тридцять два? Ніколи б не сказав. Мабуть, дома щось? Може, Микола Сидорович на стороні кралою собі завів? Так ви не соромтесь, колектив пропасти не дасть, сім'ю врятуємо. Заявку на місцевком — і ми вживемо заходів!

...Того трагічного ранку Іван Карпович прийшов у свій кабінет у доброму гуморі, бо тільки що відповідним чином побесідував з економістом Мариною Андріївною. Сів до столу, почав переглядати газети. Газети були нецікаві. Ні хроніки, ні чорних рамок. Іван Карпович зітхнув, ображено плямкнув мокрими губами. Аж тут задзвонив телефон. З другого кінця говорили:

— Привіт, Іване Карповичу! Ти про Тарасюка сьогодні в газеті читав?

— Ні-і!... А що? — у Івана Карповича солодко завмерло серце.

— І по радіо не чув?

— Ні-і!.. А хіба...

— А ти почитай, почитай, у всіх газетах надруковано.

На тому кінці поклали трубку. Іван Карпович знову кинувся до газет. Невже він міг пропустити чорну рамочку, яка завжди кидається у вічі? Ні, рамочки не було. Може, хроніка? Може, на третій сторінці розгромний фейлетон? Не було хроніки, не було й фейлетону.

Раптом на першій сторінці Іван Карпович побачив знайоме прізвище. А поруч... Поруч указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження орденом...

В очах потемніло, газета випала з рук, чоловік незручно скрючився у кріслі... Більше його не чули.

1967 р.

МЕДУЗА

Це в дитинстві:

— Мамо, а Петько в баньку з варенням поліз!

— Мамо, а Галя киці на хвіст наступила!

— Тату, а Ванько твої цигалки брав!

Коли підріс трохи:

— Ганно Трохимівно, а Микитюк мишу в клас приніс!

— Іване Архиповичу, а Козолуп чорнило вилив!

— Антоне Михайловичу, а Лисенко контрольну списує у Лісовської!

Як дорослим став:

— Ти, Мишо, з ним не дружи. Він, знавш, що про тебе говорив? Він говорив, що ти дурень і задавака. Ти краще зі мною дружи.

— Ти, Гаврику, з Мишком не дружи. Він дурень і задавака. Він мені, знавш, що про тебе говорив? Він мені про тебе говорив, що ти брехун і боягуз!

— Не знаю, Олю, що ти знайшла в цій компанії. Чого ти з ними ходиш? Вони обидва нехороші хлопці. Вони сміються з тебе. Знавш, що про тебе говорять?.. Соромно навіть повторювати такі дурниці. Хіба що дай вухо. Ні, язик не повернеться... Олечко, підем сьогодні в кіно?

— Звичайно, це не моя справа. Я розумію. Ви директор, ви за все й відповідаєте, але мені серце болить за рідну установу. Петренко знову сьогодні запізнівся на десять хвилин. Виступити на зборах? Покритикувати? Ні-і, спасибі. У мене й так ворогів доволі...

— Я розумію, може, це й не моя справа, але мовчати я не можу. Гальченко й Іванченко вчора знову розклалися в ресторані. Як розклалися? Ну-у, вечеряли... Ну-у й, звичайно, випивали. Чи п'яні? Не бачив. Але ж у рестора-ні!

— На перший погляд, може, все це мене й не стосується, але... Але коли щось трапиться, то впаде тінь і на вас, і на мене, і на увесь наш колектив. Між Козолупом і Лісовською намічається щось на зразок морально-побутового розкладу. Він їй, розумієте, тюльпани дарує, поперед себе в дверях пропускає, у трамваї, розумієте, вона сидить, а він, як журавель, стоїть. У театрі їх бачили разом. А в неділю разом у Пуцу-Водицю їздили... Чого? Як по-вашому?.. Хи-хи-хи! Солідна людина, завідуючий відділенням і раптом... Що, намірились одружитися? Да-а?.. Знаємо ми теперішніх наречених. Дивіться, вам видніше, але коли-небудь щось колись десь...

«Доводжу до вашого відома, що наш двірник не ретельно підмітає тротуари перед будинком. Після його підмітання завжди валяються недокурки і навіть сухе листя, яке злітає з дерев».

Як дідом став:

— Як пенсіонер неодноразово мав змогу спостерігати, що наша листоноша неодноразово фліртувала з кіоскером на розі вулиць Садової і Польової. А трудящі в цей час з нетерпінням чекали періодичних видань та листів. Як пенсіонер не можу залишитися осторонь такого ганебного факту.

«Сигналізую вам, що перукар Помазюк знову подряпав мені шкіру в районі вуха. (Минулого разу він подряпав шкіру в районі бороди). Цікаво, хто проводить масово-виховну роботу в перукарні № 97?»

Прийшла Смерть:

— Ну, збирайся, чоловіче!

Глядь, а чоловіка нема. Зосталося щось таке слизьке, холодне, медузоподібне...

Але Смерть не погребувала-таки, взяла його.

От коли б усіх таких та в один день!

1967 р.

ВІН ДЕСЬ ТУТ...

— Громадяни судді і ви, громадяни народні засідателі! Я не виправдовуюсь... Знаю, що винен, і знаю, що судите мене по всій строгості законів і справедливо. Воно, конешно, могло б ще й не так скінчитися. Коли б не оцей громадянин, що при погонах старшого сержанта міліції, то ви б судили мене як убивцю.

Я чесний чоловік, батько трьох дітей, в білих арміях не служив, під судом і слідством не перебував і раптом — вбивця! Що ви на це скажете? А було діло так. Хоч, як правду сказати, то й діла того було на копійку, але через ту копійку тисячі морозилися. Банк нам платить тільки 7, 13, 22 і 28 числа кожного місяця... А тут короткий день. А в Сільгосптехніці...

Я по суті, я по суті! Не перебивайте — усе розкажу, як на сповіді. Дайте виговоритись, бо на душі так накипіло, що я мало вбивцею не став. Отож, цей громадянин, оця

потерпіла, так би мовити, сторона мала мені на нарядах закарлючку поставити. Закарлюка... підпис і все! Тоді у банк, а машини мої всі на базі ще з вечора стояли напоготові, чекали.

Я з ним, з цією потерпілою стороною, ще напередодні по телефону домовився, і він мені соловейком... Вибачайте, я по суті, і він мені соловейком так у трубку співає: «Приїздіть завтра зранку, ми починаєм з дев'ятої. Підпишу, і все буде в ажурі!»

Я дякував. Ну, думаю, діловий чоловік. Конкретний. День хоч і короткий, але весь попереду. Майже шість годин матиму попереду. А за шість годин знаєте скільки можна встигнути? Словом, без п'яти дев'ять я вже там. Третій поверх, триста шістдесят друга кімната. Його, цього громадянина, цієї потерпілої сторони, конешно, ще нема. Ну, я їй не дуже так турбуюся, гуляю коридорами.

Десь о пів на десяту заглянув до тієї кімнати. Пальто висить, його нема. Ну, думаю, вийшов чоловік на хвилинку, чи викликали. Різне буває... Гуляю. Десята година! Знову потикаюся — нема. Пальто висить, папери на столі розкидані, а його нема. Вже на одинадцятую звернуло. Нема.

Виходить якась дамочка з оберемком бамаг: «Ви кого чекаєте?» — «Та цього товариша, з триста шістдесят другої кімнати». — «Він десь тут!» — і побігла. Я гуляю. Вже одинадцята година. Заглядаю в кабінет — пальто висить, його нема. Ходив я, ходив, курих, курих, тоді не витримав і заглянув у сусідню кімнату: «Ви не знаєте, де товариш з триста шістдесят другої кімнати?» — «Він десь тут», — відповідають. Чекаю...

Вже на дванадцятую звернуло. Зайшов ще в одну кімнату. Кажуть: «Він десь тут, тільки що був». Хотів знову пантрувати у нього під дверима, коли один товариш каже: «А ви загляньте на четвертий поверх, у чотириста сімнадцятую кімнату, може, він там».

Піднімаюсь на четвертий поверх, заходжу у чотириста сімнадцятую... Там накурено, столів не видно. Але живі люди є. Чую, суперечка йде, кому в якому секторі сидіти. Зрозумів — футбольні квитки ділять. Питаю: «Такого-то й такого-то тут нема, часом?» Подивилися на мене, наче я з місяця впав, кажуть: «Тільки що був. Він десь тут». Пішов. Котрийсь услід мені: «Дивак, їй-богу, короткий день, а він ходить по кабінетах, вчорашнього дня шукає».

І тут-то я й справді відчув, що день короткий, вже перша година, а закарл... пробачте, підпису на моєму папірці й досі нема. Спускаюсь на третій поверх, знову потикаюсь у триста шістдесят другу кімнату. І що ви думаєте? Застаю! Застаю, сидить оцей громадянин, оця, значить, потерпіла сторона, за столом, папірцями шарудить. Я так зрадив, ніби рідного тата побачив. І забув про всі свої обиди, папірця наперед виставляю: «Підпишіть, любий мій!» І він начебто зрадив, каже: «Одну хвилинку, любий мій, мене начальник викликає, зараз повернусь і все буде в ажурі». Ну, думаю, хвилинка сюди, хвилинка туди вже нічого не вирішує. Чекав більше, почекаю менше. Пішов він. Я чекаю. Чекав, чекав, а тоді знову почав по кабінетах никати. І в кожному кабінеті мені відповідають: «Був — пішов». «Тільки що був». «Він десь тут».

Нарешті якась добра душа сказала мені: «Він пішов у буфет, це на першому поверсі». Біжу до буфету. Там пусто, тільки буфетниця тарілки рушником витирає. Я до неї: «Був тут такий-то й такий-то?» — «Тільки що був. Кефір пив. Я ще й пляшку не прибрала». Подивився на пляшку з-під кефіра і попливли в мене перед очима зелені кола.

Боже мій, боже! Що ж його робити? Уже друга година дня і день короткий, і тепер у банк можна потикатися аж через шість днів! Це майже тиждень пропав... Пробачте, громадяни судді, і ви, громадяни засідателі, я по суті, я вже закінчую... Ні, думаю, я його таки мушу ввіймати сьогодні! І побіг знову на третій поверх. До третього не добіг... На другому зіткнулися. Він в пальті, в шапці, з папчкою під пахвою. «О-о-о, любий мій! Я дуже поспішаю. А ви вже в понеділок зранку до мене, і все буде в ажурі. Розумієте, сьогодні короткий день».

Останнє, що я подумав: «Зараз я тобі його зовсім укорочу, негіднику такий!» І схопив за петельки. Що було далі — погано пам'ятаю. Ну, там у протоколі все записано... Знаю, що коли б не цей громадянин при погонах страшого сержанта, судили б ви мене сьогодні як убивцю...

Суд пішов на нараду.

Як на мене, то я виправдав би цього забіяку поневолі. На його місце «посадив би» потерпілу сторону.

Дуже шкода, що в Карному кодексі немає статті, по якій притягали б до відповідальності за розкрадання часу...

СНІГОВА ЛЮДИНА

Петрик і Грицько пішли на лижах у поле покататися й одразу запримітили велику кучугуру. З неї добре було б спускатися на лижах. А як підійшли ближче, то почули, що в кучугурі щось харчить. Голосно, але не жалібно.

— Борсук, — компетентно заявив Петрик.

Цю заяву одразу ж спростував Гриць:

— Ні, не борсук. Борсукові в полі нічого робити. Він собі в лісі харчить.

— Ну, тоді їжак. Їжак — він теж на зиму спати лягає.

— А їжак так голосно харчати не може.

— А може, там п'ять їжаків?

— І п'ять так голосно харчати не будуть.

— А може, десять?

Поки Гриць прикидав, чи зможе хор з десяти їжаків так голосно харчати, Петрик сам відкинув їжаків гіпотезу.

— Слухай, — зробив круглі очі Петрик. — А може, там вовк?

Після такої заяви покруглишали очі і в Гриця. Зустріч з вовком не віщувала нічого хорошого. Хлоп'ята вже хотіли дременути назад до села, але віковична хлоп'яча цікавість взяла верх, і вони, не змовляючись, почали розгрібати сніг лижними палицями. Треба було подивитися, що там таке, а тоді вже тікати. Кілька разів палиці ковзули по чомусь металевому.

— Стій! — прошепотів Гриць.

— А що?

— Я знаю, що це таке, — ще тихіше прошепотів Гриць.

— А що ж це таке?

— Це ракета з планети Марс. Зрозуміло тобі? Сіли вночі на полі, їх снігом притрусило, от вони й не можуть вибратися, харчать...

— Хто?

— Ой, який-бо ти дурень! Хто, хто. Марсіяни! От хто. А може, їм наша атмосфера не підходить...

— Що ж робити?

— А я знаю...

— Може, міліціонера покликати?

— А що він допоможе? Нащо він? Хіба вони хулігани чи правила вуличного руху порушують? Не на дорозі ж приземлилися, а в чистому полі, нікому не заважають...

— То, може, фельдшера покличемо? Хай зробить укола, щоб страшно так не харчали.

— Не-е, у марсіян хвороби свої, їм наші уколи ні до чого. Я знаю, що треба робити. Треба бігти в сільраду і бити телефонограму в Москву...

— А давай ще трохи розкопаємо!

Приятелі не дуже довго вагалися і запрацювали палицями знову. І знову палиці кілька разів шкрябнули по металу. Потім брязнуло скло, і з кучугури повалила густа пара. Хлоп'ята так і присіли з переляку. Потім обидва шморгнули носами. Петрик сказав:

— Пахне так, як від стріхи тітки Теклі, коли вони самогонку женуть.

— Яка тобі самогонка? У марсіян ракети на спирту ходять. Заливають у двигун спирт, як у нас пальне в трактор, і тільки фрррр! Бачиш, двигун, видно, не охолов, здалеку ж летіли.

Між тим пара розвіялася, і в кучугурі стало видно віконце. Не заглянути в те віконце міг тільки дурень, а Петрик і Гриць такими себе не вважали. Тому й заглянули. І побачили: в кабіні ракетоплана з планети Марс спав зарослий щетиною дядько. Спав і хропів так, що вся ракета аж порипувала й жалібно дзвеніла всіма деталями. Білий густий іней вкрив дядькову волохату шапку, комір пальта, щетину.

— Хіба марсіяни такі бувають? — спитав Петрик.

Гриць мовчав. І його почав гризти сумнів. По правді сказати, він теж уявляв собі марсіянина іншим. Але втрачати авторитет в Петрикових очах йому не хотілося.

— А я знаю, хто це, — пошепки сказав він, — це снігова людина! Читав про снігову людину?

— Читав. Тільки ж вона в горах!..

— А ця в полі. Може, її для науки сюди закинули? Треба бігти до села, попередити дядька Оникія.

І вони взяли старт з місця в кар'єр.

...Чутка про снігову людину ширилася по селу з космічною швидкістю. За якихось півгодини в полі, біля таємничої кучугури, крім голови колгоспу Оникія Артемовича Забудька та представників влади, зібралось чимало добровольців, готових послужити науці. Почали ретельні розкопки.

— Обережно, обережно! — командував Оникій Артемович.

Нетерпіння і бажання побачити снігову людину з контейнером або ракету з марсіянином були такими великими, що, коли з-під снігу відкопали звичайнісінького трактора, всі здивувалися, не розуміючи, що, власне, сталося.

— Не там копали, — розвів руками Забудько.

— Там, там! — в один голос крикнули Петрик і Гриць.

Тут рипнули дверцята, і з кабіни трактора почало щось вилізати... В одну мить трактор залишився в центрі дуже великого кола. Нікому не хотілося залишатися сам на сам із сніговою людиною. А снігова людина стрибнула в свою рідну снігову стихію, гикнула і сказала:

— Сирівцю!

— Дивись ти, по-нашому вміє! — почувися здивовані вигуки.

— Та це ж Панас Гукало! — хтось упізнав односельчанина, знаменитого тим, що, виробляючи мінімум трудоднів, випивав максимум самогону.

...Подальше розслідування цього не зовсім наукового, але, безперечно, цікавого випадку виявило такі подробиці. Повертаючись з сусіднього села, де він був на іменинах у дядини, Панас Гукало вирішив піти навпрошки через поля і набрів на всіма забутий трактор. Спершу хотів завести трактора, щоб тріумфально в'їхати в село, а потім там-таки в кабіні й заснув. Вночі випав сніг, а вранці Гриць та Петрик поїхали кататися на лижах... От і все. Ні, не все. Бо Оникій Артемович сказав комірникові:

— Молодці хлопці. А я сушу свою голову: де це, в чорта, трактор подівся... Ти знаєш що? Виниши пацанам по кілограму меду і по п'ять кілограмів яблук. У премію, так би мовити.

Матеріальна зацікавленість зробила свою справу, і хлопці присвятили розшукам всі свої зимові канікули. Гриць відшукав на полях шість борін, два культиватори і одну сівалку, а Петрик тільки одного культиватора і дві сівалки.

Проте додаткової оплати вони чомусь не дочекалися. Кажуть, що Оникію Артемовичу не до них. У нього якась неприємність в районі.

1962 р.

Директор радгоспу «Суха левада» Михайло Карпович Гладенький — людина врівноважена. Він ніколи не кричить на своїх підлеглих, не свариться. От і зараз стоять перед ним двоє: завгосп Пустоверх і шофер Давило-Гусятинський. По них видно, що винні. Інший начальник розпікав би їх так, що жижки дрижали б. А Михайло Карпович — ні. Тільки сумно хитає головою. І вже другу годину звертається до їхньої совісті.

— Говоримо ми, товариші, про пильність, про сумлінне ставлення до своїх обов'язків, і все як горохом об стінку. Ну, куди це годиться?! Ви, дорогі мої, виявились справжніми роззявами. А ми з ними боремось, ми тавруємо їх, ми...

Давило-Гусятинський не заперечував. Він дивився кудись убік, в куток кабінету і з шоферським терпінням перечікував зливу директорської моралі, як звук перечікувати дощ. Нарешті директор змовк, глибоко зітхнув і милостиво дозволив Пустоверхові розповісти, як було діло.

А діло було так.

Вранці Пустоверх і Давило-Гусятинський поїхали в місто. Крім різних поточних справ, вони мали одне доручення оперативного, так би мовити, порядку — треба було відвезти на квартиру Семена Семеновича велику корзину радгоспівського винограду.

Вислухавши наказ директора, Пустоверх кивнув головою і записав адресу. Вдвох із шофером вони висадили на машину здоровенну корзину винограду й вирушили.

Приїхали у місто. Знайшли потрібну вулицю, зупинилися біля гарненького будиночка. Пустоверх ще раз заглянув у папірець.

— Тут!

Понесли по сходах корзину, крекчучи, бо була вона досить важкенька. Захекавшись, зупинилися перед дверима. Пустоверх натиснув кнопку. Двері відчинила особа в барвистому халатику. Зміряла прибульців з ніг до голови й роздратовано запитала:

— В чому справа?

Пустоверх торкнувся пальцем своєї кепки і зробив вигляд, ніби збирається люб'язно посміхнутися.

— Тут вам з радгоспу «Суха левада» виноград передали. Директор наш, Михайло Карпович Гладенький...

Особа в халатику милостиво дозволила внести корзину на кухню. Ще раз торкнувшись пальцем козирка, Пустоверх сказав: «До побачення»,— і вийшов. За ним, гукаючи чобітьми, чвалав Давило-Гусятинський. На сходовій площадці хлопці зітхнули з полегшенням: важливе доручення виконано! Давило-Гусятинський витяг з кишені цигарки, а Пустоверх хустинку, щоб витерти спітніле чоло. В цю мить очі його зачепились за номер квартири...

— Стій, стій! — заступник голови схопився за папірець з адресою. Глянув — й застогнав.— Та ми ж не в ту квартиру... Читай: «Квартира 12». А ми в десяту...

— Ну-у! — аж присів шофер.

— От тобі й «ну»! — Пустоверх вже натискував кнопку. Їм знову відкрила особа в халатику.

— Що там ще... передали?

Пустоверх не знав, як почати, й зам'явся. Давило-Гусятинський обережно кахикав у кулак.

— Бачите, мадам, — зважився нарешті Пустоверх, — вийшла маленька неув'язка, так би мовити... Отож просимо пробачення, але виноград...

— Ніякої помилки! — мадам пересмикнула плечима.— Що за дурні жарти! — й грюкнула дверима.

Пустоверх відскочив від дверей і розвів руками:

— Бачив? Що тепер робити?

— Подзвони ще раз!

Пустоверх подзвонив ще і ще, але з-за дверей ніхто не обзивався.

— Поїдемо в міліцію, заявимо! — рішуче запропонував Давило-Гусятинський.

Пустоверх гірко всміхнувся на те й виразно покрутив пальцем біля лоба:

— Тобі цього клопоту мало?!

В суботу посеред радгоспівського подвір'я зупинилася світло-сіра «Волга», і з неї вийшов Іван Іванович. Той самий Іван Іванович, перед яким тремтить сам Семен Семенович.

Гладенький довго тиснув руку Івана Івановича, зображаючи на обличчі невимовну радість. Потім вони пішли оглядати господарство. Іван Іванович скрізь ходив, все оглядав, про все розпитував. І ніби zostався задоволений роботою радгоспу в цілому і керівництвом Михайла Карповича зокрема.

Вже сідаючи в машину, Іван Іванович запитав у Гладенького:

— А як ви дізналися, що я переїхав на Садову?

Гладенький мало не бовкнув, що нічого, мовляв, не знає про переїзд шановного Івана Івановича, проте вчасно стримався. Навіть загадково посміхнувся. Іван Іванович жартівливо посварив пальцем:

— Тут ви проявили оперативність як ніде. Чи й на роботі такий оперативний?

— Та я... Ми стараємось...

— Ну-ну. Бувайте! Будете в місті — заїжджайте без церемоній усяких. Де я живу, знаєте — по сусідству з Семеном Семеновичем.

«Волга» фукнула на Михайла Карповича синюватим димком і покотила в місто. А той ще довго стояв серед двору, тер лоба роздумуючи: «І як це воно добре так вийшло, що корзина винограду до нього потрапила!.. Щасливий випадок, чи що... Якби знаття, то б і барильце вина передав. Зрештою, виправдати цю помилку ніколи не пізно».

Гладенький рішучим кроком пішов до себе в кабінет. Посеред путі зупинився і знову потер лоба: «А що, як це не просто щасливий випадок? Чи не дізнався, бува, клятий Пустоверх, що Іван Іванович переїхав на Садову і сам вислужується поперед мене?»

Він і досі тре лоба.

1962 р.

ВАНЯ... ІМЕННИЦЯ

Зустрів я Анатолія Сергійовича. Йшов кудись. Таке горе написане на лиці, що мені стисло біля серця.

— Драстуйте!

— Ой, здрастуйте!..

— Куди це ви так? До суду викликають чи, може, міліція оштрафувала?

— Ой, не питайте... В гості йду.

— То чого ж ви так... Господарі не дуже гостинні, чи що?

— Ой, де там не гостинні, де там не гостинні — горіти б їм у пеклі мільйон світлових років. То ж то й біда, що

дуже гостинні. Так пригощають, що дружина, як це було не раз, «швидко допомогу» викликає...

— А ви б не йшли.

— Ой, образяться... Прощайте, може, й не побачимось більше.

— Нащо ви так...

— Ой, знаю я, що кажу. Так може схопити, що й до ранку не доживу. Зважте ж самі. У мене катар, гастрит по-новому, і зуби — самі бачите. Жувати швидко не можу, а там гонять, мов на кур'єрському. Хазяйка з правого боку півпоросяти кладе тобі на тарілку, хазяїн з лівого боку чарку наливає, що собака не перескочить. І все це швидко, все галопом. А свинини мені взагалі не можна. Мурижу-мурижу, жую-жую, а хазяйка в рота дивиться та все підкладає, та все припрошує. Зазиваєшся — і вже ціла гора на тарілці, і все таке, що не можна, бо в мене — діабет, нирки по-старому. Минулого Нового року шпротами отруїли... В мене ж печінка! Проти... шпротипоказані... Тьху, шпроти протипоказані. На іменинах їхнього Дусика зробив собі такий приступ, що місяць відлежав... А не їм — ображаються. Підкладають й підкладають. Наче я приїхав з голодного краю. Дома котлети з моркви, а тут жирного холодцю повна тарілка. Часник так і пре... Ну, що його робити? Друзі ж хороші. Тридцять років знайомі. То вони в нас, то ми в них... Найлютіші вороги стільки віку не вкоротять, як друзі... Не піти — не можна, образяться. Дружина моя зараз по аптеках бігає з профілактичною метою, так би мовити. Прийде пізніше, а я оце зараз... Так хочеться йти, як бикові на різницю. Не піти не можна. Ваня їхня — іменинниця.

— Ваня... їхня?

— Тьху, що я плету! Ваня — це він. На той рік уже не буду на його іменинах. Не доживу!.. Прощайте, може, більше й не побачимось.

Мені стало шкода Анатолія Сергійовича.

— Не падайте в розпач. Опануйте себе. І категорично відмовтесь від тих шпротипо... Тьху, протипоказаних. Наполягайте на фрукти!

— Фрукти подадуть аж у кінці вечора. Тоді мені вже киснева подушка потрібна, а не фрукти. Ну, та бог з ним! Страви діло таке... Нещодавно друзі мої цуцика завели. Завжди під столом вештається. То я йому непомітно із своєї тарілки вигортаю... Наїдки ще півбіді. А от горілка!

Хазяїн усе підливає та підливає, приспівуючи: «Пийте, люди, горілочку, а ви, гуси, воду!» Котрі молоді, слідкують і на мене пальцями показують: «Он Анатолій Сергійович за ваше здоров'я не випив». Ну, скандал! Хазяїн з ножом до горла — пий! «Хіба ти мені здоров'я не бажаєш? Пий!» І я мушу. А темп нав'язано такий, що ой-йой! Відстанеш — хазяїн ображається. Не відстанеш — наберешся як жаба мулу, дурниці верзеш. Тоді хазяйка ображається: «Не вмієте пити — не беріться!» Даруйте, а хто ж напоїв? Хіба я сам? Спробуй не випий, за комір виллюють. А так хороші люди. Ну, прощайте, піду, бо вже, видно, чекають. Найбільше боюся штрафної. Прощайте, може, вже й не того...

І він пішов, тримаючись за правий бік і припадаючи на ліву ногу.

1962 р.

ДУБ ЗВАЛИВСЯ...

— Ви чули, Ковтяга помер...

— Хто?

— Ковтяга Іван.

— Та не смішіть мене, бога ради! Ковтяга вмер... Х-ха, Ковтяга вмер! Сам вигадав. Він, знаєте, який жар-тівник.

— Ні, таки вмер!

— Н-ну?

— От вам і «ну»! Жив, жив чоловік і вмер. Що ж тут смішного?

— Від чого ж він умер?

— Кажуть, серце...

— Х-ха, серце. У Ковтяги серце! Ви мені розкажіть — серце! У нього не серце — насос. Ну, справжній тобі мотор. Воляче серце, бегемотяче, слоняче, іхтіозавряче... наче не знаю, яке у Ковтяги серце. Х-ха! В нього не серце, а феномен! Чудо! Його серце тільки за гроші показувати можна. От вам, будь ласка, приклад. Буквально позавчора ми з ним тричі тьопнули по сто п'ятдесят. І хоч би що! Іван побіг ще грошей позичати. Потім вино пили. По пляшці мускату. А ви — серце.

— Кажуть, лікарі признали.

— Лікарі нічого не знають. Не знали вони, яке у Ковтяги серце. Не знали вони Ковтягу. Пам'ятаєте на іменинах в Івашкевича?

— А що?

— Дві пляшки коньяку вижлуктив — і хоч би що. Хоч би скривився. Ні в одному оці. А ви — серце!

— Так лікарі ж...

— Що вони тямлять — лікарі... Х-ха! Серце! У Ковтяги — серце... Не смішіть мене, гріх сміятися — чоловік помер. Або тоді, в Петруся. Вже пили-пили, пили-пили. Всі повпивалися, а Ковтязі хоч би що. Горілки відро випив, а тоді почав дамське вино зливати з усіх пляшок. Яке серце витримало б таку пиятику? Серце... Х-ха!

— Кажуть, прийшов додому на хорошому газу, а вранці — не прокинувся... Може, й прокинувся, так уже мертвий.

— Дурниці, любий мій! Кажете, на хорошому газу. Велике діло. А коли він на поганому був? Він завжди на хорошому газу був. До чого ж тут серце? Га? Мовчите. То ж то й воно! Пам'ятаєте, як на тому тижні Ковтяга засперечався з Йолоповичем, що вип'є вісімнадцять кухлів пива?

— Ага, ага, і випив двадцять два!

— Ну, от. А ви — серце. При чому тут серце? Під час війни антифриз пив — і нічого, а тут чисті напої. Якось торік заїхали ми з ним на дачу до Кобася. Пили вже, пили, аж потомилися. Не пам'ятаємо, хто де й поснув. Прокинулись вранці — голова, скажу я вам... Наче казан. Але якийсь чортяка в той казан заклепки забиває?.. Похмелитися, хоч ти плач, нема чим. Так що Ковтяга робить? Поки ми з Кобасем охали та ахали, він шаснув туди-сюди і знайшов на веранді пляшку денатурату, яким Кобасева жінка примус розпалювала. Сьорбанули і не знаємо з Кобасем, де подітися, а Ковтяга тільки буль-буль — і пляшки денатурату як не було. Ходить й посміюється... Серце... Ха-х!

— Ну, дак лікарі ж... Не витримав, кажуть, мотор.

— Не витримав... Х-ха! Тридцять років витримував, а тут не витримав. Дурниці! Швидше повірю, що Ковтяга від сибірської язви перекинувся. Навіть від курячої чумки. Від корости навіть. Від чого завгодно, але...

— Да-а, такий дуб звалився!

— Мало сказати — дуб, баобаб звалився. І бог знає від якої причини. Медицина... Х-ха! Медицина нічого кра-

щого придумати не могла, так — серце придумала. Бач, причина! Вчора прийшов наїдпитку... А коли він тверезим приходив? Дурниці! Ну, бувайте. Піду співчуття висловлю. А поминки зроблять, не знаєте? Воно б варто за упокій... По єдиній. Любив же її покійничок! До самісінької смерті. Це ще б скільки випити зміг! Вмер так по-дурному й хтозна від чого. Бувайте!

1962 р.

ІВАН САВИЧ ЗАСТЕРІГАЄ

Іван Савич — людина чемна, ввічлива. Він ніколи нікому не зробив нічого поганого. І все-таки сусіди по квартирі його недолюблюють.

Ганна Іванівна купила своєму Віті ковзани. Хлопчина давно про них мріяв. І як було не купити, коли Вітя закінчив другу чверть тільки на відмінно?! Несла їх додому і раділа: «От прийде Вітя з школи, буде йому сюрприз!»

На сходах зустріла Івана Савича.

— Ковзани купили?

— Купила. Знаєте, Вітя так хотів їх мати!

— Хороші ковзани?

— Хороші. І, уявіть собі, не дорого. Така вже радість буде для хлопця.

— Кататися, значить, буде? Так, так. У мене знайомий один теж купив синові ковзани. І теж хороші. Ну, той прив'язав їх до валянок і — гайда на вулицю кататися. Зробив із дроту гачок і почав до автомашин чіплятися. Зачепиться за кузов і мчить за машиною. А на розі Короленка не втримався на ногах, якимось його мотнуло вбік — і під трамвай. Що ж ви думаете... Обидві ноги вище колін!.. Ну, пробачте мені, поспішаю. Бувайте здорові.

Іван Савич побіг у своїх справах, а в Ганни Іванівни зовсім зіпсувався настрої. Вона вже шкодувала, що купила ковзани — почав ввижатися Вітя без обох ніг. В душі нещадно лаяла сусіда: «І де тебе, чорта сухороброго, вирвало на ту хвилину?! Язик би тобі відсох!»

...Якимось запросили Івана Савича на весілля. Женився радіотехнік Ефіркін.

Іван Савич прийшов раніше за всіх. Поздоровив молодих, подарунки вручив, усе як годиться. Навіть запро-

понував їм свою допомогу в деяких господарських справах. І робота для нього зразу знайшлася — йому доручили консерви відкривати. Взявся за роботу азартно, ще й молодих розважав приємною бесідою:

— Племінник Санько недавно одружився. Оце дивлюся на вас, молодих, і ніби бачу його з дружиною. Дружина в нього приблизно ваших, Віро, років. Чорнявенька, синьоока, на вас схожа. Дуже приємна молода дамочка. А любив же її Санько!..

— Чому... любив? — дивується наречена.

— Позавчора розлучились. Розірвали, так би мовити, шлюб. У газеті оголошення було, і на суді були. Все як слід.

У Ефіркіна витягується фізіономія, а наречена намагається звернути розмову в інше річище. Але Івана Савича не так просто збити з курсу.

— Розлучилися... Знаєте, на віку, як на довгій ниві. Спочатку кохаються, як голуб'ята, а потім чортом один на одного дивляться. Це з того кохання великого. Запевняють: «Я твій, а я твоя. До домовини...» Ха-ха-ха! Вірять, дурні, одне одному, а тоді самі ж отруюють життя..

Ефіркін почав підозріло поглядати на Віру, Віра теж відповіла йому гострим поглядом.

А Іван Савич казав далі:

— Одного разу Санько прийшов додому напідпитку. На ліжку вона його не пустила, він і вмовстився на підлозі. А їй за живе взяло: чого, мовляв, він не просить пробачення? І що, ви думаєте, вона зробила? Ха-ха. Обклала його ватою і запалила. Уявляєте ситуацію?.. Ну, вата горить, диму більше ніж вогню... В Санька тільки штани прогоріли. А все ж таки — до чого жіноча психологія доходить!..

Хто зна, може, він у ці дні порушує справу про розлучення?..

...Хтось із сусідів поставив собі телефон. Іван Савич тільки головою похитує:

— Телефон — річ хороша. Чи ти дзвониш, чи до тебе дзвонять. Тільки, між іншим, на Куренівці один дідок через телефон у психіатричку потрапив. Телефон зіпсувався, і куди б хто не телефонував, усі дзвінки на його квартиру сходилися. День і ніч, день і ніч дзенькало! Він уже й трубку знімав, однак дзенькало. І збожеволів старенький. Отак! А на перший погляд, телефон — штука невинна...

Зібралися ми з Ефіркіним рибу ловити. У компанію напросився Іван Савич. Не можна сказати, щоб нас тішила перспектива провести в його товаристві кілька годин. Але що поробиш? Поїхали втриьох.. На рибалці розмістилися кому де сподобалося: я в старому човні, Ефіркін — у лозах, а Іван Савич на розлогій вербі.

Закинули вудки.

— Риболовля — непоганий відпочинок, — почав Іван Савич. — Це коли з одного боку. А з другого боку, коли подумаєш... Все ж таки річка, знаєте, вологість і таке інше. Тут і ревматизм підхопиш, і комарі малярійні літають, і звалитися з берега...

В цю мить почувся страшенний тріск — верба розчавулася, Іван Савич зрекошетив у воду. На поверхні тільки капелюх зостався. І ще з'явилися бульки.

Ми з Ефіркіним кинулись у річку. Спільними зусиллями витягли потерпілого на берег. Але він таки наковтався води, що не подавав ніяких ознак життя. Витрусивши воду, заходилися робити штучне дихання. На десятій хвилині Іван Савич розплющив очі, на п'ятнадцятій сів і дзвінко чхнув. Вмираючі так не чхають, отже ми могли бути спокійними за життя Івана Савича. Поволі обмацав себе, наче дивувався, що повернувся з того світу. Перегодом сказав:

— З одного боку, ви правильно зробили. Штучне дихання і таке інше. Але з другого... Так страшенно нам'яли грудну клітину, що я можу захворіти на плеврит. І потім — помочі, помочі порвали. Новенькі зовсім помочі, і на тобі! Ах товариші, хіба можна так необережно?! О, і гребінець загубили. Напевне, як з води тягли. Алюмінієвий, булькнув — і нема. Шкода. П'ятнадцять років служив — і на тобі! І помочі, і гребінець... Врятували, називається.

Ефіркін викручував мокрі штани і, цокаючи зубами, скаржився мені:

— Ну, буде він, старий чорт, ще коли-небудь топитися — я вже знатиму, що в першу чергу рятувати.

Я теж цокотів зубами і не перечив Ефіркіну.

1960 р.

Коли Геннадій Олексійович був ще Генкою, мріяв знайти карбованця, щоб досхочу наїстися морозива. Своїми творчими планами він щедро ділився з хлопчачами в дворі:

— Отак буду йти, йти і знайду гаманця. А в гаманці — цілий карбованець. Може, навіть два. І я знайду, й піду, й накуплю морозива. А вам не дам. От!

— А як не знайдеш? — питали малі опоненти.

— Не знайду гаманця, то знайду самого карбованця. Не може такого бути, щоб не знайшов! Люди ж гублять гроші. От мій дядько минулої суботи троячку загубив...

Спершу Генчина особа серед громадськості двору викликала певний інтерес і навіть якусь своєрідну пошану. Про нього в дворі говорили:

— Це той пацан, що має знайти карбованця.

Але час минав, Генка чомусь карбованця не знаходив, і тому інтерес до нього поволі згасав. Потім трапилося так, що Вася, хлопчик з їхнього двору, знайшов колицатко від кавалерійської остроги. Ця подія викликала бурхливу реакцію, і про Генку з його карбованцем забули зовсім.

Генка тим часом ріс, поволі перетворювався на Геннадія Олексійовича і не переставав шукати. Правда, тепер він шукав уже не карбованця на морозиво.

В інституті про Геннадія говорили:

— Цікава людина. Знаєте, зірок із неба поки що не хапає, але шукає. Шукає, весь час шукає.

Що саме шукає Геннадій, ніхто толком не знав, але ніхто й не допитувався. Досить того, що людина шукає, має ж вона колись знайти.

На Геннадія дивилися з повагою, а дівчата при зустрічі з ним завжди робили байдужі обличчя, що свідчило про неабиякий інтерес до його особи. Але хлопець не помічав дівчат — весь був у творчому пошуку.

...На експериментальному заводі побутового устаткування, куди Геннадій Олексійович прийшов працювати після закінчення інституту, йому доручили розробити один вузол автоматичної лінії, яку планували встановити на фабриці авторучок. Геннадій Олексійович гаряче взявся до роботи. Занурився у творчий конструкторський пошук по самі вуха.

Минуло не дуже багато часу, й головний інженер заво-

ду ознайомився з винаходом Геннадія Олексійовича. Пристрій на автоматичній лінії працював як шалений. Він насаджував пера на авторучки з такою швидкістю, що людське око неспроможне було фіксувати цю колісь копітку й трудомістку виробничу операцію. Перед очима головного інженера заблищали сльози, він притис до грудей винахідника, вигукуючи: «Геніально! Геніально!» Та раптом прибігли з відділу технічного контролю й зіпсували церемонію. Виявилось, що пристрій Геннадія Олексійовича насаджує пера задом наперед і, між іншим, трохи ламає їх. А швидкість, справді, рекордна, й американська фірма «Паркер» може тричі вмитися.

Проте швидкість швидкістю, а споживач купує ручку переважно для того, щоб писати... Писати ж пером, насадженим задом наперед, не зможе ніхто. Тож від геніального винаходу Геннадія Олексійовича довелося відмовитись. Однак цей факт ніскільки не зіпсував йому репутації. Навпаки, кругом тільки й розмови було про інженера, котрий шукає.

Людина, яка шукає, не може довго залишатися в тіні. Людина, яка шукає, завжди приковує до своєї особи глибоку увагу, чує за своєю спиною шанобливий шепіт: «Це той, хто шукає».

Отже, дуже швидко Геннадій Олексійович, як «той, хто шукає», очолив цілу експериментальну лабораторію. Лабораторії було доручено розробити проект ключа для відкривання пляшок з мінеральною водою. Геннадій Олексійович і вся керована ним лабораторія з головою пірнули у творчий пошук.

Минув деякий час. І ось Геннадій Олексійович доповідає на засіданні техради:

— Товариші, виготовити ключ, який легко знімав би оті металеві капелюшки, в наш час не проблема. Але в наші дні це буде техніка вчорашнього дня. Примітив. Зараз ми шукаємо в децю іншому напрямку. Сміливо і оригінально будемо відкривати пляшку з боку дна. Так, так, товариші члени техради, саме з дна, з тим щоб пляшка була використана як фужер. Берете пляшку за шийку, перевертаєте її, спеціальним алмазним різакон, креслення якого зараз продемонструю, обрізаєте денце і п'єте воду, наче з великого фужера...

— Так, — перебили його, — але ж пляшку після такої операції доведеться викинути...

Геннадій Олексійович зверхньо засміявся:

— Для чого викидати? Зараз наша, очолювана мною лабораторія, шукає економічний і зручний спосіб приварювання денця до пляшки. У час лазерів, мазерів, кібернетики, електроніки це не проблема. Треба тільки шукати найекономічніший спосіб зварювання. Для цього потрібні додаткові асигнування.

Здорова логіка підказувала найекономічніший спосіб відкривати пляшку з денця. Для цього треба було взяти пляшку за шийку і перевірити, чи міцний череп у «того, хто шукає». Але члени техради так не зробили. У кого зведеться рука на творчого товариша?! Члени техради почухали потилиці й вирішили збільшити асигнування для лабораторії. Кожен боїться, аби його не назвали консерватором.

Геннадій Олексійович шукав доти, доки не пішов на пенсію. Провели його із сльозами на очах. Злі язика казали, що то були сльози радості. Але на те вони й злі, щоб молоти дурниці. Голова місцевкому, вручаючи Геннадію Олексійовичу цінний подарунок (анадований годинник вартістю 29 карбованців), схвильовано сказав, що наша молодь має вчитися шукати в таких людей, як Геннадій Олексійович.

...Тепер Геннадій Олексійович член літературного об'єднання при домоуправлінні № 39/17. Його керівник, поет на громадських засадах Аркадій Капусняк завжди ставить Геннадія Олексійовича за приклад молодим поетам:

— Вслухайтеся в ці рядки. Скільки тут творчого пошуку! Ось вони:

У шелесті берез
вчувається тополя,
а поля тобі не перейти,
бо ти замерз...

Відчуваєте, скільки тут внутрішньої експресії? А рима: берез — замерз... А внутрішні рими.... Шукає людина. Треба, колеги, і вам шукати так, як ось Геннадій Олексійович.

Колеги-поети заздять Геннадію Олексійовичу. Дорослі люди — не діти. Дітей цікавить той, хто знайшов. Дорослі поважають того, хто шукає...

1973 р.

І зовсім він на традиційного пасічника не схожий. Полотняних штанів не має і білої сорочки не має теж. Блідо-салатова теніска на ньому, штани лавсанові, воццую заліплені, бриль теж не традиційний — з капронової жилки, в сільмазі за три карбованці і сімдесят дві копійки куплений. І вусів та бороди в нього немає, хоч літній уже. Сухорлявий, рухливий, легкий. Щоки позападали, очі позападали, рот наче ножом прорізаний. Тим самим ножом, яким рєзрізає стільники в алюмінієвій мисці, примовляючи:

— Кушайте мньоду, та кушайте ж бо мньоду! Це вам не базарний з цукром перебовтаний, це живий мньод.

Але нам не хочеться «мньоду», дарма що він живий. Ми їмо черешні. Грандіозна черешня на пасіці. Не черешня, а баобаб. Скільки вона може мати метрів заввишки? Двадцять, двадцять п'ять? А крислата тїнь од неї на півгектара. Кожна черешнина завбільшки, як дістичне яйце. А що вже солодкі! Не черешні, а сливи-кобильохи. Яшко вже втретє лізе з відерцем на черешню. Нарвати їх не штука — три черешнини, та й пригорща. Який безіменний Мічурїн, який Бербанк викохав цю чудо-черешню?

Хазяїн наш, пасічник, знизує плечима:

— Хто її знає... Стара черешня. Я відколи себе пам'ятаю, відтоді й її пам'ятаю. А ви кушайте мньоду, ви на черешні не зважайте. Що в них наїдку? Тільки й того, що в животі набубнявіє. А мньод живий, свіжий, це вам не з базару, котрий з цукром перекалапуцняний.

«Мньод» — живий, стільниковий, порізаний у алюмінієвій мисці «мньод» має якийсь незвичайний кремований відтінок.

— Папашо, а чого він такий?

— Мньод чого такий? А то від дусту. Ви ж того дусту наробили до халери — сиплете його без пам'яті куди треба й куди не треба, а бджола, бідняжечка, шукає, шукає чистеньку квіточку — де ти її знайдеш, все дустом перепаскуджено. Тож і мусить брати, що є, гребе з дустом...

У нас мимоволі витягаються фізіономії, бо хазяїн наш хитро сміється:

— Та не бійтесь, то я сміюся, шуткую. То з вакації мньод. Цвіла цього року вакація пишно, як ніколи. Вони й впали на вакацію хмарою. І мньод такий від вакації на колір незвичний. Кушайте, кушайте, живий мньод!

Маленька спритна бджола гуде в нього над головою, а тоді сідає на руку.

— Хе, — каже хазяїн, — провітритись вилетіла. До ветру вилетіла, скільки у вулику не сиди, а до ветру треба. Чистоплотна скотинка бджола, вона вам у вулику не напаскудить. Це вам не свиня...

Порівняння бджоли із свинею смішить нас, але пасічник не розуміє нашого сміху, він говорить серйозно. Серед усіх живих істот найрозумнішою вважає бджолу.

— Де ж там розум у такій маленькій голові вміщується? — питаємо його.

— Для чого в голові? Вона вся цілком як є — розумна.

— А звідки ви знаєте, що саме ця з вулика вилетіла, що вона там по хазяйству пореається? Що ви їх тавруєте, вуха надрізаєте?

Хазяїн дивиться на нас як на дурнів, бо ми ж таки справді нічого не розуміємо в цих справах. Проте, жаліючи нас за глупоту нашу дрімучу, пояснює:

— Це молоденька бджілка, домашня, сказати б, господиня, маленька, проворенька, вона у вулику пореається. Ну, треба і їй із вулика вилетіти. І до ветру, і так провітритися. Лети собі, дурненька, лети, погуляла й досить...

— А вони вас не кусають?

— Чого б вони мали мене кусати?! Що я їм, ворог?! Вони добре знають, хто друг, а хто ворог. Розумнішого од бджоли створіння в світі нема.

Нарешті пробуємо «живий мньод». Він справді дивно смачний, з якимось чарівним присмаком. Пасічник у такт рухам наших щелеп хитає головою:

— Вакація, вакація, вона свій дух дає. Оту посадочку вакації бачите? То звідти. Добре колись діло зробили, що посадили оту он смужку. А були такі, котрі сміялися — поле, мовляв, воно і є поле, і вакація тут ні до чого. Воно все до чого, коли з головою, з розумом, а коли без розуму... Подивіться самі, що довкола робиться. Ви кудюю їхали? Отудюю-о, поза балочкою?

Ми киваємо головами, віддаючи належне «живому мньоду».

— Ще років два тому тудюю ніхто не їздив, не було там дороги. А один бовдур поїхав навпростець, і вже решта за ним. Та не дивіться на мене так — вам що, ви люди приїжджі. Тут свої думати не хочуть. Хто де захотів, там і зробив дорогу. А де колеса проїхали, там уже тирло, там уже квіточка не виросте і бджілка мньоду не знайде.

Ми невдало жартуємо:

— То пошукає в іншому місці.

— Ні-і! По-дурному хазяйнувати — мнѳоду не буде. І багато чого не буде. Позаторік додумались у нас чомусь посеред поля корівник будувати. Є глузд у голові? По-перше, кільканадцять гектарів масиву зіпсували. Не стільки того корівника, скільки доріг до нього, кожен заїжджає, кудюю заманеться. А по-друге, дояркам, думаєте, зручно мало не чотири кілометри з села бігати? Ні-і, не хочемо думати-соображати. Кожен вважає, що землі у нас не міряно і не щитано. А воно й міряно, й щитано. І горе, коли хто щитати-міряти не хоче. Звалище під садком зробили. Це видано? Скільки землі сплюндрували?! Всякого сміття, залізаччя іржавого, скла побитого назвалювали, а зверху добривами закам'янілими присипали. Є олія в голові? Товаришечки рідні, гай-гай, це ж думати треба! Якщо й далі так хазяйнуватимемо, то скоро бджолі сісти ніде буде. А бджолі треба, щоб все цвіло-буяло, бо вона живий мнѳод добуває.

Ми мовчки висмоктували вощину. Мовчки плямкали. Важко заперечити старому. Через це й уминали «живий мнѳод» мовчки.

1973 р.

КРОВОВИЛИВ

До Ради метagalacticної координатії

Копія: Управлінню Чумацького Шляху.

Копія: Комітету по захисту прав цивілізованих планет.

Копія: Центральній конторі взаємовідносин між планетами Сонячної системи.

громадянина Н. А. Праснюка

З а я в а.

Неодноразові мої звертання до сільської Ради, до райвиконкому, облвиконкому, Верховної Ради республіки, Верховної Ради Союзу, цілої низки міжнародних органі-

зацій аж до Ради Безпеки при ООН включно не дали позитивних наслідків, тому я змушений шукати правди у вас. Доводжу до вашого відома, що в нашому селі, точнісінько як на всьому Чумацькому Шляху, не кажучи вже про нашу зачухану Сонячну систему, правда навіть не почувала. Бо коли б у нас існувала хоча б елементарна правда, гуманний підхід до людини, повага до законів, якби офіційні службові особи з належним сумлінням ставилися до своїх службових обов'язків, то ніколи б не виникла ця ганебна історія, яка викладена в документах, що зберігаються в 192 папках. Найближчим ракетопланом я надішлю копії цих документів, а поки що стисло викладають суть справи.

13 серпня мій сусід Берестюк рубав на своєму подвір'ї дрова, але в такій загрозливій близькості від території мого подвір'я, що це не могло не викликати мого законного обурення. У категоричній, але ввічливій формі я зробив зауваження Берестюку, але він ігнорував моє зауваження і продовжував рубати дрова доти, доки тріска перелетіла через мій паркан. Тріска громадянина Берестюка зіткнулася з головою моєї зозулястої курки, в результаті чого курка загинула від крововиливу в мозок, як гадають спеціалісти. Акт судово-медичного розтину тіла курки та фотокопії зберігаються серед відповідних документів. Після факту (хай і ненавмисного) вбиття моєї курки громадянином Берестюком я негайно зробив відповідну заяву голові сільської Ради т. Свистаку. Голова сільської Ради замість того, щоб вжити відповідних заходів, цинічно порадив зварити курку в борщі й не морочити йому голову. Згадуючи про борщ, він, безперечно, мав на увазі відоме прислів'я: «Іж борщ з грибами, тримай язик за зубами». Я негайно заявив протест т. Свистаку і сказав, що не маю наміру тримати язик за зубами, а негайно розпочну судовий процес проти громадянина Берестюка, а на товариша Свистака скажитимусь в адміністративному порядку вище.

Не буду докладно зупинятися на всіх подробицях цієї надзвичайно принципової справи, скажу тільки, що вона позитивно не вирішена й досі. Суд у першій інстанції, куди я звернувся, постановив стягти з громадянина Берестюка вартість курки на мою користь. Формально це виглядає ніби й правильно, але суд не взяв до уваги вартості яєць, які ця курка могла знести, а також вартості курчат, які з цих яєць могли вилупитись. Крім того, я

наполягав, щоб суд виніс рішення, яке зобов'язало б усі центральні газети висвітлити ганебний вчинок гр. Берестюка. Суд відхилив мої законні вимоги. Прошу зрозуміти мене правильно. Справа, зрештою, не в курці і не в грошах, справа в принциповості. Тому я подав касацію вище, оскаржуючи незаконне, формальне й поверхове рішення першої інстанції. Друга, третя і всі наступні інстанції, з незрозумілих для мене причин, залишили в силі рішення інстанції першої.

Генеральний прокурор відбувся відписками. Це по лінії юридичній. Не кращі справи й на фронті адміністративному. Моя скарга на голову сільської Ради т. Свистака не знайшла потрібного розуміння й відповідного реагування в райвиконкомі. Коли ж я оскаржив бюрократичність райвиконкомівських чиновників перед вищестоячими організаціями, там теж поставилися до мого сигналу з гідним гнівного осуду холодком. Комісії, які завдяки моїй принциповості тепер досить регулярно відвідують наше село, нічим практично-конкретним мені не допомогли. Жодна з цих комісій (а було їх уже 276) чомусь не поставились до моїх скарг із певною серйозністю та відповідальністю.

В силу вищезазначених причин я й звертаюся по допомогу до Ради метагалактичної координації з проханням вислати ще одну авторитетну комісію. Міжгалактичні плазмові ракетоплани на субсвітловій швидкості ходять досить регулярно, й авторитетна комісія за кілька світлових років зможе дістатися до нашого села. Я в цей час теж не сидітиму склавши руки і підготую свіжі викривальні документи. Прошу мою заяву не надсилати в Управління Чумацького Шляху або куди-небудь нижче, бо там сидять такі ж бюрократи, як і на Землі. Попереджаю: якщо не вишлете комісію й не вживете заходів, буду скаржитись іще вище. Запитаєте, куди? Це вже не ваша печаль. З наукових джерел мені відомо: всесвіт не тільки вічний, але й нескінченний. Так що знайду куди. Одначе хочу вірити, що справа моя вирішиться позитивно у вашій інстанції.

Н. А. Праснюк

1973 р.

СЦЕНАРИСТ

— Драстуйте! Я хочу влаштуватися до вас на роботу, — з милою невимушеністю сказав непоказний чоловічок, ледве переступивши поріг. Весь він був схожий на пожамакану асигнацію з бабиної панчохи, найголовніше — ніяких особливих прикмет.

— Пробачте, а яка у вас спеціальність? — делікатно поцікавилися ми.

— Я? — В голосі забриніло здивування. — Сценарист!

— О-о, тоді ви трохи помилилися адресою, кіностудія через дорогу.

Потертий чоловічок сів без запрошення, підсмикнув холопі і тільки тоді скривився, мов кіт, що нюхнув хропу. Власне, підсмикувати холопі йому не було потреби, бо рубчики на штанях давно згладилися, а чому скривився, ми зрозуміли з подальшої розмови.

— Кіно мене зовсім не цікавить. Я не тільки не пишу для кіно, а й не ходжу в кіно.

Потім голос чоловічка став інтимний, якийсь мало не змовницький:

— Бачите, я розумію, що штатний розклад вашої установи не передбачає сценариста. Але хіба ми з вами буквоїди? У відомості на зарплату я можу бути ким завгодно. Досвід маю величезний. Якщо умовимось, то завтра ж принесу трудову книжку — і ви переконаєтесь, що на світі зосталось дуже мало професій, до яких я б не був причетний. Я працював бухгалтером і тренером важкоатлетів, такелажником і пожежником, калькулятором і балериною...

«Божевільний!» — переглянулись ми.

А той вів далі:

— ...лісорубом і мистецтвознавцем, сантехніком і архіваріусом, лісоводом і тромбоністом, диспетчером і провізором, адміністратором і шеф-поваром... — Вловивши у наших очах іронію, сценарист нарешті всміхнувся й зробив застережливий жест рукою: — Не подумайте, що я божевільний. Я ще раз нагадую, що професії, які перелічив, значаться лише у трудовій книжці, а сам весь час працював сценаристом. Розумні керівники установ, підприємств і організацій ніколи не відмовлялися від моїх послуг.

— А-а... — «акнули» ми в один голос.

Гість зупинив нас жестом, який зробив би честь будь-якій вінценосній персоні.

— Тепер, правда, розвелось чимало різних модерністів, які думають, що вони найрозумніші й можуть жити своїм розумом. І головне — керівні товариші! Не солідно, не солідно. Підлеглі в таких модерністів теж язики розпускають, у газети пишуть, до народного контролю апелюють...

— І через це вам так часто доводиться міняти професії, пробачте, місця роботи?

— Так, — щиросердно зізнався чоловічок. — Налітають різні комісії, ревізії і вимагають, щоб я або працював за спеціальністю, або... Словом, або-або, тому що, мовляв, штатним розкладом посада сценариста не передбачена. А я переконаний, — тут його голос забринів і набрав урочистості, — твердо переконаний, що така посада необхідна кожній установі, організації, на кожному підприємстві, де поважають честь мундира. Нічого не можна пускати на самоплив, все потрібно організовувати й суворо регламентувати, все необхідно передбачити. Кустарщині тут нема дороги.

— Де?

— Скрізь. Незалежно від того, чи це виробнича нарада, чи похорон, ювілейний банкет чи профспілкові збори. Треба все передбачити, регламентувати й розписати до останньої літери, аби потім не довелось червоніти чи кліпати очима. Можна це назвати партитурою, можна — сценарієм, від назви суть не міняється.

Непоказний чоловічок поліз у внутрішню кишеню піджака й виклав перед нами товстенну паку паперів. Просто дивно, як така пака вміщувалася у внутрішній кишені.

— Ось, будь ласка, на вибір. З чого почнемо?

Ми приголомшено мовчали. Та він питав, видно, для годиться, бо знов ініціативу взяв на себе.

— Хоча б похорон. «Керівник установи має йти за домовиною покійного працівника, в колі його рідних...» Так, так, тут стерлося. Але... «За десять-п'ятнадцять кроків від могили керівник виходить наперед і підставляє плече під домовину...» Ну, далі вже пішли деталі. А ось три варіанти траурної промови, залежно від того, хто помер і за яких обставин. Мушу сказати, що працював над ними, шліфував, доточував, загострював, переробляв дуже довго. Зате вийшли вони універсальні. Можна промовляти, незважаючи на те, хто помер — оперний баритон чи працівник райспоживспілки. До речі, промови ці пізніше можна використати у пресі, як некрологи. Але, даруйте,

не буду більш псувати настроїв собі і вам. Як сказав поет, «помирать нам ранувато». Краще ознайомлю з регламентом ювілейного банкету. Значить, так... «Керівник установи сидить ліворуч від ювіляра і першим проголошує тост». А ось, будь ласка, текст ювілейного тосту. Текст уніфіковано так, що його можна промовляти на будь-якому торжестві, аж до проведів працівника на пенсію. До того ж із тексту не видно, хто йде на пенсію — вахтер чи головний інженер, оператор машинного доїння чи академік.

— А сценарії іменин, хрестин у вас є?— запитали ми.

— Жартуйте... Ми з вами атеїсти, отже, ні про які хрестини не може бути мови. А іменини у мене теж розписані, і є примітки, до кого з підлеглих керівник установи може ходити без ризику підірвати власний авторитет. Та ближче до діла. Ось сценарій профспілкових зборів. Будь ласка, звітна промова. В оці віконця-пропуски досить вставити відповідні цифри, й можна виступати де завгодно — хоч на зборах лісгоспу, хоч на зборах симфонічного оркестру. Ось графік промовців, ось регламент. Тут і промови готові, серед них є критичні й самокритичні.

— Стривайте,— зупинили ми гостя,— у вас все розписано раз і назавжди. То чи не простіше було б купити у вас цей рукопис...

Чоловічок хитро глянув на нас:

— Е-е-е, нема дурних! А взагалі, я пропонував його видавництвам. Посібник хотів видати. Монографію своєрідну. Де там — не беруть, консерватори прокляті. Ви не думайте, що раз у мене все розписано, то я сидітиму і марно їстиму хліб. Техучка, трапляється, й мене заїдає. Часом вгору глянути ніколи. Строчу доповідні різні, промови, доповіді...

— Наш начальник сам свої доповіді пише.

— Що?— Він із жалем подивився на нас і почав ховати товстенну паперову паку у внутрішню кишеню.— І ця людина сподівається заробити авторитет?

— Він його має.

— Дешевий авторитет! Не солідно, не солідно. Але на мій вік солідних людей вистачить,— сказав уже з порога.

...Коли він пішов, ми зітхнули не тільки полегшено. Перековалися: на жаль, він не помиляється.

1973 р.

ІДЕАЛЬНИЙ ІНДИВІДУМ

Він прокидається кожного ранку рівно о сьомій, вмикає радіо і починає робити зарядку. Чистить зуби пастою «Поморін», їсть кашу «Геркулес», голиться кожного дня... Ніколи не забуває прослухати останні вісті. На роботу з'являється завжди без п'яти хвилин дев'ять. Ніколи не переходить вулицю в заборонених місцях, ніколи не йде на червоне світло. В тролейбус заходить тільки через задні двері й виходить тільки через передні. Не було випадку, щоб він не поступився місцем жінці, або літній людині. Не було випадку, щоб раніше покинув роботу або повернувся пізніше з обідньої перерви. В буфеті він ніколи не замовляє міцнішого од кефіру. Не палить ні цигарок, ані сигарет з фільтром. Зате у нього завжди знайдуться сірники для курця. Ніколи не наїдається за вечерею, бо знає, що перевантажувати шлунок на ніч — шкідливо. Вночі спить на правому боці, і його ніколи не мучать дурні сни.

Передплачує щороку три газети і два журнали. Вчасно вносить квартплату і ніколи не заборговує за електроенергію. Не було випадку, аби утік із зборів чи відмовився від громадського навантаження. До речі, він першим викликав міліцію, коли розбушувався слюсар-водопровідник Санько Хомша, і люб'язно згодився бути свідком.

Він не зважав за важкий і морочливий обов'язок натякнути Любі Петрущак про те, що її чоловік Ляоня останнім часом приносить не всю зарплату. Залюбки попередив Ваню Григоренка, що його Ліда якось незвичайно всміхається Жорику Бохольчуку з третьої квартири. Порадив Зоричам подати до суду на Голубцових за те, що ті забули закрити кран і залили Зоричів.

Був такий люб'язний, що сам погодився написати відповідні папери до суду і виступити свідком. Взагалі він охоче свідчить у суді і виступає на зборах з критикою та самокритикою. Довів до відома керівництва, що Галич тричі запізнився на роботу — загалом на шістнадцять з половиною хвилин. Дякуючи йому, керівництво було поінформоване про те, що Люба Деркач у робочий час фарбує губи. Повів активну і послідовну війну з власниками собак і кішок, примусивши будинкоуправління впровадити у життя відповідні рішення. Дякуючи йому, у нашому будинку гості навіть на свята не засиджуються пізніше одинадцяті, а співати і танцювати перестають без десяти

одинадцять Принципово зажадав, аби інвалід Петрович прибрав із двору мотоколяску.

Дякуючи йому, старші не забивають тут у козла, а менші не грають м'ячем. Чемний. Вітається з усіма. Чесний і принциповий. Гроші зберігає в ощадкасі і не вирушає в путь не взявши акредитива. Не п'є сирої води, не їсть немитих фруктів, акуратно й послідовно знищує мух, при пожежі дзвонить по 01. Шанує працю прибиральниць. Регулярно нагадує продавцям, що ті завжди мають бути взаємно ввічливими. Не лізе без черги. Не дає на чай. Не сміється на вулиці. Плює лише в урни.

У нашому будинку чомусь його не люблять і чомусь бажають, аби виправило його правцем. Однак він буде жити довго, бо знає, що при найменшій ознаці грипу треба дзвонити по 03.

1969 р.

СЕРЦЕ НЕ ЛЕЖИТЬ...

Галина Іванівна, в очікуванні «швидкої допомоги», раз за разом п'ючи воду, розповідала сусідці:

— Навісточка моя, Ірочка, гріх скаржитись. От бачите, сама й «швидку» викликала, сама й побігла зустрічати, щоб вони зопалу парадне не переплутали. Старша невістка Алка, теж... не буду скаржитись. Ставиться до мене, як до рідної мами. Коли прийде, допоможе по хазяйству... Але не те. Що не те, то не те. Дуже вже мені не хотілося, щоб Юра женився на ній.

— Чого б то?

— А я знаю... Наче б ніякого ганджу немає, і люди поганого не говорили. Внутрішній же голос підказував: «Не такої тобі невістки треба, не така твоєму Юрі дружина потрібна!» От і все. Голос той, унутрішній, знаєте, який настирний? Впретсья і свого тримається. От і внуки пішли. І Алка внуків приводить... Кажу ж — за рідну матір має, а от не лежить серце. Вона мені й ліки імпортні дістає, на курорт брала з собою два рази. А серце не лежить...

— Погиркались, може, коли?— ставить «наводящі» сусідка.— Вона вам чогось наговорила, ви їй наговорили. От і заліг камінь під серцем.

— Та ні! Кажу ж — унутрішній голос. Все нашіптує: «Не такої тобі треба, не така Юркові потрібна».

— То яка ж?

— Коли б толком знала... То ж усе унутрішній голос. А от вже Сергій взяв ту, що я хотіла. Я ж Ірочку з отакусинької пам'ятаю. Таке мале дитя, привітне таке. Я й нашіптую бувало Сергієві: «Одружися на Ірочці, одружися, дивись, яке дівча славне...» Дайте, сусідонько, іще водички. Пече в середині. Та нічого, не вмру — Ірочка не допустить до цього.

— Їздять вони, як на завтра.

— То нічого, нічого. Оженився Сергійко, і мені як розвиднілось!

— Живуть дружно?

— Угу. Приблизить ото, ластівочкою впурхне: «Мамо, що вам допомогти?» Я, відверто кажучи, не дуже її допомоги потребую, бо воно молоде, гаряче, запальне дуже. Раз — туди, раз — сюди. Але відмовою образити не хочу. «Допомагай», — кажу...

— Це добре, коли вона така, бо нинішні невістки-и-и...

— Ой добре, ой добре! Кинеться посуд мити. Дзинь туди, дзинь сюди — двох тарілок і трьох чашок як не було. Знітяться, а я її заспокоюю: «Ну, з ким, Ірочко, того не буває? Посуд на щастя б'ється. Викинь черепки у сміттєпровід, тільки б мені того й горя». Викине Ірочка черепки, за друге щось береться... А за кілька там днів приходять Алка, розмотузовує якийсь пакунок: «Я вам, мамо, кілька чашок і кілька тарілок купила. Бо скоро не матимете з чого борщ їсти та молоко пити». Дякую, звичайно. Але серце не лежить. Сказано, невістка — чужа кістка.

— А так, так, це вам не рідна донька.

— Другого дня влітає Ірочка, наче ластівочка впурхує — і в квартирі світліше стає. «Мамо, — каже, — що вам допомогти?». Я й не дуже цієї допомоги й потребую, чогось та й накоїть. Але й відмовою образити не хочеться, вона для мене краще рідної дочки. Думаю, роби собі що знаєш, щось в хаті залишиться. Головне, аби тихо-мирно. Ото вона й кинеться дістичний бульйончик варити. Ставить емальовану каструльку на вогонь, а сама й каже: «Ходімо в кімнату, поки закипить, я вам з англійського журналу дещо прочитаю».

— Тямите по-англійському? — витріщає очі сусідка, яка знає Галину Іванівну понад тридцять років, але ніколи не підозрювала в ній знання іноземних мов.

— Та де там розумію! Ні слова не тямлю. Але ж кохана невісточка читає — як не слухати?! Читає, читає, а я від того читання візьми та й задрімай. Раптом якийсь запах будить, чимось горілим несе з кухні. А Ірочка вже там — що то ноги молоді. «Ой, мамо, що робити? Курка згоріла!» Суть не в курці. Шкода, що кастрюлька емальована вилущилася і тепер їй ніякий ремонт не допоможе. Правда, я тим ремонтом не дуже цікавлюся, бо другого дня приходить Алка, приносить нову каструлю і повну банку бульйону, в якому шматки курятини плавають. Ну, ми з Алкою кількома словами перекинулись, і вона побігла. Не балакуча Алка. Воно, правда, двоє дітей, робота. Юрко в неї ситий-нагодований, завжди в білій сорочці, але... Не лежить у мене до Алки. Десь у глибині серця унутрішній голос...

— А такі вони, такі, нинішні невістки.

— От коли Ірочка приходить, так в хаті наче розвидняється. Головне — беручка. Бачите оці чорні вигорілі плями на кріслі та на паркеті?

— Еге. А що воно таке?

— Це я прасувала, а Ірочка прибігла і кинулась мені допомагати.

— Вона що — підлогу прасувала? — не могла собі взяти в тямки сусідка.

— Ні, ні, що ви! Це я прасувала, а вона вирвала праску з рук й почала сама. А я на тахту прилягла, пледом вкрилася й... задрімала. Збудив крик: «Горимо! Пожежа!..» А воно ж як вийшло? Праску вона увімкнула, а запобіжник ще минулого разу перепалила. От і бере температуру на око. Ірочка температуру на око не взяла, пішла на кухню, відірвала листочок з календаря, почала читати. Така вона в мене допитлива, така образована! Куди-и Алці до неї! Тобто я й про Алку нічого поганого не хочу сказати... Словом, трьох нових рушників як не було. Стекла з праски ота розплавлена пластмасова юшка на крісло — крісло зайнялося. Ледве потушили. Ну, Ірочка в мене молода, жвава. Живо туди-сюди, водичкою хлюп-хлюп... Трохи, правда, зарази тої і на підлогу стекло. Бачите, як повипалювало?..

— Ну й натворила та Ірочка.

— Це ж і я кажу: таке миле, привітне, співуче, балакуче. Прийде — і в хаті наче розвидниться. Оце на тому тижні вирішила посуд помити...

- Знову тарілки-чашки побила?
- Кран з гарячою водою зірвала...
- Як?!

— Та дуже просто. Молоде — здорове, в силі не чується, крутонуло — різьби як не було. Кухню вмить залило. До сусідів, нижче поверхом, затекла вода, плям паробила. Алка потім ходила білити, а Юрко кран новий приніс, бо сантехнік на той час у відпустці був... Оце про побілку згадала. Так і з Ірочкою пригода трапилась. Вирішила мені кухню побілити. Я їй не хотіла, але перечити їй ще більше не хотіла. Полізла ж вона на буфет, щоб стелю дістати. Я в кімнаті була. Коли чую — гуркіт. Зірвалася моя Ірочка і вхопилася за бажур. Разом з лампочкою із стелі вирвала. Розбила бажур на друзки. І скло в буфеті. Ну нічого, добре що не покалічилась. Алка бажур новий купила, Юрко посклав. Сьогодні Ірочка приходять і питає: «Як ви себе почуваєте, мамочко?» Сказала я здуру, що серце тьохкає. А вона, ластовинятко моє: «Я вам крапельок накрапаю». Накрапала. А то були не ліки, а рідина для виведення мозолів. Та нічого, не вмру. Ось «швидка» уже на порозі. А все через Алку. Це вона не там мозольну рідину поклала.

1976 р.

ДИРЕКТОР

(Продовження Вишневої «Зенітки»)

Сидить дід Свирид на колодках. Сидить, стружить верболозину.

— Як діла, дідусю? Драстуйте!

— Драстуйте! Діла? Діла — нічого! Тільки отакі відвідувачі уроді вас замучили. Колись з Остапом Вишнею говорити було одне удовольствіє, а тепер... Не виделують тепер таких гумористів — що не виделують, то не виделують.

— Ваша правда, дідусю.

— Воно, канешно, як бог не дасть, то в свині не допросишся. Таланту, знацця. А скільки їх норовить під Вишнею работать. І всі до мене! Ви, діду, розкажіть те, та ви, діду, згадайте те, а ви, діду, згадайте ще інше. Сидиш, згадуєш,

а вони у бланкотики пишуть. І пишуть, і пишуть, і пишуть, і пишуть. А то ще за порадами до мене приходять...

— Дідусю, повірте, я не прохач. Просто провідати, як ваше здоров'я дізнатися.

— А що здоров'я? Здоров'я, воно як талан. Як воно є, то воно є, а як його нема, так... Кажу ж, як бог не дасть, то в свині не допросишся. І талан. Є талан — сідай пиши, немає талану — йди на сошу камінь бити.

— Дідусю, повірте, я щиро! От відносно здоров'я... Вам же ж літ і літ. Ще двадцять три роки тому Остап Вишня писав, що вам чи то сімдесят дев'ять чи вісімдесят дев'ять, значить, тепер мусить вам бути...

— От-от, починається!

— А що?

— І ви, знацця, за порадою. До мене часто приходять, щоб порадив, як довше прожити. Знакома вещ! Інший пузяку наростить, що й власних черевиків за нею не бачить, вночі йому сниться, що чорти на ньому жорна возять. Звесна вещ — сало душить власне, він і біжить за порадою. Кажу ж: не лінуйся згинатися, пороботай вилами-трійчатками, то й живіт посунеться, і дихатиметься легше. А сам думаю, що тут і власть багато в чому винувата.

— А власть тут при чому?

— Е-е-е! Не говоріть! Колись ми білий хліб скільки разів у году бачили? На паску та на великдень. Так? А тепер що виходить? А тепер і виходить, що як не божий день, так і великдень. Всі на білий хліб, на паляниці, на пироги, на пампушки налягають. А з білого хліба живіт ужасть як несють. Це вам одна притичина. А от вам і хтора. Інший би й попомажав вилами, так техніка за нього все робить. Тепер, чоловіче добрий, така техніка, що люди скоро самі і чухатись розівчаться. Таку собі електричну чухачку штепселем у розетку встромить і буде тільки плечі підставляти. Колись на вечорницях ми самі собі на власній губі пригравали, самі на власних ногах і танцювали. А тепер хоч би у наш клуб зайдіть подивіться, що робиться: техніка з кожного кутка гримить, а вони й танцювати лінуються, постають та хитаються. Ну, інколи підстрибують, як телята по весні на припоні. Що ж, тут така техніка потрібна, щоб сама і ноги переставляла? А мать, діждуться й такої.

Помовчали...

І тоді я делікатно сказав:

— А хата ваша, дідусю, зовсім у землю вгрузла.

— Це тепер не моя хата. Мене з моєї хати колгосп на старості років виселив.

— Це ж як?! Хто їм дав право?!

— А так. Виселив і оддав мою хату під общественне зданіє.

— А ви?

— А я при цім зданії директором. Ви що, вивіски не розгледіли? Такі наче й не старі, а підсліпуваті. Бачите: «Му-зей». Великими, як у царя, на хаті. Село наше, за різними там планами, як почало розбудовуватись та перебудовуватись, хтось на правлінні й сказав: «Дідової Свиридової хати не чіпати і створити в ній музей старого життя». Ну... Підремонтували оцю-о хату, музей, знацця, бетону в підмурки напхали, аби зовсім у землю не влізла. Для мене нову збудували — це тут, недалечко, у вуличку, шагов з півста пройти, а в цій, колишній моїй, тепер, знацця, музей. Мене сюди весь час тягнуло... Сидів весь час на колодках, поради давав, що й до чого. Воно, не в обиду будь вам сказано, нинішня молодь така безтолкова! Взяти хоча б мого старшого правнука Ониська, це моєї внучки Яринки, про яку ще Остап — царство йому небесне — згадував, синок. Так вот. Приїздить оце Онисько на побивку, чи як воно тепер називається, у відпустку. Він у Києві робить на тих машинах, що все щитають. Да-а. Кажу йому: «А ти, Ониську, обруча на бочку набити вмієш?» Сміється гевал здоровенний. «Чого ж ти, — кажу, — смієшся? Раденький, — кажу, — що дурненький? Машина, — кажу, — раз вона залізена і при електриці, то й без тебе почитає, що там тра. А ти, — кажу, — наче безрукий, бо добре знаю, що ні обруча на бочку не наб'єш, ні дратви не зсукаєш»... Біда з ними. Вчених, як маку, а хорошого бондаря — село запали, не знайдеш. Ага, дак про що це я? Ага, про експонати. Це, знацця, що на подвір'ї і в хаті, все — експонатами називається. Сорок літ моя Лукерка у жлутко золу сипала та окріп лила і не знала, що з експонатом діло має.

— Оригінальний експонат!

— А ви спробуйте зараз справжнє жлукто знайти! Село запалить — не знайдете. Пральних машин до халери, а жлукта — звиняйте. Його брали у мене, коли якийсь кіно знімали. Позичали, знацця. Під розписку. А як же ж! Експонат. Інакше ніззя.

— Подобається вам нинішня робота?

— Питаєте... А кому не подобається директором бути?! Але я не тільки директор, а за сумісництвом ще й цей... як він... консультант. При самодіяльності. Коли п'єси з старого життя ставлять, вчу молодих, як вдягатися та як сцену прибирати. А то ще й по научній часті... Якось прибігає до мене вчитель. Вище образование в чоловіка, але мене, старого та малописьменного діда, питає, що таке бовкун. А ви знаєте, що таке бовкун? Бачу, що й ви до пуття не знаєте. Бовкун — це від, якого іспользували в роботі без пари. Одинак, знаця. Були колись такі заможці, що на двох волів до віку стягтися не могли, одного мали. Але звідки вам на волах знатися? Ходімо ліпше у музей.

Зайшли...

Експонатів старовинних речей було таки чимало. Дід Свирид помахав верболозиною:

— Думаєте, діткам пищики роблю? Ні, вони тепер у пластмасові дують. Це я собі роблю указку. Як екскурсія прийде, щоб було чим показувати, бо стара вже поламалась. Бачите, скільки споканатів? Та з усіх експонатів мені найдорожчий оцей.

І погладив віжно дід Свирид свої вила-трійчата...

1967 р.

ЕКЗАМЕН НА ХЛИБОРОБА

Років з двадцять п'ять тому, ще зовсім молодим фейлетоністом, виїхав я в один район, в одне село, перевіряти «сигнал». «Сигналами» в редакціях називають критичні листи. Я — фейлетоніст, листи з позитивними вістями не для мене, от я й поїхав перевіряти «сигнал».

Скажу одразу: сигналили даремно — факти не підтвердились. Зате на поїздку не скажусь — натрапив на цікавого чоловіка, яким виявився голова місцевого колгоспу. Він на підводі, сам за їздового (грязюка непролазна!), повіз мене по своєму, а як на нинішні масштаби, то й бідненькому господарству. Перш за все хазяйської руки в тому господарстві не відчувалося, це було помітно відразу. Проте голова вигляд мав бадьорий, і коли ми переїздили з однієї бригади в іншу, з неприхованою гордістю вказав пужалном на озимий клин пшениці:

— Ось штельваги посіяли. І зійшли дружно...

Я скоса глянув на нього. Анекдот про посіяні штельваги був таки з добрячою бородою. Невже він думає, що я, приїхавши з міста, такий уже невіглас у сільському господарстві? Ну, що ж, коли хоче, хай собі думає!

І я став його партнером у цій грі:

— Штельваги?

— Ага. Надзвичайно цінна технічна культура.

— І багатий врожай думаєте взяти?

Тепер він скоса глянув на мене: я сидів незворушно, і він зовсім бадьоро пояснив:

— Та вже... Центнерів тридцять-тридцять п'ять на круг візьмемо.

— А не вимерзнуть?

— А снігозатримання нащо?! Вкриються сніжком та й перезимують за милу душу.

Далеко в полі щось маячило. Я добре розгледів дві сівалки і кілька культиваторів. По тому, як вони стояли, було видно, що там вони й зимуватимуть.

Я запитав, показуючи на осиротілу техніку:

— А то що?

Він і оком не кліпнув:

— Техніка висунута на передній край затримання снігу.

— Ага.

Якийсь час їхали мовчки. Сіялася мжичка, хотілося втягти голову в плечі. Потім голова мене запитав:

— А ви чому блокнотика не дістаєте?

— Нащо?

— Ну-у... Не записуєте, що треба. Як правило, журналісти блокнотів з рук не випускають.

— Вам часто доводиться зустрічатися з журналістами?

— Як по правді, то ви перший. Але я чув, і в кіно так показують, що блокнот і авторучка у них первішше діло.

В запитанні про блокнот відчувалася якась наче б настороженість, проте я заспокоїв співрозмовника:

— Я блокнотом мало користуюсь, у мене пам'ять хороша. А блокнот дістаю, коли цифру треба записати, прізвисьце тощо.

— Ясно.

Ми порівнялися з напіврозваленою кошарою, невелика отара овець сумно мекла під мжичкою. От вони-то і повтягали голови в плечі. Кого їм було соромитись?!

Голова колгоспу одразу зорієнтувався і, відвертаючи мою увагу від своєї безгосподарності, сказав:

— Молодці! Правильно зробили.

— Хто?

— Чабани. Вивели овець під дощ. Розумієте, коли вони стоять під дощем, у них вовна кращою стає. Дощова вода, розумієте...

— Для чого ж їх було виведити? Копара однаково без даху.

— Е, то ми так спеціально! Дах зняли, щоб вони й вночі мали приплив свіжого повітря і вологи на предмет поліпшення сортності вовни...

— Ага.

— А блокнотика так і не дістаєте?

— Для чого він? Все ясно, як божий день. Ви так популярно пояснюєте...

Голова не дуже довірливо глянув на мене, але промовчав.

Біля корівника навіки застигла, наче вулканічна лава, величезна брила суперфосфату. Її тепер відбійними молотками не розколупаш. Той суперфосфат би десь в полі розсіяти, а він через марнотратне керівництво гине.

— А це що? — запитав я.

Той знову оком не кліпнув:

— Ви маєте сяку-таку уяву про ту роль, яку відіграють в живому організмі мікроелементи?

— Сяку-таку маю.

— Так от. Спеціальний мінерал. Коровам до кормів добавляємо — і подвійна вигода.

— Чому подвійна?

— По-перше, надої підвищуються, по-друге, гній з цим мінералом стає надзвичайно корисним добривом.

— Штельваги підготовлювати?

Він знітився, посмикав себе за мочку вуха:

— Та й... штельваги, і все інше... Різні злаки.

Настала противна пауза. Порухити її все ж таки зважився голова.

— А блокнотика ви все ж таки не дістаєте... Цей факт цікавий. Ну, з мінералами-мікроелементами...

— Для чого блокнотик? І так запам'ятаю.

Співбесідник глибоко зітхнув:

— Правильно. Запам'ятаєте. І... напишете.

— Що напишу?

— Файлетона про мене. Я одразу, як ви блокнотика не діставали, здогадався — напишете. Що ж, пишіть. Ваше

право. Господарство, справді, занедбане. Головою я тут недавно. А факти? Всі правильні.

— Слухайте, нащо ви мені штельвагами голову морочили? Та ж діти цей анекдот знають. За якого бевзя мене мали?

— Вибачайте, будьте ласкаві. В плані штельваг — перебор, тут я перебрав. Каюсь. Лихий поплутав, чорт за язик смикнув...

— А «мікроелементи»? — кивнув я головою у бік брили суперфосфату.

Голова несподівано ожив.

— То зовсім інша справа. То дуже правдоподібно виглядало. Ви не сердьтеся на мене. Я... я... Я экзаменував вас у плані сільського господарства.

— Може, хотіли своїм заступником зробити?

Він оживився ще більше:

— Ні-ні, не те! А от коли б ви фейлетончика врізали, він був би фальшивим на всі сто. Адже в сільському господарстві, подумалось, ви ні вуха, ні рила. Тоді спростувати його легше було б...

— Що ж спростовувати? Ненаписаний фейлетон?

— Та пишіть! Тепер мені однаково...

Фейлетона я так і не написав. Чому? І тому, що голова справді був молодим, новим, і найголовніше тому, що тут не фейлетон допоміг би, а кілька додаткових кубометрів будівельного лісу. Фейлетон — не накладна на ліс...

Через кілька років про голову цього колгоспу написали і надрукували... хорошого нариса в республіканській газеті. А ще через два роки його було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Тепер його господарство зміцніло, розширилось і є одним з кращих в районі.

Зустрічаючись інколи з ним, коли приїздить в Київ на наради, я завжди запитую його, скільки в цьому році він зібрав штельваг з гектара.

Голова не сердиться, а каже:

— Тепер штельваг на полях не сіють. Тепер часом такі деталі розсівають по полях, яких у «Сільгосптехніки» на колінах не вимолиш. Це вам не штельваги — тут по термінології я б вас швидко на слизьке загнав. От лишень приїдьте до нас!

Я все обіцяю заїхати і все не їду. Що мені у нього робити? Я ж не нарисовець.

КОМЕРЦІЙ РАДНИК

Анатолій Миколайович Стягайло не був ні лауреатом, ні льотчиком-випробовувачем, ні винахідником. Але він жив більш ніж на широку ногу. Багато хто з його знайомих тільки руками розводив:

— І звідки він так живе?

Інші руками не розводили, а багатозначно хитали головами:

— Стягайло вмів жити, є чому повчитися!

Скептики ні руками не розводили, ні головами не хитали.

— Ну, ну, побачимо — все це до пори, до часу!

Минав час, і Стягайло перейшов з широкої ще на ширшу ногу. Важко уявити людину більш приємну, ніж Анатолій Миколайович. Він весь ніби свіжопофарбований. Аж дивно, що на ньому немає таблички: «Обережно! Пофарбовано!» Виблискує гладенька лисина, на круглощочкому обличчі рум'янець, на повних вишневих губах приязна посмішка. Очі, як квасолини в маслі. Піджак чудово лежить на плечах, рубчики штанів гострі, як леза. Сорочка відповідає костюмові, галстук — сорочці, черевики намагаються переблищати лисину.

І для кожного Анатолій Миколайович знайде тепле слово. Компліменти для дам у нього завжди під руками, для добрих друзів — жарт, для веселої компанії — пікантний анекдот. Рідка вечірка, рідкі іменини обходяться без Стягайла. На запитання, де він працює, Анатолій Миколайович соромливо мружитьсья, мило посміхається:

— За станом здоров'я я зараз, власне, ніде не працюю. Гомеопати наді мною більше, хе-хе, працюють. А раніш спеціалізувався здебільшого по комерційній частині.

По комерційній частині працював Стягайло, проте, і тепер. Дивно, але довгий час його послугами користувалися не лише окремі особи, а й цілі організації. Багата клієнтура в Анатолія Миколайовича була тому, що з кожним другим у місті він був на «ти», а з кожним третім — добрий знайомий.

Приходить Стягайло до Івана Антоновича, керуючого будівельною конторою. Іван Антонович сидить зажурений.

— Привіт, Ваню, в чому справа?

— Ат, не питай! Чортзна-що робиться. Не занарядили

в цьому місяці лісу! А без лісу хоч лягай та помирай. План зривається. З тресту дзвонять, лаються...

Стягайло насторожується.

— Скільки?

— Чого?

— Лісу скільки потрібно?

— Метрів з тисячу.

— Так, так, так... От що, Ваню. Випишуй-но під звіт... надцять тисяч, документи оформляй відповідні, щоб мене із спекулянтами-самоучками не плутали. І чекай лісу.

Ваня крутиться, Ваня вертиться. Ваня боїться фінансову дисципліну порушити. А з тресту дзвонять, а з тресту лаються. План не виконується...

— Тільки ж ти, Толю, там той, не дуже заривайся... Підведеш ти мене, ой підведеш... На ось... надцять тисяч, на документи, на командировочні. І... щастя тобі, боже!

Стягайло скидає новенький костюмчик, одягає сіренький плащик, бере обшарпаний портфель під пахву і зникає на місяць-два.

Від Анатолія Миколайовича ні слуху, ні духу. Зате на станцію надходять платформи з лісом. А там, дивись, і сам Стягайло повертається. Він трохи схуд, засмаг, обріс бородою, зате веселий і, як завжди, привіз купу найновіших анекдотів...

Заготовляв Анатолій Миколайович не тільки ліс. Він супроводжував вагони з фруктами в далекий Сибір, а звідти привозив для торговельних організацій шкіряні й хутрові шапки; заготовляв картоплю для південних областей і сам відвозив її, щоб з півдня повернутися з лимонами та апельсинами. Після його повернення на базарах одразу з'являлося багато цитрусових.

Чимало робіт виконував Анатолій Миколайович Стягайло. Не одна торговельна (та й не тільки торговельна) організація пропонувала Анатолію Миколайовичу роботу. Мати моторного й оперативного працівника у штаті хотілося багатьом керівникам.

Жарт сказати — Стягайло, не порушуючи законів, міг дістати з-під землі все, що навіть на найзаконніших підставах вдавалося діставати з великими труднощами. Одним словом, була в чоловіка комерційна жилка.

Однак влаштовуватись на постійну роботу Анатолій Миколайович категорично відмовлявся.

— Здоров'я не те. Куди вже мені! Наді мною он гомеопати, хе-хе, працюють...

В перервах між важливими комерційними операціями Анатолій Миколайович люб'язно виконував дрібні, але теж дефіцитні доручення як знайомих, так і малознайомих.

— Вам відрізик на костюм? Хе-хе... В обновочці хочете свято зустріти? Чудово, чудово! На цю тему є анекдот. До одного кравця приходять дама...— Розповівши анекдот, Анатолій Миколайович переходить до ділової розмови.— Бостон? Коверкот? Шейот? Так, так, розумію. Синій, в полосу, з іскоркою... Тисячу п'ятсот! Що, в магазині дев'ятсот? Хе-хе. А ви підіть купіть за дев'ятсот. Ото ж то!.. Любий мій, для вас я задарма відріз дістав би. Для хорошої людини нічого не шкода. Але ж у мене його нема. А дістати постараюсь в одного жмикрута. Це такий жук, що з матері рідної копійку злупить. Дорогувати? Ну, добре, давайте тисячу триста. Постараюсь уломати його.

Закріплює розмову новим анекдотом.

Він міг роздобути що завгодно. І от таку корисну людину згубило те, що згубило вже не одну знаменитість на світі. А саме — слава! Річ у тому, що згодом Анатолій Миколайович почав переоцінювати роль своєї особи в сучасній історії. Страшенно загордився, ходив набундючений, анекдоти розповідав рідко, компліменти говорив ще рідше. І все повчав та повчав, як треба жити. Вважаючи себе незамінним спеціалістом у комерційних операціях, Стягайло повчав і давав поради багатьом завам, замам, директорам і керам. Повчав кожного, хто виявляв бажання послухати його.

Трохи підпивши, Анатолій Миколайович затирає співрозмовника в куток і починає:

— Я в інститутах не вчився й іноземних мов не знаю. Дипломів, брат, у мене, само-собой, нема. Але я вмію жити. У житті, голубчику, ніколи не пропаду... Чому? А тому, що знаю, хто якої води хоче. Я вмію з людьми жити. А коли я для людей щось зроблю, то й люди для мене щось зроблять. Одному бокал пива візьму і сто грамів — червінця витрачу, а він для мене користі на тисячу карбованців зробить. Другого похвалю за чаркою, так він ладець для мене сонце з неба зняти. Третього злякаю — хвіст підбігає, тремтить і теж робить для мене все, що захочу... Ото ж то! З людьми, брат, так і треба жити. Дуже просто все в житті робиться, коли жити з людьми вмієш. Тоді ні інститути, ні дипломи, ні посади високі, ні оклади великі — нічого не потрібно. Отак-то, друже мій.

Якось після третьої чарки в ресторані Стягайло розговорився із сусідом по столику. Сусід — молодий хлопець в університетським значком на лацкані скромного піджака — виявився дуже приємним співрозмовником.

— У вас он, молодий чоловіче, значок університетський, — казав комерції радник, — а костюмчик так собі, тьху! А я університетів не закінчував, дипломів не маю, а костюм на мені — ви самі бачите. Через що? А через те, що ви, пробачте, життя не знаєте. Не знаєте, хто якої води хоче. От я...

Хлопець слухав уважно, але, як здавалося Анатолію Миколайовичу, не досить довірливо. Це розгнівало Стягайла, і він розп'ятакував про такі речі, яких на тверезу голову ніколи не скажеш. Тепер йому хотілося, аби не тільки скромний хлопець, а весь ресторан, геть усі люди знали, що він, Стягайло, все може і все вміє. І видав свої рецепти наживи один за одним.

Непевним рухом підкликав офіціантку:

— Нам ще шампанського! Я ось хочу випити з товаришем... Як тебе звати?

— Костюк, співробітник обласної прокуратури, — відрекомендувався хлопець.

Стягайло гикнув від несподіванки. Але по інерції сказав, майже спокійно:

— Дуже приємно. Ви, голубчику, зайдіть до мене на тому тижні, я для вас відрізок на костюм розстараюсь. А то костюмчик на вас — тьху!

Коли після суду Стягайла з деякими спільниками вели до «казенного дому», він, незважаючи на заборону говорити, повчав молодого міліціонера:

— Не вмієш жити, голубе. Хто ж до такої гімнастерки целулоїдний комірець пришиває? Комір псується. І пояса пристойного не маєш. Місяців п'ять тому я б тобі роздобув такий поясочок!..

1960 р.

СЕРЦЯ ЧОТИРЬОХ

Усе почалося з того, що Петро Мартинюк приїхав у рідне село, в якому давненько не був. Звернув у свою вуличку. Тільки-но за кучерявими деревами садка побачив

дах рідного дому, в якому проживала дружина, і вже паркан свій побачив, і навіть клинець подвір'я, як раптом кинуло його в трепет.

По-перше, в паркані біліла свіжовистругана і по-хазяйськи пририта нова штахетина. Поміняти прогнилу штахетину Петро збирався не один рік, та все руки не доходили. А потім як у приказці тій: «Дерево — в лист, а Петро — в свист». Свиснув Петро із села, тільки його й бачили. По-друге, через подвір'я була протягнена віршовка, і на віршовці тій теліпалася яскраво-оранжева, як апельсин, майка. Розмірами своїми вона значно перевищувала всі ті майки, які носив Петро. До того ж Петро добре пам'ятав, що апельсинового кольору у нього ніколи не було.

Ди-ва... Не Галина ж стругала і прибывала штахетину, не з Галиного ж плеча ота майка? А-пель-си-но-ва!

Хтось на подвір'ї рубав дрова. Мартинюк відчув, що слина в роті зробилася солоною. Він з натугою її проковтнув і, гамуючи биття серця, на ватяних ногах побіг до своїх воріт.

Тепер на нього чекав той сюрприз, який змушує Отеллів душити Дездемон: посеред дровітні (на Петровому подвір'ї!) стояв здоровило в тренувальних штанах, з червоними, наче генеральськими, лампасами і рубав дрова. Він так гатив сокирою, що колода, на яку ставились поліна, до половини вгрузла в землю.

Петрові остаточно пересохло в горлі, і він не стільки запитав, скільки прокукуриків:

— Ти... хто? Ти... що тут робиш?

Здоровило відклав сокиру і відповів:

— Що? Дрова рубаю.

У тій басовитій відповіді чулося здивування: хіба не видно, що чоловік не грає на цимбалах, не стриже вівцю, а рубає дрова?!

— Пе-е-трику-у-у! — почулося дзвінке з боку веранди — і Галина повисла у Петра Мартинюка на шії.

Він суворо запитав:

— Це... хто?

— Ша,— Галинин голос зісковзнув на якийсь шелестячий шепіт.— Голова впросив на квартиру взяти. Вони тут в селі цілою бригадою телятник зводять по договору. Ша...

Хотів запитати: «Шабашник?», але дружина зашепотіла далі:

— І в Качанюків квартирують двоє, і в баби Теклі, і я ось...

Мартинюк скрушно подумав: «У Теклі можна — їй за вісімдесят, а тобі, Галино, заледве тридцять...» І вголос сказав:

— В селі більше хатів не було, що до тебе квартиранта приписали?

— Ша... Кажу ж — голова впросив. Ти не подумай чого... — І з сучою жіночою мудрістю перейшла до буденних справ: — Ви, Гавриле Івановичу, мийте руки та ходітьте обідати. Знайомтесь, чоловік повернувся.

— Ша,— для чогось сказав і сам Петро, подумавши: «Я на обійстя — «Гавриле Івановичу», а якихось п'ятнадцять хвилин тому, певно, було «Гаврику».

На веранді стояла розкладачка з портативною подушкою, рівненько застелена солдатською ковдрою, що дала підставу для роздумів: «Розкладачку можна поставити і для камуфляжу».

За столом, коли познайомились остаточно, і Галя відрекомендувала чоловіка Петром Павловичем, той, кидаючи на несподіваного квартиранта і, як тепер виявилось, колегу короткі, але причіпливі погляди, трохи заспокоївся: «Ні-і, Галя не могла зрадити. Що з того, що бикуватий. Але я симпатичніший! Он який носиче, наче жорна ставили на нього. Хіба може красива, молода, заміжня, нормальна жінка покохати чоловіка, в якого плескатий ніс? Не покохає. А вуха? Ліве, здається, більше від правого. Чи праве від лівого... Ат, яка різниця. Одне ясно — не може красива, молода, нормальна, заміжня жінка покохати чоловіка з різними вухами».

— Так ви, Петре...

— Павловичу,— підказала Галина.

— Павловичу. У відрядженні були, чи як?

— Та як вам сказати, Гавриле...

— Івановичу,— ще поспішніше підказала Галя.

— Івановичу. Воно наче й відрядження... Ша...

— Шабашили? — спробував угадати Гаврило Іванович.

— Та наче б. Підбралася гарна бригада теслярів. Такі, що цюм та люлю... — І вже без будь-якого зв'язку з попередньою темою додав:— Хазячка мені на цей раз трапилася така симпатична, така людяна! Марічка...

На цім слові Мартинюк скосив око на Галину, бо про Марічку він згадав тільки для того, аби впекти. Але Галина, здається, пропустила заяву повз вуха. Натомість насторожився Гаврило Іванович:

— Як, ви кажете, хазячку звали?

— Марічкою, а що?

— А в якій області ша...

Відповідати Петро Мартинюк почав з кінця:

— Ми з бригадою в одному колгоспі гараж будували...

— А в області, в області якій? — допитувався квартирант.

— Вінницькій.

— Що ви кажете?! — плямкнув сухими губами Гаврило Іванович. — А район?

— Барський.

— Так це ж мій район, — проскиглив той. — А село?

— Верхівка.

Гаврило Іванович надовго замовк. Нарешті не своїм голосом запитав:

— Це ви квартирували в хаті, що під горою над потічком?

— Ні.

— Як «ні»? Там живе бабця Марічка Стефанчишина. У неї завше квартиранти зупиняються.

— Ні, — зловтішно сказав Петро Мартинюк.

— Як же «ні»? Хата під гонтою...

— Хата не під гонтою, а під шифером і прізвище не Стефанчишина, а Горак.

— Горак... Так і моє прізвище Горак! То це виходить...

— Виходить!.. — засміялася Галина. — Виходить, що я доглядала вас, Гавриле Івановичу, а ваша Марічка мого Мартинюка.

Петро й собі засміявся полегшено. Запитав:

— Довго ще пробудете у нас, Гавриле Івановичу? Багато роботи?

— Та-а... Думали ще один тиждень пошабашити, але, мабуть, завтра поїду...

«І правильно зробиш, — зрадів Мартинюк. — Очевидно, й для мене настав час поставити хрест на цих мандрях. Добре, що тут квартирував такий вантюх, як цей Гаврило. А якби красень з рівним носом? Грошей заробиш, а жінки і хати позбудешся. Пора зав'язувать!»

1984 р.

МЕТАМОРФОЗА

В будні, десь годині об одинадцятій-дванадцятій, електрички бігають від станції до станції напівпорожні. Саме об такій порі на невеличкому полустанку, що у лісі, стрибнув у вагон молодий чоловік, років тридцяти, бородатий, опасистий, червонощокий. На ньому був капелюх — чорний, солідний, насунутий на самі брови, довга японська куртка з капюшоном, безліччю блискавок та різних металевих заклепок. На ногах бороданя хромові чоботи, в руках спортивна сумка.

Розглядівся. Де-не-де сиділи поодинокі пасажери. Веселої компанії, що ріжеться в дурня, у вагоні не виявилось. А він саме такої шукав.

Тоді бородань підсів до немолодого чоловіка, мабуть, пенсіонера, що віз на дачу кілька щец, чиї коріння були дбайливо загорнуті у рядняний мішок.

— Що, папашо, садівництво-городництво? — кивнув на щепи, вмощуючись проти старичка. — Що ж воно виросте — сливи, груші, вишні, горіх, яблуні?

— Яблуні.

— Пробачте за неделікатне питання. І надієтесь діждатися врожаю?

— Сподіваюсь. І надіюсь.

— Ін-те-рес-но!

— Що ж тут інтересного чи дивного? Люди живуть довго, дерева починають плодоносити швидко. — Старичок був не з тих, що ображаються чи «заводяться» і починають моралізувати, а спокійно і трохи насмішкувато додав: — Живу живим, а про спасіння душі не думаю.

— Це ви правильно робите, бо душі нема.

— Ну, це як вам сказати, — звнизав плечима пенсіонер. — В анатомічному розумінні цього слова, звичайно, нема, а от...

— Ви що ж, у бога віруєте? І даремно, скажу я вам. Наукою доведений факт, що бога нема.

Тільки тепер пенсіонер відчув, що від його супутника трохи тхне спиртним. «От іще «стихийний», під дією винних парів, атеїст. Такому ще склянку-дві, і він не лише душі «скасує» остаточно і безповоротно, а й галактики порозкидає в різні боки».

Неприємно про свого супутника старий не думав. Вирішив, що у того відгул на роботі, був десь у гостях або від

тещі повертається, трохи випив, а тепер йому байдуже, об що язика чухати.

— Ні, в бога я не вірую. А в душу вірю. В людську душу. Адже кажуть: «душевна людина» чи «робить все з душею». Така душа повинна бути, як же без неї?!

Бородань тільки рукою махнув. Дістав з куртки колоду карт, босякувато підморгнув старичкові і почав їх тасувати.

— Ех, душа, гуляй без кунтуша! Оце я розумію.

Три туза и между,
Кралечка в разрез,
Я имел надежду,
А теперь я — без!

Так що, зганяємо дурачка знічев'я? Мені ще півгодини їхати...

— Та й мені десь коло того. Але грати не хочеться.— Щоб пом'якшити свою відмову, старий додав: — Воно й неінтересно вдвох.

Відмова грати в підкидного бороданя не образила, ховаючи карти, він сказав:

— Правильно! Вдвох грати марудно. А ось ми зараз знайдемо заняття, яке і для двох не марудне. «Змикитимо на трьох». Чули таке?

За тими словами молодик поліз у спортивну сумку, дістав плескату пляшку марочного коньяку, загвинчену золотавим ковпачком, а також поклав на столик кілька яблук.

— Ну що, папашо... Смикнемо по маленькій, щоб дома не журились?

— Тиск у мене...

— Це такий коньячок, що його в лікувальних дозах...

Бородань відгвинтив ковпачок, налив туди коньяку, простяг старому. Тому не хотілося пити, але й не хотілося образити відмовою нахабнуватою, але загалом веселого хлопця. Тож узяв золотавий ковпачок. І тільки тут чомусь звернув увагу на руки попутника. Вони були білі, ніжні, випещені.

«Де він може працювати? — подумав старий.— Руки як у піаніста, а манери... М-м-м... Аферист якийсь чи... шулер? І я з ним, несподівано для самого себе, коньяк п'ю. Ні, не шулер, бо пропонував грати не в преферанс, а в дурня...»

Старий випив, подякував, від добавки відмовився навідріз і захрумав яблуком.

— Смачні яблука. З вашого саду?

— Хе! Я садівництвом не займаюсь. Хай ним займаються інші.

«Куди вже,— неприязно подумав старий,— з твоїми руками та садівництвом займатися». І вже вголос:

— Сорт не знаєте який? Тепер стільки сортів розвелось... Дістав би щепу й собі посадив.

— Сорт? — бородань явно не розумів, про що йдеться.

— Ага, яблук...

— Со-орт? Я лише на цих сортах розбираюсь! — І клацнув вицепеним нігтем по пляшці коньяку.

Переконавшись, що старий більше не питиме, та й взагалі втративши до нього будь-який інтерес, бородань випив кілька ковпачків, а далі почав сьорбати нахильці з пляшки. Проте майже не п'янів, просто ставав балакучішим:

— «Жигуленья» моє поламалося, от я й на електричні мандрую. А воно й краще, бо за кермом не дуже вип'єш... Та нічого, дільце швиденько провернемо — баплі будуть.

«Певно, телевізори лагодить чи піаніно настроює,— губився в здогадках старий.— Але як же отак, з п'яних очей?.. І жаргон якийсь босяцький, неприємний».

Бородань тим часом розвивав свої погляди на життя, розкривав, так би мовити, своє кредо:

— Раз живемо на світі. Світ один і життя одне. Того світу нема, отже, треба все брати на цьому.

— Брати?.. А дати?!

— Дати... Автоінспекторові часом доводиться давати в «лапу», щоб не дірявив талонів. Тільки не кожен і бере. Іншим разом на такого натрапиш, що й законним штрафом не відбудешся.

— А я в розумінні — роботи.

— А-а, від роботи коні дохнуть!

— А з чого ж жити? Красти хіба що йти. Так не довго пожируєш — міліція свою зарплатню чесно відробляє.

— З чого жити... З дурнів! На мій вік дурнів вистачить!

І тут...

Це було схоже на театралізоване дійство з переодяганням, причому для досягнення максимального ефекту бороданю не довелося докладати великих зусиль. Він зсунув солідного свого капелюха з лоба на потилицю, перебакирив його, трусонув головою — і по плечах розсипалася густа грива волосся.

Далі пішло ще ефектніше: бородань (відтепер і патлань) швидко скинув свою японську куртку, під якою

виявилась... ряса, підкасана, як ото молодичі підкасують спідниці, коли перуть білизну на копанках. Бородань-патлань обсмикав поли ряси, поправив наперстний хрест на грудях і переможно глянув на старичка:

— Ну, усікли, папашо?

Молодик залишився глибоко задоволений метаморфозою, що ошелешила старика. А той справді сидів ошелешений, тільки очима кліпав.

— Священик я. Розумієте, піп! Самий звичайний піп...

— Зви-чай-ний...

— Не те слово — сучасний! І знову не те слово — хіповий, модерний. — Модерний акуратно склав куртку і сховав у спортивну сумку. — Хрестити їду. Порекомендували мене. А їм потрібне оте хрещення? Потрібне, скажіть?

— Не потрібне, — кризь зуби проговорив старий, який все ще не міг прийти до тями.

— Ну от. А коли що... Хрещений, не хрещений, не може святий бог і пречиста мати — до педіатра побіжать. А найсмішніше те, що за місяць педіатр заробляє менше, ніж я за півгодини. Гроші з поклоном віддають, та ще й — цьом у рущю. А-ха-ха-ха! А ви кажете — дурні перевелися...

Засичали гальма, електричка зупинилася, піп швидко вийшов на платформу, а старий кризь вікно подивився на тих, що його зустрічали. Був це гурт жінок, серед них кілька зовсім молодих, і двоє чоловіків: один молодий, другий середнього віку. Молодий поштиво взяв попа під лікоть.

«Ось вони, дурні, — подумав старик. — Але для чого він розіграв зі мною комедію, та ще так цинічно? — Раптом збагнув: — Від скуки! Все у нього є, а найголовнішого нема. От він від скуки і той... А ті, що зустрічали? Тут хоч приказку перефразовуй: «Дурного пусти, а він кричить — хрести!»

1976 р.

АДАМ І БОГ

Коли конфлікт між Богом і Адамом зайшов на ґрунті крадіжки яблука далеченько, Бог посмикав себе за бороду і сказав:

— Або я, або він!

Після цього черговому янголу було дано вказівку викликати Адама. Адам з'явився перед грізні Божі очі.

— Ну от що,— сказав Бог,— я бачу, ми з тобою не спрацюємось. На пенсію мені рано, от і виходить, що тобі треба йти з раю, як то кажуть, за власним бажанням.

— Хоч зараз,— знизав плечима Адам,— плювають я хотів на такий рай. Не рай, а сама тільки вивіска.

І тут таки написав заяву «за власним бажанням».

Бог не стримався й крикнув йому навздогін:

— Ти в мене ще заплачешся, ще попросишся назад. Будеш ти мені в поті лица свого...

Але Адам тільки дверима грюкнув і, підхопивши Єву, подався геть із раю. На перших порах їм таки важенько було. Хоч з милим рай і в курені, та коли той курінь не електрифікований, не газифікований, коли немає гарячої води й каналізації — радості мало. Адам трудився не покладаючи рук, а Бог йому крадькома шкодив. Та Адам не здавався і, задерши голову до неба, раз за разом гукав:

— Що, Боже, буде моя Єва в муках родити чад? Не вийде! Пологи нині обезболюються.

Або:

— Думаєте, Боже, що палицею землю копирсатиму? А дзуськи! Я вже трактора зробив.

Або:

— Не набридло тобі, Боже, на мої лани бур'яни розсівати? Чхать я хотів на тебе і на твої бур'яни. Я вже гербіциди винайшов.

Дуже все це Богові не подобалось. Він сердився, психував і не пропускав нагоди нашкодити Адамові. То сарану напустить, то град цілими пригорщами починає кидати, то ще яку-небудь капость вигидає. Адам таки не здавався, у Бога милостині не просив, чим і доводив того до істерії. Згодом Бог почав втручатися в Адамові родинне життя. Посварив між собою Адамових синів Каїна і Авеля. Та так вони посварилися, що Каїн Авеля калатнув по голові чимось важким. Бог аж руки потер від задоволення. Але не встиг доскочу натішитись, як почув Адамів голос:

— Не радій, Боже! В Авеля не біологічна, а лише клінічна смерть, і його оживлено за останнім словом медичної науки — реанімація називається. Що ж до Каїна, то ми його швидко перекуємо у трудово-виправній колонії.

Після цього випадку Бог остаточно забанував і мало не зліг. Війна між Адамом і Богом не затухала й на хвилинку. Точилася вона за всіма правилами оборони і нападу. Бог — посуху, Адам — меліорацію, Бог — дощі, Адам — іригацію, Бог — ще раз посуху, Адам — штучний дощ...

Мало того, що Адам щоразу виходить сухим із води, він ще й критику на Бога наводить, над безсиллям його потішається.

І тоді Бог пішов козирним тузом.

Приходить якийсь Адам на роботу й застає чоловіка. Гладенький такий чоловічок, приемний, ні з якого боку не вкусиш. І так солоденько каже чоловічок:

— Без доповіді не заходить і взагалі сьогодні нема прийому!

Півдня Адам потратив, поки знайшов із чоловічком спільну мову. З того й почалась Адамова біда. За що не візьмись, а приемний чоловічок як пеньок на дорозі. Не обійти його й не об'їхати... Послухати — все правильно говорить, а дійде до діла, хоч криком кричи. Найпростішу справу чоловічок до того заплутає, стільки словесного туману напустить, що бідний Адам не знає, з якого боку все оте розплутувати.

Якось не стерпів Адам і гукнув на весь голос:

— Та ти ж справжнісінький бюрократ!

Чоловічок зашарівся й руками розвів:

— Ну, бюрократ не бюрократ, а порядок має бути.

Аж тепер Бог почав радіти. Нарешті вдалося дошкулити Адамові. Хай Адам знає своє місце, бо Адам то Адам, а Бог то Бог.

Адамові справді було непереливки. Він аж схуд, сердега. Якось під Новий рік треба було йому нового календаря прибити. Глянув, а молоток на держакі хитається, треба б заплішити молоток, так вказівки немає і папірці відповідні не підписані. Зітхнув Адам і пішов до бюрократа.

— Так і так, є така думка, що молоток пора заплішити. Підпишіть отут папірця.

Бюрократ покрутив у руках папірця, підписати не підписав, але пообіцяв:

— Найближчим часом, на розгорнутому засіданні, ми розглянемо це питання і поставимо його рубя.

Але Адамові ніколи було чекати розгорнутого засідання й ніколи було чекати, коли це питання стане рубя. Адамові треба було забити гвіздки в стінку. Новий же рік на носі.

Адам крутився, Адам вертівся, а потім таки зважився, почав забивати цвяха незаплішеним молотком. Раз ударив — нічого, два вдарив — нічого, третій раз розмахнувся і... «ой, ой, ой!»

Оглянувся Адам і бачить: приємний чоловічок крутиться наче муха в окропі, за лоба тримається. А на лобі росте велетенська гуля. Воно ж як вийшло: Адам замахнувся, молоток злетів і приємного чоловічка по голові торохнув. Наднесла його лиха година під таку оказію.

З того часу таки справжній порядок настав. Ніякої тяганини більше не було. Приємний чоловічок сам стежив за тим, щоб весь реманент був справним. Од бюрократизму і сліду не залишилося. Адам тільки ходив і посміхався, а тоді задер голову до неба і гукнув:

— Тепер ти, Боже, переконався, що людина все може? Чуму, й ту подолали, а бюрократові щоб ріг не обламати...

1973 р.

ТРИЛОГІЯ ПРО РЯДОВОГО ОНИСЬКА ОЛЕЛЬКА, ПЕРЕКАЗАНА НИМ САМИМ

1. СТОРОННІМ ВХІД ЗАБОРОНЕНО

Воно, товариство, як по-правді, то спершу треба розповісти не про мене, а про друга мого Ігоря Северина, котрий до війни альпіністом працював. Не те щоб працював, а просто планида йому така випала: по горах лазити. І що не вища гора, що не крутіша скеля, тим більше в Ігоря горіння з'являлося на ній видряпатись. Він і сам височенький півроку. Зріст — метр вісімдесят дев'ять. А сила, а кулак розміром з... Ну, про силу та про кулак мова піде нижче.

Тепер трохи про мене. До війни стрілочником на станції Жмеринка працював. Хто не знає станції Жмеринка? Найпопулярніша станція. З нею може зрівнятися хіба що станція Козятин. Більше ніяка станція із Жмеринкою зрівнятися не може.

Ну от. Але в ротні списки мене чомусь не Онисимом, а як є — Ониськом записали. Яюсь ротний наш старший

лейтенант Арутюнов перекличку робив, то об моє ім'я спіткнувся так, що нижні куточки брів до вух розтяглися, а верхні під картузом сховалися.

— Онисько... Олелько... Де тут ім'я, а де тут прізвище?

Я без команди два кроки із строю зробив, під козирок узяв, точніше, під пілотку. Й доповідаю:

— Так що Олелько — прізвище, а Онисько — ім'я. Хоча, як по-правді, товаришу старший лейтенант, у нас на Поділлі Олельками часом Олександрів зовуть...

Брови у старшого лейтенанта геть чисто під картуз заховалися:

— То хто ж ви є? Олелько Онисько, чи Онисько...

— Так що я Онисько Олелько!

Чоло командирове вкрилося густою росою. Шкода мені його стало.

— Онисько — це Онисим!

— Ротний писарю! — гукнув Арутюнов. — Зробіть з Ониська Онисима, і щоб все стало на свої ноги!

А чому з Ігорем Северином заприятюлися ми й затова-ришувалися, не скажу, бо й сам толком не знаю. Я собі так гадаю: коли людина з іншою заприятюлася і може розповісти, чому вона це зробила, то будьте певні — то не дружба, а видимість. Що ж до комроти, то він одразу засік дружбу-нерозлийводу і послав нас з Ігорем по «язика». Було це в перших числах грудня 1941 року, в акурат перед нашим наступом під Москвою.

За «язиком», то й за «язиком».

Ось і повземо з Ігорем до ворожої оборони. Приглядаємось: біля ворожого дроту стоїть в караулі один. Так зацугався, що й очима не бачить.

— Відверни його увагу, — шепче Ігор, — а я вже його тоді...

І що ж? Крапці фантазії, як заспівати жайворонком посеред зими, мені чомусь до голови не дійшло. Проте коли до слова випадає, скажу: на сцені Жмеринського станційного клубу голосами всіх птахів щебетав і цвірінкав. І аплодували мені за це не гірше, сказати б, як Утьосову.

От я жайворонком і заспівав... Тепер подумайте своєю головою, де під Москвою, в грудні місяці, жайворонком візьметься? А той ідіот повірив — голову задер.

Поки роззирався, Северинів кулак і ліг йому на голову. Я як глянув, що з того вийшло, так і очам не повірив: фашист укоротшав майже на метр. Це значить, що кулак спрацював так, наче ота чавунна баба, що нею палі за-

бивають. Оглядини «язика» показали, що друг перестався. Після Ігорового частування фашист не подав жодної ознаки життя. Так і зостався стовпом.

Я плюнув і сказав:

— Тепер на цьому стовпі хіба що повісити табличку: «Стороннім вхід суворо заборонено». В нас у Жмеринці висіла така на дверях телеграфної.

Повземо далі...

З другим «язиком» вийшла та ж сама історія. Різниця лише в тому, що цей стояв на мінометній плиті, тому й не вгруз у землю.

Поповзли шукати третього...

Цього Ігор бив уже в третину сили, і то по потилиці. Коли притягли до своїх окопів, виявилось, що він здорово обмерз. Довелося роздягати гадюку сорокату й арійську шкіру його російським сніжком протирати.

Роздягає його Ігор і каже мені:

— А ти, Ониську, оприбутковуй усе барахло, аби з'ясувати, що, де і коли украв цей вояка.

З'ясували: поверх шинелі кожух, явно російського походження. Під шинелею кептарик — явно українського походження. Під кептариком джемпер норвезького походження... Вловлюєте географію?! Далі ще один джемпер. Цього вже виготовлено у Франції. Далі пуловер бельгійського походження. Далі... О, тут і Данія є — вовняна білизна!

— Господи! — аж закректав я. — Отак всього понатягти й отак замерзнути!

— Ониську, — каже Ігор, — вони не стільки від холоду, скільки від страху трусяться. Від того, що рано чи пізно, а знайдеться хтось такий, що вхопить їх за руку й звелить відповідати за всі розбої-крадіжки. А той хтось, Ониську, — ми з тобою, наша Червона Армія. Нотуй далі. Шарф — грецького походження, шкарпетки — югославського, рукавиці — польського.

Коли я з двома казанками снігу прийшов і коли ми вже почали розтирати нашого «язика», Ігор додав:

— А труси у нього з голландського полотна. Значить, і в Голландії воював, бісів син!

А як розтерли «язика», як привели його до тям, Ігор зауважив:

— А ти мав рацію відносно таблички: «Стороннім вхід суворо заборонено». Такі таблички вздовж усього кордону мали б висіти, це означало б: «Друзі — будь ласка!

А сторонні — вороги, себто,— щоб потім не ображалися. Рука у нас важка, і дуже ми не любимо завойовників, грабіжників, злодіїв усіх систем і мастей!» Ну, що ж... Завдання ми виконали, російський кожух і український кожух, тобто келтарик,— останні речі, яких цей гад доскочив!

2. КОРЖИКИ

Ще я, Онисько Олелько, мушу вам сказати таке. Дуже глибоко помиляється той, хто гадає, що на війні або стріляють, або відстрілюються, або ходять в атаку, або атаку відбивають. Словом, або наступають, або відступають, або тримають оборону, якого дня не запитай. І вчора, і позавчора, і сьогодні, і завтра.

Було всього, звичайно. Але як це було, ви мене і тих моїх хлопців розпитайте, котрі від Західного Бугу до Москви відступали, під Москвою гітлеряці морду добряче натерли, потім знову відступали аж до Волги, аж до Сталінграда і вже там стали так, що не те що на метр — на міліметр просування ворогові коштував крові і крові.

А далі Курсько-Орловська дуга — наступом почалась для них і навальним наступом, аж до Дніпра, закінчилась для нас.

За роки війни чого тільки не було!

Але я хочу сказати, що був ще й побут у війні, і війна у побуті, яка залежала від багатьох обставин. Скажімо, спав у бліндажі, як байбак, а тоді очі продираєш і цікавишся, позіхаючи:

— Яка там погода?

— Хмарно і туманиться.

— Го-го! Значить, гад не прилетить сьогодні. Старшина мене не питав?

— Та вроді б ні.

Гад — це ворожа авіація. З-за хмар та через туман не прорветься, отже, можна спати спокійно, поки старшина якої роботи не знайде. А знайде роботу, теж приємно, що робитимеш без загрози з повітря.

О люди, котрі про фронт тільки чули! Ви й уявити не можете, скільки у фронтовиків радості бувало. Скажімо, прикриваємо ми один кутяк. А звідти його танки мають іти, а у нас, окрім петеерів і гранат, немає нічого.

Знаємо — кістьми ляжемо, а танки не пропустимо. Але веселості в тому мало. Коли дивимось: на той ріжок, на пряму наводку виводиться дивізіон протитанкових гармат.

Значить, танки полущпарять, а наше діло, щоб їхня піхота та з їхніх екіпажів нікуди не розтрусилася. Ну, тут нам взагалі лафа! Ми їх з автоматів так обстругаємо, що їй вух не зостанеться!

Я всю війну провоював і можу з повною відповідальністю сказати, що війна не з одного страху та трагічних епізодів складається, хоч і падають ліворуч і праворуч від тебе твої бойові побратими. А окрім усього є... як би його краще сказати... побут війни. Це — чи ти землянку або бліндаж до ладу спорудив, чи земля трапилася така, що не дуже перетрудився. Чи дерева довкола, що маскують тебе, не бачить тебе гад з неба... Та мало ще там чого!

Тепер я про «ура» хочу сказати. «Ура» на «ура» загалом не приходиться. Коли в атаку піднімаємось, то само по собі таке «ура» виривається з грудей, така воля до перемоги за тим «ура» постає, що ворог у своїх окопах почувається, мов голий на морозі.

З другого ж боку, подумати — чому б? Адже ж пересиділи ви в своїх бліндажах і окопах нашу артпідготовку, адже ж вижили, що й вимагалось вашим командуванням. То чого ж? Ми — кричимо, а ви — відбивайтесь!

Ні, не виходить у них. Як ми своє «ура-а-а» прослали над полем, так з них уже не вояки, а... При мужчинах це слово не назву. У нас на станції Жмеринка серед залізничної братії не було такої звички, щоб при жінках глупості говорити. Отож як ревнемо «ура», так і починається в їхніх окопах шамотня, а услід за тим натуральний «драп нах вестен».

Але «ура» у нас і про будень були. Різних відтінків. Скажімо, відвели нас у другий ешелон на відпочинок, і лунає команда: «Третя рота — в лазню! Марш, до старшини мило одержувати!» І тут лине: «Ура!» Або знову ж таки, у другому ешелоні: «Третя рота, шикуйсь! В картину підемо!» Це — в кіно. І знову: «Ура!»

Тільки ті наші пустотливі «ура» ні в яке порівняння не йдуть з тими «ура», котрі гриміли над полем, як в атаку йшли, щоб багнетами своїми ворога із землі нашої виколювати.

Чи не найщасливіші «ура» лунали тоді, коли пробивалася пошта польова. Навіть пісня така є: «Когда приходит почта полевая...» Так от коли та «почта полевая» приходила, звучало найщасливіше, найрадісніше «ура». Правда, коли кому що — кому лист, а кому відповідь поштовика: «Пишуть». Проте більшість залишалася задоволеною...

Що поробиш, тил був стабільнішим адресатом, ніж фронт. Бо фронт... Тут листа принесли, а його, солдатика, шинелькою прикрили та-а й понесли.

З поштою, як правило, окрім листів, надходили посилочки-подарунки. До того ж здебільшого від незнайомих людей. Посилки, із згоди всієї роти, ділив старшина.

— «Найхоробрішому солдатові»,— одного разу так проголосив наш старшина.— Так написано на посилці. То я так вважаю: слід віддати її, цю посилку, Ониськові Омелькові.— І додав:— Він тому найхоробріший, що вчора під перехресним вогнем за патронами бігав. Три ящики припер і живим zostався.

Старшина вищою хоробрістю на війні вважав уміння солдата залишитися живим тоді, коли тебе дуже вбити хочуть. І я з ним цілком згоден. Словом, дісталася посилочка. Потрусив нею — щось затаракотіло.

Заздрісники, а таких в роті при такій нагоді хоч відбавляй, зловтішатися почали:

— Мабуть, найхоробрішому солдатові підкови та вухналі дісталися.

— То й що, що вухналі та підкови. Відійдемо у другий ешелон на відпочинок, там їх Омелько в інтендантів на що хочеш виміняє!

Тут моє око впало на адресу. Глянув на почерк, і в очах замеркотіло: Катя, дружина моя! Вона до війни на станції Жмеринка у газетному кіоску періодичні видання продавала. Чиста робота, інтелігентна. А я стрілочник, вічно в мазуті, посватався — і вона за мене пішла! Жили добре і дружно, і все було б гаразд, коли б не Катині коржики. На станції Жмеринка народ балуваний — в кіосках та на лотках усе продається. Найперше — пиріжки різнокаліберні. Котрі з сиром, котрі з маком, котрі з капустою, котрі з сливами, котрі...

Але тепер... Тепер хіба суть у тому? Головне, що я по цій посилці, по цих коржиках ромбовидних свою дорогу Катерину знайшов. І вона мене тепер знайде, бо я їй за цією адресою листа напишу. Евакуювалася, значить.

І почав я кубрячити посилку. Бажаючих допомогти, як завжди в таких випадках, вистачало. Першим вихопив кілька коржиків мій гарний приятель, сам з Полтавської області, Тарас Онопрієнко. Покрутив одного коржика в руках, похитав головою і сумно сказав:

— Ну Поділля, ну інтелігенція! Оце називається коржик... Двом зубам нічого робити. Кинеш у рота — і нема

його. — Тарас Онопрієнко продемонстрував, як це робиться, і додав: — От моя Марина пече... То-то коржі! Десяток на пуд іде, і переважувать не треба.

Людина ніколи не знає, де вона знайде, а де загубить. Старшина навіть дожувати Тарасові не дав, сказавши:

— Коли ти такими коржами годований, то сили, мабуть, тобі не позичати. Іди та випхай з рівчака польову кухню. Зсунулась у рівчак, розумієш. В основному на плечі налягай!

Завдання Онопрієнко сприйняв як благословення долі: попоїсти він любив. Бо знав: за допомогу кухар неодмінно чимось віддячить. Це не півторатонка з боеприпасами.

...Я дивився на літери, написані Катериною, і радів, що скоро зустрінємось! Яюсь так вийшло, що з тих коржиків, що мені їх Катерина прислала, особисто мені не дісталось жодного. Та я на хлопців не в претензії.

3. ДИРЕКТОР БОГАДІЛЬНИ

Ви знову ж таки, може, собі гадаєте, що як тільки ми увійшли в Німеччину, так там повний «хенде хох!», «Гітлер капут!» і таке інше. Ні-і, вони хоч і бачили, що третьому рейху кінець приходить, проте ж трималися його, звиняюць, як воша кожуха.

А чому? А потому що пропаганда! Геббельс перед кінцем дуже вже розстебнув був пащеку. Та й гестапо не дрімало. Тож навіть у тих містечках і містах, котрі ми брали штурмом, навіть хлопчачи чинили опір.

Це на початку березня. А ген наприкінці квітня та на початку травня опір їхній, навпаки, все млявішим і млявішим ставав. За винятком, звичайно, Берлінського напрямку. Та й то, по правді сказати, солдат тепер не той пішов: одне старе — пісок з нього сиплеться, друге мале — ще як слід не навчилось носа витирати, третє, я вибачаюсь, в лівій руці гвинтівку тримає, а правою за живіт тримаєтьсся — страху повні штани.

А разом це зібране, хай мені бог простить, воїнство, називається «фольксштурм». Господи, який там штурм! Наші Берлін штурмом беруть, так це да — штурм, наші вже на ближніх підступах до нього... А цей «штурм» допіру хоче перелом у війні зробити!

І все ж з дурних очей (це я свої очі на увазі маю) можна не роздивитися, де справжні солдати, а де цей — «штурм». Тому розповідь цю можна було б озаглавити ще

й так: «Як гвардії рядовий Онисько Олелько відступав у квітні одна тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року».

Ну, не дивина?! Не анекдот?! Всі армії, всі фронти наступають, тільки гвардії рядовий Онисько Олелько — у відступ! А все ось як сталося. Дивізія швидко наступала — не встигала навіть комендантів призначати у зайнятих містечках. Мовляв, хай цим займаються ті, хто за нами йде.

А ми якраз із тих, що в другому ешелоні. Старшина і каже:

— Товаришу Олелько, підскоч у те містечко, до якого гранатою докинути можна — тільки потреба в цьому відпала, бо воно в глибокому тилу. Може, наша кухня там. Борщу гаряченького посьорбати по путі до рейхстагу. Може, заблукав кухар... Шарварок тут такий був... До Берліна три перекури залишилося для піхоти і один перекур для танкістів...

Словом, пішов. Йду собі в проходочку, як по Одеській платформі Жмеринського вокзалу. У нас до війни страх як любили виходити увечері на перон поїзди зустрічати! Іду. Містечко не зруйноване майже. Але цивільних німців не видать, то значить, встигли їх евакуювати. Це вже не вперше. Отак іду вулицями, роззираюся то наліво, то направо, чи не стоїть де наша кухня. Навіть принохуватись став, чи не пахне борщем. Роззираюся, принохуюсь... А того не бачу, що проти мене... рота німців марширує.

Не роздивився як слід і дав дьору. Тут ганебного загалом нічого нема — це не втеча, а військова тактика. Добіжу до якихось руїн, міркую собі, заляжу там і... причешу їх з автомата. Та й гранати є в наявності.

Розраховував протриматись, поки наші стрілянину не почують і не прибіжать на виручку. Отож побіг, петляючи як заєць, щоб у спину кулю не послали...

Раптом чую, як хтось біжить за мною, та так прудко, що ось-ось наздожене. Чоботяка кований по бруківці тільки цок-цок-цок! »Що, гади? Живцем хочете взяти? Не на того натрапили!» І ще більше натис на педаль. Коли й той, що наздоганяв, теж додав швидкості. Чую:

— Гер офіцір, гер офіцір! Ком, ком! Іх найн шіесен!

Думаю собі: «Вже й офіцером став, коли навіть єфрейторської лички на погонах немає. А що ж до обіцянки не стріляти, то все одно я з тобою каші не зварю!»

Цікавість мене розібрала — і я оглянувся. Наздоганяє мене, як у нас на Поділлі кажуть, — підпарубчак. Ще не

парубок, але вже й не дитина. Німецький, звичайно, у формі, каска на голові гойдається, як наперсток на шилові, обличчя у ластовинні зеленкуватому, сам рудий. Автомат не на мене націлює, а демонстративно за спину закидає, аби я не боявся. «Ах жабенья ти, жабенья! Не таких бачив, та не боявся».

Від роти, що відстала, біжить підтюпцем й старий німець.

— Кнабе, цурюк!

Це значить: «Хлопче, назад!» Я німецької мови за війну навчився. Словом, «хлопче, назад!» А що далі? А далі підбігає до мене той стариган і каже:

— Звиняйте, гер офіцір...

— Та не офіцер я, солдат!

— Звиняйте, гер зольдат, ми прийшли в полон здаватися!

— І правильно робите, раз здастесь. Тільки звідки ви нашу мову знаєте?

— Іх,— тиче себе пальцем в груди,— в російському полоні бути...

— Значить, досвід і практика є в цьому ділі? — кажу йому, а сам відчуваю, як рум'янець сорому заливає все лице аж до шиї. Вляпатись так по-дурному: вони в полон здаються, а я побоявся до них у полон потрапити!

Я їм порадив як є: організовано йти собі, йти і комусь іншому в полон здатися, бо мені ніколи.

Старик швидко-швидко загерготів до своїх по-німецькому.

Що тут зчинилося! Наче у Жмеринці на станції, коли поїзд запізнювався і зупинку скорочували. Кричать німці, галасують! Один із них, котрий з білими вусами, свій гевер (гвинтівка по-німецькому) об бруківку — брязь і, як полюбляв у нас в Жмеринці говорити один черговий по станції, з кулаками поліз на мене. Мигає кулаками перед носом і щось гергоче по-своєму. Я німецьку мову трохи знав, але той дід так швидко герготів, що й слова розібрати не міг.

— Він що — припадочний? — запитую у першого.— Невже й таких на фронт беруть?

— Та... — мнеться німець.

— Не «такай», а точно перекладай!

Затинаючись, німець заявив: якщо я не візьму їх у полон, то поскаржиться на мене начальству. Аж до генерала дійде, коли треба... Бачили щось подібне?!

Добре, візьму у полон, чорт з вами. Приведу в розташування батальйону і доповім, що хоч кухні не розшукав, зате привів роту додаткових їдаків. Бо діло таке, раз у полон взяв — годуй! Це не фашистський полон, це наш, а наприкінці війни німці вже не дуже Геббельсові вірили, що ми полонених розстрілюємо. Ми їх не тільки не розстрілюємо — ми їм ще й пайку даємо, до речі, таку, як і наш солдат має.

Відверто скажу: мав клопіт із цим «фольксштурмом». Через них мене з того дня інакше як «директором богадільні» не називали. Воно й сказати, хлопці мали рацію: за мою широкою спиною для цих ста сорока семи «фольксштурмівців» полон на богадільню перетворився. Найперше я їх вишикував і через перекладача запитав, чи є серед них поранені і хворі.

Бачу, один стоїть на правій нозі, а ліву підгинає, як боціон на болоті. Думав, поранений, а виявляється, ногу намуляв — чоботи не того розміру. Наказав скинути чоботи, зв'язати їх вушками до купи, перекинути через плечі й марширувати далі босим, доки п'ята не загоїться. Що ж до хворих, то тут мені слід було стати ще до війни професором медицини, аби в усіх діагнозах розібратися. Бо тут вам і нирки, і шлунок, і печінка, і селезінка, і ще там щось.

Ще раз спробував піти на компроміс — порадив їм посидіти собі в холодочку, та й зачекати якусь нашу частину й здатися їй в організованому порядку в полон. «Найн» і «найн» — вони хочуть здатися в полон зараз, бо: «Гітлер — капут», «Кріг — капут».

Ну, що ти будеш казати?! Наказав усе важке і непотрібне повикидати, аби легше було рухатися. Полонені зрозуміли мене дуже буквально: поскидали каски, а «гевери» склали в пірамідки. Трофейній команді, мовляв, менше роботи буде.

Ну й повів я колону в розташування свого батальйону. По дорозі, правда, трапилось кілька наших танків, що очікували заправочну машину. Вирішив воїнство своє танкістам збагрили:

— Ей, хлопці! Полонених не треба? Скажете, що в бою взяли! По півтори медалі на двох за такий героїзм дають!

Танкісти зареготали:

— Ну, піхота, ти давш! Куди вони нам... Ми на захід поспішаємо, а ти гони їх на схід.

— Гони аж до Москви! — додав другий. — Пам'ятається, їм дуже праглося по Москві марширувати. Будеш за екскурсовода!

Цей хоч «екскурсоводом» назвав, а ротний старшина, коли потім доповів йому все, охрестив мене «директором богадільні». Діло було так: привів я цей «штурм» в розташування батальйону, а наших вже нема. Вирушили на Берлін. Натомість якась тилова частина обживається. Так я у тамтешнього майора попросив, щоб погодували моїх злиднів — раз, офіційно здав їх у полон — два, а три — попрохав капітана медслужби, симпатичну таку жіночку, підремонтувати кволіх.

Капітан схвально кивала головою. А кухар, котрий вже годував мою команду, звернувся до мене:

— Давай, земляче, казанок і тебе уконтентую!

Я відмовився. Незручно їсти в одній компанії з учорашніми вбивцями. Про що й пожалкував. Бо коли добрався в розташування рідного батальйону, на кухні казани мили.

1985 р.

«БОЯГУЗ» — КАРПО БРУС

Коли війни всього-на-всього на цаль, а то й менше залишалося, в ударний гвардійський танковий полк прибув кореспондент. Й одразу ж, як із кілочка:

— Мені б відважного танкіста — фотографію зробити і підтекстовочку рядків на тридцять-сорок.

У командира полку клопоту вистачало, от він м'яко, делікатно, без натиску показав кореспондентові на свого ад'ютанта Геннадія Соняшника. А Геннадій, в свою чергу, перепровадив кореспондента ще далі.

— Найкращою кандидатурою для вас буде боягуз — Карпо Брус, командир танка.

— Товаришу лейтенант, — обурився кореспондент, — ви за кого мене маєте? Це я повинен у газеті боягуза вміщати?

Але Геннадій ніби й не чув ремствування, і невдовзі перед кореспондентом виріс здоровило в куценській, як на його зріст, гімнастерці.

Здоровило відрекомендувався:

— Старшина Карпо Брус, командир танка. Згідно з наказом командира роти прибув у ваше розпорядження.

Кореспондент ненароком протер очі: те, що гімнастерка куценька,— дарма, спробуй підібрати для такого гренадера довшу. Зате коли приїжджому впали в очі два ордени Червоного Прапора, три ордени Слави, орден Вітчизняної війни 1-го ступеня, орден Богдана Хмельницького, три ордени Червоної Зірки та гвардійський значок, тут... Тут отетерієш остаточно. Не вистачить снаги і медалі порахувати, а їх теж вистачас — і «За відвагу», і «За бойові заслуги», і за звільнення та взяття чужих міст, так само, як і за захист міст своїх. «Боже праведний,— подумав кореспондент,— коли боягузи з такими нагородами ходять, то як же вміщуються нагороди на грудях героїв?!»

Із скрутного становища вивів кореспондента сам Карпо Брус:

— Товаришу кореспондент, мене боягузом зовуть в полку і навіть в дивізії. Жартома, звичайно, але я цим «званням» пишаюся всерйоз. То ви напишіть про мій бойовий досвід...

— Про що саме? — похнюпився журналіст.— Мені про бойові подвиги писати треба...

— А ви послушайте, послушайте! Скажімо, стоїмо ми в лісі на вихідних рубежах. Червона ракета — блись! Вперед, значить. Але мій механік-водій знає: поки чоботом плеча його не торкну (я в башті сиджу, а він нижче), то ніякого «вперед» бути не може. Для нього я цар і бог. Я відлічую після червоної ракети: один... два... три... чотири. На тому боці німець теж не дурний сидить, він нашу червону ракету теж бачив. І вже точно прикинув, де мій танк має бути. І туди шандарахнув! До речі, правильно і точно шандарахнув. І коли б ми рвонулися були вслід за ракеткою, наш танк точно під його залпом опинився б. І zostалися б від нас дим і нитка. А так — ми живі!

Далі чоботом даю сигнал — і танк на всіх порах зривається вперед. Що ж ми робимо?

— А що? — непомітно розгорнув блокнота кореспондент.

— Найперше, товаришу кореспондент, ми тую ворожу гармату, котра правильно все розрахувала, своїми гусеницями чавимо. Фріци її навіть перезарядити не встигли. Тепер від них самих дим і нитка. Тож на війні обов'язково боятися треба. І за матчастину, і за танк, себто за техніку, і за екіпаж, і за себе грішного, зрештою. А як же? Не боїться лише півень. Йому голову відрубали, а він

стрибає, крилами тріпає — нічого не боїться. Чого ж боя-
тися, коли голова на дровітні валяється?!

Або такий примір. Йдемо вперед, а попереду міст. Міст,
я певен, не мінований, бо наші сапери й піхотинці давно
поминули його. Але ж чорти його батька знають, я звиня-
юсь, що воно за палі в цього мосту. Чи витримають вагу
танка? Бо танк — не драбиняк із хмизом. Тому й нака-
зую Валі Голубцову: «Пірни, хлопче, та обласкай кожну
палю».

І лізе Валя. Палі обмацає, вивчить — порядок, їдемо по
мосту. Страх — заради діла — повинен мати місце на вій-
ні. Або візьмемо, товаришу кореспондент, на відкритому
місці за мосю коробочкою (це ми танк зовемо) почав «юн-
керс» полювати. Куди я втечу? Я заледве шістдесят кіло-
метрів витисну, а він, вважайте, шпестеро більше вижме.
То я відкидаю люк і починаю стежити за ним. Я вже бачу,
де він, стерво собаче, звиняйте за слово, наміряється свої
бомби покласти. І тут команду механіку-водію: «Стій!»
Коробочка й стала. А там, де вона, за розрахунком фашис-
тського пілота, мала бути, трохи попереду — вже бомби
лягли. Теоретично вважається, що від нас купа горілого
металу зосталася. Практично ж ми живі та здорові. «З пе-
реляку»! І ось «юнкерс» пішов на другий захід. А я його
намір вже по хвості читаю: мовляв, дурних нема — дурні
поженилися! Може, декотрі й поженилися, а ти один та-
кий вдатний зостався. Він розраховує, що я знову зупиню-
ся, а я в останній момент механіку-водію команду:
«Повний вперед, і то так, наче за тобою всі скажені пси
женуться!» Механік і рве з копита. І що ж? Ті бомби, що
на нас мали лягти, позаду вибухають... А почім тепер у
Гітлера бомби? Кінець війни, мабуть, дорого. Отак «з пе-
реляку» — то «стій», то «повний вперед» — і замордуєш
фріца, та так замордуєш, що він вже й кидати на тебе не-
має чим і летить ні з чим. Страх, в таких випадках, пови-
нен мати місце. І за людей, і за бойову техніку. Не знаю,
почім там у Гітлера бомби, а наш танк теж гроші коштує,
та й ми помирати не збираємось.

Отож страхуєшся і перестраховуєшся для користі діла.
А ви вловлюєте, що в цих словах корінь: «страх»? То ж то
й воно!

Знову ж таки, виходимо на відкриту місцевість. Чорт
його знає, всі міні сапери знешкодили чи не всі? Отож бер-
уть мої хлопці штирі і йдуть вперед. Тут я за них не бо-
юсь — піша людина на протитанковій міні ніколи не

підірветься. А коли хлопці бодай одну й намацають, мій механік вже знає, яким робом танк вперед вести — німці в акурат всі міни в шахматному порядку кладуть.

Буває, знаходимо міни, буває, ні. Але береженого, як мовиться, й доля береже. Страх має бути. За матчастину, за людей. Найперше — за людей, бо де таких хлопців, як мої, знайдеш?!

Та найгірше тепер — у лігві їхньому. Тут місто на місті, як опеньки довкола пенька. А в місті, як звісно, підвали. А в підвалах, як звісно, сидять фаустпатронники. Там того солдата, звиняйте за слово, як за гріш кінь, а шваркне фаустпатроном, і горить коробочка. Так оде я, коли виїжджаю на перехрестя, хлопців-піхотинців із танкового десанту вперед пускаю. Боюсь — страх у мене такий — щоб фаустпатронник не смальнув. Бо тоді від танка дим і нитка, а без танка піхотинці багато не навоюють.

Отож і кажу їм: «Хлопці, короткими перебіжками і по підвальних вікнах, вже не короткими, а довгими шпарте. Заспокойте тих, котрі з фаустпатронами. Трапиться гармата — не зв'язуйтеся, ми її гусеницями, як бугай жабу».

І все правильно виходить...

Ні-і, товаришу кореспондент, на війні страх повинен бути. І за людей, і за матчастину. Бо коли без страху — однаково, що безголовий півень на дровітні: крилами тріпає, а толку з того?!

1985 р.

ГІРЧИЧНИЙ МІСЯЦЬ

Може, всього цього і не трапилося, коли б не зіпсувалася головка компресора. Вона вийшла з ладу в самому кінці зміни, і фарбування вже відремонтованих машин припинилось. А завтра за ними приїдуть замовники. Ваня Суслов гарячково розбирав компресор, над ним схилилися хлопці, щільно обступили його.

— Ну, що там?

Ваня солідно крякнув і сердито плюнув набік.

— Що, що... Гнізда спрацювалися клапанні, от що!

Хтось делікатно вилаявся, хтось присвиснув, хтось протягнув непевно: «Да-а...»

— От тобі й да-а!

— Е, хлопці, придумати щось треба. Подумайте тільки: машини відремонтовані, новесенькі, пофарбувати зашилося і... на тобі!

— Придумати... Легко сказати. Ти думай, не думай, а без головки компресор означає те ж саме, скільки ми з тобою без голів.

— Нову треба виготовити!

— Ого, на це доба піде!

Знову хтось делікатно вилаявся одними приголосними звуками (по-справжньому лаялись у цеху заборонялось), знову хтось зітхнув, хтось протягнув непевно: «Да-а...» А тоді всі змовкли, розгублено Perezираючись.

— Пішли до начальника цеху! — рішуче промовив Ваня Суслов, збиваючи на потилицю щось середнє між кепкою і беретом.

Начальник цеху Віталій Васильович Лісниченко, примруживши око, глянув на понівечену деталь й поліз у кишеню за кронциркулем.

Кронциркуль впевнено закрокував по зіпсованій деталі. Взад-вперед, взад-вперед. Боячись критиків і пародистів-куплетистів, ми дещо опустимо технологію і віддамо належне справжньому герою — Віталієві Васильовичу Лісниченку. А то нам закинуть, що мертва залізна деталь заступає живу людину з усім її внутрішнім світом і різними гранями характеру. Віталій Васильович не дуже давно став Васильовичем. Більшу частину свідомого життя він прожив як Віталій. А начальником цеху став, звичайно, ще пізніше, іншими словами, зовсім недавно. Вся біографія його вміщувалася на одному аркуші паперу, а в анкетах він робив безліч прочерків. Але всі ці факти не заважали Віталієві Васильовичу бути хорошим інженером, хорошим начальником цеху і хорошим... про це потім.

Лісниченко зовсім примружив свої випуклі сірі очі, витяг в ниточку і без того тонкі губи, зморщив високе чоло і кінцем кронциркуля почухав кошлату брову.

— Так, так. Ваню, ану поклич, будь ласка, майстра!

Коли прийшов майстер цеху Филімон Федорович, начальник мовчки простягнув йому деталь. Той обмацав її з усіх боків і виніс вирок:

— Хана!

— Я й сам бачу, що хана. А треба, щоб цієї хани не було.

Майстер знизав плечима і, витерши паклею довгі кістляві пальці, знову взявся за деталь.

— У мене така думка,— вів далі начальник цеху.— Дивіться... — Олівцем на клаптику паперу він швиденько накидав примітивний рисунок.— Як ви думаєте, га? Отут ми розточимо, отут наваримо, а отут...

Це майстрові сподобалось. Начальник радиться з ним, а не віддає безапеляційні розпорядження. Що там гріхатаїти, майстер у багатьох практичних питаннях може начальника повчити. Тільки Віталій Васильович для цього ніколи приводу не подає, завжди з майстром радиться.

Майстер вдруге знизав плечима:

— Можна спробувати...

Одним словом, коли загальними зусиллями деталь була реставрована, надворі вже стояла глупа ніч. Віталій Васильович і майстер Филімон Федорович вийшли за ворота заводу і, закурюючи, зупинилися.

— Ну, тепер мені стара накаже: «Дихни!» — стримавши легке зітхання, сумно промовив майстер.— А я ж від обіду макової зернинки в роті не мав.

— І я теж, признатися. І моя теж скучила...

— Ага, я й забув, що ви одружились недавно. Але яка це сім'я?! Ви, дружина та керогаз. А от у мене п'ятеро. І зять, і... одним словом, внука скоро матиму. І всі разом живемо, да-а. Квартирне питання, одним словом. Так, так. Значить, у вас, як кажуть, медовий місяць. Нічого, втягнетесь, звикнете.

— До чого? — скинувся Віталій Васильович.

— До сімейного життя. Воно з непривички якомсь ніби трохи й дико, а тоді втягнетесь, і все буде гаразд. Як Руданський казав: «Як втягнеться чоловік, не те буде пити!» Ну, бувайте здоровенькі, мені в цей бік.— Филімон Федорович потиснув начальникові пальці і пішов.

Віталій Васильович знизав плечима: «Дивак якийсь, їй-богу! Скептик, яких світ не бачив». Насвистуючи щось бравурне, не чуючи під собою ніг, молодожон побіг додому. Рожеві мрії, як метелики, пурхали в голові. «Зараз підійду до дверей, зміню голос і скажу: «Громадяночко, у вас, здається, чоловіка немає вдома? Ви нудьгуєте? Може, вас розважити?»

Біля порогу вирішив зачесатися. Дістаючи з кишені гребінець, витяг ще якийсь папірець, що м'яко шарудів між пальцями. І враз у Віталія Васильовича пропало бажання і зачісуватись, і змінювати голос. Йому стало трохи не по собі, і він мало не сів на сходах. Це ж квитки в театр! Квитки, з таким зусиллям роздобуті! Тож можна тепер

уявити, з яким нетерпінням чекала його Лариса... З виглядом людини, яка збирається стрибати в ополонку, Віталій постукав у двері. Йому відчинили в ту ж мить, піби чекали з того боку під дверима.

Так почалося те, чого, може б, і не було, коли б не поламалася головка компресора. Не зважаючи на незначний стаж сімейного життя, Віталій Васильович особливих ілюзій не будував. Він відчував, що цей театр так йому не минеться. Ще по той бік дверей було прийнято рішення почати розмову з найщиріших вибачень і каяття. Але, переступивши поріг, він побачив, що справа зайшла занадто далеко. Лариса лежала на трьох докупі зсунутих стільцях, укрившись своїм пальтом, а на їхній сімейній гордості — ліжку, купленому тиждень тому, — ніжилася кицька.

«Це в знак протесту»,— тривожно констатував Віталій Васильович, дерев'яними ногами роблячи крок уперед.

— Ларисонько, Лялечко,— вкладаючи в ці слова найщиріше каяття, промовив він.

— Що вам, Віталію Васильовичу? Вечеря у зеленій каструльці на керогазі,— звелася Лариса.

«Судячи по романах, це найстрашніша стадія, коли жінка переходить на «ви»,— подумав Віталій Васильович.— Погані мої справи. Проклятий майстер як у воду дивився!»

— Киценько, розумієш, там у компресора зламалася головка, і я... і ми з Филимоном Федоровичем... Я, звичайно, розумію, що ти...

— Віталію Васильовичу, з вашого дозволу я переночую під вашим дахом, а вранці переїду до мами. Сподіваюсь, ви не будете мені всю ніч розповідати про компресори та їхні головки.

— Звичайно, не буду,— механічно випалив нещасний чоловік. Та Лариса не зрозуміла цього і спохватилася: так і переграти можна.

Дружина сподівалася, що Віталій почне виправдовуватись. Але прогноз її не підтвердився. Віталій, огорошений такою звісткою, замовкнув. Подальший діалог зовсім не потребує авторських ремарок:

— Не думала я, що якась залізна компресорна головка буде моєму чоловікові дорожча за мене! Та й хто б повірив цьому?! Так тільки в поганих романах буває, що герой закохується в гайку, аж поки громадські організації на чолі з різними оргаами не нагадають йому, що на світі є й сім'ї.

— Так ви, Ларисо Петрівно, гадаєте, що я весь цей час у ресторані просидів?

— Мене не цікавить, де ви, Віталію Васильовичу, сиділи. Ходіть хоч у ресторан, хоч поза ресторан.

— Ну й піду!

— Ну й іди! І відчепись від мене...

— Я до тебе не чіпляюсь!

— І правильно робиш.

— Не твоє діло!

— Подумаєш...

— Подумай!

— Ну й подумаю! А тобі яке діло?

— Думають тільки ті, в кого є чим думати.

— А в мене, значить, нема?

— Розумій, як хочеш.

— Дякую красенько!

— Іжте на здоров'я!

Настала пауза, під час якої ворогуючі сторони важко і разом з тим з насолодою дихали, бо діалог проходив у темпі «фортс» і «фортіссімо», коли дихати було ніколи. Збагачуючи свої легені киснем, кожна сторона збагачувалась також і аргументами. Першим, як і належить чоловічій, віддихався Віталій. Далі знову все пішло діалогом, так що автор собі дозволить коментувати події тільки тоді, коли герої робитимуть антракт.

— Ну, не знав я, Лялько, що ти така страшна егоїстка і міщанка!

— Це я міщанка?

— Міщанка і егоїстка. Подумаєш — не пішли в театр! Велике діло... Хіба за це треба розпинати чоловіка?

— Це я тебе розпинаю?

— Ні, я!

— Правильно!

— Що — правильно?

— Я... я... нікого не розпинаю.

— Ну ти, той... ти кинь це, рюмсати нічого. На мене все одно жіночі сльози не діють.

— На тебе... на тебе взагалі нічого не діє. Ком... компресор ти нещасний!

— Хто, хто?

— Пеншок бездушний!

— Ну, знаєш, ображати нічого.

— Тебе образиш, як же. Тут сидиш, ждеш, ждеш його, всі очі прогляділа, а він...

— Ну, киценько, ну, Лялечко, ну, не зміг я, зрозумій, робота ж у мене...

— Робота... Робота вісім годин, а де ти був до другої години ночі?

— Я ж тобі толком кажу...

— Чого ти кричиш? На кого ти кричиш? Я з тобою взагалі не хочу говорити.

Але це був просто стратегічний хід. Бо коли б Віталій мав більший досвід, коли б густо сипонув пробачення впереміжку з «киценькою» та «Лялечкою», то через п'ятнадцять, од сили через двадцять хвилин вони мирно вечеряли б. Проте відповідного досвіду Віталій не мав, отже, вечерея і спокій були відсунуті кудись у далеке майбутнє. Обидві сторони замість того, щоб у темпі рухатись до кінця інциденту, почали робити екскурси в історію. На світ вплив якийсь Вадим.

— Я знаю, ти сама не байдужа. Що ж, потрібно було вийти заміж за нього.

— І моя помилка в тому, що я за нього не вийшла. Він, у всякому разі, не приходив би о другій годині ночі. І слово у нього було словом. Коли б домовилися йти в театр, то, можеш бути певний, на крилах прилетів би до мене.

— І кинув би роботу, товаришів? План?

— До чого тут громадські мотиви?!

— До того, що я не відриваю особистого від громадського.

— А я, виходить, відриваю?

— Розумій, як знаєш.

— Я, виходить, відриваю!

— О господи, чого ти хочеш від мене? І це називається — медовий місяць. Гірчичний це місяць, а не медовий! Перцевий!.. Що ж далі буде?

— Далі нічого не буде. Завтра я перебираюся до мами, і все.

— Ну й перебирайся. Плакати за тобою не буду.

— Я знаю, що не будеш.

— І правильно.

— Що — правильно?

Проте жоден з них не знав, що правильно. І обоє відчували, що чинять неправильно. Віталій перший, як і належить чоловікові, почав підходити до питання тверезо:

— От що, Ларисо, ми з тобою вже, здається, люди дорослі, сімейні...

— Збудуєш з тобою сім'ю, як же...

— Ти слухай! Так от. Щось у нас не так. Да, не так. Ну, от подивись сама — невже такий незначний епізод, як те, що я запізнився на яку годину...

— Добра мені година!

— Ти слухай! Невже такий незначний епізод може привести до розлучення?

— Добре мені незначний епізод!

— Справді, у нас щось не той... Чогось не вистачає. Якогось взаємодовір'я, якогось... ну, одним словом, якогось такого вітамінчика, без якого справжня любов немислима.

— Що ти мене не любиш, я давно знаю.

— Це ще питання, хто кого не любить. Але не будемо вдаватися в деталі. Дай закінчити думку... без якого справжня любов немислима. А раз немислима справжня любов, то скажи сама, як ми зможемо побудувати справжню сім'ю?

— Натяк на те, що потрібно розлучитися?

— Не поспішай. Знаєш що — лягай на ліжко, а я тут... на стільці. Дивись, у тебе ж ноги замерзли...

Лариса слухняно перебралася на ліжко і вкрилася ковдрою до підборіддя. Віталій сів на стільці поруч, запалив цигарку, сумно звів голову.

— Так от. Раз не можемо побудувати сім'ю, то повинні...

— Розлучитися? О-о, я давно знала, що з такою людиною, як ти, довго не проживу. Ну, ну, давай, давай, далі розвивай свою думку. Я тебе уважно слухаю.

— Так от. Напевне, доведеться розійтися...

— Куди ти струшуєш попіл? Ковдру хочеш пропалити?

— Ат, все одно тепер!

— Розійтися? Я й сама бачу, що я тобі не підходжу, що не такого тобі треба друга життя...

— А! Нащо це говорити. Якщо розпинаєш за дрібниці...

— Добрі дрібниці!

— Не будемо починати все спочатку.

— Не будемо.

— Так от. Поговоримо по-діловому. Нам необхідно розійтися... Ми... як це називається, ну... не сходимось характерами.

— Це правда. Але для суду це не причина. Щось інше треба придумати.

— При чому тут суд?!

— Здрастуйте! А як же ти думаєш розлучатися? Без суду нас, Вітю, не розлучать. Ой, як ти багато куриш!

— Я не буду, я не буду більше. Тобі заважає? — Чоловік так жорстоко зім'яв цигарку, що попик пальці.

— Та мені що? Мені не заважає, я вже звикла. Тільки ж... тільки ти кашляєш так. Тобі шкідливо багато курити.

— А, все одно тепер! Ти розумієш, як це неприємно, місяця не прожили разом, і раптом розлучатися.

— Звичайно, неприємно, а що зробиш! Об'яву треба завтра в газеті дати...

— Яку об'яву?

— Як яку?! Ну, ти наче з місяця вправ. Об'яву про те, що громадянин Лісниченко Віталій Васильович, який проживає по вулиці Первомайській, порушує справу про розлучення з дружиною Лісниченко Ларисою Петрівною. Справа буде розглянута в такому-то суді і так далі...

— Велике спасибі! Чого це я викликаю, а не ти викликаєш?

— Ти ж перший почав!

— Я перший почав? Ну, знаєш...

— Що «знаєш»? Давай не будемо розпочинати.

— Давай.

— На все це потрібні гроші.

— Багато?

— Або я знаю... На об'яву карбованців двісті, і в суд, напевне, карбованців п'ятсот...

— От тобі й на! А як же доживемо до кінця місяця?

— Ну, ти, Вітю, слово честі, як маленький! Як доживемо... Нам же разом не доведеться доживати. Ми ж розійдемось. Я до мами перейду, а ти сам якось викрутишся. Зніму з книжки тих п'ятсот карбованців, що на диван відклали... віддам тобі, вистачить...

— Е, без дивана теж не можна. Дивись, той куток такий пустий, хоч у футбол грай.

— На біса тобі, холостякові, диван? А одружишся...

— Ой, Лялечко, не треба, не плач. У мене й так серце на шматки розривається. Я, киденько, ніколи, ніколи не одружуся. Я ж... ти ж знаєш, що я тільки тебе все життя любив і... і буду любити до самої смерті. Я ж, Лялечко, однолюб...

— Од... А Шурка за ким очима стріляє?! Сама бачила! І ти до неї теж не... не байдужий...

— Шурка... Ха-ха, Шурка! Та вона й мізинчика твого не варта! Я і Шурка... Подумати тільки! Не сміши мене, мені й без того плакати хочеться.

— Правда?

— Лялечко, зірочко моя, щастя моє! Чи ж я тобі за все наше життя хоч раз збрехав?

— І за компресор правда?

— Та боже ж мій! Та ти розумієш таку картину... — Віталій Васильович схопив зі столу аркуш і швиденько накидав олівцем рисунок. — Ти розумієш, що гнізда клапанні зовсім спрацювалися. А нову головку щоб виготовити, доба пройде. От і довелося з Филимоном Федоровичем помізкувати. Поки впоралися...

— Чого ж ти відразу так не сказав? Хіба б я тобі не повірила? Не пішли у театр — то не пішли.

— А хіба ж я тобі не говорив?

— А то говорив?!

— Ну, знаєш...

— Ой, Вітусенько, ти ж у мене, напевне, їстоньки хочеш.

— Не завадило б.

— Зараз розпалю кєрогаз і нагрію.

— Я сам, я сам! Лежи.

— Та ну, що ти! От коли станеш холостяком...

— Ларисо, годі!

Дружина миттю накинула на себе халатик і заходилася поратись біля кєрогазу. Спочатку запахло гасовим чадом, а трохи згодом чимось досить-таки смачним. Подружжя, притиснувшись одне до одного, вечеряли чи снідали — важко було зрозуміти, бо світанок за вікном перетворився з сірого на блакитний.

— Що, Вітусенько, ще котлетку? Ти ж так зголоднів. Їж і спати. Вже ж дуже пізно.

— Ні, не дуже. Я не хочу ні їсти, ні спати. Мені б тільки сидіти отак і дивитись на тебе.

— Милій!

— Хороша моя!

Він пригорнув її голівку до своїх грудей, і її чорне курчяве волосся зовсім заховало миле личко. Але хоч він не бачив її обличчя, знав, що дружина посміхається.

— Чого ти?

— Я, Вітю... я знаєш, що подумала? Я подумала, що отак, напевне, багато людей зовсім задарма псують життя одне одному. Не розібравшись, не зупинившись вчасно,

вони говорять одне одному жорстокі, неприємні слова. А потім, може, розкаюються все життя. Ну, от і ми... Ми теж могли розлучитися...

— Ну...

— Ти, Вітю, не нукай. Коли б ти знав, скільки я переживала за сьогоднішній вечір. Мені вже здавалося...

— Що?

— Не скажу. Краще я тебе поцілую... І, знаєш, що подумала? Щоб про нашу сьогоднішню ніч усім людям розповісти. Розумієш, усім-усім, щоб вони знали, як не треба робити. Як не треба медовий місяць перетворювати в гірчичний. Та що місяць! Інші все життя так живуть. От узятись би нам за руки, вийти на балкон і крикнути: «Любовью дорожить умійте!..»

— Це вже Щипачов крикнув, і голосно крикнув, навіть ти почувала.

— Ну, не це, ну, щось інше. Але щось таке, щоб такі дурні, як ми, зрозуміли: життя дається зовсім не для того щоб... Ну, ти мене розумієш, правда?

Несподівано задеренчав будильник. Він і вона засміялись і підійшли до вікна. День уже народився і вступив у свої права. Сонце вирвалося з полону сіреньких хмар і пливло все вище й вище над дахами міста. Під його промінням хмари танули, зникали кудись далеко-далеко.

Було тільки небо — блакитне, весняне...

1958 р.

ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

Скельця окулярів Кіри Львівни холодно блиснули, коли повернулась до Шурки Шпака.

— Що у вас, Шпак, на голові робиться? Просто не зачіска, а тропічний ліс після тайфуну. Чи не зачісуєтесь ніколи, чи що... Ну як ви в такому вигляді у клас до учнів зайдете?

Шурка почервонів і знову поліз у кишеню за гребінцем. Але рожевий пластмасовий гребінець безсило заплутався в буйних хащах кучерів і, втративши два зубці, з ганьбою повернувся до кишені. Шурка пригладжував волосся пальцями. Кіра Львівна, методист кафедри педагогіки, тільки плечима знизала, сумно похитавши головою:

«Бувають же в людей такі антипедагогічні кучері. Інша справа — Олег. Гладенько зачесаний, охайно вдягнений. У юнака такий солідний вигляд, що його можна допустити не тільки вести урок у 6-А, а навіть запросити на дипломатичний прийом. А взагалі біда з цими практикантами: такі вони діти, такі ще діти, що так і дивись, аби чогось не патворили. Просто не віриться, що через півтора року одержать дипломи і стануть педагогами. Особливо цей, Шпак. Хлопчисько, ну зовсім хлопчисько. Йому м'яча по цілих днях ганяти (до речі, він таки, здається, ганяє його), а не урок проводити. І учні у нього ненабагато молодші. Ну як, цікаво, він завоює собі авторитет серед них?»

Кіра Львівна ще раз зітхнула і з новими силами взялася «нашпиговувати» практикантів методичними порадами. Закінчуючи п'ятихвилинну нараду, ще раз нагадала:

— І запам'ятайте, товариші: що серед учнів ви не Вані і Мані, а Івани Івановичі і Марії Михайлівни. Щоб ніякого панібратства ні між собою, ні з учнями не допускали. Ясно?

— Ясно,— врзнобій відповіло кілька голосів.

Хтось ледь чутно приснув у кулак: дуже вже смішно було називати худеньку Маню Пилипенко Марією Михайлівною. Дехто перезирнувся, хитро підморгуючи. Тільки Олег Ковальчук бровою не повів — і до нього відразу прикипіло: Олег Анатолійович.

— Олександрє Петровичу, дайте мені, будь ласка, свій план уроку! — сказала Кіра Львівна, сідаючи до столу і дістаючи з портфеля червоний олівець.

Йй ніхто не відповів. Всі роззирнулися, шукаючи очима Олександра Петровича. Але в кабінеті, крім Кіри Львівни і практикантів, нікого не було.

— Товаришу Шпак, я до вас звертаюся! — В голосі Кіри Львівни вже бриніло роздратування.

Шурка стрепенувся і поклав перед нею блакитний зошит.

— У вас, Олександрє Петровичу, третій урок у 6-В. Ви знаєте про це?

— Знаю,— відповів Шурка, стримуючи зітхання.

У 6-В сьогодні це мав бути третій урок, а в житті Шурки Шпака це був перший урок, який більше скидався на екзамен, бо Шурка Шпак буде на ньому присутній не як учень, а як учитель.

Взагалі сьогоднішній день почався якось негаразд. Шурка й сам чудесно знає, що кучері у нього непедагогічні,

так ні, ще й Кірі Львівні потрібно було підлити масла в вогонь. І тепер Шурці здається, що з нього сміятиметься вся школа. Дійсно, на голові у нього не шевелюра, а тропічний ліс після тайфуну. І не Шурчина в цьому вина, але виправдання йому все одно нема ніякого. Шурка вийшов у коридор, і його відразу оглушив різноголосий шум. Була перерва після першого уроку. Галаслива малеча бігала по коридору і добросовісно, з великим знанням справи зчиняла такий галас, що шибки вібрували на високим частотах. Громадськість 5—6-х класів по коридору не бігала і безладно не вигукувала, вона шуміла більш організовано, але шум від такої організованості аж ніяк не зменшувався.

Черговий, напевне учень 8—9-го класу, героїчними зусиллями намагався вже навіть не вгамувати галас, ні — просто надати йому якоїсь закономірності, але намагання його залишились безрезультатними.

На Шурку війнуло добрими старими часами. В одну хвилину на нього нахлинули милі шкільні спогади, які однаково дорогі людям різного віку. Шурка навіть ледве стримав бажання, щоб і собі з войовничим криком пробігти по коридору і з'їхати на перший поверх поручнями сходів. Але одразу ж він пригадав, що Шурки Шпака більше немає, а є тільки Олександр Петрович, який через годину буде проводити урок в 6-В класі. Пригадав він також, що не повинен допускати ніякого панібратства з цією галасливою компанією і що треба почати завойовувати авторитет. Від цього всього Шурці зробилося так кисло на душі, так страшно, що хотілося, як у дитинстві, махнути на все рукою і втекти додому. Ні, не буде-таки з нього вчителя, не буде! Треба було вступати в автодорожній інститут і не морочити нікому голови. А тепер... Скільки неприємностей чекає попереду!

Що стосується неприємностей, то вони почалися значно раніше, ніж Шурка міг того сподіватися.

— Шурик! Шурик! Шурик!.. Реб'ята, до нас прийшов Шурик Шпак! — аж залящало в коридорі.

До Шурки, штовхаючись, наввипередки бігло кілька хлопчаків. Генка Ліцишин, дванадцятирічний Шурчин сусід по квартирі, підбіг першим і вдарив Шурку долонею по плечу:

— Шурик, чого ти до нас прийшов?

У Олександра Петровича Шпака перед очима попливли фіолетові кола і у вухах закували ковалики... Його, Шурика

Шпака, правого крайнього команди «Буревісник», знало і любило все місто. Коли Шурик брав м'яча, то ніяка сила вже не могла відвернути гол. Даремно воротар «Спартак» метався в воротах, як лев у клітці, даремно всі захисники бігли навперейми Шурикові. М'яч тримався біля носків його бутсів, наче був прив'язаний невидимими мотузочками, а Шурик біг усе швидше й швидше, вперто нахиливши кучеряву голову. Удар! І м'яч ракетною влітав у ворота, воротар не поспішав його виймати, а всі захисники, як по команді, починали кульгати на обидві ноги. А що вже творили в ці хвилини болільники, то й говорити не доводиться.

— Шу-рик, Шу-рик, Шу-рик! — скандували вони так, що перехожі зупинялися, знизуючи плечима, в далеких від стадіону кварталах. Тому зовсім зайвим буде додати, що хлопчачи всього міста обожнювали Шурика до безтями, дивилися на нього закоханими очима і намагалися наслідувати його скрізь і завжди.

Звичайно, не кожний юний болільник міг похвастати тим, що особисто знайомий з самим Шуриком Шпаком. Тому була зрозумілою радість Генки Ліщишина, коли він у коридорі школи побачив Шурика Шпака. Такий шанс «форснути» перед друзями знайомством з Шуриком він ніяк не міг пропустити, тим більше, що товариші Генці не зовсім довіряли. Але Шурка, який уже встиг трохи опанувати себе, несподівано вилив на Генку відро холодної води:

— От що, Гено, для когось я, може, й Шурик, але для тебе я — Олександр Петрович. Ясно?

— Ясно... — механічно випалив Генка, розгублено кліпаючи очима, хоч з усього було видно, що йому анічогісінько не ясно.

Генчині колеги ехидно перезирнулися, в душі Шурикові стало дуже шкода Генку. Але він вирішив кувати залізо, поки воно гаряче:

— А раз ясно, то поправ галстук і йди в клас, чуєш, уже дзвоник.

Жаль було дивитися на Генку. Він мало не плакав і, втягнувши голову в плечі, покійно побрів у клас. Шурик не витримав:

— Стій! Тебе цікавило, чого я прийшов до вас у школу? Так от, я зараз на практиці. Уроки у вас проводитиму.

— І двійки буде...те ставити? — з повагою запитав Генка.

— І двійки буду ставити, кори не будете знати уроку.

Хлоп'ята мовчки презирнулись і побігли до класу.

На другій перерві Шурик почував себе ще гірше, адже саме тепер переступить поріг 6-В. Знову вийшов у коридор і почав нервово крокувати взад-вперед, натикаючись на малюків.

І раптом на весь коридор протиний Генчин голос:

— Олександрє Петровичу! Олександрє Петровичу!

До горла у Шурика підійшов якийсь клубок, руки затряслися, він обернув до Генки розлючене обличчя.

— Чого тобі?

— Нічого, Шурик, не сердься. Це я просто так. Так, щоб не забути, що ти Олександр Петрович...

Шурка аж зубами скрипнув: боже, як повільно відбувається метаморфоза з Шурика на Олександра Петровича! З якою насолодою він вліпив би зараз цьому веснянкувату Генці здоровенного ляца! Але не можна, не педагогічно.

Є на світі мудрі науки, які все передбачили і нібито гарантують від різних несподіванок. Педагогіка, методика... Як добре все було розписано і передбачено в блакитному зошиті! Все, до «найдрібнішої дрібниці», як каже Маня Пилипенко, чи то пак Марія Михайлівна. Скільки хвилин відвести на опитування учнів, скільки хвилин на повторення пройденого, скільки хвилин на пояснення нового матеріалу. Все розписано, як по нотах, і все це полетіло під три чорти, як тільки Шурик зайшов у клас.

Грюкнули кришки парт — це встали учні, вітаючи його, Кіру Львівну, Маню... Марію Михайлівну і ще двох чи трьох практикантів. Кіра Львівна сіла з практикантами за останніми партами, і Шу... Олександр Петрович залишився по суті сам на сам з класом. Клас, вичікуючи, притих. І ця тиша була для Олександра Петровича найстрашнішою. Йому здавалося, що з того часу, як він сказав: «Здрастуйте, сідайте!», минуло хвилин двадцять. Виходить, він у жорстокому цейтноті, виходить, він не вкладеться в час, і Кіра Львівна поставить йому таку ж саму двійку, якою він лякав Генку Ліщишина. Що за нещасливий день! Коли він закінчиться? А завтра треба буде піти в деканат і забрати документи. Не може, це всякому ясно. Шкода тільки, що змарнував даремно два з половиною роки. О, у Кіри Львівни окуляри вже сердито поблискують, і у Мані страшенно перелякане обличчя — вона робить йому якісь знаки, але той нічого не розуміє. Учні теж

починають шуміти... І раптом... І раптом Олександр Петрович помітив руду голову Гени Ліщишина. Генка сидів за третьою партою від кінця і нахабно позирав на Олександра Петровича.

— Ліщишин Геннадій! — викликав учитель, ще сам толком не знаючи нащо. Генка звівся над партою.

— Я!

— Що було задано на сьогодні?

Тепер розгубився Генка. Він, напевне, менше всього чекав такого віроломства від свого сусіда по квартирі. На партах ззаду і спереду Генки почалося пожвавлення, і йому колективно підказали.

— Індонезію нам задавали, — відповів Генка не дуже впевнено.

— Індонезію? Добре. Йди до карти, ось тобі указка...

Генка пішов до карти ніби не своїми ногами, обставини склалися явно не на його користь. Уроку він не знав, це вже було видно по тому, як Генка взяв з рук Олександра Петровича указку.

«Нащо я його викликав? — уже шкідуючи, подумав Олександр Петрович. — Доведеться хлопцеві ні за що, ні про що двійку ставити...» Але відступати було вже пізно. Олександр Петрович з кожною хвилиною все більше забрав ініціативу в свої руки. Помітивши, що карта світу висить нерівно, він викликав чергового, примусив перевісити карту і зробив йому зауваження. Час для Олександра Петровича знову поплив повільніше. Про цейтнот він, здається, забув.

— Ну, Ліщишин, покажи нам, де знаходиться Індонезія.

Кінчик указки здригнувся і поплив по Індійському океану. Наткнувшись на острів Цейлон, він злякано смикнувся і опинився в Аравійському морі. За партами почало зростати пожвавлення, і Олександр Петрович постукав олівцем по столу.

— Праворуч, праворуч, — шепотіло чорняве дівча з другої парти, смішно надимаючи щоки і роблячи страшні очі.

Указка слухняно перестрибнула в Бенгальську затоку, але, не знайшовши Індонезії, помандрувала далі, на цей раз уже по суші, через Бірму, Таїланд і В'єтнам. Індонезія ніяк не давалася до рук.

— Донизу, донизу! — старалася дівчинка з другої парти.

«Ну, нарешті!»—полегшено зітхнув Олександр Петрович, коли указка попливла навколо Яви і Суматри. Але знання у Генки Ліщишина були більш ніж скромні. Крім того, що в Індонезії ростуть кокосові пальми і що столиця Індонезії— Джакарта, Генка нічого більше не міг сказати.

«Знову ганяв у футбол, урвитель рудий!» — з досадою подумав Олександр Петрович, відправляючи Генку на місце. Потім викликав чорняву дівчинку, що так активно підказувала Генці.

— От ти... Як твоє прізвище?

— Муханова Алла.

— Так от, Муханова Алла, підказувш ти дуже добре.— Алла нахилила голову, смикаючи нитку з чорного фартушка, і почервоніла.— Побачимо, як ти сама знаєш урок. Ось тобі указка...

Алла схопила указку обома руками і не вийшла, а вибігла до карти.

— Індонезійські штати розташовані на Великих Зондських островах і Малих Зондських островах. До складу Великих Зондських островів входять острів Ява, острів Суматра, острів Целебес і острів Борнео. А до складу Малих Зондських...— указка пурхала над картою, як пташка, слова з Аллиного ротика сипались, як горох, і Олександр Петрович з великим задоволенням поставив їй п'ятірку.

Глянувши крадькома на годинник, він зрозумів, що пора переходити до викладу нового матеріалу. Невпевненість у своїх силах і страх знову повернулись до Олександра Петровича. Адже зараз почнеться найвідповідальніша частина уроку! Про те, що минула вже майже половина уроку, не хотілося їй думати. Олександр Петрович відчував, що наробив безліч помилок, що почав не так, як треба, говорив не те, що слід, і тільки даремно згаяв час. Холодно поблискують скельця окулярів Кіри Львівни, у розкритому перед нею блокноті вона щось пише. Он Маня скосила очі вбік і намагається роздивитися, що ж там пише Кіра Львівна. Ну чого ж таке кам'яне обличчя у Мані? Як би хотілося по її очах прочитати свій вирок! Але кам'яне обличчя у Мані, більше того, вона взагалі намагається не дивитися на нього. Е-е, напевне, зовсім кепські справи. Та будь-що-будь, він відчитає зараз свій перший і останній урок, а завтра піде в деканат і забере документи...

Полінезія! Сотні островів Океанії! Яка цікава тема, і як він зовсім неметодично викладе її зараз! І Олександр

Петрович хрипким від хвилювання голосом почав розповідати...

Визначивши координати, він показав на карті архіпелаги, які входять до складу Полінезії. З кожним словом він захоплювався все більше, і розповідь почала плинути рівніше і спокійніше. Він розповідав про острови, що постають з дна океану, про коралові рифи, про атоли, схожі на торти, спечені в «чуді», про стрункі пальми й жорсткі урагани.

— Більшість островів Океанії вулканічного та коралового походження. Ви уявіть собі, скільки мільйонів років потрібно було, щоб з крихітних коралів утворилися великі острови з тропічними лісами, з горами і річками!

У класі було тихо-тихо. Олександр Петрович непомітно захопився сам і зацікавив учнів. Та не тільки учнів! Його з цікавістю слухали і колеги-практиканти. На очах у всіх відбувся несподіваний метаморфоз: розгублений юнак з кучерявою, розпатланою шевелюрою перетворився на капітана далекого плавання, на морського вовка, якому є про що розповісти своїм слухачам. І навіть більше того. Він не розповідав їм, він показував. Узяв їх на борт свого корабля, і вони плвли зараз разом з ним по смарагдових просторах Тихого океану. Над головою стояло сліпучо-біле палаюче тропічне сонце, вітер, що пахнув сіллю і невидимими землями, дихав в обличчя. А з-за обрію поволі випливали ледь помітні смужки землі. Ось вони зростають, ширшають, і вже видно кучеряві верхівки кокосових пальм. Червоні, сірі, чорні зуби рифів виглядають з води, але капітан впевнено маневрує, і корабель проходить, не зачепивши жодного з них. Видно, як у тихій лагуні легко гойдаються два чудернацькі човни. Це вийшли в море шукачі перлин. Ой і каторжна в них праця! На яку страшну глибину доводиться їм пірнати! І як мало, зовсім мало вони заробляють!.. Всього кілька мідяків, тим часом як хижакі в білих костюмах наживають мільйони. Важко живеться тубільцям на казково прекрасних островах. Одні добувають перлини, інші заготовляють з кокосових горіхів копру, і вона теж дістається колонізаторам. Стрункі, брутально-смагляві люди більше не господарі на своїх островах...

Олександр Петрович розповідав про видатних маандрівників, про сміливих капітанів і геніальних учених, які першими відкривали ці острови. Їхні дерев'яні фрегати і шхуни розбивалися об скелі, сідали на мілини, урагани

ламали щогли й шматували паруси, але вони вперто посувалися вперед і наносили на карту все нові й нові землі. Дюмон-Дервіль, Джеймс Кук, Лаперуз, Беллінсгаузен, Миклухо-Маклай... Імена, які навіки ввійшли в історію величних відкриттів. Бачили ці води й острови і російський прапор. Недаремно ціла група островів у Полінезії носить назву — острови Росіян, є там атоли імені великих наших полководців — Суворова, Кутузова, Румянцева..

Коли продзвенів дзвоник, ніхто не помітив, на нього просто не звернули уваги. Олександр Петрович спохопився аж тоді, коли Кіра Львівна непомітно вказала йому на годинник. Тоді він знову розгубився, для чогось запустив руку в волосся. Потім швиденько дав завдання додому і відпустив учнів на перерву. Вони виходили з-за парт неохоче і блискучими, захопленими очима дивилися на нього, чекаючи, що він скаже ще що-небудь. Але Олександрові Петровичу зараз не до них. Він бачив, Кіра Львівна акуратно закрила свій блокнот і вийшла з класу. Ну, так він і знав! Наламав дров, захопився, як хлопчисько, забувши про методику, про план, про все на світі. Як він міг так забутись! Зірвав урок, протеревенив цілих двадцять п'ять хвилин. І як так можна! Як тепер подивитися в очі Кірі Львівні, Мані, Олегові, товаришам?

Клас пустів, а Олександр Петрович все ще стояв біля карти, розгублений, пригнічений. Він то діставав з кишені гребінець, та, покрутивши його в руках, знову ховав. До нього підбігла Маня — Марія Михайлівна — і, торсаючи його за рукав, гаряче зашепотіла майже в саме вухо:

— Шурко, здорово! Ти знаєш, Шурко, здорово! Ти знаєш... Ні, ти навіть не знаєш, який ти молодець! П'ятірка тобі забезпечена, от, щоб я вмерла на цьому місці. Я бачила, що писала в блокноті Кіра Львівна! Вона дуже, дуже задоволена тобою. Тільки вона не подає виду, ну, ти ж її знаєш.

Шурка зрозумів не все і не зовсім. Він відчув тільки, що Маня сповіщає йому про якусь радість і що ця радість має відношення до проведеного ним уроку. Значить, усе пройшло як слід, значить, усе в порядку! Він схопив Маню за руки і вже хотів закрутитися по класу, але їх вчасно зупинив Олег:

— Колеги, ви забуваєтесь! Ви ведете себе непедагогічно!

Справді... Він ледве-ледве не порушив правила педагогіки. Але як же йому висловити свою радість? З ким поді-

литися нею, коли вона все владніше захоплює усе його єство? Зараз він був твердо переконаний в тому, що урок пройшов справді добре, і Шурі хотілося негайно провести ще десяток таких уроків. Як шкода, що в 6-А четвертий урок проводить не він, Шурик Шпак, а Олег Ковальчук. Де взялася віра в свої сили, де взялася впевненість! Зараз йому хотілося потрапити на очі Кірі Львівні, і він рішуче вийшов з класу.

У коридорі до нього наблизився Генка Ліцишин. Він м'явся, червонів і явно не знав, з чого почати розмову. Шурка підбадьорив його:

— Ну, давай, Гено, викладай свої секрети.

— Розумієте, Олександрє Петровичу, в нас у класі команда футбольна організується... Розумієте, ми проти 6-А... Розумієте, у них теж команда. Так от ми... тренування у нас сьогодні, а тренера у нас немає... Так ми хотіли б вас просити...

— О котрій і де? — діловито запитав Шурик.

— В шкільному дворі, тут-таки, о шостій. Так ми...

— Буду!

— Будете? От здорово! — Генка відбіг до групи товаришів і радісно зашептався з ними. Усі, як по команді, подивилися на Олександра Петровича закоханими очима. А він вдав, що не помітив їхніх поглядів, і солідно пішов по коридору. Генка наздогнав його знову і, трохи забігаючи вперед, ковтаючи слова, пошепки заговорив:

— Шурик... ти... той... ти хоч мамі не проговорись, що у мене двійка з географії...

— Та за кого ти мене маєш? — антипедагогічно відповів Шурка, зовсім забувши, що для Генки він не Шурик, а Олександр Петрович.

1958 р.

ЗАСПІВ

Містечко Соболівка невелике. В ньому проживає всього сорок поетів. Навіть не сорок, а тридцять дев'ять, бо сороковий зневірився у зрадливій музі і сів писати роман-епопею. А решта тридцять дев'ять бадьоро римували і ямбом, і хоресом, і взагалі по-різному. Були такі, звичайно, що не римували, а писали білим віршем. Всякі були люди серед поетів і за віком, і за професією. Найстаршому з них —

Опанасів Дерезі — було шістдесят сім років, і писав він виключно лірику, інтимну, хорошу лірику про кохання. Наймолодшому — Грицеві Підпалкові — було тринадцять років, і лірику він взагалі поезією не вважав. Писав Гриць в основному про польоти в стратосферу та про розведення баклажанів на Землі Франца-Йосифа.

Тематика поетів, які за своїм віком розміщалися між Опанасом Дерезою та Грицем Підпалком, була найрізноманітнішою: від політичної сатири до сонетів і балад включно. Наставали, правда, періоди, коли тридцять дев'ять поетів кидалися, як по команді, на освоєння якої-небудь нової теми. І тоді з'являлися на світ тридцять дев'ять нових віршів, схожих один на одного, як інкубаторські курчата. Перед святами народжувалось знову тридцять дев'ять віршів з оригінальними заголовками, наприклад: «Першотравень», «Наш Жовтень», «З Новим роком!» і т. ін. З середини березня до кінця квітня в редакцію районної газети «Червона борозна» поступало тридцять вісім віршів з заголовками: «Першотравень», «Наш Першотравень» та «Першотравень наш», а двадцять дев'ятого квітня редактор «Червоної борозни» звертався до секретаря редакції:

— Ну, Вітю, сідай-но, голубе, та напиши вірша до святкового номера!

І Вітя (для решти тридцяти восьми поетів він був Віктором Артемовичем Незабудьком) сідав до столу, одну руку за звичкою поетів усіх епох і часів запускав у шевелюру, а в другу брав авторучку. Через хвилину десять-п'ятнадцять з'являлися рядки:

Першотравень йде над світом,
Він прийшов до нас з привітом...

А за годину вірш на двадцять вісім рядків був готовий. І який вірш! Він охоплював усе, від зовнішньої політики до останньої сесії місцевої Ради включно. Вірш з'являвся в святковому номері, і це давало право тридцяти восьми поетам говорити, що «своя рука — владика» і «отак воно скрізь по редакціях — своїх друкують, а нам, молодим, ніхто й уваги не приділяє». Але поети, як завжди, перебільшували і грішили проти істини. Увагу на них звертали і допомагали їм рости й мужніти. І найбільш за всіх допомагав рости секретар райгазети Віктор Незабудько — він же голова літературного об'єднання, редактор стінної газети «Літературна Соболівка». Газета друкувалася на райфінвідділівській машинці (буква «т» вискакувала на

піврядка вище за інші), тому що бухгалтер райфінвідділу Березюк сам був поетом. Тиждень газета висіла в фойє Соболівського будинку культури, а решту часу — в коридорі сільськогосподарського технікуму, серед студентів якого теж було немало поетів. Всі тридцять дев'ять поетів чесно, не порушуючи черговості, друкувалися в «Літературній Соболівці», читали вірші на вечорах художньої самодіяльності і обговорювали їх до хрипоти на засіданнях об'єднання. Були в літературному житті Соболівки й значні події, наприклад, коли поет Іван Мицьківський написав поему «Скіфські кургани». Заспів до поеми починався так:

Де степи розлогі,
Де кургани скіфські,
Там стояв і думав
Дід мій, Гриць Мивьківський...

Поему читали три вечори підряд, і всі в один голос визнали її свіжим, талановитим словом у поезії, тільки скептик Березюк, бухгалтер райфінвідділу, який до кожної бочки меду мав особисту ложку дьогтю, сказав:

— Декларативщини багатенько!

Але Березюка враз зацитькав Незабудько, який, спритно оперуючи літературними та філософськими термінами, не залишив від Березюкової концепції каменя на камені. Були в Соболівському літературному житті й ідеологічні зриви, тоді вся творчість заходила в тупик. Так було, коли Онаній Дереза написав баладу «Я розлюбив тебе, Оксано...» і молодші поети, наслідуючи його, десятками почали ліпити вірші, в яких кодекс шлюбної моралі починав по троху розхитуватись. Тоді, наслукавшись таких віршів, мало не розвівся з жінкою редакційний сторож Панас Трохимович, що незмінно сидів на всіх засіданнях літоб'єднання, терпляче ждучи, коли вони закінчаться і горласті поети порозходяться по домівках. А взагалі все йшло як слід. Поети писали, редакції відмовлялися друкувати. Тут варто зробити застереження. Поети, які за своїм віком стояли ближче до Підпалка, ніж до Дерези, кожний свіжо написаний вірш надсилали до республіканських журналів та газет з тайною надією, що їх надрукують. Минав час, і молоді поети одержували фірмені конверти з відповідями, основний зміст яких був: «Ваші вірші, на жаль, до друку не схвалені». Поети старшого віку, навчені гірким досвідом, тільки головами хитали і ехидно посміхалися:

— Пиши, пиши один за другим, надсилай! У мене в запічку лежать відповіді з «Вітчизни» ще 1946 роком датовані, а толк який?!

Керівник студії Віктор Артемович Незабудько теж говорив:

— Ситуація у нас така, майстерності у нас (себе він на увазі не мав) не вистачає. У класиків треба вчитися, життя спостерігати, а вже тоді можна й за публікацію турбуватися. Що стосується самого Віктора Артемовича, то він теж потай надсилав свої вірші у столичні видання, одержував фірмені конверти з вищезгаданими відповідями і, тайкома ж таки, готував до друку книжку своїх поезій.

І ось одного липневого ранку трапилося таке, що сколихнуло весь спокій літературного життя Соболівки і примусило лунко забитися тридцять вісім поетичних сердець. Тридцять дев'яте серце, серце автора надрукованого в молодіжній газеті вірша, забилося самим останнім, бо, як завжди буває, автор дізнався про таку велику радість останнім. Зате ж і забилося його серце найлункіше. Але все по порядку.

Секретар райгазети Віктор Незабудько розгорнув свіжий номер газети з гримасою, властивою всім журналістам, коли проглядають газету, роблену не своїми руками. «Заверстали, називається. Підвал на першій сторінці. Під передовою якась третьосортна інформація. Теж мені фокуси! Секретарює там, напевне, якийсь бовдур. А на другій сторінці що? М-м... До чого тут клішований заголовок? Не розумію, не розумію. Можна було б і жирним кеглем набрати. Нічого особливого. А тут що?» А там було... у Віктора затремтіли руки, і газета злякано зашелестіла. Не повірив очам своїм — на третій сторінці, між фейлетоном праворуч і якимось відкритим листом ліворуч, затиснуті з обох боків, були надруковані вірші. «Звичайний петит», — механічно констатувала журналістська звивина Вікторого мозку. Це були вірші, які він, Віктор Артемович Незабудько, так жорстоко розбив всього два тижні тому на засіданні літературного об'єднання. І належали вони перу молодого соболівського поета, студента сільськогосподарського технікуму Михайла Тернина. «Михайло Тернина» стояло над віршами, а «містечко Соболівка» значилося під віршами «Лірика». Два коротесеньких ліричних віршики.

Віктор перебіг їх очима ще раз і ще раз, відклав газету набік, схвильовано пройшовся по кімнаті, потім знову

прочитав. Сумніву не було: це ті самі вірші, і Михайло Тернина той самий. Тільки як же це так? Михайло Тернина — і раптом надрукований! Звичайнісінький студент у спортивних штанах та вицвілій ковбойці — і надрукований. Зате він, Віктор Незабудько... В душі заскребли липкі заздрощі.

Та поруч з ними назрівала радість: Соболівка має власного поета, якого надрукувала республіканська молодіжна газета! Поет зростав у Соболівському літоб'єднанні. А хто керує тим об'єднанням? А очолює його Віктор Артемович Незабудько! Віктор схопив газету і побіг у райфінвідділ до Березюка.

— Мишка Тернину надрукували! — видихнув він, кидаючи газету на рахівницю.

— Якого Мишка? — не зрозумів Березюк.

А через хвилину він аж пританцьовував од радості, ніби надрукували не Мишка, а його.

— От здорово! От здорово!

Березюк підійшов до вікна і побачив Гриця Підпалка, який, тримаючи на плечі вудочки, переходив вулицю.

— Грицю! — крикнув Березюк. — Мишка Тернину надрукували!

Гриць підбіг до вікна і здивовано звів білі брови.

— Якого Мишка?

— Мальованого! Кажу ж тобі — Тернину!

— Як — надрукували?

— Як, як... О господи, який ти безтолковий! Вірші надрукували в газеті, розумієш? Дивися!

Гриць схопив газету, швидко-швидко заворушив губами, підстрибнув і взяв такий старт з місця, що тільки босі п'яти замиготіли.

— Куди ж ти?! Куди?! Газету віддай! — в два голоси крикнули Незабудько і Березюк.

— Дядькові Онанію покажу-у! — почулося вже десь із за рогу.

По дорозі Гриць показав газету сторожеві Панасові Трохимовичу, але той, не звернувши уваги на заголовок віршів, побачив фейлетон і тільки головою похитав:

— Мишка надрукували, кажеш? Так йому й треба! Всіх би вас, чортів, надрукували. Сидите до півночі, понакурюєте, понапльовуєте, то, канєшно, за такі штуки і в хвейлетона варто протягнути.

Грицеві не було часу пояснювати Панасові Трохимовичу, що Мишка зовсім не «протягнули у хвейлетоні», він

тільки махнув рукою й побіг до Дерези. Поки лірик Онаній Дереза протирав старовинні, в залізній оправі окуляри, чутка про те, що надруковано вірші Мишка Терпина, росла й ширилась по містечку різними шляхами. Воно й зрозуміло, адже в містечко прийшов не один примірник газети. Кожен з поетів, хто дізнався про новину, спочатку задавав стереотипні запитання: «Як надрукували?», «Якого Мишка?», а потім поводився залежно від темпераменту. Декого, звичайно, мучило запитання: «Чому Мишка, а не мене? Чим його вірші кращі за мої?», але всі однаково раділи — факт надрукування земляка в республіканській газеті вказував на те, що в Соболівці можуть рости і діяти справжні поети. Кожен з тридцяти восьми повірив у ці хвилини, що прийде час, коли і його надрукують. І, звичайно, всі захвилювались:

— Де Мишко?

— А Мишко знає?

— Де автор?

Автор же в цей час, нічого не підозріваючи, займався самою звичайною прозаїчною справою: купував на базарі вишні. Дебела, червонощока тітка, про яких кажуть «тітка-квітка», скрутила з газети кульок, висипала туди склянку ягід, примовляючи:

— Не вишеньки, синочку, а малинка! Будеш їсти — дякуватимеш! Стигли, солодкі! Най мене грім уб'є на цьому місці, як ти на всьому базарі знайдеш іще такі вишні.

Миша посміхнувся: тітка могла апелювати до грому скільки завгодно. Смерть від грому аж ніяк не загрожувала їй у цей чудовий, ясний липневий ранок. А втім, вишні справді були стиглі й солодкі. Рожеві плями вишневого соку розпливлися по газеті, і хлопець замилювався цим яскравим рожевим кольором. Плями напливали на якийсь вірш... Миша механічно прочитав перший рядок.

І враз ніби електричний струм пройшов по його тілу від потилиці до каблуків парусинових черевиків. Миша прикрипив очима до газети.

Тітка розцінила його погляд по-своєму:

— Ти що, синку, думаєш — мало насипала? Та що ти! Дивись, повну склянку з чубчиком.— На доказ своїх слів вона сипнула в кульок ще пригорщу вишень.

— Де ви взяли цю газету? — хрипким, чужим голосом запитав.

— Як де? В кіоску.

Миша потягнув кульок до себе, і вишні посипалися

назад у кошик. Зім'ята, вогка газета ніяк не хотіла розгортатися... Літери чортиками стрибали в його очах. «Лірика»... «Михайло Тернина»... Михайло Тернина... Михайло Тернина... Михайло Тернина... Та це ж він!

Притиснувши газету до грудей, новоспечений поет кинувся геть, не розбираючи дороги.

— Що це його гедзь укусив? — поцікавилась бабуся, що продавала гриби.

— Біс його знає,— відповіла тітка-квітка.— Підхопився та й побіг, мов песамовитий. Газету нащось схопив. Може, в тій газеті тираж... Певне, тисячі виграв.

А Миша біг базаром, все ще не одриваючи газету від грудей. Він не віддав би її зараз ні за які тисячі! Зупинився біля газетного кіоска. Переводячи подих, дістав з кишені пом'яту троячку.

— «Молодь України» — на всю троячку! — хрипким голосом промовив він.

Старенький продавець байдужим жестом узяв асигнацію і, не поспішаючи, поплював на пальці.

«Скоріше, скоріше!»— у думці підганяв його Мишко.

— У мене на всі гроші газет не буде,— сказав продавець.— Ось тільки шість штук залишилось.

«Ну ще б, така газета не залежиться!» — з задоволенням подумав Миша.

— Давайте, що є!

— А на здачу я вам блокнотика дам. Га?

— Давайте блокнотика.

Миша, схопивши блокнотика, сунув його до кишені, потім одну по одній розгорнув усі шість газет. І в кожній на третій сторінці красувалася лірика Михайла Тернина. Надрукували!

Так чудово почався звичайний липневий день. Миші судилося стати героєм дня. Перш за все він вирішив поділитися радістю з колегами по перу. Але вони, на превеликий подив, уже всі встигли прочитати його лірику. Першим, кого Миша зустрів, був Гриць Підпалок. Гриця в той день можна було зустріти де завгодно і відразу в кількох місцях. Ніби Гриць розколовся на кілька Гришів, наче кулька ртуті. І кожному, кого зустрічав, простягав газету:

— Ось, читайте! Поета нашого соболівського надрукували, Михайла Тернину!

Побачивши в кінці вулиці самого Михайла, Гриць щодуху кинувся до нього, ховаючи газету за спиною:

— Михайле! Михайле! А відгадай, що я тобі скажу!

— Що надрукували мене? Так я знаю,— намагався витримати позу олімпійського спокою Михайло.

Гриць аж скривився. Ефект не вдався. Без всякого ентузіазму дістав газету і, зітхнувши, промовив:

— Ось тут, на третій сторінці.

— Знаю, що на третій.

Опаній Дереза поплескав Михайла по плечу і сказав:

— Вітаю, брат, вітаю. Пиши, брат, друкуйся. Лірика, вона велика всц!

Березюк мало не задушив поета у ведмежих обіймах:

— Ну й Мишко! Ну й молодець! Оці рядки особливо:

На жухлі трави впали роси,
Зірки відбилися в воді...

Це, голубчику мій, справжня поезія. Це, голубчику, поезія на большой. О!

Керівник студії Незабудько потиснув Миші кінчики пальців і всміхнувся:

— Кажуть, можна привітати вас із творчими успіхами? Ну що ж, вітаю, вітаю! Приємно, коли твої труди (мав на увазі свої) дають щедрі плоди.

Потім хтось із молодших запропонував піти у скверик, де виструнчилися вітрини газет, і подивитися, який вигляд мають вірші у вітрині. Пропозицію підтримали, і гомінка група поетів з автором «Лірики» на чолі взяла курс на алею преси. По дорозі Миша давав консультації і розповідав про свою роботу над віршами. У скверіку поети так тісно обступили вітрину, що хвилини через десять позаду них утворився густий натовп. Задні напірали на передніх, і всі запитували:

— Що там таке?

— Про що там пишуть?

— Напевне, газ будуть проводити!

— І зовсім ні — фейлетон про райспоживспілку!

Іван Миньківський не стерпів такого відношення до поезії і вголос почав читати Мишині вірші. А Гриць Підпалок своїм писклявим голосом кричав:

— Чудесні вірші! Це наш земляк написав, соболівський хлопець, Михайло Тернина. Талановитий поет!

Коли Миньківський прочитав вірші втретє, натовп почав рідшати, і незабаром поети залишилися одні. Скоро й вони розійшлися, наговоривши Михайлові безліч компліментів. А той постояв ще трохи, з гіркотою подумав: завтра тут висітиме друга газета, але вже без вірша. У глибині

скверика сів на лаву під старою липою і дістав з кишені блокнот. Успіх хотілося закріпити. Хотілося одразу ж написати такого чудесного вірша, щоб його завтра ж надрукували! Образи, рими носилися роями навколо нього, але жодна не давалася в руки.

До вечора просидів у скверіку над розкритим блокнотом, але жоден рядок не залишився на його білих сторінках. І Миша трохи не плакав. А коли сонце чесно відпрацювало свої години, прийнявши ванну в росах, і, передавши чергування місяцеві, пішло спати, він зустрівся з нею. З тою самою, якій присвячував написане, до якої звертався у своїх віршах. Йому хотілося й не хотілося, аби Галя розпочала розмову саме про те, про що йшлося у віршах. Але така розмова не відбулася.

Взявшись за руки, молодята мовчки йшли тихими вулицями містечка. Про що говорити? І навіщо? Кохання співає про своє щастя мовчки. Зупинились під великими осоками і, обнявшись, дивилися в зоряне небо. Миша пестив дівоче волосся, дівчина раділа од щастя.

Над ними шелестіли віти старих осокорів і пливли далекі сузір'я, якісь невидимі світи. Десь дуже близько стрекотіли коники. Дирчав деркач. З поля тягнуло медяним запахом трав і прохолодою рос. Далеко гудів трактор.

— Ти будеш справжнім поетом, Мишо...

Вона довго берегла ці слова. Сподівалася, що юнак почне вихвалитися, купатися в сьогоднішній славі. Навіть збиралася подразнити хлопця за те. Але він був сьогодні якимось дивним. Тихий, замріяний.

— Не знаю... Не знаю, чи буду поетом, але знаю, що буду любити тебе завжди, завжди.

Галя ніжно пригорнулася до нього, і він солодко поцілував її в щоку.

А рано-вранці, коли ще сонце ніжилосся в рожевих хмарках, коли ще роси були рясними і перші пташки тільки-тільки починали будити заспану природу, молодята на попутній машині виїхали у підшефний колгосп. Хлопець накинув на Галинині вузькі плечі свій піджак, і та посмішкою подякувала йому. Пружний вітер бив її в обличчя, молоденькі деревця понад шляхом привітно кивали зеленими голівками. Як військо в золотих панцирах, нескінченними лавами вишикувались обабіч шосе пшениці. Все частіше й частіше їхня машина розминалася з грузовиками, котрі поспішали на елеватор. Дівчата й юнаки сиділи на мішках з зерном, махали руками Галі й Миші,

щось кричали. Часом вітер доносив уривки пісень, сміх. Пахло свіжим зерном, пилом, росами і бензиновим перегаром. Від цих запахів співало серце і, здавалось, виростили крила за плечима. Пасмо Галиного волосся боролось з вітром і ніжно лоскотало Мишину щоку. А той відчував, як прекрасні образи і надзвичайної краси рими знову обступають його з усіх боків. Але тепер вони не були безтілесними, як учора, — тепер він міг брати їх і класти на папір. Цьому сприяло і гудіння мотора, і пісні дівчат, і запах зерна, і нескінченні лани золоті пшениці, і пасмо Галиного волосся, що так ніжно лоскотало його щоку. Нові слова народжувались, нові думки...

Не сумнівався: ті два маленьких віршики, які вчора були надруковані в газеті, не останні. Вони були тільки заспівом до чогось великого й прекрасного, що жде їх з Галею попереду.

1958 р.

ПРАВНУК МЕЛЬПОМЕНИ

Ви були коли-небудь за кулісами самодіяльного театру під час вистави? Не були? І не ходіть туди. Там ви будете зайві і тільки заважатимете. Вас обов'язково візьмуть за плечі і виштовхнуть з словами: «Ходять тут, плутаються під ногами — не бачать, що люди зайняті! Вас тільки й не вистачало!»

Отож не виходьте з залу і терпляче чекайте, коли синя завіса з китицями — однаково рано чи пізно — смикаючись, як у конвульсії, розсунеться, і ви знову перенесетесь на крилах мрій у чарівний світ.

А поки що по той бік завіси твориться щось незрозуміле. Безладно миготять тіні, штовхають одна одну, чути кроки — то легкі, дівочі, то важкі (чоботи сорок четвертого номера з підборами), а то раптом почується такий гуркіт, немов бочкотара розсипалась по бруківці. Це, напевне, пліт звалився й перекинув відро. В зал доноситься приглушений шепіт: «Марійко, де ти губну помаду поділа? Розтяпа, всунула собаці в зуби!» або «Куди ти стіл ставиш? Ти ж усі мізансцени поплутаєш! Збожеволію з цим народом! Останній, чуєте, останній раз ставлю п'єсу!»

Це говорить наш колгоспний рахівник Тодось Гаврилович Горошко — головний режисер, постановник і взагалі душа самодіяльного гуртка. Не вірте йому, Тодось Гаврилович на кожному спектаклі обіцяє, клянеться, що в останній раз ставить п'єсу. Ми йому вже не віримо, та він і сам собі не вірить.

Антракт чомусь розтягувався. Навіть найтерплячіші починають проявляти ознаки нетерпіння: соваються на місцях, аж лавки риплять, плещуть у долоні. Пора завісі розсуватися — час починати другу дію. Але як же ж її починати, коли Галушка зачепився штаньми за цвях на плоті, яким відгороджується від Часника? Сердега, намагається визволитися, вертиться на всі боки, однак... Йому допомагають і Часник, і Пуп, і міліціонер Редька.

Горошко стиснув кулаками скроні і хитається в німому відчаї. Хитається й пліт від кожного руху Галушки. Хитаються і от-от гримнуть всі декорації, тоді починай усе спочатку. Горошко зажмурих очі і обіцяє збожеволіти. Довгоносик, дарма що мостився в зяті до Галушки, визволити тестя не поспішає, а стоїть збоку й кидає східні репліки:

— Ти, Ваню, вилазь із штанів, тоді ми їх легко зніємо. Вилазь, вилазь, не соромся — дівчата повідвертаються. Чого не зробиш заради мистецтва?!

Галушка сопе і робить героїчні спроби визволитись.

— Та помовч, бога ради! — накидається Тодось Гаврилович на Володьку Довгоносика. — Тут і так плакати хочеться... Ні, клянусь усім святим, що є в мене, це останній спектакль, який я ставлю. Чуєте, останній! Я більше не маю бажання псувати свою центральну нервову систему з таким несвідомим народом, як ви!

Часник — комбайнер Мишко — витер піт з чола, страшенно розмазавши грим, і, безнадійно махнувши рукою, промовив:

— Ні, Ваню, нічого не вийде! І як це ти так зачепився? Наче навмисне пакрутив штани на цвях. Давай ось як: ти смикнись, чорт з ними, хай рвуться, а ми пліт придержимо, щоб не впав.

— Штани ж позичені, добре тобі казати...

Галушка почував себе точнісінько так, як відчувається метелик, якого прикололи шпилькою до картону. Галя, дочка Галушчина, вже одвернулася до стіни і починає плакати. Їй не «батька» шкода — ганьба ж яка, спектакль зривається через такі прозаїчні речі. Горошко, постарілий

на десять років, просить отрути — він теж не переживе цієї ганьби...

А глядачі в залі хвилюються, не те що в долоні плещуть — ногами тупотять. Нарешті хтось плоскогубцями виймає цвях, і Галушку звільнено. Всі тричі кричать «ура!» (пошепки, звичайно), Тодось Гаврилович забуває, що йому пора божеволіти, й молодіє на десять років. Очі палають, у голосі з'являються мідні нотки. Він різко вдає долонею об долоню:

— Увага! По місцях! Зайві, із сцени геть! Ванько, твій вихід! Дмитре, не крутись під ногами. Даю завісу!

Смикаючись, обидві половинки завіси конвульсивно повзуть у різні боки. Гомін в залі поступово затихає. Спочатку замовкають передні ряди, потім середні, нарешті задні. Шум хлюпнувся об стіни, розбився і заховався до наступного антракту під лавками.

Зал перетворився в одне велике око й вухо. Хоч і декорації дрижать, як у лихоманці, хоч у Часника сповзають вуса, а Галушка косить оком у суфлерську будку. Все одно успіх артистів такий, що їм і столичні артисти можуть позаздрити...

Вистава закінчилась. Востаннє смикається завіса, лунають останні оплески, і глядачі, збуджено обговорюючи спектакль, рушають до виходу.

— А Іван, Іван як грав! Ніколи не сказав би, що у нього такий талант!

— А я свого Гриця не впізнала спочатку — вийшов з бородою довжелезною і голос навіть змінив. От диваки, ха-ха!

— А Стьопа в моєму капелюсі грав! — заявляє хтось з певимовними гордощами.

— Ко-ме-ді-я!

— А як баби сварилися... От я сміявся, ну, просто, як наші Килина з Фроською!

— Молодець Горошко!

— О, Тодось може! Бач, як вимуштрував!

— А цілувалися як!

— То навмисне.

— Добре навмисне — Валя Сашкові весь грим змазала.

— Ха-ха-ха!

Не менше збудження й на сцені: «артисти» знімають грим, складають реквізит, розбирають декорації і без відриву від справ теж обговорюють спектакль.

— Ну, я думала що помру, коли Іван слова забув.

— Чия хустка, дівчата?

— А Петро наступив мені на ногу і каже: «Не спіши, не спіши!»

— Валию, тут біля носа чорне ще трохи, витри.

— Де дзеркало, хто дзеркало схопив?

— А пліт тільки трісь-трісь-трісь. Ну, думаю, як впаде на голову...

— Хто чоботи сюди поставив? Чиї чоботи?

І всі відчувають: вистава пройшла на славу, не осоромились, не підкачали. Навпаки, успіх небувалий. Тодось Гаврилович з байдужим виглядом ходить поміж аматорами, ніби кажучи: «Нічого особливого, поставили й поставили, ми ще й не так можемо!» Але дуже вже багато радості випромінює його кругле в ластовинні обличчя.

— Нічого, нічого, артисти мої дорогі. Ми ще з вами «Короля Ліра» поставимо... Ми ще з вами «Гамлета» поставимо... Соколівський драмгурток захлинеться від заздрощів!

— А може, «Ромео і Джульєтту»? — запитує Сашко, що грав Часника.

Сашко з сьогоднішнього вечора уявив себе справжнім артистом. Як він грав! Якими закоханими очима дивилися на нього дівчата у залі! Юнак відчуває в собі божу іскру, тим часом дратують колеги — бездарні, випадкові гості на сцені. Йому доводиться грати поруч з ними. Ха-ха! Йому, такому талантові! Тут один Тодось Гаврилович так-сяк розбирається в мистецтві, а решта... Кажучи про «Ромео і Джульєтту», Сашко вкладав у свої слова такий зміст: «З ким? З ким ви хочете ставити класичну трагедію? З бездарами? Та вони ж ходити по сцені не вміють, не те що грати! От коли б усі грали, як я, можна було б що-небудь поставити, а так...»

Але Горошко не відчув єхидства, не зрозумів іронії, він вірив у власні сили і в сили драмгуртка. Горошко подивився замріяними очима на Сашка і загорівся не на жарт:

— А що? Можна! Ще й як поставимо! Ти — Ромео, Валия — Джульєтта! Монтеккі є, Капулетті знайдемо, няньку — Маруся. Ого... Соколівський драмгурток захлинеться від заздрощів!..

Ще довго сперечалися б драмгуртківці, ще довго обговорювали б, що прийняти до постановки в майбутньому, але півні порозгнали їх по домівках. Заспівав один, другий, третій, добросовісно повідомивши, що скоро світанок...

А ніч справді гинула перед ранком. Ніч дихала вологим вітерцем, шелестіла травами, розсипала по стежках білу порошу яблунь. Зробили антракт солов'ї, поступившись півням, а ті байдуже, з послідовністю ремісників, підганяли світанок.

— Чуєш, Валю,— говорив Сашко, цілуючи її біля уха,— чуєш цих півнів? Вони нагадують мені наших артистів. Кукурікають, а самі не розуміють, що кукурікають. Їм аби відкукурікати. А солов'ї мовчать! Зате коли обізвуться, півні змовкають...

Валя розуміла, хто тут соловей. Дівчина була закохана. Вона вважала Сашка орлом і мовчки пестила кучерявого чуба. Що таке критика і самокритика, закоханим невідомо. У них однаково голова йде обертом — чи то від успіхів, чи від кохання, байдуже.

...Трактор повз спочатку поволі, а потім почав чомусь поспішати, наче п'яниця, забачивши вивіску «Винно-горілчані вироби». Ще через хвилину він перейшов на алію і можна було сподіватись, що от-от задніми колесами хвицьне плуги. Але ні Сашко, ні Ваня-причіплювач (той самий, що грав Галушку) не помічали дивної поведінки машини. Саша сидів майже задом наперед, увесь подався до Ванька і кричав йому, перекриваючи гуркіт мотора:

— Ти розумієш, велетенський театр, сяючі золотом ложі, партер завбільшки, як цей лан, малинова завіса, а сцена... Сцена, Іване, більша, як весь наш клуб! Та що там клуб — два клуби до купи скласти, і сільраду на додачу. І я на цій сцені граю Ромео... — Сашків голос бринить, хлопець збуджено крутить кермо, соває ногами від збудження, непомітно піддає газу. Швидкість трактора зростає прямо пропорціонально до Сашкового збудження. Плуги вже не орють, а підстрибують, танцюють. Іван тримається, як горобець на гілці, а Сашко летить на крилах мрій:

— Я виходжу на сцену... На мені шитий золотом костюм, збоку шпага. Я простягаю отак руку... (Трактор сіпнувся і застогнав). Я читаю монелог... Я простягаю другу руку... (Трактор схлипнув). І тут оплески! Море оплесків! Овації, крик!.. На сцену летять квіти, море квітів! Краці дівчата столиці мріють зі мною познайомитись...

Раптом: гур-стук-бух!.. І трактор перекособочився, вскочивши колесами в ярк, розмитий весняними водами.

— Завіса! — вигукнув Ванько і стрибнув з плугів.— Артист!.. Море оплесків!.. Море квітів!.. Запоров машину. Тепер як?!

Та й лихо Сашка не отямило. Після вистави «В степах України» зовсім загубив кебету. Так високо дере голову, що до носа на драбині не дістанеш. Навіть голос змінився: не говорить, а завиває, репетує. І хода змінилась: ноги переставляє, наче журавель на болоті, руками розмахує, голову назад закидає. Був товариський, веселий — пожартувати, потанцювати, будь ласка. Тракторист непоганий. Директор МТС в приклад іншим ставив. І мати його, стара Овдіїха, на Сашуню не могла парадуватись.

І паче підмінили: за руку не здорвкається, тільки головою киває. На роботі аби день до вечора, у клуб не затягнеш, на гулянку теж. Навіть посміхатись почав якось не так — одним куточком рота. Всі вирішили, що женитись збирається, і тому задається. Але Валя дівчатам признається:

— Дівчаточка, як він мені набрид із своїм талантом! Заплющить очі та одно товче, який він талановитий та яким знаменитим артистом стане. «А ти тоді, — каже, — не будеш дояркою, не буде від тебе коровами пахнути, будеш у театрі в першому ряду сидіти і плескати мені в долоні». Отакі дурниці щовечора... Вже б краще мовчав та цілувавсь мовчки.

Дід Корній, колгоспний сторож, великий театрал, запитує Сашка:

— Що, Сашуню, трапилось? Наврочив тобі хтось чи що?

— Божу іскру в собі, діду, відчув. Правнук Мельпомени я!

— Чий, чий? Прабабку твою Фросиною звали, а не Мель... мель...

— Е, діду, що ви розумієте?! Була колись богиня така, Мельпомена, в управлінні культури працювала.

— А-а! Ну, як богиня, то воно, конешно.

...Тодось Гаврилович, окрилений успіхами гуртка, взяв до постановки п'єсу Бориса Горбатова «Юність батьків». П'єса всім сподобалась. Кожен до себе роль приміряв. Горощко умів ролі розподіляти, так що ніхто скривджений не залишався. А в умовах драмгуртка це неабияка справа. Воно й у професіональному театрі буває, що артистка А. не прощає артистці Б. того, що в неї на три слова в тексті більше. То що вже про самодіяльний говорити? Розсердиться Ганя на Маню, що тій роль більша дісталася, грюкне дверима клубу і бувай здоров. Як ти її примусиш грати? Ким ти її заміниш, коли Ганя в масштабі Юрківців чи Соколівки — друга Ермолова? Отут керівникові драм-

гуртка й треба по бритві ходити і не порізатись. Тут, крім режисерських, ще й дипломатичні здібності потрібні неабиякі. Тут Ганю на вушко потрібно перекопати, що в Мані роль вікудишняя, а Маню, так само на вушко, запевнити, що Ганя її ролі «не потягне». А як же ви думаєте?! Недаремно кажуть, що мистецтво вимагає жертв. Ще й яких жертв!

Сашкові дісталася роль комсомольця Антона — чудесна роль, провідна. Валі — роль Наташі Логинової, Іванові — Юхимчика, Володьці — Очкара, Марійці — Даші, Мишкові — комбайнерові — роль солдата Рябініна. Мадам Обломок ніхто довгий час не хотів грати. Ну, самі посудіть, кому охота грати стару, напівбожевільну бабу? Але Годось Гаврилович таки під'їхав до Оксани Колосової і переконав дівчину, що ця роль «наче на неї шита». І почались репетиції...

Короткі літні ночі. Короткі, прозорі. Не встигне людина вухом до подушки припасти, уже й вставати час. А в таку коротку ніч треба було ще й репетицію втиснути, вже не кажучи про те, що артисти проводили артисток і прощалися до світанку. Короткі літні ночі, довгі гарячі літні дні, сповнені важкої, напруженої праці. Страшенно стомлювалися артисти за день, але... мистецтво вимагає жертв. Годось Гаврилович ледве на ногах тримається — упрів, очі блищать, б'є в долоні, бігаючи по сцені, і хрипким голосом кричить:

— Назад, назад! Почнемо спочатку цю сцену. Ні к бісу не годиться!

Артисти просять-молять його:

— Досить, досить на сьогодні, ми потомилися, спати хочемо!

Горошко невмолимий. Він не чує цих благань.

І в такий гарячий, відповідальний час почалися конфлікти з Сашею. Почались вони непомітно. Саша спочатку огризався у відповідь на зауваження режисера, а потім почав саботувати. Все навпаки, все навмисне робить. Зазнався, пиха така, що й не продуєш. А грає погано. Кричить, завиває, безладно бігає по сцені, кулаками гамселить себе в груди. Ну, чисто тобі провінціальний трагик на до-революційній сцені! Горошко сказав йому про це:

— Чого ти, Сашо, надимаєшся, чого руками махаєш, наче летіти збираєшся?! Рівніше, спокійніше ліпи образ. Антон вольовий, мужній хлопець, а в тебе якийсь псих виходить, а не герой.

Саша скинів, примружив гарні карі очі, відкинув кучерявого чуба з лоба й зарепетував:

— Антон мій не подобається? Заздрите? Чіплятися починаєте? Психом обзиваєте? То шукайте собі іншого Антона! Тісна для мене ця сцена, тісна...

Грюкнув дверима і — бувайте здорові.

Так і скінчилася того вечора репетиція. Всі розійшлися, сумні й пригнічені. Валя навіть заплакала з досади. Хлопці мовчки курили: адже лаялись при дівчатах не будеш, а хочеться лаяться. Тільки Тодось Гаврилович спокійний-спокійний і посміхається загадково:

— Нічого, прийде коза до воза!

Але коза до воза не прийшла. Довелось, як казав Тодось Гаврилович, робити передислокацію. Мишко взявся грати Антона, самому Горошкові довелося грати Рябініна. І все ніби стало на своє місце. Репетиції повним ходом. А тут знову новина. Прибігає Валя на репетицію, схвильована, заплакана:

— Ой товариші, Сашко виїжджає!

Всі кинулися до неї:

— Куди виїжджає?

— Як — виїжджає?

— Ой, зовсім з села виїжджає! Талант, каже, у мене. Що мені, каже, в селі робити? Раз у мене талант, поїду я, каже, до міста. В театр поступлю або у філармонію, о! Не розуміють мене, каже, в нашому гуртку, заздять, підсиджують. Вижили, каже, можна сказати, з гуртка... Але, каже, ви ще всі почуете про Сашка Жеребченка, каже.

Аматори тільки руками розвели. Тодось Гаврилович хмикнув, знизав плечима:

— Здурів хлопець, чи що... Хто ж його в театр прийме?! Ну, були здібності у хлопця — цього ніхто не заперечує, але ж не по тому шляху він пішов. Мистецтво не терпить фальші! — І палець Тодося Гавриловича піднявся вгору. А потім ще раз знизав плечима, ще раз хмикнув і махнув рукою:

— Ат, дурниці це все! Нікуди він не поїде. Йому до справжнього театру ого-го скільки вчитись потрібно. Все! Починаємо репетицію. Сцена в тюрмі. Валю, Марусю, на сцену!

Сашко з села виїхав. Куди подався, ніхто толком не знав. Драмгуртківцям не до нього — готувалися до районної олімпіади. Й наче забули про Сашка. У всіх одна дум-

ка: як би перше місце взяти, на обласний огляд потрапити. Горошко аж схуд, постарів. Гуртківці саме «Грозу» Островського готували. І та «Гроза» не дає спокійно спати Горошкові. Вночі, викурюючи цигарку за цигаркою, він уявляв собі їхню «Грозу», прикидав, хто як гратиме. Ну, Катерина ще туди-сюди, але Борис не потягне. Слабенький Борис. В Івана Ковальчука дикція нікудишня, та й сугулиться на сцені. Тихін, той... да-а! Потягне. І Кабаниха потягне. Зате Дикою... так собі, середнячок. Переконливого образу не виліпить.

Не помічає Горошко, що від переповнення почуттів починає пританцьовувати на ліжку, вголос розмовляти. Дружина стусана під бік:

— Спи вже, спи! Господи, і що за доля така — у людей чоловіки як чоловіки, а це якийсь несамовитий. Учора спросоння почав кричати: «Бути чи не бути?», сьогодні знову щось верзе.

— Багато ти розумієш... «Бути чи не бути?» — це знаменитий монолог Гамлета. І справді, бути чи не бути нам на обласному огляді?

— Яке мені діло до твого Гамлета? Я не з Гамлетом живу, а з тобою. Спи, бога ради — світатиме незабаром, Гамлете нещасний.

— А так, так, Гамлет був нещасний, — підхопив Тодось Гаврилович, вже не слухаючи жінки і думаючи про своє. Думав до самого ранку: бути чи не бути?

Днів за два перед олімпіадою приносить Валя на репетицію листа. Хлопці з дівчатами глянули на конверт — і ахнули. Зворотна адреса штемпельована: «Обласний музично-драматичний театр. О. Жеребченкові»... Ну й ну!

— Прийняли-таки...

— Подумайте тільки!..

— Що ж він пише?

Валя, звичайно, всього листа читати не стала, бо в листі тому було багато лірики. Прочитала тільки те місце, де Саша пише, що працює в театрі. Та й цього було досить, аби драмгурток, мов вулик, загудів:

— Сашко артистом став!

— Сашко в театрі працює!

Тут уже й Тодось Гаврилович руками розвів:

— Не розумію, нічого не розумію. Або я здурів, або там у театрі подуріли.

Однак, як би там не було, факт залишається фактом: Сашко Жеребченко, драмгуртківець вчорашній, працює в театрі, значить — артист.

На районній олімпіаді «Юність батьків» взяла перше місце. Соколівці мало не захлинулися від заздроців. Горошко не ходив, а літав, посмішка не сходила з обличчя. Одразу помолодшав на двадцять п'ять років. Тільки ненадовго, бо через кілька днів збиралися до міста — на обласний огляд. Посмішка непомітно вивітрилася з лица Тодося Гавриловича, і сам він почав просто на очах старіти. Знову дилема «Бути чи не бути?» повисла в повітрі.

У місто виїхали на машині рано-вранці. Пробігали вздовж дороги берізки, обсипані золотом, червоніли кущі шишшини, вітер бринів у проводах і відносив ситих граків у голі поля. Співати хотілося. Але співати Горошко не дозволив: «Позахрипаєте, та й вийдете на сцену безголосими».

Обласний огляд відбувався в драмтеатрі. Ваня як глянув на сцену, так відразу й згадав Сашкові слова: «Сцена, Іване, більша, як увесь наш клуб. Та що там клуб, два клуби скласти, та ще й сільраду на додачу». Сцена дійсно велетенська, і завіса малинова, і партер, наче лан, і ложі золотом сяють.

— Як ми будемо тут грати — розгубимось на цій сцені! Та ми завалимо п'єсу! — перелякалися юрковецькі артисти.

— Ну, ну, — заспокоював Горошко. — Все пройде як слід. Подумавш, сцена велика! Велике діло — сцена. У МХАТі ще більша, але ж грають люди. Не місце красить людину, а людина місце.

По всьому, однак, було видно, що Горошко боїться. Ще й як боїться! Зуби міцно стиснув, щоб не цокотіли, обличчя посіріло, і плечима поводить, щоб нервові дрижання приховати.

Як пройшла п'єса, як реагував зал — ніхто не пам'ятає зараз. Усе було як уві сні. Тодось Гаврилович не зразу зрозумів, чому, коли завіса опустилась, до нього проштотувувалися поважні люди, тиснули руку... Один сивий, високий, у пенсне, на Станіславського скидається, довго тряс руку Горошкові, примовляючи:

— Чудесно, чудесно! Ви хто по спеціальності, товаришу?

Горошко тільки очима кліпав, витирав пом'ятою хустинкою спітніле чоло й збентежено говорив:

— Будь ласка, будь ласка...

Було ясно одне: п'єса пройшла з успіхом, і премії драмгурткові не минувати. Всі юрковецькі артисти згрудились навколо Горошка за кулісами — качати його хотіли, але не було де розвернутися, декорації заважали. А Горошко все ще хусточкою лице витирає й посміхається по-дитячому:

— Будь ласка, будь ласка...

Збожеволів чоловік від радості. І раптом усі почули:

— Жеребченко, куди стола несеш? Залиш його на місці, потрібний буде. Навіщо по два рази носити?!

Жеребченко?.. Сашко?.. Переможці олімпіади на сцену. А там робітники декорації розбирають і серед них — Сашко Жеребченко в синій спецівці, у кепці картатій.

— Сашко!

— Саша! Земляк!..

Обступили його, руки тиснуть, по плечах лясають, за поли смикають, кепку на ніс насувають. Той розгубився, почервонів — тікати зібрався. Але куди ж ти від своїх втечеш?!

— Сашко, що ти тут робиш? — запитує Горошко.

— Не бачите що... — буркнув Сашко.

— Ти ж писав, в театрі працюєш, — ляпнув Іван, як з кілочка.

— А це що, не театр? — огризнувся Сашко, а в самого слюзи на очах.

Тодось Гаврилович в куток його загнав.

— Чого соромишся, дурнику? Соромишся, що робітником? Спецівки синьої соромишся?.. Хлопчисько ти, кожна робота почесна. Без хлопців у синіх спецівках жоден театр, жоден артист обійтися не може. Не цього треба соромитись...

Ех, тут як накинуться на Сашка земляки:

— Утік, з села втік!

— Не порадився ні з ким, слова нікому не сказав!

— Ех ти, комсомолець...

— Дома, на комсомольських зборах, ми ще поговоримо про твою поведінку!

От-от заплаче Сашко. А хлопці дають, а хлопці дають «прикурити». Ледве їх Горошко заспокоїв:

— Хлопці, тихо! Давайте толком поговоримо, як мужчини з мужчиною...

Поговорили. Проходили трохи земляки.

— А на твоєму тракторі Гордій зараз працює!

— Семен Остюк жениться! Весілля в ту неділю...
— Колгосп «Победу» нову купив.
— Петро Давиденко з армії демобілізувався.
— Ми з Тодосем Гавриловичем вирішили «Без вини винні» поставити!

І Сашко не витримав:

— Товариші,— в голосі просто ридання,— Тодосе Гавриловичу, візьміть мене на найменшу роль... Що я? Та я не це хотів сказати... В село хочу... Колгосп рідний, поля по ночах сняться. На трактор хочу... Причіплювачем. Тодосе Гавриловичу, на саму маленьку роль...

Через два дні Сашко повертався з усіма до рідного села. Тепер уже Горошко не забороняв співати. І Сашків чистий тенор виділявся серед усіх голосів. А з другої половини дороги, коли похрипли всі, Саша щось Валі на вухо нашіптував. Невідомо що, але, напевне, щось інтимно-ліричне, бо очі у Валі були замріяні й щасливі.

Зараз хлопець знову на тракторі працює і в дев'ятому класі вечірньої школи ходить. А про те, що жодна п'єса без його участі не обходиться, й говорити нічого. Горошко з гордістю заявляє, що років через два Сашко обов'язково до театрального інституту поступить. Та й усі вірять у це. Особливо Валя. Здорово грає хлопець, не цурається найменших ролей. Оплесків на його долю випадає стільки, що ого-го! Але голова від того не паморочиться вже. Правда, часом дражнять його «правнуком Мельпомени», але він не ображається.

1958 р.

ХТО ЦЕ ТАКИЙ?

Стояли ми з товаришем на вулиці і розмовляли. І раптом на нас налетів дуже жвавий молодий громадянин.

- Коля, здоров! Ну, як там Федя?
- Здрастуйте... М-м, пробачте, який Федя?
- Маківчук!
- А-а, спасибі, нічого.

Пам'ять моя напружено працює. Де, коли і за яких обставин ми встигли познайомитись і навіть випити на брудершафт? Склероз починається, чи що? Просто незручно. Людина до тебе по-товариському, а ти стоїш і лупаєш

очима, як дурень. І розмова через те не клеїться. Але жвавий громадянин в одну мить склеює розмову:

— Коля, будь другом, дай карбованця. Розумівш, забув дома гаманця, а тут треба таксі ввіймати. Саша чекає, мабуть, уже нервує...

Мені шкода Сашиних нервів, і я даю карбованця, але, щоб це не вийшло сухо-образливо, цікавлюся, який Саша чекає і нервує.

— Корнійчук. А потім мені ще треба до Платоні за-скочити, нову пісню послухати.

Жвавий громадянин жваво зникає, але я вже й без нього здогадуюсь, що йдеться не про Платона Кречета, а про Платона Майбороду.

— Хто це був? — запитує мене товариш.

Я мовчки знизую плечима.

І таки справді не знаю. От заріжте — не знаю. Водночас почуваю себе дуже й дуже незручно. Невже-таки пам'ять дірявою стала? Невже-таки справді нас колись знайомили?

Гикалося жвавому громадянину чи ні, а я про нього весь вечір думав — намагався пригадати, хто він, або принаймні як його звуть. Так нічого не пригадав і сердитий заснув.

Стояли ми на іншій вулиці з одним літнім письменником. Стояли, таксі чекали. І тут на нас кібцем налетів жвавий молодий громадянин.

— А, Толя, здоров? І Коля тут?.. Ну, як там Федя?

Поки відповідав «як там Федя», помітив, як напружено й гарячково працює пам'ять у шестидесятип'ятирічного «Толя».

— Що, ребята, черга підходить? Прошу, уступіть таксі, дуже поспішаю...

— Хтось нервує? — роблю спробу іронізувати.

Але жвавий громадянин не схильний сприймати іронію.

— Андрюша нервує. — Щоб я не подумав, наче нервує М'ястківський, додає: — Малишко!

Таксі, звичайно, він забрав і «перехопив» у «Толя» три карбованці.

— Завтра Митько зі мною розрахується, віддам!

— Який Митько? — ошелешено запитує мене «Толя». — Може, Гринько? А може, Міщенко?

— Або Молякевич.

— Так, так, а хто це був?

— Я думав, ви знаєте...

— А я думав, це ваш знайомий.

— Але чому б мій знайомий мав позичати у вас гроші?

— Бачите, все якось так несподівано вийшло. І все ж таки, хто це був?

Я зловтішно мовчу. Хіба тільки мені мучитись? Тепер хай і «Толя» помучиться.

Третя зустріч проходила дещо активніше з мого боку, хоча почалася стандартно:

— Здоров, Коля! Як там...

— Федя нічого собі, нівроку здоровий. А я оце від Миші з гостей і Стьопа там був...

— Від Ткача?

— Ні-і, бери вище! Від Коцюбинського.

— Ха-ха-ха, завжди ви, гумористи, щось придумаете.

А Стьопа — то, мабуть, Литвин?

— Чому ж Литвин? Руданський.

— Ха-ха-ха!

— А що тут смішного? Я ж не сміявся, коли ти до живих класиків у гості ходив. Шкода, що з Павлушею не встиг познайомитись...

— Із Загребельним? Та ми...

— Ні, з Губенком. Його, правда, більше знали як Остапа Вишню. Страшенно старик любив таких типів як ти...
Описувати...

Думаєте, знітився? Ані боже ти мій. Позичив у мене п'ять карбованців і побіг, бо сказав, що вже, мабуть, Юра первус. Не Петренко. Смолич.

А оце сиджу — і телефонний дзвінок:

— Алло, Коля! Як там Федя? Казав Митя, що твій фейлетон на завтра йде.

— Який Митя?

— Який, який! Цмокаленко. Цікаво, куди Боря його заверстає, на яку сторінку?

— Який Боря?

— Який, який... Буркатов. Будеш гонорар одержувати — не забудь мене, я тобі перший подзвонив!

...Добре, не забуду. Добре, я ладен пожертвувати весь гонорар, тільки дорогі мої «Саші», «Толі», «Андрюші», «Феді», «Миті» і «Борі», скажіть мені заради всього святого, хто це такий? Чому усіх нас він знає, а ми його ні?! Невже склероз — така заразна й епідемічна хвороба?!

Боже мій, боже, що на білому світі робиться!

1969 р.

Не поспішайте ворушити газети. Не шукайте некрологів. Все значно простіше.

Тож по порядку. Кладаю на машинці — пишу чергову гумореску. Заходить мій сусід Артем Купріянович, той, що на пенсію збирається.

— Все пишете?

— Та от...

«Все пишете» сказано з таким виразом, ніби Артем Купріянович хотів запитати: «Все «жучка» в електролічильник мостите, щоб електроенергію красти?»

Оскільки я не мав схильності продовжувати бесіду, бо мав термінову роботу, Артем Купріянович виявився настільки люб'язним, аби бесіду таки продовжити.

— Пишете... А, між іншим, коли я вийду на пенсію, то теж почну писати.

— Мемуари?

— Там буде видно, — загадково сказав Артем Купріянович, і з його подальших слів зрозумів, що «красне письменство» він не те що вважає нікчемним заняттям, а просто глибоко переконаний, що ним повинна займатися людина, у якої копиця вільного часу — сіреч пенсіонер.

Минув якийсь час, і знову Артем Купріянович наніс мені візит ввічливості:

— Все пишете?

— Та от...

— Що ж ви пишете?

— В основному, гуморески.

— А чому не романи?

— Та як вам сказати...

— А що важче писати?

— Як вам сказати... Одну гумореску, безперечно, легше написати ніж роман, навіть десять легше, а от коли збірку... Тут сил, часу і сірої речовини піде не меше, як на роман.

— М-м-м... А де ж ви її цю... «сіру речовину» берете?

— У Літфонді видають, — не кліпнувши оком, бовкнув я.

— Всім, чи тільки членам СПУ?

— Та, вважайте, що всім. Заяву тільки треба написати.

— Ну, за заявою діло не стане. І не в такі інстанції писати доводилось.

Артем Купріянович помовчав, тоді делікатно поцікавився:

— А що вигідніше писати, гуморески чи романи?

— Звичайно ж, романи. І обсяг більший, і тираж. Перевидають охочіше.

— Так чому ж ви гуморески пишете?

Якийсь чорт мене підкусив, і я сказав:

— З технічних причин.

— Як вас накажете розуміти? — поставив Артем Купріянович свої брови сторч.

— Бачите... — я взяв із столу серійну, ящіркового кольору, теку з видавленими літерами: «Папка для паперів». — Продається де завгодно. А толку? Що сюди увійде? Двісті, ну від сили двісті п'ятдесят сторінок. На збірку гуморесок — якраз, а для роману, тим більше для дилогії чи трилогії зовсім нікуди не годиться. В таку серійну течку навіть пролог пристойного роману не влізе, не кажучи вже про першу частину та подальші...

— А де ж романісти відповідних габаритів папки беруть?

— То їхній професійний секрет.

— А в Літфонді?

— Навіть не просіть! Сірої речовини ще можуть відсипати у власну тару, а про великогабаритні папки...

— А-ага, — загадково сказав Артем Купріянович. — Дурних нема.

І зник...

Кілька днів не ошчаслилював мене своїми візитами, а оце одного вечора приніс показати... О-о-о! Це був шедевр палітурного мистецтва! Це була тека, в яку б вільно вмістилися копії телефонних книг багатомільйонних міст.

— Сам зробив, — гордо признався Артем Купріянович. — І ще можу зробити. Скільки завгодно. Ви ж знаєте, біля мого дому промтоварний магазин. Їм чоловічі сорочки і різне таке в картонних ящиках привозять, а вони ящики тії потім на смітник. Так що картон дармовий, а руки в мене золоті.

Тут прийшов один мій товариш, що працює над укладанням якогось важливого словника. Як побачив габаритну теку, так аж затрявся весь:

— Продайте!!!

— Не можу, шановний, самому потрібна. З вівторка роман сідаю писати.

— Продайте, ви собі ще зробите!

Мій товариш вчепився в бідного Артема Купріяновича, як чіпляється пристаркувата вдова до молодого коханця,

котрий збирається її покинути. Вони торгувалися, як циган з конокрадом, і нарешті унікальна тека стала власністю товариша.

Минуло чималенько часу, поки я випадково зустрів Артема Купріяновича на вулиці:

— Ну, як просувається ваш роман?

— Який роман? — щиро здивувався він.

— Та той, що ви у вівторок сіли писати.

— Нічого я не сів писати! І у Літфонд по сіру речовину не ходив.

— Як?!

— А дуже просто. Ніколи. Я теки клею. Слава богу, картон дармовий. Знали б, який попит! Подумати ніколи б не міг! Нащо мені той роман? Пиши, потім передрукувай... Друкаркам плати за передрук, потім микайся по видавництвах. Візьмуть — не візьмуть... А тут беруть аж гуде! Розумієте, в чергу до мене записуються! Думаєте, лише літератори? Не тільки. Серед моєї клієнтури є чимало науковців. Для різних монографій папочки замовляють. Один професор ботаніки хоче, щоб я йому для гербарія відповідних габаритів папочку зробив. А чому б не зробити, коли він уже й аванець дав? А є і не письменники, і не науковці. Є кілька таких, що збирають відповіді з редакцій: «наведені вами факти місця не мали». А мені яке діло? Зберігайте в тих папках, що завгодно, тільки гроші платіть. Є і накладні видатки. Картон — дармовий, а коленкору прикупити треба. Оце біжу. Не повірите, вчора термінове замовлення віддавати треба було — кинувся, поворозок нема. Так я поворозки, звиняйте, від теплих підштаників мусів зістригти, до папочки присобачити. Добре, старої вдома не було, не бачила. Ну, до зими ще далеко! Вибачайте, побіг!

...Позавчора я купив новий роман одного письменника. Почав читати. Роман з тих, в рецензіях на які ви обов'язково знайдете слова: «...автор по-своєму...» Так і хочеться вигукнути: «Не треба по-своєму! Хай би вже писав, як до нього люди писали. Може, щось путнє й вийшло б...»

А тут я сказав подумки: «І чого тебе, голубчику, свого часу ніхто не напоумив у палітурники податися? І людям користь, і тобі задоволення. Чому в тобі своєчасно романист не вмер і не народилося щось інше?»

1976 р.

ВОГНІ ПІД ЗОРЯМИ

Пародія

ДІЙОВІ ОСОБИ:

- О х р і м Д у б о в и й — голова колгоспу, середніх років, з широю хитринкою чолов'яга.
- Д і д М у д р и й — колгоспний сторож, мудрий старик (драматургічний дід).
- О л е н к а П о л ь о в а — передова ланкова. Русява, струнка, блакитноока. (Дивись плакати.)
- Г р и ц ь к о Д о б р о ч е с н о т н и й — молодий колгоспник, ідеальний з усіх боків.
- О м е л ь к о Л е д а р ч у к — далеко не безнадійний ледар. Під кінець п'єси, звичайно, виправляється.
- К о л г о с п н и к и , к о л г о с п н и ц і , д і д и , б а б и , ч о л о в і к и , ж і н к и , м о л о д ь і д і т и різного віку.

ДІЯ ПЕРША

Колгоспний двір. Праворуч тваринницькі ферми, ліворуч вітряний двигун і артезіанський колодязь. На задньому плані працюють самохідні комбайни. На передньому сидить дід Мудрий і читає Малу Радянську Енциклопедію. Входить Грицько Доброчеснотний.

Г р и ц ь к о. Доброго ранку, діду!

Д і д. Доброго ранку, синочку! (Пауза).

Г р и ц ь к о. Йшли б ви додому, дідусю, відпочили б, ми тут і без вас справимось.

Д і д (*відклав енциклопедію, зиркнув з-під насуплених брів*). Що? Що ти говориш, синку? Подумай, як я звідси піду, як? Не перший рік тут сиджу, не перший рік. Така вже моя доля! Сидіти доводиться і говорити премудрості, коли драматургові сказати нема чого. До четвертого акту сидітиму. (*Пауза. Після зігнання*). А взагалі ніякої поваги я не бачу від них. Мені б давно на пенсію, а вони мене з п'єси в п'єсу.

Мовчання. Чути тільки, як грак вовтузиться на невидимому дереві і мотори комбайнів гудуть.

Г р и ц ь к о (*після паузи*). Скажіть же й мені що-небудь, дідусю! Досвідом життєвим поділіться. Вдячний буду.

Д і д (*подумав*). На баштанах, синку, слід опудала ставити, аби граки кавунів не довбали.

Входить Охрім Дубовий. В руках блокпот, на ходу щось пише.

Д у б о в и й. Добридень вам, друзі мої!

Д і д. Здоров, здоров, Охріме!

Г р и ц ь к о. Здрастуйте, товаришу Дубовий!

Д у б о в и й. Я оце йшов сюди і подумав, а чи не збудувати нам електростанцію, га?

Д і д. Що ж, Охріме, з богом. Гарна справа.

Г р и ц ь к о. Електростанцію? Та ви... та я... Та це ж чудово! Та електрика — це ж... (*Дивись підручник з фізики для 7-го класу*).

ДІЯ ДРУГА

Та ж декорація. Дубовий і Ледарчук.

Д у б о в и й. Значить, ти виходиш завтра на роботу?

Л е д а р ч у к. І не подумаю.

Д у б о в и й. Доведеться нам, мабуть, вигнати тебе з колгоспу, Омельку.

Л е д а р ч у к. Воля ваша, тільки мені драматург до сцени третього акту не велів працювати.

Д у б о в и й. Ой Омельку, неприємності будуть!

Л е д а р ч у к. Не журіться, дядько драматург знають, що роблять. (*Пішов геть, заклавши руки в кишені, зухвало посвістуючи. Дубовий сумно дивиться йому вслід*).

О л е н к а (*входить з сапою в руках, у традиційній хустинці*). Це ви, дядьку Охріме? А я думала... (*Страшенно засоромилась*).

Д у б о в и й. Дивлюсь я навкруги і серце радіє. Направо подивившись — ферми тваринницькі, наліво — двигун вітровий, колодязь артезіанський. Там в долині комбайни працюють, тут над головою грак вовтузиться. Дивлюсь і думаю, що за хорошим декоратором і драматург не обов'язковий. (*Пауза*). Піду, либонь. (*Дістає з кишені блокнота і, занурившись в нього, виходить*).

О л е н к а (*замріяно*). Хороше як!

Д і д (*з колодок*). Хороше, дитинко!

Вбігає Грицько.

Г р и ц ь к о. Радість моя, Оленко! Що я маю тобі сказати...

О л е н к а. Ну, що там?

Г р и ц ь к о. Кохаю я тебе.

О л е н к а (*розчаровано*). Тю, дурний, а я думала, що ти мені про карданний вал розповіси.

Г р и ц ь к о. А ти мене... (*погупив очі*) ко х а є ш?

О л е н к а (*ніби не чула*). Чудові буряки на наших ланах! Ми ж не лінувалися їх обробляти, ми ж добрива не шкодували, ми ж сніг затримували і т. д. (*Дивись «Агрономію»*).

Г р и ц ь к о (*сумно*). Значить, ти не кохаєш мене?

О л е н к а. Дурненький ти мій, чому ж ні? Тільки хіба ти забув, що нам товариш драматург веліли? Ти мусиш мені про карданний вал розповідати, а я тобі про добрива. А в кінці четвертого акту ти вийдеш і оголосиш про наше весілля. Потерпи трішки.

Г р и ц ь (*повеселішав*). А й справді, я й забув. Значить так, кохана моя, карданний вал — це... (*Дивись «Будова трактора ХТЗ і НАТІ»*).

Д і д. Діточки мої, радий я за вас.

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Місце будівництва електростанції. Гори цегли та інших матеріалів. Безліч людей. Типу порушують вибухи страшної сили і монологи Дубового. Дід Мудрий з лопатою в руках тиняється по сцені. Ледарчук спить під кущем.

Г р и ц ь к о. Йшли б ви, діду, спати, ми й без вас електростанцію збудуємо.

Д і д. Нікуди я не піду. Мені в четвертому акті ще й танцювати доведеться.

Г р и ц ь к о. Ну-у?

Д і д. От побачиш. Я не перший рік в драматургічних дідах ходжу, у мене вже є опит і практика.

О л е н к а (*замріяно*). От збудуємо електростанцію і матимемо електрику.

Д і д. Істинно так. Велика вещь — наука!

Л е д а р ч у к (*спросоння*). Лопату, лопату мені дайте!

Д і д. Ти чого?

Л е д а р ч у к. Працювати я повинен чи ні? Драматург не для того мене на сцену вивів, щоб я весь час спав. Про-

спав два з половиною акти і годі. Повинен же я колись виправитись? (*Хпає лопату і перевиконує норму*).

Дубовий. Омельку!.. (*Змахнує сльозу рукою*).

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Великий майдан. Свято. По сцені ходять колгоспники й колгоспниці, діди, баби, чоловіки, жінки, молодь і діти різного віку. Дубовий три години виголошує промову. Потім слова просить Мудрий.

Дід. Я, значить, багато прожив і в мене, значить, є опит і практика. От ми, значить, будували електростанцію і збудували електростанцію.

Оплески. Присутні хвилин десять кричать «ура!» Потім виступають представники від усіх бригад. Нарешті виступає Грицько Доброчеснотний.

Грицько. Я... я, товариші, багато хочу сказати. Я, товариші, хвилююсь, а тому... (*ніяковіє*). Я, товариші, люблю і сватаю Оленку Польову, от що!

Оплески. Молодих вітають.

Дубовий. Вітаю тебе, Грицю! Шануй її, вона в нас хороша...

Дід. Діточки мої!.. (*Плаче й сміється*).

Починаються танці. У першій парі танцює дід Мудрий. Танці тривають хвилин п'ятнадцять. На сцені дуже весело. З-за лаштунків вибігають все нові й нові діди, баби, чоловіки, жінки, молодь, діти різного віку. Останні глядачі вибігають на вулицю. Актори викликають режисера, режисер — автора, глядач викликає таксі.

Завіса.

1953 р.

ПОЛЮВАННЯ НА КОЛІБРИ

Пам'яті Остапа Вишні

Колібри — це така пташка. Дуже маленька. Значно менша за нашого горобця. Ну, якщо вже порівнювати з чим-небудь, то хіба з джмелем. Маленька, одним словом, пташка. Водиться вона в Південній Америці і ще, здається,

в Австралії. І, звичайно, щоб на неї полювати, потрібно, значить, у Південну Америку поїхати. Маршрут з Києва до Південної Америки дуже простий. Сідаєте на трамвай чи тролейбус і їдете до вокзалу Київ-Пасажирський. Там беріть квитка не до Харкова, а до Одеси. Приїхавши до Одеси, вантажтесь на океанський пароплав і— гаття! Чорним морем, Чорним морем, через Босфор, через Дарданелли, аж у Середземне море. А там Середземним, Середземним, аж поки Гібралтар не пройдете. Тут уже вам перша-ліпша акула покаже, як краще до Південної Америки проїхати чи то, пак, проплисти. Як бачите, нічого складного нема.

Чи брати з собою рушницю? Як вам сказати... Беріть, звичайно, бо що то за мисливець без рушниці? Беріть рушницю, беріть порохівницю, беріть патронташ, беріть торбу (і з харчами, і на колібрі, так що слід дві торби взяти). Все це краще з дому взяти, а не в Америці купувати, бо там шахраї відомі: замість рушниці пілосос підсунуть. А навіщо вам пілосос в тропічному лісі? Тільки попереджаю, що, хоч ви і візьмете рушницю, однаково вам стріляти з неї по колібрі не доведеться. Чому? Та тому, що наука ще дробу такого не придумала. А як звичайним ударите по колібрі, то від вашої колібрі, звивяйте, пшик залишиться. Навіть хвоста не залишиться, щоб дружині на капелюшок привезти. Так що, як бачите, звичайні методи полювання на пернатих тут не годяться. Сільцем ловити теж не годиться — марудна робота, та й не продуктивна. Ну, що ви тим сільцем за день зловите? Яких-небудь сотні дві-три пташенят, не більше. За такою дрібницею не варто у Південну Америку їхати. Вже краще піти в Голосіївський ліс та капелюхом метеликів наловити.

Метод полювання на колібрі розроблено детально і для досвідченого мисливця ніяких труднощів не являє. По дорозі до станції Київ-Пасажирський зайдіть у перший-ліпший магазин сангігієни й купіть там на п'ять карбованців липучки. Отих, значить, липучих биндочок, на які у нас влітку мух ловлять. Купіть, заховайте до кишені і спокійнісінько собі їдьте до Америки. А як приїдете в Америку, пройдете всі формальності американської «гостинності», коли вас обшукають з ніг до голови, сфотографують і так, і сяк, на всі боки, і, можливо, відпустять, ідіть до лісу і, не гаючи часу, приступайте до полювання. В лісі може у вас статися неприємна зустріч з Боа-конст-

ріктором (це такий гад великий). Дуже ймовірно, що він захоче вами поснідати. То ви вже краще віддайте йому ту торбу, що з харчами, і хай він собі повзе з богом. Цей Боа як наїсться, то більше вже вас не чіпатиме. В нього така звичка: по обіді спати з тиждень. А за тиждень ви тих колібрі наловите, що ой-йой-йой! Отож нагодувавши Боа, скидайте черевики і по ліанах, по ліанах лізьте на саме високе дерево і там розвішуйте по гілках і по ліанах свої липучі биндочки. Розвішавши, злазьте, сідайте під деревом у холодочку і, закуривши «Приму» чи «Біломорканал», чи що кому до вподоби, чекайте. Чекати вам довго не доведеться. Не встигнете й цигарки викурити, як тих колібрі налипнуть сотні, що сотні — тисячі. Тут тільки встигайте відліплювати та в торбу, та в торбу. Деяких навіть відпустити на волю доведеться, бо торба важкувата стане, а піддати в лісі нікому, так що й надірватися недовго. Взявши торбу на плечі, ви навшпіньках, навшпіньках, щоб, бува, Боа не розбудити, з лісу, з лісу, на пароплав і додому.

Як бачите, дуже просто. Тільки ж липучки ви обов'язково у Києві купляйте, бо в Америці ви їх ні за які гроші не дістанете. Там з мухами боротися заборонено по програмі підготовки бактеріологічної війни.

Воно хоч і Південна Америка, але й там не продадуть: не захочуть дядю Сема гнівити.

Повернувшись додому, дайте дружині тих колібрі, хай обскубе. Самі не скубійте. Ану як пір'ячко пропаде, вона вам цього не простить. Не колібрі, звичайно, а дружина. Вона сама знає, що з тим пір'ячком робити. Подушечки, пуховички і таке інше.

Колібрі птиця хоч мала, але дуже навариста, так що гостей можна скликати дуже багато. І не звертайте уваги, коли який-небудь Кіндрат Іванович, сьорбнувши супу, скривиться і скаже: «Е-е, а з курятинки суп таки кращий!» Не звертайте уваги, кажу вам, це він із задрощів. Є такі люди.

Коли гості, обсмоктавши останні кісточки з колібрі, розійдуться, лягайте на канапу і читайте «Мисливські усмішки» Остапа Вишні.

Хороша книжка!

Дотепна книжка!

ГРИМИТЬ БАРАБАН

Пародія

РОЗДІЛ 1

— Можна починати, — сказав Миша і встав. — Товариші, на порядку денному у нас два питання: перше — звіт барабанщика Ігоря Гладенького про стан барабанних паличок, друге — обговорення про туристський похід. Хто має якісь пропозиції відносно порядку денного? Ніхто? Хто за? Прошу підняти руки. Так, проти? Немає? Одноголосно. Слово надається товаришеві Ігорю Гладенькому.

Ігор Гладенький, дванадцятирічний піонер, відмінник навчання, член біологічного гуртка, акуратний передплатник газети «Зірка», блакитноокий, охайно вдягнений, встав і підійшов до столу. Всі, хто сидів у цей час на горищі... (Вони сиділи на горищі, бо повість була пригодницькою. А хіба є пригодницька повість для дітей без горища?)... всі, хто сидів у цей час на горищі, затамували подих.

— Товариші! — сказав Ігор дзвінким голосом (таким, що читачів одразу занудило). — Доводжу до вашого відома, що барабанні палички в кількості двох екземплярів знаходяться в плачевному стані, незважаючи на те, товариші, що я намагався поводитись з ними якнайобережніше. Дозволю собі нагадати вам, шановні товариші, що палички служать для того, щоб ними бити, а раз ми ними б'ємо, значить, вони з часом псуються...

Ігор говорив довго. Миша три рази вставав і пропонував продовжити йому час для виступу. І всі погоджувались. Всі слухали Ігоря, мов зачаровані. Тому виступ Ігоря продовжився в 2, 3 та 4 розділах.

РОЗДІЛ 5

Ваня вистрибнув через вікно, але раптом згадав, що він зробив негідний для піонера вчинок, постояв, подумав, вліз через вікно назад в кімнату і вийшов надвір уже через двері. На сходах чемно привітався з двірником, чого б він не міг зробити, коли б вистрибнув у вікно. Поважно пройшовшись по двору, Ваня свиснув (хоча йому стало дуже соромно від того, що він свиснув), і до нього підбіг собака Дружок. Дружок був сповнений власної гідності,

він знав, що в пригодницьких повістях собаки грають не останню роль. (Знав також Дружок, що він краще всіх вдався авторові).

Ваня на хвилину забув, що він герой пригодницької повісті для дітей, і потягнув собаку за хвіст. Собака жалібно заскавчав, і в ту ж мить Ваня почув:

— Ай-я-яй! А ще піонер!

Червона фарба сорому залила щоки Вані, він ладен був крізь землю провалитися. До нього наближався відмінник навчання, редактор класної газети, член історичного гуртка сіроокий піонер Петя Рожевий.

— Хіба ж ти не знаєш, що собака це друг людини? Хіба ти не знаєш, що собаку приручили ще первісні люди, а в стародавніх римлян... (Дивись книжку «Службове собаківництво»).

Після півторагодинної бесіди Ваня глибоко усвідомив свою провину і дав чесне піонерське слово, що більше так ніколи не робитиме.

До них підбіг Олег Солоденький.

— Хлопці, новина, надзвичайно цікава новина!

— Що таке, скажи, будь ласка? — запитав Петя.

— Ви краще прочитайте витяг з протоколу. Ось тут виступ Ігоря, а ось тут рішення. Читайте: «Слухали — ухвалили...»

— Так значить, «слухали виступ м... м... м... так... так... ухвалили піти в Синичий бір і заготувати (вирізати) нові палички для барабана».

— Ура-а! — крикнув Петя.

— Ур-р-ра! — крикнув Ваня.

— Ур-ра-а! — крикнув Олег.

— В похід! — крикнули всі трое.

Друзі міцно потисли один одному руки.

А Дружок весело завивав хвостом. Він знав, що його обов'язково візьмуть в похід. Бо без нього похід не похід і повість не повість.

РОЗДІЛ 6

Другого дня, коли піонери зібралися на подвір'ї школи, до них підійшов новий вожатий. Всі зустріли його радісними вигуками.

Після знайомства вожатий сказав:

— Не пийте сирої води! Повторення — мати навчання! Тримайтесь правого боку на вулиці! Не стрибайте з

трамвая під час його руху! Будьте ввічливі! Мухи переносять хвороби! Місяць світить вночі, а сонце, навпаки, вдень. Під час дощу слід одягати калоші!

РОЗДІЛ 7

Загін вийшов у похід. Все було добре, тільки барабан мовчав. Барабанних паличок не було. За ними йшли. Світило сонечко, співали пташечки, зеленіла травичка, синіла річечка. Дружок ганяв метеликів.

Зашли в ліс, і тут, на чудовій сонячній галявині, зробили першу зупинку. Всі учасники походу з великим задоволенням прослухали лекцію вожатого: «Як не допустити подагри й атеросклерозу» — і виступили в дебатах...

Надвечір піонери зустрілися в лісі з дідусем-мисливцем, і він розповів їм таку легенду: «Давно, давно в цьому лісі жив лісовик. Він був дуже злий. Він скавчав, як собака, і кувікав, як свиня. Всі його боялися. І тільки один хлопчик Івась не злякався лісовика. Він взяв торбу з харчами, палицю, поцілував матір і пішов бити лісовика. Пішов і як у воду впав. З того часу цей ліс називається Синичий бір, бо в ньому водиться багато синиць».

Діти, затамувавши подих, слухали стару повчальну легенду. А в лісі кричали сови, горобці, синиці та інші невідомі авторові птахи. (В розділах 8 і 9 розповідається про те, який чудовий гербарій зібрали діти, якого метелика спіймав Ігор, і про те, що собака Дружок бачив зайця).

РОЗДІЛ 10

...Ваня з великим зусиллям пробирався крізь чагарники. Сорочку подер, на обличчі його теж були подряпини, але Ваня вперто прямував вперед. Серце гордо билосся в його грудях. Вирізати барабанні палички доручили йому! І він був певен, що виправдає довір'я загону!

Ось підходяще дерево. Ваня зробив кілька кроків і враз...

О, жах! Він провалився в землю по груди.

«Пропа!» — подумав Ваня, але вчасно згадав, що він герой пригодницької повісті і йому слід куди-небудь провалюватися, заспокоївся і почав чекати, що з цього вийде. Раптом він відчув на своїй шиї чиесь тепле дихання і похолов від жаху.

«Лісовик!» — стрельнуло в голові.

Але собака Дружок взяв його за комір (бо «лісовиком» виявився собака Дружок) і витяг з ями. Ваня дістав з кишені ножика і вирізав ним палички для барабана. Потім написав записку: «Вирізав!», засунув за опшийник Дружкові, і собака зник у лісових хащах.

А за ним пішов Ваня і вже більше ніде не провалювався і ні з ким не зустрівся.

РОЗДІЛ 20

Задоволені, засмагли, бадьорі, веселі, життєрадісні, зміцнілі поверталися діти з походу. Попереду йшов вожакий, позаду біг Дружок. Несли гербарій, живого зайця, живу білку, живу гадюку, живого їжачка і живе вовчєня. (Живого бегемота не несли тільки тому, що він у наших лісах не водиться). Лунає пісня. Нові палички дзвінко б'ють по шкірі барабана. Гримить барабан!

Свястять носами юні читачі, що заснули над пригодницькою повістю.

1960 р.

ЗИНОВІЙ КАЛАМАР, ЕПОХА І Я

Пародія

Перша моя зустріч із Зіновієм Каламарем відбулася в моєї тіточці Хіврі. Тіточка Хівря жила на хуторі біля Копайгорода й прославилася на весь повіт своїм вмінням варити вареники. Ці вареники особливо любляв дядько Панас, той, що судився за спаш із дідичем Свистунецьким.

Так ото дядько Панас, бувало, як приїздить до тіточки Хіврі, так відразу починає вимагати вареників із капустою. Він любив вареники, притрушені рожевими вишкварками із почеревини. До речі, про вишкварки. Вишкварки я теж люблю, але не можу їх багато їсти через спадковий гастрит.

А в дядька Панаса гастриту не було зроду, через це дядько Панас любив вишкварки, якими притрушував вареники з капустою. Капуста в тіточки Хіврі росла в кінці городу, там, де левадки збігають до річки. У тій річці

(тепер вона вже висохла) тіточка топила ще сліпими кошенят рудої кицьки Маньки.

Це була не Манька, а якась котяча Месаліна, тому що коти різної масті завжди домагалися її прихильності, а в результаті страждала тітчина стріха. В тій же річці колись (здається, в період Кримської війни) мало не втопився п'яний отець Євлампій.

О спогади, спогади! Але ми трохи відхилилися. Так от, не встиг я переступити поріг тітчиної хати, як тіточка руками сплеснула:

— Любий мій, та як же це ви розминулися?

— З ким?

— Та з Зіновієм Каламарем. Він оце в нас сидів, їв вареники, пив слив'янку та й поїхав...

— Поїхав,— ударив я об поли руками.— Як шкода!

— Шкода, шкода,— мудро додав від себе дядько Панас, закінчуючи другу макітру вареників із капустою, притрушених рожевими вишкварками з почеревини.

Я й досі думаю, чого шкодував дядько Панас. Того, що я розминувся з Каламарем, чи того, що вареників залишилось на денці.

Друга зустріч із Зіновієм Каламарем залишила в моїй душі значно глибший слід. Було це напровесні. Саме тоді я купив нові калоші в лавці купця Свинаякіна і йшов по вулиці, весело порипуючи новими калошами й розглядаючи перехожих.

Жінки в ту епоху вже не носили турніорів, але шлейфи ще з моди не вийшли.

Не встиг я проминути аптеку провізора Валер'яновича, як помітив на розі якесь пожвавлення. Збирався невеликий, але цілком монолітний натовп. Я кинувся в гущу подій, розштовхуючи чоловіків і вибачаючись перед жінками. У мене був намір вдертися в центр хоч невеликого, але монолітного натовпу. В центрі вищезгаданого натовпу стояв епікатий шинкар Дурибога і з характерною для класу експлуататорів та глитаїв нахабністю вигукував:

— Він у мене насидиться! Він знатиме, з ким має діло!

— Хто?— запитав я у гімназиста, по очах якого було видно, що він зовсім не поділяє думок глитая та експлуататора Дурибоги.

— Зіновій Каламар. Він із принципових позицій порушив питання про те, що Дурибога розводить горілку водою.

— А де ж Каламар?— захвилювався я.

— Двоє сатрапів поволокли його в поліцію.

Я дуже засмутився, й мене вже не тішили навіть нові калоші.

Третя зустріч була не менш хвилююча, ніж дві перші. Але, на жаль, Каламар уже не міг бути присутній на цій зустрічі, бо його везла на цвинтар пара гнідих.

Пам'ятаєте романс про пару гнідих? Може, й пам'ятаєте, але не в тім справа. Про пару гнідих під гітару любила співати моя двоюрідна сестра Прися, дочка тіточки Хіврі.

Коли при цьому бував дядько Панас, то він не міг слухати спокійно, плакав. Сльози текли по його мужніх щоках і капали прямо в макітру з варениками, притрушеними вишкварками з почеревинки. Як я зазначав вище, вареники були з капустою.

До речі, я так і не сказав, хто такий Зіновій Каламар. Це був поет епохи, про яку я пишу. Значного вкладу в літературу він не вніс. Вірші його можна було прочитати лише в дівочому альбомі тіточки Хіврі.

До речі, альбом розтяг на цигарки дядько Панас ще в епоху, коли з папером було сутужно.

1967 р.

ЯК РЕЦЕНЗУВАТИ РУКОПИС

Напівжарт

Перш за все не бійся, що у тебе може не вистачити ерудиції прорецензувати той чи інший рукопис. Адже рецензують не тебе, а рецензують ти. І яку б дурницю ти не бовкнув про твір, автор його мусить змовчати, бо він лише автор, а ти рецензент, і від тебе залежить — стане рукопис книгою чи ні.

Запам'ятай раз назавжди, що рецензент завжди правий, хоча б тому, що автори не наважуються з ним сперечатися.

Потім запам'ятай, що все на світі вже було. Пам'ятай, що свіжих, нових, оригінальних сюжетів не було вже давно і, мабуть, не буде зовсім. Кожен сюжет, образ, епітет, порівняння — це як пілосос на пункті прокату речей. Хтось його взяв, покористувався і поклав на полицю з тим, щоб потім міг користуватися інший. І навіть коли тобі трапиться збірка байок «Кінетрон і трактор», сміливо посилайся на Езопа. Найсмішніше, що ти не помилишся,

навіть не читавши рукопису. Взагалі, докладне читання всього рукопису, рядок за рядком — нічим не виправдана розкіш і даремна трата часу. Для початкуючого рецензента нормальним вважається читати рукопис через дві сторінки на третю, більш досвідчений рецензент може дозволити собі читати кожну п'яту, а то й шосту сторінку. Прочитавши отак рукопис, не забудь відмітити, що композиція твору дуже рихла, дії майже немає, а сюжет розвивається дуже мляво. На мою думку, немає таких творів, яким не можна було б закинути цих докорів. Тут автор і не пискне. Доробляючи твір, він може повикидати саме ті сторінки, яких ти не читав, і ти все одно залишишся правий.

Щедрою рукою розсипай по полях рукопису знаки запитання і жирні знаки оклику. Роби це навіть на тих сторінках, яких не читав. Автор за це буде тебе більше поважати. Навіть коли знак запитання стане проти розповідного речення «Дівчину звали Марисею», автор глибоко задумається, що має означати той знак, і, подумавши трохи, змінить Марисю на Ганю. Це буде називатися доробкою рукопису.

Ще раз нагадую: для автора ти остання інстанція, отже ти розумніший від автора в п'ять, коли не в десять разів. А щоб у автора, борони боже, не виникли сумніви в цьому, де тільки можна, демонструй ерудицію і глибоку начитанність.

Наприклад, коли зустрінеш у автора фразу: «Візник був озутий в чоботи», сміливо підкреслюй цю фразу і пиши на полях: «Було у Горького» (або Чехова). В такому випадку автор теж ані пискне, бо буде боятися, що ти звинуватиш його у плагіаті. Коли фраза буде такою: «Візник був озутий в чоботи з низькими халявами», сміливо пиши: «Було у Діккенса». Для цього тобі зовсім не обов'язково читати Діккенса, просто, за теорією вірогідності, не може такого бути, щоб у тридцяти Діккенсових томах не знайшлося б жодного візника озутого в чоботи з низькими халявами.

Факт начебто й незначний, а відповідне враження на автора справить. Мовляв, коли рецензент так легко і невимушено хазяйнує у літературній спадщині Діккенса, то що для нього моя книжчинка?

А щоб автор взагалі не міг очухатися, потягни його вздовж спини хоча б такою фразою: «В аспекті розвитку зовнішньої дії автор недопереломлює кризь свою внутріш-

ню призму окремі концепції, внаслідок чого його кредо залишається глухим до соціальних емоцій».

Правда ж, здорово? Хай тепер автор допереломлює через свою внутрішню призму і хай його кредо не залишиться глухим. Та йому роботи на роки два вистачить, а видавництво тобі тільки подякує і тут-таки замовить нову рецензію.

Однак не слід забувати, що автор теж людина, і елементарної гуманності щодо нього треба дотримуватись, щоб не озвірів. Бо озвірілий автор страшний. Тому рекомендується найрозгромнішу рецензію закінчувати такими словами: «Після ретельної доробки книгу слід видати, бо вона, безперечно, знайде свого читача».

Щоб кози були цілі і вовки ситі.

1969 р.

ЗАПРОШЕННЯ ДО «ТВОРЧОГО ПОШУКУ»

Напівжарт-напівносібник

Якось мені довелося читати статтю одного режисера, який стояв на тому, що деталі у фільмі — суть дрібниці. Ну, різні там гудзички, те де і те пе. Мовляв, специфіка кіно. Мовляв, з якого боку бантик прив'язано і чи в дусі епохи герой висловлюється, і чи реквізит довкола нього епосі відповідає — діло дев'яте; коли не дванадцяте. А коли «за мотивами» стрічка знімається (до речі, справжній режисер ніколи не скаже «фільм», а «стрічка»), тут у режисера взагалі повинні бути руки розв'язані.

Оскільки не народився ще на світі такий сценарист, який міг би режисерові руки «зв'язати», то занадто вже розв'язаним режисерським рукам пропоную для взірця кілька творчих експериментів.

І так собі, і «за мотивами».

І. Два брати збираються дивитися телевізор.

Брати — середній план, телевізор «Електрон» в глибині кадра.

Діалог:

— Дивитимемось по першій програмі «Людина і закон».

— Ні, по другій хокей!

— Ні, по першій «Людина і закон»!

(Брати крупно, потім телевізор крупно).

— Ні, по першій!

— Ні, по другій!

— Ні, «Людину і закон»!

— Ах, так?!

Каїн бере «Електрон» за задні ніжки і шандарахає ним Авеля по голові. (Крупно).

II. Обложена Троя. Крупно — п'ята Ахілеса. Напливом на п'яту розлучене обличчя генерала, що керує облогою. Крупно годинник на його руці. Генерал багатозначно клацає нігтем по циферблату і каже полковнику:

— Або троянський кінь буде по той бік воріт рівно о двадцять третій нуль-нуль за троянським часом, або ти у мене швидко програтиш у ефрейтори! Усікаєш?

Полковник бере під козирок і виходить з кадру.

III. Борис Годунов в своїй світлиці. Шапка Мономаха (крупно) висить на гвіздку. Скіпетр прихилено до торшера. Цар у піжамі, сидить на тахті, однією рукою протирає пенсне, в другій телефонна трубка.

Борис Годунов кричить у трубку:

— Девушка, я там терміново замовляв Углич, так скасуйте замовлення! І щоб ніяких «хлопчиків кривавих в очах»! Той Митько дурний сам напоровся на ніж, а я тепер відповідай? Тільки через триста років моє алібі остаточно доведуть, горіло б воно все ясним вогнем і бензином тушилося!

Кладе трубку на апарат, намацує сигарети, клацає газовою запальничкою, глибоко затагується, поступово заспокоюється...

А ось як здорово можна «усучаснити» класику, коли робити її виключно «за мотивами»:

I. По Невському чимчикує Акакій Акакійович Башмачкін. За ним назирці «хиляють» два «штимпи».

Діалог:

— Ач, яку дубльонку чувак одірвав!

— Зблочимо?

— Век свободи не видать, коли не зблочимо!

В темному провулку «зблочують» з Акакія Акакійовича дубльонку.

Напливом Акакій Акакієвич на лікарняному ліжку. Поруч — медсестра зі шприцем в руках. Крупно обличчя лікаря. Лікар:

— Коли б тут лиш надуло в горло жабу, а то й гонконгський грип присобачився. Кранти чиновничку!

II. Посеред штучного водосховища, на човні, Герасим прив'язує до шиї Муму два пінопластових блоки і кидає її за борт.

На кормі бариня дивується, чому Муму не тоне. Герасим швидко чіпляє до ніг барині батарею центрального опалення, що випадково знаходиться на дні човна і спихає їх обох (бариню і батарею) у воду. На березі обтрушується Муму. На тому місці, де пірнула бариня, ще довго розходяться кола і лопаються бульки...

Щасливий кінець? Ого! А то з приводу «Білого Біма», котрий був з чорним вухом, і досі в редакції газет та журналів йдуть листи обурених глядачів: чому такий симпатичний собачка пропав ні за цапову душу? А в нашому варіанті і позитивний собачка в живих zostався, і негативній барині — хана.

III. Мотодром. На трибунах кавалери і дами у вишуканих туалетах. Тріскотіння мотоциклетних моторів перекриває дзвінкий і приємний жіночий голос:

— Альоша-а-а! На віражі його обходь, на віражі! Та газку підкинь! Газку-у-у!

Крупно котиться захисний мотоциклетний шолом через весь екран. Вронський летить у один бік, мотоцикл — у другий. Анна Кареніна непритомніє у 8-му секторі.

Ще приклад... Але, мабуть, досить. Господи, чого тільки можна нагородити, коли за «мотивами» розв'язати собі руки і по вуха зануритись у «творчий пошук»!

1976 р.

**ЯК ЗАІНТРИГУВАТИ ЧИТАЧА,
АБО МИСТЕЦТВО ПИСАТИ АНОТАЦІЇ**

У наступному році виходять з друку:

Сервантес Мігель. «Дон Кіхот». Переклад з іспанської. Роман з життя мандрівних рицарів.

Дон Кіхот і його вірний джура Санчо Панса вирушають у туристську подорож по Іспанії. Дорогою з ними трапляється ціла низка цікавих і повчальних пригод. Діє в романі також громадянка Дульцінея. Про її взаємини з головним героєм твору дізнається кожен, хто прочитає цей гостросюжетний і проблематичний роман.

Мова перекладу свіжа, барвіста, соковита. Видання багато ілюстроване.

Волошин Іван. «Яблука молодості». Оповідання, нариси. Мова українська.

Твори змістовні, проблематичні, навіть мають сюжети. Герої оповідаць і нарисів — люди скромні, порядні, чесні. Про їх складні долі і характери розповідається в цій книжці. Мова соковита, запашна.

Гете Вольфганг. «Фауст». Переклад з німецької.

Твір з життя вчених, а також з побуту так званих чортів. Автор у своєму творі гостро ставить проблему купівлі-продажу душ. Щодо кохання, то й ця сюжетна лінія має місце на сторінках твору відомого німецького письменника. Читач познайомиться також з симпатичною дівчиною Маргаритою.

Мова перекладу барвіста, соковита. Книга має обкладинку і малюнки.

Леся Українка. «Лісова пісня». Драма-феєрія. Мова українська.

Мавка — втілення легенд та народних переказів — любить абсолютно матеріального хлопця Лукаша. Цілком зрозуміло, що з такого ідеалістично-матеріалістичного кохання не може вийти нічого путнього, і все врешті-решт закінчується особистою драмою Мавки. Крім Мавки лісової, в творі також є Мавка польова, Перелесник, дядько Лев, той, що сидить у скелі, підричник гребель та інші.

Мова твору соковита, барвіста, свіжа, запашна.

Загребельний Павло. «День для прийдешнього». Роман.

Про цю книжку можна б сказати зовсім коротко: «Якщо ви не маєте квартири, то прочитайте цей роман, якщо ж ви маєте квартиру, то й тоді прочитайте цей роман». Тим, що живуть у гуртожитку, інтернаті, а також власникам дач теж можна читати цей роман.

Бальзак Оноре. «Батько Горіо». Роман. Переклад з французької.

В цьому романі автор гостро ставить проблему батьків і дітей. Батько Горіо любить і жаліє своїх дітей, але вони його не люблять і не жаліють, бо він їх неправильно виховував.

Мова перекладу свіжа, запашна.

Рибак Натан. «Помилка Оноре де Бальзака». Роман.

Оноре любить Евеліну, Евеліна любить Оноре, але... Заслугою автора роману є те, що він художніми засобами розкрив протиріччя між світоглядом і творчим методом Бальзака Оноре.

Пушкін Олександр. «Брати-розбійники». Поема.

«Їх було двох: брат і він...» Що було з ними потім, дізнається кожен, хто прочитає цей високохудожній твір з життя розбійників.

Мова твору барвіста, свіжа, соковита, запашна. Книга, безперечно, знайде свого читача.

Бровченко Володимир. «Скеля любові». Поезії.

Віршам В. Бровченка органічно притаманне органічне поєднання ліричності та пісенності з молодечим запалом й громадянською пристрасністю. У книзі подано багатий асортимент рим, що досі не були у вжитку цього поета.

Книга знайде свій шлях до серця читача.

Яровий Микола. «Полиновий букет». Гуморески.

Це ще один удар по підлабузниках, неробах, бовкунах, наклепниках — по всіх тих людцях, які неспроможні чесно трудитися і поважати як карний, так і моральний кодекси. Прихильники гумору щось та й знайдуть для себе на сторінках цієї збірки.

Шекспір Уїльям. «Ромео і Джульєтта». Переклад з англійської.

В цьому творі з італійського життя англійський автор вчить нашу молодь, як треба любити.

Книга знайде дорогу до серця читача.

Цюпа Іван. «Новели рідного краю». Мова українська.

За своєю манерою, сюжетами окремих творів та їхнім змістом нова збірка новел І. Цюпи нагадує чимось квітчастий сніп. Молотити цей сніп критичним ціпом не рекомендується, бо це своєрідна поезія в прозі. До того ж читаються новели з хвилюванням.

Від автора. Прошу оцінити мою працю як працю упорядника або компілятора. Не хочу, щоб на мене штрикали пальцями, як на плагіатора. Використана література — тематичні плани видавництв.

1964 р.

Гумористично-
сатиричні
новісти

Ніс

Трагічна історія

(Назву запозичено у М. В. Гоголя)

Ніс пенсіонера Петра Денисовича Кульбаби було розбито за дуже банальних обставин, і це остаточно зіпсувало Петру Денисовичу настрій. Пенсіонер Петро Денисович Кульбаба дуже пишався своїм носом. «У носа,— говорив він,— головне не форма, а зміст». Формою свого носа Петро Денисович не пишався, бо нічого особливого в тій формі не було. Ніс як ніс, стандартний, пенсіонерський, що нічого спільного не мав з носом римського консула і навіть цезаря. Зате непоказний ніс Петра Денисовича мав властивості, яких навряд чи коли мали носи консулів і навіть цезарів. За допомогою непоказного знадвору носа Петро Денисович дізнавався, яка буде сьогодні вночі і навіть завтра вранці погода. Вийде, бувало, пенсіонер Петро Денисович Кульбаба на ганок свого власного, на трудові збереження поставленого будиночка, іахилить трохи вперед голову, носа вистромить й обережно нюхає повітря. А сусіди звідусіль, навіть з протилежного боку вулиці, спостерігають за ним і допитуються:

— А що, буде дощ?

— Можна постирушку починати взавтра?

— Я хотів би на риболовлю вирватись. Нюхайте, нюхайте, скажіть, чи дощем не пахне — перед дощем риба гарно клює!

— Не здумайте, Петре Денисовичу, дощу нанюхати, футбол завтра!

Петро Денисович ніколи на поводку у несвідомих елементів не йшов, а завжди нанюхував об'єктивно: не те, що хотілося, а те, що мало б бути насправді.

І випадку не було, щоб Петро Денисович помилився. Миське бюро погоди що-небудь там наплете-наплутає, стренчить дощ, а жарить сонце чи навпаки, а в пенсіонера Петра Денисовича Кульбаби браку в роботі ніколи не було. Ніколи! Петро Денисович завжди давав прогноз з

гарантією, і за це поважали Петра Денисовича не тільки близькі сусіди, а й земляки всього мікрорайону.

І от одного чудового вечора, але не дуже чудового для пенсіонера Петра Денисовича Кульбаби, розбили йому чудового носа. Говорити в множині й безособово не будемо, бо злочин вчинила конкретна особа під іменем Сева Відрижко.

Севу теж знав особисто весь мікрорайон. Знали Севу далеко і за межами мікрорайону. Знали і не поважали, бо Сева Відрижко частіше бував у міліції, ніж у бібліотеці, музеї, лекторії чи планетарії. Сева Відрижко — п'яничка й хуліган. Коли б не ці вади, то можна було б спробувати перевиховати його. Про це говорив не раз дільничний уповноважений, молодший лейтенант міліції Іван Архипович Гуся. Гуся завжди розводив руками і казав:

— На роботі громадянин Відрижко не п'є. І тут з ним можна було б провести виховну роботу. Але як ти її проведеш, коли саме в цей час товариш Відрижко Всеволод Васильович добивається нових трудових звершень?! Від роботи відривати його не маю права. А у вільний від роботи час напивається — оком кліпнути не встигнеш. Заچارоване коло, громадяни, виходить. Ви вже самі беріть над ним шефство, поведіть його в театр чи в цирк. От, кажуть, цирк гастролює, там мотоцикл по стінці їздить, а на задньому сидінні живий ведмідь сидить. Смертельний номер! Може, заінтересується Всеволод Васильович, може, це виправить його. Інакше доведеться, шановні громадяни, мирно з ним співіснувати, міліція тут безсила. Міліції хоч би з тверезими хуліганамися впоратися, а цей завсіда п'яний!

Але Сева ведмедем, що їздить по стінці, не зацікавився, і громадяни навколишніх кварталів, де він жив і працював перукарем, мусили з ним мирно співіснувати.

Того трагічного для Петра Денисовича Кульбаби вечора Сева брів у такому стані, що до нього, за висловом кібернетиків, не дійшла б ніяка зовнішня інформація. Внутрішньої ж інформації у Севиній — навіть тверезій голові — було негусто. Стіни штовхали Севу з одного боку вулиці на інший, і через це Сева був у деякому розстройстві. І саме в цей час пенсіонерові Кульбабі треба було вистромити з ганка свого унікального носа на предмет визначення температури повітря і проценту відносної вологості. За його ніс мало не зачепився своїм носом Сева.

— П-по-роз-ставляли тут н-оси вся-кі... М-м-м... Пройти не можна! — буркнув Сева і з усієї сили свиснув пенсіонера Петра Денисовича Кульбабу кулаком по носі.

Синхронно з цим ударом заляскали фіртки, кватирки, вікна — щезали свідки. З носа цебеніла кров, у вухах дзвеніло. Коли б зараз насувався тайфун, ніс Петра Денисовича не спроможний був би передбачити й це стихійне лихо.

Сева стояв проти нещасного пенсіонера, похитувався і п'яно гикав.

— За що? — поставив тривіальне питання Кульбаба.

Сева не відповів, бо ніколи не відзначався люб'язністю.

І тут в поле зору Петра Денисовича потрапив Гуся.

— Міліція! Б'ють! Ніс розбили! — кричав Кульбаба.

Останнього речення міг би й не говорити. Ліхтарі денного освітлення горіли так яскраво, а кров із носа цебеніла так рясно, що в Гусі не було жодного сумніву щодо факту розбиття носа.

— Хто розбив? — запитав Гуся, ніжно плекаючи тесму надію, що Сева здогадається втекти, і справа не дійде до протоколу. Та Сева не тікав. Стояв, лунав очима, п'яно гикав, а потім почав допитуватись у Гусі, котра година.

— Оцей, оцей розбив, оцей, що стоїть біля вас! — мало не плакав Кульбаба.

— Цей? Цей може. Громадянин Відрижко на своєму віку не одного носа розбив. Смикнув його чорт в кінці місяця. Я вже відрапортував... У цьому місяці хуліганські вчинки помітно пішли на спад. Розумієте, на одну цілу і три десятих процента.

— Нічого не розумію!.. Заарештуйте зарізяку!..

— Як же ж я його заарештую без санкції прокурора? Порядків не знаєте, папашо. Затримати — інша справа, а заарештовувати без прокурора...

— Господи... Так затримайте!

— Він же не тікає.

— То ми так і будемо тут стояти?

— А чого стояти... Ви йдіть у хату, прикладіть до носа щось холодне — ач, як юшить. У вас, мабуть, РОЕ високе, папашо, за здоров'ям не стежите.

— Виконуйте свої обов'язки! — вже волав потерпілий.

— Ви на мене не той, бо я вас можу закликати!

— Ви його закликайте...

— А він що? Стоїть, гикає. Завтра проснеться і буде,

мов огірочок. Ви, я бачу, хочете давати хід ділу? І даремно. Свідків у вас однаково нема.

— А ви?!

— Що я... В момент розбиття носа мене тут не було. Значить, юридично я не можу бути свідком.

— А ще кажуть: моя міліція мене береже!

— Один розбитий, приватний ніс не може перекреслити роботу всієї міліції. Я думав, ви патріот мікрорайону, а ви... У мене в цьому місяці знижка хуліганських вчинків на одну цілу три десятих процента, а ви... Увійдіть в моє становище: не можу ж я через носа рапорт переписувати! Кінець кварталу. Прогресивка намічається...

Поки пенсіонер роздумував, як далі діяти, Сева гикнув двічі, та й подався геть. Гуся обняв Кульбабу за плечі й турботливо посадив на приступку.

— Ну от, і кров перестала. І громадянин Відрижко зник. Що ж тепер накажете?

— Завтра напишу заяву вашому начальникові, — сякаючись, пообіцяв Петро Денисович.

— Ви ж і даєте, громадянине Кульбаба!.. Потрапить ваша заява у квартальний звіт по райвідділу, потім по місту — і знаєте, яка тривога зчиниться? Краще перенесемо ваш ніс на наступний квартал... По руках? Чи ви не патріот мікрорайону? Увійдіть же в моє становище!

— Але ж і ви увійдіть в моє, — аж схлипував Кульбаба. — Де у мене гарантія, що іншим разом бандит не виб'є мені око чи не відкусить вухо?

— А-а, за це вже ми його заметемо! Це вже каліцтвом пахне. Тут, папашо, від двох до семи, як льоду!

— Виходить, треба ждати, поки він на мені два роки заробить? Хіба не знаю: під якусь амністію підпаде — і через місяць дома буде, друге око виб'є — і знову вийде. А я сліпим на все життя...

— Може, й не виб'є? — замріяно сказав Гуся. — Одружиться, діти підуть. А то ще така жіночка трапиться, що йому повибиває.

Чоловіки посиділи, помовчали. Кульбаба за звичкою потягнув носом повітря, але ніс болів і не вловлював ніяких атмосферних нюансів. Гусі хотілося зробити щось приємне для Кульбаби — здавалося, наче не перукар Відрижко Всеволод Васильович, а він, молодший лейтенант міліції, персонально розквасив носа шановному пенсіонерові.

— Думаєте, папашо, мені той Севка не нав'яз у зубах? Я вже у військкомат ходив, справлявся, коли у армію

заберуть. Виявляється, його вже давно мали взяти, так не беруть, в нього якісь пільги. Кажуть, щось із здоров'ям. Ну заведемо ми діло на нього, ну міліція своє діло зробить, чорт з нею, із справною цифрою, як той казав. Так юристи не захочуть справну цифру псувати. Його або на поруки візьмуть, або один шанс із ста — п'ятнадцять діб. А він, між нами кажучи, такий: якщо через вас відсидить, то вам тоді неодмінно з міста тікати. Прізвище міняти, ходу, зачіску. Бо знайде! І тоді ніяка, вибачаюсь, міліція вас не вбереже. Життя не буде — гарантую!

Хоч голос у Гусі був інтимно-щирий, проте не зворушив Кульбабу.

— Ви мені, товаришу молодший лейтенант, все ж таки розкажіть, як передати цього гицеля до суду?

Гуся зітхнув і почав розповідати.

Наступного ранку Кульбаба кинувся до дзеркала. Опух за ніч стух, але колір носа був якийсь алкоголічний. «Чорт його зна, — подумав Петро Денисович, — подумують, що п'яний і сам бійку зчинив».

Між іншим, молодий судмедексперт, який недбало гортав українсько-іспанський словник, так і подумав. Відклав книгу набік і почав оглядати Кульбабин ніс з усіх боків.

— У вас часто бувають носові кровотечі? — запитав у Петра Денисовича. Запитав про годиться, бо на язиці вертілося: «Пити треба менше, папашо!»

— Ніколи не буває кровотеч, коли не б'ють по носі, — ображено відповів потерпілий.

Судмедексперт знизав плечима і сів писати довідку. В основному зміст її зводився до того, що на сорочці гр. Кульбаби П. Д., шестидесяти п'яти років, виявлено криваві плями, які могли з'явитися там внаслідок носової кровотечі.

Петро Денисович пробіг очима довідку і зрозумів, що вона надто загальна й не конкретна.

— Ви ж нічого не вказали про причину кровотечі, — несміливо нагадав судмедексперту.

Той на хвилинку відірвався від українсько-іспанського словника і знизав плечима:

— Звідки ж я можу знати про причину? Я ж при бійці не був?

Дуже хотілося Кульбабі поставити риторичне питання судовому медику: «А чому ж вас учили?», але стримався,

не запитав. Натомість почав довго й нудно розповідати про свій унікальний, особливий ніс.

— Ви не дивіться, що він непоказний знадвору, зате як точно визначає прогноз погоди. Всі сусіди в захваті!

«Так і є, — подумав судмедексперт. — Запойний. Діло котиться до маразму. Але чорт з ним, нічого особливого я йому не написав. Хай котиться до бісової мами!»

Делікатно, але рішуче господар кабінету випхав Кульбабу за двері.

Народний суд теж постарався здихатися позивача.

Зустрівши увечері дільничного, Кульбаба поцікавився, як бути далі.

— Далі? — радісно запитав Гуся. — Далі подавайте у товариський суд. Громадянин Відрижко, можна сказати, ваш сусід, так що юрисдикція товариського суду нашого будинкоуправління на нього поширюється абсолютно. Миле діло — товариський суд. І душу відведете, і судових витрат ніяких, і знову ж таки — виховний момент! Передавайте, не бійтесь. Громадянин Відрижко і сам буде задоволений. Може, й ока вашого пожаліє.

Минуло ще декілька днів, поки Кульбабі вдалося ввіймати голову товариського суду. Олекса Остапович Комарчук, як і Петро Денисович, пенсіонер. Але на пенсіонера не був схожий зовсім. Ні зовнішністю, ні характером, ні поведінкою. Зі спini Комарчук нічим не відрізнявся від випускника профтехучилища, навіть картузик такий носив. Голосок дитячий, розум, за висловом дружини Мотрі Данилівни, теж дитячий. Але це неправда. Просто Олекса Остапович не мав пенсіонерської статечності і був, як на свої роки, занадто жвавий.

Суддю роздирали громадські обов'язки. Не тільки головував у товариському суді, він ще й редагував стінну газету будинкоуправління, відповідав за санітарний стан двору, був агітатором, членом кільканадцяти товариств і комісій. На щастя, рідне будинкоуправління не мало постійного представника при ООН, інакше довелось б розірватися між двома континентами. А в тому, що від будинкоуправління постійним представником міг бути саме Комарчук, ні в кого сумніву не викликало.

— Я тобі, Остаповичу, заявку залишив, — почав несміливо Петро Денисович.

— А-а! Заяву? На Севку?.. Правильно, правильно зробив, треба мерзотника провчити! Ми, брат Кульбаба, всю громадськість на нього підніmemo — земля горітиме під

ногами паразита! Чув, як він тебе по носі... Це ж, брат Кульбаба, маразм якийсь виходить. Заслужену людину, пенсіонера і раптом по носі — бац! Слухай, Кульбабо, а в тебе знайомих серед астрономів немає?

— Ні-і... А що?

— Задумали ми тут... (Комарчук ніколи не говорив «я») одне міроприємство здійснити. Розумієш, брат, потрібен планетарій... Без планетарію, як без рук. Супутники, розумієш, літають, ракети з космонавтами літають, різні там небесні явища, планети, комети. А ми осторонь всього цього. Ні-і, час відкривати при будинкоуправлінні планетарій! Навіть сліпий це розуміє.

— Слухай, Олексо Остаповичу, а коли ж суд?

— Який суд? А-а, над Севою... Встигнемо з козами на торг — нікуди хуліган не дінеться. Особисто повідомлю!

Минув тиждень. Ніхто Кульбабу не турбував, ніхто особисто не повідомляв, і він вдруге кинувся на розшуки Олекси Остаповича Комарчука. На цей раз пощастило: суддя (він же редактор стійнивки, агітатор, член товариств і комісій) однією рукою редагував газету, другою притискав до вуха слуховку і когось переконував, просив, благав:

— Я тобі, Остаповичу, телескоп напитаю, — заявив Кульбаба, привітавшись.

— Який телескоп? Для чого?

— Як же ж... Що ж то за планетарій без телескопа?! У мене є один старичок знайомий, у нього свій телескоп ще з довоєнних років зберігся. До війни у Києві жив — з Володимирської гірки закоханим планети за гроші показував. З того й жив. А тепер у нас живе. Так що телескоп може дати.

— При чому тут телескоп?

— А ти ж збирався планетарій на громадських засадах організувати...

— Прохололи ми, розумієш, до цієї затиї. Зате я зараз тут по іншому питанню шурую. Настав час, брат Кульбабо, при будинкоуправлінні відкрити гурток художнього випилювання з фанери. Теж на громадських засадах. Естетика — велике діло. У тебе немає знайомих?

— Ні. А коли суд буде? З мене вже люди сміються...

— Дураки сміються, не зважай на них. От я дільце проверну, і ми цього стервеця покажемо...

Але Комарчук провернув ще не одне «дільце», поки перед будинками з'явилися об'яви, які запрошували на засідання товариського суду.

Першого вечора, щоправда, суд не відбувся, позаяк Севка напередодні так нализався, що не підлягав ніякій юрисдикції. Проте Петро Денисович і цьому був радий— справа ж бо зрушила з мертвої точки.

Все на світі, крім всесвіту, має свій початок і свій кінець, і товариський процес над громадянином Всеволодом Васильовичем Відрижком одного вечора все ж таки розпочався. Зараз важко встановити, чому саме того вечора Севка не спромігся напитися і з'явився тверезим. Злі язики говорили, що Севку привела до залу природна цікавість, інші подейкували, ніби йому набридло ходити в підсудних, і він вирішив покінчити з цим ділом. Як би там не було, але призначеного числа і в призначений час усі з'явилися на місце: і потерпілий, і підсудний, і голова суду, і громадський обвинувач, і громадський захисник. Цей останній, як ніхто з інших, як у буквальному, так і в переносному розумінні цього слова був на своєму місці.

Дамському майстрові Аркадію Яремовичу Граціанову, колезі Севки, треба було народитися не перукарем, а адвокатом. Але доля не завжди справедлива до людей і часом переплутує все так, що одразу не збагнеш, де перукар, де адвокат, а де генерал у відставці. Людині б усе життя простояти з бритвою і ножицями в руках, у білому халаті, людині б користуватися десятком-другим слів на зразок: «Не турбує?», «Компресик?», «Освіжимося?», а людина посідає високий пост, майже кожного дня виступає-промовляє, хоч явно бракує їй слів. Навіть папірець не рятує.

І навпаки, людині б з високої трибуни проголошувати запальні промови, їздити в довгому чорному автомобілі, а вона вдається до послуг трамвайно-тролейбусного управління, стоїть все життя в білому халаті з ножицями в руках і знає одне: «Не турбує?», «Компресик?», «Освіжимося?», «Ви помолоділи на двадцять років!».

Таким невдахою був Аркадій Яремович Граціанов. Йому б очолювати гуманітарну кафедру, поважну установу, бути головою колегії адвокатів, а він у білому халаті з ножицями в руках... словом, див. вище.

Собою Аркадій Яремович мужчина показний. Високий, кремезний, з кучерявим чорним волоссям, яке артистично, синюватим руном спадає на комір білого халата, розсипається, часом лізе у вічі, і він картинним рухом відкидає його назад. У куточку верхньої губи в Аркадія Яремовича розмістилася елегантна бородавка, яку клієнткам чо-

мусь завжди хочеться поцілувати. Говорить Аркадій Яремович оксамитовим баритоном, його великі, трохи банькати очі можуть і метати блискавки, і точитися медом. Словом, Граціанов повністю виправдовує ніжне прізвисько «доцент», яке люб'язно приліпили йому зачаровані клієнтки.

Треба сказати, що Граціанов і Відрижко ніколи не мали нічого спільного, ніхто не помічав, що вони хоч раз випили разом по кухлю пива чи хоча б дружньо побалакали. Аркадій Яремович тримався від Севи на солідній відстані і зневажав його собакою зневагою. Так зневажає весь увішаний медалями шотландський коллі зачуханого дворового барбоса з реп'яками в хвості. Але Аркадію Яремовичу випало щастя захищати честь рідної перукарні, і Аркадій Яремович вирішив показати, на що здатний.

Поки тривав допит звинуваченого, Аркадій Яремович саркастично адвигав плечима, очима відшукував у залі своїх клієнток і очима ж таки запрошував їх розділити його ненависть і презирство до всього, що тут відбувається. Найбільше він, звичайно, зневажає у ці хвилини самого Севу, котрий, вставши, то мекав, то бекав, бо ніяк не міг пригадати, коли роз'юшив носа громадянину Кульбабі і взагалі поведився як останній дурень. Аркадій Яремович то закривав, то відкривав чорну теку з якимись паперами, й її блискучий замок клацав, як курок револьвера.

Потім говорив громадський обвинувач. Не встиг цей товариш розтулити рота, як стало ясно, що в хатині його матері ніколи не ночував Ціцерон. Громадський прокурор картав, звичайно, хуліганство як ганебне явище, але робив це так жалібно, що, здавалося, йому шкода і хуліганів, і хуліганства. Навіть голова суду Олекса Остапович Комарчук, який завжди за аналогічних обставин почував себе як риба у воді, раптом занудьгував, міркуючи над тим, що непогано було б відкрити при домоуправлінні гурток фехтування чи боротьби дзюдо.

Прокурор відмямлив належний йому час, сів під ріденькі оплески, і тут мов гладіатор на арену виступив Аркадій Яремович Граціанов. Блискучий замок його теки клацнув особливо загрозливо, і перед ним віялом лягли якісь папірці.

— Шановний суд! Шановні народні засідателі! Шановний прокуроре! Громадяни!..— Аркадій Яремович набрав повні груди повітря, зробив трагічну паузу і дав довжелезну чергу без пауз і вітхань: — У дні, коли весь радянсь-

кий народ надає особливо великого значення побутовому обслуговуванню, в дні, коли про скромну, але таку необхідну, таку потрібну, таку благородну професію працівників сфери побутового обслуговування говорилося з високих трибун, наша перукарня теж не пасе задніх і добилася помітних успіхів. По валу порівняно з другим кварталом минулого року ми перевиконали план на сто два і сім десятих процента, по асортименту ще вище. За цей період зекономлено п'ять кусків мила, одинадцять пляшок одеколону, дві пляшки шампуню, двадцять один флакончик манікюрного лаку та багато інших парфюмерних виробів...

— Ближче до діла, — делікатно поправили громадського адвоката.

Граціанов трагічно закинув волосся на білий відпрасований комірець, простяг до Комарчука руку і вигукнув:

— Мені не дають говорити!

Комарчук потарабанив кульковою ручкою по графіну — нетерплячий член суду змовк і тільки мерзлякувато поводив плечима, а Граціанов ще довго не міг говорити, нервово відкашлювався, відкидав з чола волосся, шелестів паперами. Нарешті продовжив промову з того місця, де його перебили:

— За цей період зекономлено значну частину мила, одеколону, шампуню, манікюрного лаку та інших парфюмерних виробів...

— Крадуть, видко, сволочі, — таким басовитим шепотом зреагувала на те громадянка з задніх рядів, що її шепіт почули не тільки члени суду, прокурор і Граціанов, а й хлопці, що грали надворі в доміно. Зашелестів нездоровий смішок.

Граціанов знову трагічно закинув волосся на відпрасований комірець, простяг руку до Комарчука, вигукнувши:

— Мені не дають говорити!

Комарчук ще раз потарабанив кульковою ручкою по графіну й пообіцяв вивести несвідому громадянку геть. Вибачився перед Граціановим, і той, прокашлявшись, заговорив з новою енергією:

— За цей період зекономлена значна кількість мила, одеколону, шампуню, манікюрного лаку та інших парфюмерних виробів. І, між іншим, ніхто інший, як всіма шанований Всеволод Васильович Відрижко...

Тут уже й Комарчук не витримав:

— Пробачте, але тут суд, а не ювілейні торжества. З яких пір хуліган став шанований всіма?

Аркадій Яремович врахував зауваження і пішов далі:

— І, між іншим, ніхто інший, як присутній тут... м-м-м... шан... м-м... Всеволод Васильович Відрижко запропонував один день на тиждень працювати на зекономленому милі, шампуню, одеколоні та манікюрному лаку. Цінний почин молодого спеціаліста підхоплено зараз всім колективом перукарні і він вивчається в тресті...

— Хай би він краще в обиході вивчався, — знову прошепотіла басовита громадянка, але Аркадій Яремович удав, що не почув її безтактної репліки.

— І що ж ми бачимо? Ми бачимо цього, сповненого буйної енергії та творчих поривань і пошуків, юнака на лаві підсудних. Його вважають хуліганом! Досить безвідповідальної заяви якогось безвідповідального Кульбаби...

— Я попросив би... — почав Комарчук, але що він попросив би, так ніхто й не дізнався, бо Граціанов похапцем пробачився і видав нову чергу красномовства:

— Юридично у громадянина Кульбаби свідків немає і де-факто, і де-юре. Тож суд міг би й не розглядати його позову. Але оскільки сам звинувачений факту розбиття носа не заперечує, то уявимо на хвилинку, що ніс був справді розбитий. Ну й що, запитаю я вас? Хіба може один, в індивідуальному порядку розбитий ніс, кинути хмару тіні на чесну й самовіддану працю чудового колективу перукарні, всієї дружної сім'ї морально стійких працівників фронту побутового обслуговування?! Ні, шановні громадяни! І нікому не вдасться демагогічними закидами перекреслити ту надзвичайної ваги справу, яку роблять самовіддані робітники сфери громадського обслуговування...

— Мова йде не про чесних працівників, а про хуліганський вчинок громадянина Відрижка, — зважився втрутитися Комарчук. Він і сам умів поговорити, але поруч з Граціановим виглядав, мов окунь поруч з канаркою.

Однак Ціцерона від перукарні не так-то легко збити.

— Пробачте, але тут немає особистих чи персональних справ, а є справи загальногромадські. І в тому, що Всеволод Васильович Відрижко ненароком в темряві зачепив носа громадянину Кульбабі, винен і сам громадянин Кульбаба, і ви, товаришу Комарчук, і я, і вся наша громадськість...

Комарчук винувато потупився. Кульбаба крутив головою і шукав співчуття серед присутніх у залі, Сева ж роз-

правив плечі й нахабно почав розглядати жінок у залі. Він уже занудьгував, але Граціанов примусить слухати будь-кого, і Сева, піддавшись загальному зачаруванню, слухав оратора далі. Слухав і думав: «І що він плете? І як йому не заплюють очі? Одеколон приплів... За той «зекономлений» одеколон обидва мало з роботи не полетіли, а він козиряє ним. Взагалі ж Граціанов, з усього видно, правильний хлопець, хоч і сволоч велика».

Граціанов сягав апогею:

— Так, так, шановні громадяни, всі ми з вами винні в тому, що чудовий ударник праці Всеволод Васильович Відрижко докотився до лави підсудних. Винна школа, яка не зуміла або попросту не захотіла прищепити йому повагу до старших; винен комсомол, бо коли Всеволода туди приймали, ніхто не поцікавився його ставленням до чужих носів; винна профспілка, бо стояла осторонь, коли розбивався ніс громадянина Кульбаби; винна й міліція, бо не спромоглася поговорити із Всеволодом по душах...

— Як же з ним говорити, коли він завше п'яний?! — почувся голос із глибин зали, але Сева повернув туди око, і голос одразу ж змовк.

— Винні працівники міського витверезника, — гримів Аркадій Яремович, — які тільки й знають штрафувати. Зайнятися ж упритул виховною роботою не поспішають; винні офіціанти в ресторанах та інших закладах громадського харчування, які наливають більше ста грамів, хоча й бачать, що він уже готовенький; винні продавці гастрономів, які продають йому спиртне в неположений час; винні...

— Всі винні, тільки не він! — знову почувся чийсь не дуже гучний голос, і Сева був змушений встати, аби подивитися, хто хуліганить. Так грізно повів бровою, що власник не дуже гучного голосу увібрав голову в плечі й більше не вискакував.

— Винні і ми з вами, товариші, що вчасно не прийшли на допомогу Всеволодові, не простягли йому руку дружби, не підтримали у хвилину душевної депресії, бо коли б у Всеволода в ту мить, як замахувався на громадянина Кульбабу кулаком, виявилась в руці свіжа газета, то чи мали б ми на сьогоднішній день факт розбиття носа? Газетою носа не розіб'єш! Але ніхто не простягнув Всеволодові дружньої руки, ніхто не простягнув свіжої газети. Отже, всі ми з вами будемо винні, коли відповідач замість періодичних видань чи просто кулака затисне в руці ножа

й піде грабувати на велику дорогу. Всі станемо співучасками злочину і сидітимемо поряд із Всеволодом, тільки вже не в товариському, а в суді народному!

Запанувала тиша. Нікому не хотілося сідати на лаву в народному суді.

Голос же Граціанова бив на сполох, будив у душах приснулі громадянські обов'язки. Хтось із жінок схлипнув. Чи не уявила Севу прикутого до галерної лави?! Кульбаба дедалі став помічати, як на нього зло зиркало все більше й більше громадян. Презирство й осуд світилися в тих позирках. «Шкурник! — вичитував у чужих очах Кульбаба. — Не міг вчасно встромити в руку прекрасного виробничника, ударника, чудового хлопця газету чи журнал. Замість того висунув свого ідіотського носа... І ось через твого паршивого носа на лаві підсудних опинився зразковий хлопець, ентузіаст, новатор, а на дружню сім'ю сфери побутового обслуговування кинуто тінь». І Петру Денисовичу Кульбабі стало від того так ніяково, що не знав, бідолашний, куди подітися.

Баритон Граціанського й далі гув, таврував, викривав. Тепер ніяково стало Кюмарчуку. «Справді, — міркував суддя, — коли б я його вчасно охопив, то сьогоднішнього посміховиська не було б. Проморгав хлопця, правильно адвокат говорить!»

— Я не бачу тут, — провадив своє Аркадій Яремович, — представника нашої бібліотеки. Хай би цей представник...

«Ідіот, — в розпачі подумав Сева. — Цього ще не вистачало!»

Але поки він так думав, суд постановив запросити представника бібліотеки.

— Ви ще няню з дитсадка запросіть, — порадила басовита громадянка, але її тут же зацитькали.

Щоб не витратити даремно часу при очікуванні представника бібліотеки, А. Я. Граціанов прочитав характеристику Ве. Ве. Відрижка, видану трестом, а також листа, підписаного всіма членами стійкого, дружного, здорового колективу перукарні. Колектив просив дати Ве. Ве. Відрижка на поруки. До речі, читання документів доводилося кілька разів переривати, щоб заспокоїти деяких громадян, котрі намагалися вчинити самосуд над Кульбабою. Майже весь зал ворогом дивився на потерпілого.

Дещо забули про нього тільки тоді, коли до залу ввели представника бібліотеки. Її (це була маленька, сивенька, сухорлявенька бабуся з породи божих одуванчиків) таки

по-справжньому ввели, бо добровільні посильні товариського суду так увійшли в свою роль, що нагадували злих конвоїрів. Перелякана бабця, ошелешена чисельністю аудиторії і явно недобррозичливими поглядами, на ватяних ногах просувалася вперед.

— Підійдіть ближче! — командував Аркадій Яремович.

Сталось якось так, що він відтер плечима голову товариського суду і тепер командував сам. Найдивовижнішим було те, що всі йому корилися.

— Ваше прізвисьце?

— Ле... Ле... Лелека Марія Гордіївна...

— Рік народження?

— Ти-ти-ти... Одна тисяча вісімсот дев'яносто третій.

— Ви працюєте в бібліотеці?

— Працюю... вала. На пенсії, синочки.

— Цей громадянин вам знайомий? — вклинився у розмову Комарчук, вказуючи на Севу.

Несподівано для всіх старенька пожвавішала. Вона ступила кілька кроків уперед, впритул підійшла до Севи, пильно придивилася до нього і сказала:

— Так, я його знаю! Ну, як знаю? Обличчя пам'ятаю...

— Він один з активних ваших абонентів? — поспішив перехопити ініціативу Граціанов і переможним поглядом обвів зал.

— Ні-ні! — замахала руками представниця бібліотеки. — Книжок не брав ніколи. Та й був у бібліотеці лише один раз. Прийшов дуже, вибачаюсь, напідпитку, навалився на мою стовчку, аж вона затріщала, і почав вимагати двічі по сто. Я йому почала пояснювати, що у нас бібліотека, а не буфет, але він нічого не хотів слухати, вимагав двічі по сто, потім книгу скарг і, нарешті, розбив на столі скло. Ну, тоді я змушена була викликати міліцію.

Зал вибухнув нездоровим сміхом. Граціанов відчув, що йому і Севі перестали симпатизувати. І тоді бравий громадський адвокат перетворився на громадського прокурора, тільки не по відношенню до Севи:

— Як же ви, працівник сфери культурного фронту, докотилися, що ваші потенційні читачі пиячать замість того, щоб читати книги, газети і літературу?! Чи пробували ви, бабусю, якій довірено сферу культурного фронту, зацікавити юнака якою-небудь новинкою художньої літератури?

— Ні,— понуривши голову, відповіла Марія Гордіївна Лелека.

— Запрошували ви його коли-небудь на літературний вечір?

— Ні,— ще нижче нахилив голову «працівник сфери культурного фронту».

— У вас бувають зустрічі з письменниками. Чи ж познайомили ви Севу хоч з одним поетом чи письменником?

— Ні-і-і,— розрюмсалася бабця.

Всеволод підвів голову і розправив плечі.

— Шановний суд, шановні народні засідателі і взагалі всі шановні громадяни, присутні в цьому залі! — з новим ентузіазмом заgrimів баритон Граціанова. І чим дужче гримів, тим вище підводилась голова Севи, тим ширше розпрямлялися його плечі. Граціанов гідно виконував покладене на нього завдання: віднині ніхто не смів сумніватися у цноті і моральній чистоті працівників сфери побутового обслуговування.

Раптом промову перервав Комарчук:

— Правильно, правильно! Ти, друже, пробач, що перебиваю, але дуже правильно ти говориш. Що там казати, проморгали ми хлопця, і всі в цьому винні. Всі без винятку, і в першу чергу, звичайно, я! Я прогледів Всеволода, прогледів, а міг би взяти над ним шефство. Міг би охопити увагою та громадською роботою. Соромно дивитися вам усім, товариші, у вічі, у ваші чесні трудові очі. Але ще не все втрачено! Ми ще повоюємо за Всеволода і вийдемо з цієї війни переможцями. Гадаю, що висловлю думку всіх присутніх, коли скажу: при нашому будинкоуправлінні давно пора відкрити гурток перукарів-аматорів на громадських засадах. Так я кажу, товариші?

У залі зашуміли, і це надало Комарчуку нових сил:

— Спасибі, що підтримуєте. І ще я думаю: кращої кандидатури на керівника гуртка, як Всеволод Васильович Відрижко, не знайти...

— Хай з п'яних очей горлянки бритвою пошерерізує вам, хай! — влила-таки ложку дьогтю в громадську бочку меду басовита громадянка.

Що відповів на те Комарчук, Петро Денисович не чув, бо пробирався до виходу.

...Через кілька днів доля знову звела Петра Денисовича із Севою. Він стояв біля свого ганку, намагаючись винюхати температуру повітря Волго-Вятського напрямку та його відносну вологість в північно-східних районах республіки. Хоч була рання пора, хлопець уже заплітав ногами.

— Ти, пахан, знов вулицю носом перегородив? — дружелюбно запитав п'яничка. — Може, ще по соплях з'їздити?

На тім слові схопив Кульбабу за руку і потяг до себе. Вириваючись з обіймів нахаби й хулігана, Петро Денисович ненароком заїхав ліктем у Севин ніс. Лікоть у пенсіонера був твердий, а ніс у Севи м'якенький, отже, кров линула, мов із ринви.

— Мі-лі-ція! — зарепетував Сева так, що його почули на другому кінці міста. — Вби-ва-ють!

Молодший лейтенант Гуся виріс як з-під землі. Він енергійно поклав руку Севи на плече і сказав:

— Нарешті достукався. Доведеться пройти!

Сева смикнувся вбік і заскиглив:

— Ага! Мене б'ють і мене ж таки ведуть...

— Це я його, — тремтячими губами вимовив Кульбаба.

Молодший лейтенант полегшено зітхнув:

— Доведеться, громадянине Кульбабо, пройти. Факт на лиці. Хуліганство. Зараз посилили з ним боротьбу. Нас за неprisічене хуліганство знаєте як гріють? А-яй-яй-й! І треба ж було на початку місяця! Ви хоч газети читаете?

— До чого тут газети?

— Ну, як же ж... Кругом кричать, що хуліганам пора дати бій. На міліцію нарікають, наче ми неактивно з хуліганством боремося.

— Це не хуліганство.

— А що ж це, по-вашому? Ніс розбитий — не хуліганство?

— А свідки є?

Гуся розгубився, але не надовго:

— Це хай юристи встановлюють. А нас за хуліганство неprisічене, знаєте, як гріють? Так що пройдемо!

— Підемо, — зітхнув Петро Денисович.

— Це щоб не початок місяця, відпустив би я вас, — твердо відстоював свою лінію дільничний. — А так... На моєму рахунку немає іще жодного затриманого хулігана. Останнє місце по райвідділу. Справу передам Кумарчукові... А, може, зразу в народний?.. Солідний чоловік, пенсіонер, а... Чи ж вас учити, що з такими, як Сева, треба газетою орудувати?!..

1969 р.

Декамерон Самуїла Окса

Прізвище його було схоже на абрєвіатуру — скорочену назву якоїсь установи: Окс. Звали його Самуїлом Мироновичем, і він чистив на привокзальному майдані черевики.

Самуїл Миронович не був останнім серед численного і поважного племені чистильників міста Сонячноморська. Своєю ваксою, щітками і сукнянкою він виготовляв сонячні зайчики — по одному на кожну черевико-одиницю.

Місто було південне. У місті було багато моря, багато сонця, і сировини на зайчики в Окса завжди вистачало...

Громадянин, який щойно зійшов з поїзда, певно, захотів стати власником таких зайчиків, він захотів прикрасити ними носачи своїх черевиків. А може, цей громадянин захотів стати власником коробочки вакси чи шнурків, бо й цим товаром торгував Окс. Громадянин підійшов впритул, поставив свого не дуже нового й не дуже важкого чемодана на гарячий асфальт, а ногу — на дерев'яну приступку.

— Черевики бачу вперше, — сказав Окс, — не дуже поспішаючи орудувати щіткою, — а з хазяїном їхнім мав честь. Привіт, Юрію Семеновичу. Здрастуйте, молодий чоловіче!

— Самуїл Миронович! — вигукнув Юрій Семенович і глянув на Окса, як Шекспір на короля Ліра в останньому акті. — Самуїл Миронович Окс — чистильник чобіт?

— А ви, молодий чоловіче, хотіли б мене бачити на посту начальника обехеес, еге?.. Сідайте, так буде зручніше.

— Спасибі, я насидівся.

— Ви невиправні, хоч і були у виправній колонії. Хвастощі колись загублять вас. Він сидів! Х-ха! А я думав, що ви весь цей час закупували фініки в республіці Перу для потреб місцевої промисловості, бо вас зробили торгпредом! Х-ха! Він сидів! Я, юначе, за свій вік взагалі просидів більше, ніж ви на світі прожили, й ніколи цим не задавався... Х-ха! Йому потрібен глянець! Слухайте, Черчик, ви можете прожити без глянцю до завтра? Підприємство закривається і відкривється завтра згідно з розкладом, затвердженим круглою печаткою міськкомунгоспу. Опечатувати двері я не збираюсь, крадіжки із зломом не

передбачається. Останнім часом крива злочинності в нашому місті пішла різко вниз, і якщо ви приїхали надовго, то можете стати люмпеном.

— Окс, ви ж знаєте, що я в житті не зламав жодного замка і не вкрав жодної копійки.

— Знаю! — чомусь зрадив Самуїл Миронович, замикаючи підприємство.— Мабуть, саме через це наша юстиція не знала, де вас посадити, а адміністрації колоній не переносили довгих розлук з вами. Ви завжди були їхнім коханим сином.

— Окс, ви старий цинік, а я стомився...

— Поїдемо до мене,— запропонував чистильник.

Вони довго їхали трамваем... Окс жив на околиці міста у флігелі, який не вписувався в архітектурний ансамбль і не прикрашав вулиці.

— Його скоро знесуть, він у конфлікті з Сонячноморськом,— пообіцяв Самуїл Миронович.

Помешкання було скромне.

— І тут живе мільйонер! — театральнo заломив руки Черчик.

— Колишній,— скромно поправив господар, відкриваючи банку кабачкової ікри.

— Окс, не ламайте дурня. Я не знаю, якого коника задумали ви вступити, влаштувавшись чистильником, але я певен, що це не з доброго дива. Тут щось не так.

— Кушать подано! — сказав Окс тоном ресторанного метрдотеля. — Юначе, я завжди був переконаний, що азовський бичок, не кажучи вже про чорноморського, більше, ніж ви, схильний до аналізу й синтезу і в порівнянні з вами — Сократ. Коли мільйонер стає чистильником чобіт і не втрачає гумору, треба бути трошки ідіотом, щоб не зрозуміти, що щось тут не так. Іжте ікру, Черчик, вона не паюсна, але вітамінозна. Омарів сьогодні не буде. Катання на яхті теж відміняється. Юначе, мені шкода грошей, витрачених на ваше виховання у виправно-трудових колоніях, а я ніколи не жалів чужих грошей. Таких, як ви, виправляє тільки могила, але ви ще молодий і треба щось робити. Ви мене знаєте. Черчик, я не альтруїст, проте мені шкода й вашого прокурора. Він із сльозами на очах просив дати вам п'ятнадцять. Його не послухали і — я тепер бачу — абсолютно даремно. Черчик, ви бачили коли-небудь тротуар, вимощений миколаївськими десятками?

— Він мені сниться все життя.

— Не брешіть, Черчик, ви не перед слідчим. Ви піжон, а піжонам не сняться романтичні сни. Далі зайвої пайки ваша фантазія ніколи не залітала на своїх рахітичних крилах. А я бачив такий тротуар...

НОВЕЛА ПРО ЦЕГЛУ Й ЗОЛОТО

— Ви знаєте, Черчик, що коли мене посадили останнього разу, у мене все описали, й залишилася тільки подруга життя в моєму порожньому домі в Голубові. Я сиджу, вона живе в домі. Раптом вона захотіла мати клімат. Їй захотілося чайок і гуркоту якірних ланцюгів. Жінки завжди сохнуть за моряками, навіть коли їм минає п'ятдесят вісім. Що ж робить стара ідіотка, подруга днів моїх суворих? Вона продає дім в Голубові, їде в Сонячноморськ і, не читаючи плаката «Отправляясь в дальній путь, акредитив взять не забудь!», везе з собою всі гроші готівкою. Правда, у старої вистачило глузду заховати частину грошей за пазухою, а частину в іншому місці. Але... ви мене розумієте, частину, й більшу, в неї крадуть. За решту вона купляє цю «віллу», де ми зараз з вами сибаритствуємо. Я сиджу. Але я вірю, що вийду, і таки справді, виходжу. Я приїжджаю в Голубів. У моєму домі чужі люди. У дворі зміни. Да, маленька деталь. Перед останньою відсидкою я замурую півпуда миколаївських десятків у трубу. Я не просто замуруював. Я колупав кожную цеглину і ховав по десятці, замазуючи глиною. Я питаю: «Де ваша груба?» — «На біса нам ваша груба? Ми поставили собі парове опалення, а вашу грубу викинули». — «Де цегла?» — «Цеглою ми вимостили доріжку від ганку до хвіртки»... Ви щось подібне бачили? Тротуар завдовжки в три метри і вартістю в півмільйона! І хай мені після цього скажуть, що піраміду Хеопса збудували з архітектурними надмірностями.

— І ви?..

— Я? Не міг же колупати цей тротуар у них під носом. Я вирішив виждати...

— Ну, і...

— А через місяць і тротуар, і дім — все пішло к чортовій матері, бо там пролягла нова траса. Хазяям дали квартиру...

— А золото?

— Золото в цеглі.

— Пропало?

— Вам невідомі елементарні закони матеріалізму. Матерія вічна й безконечна. Його або вже знайшли (хіба ви не знаєте, як у нас навантажують та перевозять цеглу?), або знайдуть. От і все. Треба відпочивати. Я бачу, Черчик, робити висновків ви не вмієте. Та закрийте рота, те золото все одно піде мимо вас.

Черчик шукав роботу. Зайчики на його черевиках зблякли, дарма пропало Оксове мистецтво. Черчик ходив по місту з кінця в кінець.

Але чи то в місті Сонячноморську комітет по організованому набору робочої сили пішов у підпілля, чи об'яви — якому підприємству які робітники потрібні, висіли так, що Юрій Семенович їх не помічав... Одне слово, Черчик шукав роботу, та не міг надібати її. Він заходив до потрібних установ, але потрібних йому людей не знаходив. І поїхав на другий кінець міста, просто додому до Шкуровського, хоч, в принципі, вважав такі візити безтактними.

Ще в провулку, за рогом, але вже недалеко від особняка, він почув у подвір'ї дитячий гамір. «Невже,— роздратовано подумав Черчик,— в одиє день з'їхалися усі жінки Шкуровського? Скільки їх? Певне, не менше, як дванадцять. Цього ще не вистачало! Поговори в таких умовах!»

Він взявся за клямку і тільки тут помітив на хвіртці щось нове. Замість попередження «У дворі злий собака» була прибита новенька табличка: «Дитсадок «Ягідка».

Вона вичерпно пояснювала походження дитячого гамору.

«Невже я помилився,— подумав Черчик.— Невже це не дім Шкуровського?» — Але тут таки зрозумів, що помилитися не міг, і йому стало холодно. Він побрів назад, тягнувши ноги, як хворий на подагру дід.

— Черчик,— сказав Самуїл Миронович, коли той, стомлений і голодний, сумний і сердитий, прибрів на «віллу»,— Черчик, я завжди зневажав ясновидців і ворожбитів, але я сам можу розказати вам про ваше сьогоднішнє минуле. Ставлю порожню бляшанку з-під гуталіну проти банківського сейфу, що ви були сьогодні у Шкуровського.

Черчик так здивовано глянув на Окса, що потреба в ствердженні відпала сама собою.

— Були. Та коли б ви проконсультувалися зі мною, я б вам сказав ще вчора, що Шкуровський змінив адресу. Він засипався.

- Як?
— Не як, а чим. Шкуровський засипався тирсою. Черчик, ви бачили коли-небудь блакитних ведмедів?
— Ні.
— Може, й бачили, та не звертали уваги. Ведмідь кольору неба, нонсенс, як кажуть французи, але він існує.

*НОВЕЛА
ПРО БЛАКИТНИХ ВЕДМЕДИКІВ*

— Цих ведмедиків виділювали в артілі, якою керував Шкуровський. Він одержував сотні метрів плюшу — блакитного, наче волошки, й уклав договір з деревообробним комбінатом на тирсу. Ви знаєте Шкуровського і ви розумієте, що він думав не про те, як набивати ведмедиків. Він думав, як скоріше й зручніше набити власну кишеню. Ви знаєте, що Шкуровський не був набитим дурнем. В голові у нього була не тирса. Шкуровський швидко знявся з директором магазину Культтовари, і вони як люди культурні швидко-швидко один одного зрозуміли. Шкуровський випустив першу партію блакитних ведмедиків. Десять штук. А для чого, питаю я вас, більше? Швидко-швидко здав їх у магазин і швидко-швидко закупив назад. Потім знову здав і знову закупив. План виконувався на во!

Щоранку перед самим відкриттям магазину з'являлася симпатична бабуся, в якої було десятеро внуків, що дуже любили бавитись блакитними ведмедиками. Щоранку бабуся купувала кожному внукові по ведмедику. Ви мене розумієте, Черчик? Ну от. Та якось бабуся запізнилася (знаєте, старість не радість) — і одного ведмедика купили без неї. Розумієте, Черчик, один ведмедик випав з обороту. Шкуровський оштрафував бабусю на суму вартості ведмедика і оголосив догану в наказі. Решта блакитних ведмедиків укупі й тепер. Коли хочете, можете їх побачити в камері речдоків обласного обхеесу.

Але, я думаю, ви не захочете. Ви розумник, Черчик, і не запитуєте, куди поділися сотні метрів блакитного плюшу, які Шкуровський акуратно одержував на базі. Кількість ведмедиків була постійна, як і кількість апостолів, зате кількість дамочок в блакитноплюшевих робах зростала. Але ви, Черчик, не розумник на всі сто, бо не за-

питуєте мене, куди дівалася тирса. На цей товар попиту не було, а надходив він теж акуратно. Артіль задихалася від тирси, артіль засипалася тирсою.

Шкуровський спробував кидати її у вогонь, та легше підпалити варені сосиски, ніж вологу тирсу. Приїхали пожежники, і Шкуровський погорів, сплативши штраф. Тоді він надумав возити тирсу самоскидом аж до лиману і скидати її у воду. Це було дорого, але це був вихід. Тільки ви знаєте, Черчик, що таке дубова тирса. Вода в лимані почала пахнути наче коньяк. Мабуть, через це й втопився Гришка Босий. Він був алкоголіком і з'їхав з глузду на ґрунті лиману, що пахнув коньяком.

Ну, потім втрутилась санстанція, лиман мало не опечатали, але до цього не дійшло. Зате опечатали квартиру Шкуровського — його особняк. Репшту, Черчик, домислюйте. І взагалі, викиньте з голови дурниці. Роботи ви не знайдете, залишитесь безробітним. До речі, я поважаю закони гостинності, але більше як десять днів тримати вас у своєму пансіонаті не зможу. Мені б не хотілося робити неприємність нашому дільничному міліціонерові. Дуже симпатичний чоловік. На добраніч, Черчик, і хай сняться вам блакитні ведмеді.

Черчик шукав роботу. Зайчики з його черевиків кудись втекли остаточно. Окс великодушно пропонував реставрувати зайчиків у кредит, але Черчик відмовився. Йому було не до того. Черчик ловив по місту Ковбасюка.

Там, де мав бути Ковбасюк, його чомусь не було. І тоді Черчик вирішив поїхати до нього додому, хоч у принципі, повторюємо, вважав такі візити не тактовними.

На воротах Ковбасюкової кам'яниці красувалася вивіска: «Юнацький мотоклуб». За ворітьми тріскотіли мотори і спливав синюватий димок. «Ковбасюк не любив мотоциклів, — механічно подумав Черчик, — як він міг дозволити таке у своєму дворі?» Але тут-таки зрозумів, що скоїлось, і йому стало жарко...

— Черчик, — сказав Самуїл Миронович, коли той повернувся пізно увечері, — Черчик, я не маг, не Мессінг і навіть не рентгенотехнік, але я вас бачу наскрізь. Сьогодні вашу голову відвідала оригінальна думка-ідея спекульнути мотоциклетними деталями...

Юрій Семенович почервонів, може, вперше в житті.

— Так от, що я вам скажу, Черчик. Розлучіться з цією ідеєю без болю і без зітхання. Я ставлю свою щітку проти

британської корони, що ви були сьогодні в Ковбасюка й не застали його вдома. Раджу вам перенести свій візит у майбутнє десятиріччя.

— Нецасний Ковбасюк! — зітхнув Черчик.

— Не смішіть мене, — озвався Окс. — Слухайте краще, я розкажу вам про мертвий мільйон.

НОВЕЛА ПРО МЕРТВИЙ МІЛЬЙОН

— Да, Черчик, у Ковбасюка таки був мільйон. Ви знаєте, як він його зробив, він толкав облигації. А тепер у Ковбасюка немає мільйона, але... Ви не любите парадоксів і, напевне, здвигнете плечима, коли я скажу, що Ковбасюк тепер вільніший від вільного і щасливіший за найщасливішого. Ви кривитесь, Черчик, але ви тільки-но звідти і можете засвідчити, що хоча там не дають деволіяїв і трюфелів у білому вині, але тричі на день годують гарячею їжею. Ви кривитесь, Черчик, але ви тільки-но звідти й можете засвідчити, що там спальня хоч і не будуар, але простирадла міняють щотижня. І все це має Ковбасюк! А зовсім недавно всього цього він не мав.

Мені відомо, Черчик, ви завжди заздрили Ковбасюкові, бо знали, що він без п'яти хвилин мільйонер. І він таки став мільйонером. Але жив він так, що найбільшій племінник найскупішого жебрака відмовиться так жити. Ковбасюк економив на всьому, навіть на ліках для дружини, і вона мала щастя померти. Він ніколи не їв гарячого, ніколи не спав на подушці, він економив, економив й економив. Справа, звичайно, не в самій оццадливості. Йому весь час здавалося, що досить купити півфунта голандського сиру — і всі підозріватимуть в ньому мільйонера. Він їв те, від чого останній сонячноморський собака відмовиться, ображений в своїх найкращих почуттях і сподіваннях. Він спав на канапі, з якої гвинтом взів'ється чемпіон індійських йогоїв, що з пелюшок звик спати на цвяхах. Ви знаєте, Черчик, з метою економії Ковбасюк місяцями не ходив у лазню. А там, звідки ви прийшли, він помиється за місяць стільки разів, скільки йому не доводилось митися за все мільйонерське життя своє... Але ви ще не знаєте всього, Черчик. Мільйонерство остаточно розхитало здоров'я Ковбасюка... Після кожного стуку в двері з ним траплялась, звиняйте, неприємність. Потім це стало хворобою. Потім він бігав туди або дуже часто, або раз на

тиждень. Ви думаєте, це радість? Він довів нервову систему до ручки... І все те не компенсувалося навіть можливістю бодай помилуватися своїм багатством. Ковбасюк розтикав свій мільйон на сорок дві ощадкнижки і ніколи його не бачив. Не тільки не скористався ним, але й не мав перед очима. То запевніть себе, Черчик, що у вас теж є мільйон, тільки ви його не бачите, й на добраніч вам.

— Я бачу, Самуїле Мироновичу,— саркастично зауважив Черчик,— робота в нашій бібліотеці зробила з вас дуже ідейного. Вам подобається ваше нинішнє існування?

— Ні, ви такі кретин, Черчик, і якщо колись вам пощастить збацати власний мільйон, у що я мало вірю, ви все одно не зможете купити на нього бодай одну зайву звивину для вашого мозку. Да, моя посада не дає мені змоги отримувати запрошення на дипломатичні прийоми. Але вона дає мені громадянство і вона дає мені право здійсмати хай, коли хто хоч пальцем зачепить моє громадянство. Цього права не має мільйонер. Він ніколи не буде здійсмати хай, він побоїться. Коли йому захаркають очі, він втреться і промовчить. Колись мені регулярно захаркували очі, і я мовчав, потім набридло. Будьте мені здорові, Черчик. Між іншим, залишилося вісім днів.

Черчик не думав ображатися на Окса, він розумів, що Оксова анкета не може прикрасити хоч який відділ кадрів. Тим більше, що Самуїл Миронович мусив заробляти собі репутацію.

Але ж і Черчикові вже треба було щось заробляти. Проте йому все ще не траплялось нічого путнього, а коли й траплялося, то навіть згадувати про ту зустріч не хотілося. От хоч би сьогодні. Біля готелю «Атлас» хтось узяв Юрія Семеновича за рукав. Юрій Семенович дуже не любив лазити вільною рукою у власну кишеню по власні документи.

Проте, озирнувшись, Черчик негайно зрозумів, що турбуватись немає ніякої підстави, бо громадянин, котрий притримав його за рукав, сам, мабуть, не дуже любить, коли його притримують за рукав. Громадянин був молодий, миршавий і гидкий. До того ж Черчик, порившись у своїй пам'яті, пригадав, що колись вже бачив цього молодого, миршавого, гидкого індивідуума.

— Юрію Семеновичу, що ви тут робите?

— А ви?

— Я? М-м... Розумієте, папа зараз у психіатричці...

— Дуже приємно. Тобто, я хотів сказати... Як його здоров'я?

— Апетит хороший, а взагалі...

В цю мить з дверей «Атласу» вийшов чоловік у рожевих штанах, і миршавий кинувся до нього, мало не збивши Черчика з ніг.

— Коман а ле ву? — донеслося до Юрія Семеновича.— Коман са ву? Камарадо має ля шкарпетки? Уй? Нон? Ля кальсони? Ле підтяжки? Ля нейлон? Ле перлон?

— Іди ти до бісової мами! — відповіли рожеві штани.

— Пардон,— сказав гидкий, миршавий і повернувся до Черчика. Але того вже не було.

Черчик не мав наміру самодіяльно поліпшувати міжнародні торговельні зв'язки й зник за рогом.

— Старий Зубатич справді сидить у психіатричці, а молодий форцює,— розповідав увечері Окс.

— Що-що?

— А-а! Я й забув, що у вашій освіті є деякі прогалини. Форцює — значить скупляє або вимінює в іноземців різне барахло. Професія, скажу я вам!.. Моє минуле не може вважатися взірцем для підростаючого покоління, і я не тішу себе надією, що колись мою біографію надрукують у хрестоматії. Але слухайте сюди, Черчик! Якби мене хто-небудь назвав форцовщиком, я набив би тій людині пику.

— Ясно. А що сталося із старим Зубатичем?

НОВЕЛА ПРО ПОРТУГАЛЬСЬКІ САРДИНИ

— Що ви думаєте про Радянську владу? — запитав раптом Окс.

Черчик дурнувато кліпав очима. Він уже звик до несподіваних запитань Окса, але кожного разу тільки кліпав...

— Не відповідайте, Черчик, це вам не під силу. Річ у тому, що ви за покликанням дрібний шахрай.

— Я просив би...

— Не кип'ятіться, Черчик, мій вік дозволяє мені називати речі своїми іменами. Так от. Радянська влада не винна в тому, що ви не вилазите з тюрем. Я вас запевняю, що такий, як ви, сидів би в Стародавньому Римі ще до того, як там викристалізувалось римське право, сидів би у феодальному Парижі (правда, не в Бастілії, туди таку

мішпуру не допускали), сидів би і в сьогоднішньому Нью-Йорку, в так званій тюрмі Сінг-Сінг.

— А ви?

— Ну, я птиця іншого польоту, Черчик, і можу сидіти тільки в Радянському Союзі. У Франції, наприклад, я б давно був депутатом парламенту, а в Америці, безперечно, губернатором штату. І, може, в силу своєї сентиментальності періодично надсилав би вам передачі в так звану тюрму Сінг-Сінг.

Знаєте, Черчик, коли гримнула революція, я був юним, але перспективним комерсантом, і скажу відверто, що революційні декрети й епоха воєнного комунізму не дуже надихали мене. Але навіть тоді, в дев'ятнадцятому — двадцятому роках, я зрозумів, що ця влада не на два дні. Ех, юначе, коли б я мав інше виховання, коли б молодість знала, а старість могла, я, може, зараз був би видатним фінансистом або професором економіки. Так-так, не посміхайтесь занадто скептично, Черчик. Мене ніколи ніхто не вважав за дурня, а особливо прокурори. Вони завжди прохали дати мені якомога більше. Що теж було свого роду визнанням моїх фінансово-економічних талантів. Якщо я вмів робити гроші для себе в умовах, коли мені заважала держава, то як би я робив їх для неї, коли б вона мені допомагала! Ви ніколи не замислювались над цим, Черчик? На жаль, я теж пізно почав над цим думати, і тепер я нікому не потрібен, навіть самому собі.

Але не будемо ридати на риках вавилонських, не будемо посипати голови попелом. Мова не про мене. Мова про Зубатича. Зубатич виявився геометрично правильним бовдуром. Він прожив за Радянської влади більш як половину свого життя, він не був сліпим, бачив, як ця влада міцніє й якою могутньою стає — і знаєте, про що він мріяв? Він мріяв про власний буфет на розі Шпагатної і Лермонтовської, де зараз бутербродна № 18. Він сподівався, що Радянська влада ось-ось впаде, прийдуть інші держави (це його власні слова), і тоді настане повний порядок.

Як ви знаєте, Черчик, у сорок першому Сонячноморськ був на деякий час окупований. Мушу сказати, що інші держави не дуже клопоталися долею Зубатича й окупаційні власті не бігали по місту із запитанням: «А де тут той добродій, котрий хоче мати власний буфет? Ми дамо йому всі повноваження і навіть не братимемо арендної плати за приміщення». Та хоч як би воно там було, вже перед

самим кінцем окупації Зубатич примудрився виміняти у румунського субколонела інтендантської служби дві бочки португальських сардин, бутель маслинової олії і ящик якогось портулаку... Одне слово, заклав перші камінці в підмурок майбутнього буфету. Залишалися дрібниці. Радянська влада мусила або впасти, або, оскільки вона все-таки повернулася, поступитися своїми принципами. Коротше кажучи, внести деякі поправки до конституції. Ну, хоча б таку: «Хто не працює, той смачно їсть, а хто працює — повинен чекати, доки йому дасть попоїсти той, хто не працює». З невідомих причин Радянська влада не пішла на компроміс із Зубатичем, і він був змушений заховати португальські сардини, портулак й решту провіанту в сарайчику. Заховати й чекати на кращі часи.

Ви знали Зубатича, Черчик, — це був міцний старик, і він міг би чекати довго. Я вас запевняю, уже б настав комунізм, а Зубатич все ще мріяв би про власний буфет. Але португальські сардини не були розраховані на такий строк зберігання й не могли довго чекати. Вони почали спершу трохи не так пахнути, а далі, ви розумієте мене, Черчик, смердіти. Їх треба було просто-напросто закопати, але Зубатич ще не втратив надії з часом продати в своєму буфеті цей сморід як делікатес.

Сардини тхнули спершу в районі сарайчика, далі — на все подвір'я, а згодом сморід дістав право екстериторіальності. Й одного чудового дня, коли цвіли сонячноморські акації, біля дому Зубатича зупинилася синя машина. Голубою фарбою на ній було написано: «Санепідстанція». Старого не було дома, і його синові під натиском сусідів та санітарного лікаря довелося відчинити сарайчик, а також вказати місце для поховання сардин. Цілком зрозуміло, що він, вибачаюсь, вказав це місце біля відхожого місця... Хвилинку терпіння, Юрію Семеновичу, сюжет іде до логічного кінця. Мускулясті санітари в синіх халатах почали копати сардинам могилу. І раптом лопата одного дзенькнула об щось скляне. Він копнув ще кілька разів, і на білий світ з'явилася трилітрова банка з-під томату, повна червінців епохи непу, катеринок, сучасних грошей, а також еної кількості золотих десяток.

В цю мить на подвір'я зайшов старий Зубатич. В руках він тримав авоську з десятком копчених скумбрій. Ну, Черчик, ви самі розумієте, що я не граф Лев Миколайович Толстой і навіть не Шекспір, які, між іншим, не любили один одного. І з цієї причини я не можу описати душевний

стан Зубатича. Обмежимося деталями. Старий, побачивши усе, вихопив з авоськи копчену скумбрію і з криком «Ескадрон в атаку!» пішов на санітарів. Ну, само собою, скумбрія не шабля, він нікого не зарубав, з досади узяв рибину в зуби й художньо станцював лезгінку.

Його повезли в синій машині.

Все, Черчик. Робіть собі висновки, розумнішайте і не забувайте, що у вас залишилося не так багато днів...

— Окс — ідіот, — сказав Станіслав Перунський, з яким Черчик зустрівся біля магазину «Меблі». — Окс — це старий шизофренік тире ідіот. Він міг би жити, як усі люди, а він чистить чоботи й черевики. Ось я, наприклад, живу...

— А як взагалі... — почав було Юрій Семенович, але Станіслав Перунський не дав йому докінчити запитання, бо не любив, коли хтось говорив, а йому в цей час доводилось мовчати.

— Тепер? Взагалі не дуже. Я вам мушу сказати, приймають. Строгості пішли. Чуть що, дрібна спекуляція, се-те, скандал, привід і навіть суд. Дають, правда, не багато, але кому хочеться сидати? Раніш було краще. Раніше, скажімо, я виходив зранку впевнений, що все буде в порядку. На площі Марата записувався в універмазі в чергу на холодильник і міг спокійно йти на вулицю Весняного Бажання записуватися в чергу на телевізор, найбільше трудящі люблять телевізор «Рекорд». Потім у госпмазі записувався на пральну машину... Начеб і все. Коли залишався час, я ще встигав передплатити якого-небудь Єсеніна чи Голсуорсі. І був повний порядок. Завжди знаходилися громадяни, яким ставало раптом дуже жарко, і я поступався їм своєю чергою на холодильник. Завжди знаходився сибарит, якому ліньки ходити в кіно, і він спішив купити телевізор. Не перевелися й шизофреніки-чоловіки, що неодмінно мусять зробити подарунок дружині на Восьме березня. Ті брали пральні машини...

Юрій Семенович пихнув сигаретою й зверхньо глянув на Станіслава Перунського.

— Мушу сказати, що цей заробіток не певний. У всякому разі, недовговічний. А що, як промисловість почне випускати більше цих цяцьок? Якої ви тоді заспіваете?

— Ай, боже мій! — недбало махнув рукою Перунський. — Велике діло! Ну, не буде черги за холодильниками, так буде черга за якими-небудь спортивними малолітражними ракетопланчиками. Я знаю?! Мало що вигидають

інженери й техніки! Але річ не в тім. Річ у тім, що при-
жжали, не дають дихнути. Міліція й ці різні дружинники
(бачите, Черчик, я вже навіть не згадую про обехеес) взя-
ли нас по всьому полю. Важко стало працювати. Не ті
часи...

— А як же ви...

Та Станіслав Перунський знову не дав Черчикові до-
кінчити, бо дуже не любив, коли хтось говорив, а йому в
цей час доводилось мовчати.

— Як? Живу, не кашляю. Продаю слово.

— Що-о?!

— Кажу ж вам, продаю слово.

Юрій Семенович трохи помовчав, а тоді з інтонаціями
Окса (він усе життя заздрив Оксові і все життя насліду-
вав його) спитав:

— Ви що ж, поет? Чи радіодиктор? Скільки вам пла-
тять за слово?

Станіслав Перунський був закоханий у свою нову про-
фесію, тому він не вловив у цих словах іронії й серйозно
відповів:

— За таксою.

Дізнатися, яка такса, Черчикові так і не вдалося, бо
біля магазину з'явилася гарно зодягнена дамочка й, за-
копиривши губку, почала розглядати у вітрині диван стилю
«цитадель блощиці». Диван, видно, не викликав у неї за-
хоплення, бо губка закопирилася ще більше. Черчик всьо-
го того не помічав, а коли й помітив би, йому до того було
дуже мало діла. Але Станіслав Перунський не залишився
байдужим. Він став енергійним, як пуголовок в теплій
калюжі, і якимсь підгвинтився до дамочки.

— Коли мадам цікавиться ризьким гарнітуром...

Далі вже нічого не було чути, бо Перунський узяв да-
мочку за ліктик і повів її за риг, зовсім забувши, що на
цьому світі існує громадянин Юрій Семенович Черчик...

— Я певен, що він сказав: «Окс — це старий кретин
плюс шизофренік», — зауважив Самуїл Миронович, нарі-
заючи помідори і поливаючи їх олією.

— Ні, він сказав, що ви ідіот тире шизофренік, — не без
задоволення уточнив Черчик, злий на Перунського, на
Окса, на себе й на весь світ.

— Ну от. Я не на багато помилився. Діапазон фантазії
у цього джентльмена не великий. То вас, Черчик, ціка-
вить, як він торгує словом? Я бачу по ваших очах, що вас

це цікавить. І ще я бачу, що ви б мали охоту оволодіти його професією. Не трудіться, для цього потрібен певний блат, а у вас його немає. Через продавців, через знайомих завмагів Перунський дізнається, де, коли й що будуть давати. Не безплатно, звичайно, але вже така традиція, що коли йдеться про щось дефіцитне, всі кажуть не «продають», а «дають». Ну, а решту домислюйте самі. Перунський, так би мовити, продає оперативні відомості тим, хто бажає знати, де, що й коли даватимуть. Як бачите, слово — штука матеріальна. Його можна продавати, купувати, давати, брати, тримати, кидати на вітер. Беріть виделку. Дивіться, яка прелесть. Ну й помідори цього року! Їжте і слухайте. Я розповім про слово.

НОВЕЛА ПРО СЛОВО

— Та перед тим, Черчик, я нагадаю вам про річ, якої бракує до нашого сьогоднішнього столу. Я, Черчик, нагадую вам про спирт. Так-так, про звичайнісінький спирт, спірітус віні ректіфікаті, як його називають культурні і виховані люди, ніби оце ми з вами, або про спиртягу, як його люблять називати ханиги та інші нетрудові елементи.

Як ви знаєте, в місті Лебединську був, та й тепер є, бо куди б він міг дітися, великий спиртзавод. На заводі, крім тих апаратів, з допомогою яких гонять спирт, є, звичайно, ще й інший апарат: у штатному розкладі позначені різні завскладами, комірники, постачальники, експедитори й такі інші матеріально відповідальні особи. Щоправда, серед них досить часто трапляються безвідповідальні індивідууми. Троє з таких безвідповідальних й працювали в апараті Лебединського спиртзаводу. Їхні прізвища вам ні до чого, Черчик. Практично, вам з ними доведеться зіткнутися не скоро, отже, назовемо їх умовно: Ікс, Ігрек, Зет.

Ікс був ініціатором того діла, яке згодом дало їм право увійти в зал суду і сісти на лаву підсудних. Саме в його голові визріла проста, як стаття в Карному кодексі, ідея збудувати портативний спиртопровід від заводських чанів до сарайчика громадянина Ігрека. Громадянин Зет для втілення цієї ідеї в життя запропонував труби центрального опалення і власні технічні знання. Сарайчик Ігрека містився в якихось трьохстах метрах від чанів, та ще й нижче їх.

Ви розумієте, Черчик, що це означало? Це означало, що спирт тік би своїм ходом, і в сарайчику Ігрека досить було повернути кран...

І вони його повертали, Черчик, ще й як повертали! Але забіг трохи вперед — я не розповів вам, скільки часу витратили Ікс і К⁰, перш ніж спиртопровід став до ладу. Йй-богу, молодий чоловіче, ця енергія була гідна кращого застосування. Та щоб не забирати вашого дорогоцінного часу, скажу тільки: вона зрештою таки пропала, незважаючи на закон збереження матерії та енергії.

Фізичні закони зовсім ні до чого там, де діють закони юридичні.

Про те, що компаньйони домовились свій винахід не рекламувати, я гадаю, говорити зайве. Вони просто дали один одному слово щідити з краника не більше, як відро на добу. Ви чуєте, Черчик, вони дали один одному слово! Коли б ці пройдисвіти ще й вміли його тримати, то я певен, що й правнуки їхні народжувалися б з ознаками природженого, спадкового алкоголізму, бо спиртопровід був дуже добре замаскований. А відро спирту на спиртзаводі не така вже й величина, щоб хтось кинувся його шукати. Мало того, що спирт має властивість притягувати воду, як Шкурівський гроші, він ще й летючий до бісової мами. Ну, міг випаруватись, ну...

Але слово в цих джентльменів було ще летючішим за спирт, і це врятувало їх від передчасного цирозу печінки на ґрунті алкоголізму. Спочатку Ікс почав вимагати собі привілеїв, бо, мовляв, він автор ідеї. Потім Зет недвозначно натякнув на те, що труби належать йому (тобто, він персонально їх вкрав), а тому його частина спирту мусить бути більша. Ігрекові, як хазяїнові сарайчика, все це дуже не сподобалось. Він сховав ключ і заявив, що без його особистого дозволу більше нічия нога не переступить заповітного порогу.

Що ж роблять Ікс і Зет? На знак протесту вони класично товчуть морду Ігрекові. Тоді Ігрек завищав як свиня, на яку наступив сонний бегемот, побіг у міліцію і покався.

— Дурень! — весело сказав Черчик, вимочуючи скоринкою хліба помідорну юшку.

— Як вам сказати? Воно й так, і не так. Може, він був не зовсім дурень, бо інстинктивно відчував, що рано чи пізно все одно засиплються... І ви знаєте, за щиросердне визнання йому дали менше! Юристи виявилися не на ви-

соті. Яке ж воно щиросердне? Коли б Ігрек на всі сто був певен, що діло процвітатиме й далі, коли б йому не було шкода того спирту, який вип'ють Ікс і Зет, коли б Ікс і Зет не натовкли йому морду, — можу записягтися, що він скоріше помер би від цирозу печінки на ґрунті алкоголізму, ніж зізнався.

А все це, Черчик, я розповів вам для того, щоб ви зрозуміли: в тих типів (до них належить і Перунський) слова взагалі немає, незалежно від того, беруть вони його чи дають, продають чи купують. Перунський теж сяде, спом'янете моє слово. Да, між іншим...

— Знаю, залишилося шість днів, — похмуро сказав Черчик.

— Я не про те. Але у вас прокинулась етика, і це вже хороша ознака, даю вам слово. У мене воно тверезе. Як бачите, спирту я не пив.

Сонячні зайчики, які так давно не гостювали на черевиках Черчика, безтурботно стрибали по блискучих сріблястих агрегатах, покликаних визначати фізичну повноцінність людини. Стрибали вони також по блискучій лисині громадянина, що обслуговував агрегати. Громадянин не був переобтяжений роботою, бо в полудневу спеку мало хто загорявся бажанням виміряти свій зріст, дізнатися, чи вага відповідає зростові, й встановити силу рук.

Черчик одразу ж впізнав громадянина й навіть позаздирив йому — сам давно забув, що таке філософсько-споглядальна безтурботність. Правда, Юрій Семенович був певен, що лисий громадянин перебуває зараз у краях, де сонячних днів значно менше, ніж у Сонячноморську. Керівник сріблястих агрегатів (за паспортом Марко Сергійович Осадчий) свого часу працював вагарем на холодильному комбінаті...

Багато років підряд зважував морожені туші свиней і овець, а от нині в своєму білому халаті й зі своєю блискучою лисиною дуже скидався чи то на професора-терапевта, чи на дамського майстра із солідної перукарні.

Безперечно, Осадчий був потрібною людиною. Він був одним із тих, кого Черчик так настирливо й нетерпляче розшукував. Колись Марко Сергійович не раз ставав Юрію Семеновичу в пригоді, і тепер, побачивши його, Юрій Семенович у першу секунду навіть зрадів. Але вже на другій секунді зрозумів, що радіти, власне, нічого. Марко Сергійович професії не змінив, він, як і колись, сидів біля

вагів. Та який з того був навар?! Черчик жалісливо склав губи і механічно мовив:

— Привіт, старик!

У відповідь вагар брязнув блискучим причандаллям і звичним професійним рухом, точним і невловимим, підгнав шальку ваги до нульової відмітки.

— Ні, спасибі, я важитись не буду,— сказав Черчик.

Осадчий ліниво здвигнув плечима і промовчав. Весь його вигляд говорив: «А мені плювать, будеш чи не будеш. Хто-небудь, коли-небудь та й зважиться. Для цього я тут і сиджу. А коли це буде і з ким це буде, не має абсолютно ніякого значення».

Черчик дурнувато всміхнувся:

— Ви мене не впізнаєте, мабуть?

— Чому ж не впізнаю? — охоче озвався Осадчий.— Ви той самий Юрій Семенович, тільки я думав, що ви...

— А ви змінили професію? — заквапився спитати Черчик, бо розмова звертала в мало приємне річище.

— Чому ж змінив? Важу...— просто сказав Осадчий і навіть не зітхнув. Очі його випромінювали таку янгельську чистоту, що Черчикові стало ніяково.

Знову дурнувато всміхнувшись, Юрій Семенович дістав з кишені три копійки й стис силомір. Сила в руках була. Марко Сергійович акуратно відірвав квитанцію...

НОВЕЛА

ПРО БЕЗДОМНОГО МІЛЬЙОНЕРА

— Я вам мушу сказати, Черчик, — почав увечері Окс свою, як він це називав, виховну годину, — що Осадчий, не зважаючи на баранкуватий вигляд, метикований мужчина. Скажу навіть більше: у нього талант. Він може зробити так, що тонна складатиметься не з тисячі кіло, як це належить за кодексом мір і вагів, а з восьмисот. Це вже як вам завгодно. І нехай поруч з його вагами стоїть сам Ньютон... Вам знайоме це ім'я, Черчик? Повинно бути знайоме. Не самими ж прізвищами прокурорів і начальників етапів живе чоловік, мусить його голова вміщувати й ще деякі знання. Так от, коли ви забули, хто такий громадянин Ньютон, я трохи освіжу вашу пам'ять. Це підданий Британської Корони, який одного разу на дозвіллі довів, що все на світі має вагу. Наприклад, ваша вага в суспільстві — нескінченно мала величина, але вона є.

Проте я трохи захопився екскурсом в історію. Одним словом, якби біля вагів Осадчого стояв сам Ісаак (Ньютона, між іншим, звали Ісааком), навіть тоді тонна перестала б бути тонною, а стала б тим, що на данному етапі потрібно Осадчому. За це його дуже любив колишній директор холодкомбінату. Да-а... солідний був товариш. Тепер йому не потрібний штучний холод. Ми зможемо зустрітись з ним не раніш як через десять років. Марко Сергійович теж дуже любив свого директора, але поїхати з ним чомусь не захотів. Він зумів, як висловлюються в таких випадках фейлетоністи, вийти сухим з води й звільнитися за власним бажанням...

Втрата улюбленого директора, проводи його в далеку дорогу не минули марно для Осадчого — він став чесніти на очах. Але змінити професію, як ви самі бачили, не зміг. Між іншим, Марко Сергійович користується надзвичайною популярністю. Всі дамочки, що приїздить у Сонячноморськ на предмет скинути зайву вагу, важаться тільки у нього. Коли б у Ісаака (я маю на увазі Ньютона) така дамочка важила центнер, то в Марка (я маю на увазі Осадчого) вона потягне не більше вісімдесяти п'яти кіло. Це вже інстинкт... Центнер у нього вже ніколи не буде центнером, але ніяка торгінспекція, ніякі ревізори, ніякий обехеес йому не страшні. Він, як і я, спить спокійно. Але мій спокій дався мені набагато дорожче, і я навіть заздрю Маркові Сергійовичу Осадчому.

— Покійники сплять ще спокійніше, — кисло зауважив Черчик.

— Люба моя, риба моя, як любила говорити моя покійна дружина, ви стаєте поетом. Та якого неспокою ви хочете? Ми ще маємо час, і я розповім про бездомного мільйонера.

— Ви весь час розповідаєте про якихось ненормальних.

— А вам здається, що є нормальні мільйонери? Нормальний мільйонер — це такий же нонсенс, як високоморальний ширмач або, нарешті, дебіл із ступенем доктора математичних наук.

— Значить, і ви?.. — зловтішно гикнув Черчик.

— Що я? І я... Але про мене мова буде потім. А тепер поговоримо про одного мого сусіда по нарах. Колись в його трудовій книжці було записано, що він провідник скорого поїзда Сонячноморськ — Москва...

— А насправді? — зацікавився Юрій Семенович.

— І насправді він теж був провідником. Акуратно перевіряв квитки, видавав постелі, розносив чай і підмітав вагон. Сплачував профспілкові внески. Мушу вам сказати, Черчик, що все це він робив старанно, однак і у нього залишалося багато часу, щоб згодом стати мільйонером...

— Мабуть, порожні пляшки здавав, які залишалися після пасажирів,— ехидно зауважив Черчик.

— Уявіть собі, здавав. Але не це було основною галуззю його прибутків, бо на пляшках він зміг би стати мільйонером тільки через сто сорок дев'ять років і сім місяців. Я підрахував. Щоб якось скоротити цей строк, у вільний від сплачування членських внесків і здачі порожніх пляшок час мій знайомий продавав знедоленим громадянам, котрі дуже мріяли стати пасажирами, ліві квитки, звичайно, за підвищеним тарифом. На деяких станціях у нього був блат. Але й такі фінансові операції не допомогли б вибитися у мільйонери, бо доводилось ділитися із залізничними касирами. Тоді він почав виконувати делікатні доручення сонячноморських бізнесменів: у своєму службовому купе провозив склепочки для їхніх московських колег. Я думаю, Черчик, вам не варто говорити, що в тих склепочках був не арахіс і кукурудзяні пластівці. Та не блискайте так заздрісно очима, ваші очі стають схожі на миколаївські п'ятірки. Слухайте далі.

Незабаром наш провідник, назовемо його Фелікс, став власником двох симпатичних особнячків. Але він не жив ні в одному з них. Він боявся, що його запитують, а чи не од здачі склотари воздвигнув такі палаццо. Особняки були записані на далеких родичів, і там жили квартиранти (квартплату одержував регулярно). Сам же мільйонер наймав вогкий куток в одній старушенції. Кілька разів йому пропонували стати членом житлового кооперативу, але він із скромністю, яка так прикрашає мільйонерів, відмовлявся...

— Ідіот...— процідив Черчик.

— От бачите, Юрію Семеновичу, а на початку нашої розмови ви були певні, що ідіоти — це ті, що не мають в кишені зайвого мільйона. Далі, власне кажучи, й розповідати майже нічого. Старушенції дали квартиру в новому домі, а Фелікс отримав статус чикагського безробітного. Вийшло так, що мільйонер не встиг вчасно підшукати іншу квартиру і три доби ночував на вокзалі. А за кілька кварталів сяяли вогнями його власні особняки. Але що вони йому і що він їм? Він там не був навіть прописаний,

і найсумірніший квартирант не признав би в ньому хазяїна. На четвертий день Феліксове начальство почало говорити, що йому треба було б дати якусь житлоплощу. На п'ятий день таких розмов уже не було. Були розмови про занепад виховної роботи серед провідників і те де і те те. Потреба в житлоплощі відпала: тепер у Фелікса був дах над головою.

— Туди дурневі й дорога! — понуро сказав Черчик після тривалої паузи.

— Ви чимдалі розумнішаєте, — задоволено констатував Окс, з насолодою позіхнувши.

Черчик і сам добре не знав, чому він забрів на базар, і саме в той його район, де не стільки продавали і купляли, скільки галасували й витріщали очі. В цьому районі продавалося двоє псів, кілька канарок і ще якихось представників пернатої фауни, кілька облізливих кролів, яких видавали за ангорських. Оддалік громадянин із щурячим носом і занадто непосидючими очима пропонував бажаним клітки.

Уздовж довгого рундука сиділи і стояли «іхтіологи». Перед ними в акваріумах та банках різноманітної форми палахкотіли шматочки райдуги. Ліниво рухались вуалехвости, чорними рисками перекреслювали скло молінезії, солідно пропливали блакитно-сірі гурами, червоні меченосці проштрикували своїми гострими тілами воду, дробилися на іскорки різнобарвні гуппі.

Продавці різко ділилися на дві категорії. До першої належали дідки в маленьких окулярах, дуже схожі на наукових працівників. Вони поводилися так, ніби були не на базарі, а на якомусь симпозіумі: часом перекидалися хитромудрими термінами, але більше мовчали або читали газети. З усього було видно, що комерційний бік питання цікавить їх дуже мало або не цікавить зовсім. Вони шанобливо говорили лише з покупцями-спеціалістами, а зівак не удостоювали увагою, могли продати одну рибку, а три менших дати як премію, безкоштовно. Вони мали цілий арсенал різноманітних ситечок, повітродувок і такого іншого начиння. Рибки їхні були тільки в акваріумах.

А поруч стояли комерсанти, що робили свій бізнес. Перед кожним із них у банках з-під томатного соку плавало по кілька зачуханих рибок. Так, для реклами... А торгували вони кормом для рибок і пташок. Пакетики з конопляним насінням, пакетики з сухими дафніями, пакетики

з тоненькими черв'ячками, червоний, схожий на кетову ікру, могиль в коробках — їхній основний асортимент. І кожен з них кричав. І кожен намагався перекричати сусіда. Коли крики досягали апогею, дідки здригалися і гидливо морщилися. Ці типи здавалися їм такими ж недоречними, як клоун у храмі.

Тим часом комерсанти надривалися:

— А ось корм для рибок!

— А ось водяні блохи для рибочок!

— А ось корм для птічечок!

— А ось черв'яки свіжесенькі!

— Тьху! — сплюнув Черчик. Від такого бізнесу занушло навіть Юрія Семеновича, і його голову відвідала думка, яка здалася йому досить оригінальною. «Ну, добре, — думав він, — кричите ви, розпинаєтесь і, видать, щось із того маєте, бо не стояли б тільки в ім'я любові до рибочок і птічечок. Ну, добре... Та що, братики, з вами буде, коли знімуть з роботи директора зоомагазину, а його давно слід зняти. Що з вами, братики, буде, коли новий директор налагодить у зоомагазині продаж водяних бліх? І продаватиме їх навіть у кредит, бо у магазині все можливо. Що з вами тоді буде, братики?»

НОВЕЛА ПРО НЕНАЖЕРУ

— Черчик, — сказав Окс, — у вашому інтелекті прокинувся нахил, який дрімав багато років. Нахил до аналізу й синтезу. Ви вже дещо кумекаєте. Ви вже встановили, наприклад, таки істину, що рибка їсть блішок, а людині не обов'язково їсти рибку, щоб підтримати калорії в своєму організмі. Людина може годувати рибок і з того жити. Правда, цей шматок хліба, як ви слушно відзначили, не є дуже стабільним... А що таке взагалі шматок хліба? Але ми забігаємо...

Індивідуумів, яких ви бачили на базарі, не можна віднести до розряду риб'ячих альтруїстів і філантропів. Коли знімуть з роботи директора зоомагазину і на його місце стане справжній роботяга, вони й пальцем не кивнуть, щоб накопати черв'яків для рибок. Вони почнуть шукати іншого хліба. А знаєте, Черчик, чому їм плювати на професію, якої, до речі, у них і нема? Це пояснюється дуже просто: вони живуть тільки для того, щоб жерти. Кажуть,

є якісь головоногі тварини, ці — черевоногі. Голова їм пі до чоґо, інші органи теж. Їм потрібне лише череве та ще ноги, щоб піднести його ближче до корита. Ви мене знасте, Черчик, я любив робити гроші. Але ви також знаєте, що більше за самі гроші я любив процес помноження їх, збільшення кількості їх. І коли вони в мене були, я ніколи не молився на них і не дозволяв собі ніяких ізліщевств. Я не обжирався, Черчик, бо завжди був певен, що людина живе на землі не з єдиною метою набити череве.

Гаврило Архипович, мій знайомий, мав щодо цього абсолютно протилежну думку. Він жив, щоб їсти, їв — і ніяк не міг наїстися. І не тому, що був голодний чи на щось таке хворий, ні. Просто йому здавалося, що хтось може в'їсти більше, ніж з'їв він.

Завідував він базою. Так проїв базу — все сплигло до бісової мами. На перший раз його не посадили, а тільки зняли. Вірніше, перекинули на іншу базу. Він і там ударився в комерцію робити гроші і... проїдати базу... І їв та пив, пив та їв. З ресторанів не вилазив. Шеф-повари тремтіли перед ним, любили його і боялися. Він їм хоч і голову морочив, але допомагав перевиконувати план. Його знали скрізь: у Ялті на «Красному камені», і в Сочі у «Світлані», не кажучи вже про «Гагрипш» у Гаграх. А в ресторані на озері Ріца що виробляв! Вірите, Черчик, по вісім тисяч (старими, звичайно) лишав за вечерю! І не стільки їв, скільки портив. Цій скотині завжди здавалося, що земля обертається довкола сонця лише для того, щоб своїм рухом втрамбовувати шашлики по-царськи в його шлунку! І всі його розмови були про жратву... Приїхали ви, наприклад, з Парижа...

— Я там не був, — щиросердно зізнався Черчик.

— Я знаю. Приїхали ви, наприклад, з Парижа, то першим запитанням Гаврила Архиповича буде: «Що ви там їли?». Запропонуйте йому квиток на прем'єру за участю всіх геніїв світу, а він обов'язково питає, чи буде після прем'єри банкет? Та що там! Гаврило Архипович був глибоко переконаний, що річка Араґві дістала свою назву від ресторану «Араґві».

— Важко йому, мабуть, там, — зловтішно зауважив Черчик.

— Ні, його посадити не встигли. Він пішов на парі, що з'їсть сто двадцять раків, але... вдавився вісімнадцятим. Ракова шкаралупа застрягла в горлянці. Асфіксія, як кажуть лікарі. Одне слово, наївся на свою голову.

...І все ж таки Черчику пощастило. Він знайшов Аскольда Качанівського. Качанівський завідував склянню тарою на заводі безалкогольних напоїв. Ніхто ніколи не знав, скільки в нього тієї тари, скільки її «входить» і скільки «виходить». Тара була порожня, як і належить тарі, але завдяки їй дім у Качанівського став повною чашею...

Одне слово, Качанівський належав саме до тих, хто був потрібен Черчику.

Але він виявився потрібним ще комусь. А ці ще хтось були зовсім не потрібні ні Качанівському, ні Черчику.

Коли Черчик, після довгих розшуків, опинився біля склотарного складу, там ішла ревізія.

Качанівський вибіг до нього на кілька хвилин, блідий, розгублений і, навіть не привітавшись, спитав:

— Ви вже тут?

«А ти ще тут?» — дуже хотілося спитати Черчику від злості на Качанівського за те, що той влип, але не спитав, бо розумів, що це було б нетактовно.

Юрій Семенович тільки співчутливо розвів руками, і це мусило значити: «Так, я вже тут. А в тому, що ти скоро будеш там, мосі вини немає, і нічим я тобі не можу зарадити».

— Як там тепер? — здавленим голосом мовив Качанівський, і в очах його засвітилася надія. Але Черчик відразу ж погасив цю надію:

— Неважно...

НОВЕЛА ПРО ТОГО, ХТО МРІЯВ НАІСТИСЯ

— То добре, Черчик, що ви зустрілися з Качанівським за таких обставин. Це допоможе вам зробити деякі оргвисновки. Мої розмови — теорія, ваша зустріч — практика. Теорія без практики нічого. І навпаки, як твердить подвійна італійська бухгалтерія. Ви вже маєте успіх, Черчик, ви вже багато чого втямкували, але я ніяк не можу виколупати з вашого слабозвиненого мозку безпідставну повагу до мільйонерів...

— От бачите, — ліниво заскиглив Черчик, — ви вже й ображати починаєте.

— Ну, якщо бути точним, ображати вас я почав не сьогодні. І ображатиму доти, доки на гладенькій поверхні вашого мозку не з'явиться хоч кілька борозенок, куди б

можна було сіяти розумне, добре, вічне. У мене є перевага, Черчик. Я вже давно зрозумів те, чого ви ніяк не можете зрозуміти. Я зрозумів, що дуже багаті люди і, зокрема, мільйонери — ненормальні. І, якщо хочете, навіть нещасні.

— Хотів би я бути таким нещасним! — гикнув Черчик.

— Не меліть дурниць. Не кажіть того, чого не знаєте. Коли я був хлопчиськом, мені дуже хотілося постаріти, я мучився, що в мене так довго не ростуть вуса. А потім мені захотілося посріблених скронь. Ви бачили такого ідіота, Черчик? Але ми знову відхиляємось... Так от мільйонери в наших умовах найнещасніші люди з двох причин. По-перше, вони не усвідомлюють свого нещастя, по-друге, їм ніхто ніколи не співчуває і не буде співчувати. На абсолютно законній підставі. Вони ненормальні і потребують лікування...

— Ги-ги-ги! І як же їх лікують? Які клініки? — жеребцем заіржав Черчик.

— Да-да, лікують. Я, Черчик, прочитав там чимало книг і вчитав навіть таку істину, що лікувати значно важче, ніж стати на дорозі хвороби. Це називається профі-лак-ти-ка. Я запам'ятав це слово. Раджу й вам запам'ятати. Ех, мені б оту профілактику вчасно! Ну, за себе, можна сказати, я спокійний, мене вилікували, але вас... Тут, як кажуть ті ж таки лікарі, можливі рецидиви.

— Мені треба якось жити! Їсти свій шматок хліба, — вже благально заговорив Черчик.

— І для цього вам треба мати мільйон? На менше ви не згодні?

— Згоден.

— Ага. На півмільйона? Як це благородно! Між іншим, Черчик, чистильник взуття (а я маю честь належати до цієї шановної корпорації) заробляє трохи менше від дійсного члена Академії наук, але ви можете переконатися, що обідає він не гірше. Чистильник вводить у свій організм нормальну кількість білків, жирів та інших вітамінів і ще має змогу приймати гостей.

— Я вам поверну, дайте тільки знайти роботу...

— Ай, оце вже не добре, Черчик. У мене не пансіонат для кандидатів у мільйонери. Я ваш хазяїн, ви мій гість. І хоч моїми заощадженнями можна хіба що сплатити членські внески до кінця року у ДТСААФ, я створюю для вас сякий-такий комфорт.

А Ісак (я маю на увазі не Ньютона, а Войцехівського), а Ісак, наш колишній сонячноморський мільйонер, не міг створити комфорту навіть мухам. І жодна муха не залітала в його кімнату. З гігієнічного боку це було дуже добре, але хай нас з вами, Черчик, боронить бог і від таких зручностей і від такої гігієни.

У кімнаті Ісака Войцехівського ніколи не було крихти хліба, рідко вона бувала і в його животі. Ісак Войцехівський так само, як і Гаврило Архинович (пам'ятаєте, той, що вдавився раком), усе життя мріяв наїстися. І все життя чомусь йому не вдавалося наїстися. А мушу вам сказати, Черчик, що в Ісака в Москві був і зараз є (тільки він зараз сирота) син, великий спеціаліст у якісь там техніці. Він заробляв купу грошей і, як хороший син, висилав батькові стільки, що... Ну, стільки, як оборот мого підприємства за місяць.

І що? Дістаючи таку синівську подяку, старий голодував, як не голодує в нашому благословенному місті жоден собака. Одного разу знепритомнів на вулиці і, коли його забирала «швидка допомога», виявилось, що медицина безсила. Лікарі поставили діагноз: дистрофія (є така благородна хвороба) в останній фазі. Да-а, а потім робили ремонт в Ісаковій квартирі, і роззява-маляр зачепив розетку. Розетка вивалилась з гнізда, і звідти посипалися скельця. Сюди-туди, міліція, акти-шмакти — і що ж? Жменя діамантів на суму мільйон з гаком...

— Ідіот!

— От бачите, Черчик, а ви не вірили, що мільйонери нещасні й ненормальні.

Зустріч з Хомою Шилом не входила в плани Черчика. То не мало значення, що вони колись спали на нарах поруч. У Шила було своє ампула, у Черчика — своє...

Хома Шило «щипав», тобто належав до малошановної компанії кишенькових злодіїв, а Черчик до вельмишановної корпорації аферистів. Свого часу Юрій Семенович навряд чи й руку подав би Хомі, а тепер навіть позаздрив йому.

Той йшов Приморським бульваром, і усмішка грала на його вилицюватому обличчі, а зайчики, чудесні сонячні зайчики, про які Черчик забув і мріяти, стрибали на носках блискучих черевиків. Хоча Шило був зовсім не схожий на «щипача», він був більше схожий на закоханого студента. На мить Черчику здалося, що це помилка, що

це не з цим чоловіком вони спали поруч. Але Хома Шило привітався першим:

— Мос вам! Що ви тут робите?

— Гуляю... А ти куди?

— Додому.

Це була новина! У Хоми Шила є дім і, замість того щоб шастати по трамваях і магазинах, він іде собі, як порядний, додому. А в Черчика дому немає... Ні, тут щось не так.

— Куди, куди?

— Додому. Жінка обідати жде. Ходімо, пообідаємо. З жінкою познайомлю.

— Ти що ж...

— Зійшов з ума, як кажуть, женився. Ось квартиру дали... Кімнату, — поправився він, помітивши в очах у Черчика недовір'я.

— Значить, ти маєш квартиру? Так, так.

— Кімнату.

— Ага-а... А гоночної яхти ти ще не маєш?

Хома Шило був не з тих людей, що порпаються в ню-ансах. Він відповів просто:

— Ні, яхти не маю. Маю мотоцикл «Ява». Чеський. Екстра-прима-люкс! — І клацнув язиком.

Черчику не дуже хотілося вірити, але він бачив, що Хома не бреше.

— А як же так?.. Як же ти...

— Зав'язав я, — ніби виправдовуючись перед Черчиком, сказав Хома, — на механічному працюю.

Юрій Семенович хотів скорчити презирливу гримасу, хотів нагадати якусь мудру сентенцію на зразок того, що робота дурнів любить чи від роботи конідохнуть, але несподівано для самого себе сказав:

— Молодець! Робітничий клас, значить?

— Точно, — похвавішав Хома й вдячно подивився на Черчика. Було помітно, що від інших колишніх колег по професії йому доводилось чути діаметрально протилежні вислови.

— Ходімо, пообідаємо, з жінкою познайомлю. По сто грам буде...

Черчик, Черчик, до чого ти дожився! Хома Шило ставить тобі сто грамів... І Юрій Семенович мужньо відхилив пропозицію випити за рахунок Хоми.

— Ну, добре, то хоч адресу мою візьміть. А де ви працюєте?

— Поки що віде. Підшукую...

— Тоді й шукати нічого. Вважайте, що ви вже знайшли. До нас на механічний ідіть. Я вам допоможу роботу знайти на во!

*НОВЕЛА ПРО ТОГО,
ЩО ВСЕ МІГ*

Окс розгладив папірець з двома адресами — Хоминою домашньою й заводською і сховав у коробочку від цигарок, яка правила йому за сейф. Там зберігалися квитанції, довідки й інша документація. Потім він подивився поверх окулярів на Черчика і сказав:

— Я не маю честі бути знайомим з громадянином Шилом, але мені здається, що у цього молодого джентльмена в коліні більше розуму, ніж у вас в голові.

Черчик скипів:

— Доки ви будете робити з мене ідіота?

— Прошу вибачити. Коли б мав змогу щось робити з вас, то робив би, у всякому разі, не ідіота. А молодого джентльмена Хому Шила поважаю тому, що він, як і я, як Осадчий і ще багато хто, давно зрозумів: суспільству набридло з нами воловодитись. Ми зрозуміли, що суспільство стає все сердитішим і сердитішим, і дуже вчасно сказали: «Ша, ми більше не будемо. Ми будемо хороші». І що ж? Ми додержуємо свого слова. Ми віддаємо собі звіт у тому, що суспільство може все, а ми можемо тільки те, що ми можемо.

А от один мій знайомий, Аркадій Юхимович Станіольський, думав, що він може все. Він міг дров'яний сарай у Хацапетівці обміняти на трикімнатну з телефоном квартиру в Києві. Міг сувій марлі продати по ціні найдорожчого англійського бостону. Міг, не сходячи з місця, роздобути карельську березу, тут-таки обміняти її на сухумські мандарини, а мандарини на дунайського оселедця, щоб розпродати його і на виручені гроші накупити скатів для автомашини «Волга». А потім на цих скатах заробити так, що сама «Волга» діставалася йому за дурняк.

Боже мій, чого він тільки не міг! Міг довести, що особняк, збудований з краденої цегли (скромний, двоповерховий особнячок, якихось чотириста метрів корисної площі), подарувала йому покійна тітонька, яка отримувала двадцять три карбованці пенсії на місяць. Довести, а коли

треба, й обвести, а коли вигідно, то ще й підвести й підкласти... Свиню, звичано. Отакий був у мене знайомий — Аркадій Юхимович Станіольський. Він міг усе. Не міг тільки зупинитися. А суспільство могло ще більше — воно його зупинило. Але сила інерції в Аркадія Юхимовича була така велика, що коли молодий міліціонер вів його до автомобіля з подовжньою червоною смугою, Станіольський не втримався і сказав: «Синок, синок, який у тебе неважний пасок, а тобі женитися треба. Я можу дістати тобі класний пасок». Та мій знайомий, Аркадій Юхимович Станіольський, глибоко помилявся: він уже нічого не міг.

На цьому сьогодні поставимо крапку, Черчик. Між іншим, завтра минає останній день. І панований мною дільничний міліціонер уже проявляє до вашої особи цілком законний інтерес.

— Ні, Юрчику, з мене досить. Мені страшенно обридло тремтіти, коли до мене підходить мужчина в синій формі й кашкеті з червоним околицем.

— Але хіба це робота для тебе, Риточко? Ти ж така жінчина, така жінчина...

— А чому? Робота як робота. Колись я садила й розводила квіти і тепер теж. Колись для самої себе, тепер для всіх.

— Ну-у, квіти! Хіба я не знаю, що квіти були так, про людське око. За квіти ніхто не садить...

— Досить про це. Мені обридло. Розкажи про себе. Де ти? Що ти? З ким ти?

— Як тобі сказати... Де ж мені бути, коли ти тут?

— Ну, не плети дурниць. Доки ти мене не зустрів, доти, певне, й не згадав, що я живу на білому світі.

— Але ж ти знаєш, що я тебе завжди любив...

— Любив ти не мене. Любив, коли інші мужчини оглядалися, а вів мене під руку ти. Любив, як усі в ресторані замовкали, коли ми входили туди...

— Ресторан тут ні до чого. Я сто років не був у ресторані. І, знаєш, смішно, але я можу тебе зараз запросити до студентської їдальні.

— Тоді я тебе поведу...

— Ні. Ти знаєш, Рито, що Юрій Черчик ніколи не був котом. Він ніколи не пив за рахунок інших. Навіть мужчин. А ти жінка...

— Не бійся, я не збираюсь вести тебе в ресторан. Я тепер теж не така багата. Підемо он у те кафе-кондитерську.

Там чудове глісе. Я, можливо, вип'ю молочного коктейлю, а тобі безпремінно візьму сто грамів коньяку. Ти ж, мабуть, сто років не пив коньяку?

— Не пив. Сто років...

— Ну, чого ж ти стоїш як вкопаний? Ходімо! Там поговоримо про все, про все. І як тобі жити далі, і як бути... Добре? Ну, чого ж ти мовчиш? Ну, скажи? Добре?

— Ходімо, там буде видно...

*НОВЕЛА ПРО МІЛЬЙОНЕРА,
ЯКИЙ СТАВ ЧИСТИЛЬНИКОМ ВЗУТТЯ*

— З літератури, Черчик, відомо, що Америка (маю на увазі США, а не Коста-Ріку) класична країна мільйонерів. Причому особливо багато їх у минулому були моїми колегами, вони виходили з дружної сім'ї чистильників взуття. Почитавши мемуари колишніх чистильників, можна прийти до висновку, що в Америці стати мільйонером простіше, ніж у нас членом Товариства захисту природи.

Як ви мали змогу переконатися, в мене цей процес відбувався трохи інакше. Спочатку я був мільйонером, а потім став чистильником. Моїх мемуарів ніхто не прочитає, бо їх, практично, нема. Ви мій єдиний читач, і я дуже вам вдячний. Спасибі за увагу, як кажуть промовці, закінчивши лекцію про дружбу, любов і товаришування.

Так от слухайте, Черчик, мою першу й останню пораду. З цього я почав, цим я й закінчую. Треба просто жити. Жити просто і розумно. Треба заробляти чесно свій хліб і думати не просто про завтра, а про — вперед, як воно далі буде. І ніколи, ні за яких обставин не сподіватися, що хтось вам подарує, вибачить некрасиві діла так собі, за красиві очі. Це ще доведеться заробити — і, скажу вам, буде важче, ніж украсти гроші.

Думали ви коли-небудь, Черчик, над тим, що мільйонер практично позбавлений звання людини? Він залишається десь поза людьми. І я був ним... Одні мені заздрили, більшість зневажала, а деякі ловили. Але ніхто не міг стати зі мною поруч, поспівчувати мені, просто простягти руку, просто постояти поруч і помовчати. О-о, це страшно, Черчик! Гадаєте, тоді мені хтось позичив би хоч копійку? Ні, я трохи не так сказав. Мені б дали не копійку, мені б дали і сто тисяч, але в надії злупити з мене двісті. А це так відразливо і так страшно!

Вам, може, здається, що я «зав'язав», за образним висловом Хоми Шила, тільки тому, що мені обридло шалатися по тюрмах і колоніях. Так, і це! Але не це головне. Більше за все мені остогидло бути поза людьми. І я перестав бути мільйонером, зате став людиною. Мені допомогли стати...

Мені давали строки, мене вчили — я опирався. О-о, я розумію, це звучить парадоксально, та ви, Черчик, це згодом зрозумієте. Вас уже й тепер тягне до людей, але ви ще трохи опираєтесь. Не опирайтесь... Ви більше як удвічі молодший від мене, і у вас є всі можливості не наробити моїх дурниць. Вам треба одружитися. З Ритою. Так, так, ви одружитесь з нею.

— Чому ви так думаєте?

— Я не думаю, я певен. Куди вам діватися? А Рита? Я її знаю. Вона вже третю весну садить квіти на привокзальній площі. І доглядає їх. А восени викопує. А до того? У неї було поламане, покалічене життя, але вона була молода, розумна, і у неї все вже гоїться, зростається. У неї були гроші, і туалети, і п'янке вино, але щастя і любові у неї не було. І ви мусите дати їй, Черчик, це, бо колись ви і такі, як ви, обкрадали її. А вона дасть щастя вам. Жінки, які самі зголодніли за щастям, можуть його давати так багато! Ну, досить. Пора кінчати розмови. Нате вам адресу, яку вам так люб'язно запропонував молодий джентль... товариш Шило Хома, і завтра зранку... Беріть, беріть, ховайте у внутрішню кишеню, щоб не загубити.

Ну, на добраніч. А-ха-ха-ха! Старість не радість. Втім, яка там ніч? Бачите, вже розвидняється. Бачите, всю ніч протеревенили. Що ж, у такому разі доброго ранку, Юрію Семеновичу!

1966 р.

Чорний день (Бронтозаври)

Сатирична мікроповість

— Маню, Маню, вставай! Вночі був такий вітер, мабуть, яблук нападало, яблук! Біжи визбирай їх. Біжи, годі спати.

— Зі спання не буде коня.

— Чуєш, що тато каже? Зі спання не буде коня. Біжи, біжи!

- Мамо-о, так спати хочеться...
- Біжи, біжи...
- Мамо, я їх свиням... Вони ж червиві...
- Що-о? Люди не свині, все з'їдять! Бач ти — свиням!
- Чуєш, що тато каже? Люди не свині. Можна й продати.
- Мамо, хто ж їх купить?
- Дура-а! Та не на базар, а на станцію, до поїзда. Поїзд стоїть мало, пасажирам ні роздивлятися, ні торгуватися ніколи, візьмуть.
- Чуєш, що тато каже? На станцію понесеш. Біжи у льох, принеси глечик молока. Біжи, біжи, не барись. Ти сьогодні пізно прийдеш, старий?
- Та чорт його знає. Може, ще якісь збори видумують, робити їм нічого.
- Принесла молоко? Збери сметанку в баночку. Чого скривилася? Сметанки захотілося? Жирно буде сметанку їсти. Збери, збери у баночку, я на базар піду. Пий швидше та йди, до поїзда спізнишся.
- Тату...
- Чого тобі?
- Тату, дай три копійки на трамвай...
- Ще чого! Сьогодні три копійки, завтра три копійки, туди три копійки... Що я їх — кую?
- А всі кажуть, що ти добре заробляєш — і сад у нас, і город, і машину маємо.
- Хто це каже, хто це каже, хотів би я знати?
- А ти не слухай, хто що каже, слухай, що я тобі скажу: бери он авоську з яблуками і марш до поїзда, бо як запізнишся — шкуру спушу...
- Які ти туфлі взуваєш, які ти туфлі взуваєш, я тебе питаю?
- А що, хіба старі шкарбунки ваути? З мене ж всі на вулиці сміються.
- Дурні сміються. А хорошу річ зіпсувати — раз плюнути. Тобі в них заміж не йти.
- Мамо, соромно ж такі взувати... Хіба ми бідні?
- Ось я зараз візьму паска, взнаєш ти, бідні ми чи багаті. Ти в мене будеш знати. Йй-богу, це дівчисько запізниться до поїзда. Ти мене доведеш!
- Чуєш, що тато каже? Не доводь його, бо візьме паска.

— О, і плаття вже порвалося... Я одягну друге плаття...

— Я тебе одягну, я тебе одягну! Шкуру порву на тобі, здається. Що за дитина, господи прости, все горить на ній. Іди вже, йди!

— Ледве випхали. Ні, я, здається, займусь нею не так. Ти от що, за телевизор не плати, не спіши платити. В тому місяці заплатимо. Страховку теж не спіши платити.

— Прийде, буде за горло брати...

— Скажеш, чоловік не одержав, а без чоловіка, мовляв, нічого не знаю.

— Та добре вже, добре, якось вибрешусь...

— Яйця не отдавай по рублю. Зараз їх у магазині дають. Виждати треба, коли в магазині вийдуть, а то ми так довазяємось.

— Добре, добре, сама знаю, не маленька. Поснідав уже?

— Та поснідав, хай йому всячина. Так подивився — наче й сім'я не велика, а так все летить, все так летить, ніби за себе кидаємо.

— Е-е, була б шубка, коли б не губка. Я тут тобі з собою загорну... І торбинку дам.

— О, чуть не забув, дай мені троячку. Внески треба платити, сьогодні шістнадцяте...

— Знову платити?

— Та знову ж, знову, чорти б їх забрали. Понавидумують чорті й що, а ти гроші плати. Ну, піду.

— Іди здоровий.

— Ви мені, сусідко, вибачайте, але яблучка я у вас вибираю. Яблунька ж наша? Наша. І то не моє діло, що гілляки над вашим подвір'ям ростуть... Ну, вітер повіяв, вони туди й посипалися. Це вже як собі хочете, але моє, то — моє! Отак, отак буде краще! Спасибі вам. А Петькові своєму скажіть, що як у малині спіймаю, то повні штани кропиви напхаю... Хто не лазить? Петько не лазить? Здорові були! Ви б краще за кінами і театрами менше дивилися, а більше за власною дитиною, тоді б знали, лазить чи не лазить. Хоч міни став, господи прости.

— Вам півкіла? Що, дороге? А ви ж гляньте, що за сальце! А топке ж яке, топке! Як сніг. Кинете на сковороду — і самий тобі смалень, шкварок майже нема. До-о-ро-ге-е? То шукай собі дешевого. Ага, продадуть тобі за

ці гроші собачатини глистявої, а не сала! Яка розумна
знайшлася! Спекулянти... Самі спекулянти! Не маєш гро-
шей, то жери маргарин!

— Хто тут не стояв? Я тут не стояла? Самі ви тут не
стояли. От за цією жінчиною. Стояла ж таки, стояла! Не
слухайте її, товаришу продавець, я тут стояла і не зйду
з цього місця. Отак, отак буде краще. Мені п'ять десяточ-
ків. Отак, отак. Дивіться, чи це часом не розбите? Ні?
Давайте, давайте, я їх в авосічку!

— Що ви питаєте, дамочко? Квартиру шукаєте? Та як
вам сказати... І є, і нема. Як то? А так. Ми на сезон зда-
мо. На дачу. Кімнатку можемо здати. Хороша кімнатка!
Сонячна сторона. Клопів? Боже ти мій! Та зроду-звіку не
було їх. І молочко будете брати. І молочко зможете бра-
ти. А як же ж! Свіженьке, тільки що з-під корівки, і яєч-
ка — тільки що з-під курочки. Собачка? Ні, собачка у нас
смирненький. Та ще й на ланцюжку. Хороша кімнатка.
За місяць — п'ятдесят, за сезон — сто вісімдесят. І ще...
З дітьми не беремо. З ними заморока. Кому це потрібно?
І сад обнесуть до ниточки. Що-о-о-о? Ви хочете на постій-
но? Що-о-о-о? Двоє дітей? Ні-ні. Чого ж ви мені голову
морочили півгодини? Дорого? А я вас з дітьми однаково
не пущу, хоч дешево, хоч дорого. Шукайте по своєму кар-
ману. Тільки б я хотіла того дурного бачити, хто вас із
дітлахами пустить. Ідіть, ідіть собі, безсовісні. Спершу за
дитинку, потім за ряднинку. Хтось їм винен, дітей напло-
дять, а тоді ходять, щоб хтось квартиру для них припас.
Шукайте дурніших себе!

— Манько! Прийшла нарешті? Де ти швендяла досі?

— Ага-а... На трамвай не даєте і хочете, щоб...

— Поговори мені. Всі продала?

— Та продала...

— А це що таке?

— Книжечка...

— Що-о?

— Книжечку купила. За тридцять копійок...

— Та-ак. І морозиво, мабуть, їла?

— З'їла... Фруктове, воно дешево.

— Дешево, дешево! От тато прийде, він тобі дасть де-
шево. Горе мені в світі жити, що за дитина. Людські діти
все додому, а ця — все з дому.

— Ага-а... І в класі всі сміються з мене. Ні ти, ні тато, ніколи мені грошей не дасте.

— Ще чого!

— А знаєте, як нас на вулиці дражнять?

— Плювать мені! Не знаю і знати не хочу.

— Куркулями нас усі дражнять.

— Дурні... Та за такі слова можна й до суду. Ти мені скажи, на що ти це гроші викинула?

— Як то — викинула?

— А ось книжку купила. Потрібна вона тобі?

— Та дуже ж цікава, мамо...

— Цікава, цікава. Знайшла цікавість. Роботи нема, одеш та будеш читати? Коли вже так припекло, могла б у бібліотеці взяти. В бібліотеці он їх скільки!

— Я хотіла свою мати...

— Свою, свою. А татові ми що скажемо?

— Щось скажемо.

— Щось, щось. Ну, от що. Я там п'ять десятків яєць взяла у магазині.

— О, мамо, засмаж яшеньку!

— Ось я тобі засмажу, аж гірко стане. Чуєш? Так ти налий у блюдце води, добав трохи оцту, візьми ганчірочку та постирай з них номери.

— Які номери?

— Та числа. Ставлять на яйцях числа, догори ногами б їх поставило...

— Нащо?

— Щоб показати, що яйця свіжі. Домашненькі.

— Я кажу, нащо стирати?

— Чи ти, дівко, дурна зовсім, чи так несповна розуму? Що ж я їх, з номерами, на базар понесу чи як?!

— А ти для базару взяла?

— Ні, гогіль-могіль тобі робити! Таке дурне плетеш, як сама. Бери, стирай швидше. Далі тато з роботи прийде. Та мовчи йому за морозиво, а за цю книжку вже якось вибрешемось.

— Мамо, мамо, я вже постирала.

— Ну, добре.

— Мамо, мамо, а нащо людям гроші?

— Що-о?

— Ні, я взагалі-то знаю. Щоб все купувати. Одягатися, взуватися, їсти, в кіно ходити...

— Ну, ще кіно тобі не вистачає, не маєш куди гроші викинути.

— А для чого вони?

— Тьфу!

— Для чого вони, коли все є? Я так думаю, що коли у всіх людей все буде, гроші будуть непотрібні...

— Може, знайдуться такі дураки, яким будуть непотрібні гроші, а нам вони завше потрібні.

— Для чого? Дім у нас є, машину тато купив, холодильник, телевізор, приймач у нас є. У нас все, все є...

— Плетеш дурниці.

— А хіба неправда? Ну скажи, чого у нас нема? У нас все, все. І одягнутися, і взутися. Тільки ви з татом не даєте мені нового одягати. І гроші у нас є...

— Де вони взялися?

— Ой мамо, не говори, хіба я не знаю? Я все знаю. Гроші у нас є. А для чого вони? Ми ж нічого вже не купляємо, а як купляємо, то ховаємо в шафу...

— Ні, на воротах розвішати, щоб всі очі витріщали.

— Я не про те. Хай все буде в шафі, але навіщо гроші?

— А на чорний день!

— А коли чорний день, то тратять гроші і все купляють?

— Тратять, тратять. Цить, не говори дурниць. Он тато вже йде. Він цього не любить. Та книжку забери з очей і про морозиво не розп'якуй...

— Старенький наш! Годувальник наш! Що так пізно? Зараз, зараз обідати тобі всиплю.

— Пізно, пізно. Збори затіяли, робити їм нічого, от і пізно.

— А про що ж збори?

— Потім розкажу, на ось, висип з торбинок. Багато не міг взяти, бо сьогодні Ковальчук на прохідній. А то такий чорт... Ніби його власне, не казбонне. Що ти сьогодні варила?

— А ось зараз скуштуєш...

— Курку? Чи ти з глузду...

— Цить, не сварись, не думай, що я така дурна. Так якась заразюка ногу їй каменем перебила. Чи це не сусідський Петько? Я з ними мала сьогодні розмову. Яблука...

— Та годі про яблука! Що її продати не можна було?

— Еге, продаси. Я її дорізала, обпатрала, глянула, а у неї вся литка засиніла. Хто ж її купить? Скажуть: хвора. Тепер такий народ.

— Хіба що? Хотів би я знати, яка це зараза їй ногу перебила?.. А ти, мала, чого насупилась, чого морду кривиш? Продала?

— Продала...

— От бачиш, а говорила червиві. Гроші де?

— А що сьогодні було на зборах?

— Ви мені зуби не замовляйте. Гроші де?

— Мамі оддала...

— Ану дай. Гроші щот люблять.

— Господи, хоч пообідай.

— Встигну, воно ще гаряче. Десять, п'ятнадцять, двадцять, полтиник, карбованець... А решта де?

— Та вони ж червиві.

— Що з того, що червиві? Хто там розбирається, червиві чи не червиві. Пасажир з поїзда біжить як самашепчий, дуже він там дивиться, червиві чи не червиві. За безцінь, мабуть, віддала? А де мій пасок?..

— Господи, та хоч пообідай!

— Воно мені в горлянку полізе, коли рідна дочка на старості років з торбами пустить?

— Та не за безцінь. Гроші, можна сказати, не пропали. Вона книжку купила...

— Книжку-у-у? А це ще нащо?

— А спитай дурнувату. Каже, що цікава...

— Ось я їй дам цікавість. В бібліотеці книжок мало?

— Я ж так і казала. Та їж, їж, господь із ними, з тими тридцятьма копійками...

— Тридцять копійок, тридцять копійок. Це три карбованці, як на старі гроші. І ще коли б для школи... посібник який, а так чорті й що...

— Їж, їж, бо вистигне. Та розкажуй, що там на зборах.

— А що на зборах, збори як збори. Зобов'язання брали. Ну, мені довелось виступити...

— Виступав? Ти диви!

— А що там такого? За це гроші не беруть. Правда, й не платять, але начальство любить, як на зборах виступати. Що до чого — ніхто не скаже, що в громадському житті участі не береш. Воно потрібно часом. А суп наваристий. Кожен би день такий суп.

— То хай мама варить, хіба в нас курей мало?

— А ти цить! Бо ложкою по мармизі заробиш. Мовчи, коли говорять дорослі. Піди краще до Іваничуків, газетку попроси. Скажеш, тато хоче газетку почитати.

— Хай не ходить. Я з нею посварилася сьогодні...

- Ну, знайшла час. В газеті сьогодні таблиця...
- А я знала?! Яблука наші в їхній сад летять? Летять! І Петько в малину лазить. Потім курка...
- Курка, яблуко... Завше в нас не все слава богу. Сало хоч продала?
- Сало продала. І яєчок п'ять десятків узяла. Манька номери вже постирала...
- Не могла більше.
- Та не вийшло. А газету треба було б виписати.
- Ну, да. Не маю куди грошей викинути. Таблиця разів чотири на рік, так через це газету виписувати...
- Та так... Цікаво, коли що-небудь почитати.
- Слухай радіо. Однаково платити за нього, що мовчить, що говорить. Де ж його газету взяти?
- Таблиця мусить завтра на пошті бути.
- На пошті, на пошті... Ну, я піду — в город проскочу. Може, який дурний трапиться, кому автобуса мало.
- На машині?
- На машині.
- Ой таточку, прокатай!
- Тьфу на твою голову, яка маленька. Роботи у мене більше нема, як тебе катати. На твоє місце хтось сяде — карбованець буде!
- Чуєш, що тато каже? Роботи у нього більше нема, як тебе катати. Ділом би зайнялася.
- Ага-а, тато їде-е, не хоче покатати-и-и...
- Ну, розплачяся мені, як маленька дитина. Піди краще в магазин та хліба візьми.
- Мамо, дай на кіно. Я піду в кіно, як повернусь із магазину.
- Тато приїде, він тобі дасть.
- Ага-а, тато дасть, знаю я...
- Ну, ну, розсихнькайся ще мені отут. Іди швидше, поки зберешся, всі магазини позакриваються...
- Ну, приїхав уже? Як з'їздилося?
- Та паскудно. Підкинув одного йолопа у аеропорт, а тут автоінспектор як прискіпався, мало права не відібрав. Я ледве довів, що то мій товариш і я його підкинув, бо він на літак запізнюється. Кричав: «Калимщик!», «Калимщик!» Дихнути не дадуть, чорти.
- Не повезло.
- Повезе тут. Кожен так і дивиться в зуби, чекає куку в руку.

— Так дав би йому.

— Давав — не бере. Самашечий якийсь, від грошей відмовляється. Так ще й розпірився, ідейного з себе корчив.

— Мало, мабуть, давав?

— Та не в тім справа. Трапляються такі самашечі. Ти йому гроші, а він на тебе як на вовка. Ой, щось коло серця закололо...

— Розхвилювався, мабуть, через того ідіота. До лікаря сходив би...

— А чого до них ходити? Чого з ними церемонитись? Гроші вони за що одержують? Можна й додому викликати. Манько, в магазині була?

— Була...

— Так чого ти крутишся, роботи собі не знайдеш? Не маленька вже.

— Тату, дай мені десять копійок.

— Це ще нащо?

— Я в кіно хочу піти з дівчатками...

— Кіно, кіно... Сьогодні кіно, завтра кіно.

— Я завтра не піду. А сьогодні всі йдуть, і Галя, і Іра.

— Галя, Іра... А телевізор я для чого купив? Сядеш і будеш дивитися телевізор.

— А-а-а по телевізору «дітям до шістнадцяти»!

— До шістнадцяти, до шістнадцяти. Понавидумують чорти й що. Нема в мене мілких, потратив.

— Ну-у, тату-у-у...

— Замовкни, а то візьму зараз паска. Ну, стара, ти готуй вечерю, а я буду Піратові полагоджу та ланцюг підтягну, а то він, стерво, вже зовсім розволочив.

— Та-ак, телевізор включимо, чи що? Манько, що це там на дворі клацнуло, піди глянь.

— То, мабуть, листоноша.

— А від кого нам листи можуть бути?

— Тату, тату, тут якісь квитанції!

— Ану дай, що там воно. Ну, так і знав, за електрику і за газ вже принесли. Не встигнеш оглянутися — і вже плати, і плати, плати. Гроші так і летять. Куди не кинься — все гроші, гроші, гроші!

— Тату, я телевізор включу!

— Та включай, очі б мої його не бачили.

— Легенько, легенько, хай нагріється спершу, а то трубка сяде!

— А їй що? Шкода батькових грошей? Ось я їй зараз так дам, що вона тиждень не сяде. Що ти там крутиш?

— Читкість...

— Читкість, читкість. Показують ерунду всяку, тільки щоб грошей побільше витягти, а ти, дурний, сиди та дивись. Та ще енергію тягне, як сказився. Да! Ану глянь на лічильник, що він там наклацав.

— Наклацав, наклацав, в голові б тому клацало, хто його придумав. Карбованців зо три, мабуть, наклацав, як не більше.

— А я що кажу! Їй що? Їй давай кіно, давай телевізор, а того не думає, що все те з батькової кишені. Хай завтра сходить, заплатить, а то пеня наросте. Пені мені ще не вистачало. Гроші, гроші, куди не повернись, кругом гроші. Що вони там показують?

— Це — Сибір, це — будівництво Братської ГЕС. Ось річка Ангара.

— Котрі в Сибір вербуються, теж грошики гребуть добрі, живуть же люди.

— А ти що думаєш? Живуть, сволочі. Не знають, куди гроші дівати.

— Туди добровольці поїхали...

— Тебе не питають, будеш мені батька вчити. За такі гроші і я добровольцем стану. Це ж грошви, це ж грошви!

— Везе людям.

— А що ти думаєш? А ще краще на Крайню Північ завербуватися. Там тобі, брат ти мой, і полярні йдуть, і ще якісь там йдуть. А снабження там яке! Куди-и, брат ти мой. Знову ж таки риба там, балики, а що вже ікри — то як гною.

— Що ти кажеш?!

— Мені один розповідав. Там же риби, там же риби стільки, що вони собак нею годують.

— Собак?

— Собак. А ікру вигрібають прямо лопатою. Ти собі уявляєш? Це ж така прорва ікри...

— А тепер прикинь, чому кілограм кетової ікри!

— Та вона й у магазині не дешево коштує, а коли перед святами, перед Жовтневими там, чи перед Новим роком, та на базар... Ех, чорт!

— Дивіться, дивіться, Ангару перекривають!

— Ангару, Ангару. Іди ти до біса зі своєю Ангарою. Дай краще олівець і бамажку.

— Нащо, тату? Я хочу дивитися.

— Давай, давай, потім подивишся. Ну от. Візьмемо навіть по магазинній ціні...

— А хто ж її, дурний, та ще й під свята, по магазинній віддасть?!

— Та приблизно, щоб зручніше рахувати було. Значить, так. Візьмемо бочечку в сто кілограм. Так?

— Так. А тепер перемножимо. Так?

— Так.

— Ого, скільки виходить! Живуть же люди. Невже ж стільки виходить?

— Ну множ ще раз. Так?

— Так.

— Сама бачиш. А там її набрати, як раз цлюнути, все одно, що у нас кислиць торбу. Ну, одне слово, собак годують.

— Да-а...

— Дивіться, дивіться, Грузію показують.

— Да-а, і там живуть люди. Мандарини, апельсини, персики. Привези оце зараз на базар. Мамко моя!

— Ну, там вже як брати, то брати лаврове листя. І легко везти, і добре продати можна. Сюди чемодан листя, звідси чемодан грошей. Легке, сухе. Його в чемодан можна вкласти... можна вкласти... Давай прикинемо.

— А правда, що воно там росте, як у нас, скажімо, верба?

— Та в тім то й справа, що так. Там його можна нарвати хоч фуру.

— І ніхто нічого не скаже?

— Тю, дурна! А хто що скаже, коли воно там нічیه, дармове, можна сказати. Це тільки дорога туди й назад, розумієш. Квиток дорого.

— А машиною?

— Машиною можна, машиною да-а... Це ти правильно. Ану давай прикинемо, скільки буде коштувати, коли хоча б сто кілограмів привезти.

— Ну-у, за сто кілограмів машину туди гнати. На машині можна і півтонни привезти.

— А ти думаєш, що це так мало, сто кілограмів? Ти ж зваж на те, що воно легке.

— Ой, не заважайте слухати! Дивіться, дивіться, високогірне пасовисько. Дивіться, баранчики які!

— Баранчики, баранчики... До речі, почому зараз на базарі баранина?

— Я якось не прицінялася, не знаю.

— Не знаю... не знаю. Ніколи ти нічого не знаєш.

— Та бог з нею, з бараниною, завтра прицінюсь. Ти щось про лаврове листя говорив.

— Говорив, говорив, та от перебила мене зануда мала зі своїми баранами. Говорив я про те, що легке воно дуже. На сто кілограмів піде його стільки, що й мішка такого не знайдеш, щоб сто кілограмів зсипати. Це, уявляєш собі, якого мішка треба?!

— А в чемодан напакувати?

— Чемодан, чемодан... Без тебе знаю.

— Кажуть, є такі машинки...

— Машинки, машинки... Без тебе знаю, що є такі машинки. Тут вопрос, де її дістати таку машинку. Вона спершу пресує, та ще й дротом перев'язує. Так подивився — пучок як пучок, а як дріт розкрутиш, так одразу оберемок листя виходить. А тоді по чотири... по три листочка з того оберемка, та в бамажечку і...

— І...

— Дивіться, дивіться, космонавтів показують!

— Космонавтів, космонавтів...

— А що, старенький, довго треба вчитися на космонавта?

— Та де там довго? Бачиш, які пацани. Такі пацани, а такий почот, таке уваженіє...

— Да-а...

— Тут, можна сказати, віка доживаєш, літа минають, і ніякого тобі почоту чи уваженія, тільки й воровить з тебе злупити... Дивись ти, років по 25—27 і... брат ти мой! Мені б десяту частину того, що вони мають.

— Їм було трудно, тату...

— Трудно, трудно... Тебе не питають. От, скажімо, їде такий Биковський чи Попович на машині, так який їх автоінспектор зупинить, га? Хотів би я подивитися на того автоінспектора. Да-а...

— Мабуть, кожен по машині має, га?

— Хе! Сказала, по машині! Що там по машині, він скільки захоче, стільки й матиме машин. Потому, що почот і уваженіє. От подивись ти, пацан пацаном, а всі груди в орденах. А то машина! Велике діло машина!

— Їм було трудно, тату, вони в барокамерах сиділи, їх ще на таких каруселях крутили...

— Каруселях, каруселях... Хай би мене крутили на каруселях за такі гроші. Тебе ж на каруселях крутять і тобі

ж таки гроші платять! А камера — що ж? Інший десять років сидить в камері, а виходить і як з гуся вода.

— А страшно, мабуть?

— Що, страшно? В камері? Та приятного мало.

— Я не про те. Я кажу, страшно, мабуть, отак літати під небесами. Я б, здається, ні за які гроші не полетіла б.

— Дура — от і не полетіла б. Що ти, сама летиш? Ракета тебе летить. Там, брат ти мой, все так востроно, що летиш і радуєшся.

— Хіба вони заради грошей летіли, тату?

— Не чіпляйся з дурницями і не патякай язиком. Як треба, так і летіли.

— Тату, а чому ти, як був молодим, не пішов учитися на космонавта?

— Іди спати і не лізь в дурницями.

— Ще рано спати. Я ще подивлюся.

— Ну то дивись мовчки.

— А скільки ж вони можуть получати на місяць, космонавти, га?

— Та вже будь певна, брат ти мой. Мені б їхні гроші!

— Да-а... Кватири ж, мабуть, мають шикарні.

— Мало сказати квартири, вони, можна сказати, дачі мають.

— Тату, а ми хіба бідні?

— Будеш ти зараз бідна!

— Не сердься, тату, тільки ти так говориш, ніби в нас немає ні дому, ні машини, ні грошей...

— Геть з-за столу! Марш спати! Вона буде мені мої гроші рахувати. Ти їх зароби спершу, а тоді будеш рахувати.

— Я додивлюсь, тату, про космонавтів...

— То дивись мовчки, і щоб ні пари з вуст.

— Да-а, живуть люди. То ж то, мабуть, добре їхнім жінкам.

— А ти думавш... Це ж кожен був заґряницею, і подарунки їм давали дай боже.

— Ну, мужчини, я ще розумію, літають, у них професія така. Але ж дівчина полетіла. Цього я вже ніяк не можу зрозуміти.

— А що тут розуміти? Полетіла і полетіла. Це, уявляеш, стара, щоб у нас син був і раптом космонавтом став, га?

— Ну-у, дурень думкою багатіє!

— Ні-ні, ти стривай. Ти собі тільки уяви на хвилинку, як би ми зажили. Та... Брат ти мой! Я б тоді з тим автоінспектором знаєш як поговорив? Я б йому відразу: «А ти знаєш, хто мій син? Ага! То ж то! Він би в мене взяв, почому фунт печеної редьки. А, до речі, почому зараз редька на базарі?

— Я якось...

— Я якось, я якось... Не прицінялася? Так я й знав. Ніколи ти нічого не знаєш.

— Я взавтра взнаю. Обов'язково.

— Завтра, завтра. Ну, виключай цю таракт'юлку, поверяємо та будемо лягати спати. Завтра вставати рано.

— Таточку, ще рано! Зараз кіно буде.

— Кіно, кіно. Показують там різну ерунду, а вона й рада. Так будемо телевізор експлуатувати, то трубка відразу сяде. Та й енергії він тягне, як сказився. Бач, скільки нагоріло?

— Ну, таточку! В кіно мене не пустив, десять копійок пожалів і кіно по телевізору не даєш подивитися.

— Бачиш, стара, як виходить? Виходить, що батько своїй дитині ворог! Лютий звір, батько! А те, що батько робить день і ніч і не з дому, а додому несе, вдіває, взуває...

— Я ходжу гірше всіх на вулиці... Як старчення...

— А-а-а! Тобі вибринджуватись хотілося б? Нарядів захотілося? А на тобі наряди! А на! А на! А на!

— Ой-ой-ой! Я більше не буду!

— Господи, хоч би повечеряли спокійно! Як не день, то якась лиха година нагодиться. Та сідайте вечеряти!

— Воно мені полізе в горло, коли я вже свої печінки з'їв з цим дівчиськом?!.. А все ти, все твоє виховання!

— Господи, а я ж то що винна? Ну ти, перестань рюмсати, сідай вечеряти. Не вбив тебе тато, нічого не сталося. Нас малими теж били, за те ж людьми вирости і тепер знаємо, що й до чого.

— Теперішні будуть тобі знати, як же ж! Жди від них подяки. Для них рідний тато ворог.

— Та їж, їж, не хвилюйся. Бери ще крильце.

— Хай на завтра залишиться. Завтра теж день буде. Поїмо, чого доброго. Та й лікарі не радять на ніч їсти. Піду Пірата спуцу з ланцюга, хай бігає в саду. А то яблука можуть з листям обнести. Такий народ.

— Гляди, вирветься на вулицю та ще покусє кого, штраф доведеться платити.

— Ні, я його на вулицю випускати не буду, ще штрафів при наших достатках не вистача.

— Ну, а ти чого крутишся? Чого спати не лягаєш? Завтра знову будити доведеться. Ти що думаєш, будеш спати до полудня? Завтра знову яблука понесеш до поїзда.

— І завтра, і післязавтра. Коли це скінчиться? Хоч би вже в школу.

— Школу, школу. От тато йде, він тобі дасть школу. Лягай швидше!

— Чого це вона крутиться, чого не лягає?

— Та лягає зараз.

— І ти крутишся. Мий посуд та лягай. Чи світло буде горіти до півночі? Вже й так нагоріло чорті й скільки. Потрібна тобі ця ілюмінація?

— Мию, мию...

— Ну, я лягаю. Да, завтра Петро скло для парників привезе. Треба парники врешті-решт зробити, а то щороку помідори виносим, коли вони вже копійки коштують.

— Хай привозить, я зранку дома буду.

— Знаю, що будеш. Грошей ти йому не плати, скажеш, чоловік прийде — розплатиться, а я, мовляв, без чоловіка нічого не знаю. Та дивись, щоб битого не всунув, бо тепер такий народ...

— Мамо, мамо...

— Чого тобі?

— Іди, посидь коло мене.

— Ще чого? Ще батька розбудиш. Мало получила?

— Мамо, мамо...

— Ну?

— А коли приходять чорний день, то гроші тратять, і все купують, і одягають все нове?

— Купують, купують, спи.

— Ой, швидше б він прийшов...

— Хто?

— Чорний день.

— Тьфу! Плете таке! Спросоння чи сонце голову напекло?

— Сонце...

1969 р.

Мемуари рудого kota

Зараз у мене не життя, а малина. Хоча, правду кажучи, я не зовсім розумію, чому люди вважають малину смачною. Якось діти напхали мені повен рот малини, так я потім годину плювався. Як на мене, то я б сказав, що теперішнє моє життя — не життя, а ковбаска. Люблю ковбаску.

Але жив я не завжди так. Дитинство моє було важким. Батька свого взагалі не пам'ятаю. Пізніше одна знайома кицька казала, що я вилитий батько, такий же рудий, як вогонь, і опасистий. Мати моя загинула трагічною смертю в зубах сірої вівчарки з сусіднього двору, коли я був ще зовсім малим. Братів і сестер моїх розібрали мешканці того будинку, де я народився. Мене ніхто не хотів брати, бо я був рудий і зачуханий, як кажуть люди.

В дитинстві я всього і всіх боявся. Боявся людей, які намагалися пнути мене ногою (і часто це їм вдавалося), боявся дітей, котрі обливали мене водою, боявся навіть ворон, бо ворони чорні. А як я боявся собак!

Зараз навіть згадувати про це соромно, бо з роками я порозумнішав і зрозумів, що собаки (хоч один з них і роздер мою матір) не такі вже й страшні. Часто вони ганяються за нами на догоду людям, аби вислужитись. І коли статечний кіт розпушить хвоста, пшикне і зацідить всі пазури в собачий ніс, не у кожної собаки витримають нерви. Але для цього треба бути таким статечним і розсудливим, як я зараз, а не зачуханим і нещасним, як був у дитинстві.

Та навіть у дитинстві я дуже швидко зрозумів, що люди часто кривдять мене не через жорстокість, а просто так, байдуже. О, коли б люди частіше задумувались над тим, що байдужість страшніша жорстокості!

Від жорстокості можна чекати тільки одного — жорстокості. Від байдужості не чекайте нічого хорошого і чекайте всіх капостей зразу, та таких, яких ніколи не вигадас жорстокий. Бачите, жорстокому треба ще думати, а байдужий завжди має під рукою якусь капость, він над нею не думає, вона сидить в ньому.

На дітей я не ображався ніколи, бо й сам був дитиною, хоч і кошачою. Я не ображався на дітей навіть тоді, коли вони кривдили мене жорстоко, бо діти не розуміють, що таке жорстокість. Жодна дитина не народилася на світ

жорстокою. Це розуміємо навіть ми, коти. І мені дуже прикро і дуже дивно, коли цього не розуміють люди.

Дуже хороша, дуже красива (як на людський погляд) дамочка каже своєму синочкові чи своїй донечці:

— Прожени кицьку! Набий її, набий, вона нехороша!

А чому «нехороша», ніхто не знає. І хороший синочок чи хороша донечка в одну мить знайде камінець або палицю, а як не знайде камінця чи палиці, то неодмінно пне ногою.

Ой люди, люди: великі, сильні, розумні, мудрі люди! Як часто ви забуваєте, що той, хто не любить нас, тварин, той ніколи не зможе по-справжньому полюбити вас самих.

Але я трохи забалакався... І кому цікава мораль рудого кота, хоч цей кіт і нажився, і набачився на світі білому?!

...Так я й жив у дворі, нещасний, вічно голодний і переляканий котик. Слав під сходами, а їв, як люблять казати люди, що бог пошле. Не знаю, чи є наш котячий бог, але ваш, людський, бог посилав дуже мало. І от одного разу діти запхнули мене у скриньку для газет і листів, що висіла на дверях одного дуже похмурого і дуже неприємного чоловіка. Діти часто роблять такі штуки з нашим котячим братом, тепер я це знаю, а тоді перелякався на смерть. І з переляку, і через те, що мене проштовхували крізь вузьку щілину, зі мною трапилась неприємність, про яку не хочеться й говорити. Я кричав не своїм, а майже людським голосом аж доти, доки не вийшов хазяїн і не заглянув у скриньку. Мені й зараз не хочеться згадувати того, що трапилось потім. Все складалось так, ніби я по своїй волі вліз у скриньку і наробив там того, що так обурило її власника. Моїх мучителів він не звинувачував, у всьому був винен тільки я. Тремтячими руками відчинив він скриньку, гидливо схопив мене за вухо і... Далі я нічого не пам'ятаю.

Опритомнів у невеликій кімнаті, де нявчало і муркало десятків зо два котів. Пізніше я дізнався, що їх було двадцять вісім, а я двадцять дев'ятий. Лежав на хазяйчиному ліжку, а вона — старенька, сивенька, зморщена — ніжно гладила мене й примовляла:

— Бідний мій, руденький мій, ну, нічого, нічого, у нас тобі буде добре.

Вона помилялася. У них, тобто у неї і в двадцяти восьми моїх побратимів, мені було не дуже добре. І не тому, що, крім нас, тут жило ще два старих облізлих собаки — ми, коти, як сказали б люди, з ними мирно співіснували.

Але таке густе кошаче населення, та ще й в комунальній квартирі, викликало щире обурення всіх мешканців.

Не знаю, чи заважали ми людям, але люди нам заважали. На нас наступали, прищипували хвости і лапи дверима, в нас летіли різні дрібні і не дуже дрібні предмети, нас обливали водою, поміями і навіть окропом. Думаю, що все це люди робили навмисне. Нашу хазяйку ніхто інакше не називав, як «кошатниця». Діти ще її називали Марля Федорівна, хоча, як я дізнався від старого купецького кота на ім'я Тимоша, її по-справжньому звали Мар'я Федорівна.

Я відразу запідозрив, що хазяйку нашу сусіди не любили і, як зрозумів пізніше, мали для цього всі підстави. Буду відвертий. Хазяйчиної пенсії на двадцять дев'ять котів і двох собак не вистачало. Хоч як вона не викручувалась, жили ми надголодь. Доводилось займатися експропріацією. Цього слова мене навчив старий кіт Тимоша, а підслухав він його на кухні від одного дуже розумного чоловіка. Харчувались ми, прямо скажу, недобре, отже експропріювали де могли і що могли. Ініціатором і, я б навіть сказав, ідеологом (це слово вже я підслухав, там таки, на кухні) був, звичайно, Тимоша. Я й досі з теплою згадкою цього суворого і разом з тим доброго, мудрого старого кота.

Може, все, що ми робили на кухні і в чужих кімнатах, з погляду людей вважалось аморальним. Але в нас, котів, своя мораль, і нічого аморального в наших вчинках я не бачу.

Розклала, наприклад, одна з сусідок нашої хазяйки на стільниці котлети, а сама пішла по молоко або десь теревенити. Котлети ще сирі (я, чесно кажучи, і досі не розумію, чому люди вперто їдять тільки смажені котлети, адже ж сирі значно смачніші), вона тільки збиралася їх смажити. Але ми не могли чекати, бо добре знали, що смажити вона їх буде не для нас. Тимоша пробирався на кухню. Він впливав туди, як флагман, а ми йшли за ним кідьватерною колоною. Боже, людський і кошачий, як мало треба часу, щоб змести із стільниці дюжину котлет! Ми відчували себе спроможними розмести ще дюжину дюжин котлет, але тут на сходах чувся голос сусідки. Тимоша застерезливо нявкав і ми, вже не дотримуючись ніякого строю, блискавично зникали.

Горе було неповоротким! Ім можна було не заздрити.

Війна на кухні розпалювалася і набирала все гострішого

характеру. Мене дивувало одне: чому сусіди не вчиняли з нашою хазяйкою того, що вони вчиняли з нами? Адже як би там не було, а вона теж була якоюсь мірою причетна до наших експропріацій, спонукаючи нас до них голодним раціоном. Як на мою думку, їй теж варто було відтоптувати ноги (хвоста в неї не було, хоч дехто і називав її старою відьмою), кидати в неї дрібними і не дуже дрібними предметами, обливати водою, поміями і навіть окропом. Але у людей були свої закони: одні для котів і зовсім інші — для них самих.

Закони законами, але війна на кухні все загострювалась, бо ми нахабніли з кожним днем. Смугастий кіт примудрився прошмигнути у холодильник і там його зачинили на всю ніч.

— При хороших харчах, — розповідав він потім, — холод зовсім не страшний. Тим паче, що мене тут-таки зігріли палицею.

Тимоша й раніше викликав загальне захоплення своєю спритністю, а тепер він взагалі став віртуозом: навчився вихоплювати м'ясо з борщу, коли борщ кипів на плиті. І не було випадку, щоб він обпік собі лапи.

Не скажу, щоб люди гнівалися на нас тільки за те, що ми їх обкрадаємо. Пильність наших сусідів невпинно зростала, і наші крадіжки почали набирати епізодичного характеру. Тимоша в рахунок не йшов: він вмів красти при будь-якій пильності людей. І красти там, де взагалі, здавалося, вже нічого вкрасти. Єдине, чого цей феноменальний кіт так і не навчився робити, — це відкривати бляшанки з консервами.

Але я трохи збочив... Так от, сусіди сердились на нас ще й за те, що... Словом, серед деяких людей дуже поширена думка, ніби коти надзвичайно охайні тварини...

Одного вечора, лежачи на ліжку, я почув розмову, яку стиха вела між собою дві старі худі кицьки, чи не ровесниці Марлі Федорівни.

— Буде біда, — казала одна з них. — Вони вже написали кербудові, і має прийти комісія з житлоуправління...

— Можуть пригнати таку скриню на колесах і нас, як собак...

Далі я не дослухав, бо мене саме вкусила блоха за лівим вухом і довелось почухатись. Я тоді ще не знав, що таке «кербуда» і «житлоуправління», але якось інстинктивно відчув в цих словах тривогу і розповів про все Тимоші. Тимоша тільки зневажливо муркнув:

— Хай пишуть, коли їм робити нічого, нам однаково нічого не загрожує.

— Чому? — запитав я.

— Тому що за нас б-ю-р-о-к-р-а-т-и-з-м!

Мені це слово нічого не говорило, але я уявив собі бюрократизм у вигляді великого, сильного, безстрашного кота, якого навіть люди бояться. Кіт цей завбільшки з коня, у нього велетенські пазури, довгі зуби, він хапає людей і потім забавляється ними, як ми, звичайні коти, любимо забавлятися ввійманими мишами. Я з нетерпінням чекав дня, коли у нас на кухні з'явиться цей незвичайний кіт на ім'я Бюрократизм і зведе всі рахунки з людьми. Але кіт на ім'я Бюрократизм так і не з'явився на кухні, а замість нього почали регулярно з'являтися якісь незнайомі люди. У кожного з них під пахвою була папка або в руках портфель, вони обмахували нашу хазяйку жмутами паперів і кожного разу говорили про якісь санітарні норми. На наше життя візити цих людей не мали ніякогісінького впливу. Я не можу пригадати випадку, щоб хто-небудь з них скривдив кого-небудь з нас. Вони не кидали в нас ніякими предметами, навіть не наступали своїми черевиками на наші хвости, ніхто не лив на нас воду, вже не кажучи про іномії чи окріп.

Тимоша ходив іменинником і тільки посміювався в свої руді вуса.

— Нами вже займається райрада, — якось почув, як одна кицька сказала іншій, я і тут-таки розповів про все Тимоші. Тимоша не здивувався і сказав, що питання про нас може дійти до міськради і навіть облради, але й тоді нам нічого боятися. Мені все ж таки стало страшно, я запитав його, чому він такий спокійний і веселий? А він, як і минулого разу, відповів загадково:

— Тому, що бюрократизм.

Після цього я почав поважати бюрократизм ще більше. А люди з папками і портфелями все приходили і приходили. Тепер я дізнався від Тимоші, що всі вони називаються одним словом — «комісія». Комісії нам не заважали. Тільки одна комісія намагалася перелічити нас, але ми моталися по кухні і по коридорах, як посолені, і комісія, махнувши рукою, пішла геть.

Хоч я був тоді молодий і недосвідчений, але якось подумав так: «А що, як люди нарешті здогадаються замість всіх отих комісій надіслати одного дядька із здоровенним мішком, і той дядько всіх нас переловить і винесе в мішку

чортзна-куди?» Від такої думки у мене мурашки по спині побігли, і я поспішив поділитися своїми побоюваннями з Тимошею. Але Тимоша знову (вже в який раз!) заспокоїв мене:

— Не бійся, вони до цього не додумаються, бо це дуже просто. Крім того, не забувай, що — бюрократизм.

Скоро серед нас зашелестіла чутка, що справу нашу передано до суду. Мені стало страшно. Я терся об ноги нашої Марлі Федорівни, шукаючи захисту. Але вона не боялася. Я чув увечері, як вона кричала на кухні нашим сусідам:

— Ну що, взяли? Договкались? Багато вам допоможе ваш адвокат? Суддя розумний чоловік і по-справедливості розсудив, що ні в якому законі, ні в якому кодексі не сказано, скільки хто мусить тримати котів. Кіт — це вам не корова і не свиня. Скільки захочу, стільки й матиму! А будете гавкати, ще й вовка заведу вам на зло!

Через три роки після цих подій (тоді я вже не жив у Марлі Федорівни), випадково зустрівши на одному даху Тимошу, я запитав його про квартирні справи. Він розповів мені, що нічого по суті не змінилося, якщо не врахувати того, що кошачий гурт зріс до сорока душ. Сусіди як писали папірці, так і пишуть, комісії як ходили, так і ходять.

А моє подальше життя склалося трохи інакше. Я випав з колективу і випав у самому буквальному розумінні цього слова. Зі мною трапилося нещастя, але я зовсім не шкодую, що воно трапилось. Трапилось те, що періодично з усіма котами траплялося: я впіймався на гарячому. Маючи намір витягти з борщу м'ясо, я трохи не розрахував свій стрибок і опинився не скраю плити, а на столі. Та не просто на столі, а на гарячому торті, який там вистигав. Не встиг висмикнути лапи з гарячого тіста, як на кухні з'явилася власниця торта. Тихо зойкнувши, вона схопилася однією рукою за серце, а другою викинула мене крізь прочинене вікно. Мушу вам сказати, що навіть котові падати з третього поверху зовсім не весело, та ще коли знаєш, що приземлишся на обпечені лапи. Але я не приземлився, а «приящичився», коли падіння на ящики можна так назвати. Ящики були на чомусь складені, і те «щось» кудись їхало. Я поїхав разом з ящиками. «Щось» (а це була звичайна вантажна машина) під'їхало до якогось будинку і там зупинилося. Тут я вже зважився приземлитися, стрибнувши з ящиків.

Будинок, який у майбутньому став моїм рідним домом, називався ресторан. Люди там їли і пили. З ранку і до ночі. Я там спершу не їв. І не тому, що котів туди не пускали, коти там шастали поїд столиками, не гірше як на тій квартирі, звідки мене так ганебно викинули. Але що то були за коти! Ситі, вгодовані, статечні! Шерсть на кожному аж лисніла, ніби його щойно викупали в маслі. Вони не їли будь-що, а вилизували тільки соуси і доїдали котлети «де-воляй». Я ж не мав товарного вигляду (так, здається, кажуть люди). Худий, із засохлим вчорашнім супом на спині. Куди мені було до ресторану?!

Отож і жив я у підсобці, а на ніч мене викидали з підсобки ловити мишей, нагадавши при тому, що я дармоїд. Мишей я ловив справно, але кому це було потрібно? Я знову віч-на-віч зіткнувся з людською невдячністю і вперше зрозумів, що люди бувають несправедливими не тільки до нас, котів, а й до мишей. Мій новий хазяїн — товстий чолов'яга з червоним носом — завжди, коли приходили комісії (а може, вони називалися якось інакше, не знаю, знаю тільки, що в них теж були портфелі), говорив:

— Бачите дармоїда? Мишва скоро нам голову об'їсть. Вчора погризли шинку так, що довелося списати. А позавчора стеребили пів-ящика цукерок. Прямо з папірцями терелять.

Я ж добре знав, що миші і не думали чіпати ані шинки, ані цукерок. Миші боялися мене і так нахабно не поводитися б ніколи в світі. Вони жилися переважно крихтами, бо я їм не давав господарювати в коморі. Я добре бачив, як мій новий шеф акуратно загортав шинку, і відсипав з ящика цукерки. Проте я не мав підстав ображатися на мого нового хазяїна. Якщо в моральному плані я відчував деякі незручності, то матеріально був забезпечений так, що мені міг позаздрити перший-ліпший кіт.

Найвеселішими були дні, коли в підсобці чи в коморі з'являлися люди з портфелями. Тоді чулося слово «акт», а мій хазяїн говорив, що на голодний шлунок порпатись в актах важко і запрошував всіх закусити, чим бог послав. Бог в такі дні посилав дуже щедро. Якимсь воно так виходило, що люди з портфелями з'являлися саме в ті дні, коли мій хазяїн повертався з бази. І він говорив:

— Привіз оце з бази паюсну ікру. Треба подивитися, чи не суха, була.

Люди з портфелями відмовлялися, посылаючись на те, що їм ніколи. Але мій хазяїн умів так запрошувати своїх

гостей, що у них просто духу не вистачало йому відмовити. Він відрізав шматочок чогось смачного, клав у рот, потім крутив головою, прицмакував і мукав:

— М-м-м! Божественно! І хто його видумав? — А потім відразу: — Жувати «на суху» таку закусь? Так за це ж з роботи треба знімати!

Він починав метушитися, гості починали відмовлятися, але він діставав із ящика пляшку кон'яку, і всі заспокоювалися. Я завжди дивувався, скільки вільного часу у цих людей. Виходило так, що вільного часу у них добавлялося з кожною пляшкою, яку діставав із ящика мій хазяїн. Я не міг зрозуміти, чому ці люди не йдуть у ресторан і не сідають до столиків, а туляться тут на ящиках. А взагалі це були непогані люди, ніхто з них ніколи мене не кривдив. Лише раз хтось ненароком кинув мені на спину недопалок, шерсть моя затлілася, запахло смаленим, але на мене тут-таки хлюпнули кухоль пива, і все потухло. Частували ж мене вони дуже щедро, кидали стільки всього на підлогу, що я не встигав з'їдати.

Отак непомітно, непомітно я розгодувався у здоровенного kota, і мене тепер можна було пускати навіть у ресторан. Ніхто, власне, у ресторан мене не запрошував. Але, не чекаючи якогось особливого запрошення, одного дня я переступив поріг ресторану (правда, з чорного ходу), і мене ніхто не вигнав.

З тих пір я прижився там. Коли мені набридало сидіти у ресторані, я йшов на кухню і спостерігав, як смажаться котлети чи кипить борщ, згадував Тимошу та інших моїх побратимів. Ех, їх би сюди! Як би їм тут жилося. А особливо Тимоші... Втім, навряд чи Тимошене вміння тут пригодилося б. Ми, ресторанны коти, вже давно забули, що таке крадіжка. І для чого красти, коли ти ситий? Для чого красти, коли маєш все необхідне і не думаєш про завтрашній день? Ні-і, коли життя хороше, красти не підеш. Бувають, звичайно, й такі, що скільки їх не годуй, а вони все одно крадуть, бо за покликанням своїм злодії, але не про них мова.

А нам, ресторанным котам, красти не доводилось, жили ми дуже добре. Але за все доводиться розплачуватись. Часом декому з людей, що їли і пили у нас, хотілося розважитись. Вони намазували гірчицею ласий шматочок і підсовували нам. Люди взагалі дуже винахідливі, коли доходять до того, щоб підсунути свиню кому-небудь. І як вони старанно замасковували гірчицю — зверху й не розбереш.

Воно часто так трапляється: зверху подивився — ковбаса, а розкусиш — всередині гірчиця. Треба ж було бачити, як весело ставало людям, коли хто-небудь з нас починав чхати і пирхати від гірчиці! Але були й такі серед нашого кошачого племені, які на догоду людям їли шматки змазані гірчицею, чхали, плювалися, пирхали, зате потім одержували винагороду. Де вони такого навчилися — не знаю. Я ніколи не йшов на таке, але завжди був ситий. Можна їсти шматок хліба і не плазуючи на животі.

Люди у ресторан приходили різні. Одні приходили тому, що їм справді хотілося їсти, інші — невідомо для чого. В усякому разі, мій котячий розум не в силах збагнути, як це можна годинами сидіти в прокуреному, душному залі, неохоче колупаючи м'ясо виделкою, коли з усього видно, що їсти тобі зовсім не хочеться. Жоден з наших котів, найненажерніший, так би не вчинив. От хіба що п'ють... Для чого п'ють — я теж не розумію, хоч мене кілька разів і пробували підпоїти, вимочуючи ласі шматочки в горілці. Ну, у людей з цього приводу, певне, свої міркування. Хороші все-таки звірі — люди, хоч вони мене й не раз кривдили. Не люблю я тільки тих, що приходили до нас із своїми тонконогими подругами щовечора і більше пили, ніж їли. Я їх і не любив, і не розумів. Мені здається, що й самі люди не завжди їх розуміли, а що вже не любили, то я вже знаю напевне. Ці щовечірні гості називали чомусь перше-ліпше питво — горілка, коньяк чи пиво — одним словом: «кальвадос». Нажлуктившись того «кальвадосу», вони бралися до танців. Господи, що то були за танці! Ми, коти, взагалі байдужі до музики, щоб не сказати гірше. Але те, що гралося в нашому ресторані, доводило нас до глибокого відчаю. Хотілося бігти світ за очі, попастися в зуби першій-ліпшій собаці або втопитися. Нерви у мене були міцні, до того ж я був допитливий і цікавий і, пересиливши себе, коли починалась музика, забивався в куток, під самий найдальший столик, щоб стежити звідти за «кальвадосами». Здебільшого мені було видно тільки ноги. І ті, що з довгими носачами, і ті, що на цвяшках. Спершу мені бувало страшно за них. Я думав, що вони поламаються. Але вони, викручуючись і відкидаючись в різні боки, так-таки жодного разу не зламалися, і я втратив до них будь-який інтерес.

Ці «кальвадоси» були дуже негарними людьми. Мужчини кожного разу намагалися пнути мене своїми гостроносими черевиками під бік без будь-якої причини, а коли б

лапа чи хвіст ненароком потрапили під цвяшки їхніх подруг, можна було zostатися на все життя калікою. Та й чого мені було з ними знатися? Я вже казав, що вони більше пили, ніж їли, отже, годі було біля них чимось пожитися. Крім того, хоч вони й носили дуже красиві шкарпетки і лиснючі панчохи, ніг вони, очевидно, ніколи не мили, отже, ходити під їхніми столиками було не дуже приємно. Всякий апетит пропадав.

Найбільше ми любили пробиратися в так званий банкетний зал, хоч і гнали нас звідти нещадно. Зате там було дуже весело, особливо в кінці вечора, коли всі ставали дуже добрими. Люди взагалі чомусь стають дуже добрими, коли ви'ють отого свого «кальвадосу». Ех, краще б вони були такими на тверезу голову! Тоді б і добро було добришим... Але що нам до людських справ?!

А в банкетному залі таки було весело. Наш метрдотель (загалом хороший чоловік, хоч і суворий, це він забороняв нас пускати в банкетний зал) щоранку читав газету. Ресторан тоді був ще закритий для всіх, крім нас, офіціанток і метрдотеля. Метрдотель одягав на ніс окуляри і розгортав газету обов'язково на четвертій сторінці. Часом він тут-таки сердито згортав газету і починав за що-небудь розпикати офіціанток, але найчастіше жваво читав, бурмочучи собі під ніс і ковтаючи слова: «Сьогодні, бу-бу-бу, захист... м-м-м... на тему... бу-бу-бу... доктора наук...»

І тоді ще хвилину тому сонний ресторан наче прокидався. Всі починали бігати й метушитися, а метрдотель повагом складав газету і говорив:

— Велике діло преса! Завжди дізнаєшся, що де робиться. Ану, дівчата, швидше! Зараз он замовляти прийдуть.

І він не помилявся. Правда, часом він бубонів під ніс трохи інші слова: «Сьогодні, бу-бу-бу, захист м-м-м... на тему... бу-бу-бу кандидата бу-бу-бу... наук...» В таких випадках він ставав ще жвавішим і веселішим. А в ресторані вже все йшло колесом. Старожил ресторану, кіт Кузьма, пояснив мені, що кандидатські дисертації обмиваються бучніше.

Одного разу я так і заснув у банкетному залі, так і не дочекався, коли розійдуться наші гості. Знаєте, коли надихаєшся повітрям, насиченим парами різних «кальвадосів», голова обертом іде і в сон хилить. Словом, не дослухавши останніх тостів, я мирно заснув, і сон мій не міг потривожити шум в залі, бо я вже звик. Прокинувся від того, що хтось щось з-під мене тягнув. Це був метрдотель.

Я дуже злякався, бо знав, що метрдотель дуже не любить, коли хтось із нашого брата залишається спати в залі. Їсти — їж, а спати забивайся в куток. Словом, я прокинувся від того, що метрдотель щось тягнув з-під мене. Це щось було не то великою книжкою, не то папкою. Висмикнувши її з-під мене, метрдотель навіть на мене не нагримав. Він здув з папки мою шерсть і почав здирати з неї нігтем кубанський соус.

— Ну от,— говорив він сам до себе,— знайшлася. Добре, що знайшлася, а то там чоловік, мабуть, вже хвилюється, місця собі не знаходить. Кандидатська дисертація — це вам жарт?!

Як я дізнався пізніше, за дисертацією так ніхто й не заходив, і вона залишилася в підсобці припадати пилом.

Минали дні мого ситого й спокійного життя, і я навіть не підозрював, що доля знову готує мені перемену, цього разу вже передостанню. З якогось часу в нашому ресторані, в затишному куточку за столиком біля вікна, почав з'являтися один чоловік з веселою компанією. Звідки мені було знати, що той чоловік, опецькуватий, лисуватий, з маленькими очичками, майбутній хазяїн? Я зовсім не збирався нікуди йти з ресторану, але недаремно люди кажуть, що на віку, як на довгій ниві.

Спочатку мій майбутній хазяїн ні в кого не викликав інтересу, навіть в мене, хоч я найбільше любив лежати під тим затишним столиком. Але згодом появу Павла Якимовича (його так звали) чекали всі — від мене до метрдотеля включно, бо сам метрдотель казав, що такі, як Павло Якимович, приходять завжди не самі, а з цілою компанією. Компанія, правда, була не велика, але з'їдала і випивала за весь вечір чи не більше, ніж оті кандидати в банкетному залі разом взяті.

Я люблю, коли люди багато їдять,— тоді й нам, котам, більше дістається. Але вже так їсти...

Одна офіціантка якось пошепки сказала іншій, що вони їдять, як свині. Я ніколи не бачив, як їдять свині, бо ніколи не бачив живих свиней — все моє життя минуло в місті, але коли так їдять свині, то свині мусять бути страшенно великими і противними тварюками. Ласі шматки перепадали й нам, але я чомусь не став через це більше поважати цю компанію.

Найголовнішим серед них був Павло Якимович. Це я відразу ж зрозумів, бо помітив, що він замовляє все завжди сам, навіть не питаючи нікого, що хто буде їсти і пити.

Безперечно, він мав на це право, бо я ще помітив, що в кінці кожного вечора завжди платить він сам. Платить і щедро та недбало кидає «на чай» офіціанткам. Зате ж компанія, як приходив Павло Якимович, завжди дивилася йому в рот, завжди підтакувала йому і, здавалося, ворух-ни він тільки бровою, як всі вони кинуться за ним у вогонь та в воду. Розмови їхні були нецікаві і незрозумілі. Я запам'ятав тільки окремі слова, котрі вживалися найчастіше: «провернув», «організував», «дав лапу — взяв лапу», «дають — бери, а б'ють — тікай», «зівнув», «облапошили», «лівак», «забарабали», «шттовхнув наліво», «засипався», «ажур», «шито-крито», «докопалися», «хана», «липа», «комар носа не підточить».

Вчені кажуть, що ми, коти, спроможні розуміти і запам'ятати до двохсот людських слів. Це, безперечно, помилка. Ми розуміємо все. Часто, правда, ми вдаємо, що взагалі нічого не розуміємо. Це тоді, коли нам не вигідно розуміти. Проте ми не оригінальні. Так роблять і люди. Я веду це до того, що коли б Павло Якимович і ті, що були разом з ним, розмовляли звичайною людською мовою, мені б відразу стало зрозуміло, з ким маю справу.

Павло Якимович любив, щоб його слухали і не перебивали, слухали і підтакували. І його слухали, і не перебивали, і його слухали і підтакували.

Противно дивитися, коли кіт треться головою об брудний кобіт, в надії одержати шматок булки, вимоченої в соусі. Але вже зовсім нестерпно дивитися, коли людина — претендент на титул «царя природи»... Ат, краще про це не говорити! Людям видніше, на те вони й люди...

Одного вечора, який став переломним у моєму житті, я почув ім'я моєї майбутньої хазяйки.

...Вони пили як ніколи і швидко перепилися. Дехто вже клював носом так, ніби збирався проткнути тарілку, а дехто мав намір перебраться до мене під стіл, щоб вкластися спати. І тоді Павло Якимович почав пхинькати, як мала дитина. Це означало, що він став самокритичним.

— Нехороший я, п'яничка я, — пхинькав він, і сльози капали прямо в салат. — Вона мене любить, а я? А я вештаюся по ресторанах з такими паразитами, як ви, і пропиваю трудові гроші...

Хтось із компанії гикнув, хтось п'яно засміявся, але хтось і зауважив:

— Ну, не такі вже й трудові.

— Що? — схопився Павло Якимович і відразу ж став наче тверезішим.— Що? Не трудові? То пийте на свої трудові, а я за себе розрахуюсь і піду додому, до Тонечки, вона мене чекає, вона мене виглядає, а я тут... Ей, офіціантка, візьміть з мене, я йду!

І тут всі стали тверезими, почали стримувати Павла Якимовича, пробачатися, пропонувати випити мирову. Він трохи покомизився для порядку, дозволив влити в себе чарку горілки і залишився. Але, залишившись, знову почав пхінькати:

— Ну як я, п'яна морда, покажусь на очі Тонечці?

— Да-а,— протягнув хтось із тверезіших.— Антоніна Семенівна жінчина серйозна, може бути бенц.

— Може бути, може бути,— заплакав Павло Якимович.

— А щоб його не було,— провадив хтось із тверезіших,— треба їй купити подарунок. Жінчина за подарунок все простить. Я по своїй знаю.

— Подарунок, подарунок,— загорлала вся п'яна компанія,— подарунок вельмишановній Антоніні Семенівні!

Павло Якимович вже всміхався, хоч п'яні сльози все ще текли по його щоках і капали в тарілку. Але раптом він лягнув себе мокрою долонею по лобі і заплакав ще голосніше:

— Що ж ми, в чортового батька, купимо, коли вже дванадцята година і все зачинено кругом? Ой, боже мій, боже мій, що я буду робити! Вона ж мене вб'є!

Хтось, щоб заспокоїти його, запропонував купити тут-таки в ресторані торт, але в таку пору, перед закриттям, торта у ресторані вже не знайшлося. Вся компанія, як могла, заспокоювала Павла Якимовича, але це їй погано вдавалося. І тоді найзапападливіший з компанії вигукнув:

— Я знайшов подарунок для вельмишановної Антоніни Семенівни! Павло Якимович подарує їй оцього котика! — І за тими словами виволік мене з-під столу й підняв високо над головою. Я хотів було вирватись, але куди! Тримали мене міцно. Єдине, що мені залишалося, це хапонути мого нападника зубами за палець, що я й зробив не без задоволення. Потім мене запхнули у портфель, і так, мало не задихнувшись, я кудись довго їхав машиною.

Але «бенц» таки був. Вже дома Павло Якимович дістав мене з портфеля почав тикати мною під ніс товстій жінці, ніби я був не огрядним рудим котом, а букетиком фіалок. Моя нова господиня спершу плюнула мені межі

очі, потім вліпила здорового ляца Павлові Якимовичу і заверещала:

— Гр'яндига нещасний! Гроші виносиш, а котів мені зносиш? На біса мені твій кіт, такий дурний, як і ти?

Це мене образило, і дуже мені захотілося вп'ястися всіма своїми пазурами в її розмальоване обличчя. Але я стримався, бо тоді вже вмів володіти собою.

...Тієї ночі, хоча й був зовсім не голодний, зі злості впіймав мишу і скрутив їй в'язи. В житті завжди так трапляється, що за поганий настрій одних розплачуються інші.

А потім я прижився. Моя нова хазяйка не те що любила мене, а, мабуть, просто пишалася мною. Їй приємно лоскотало пиху усвідомлення того, що у неї є такий незвичайний, ситий, гарний кіт. (Я не задавака, але ціну собі знаю). Коли до неї приходили гості (переважно дружини отих, що пили у ресторані на гроші Павла Якимовича), вони одна поперед одної кидалися гладити мене, брали на руки, примовляли:

— Ах, яка прелесть! Ах, який котик! Де ви дістали його?

І тоді, підібгавши губи, хазяйка казала писклявим голосом:

— Десь Павло Якимович організував.

Всі починали прицмокувати язиками і примовляти:

— Ой молодець Павло Якимович, ой молодець! І все ж то він вмів організувати! І все в дім, все в дім, і дім у вас — як повна чаша!

Антоніна Семенівна при цих словах зовсім розпливалася.

...Дім наш (я кажу наш, бо відтепер він став і моїм домом) був справді повною чашею. Стояв він у садку, де я так любив ганяти горобців, мав веранду і багато вікон. А в самому домі теж було безліч усього дорогого і дуже красивого. Було де полежати, було об що почухатись. Тільки Антоніна Семенівна чомусь дуже не любила, коли я чухався об полірований сервант або починав точити кігті об великий килим на підлозі. А так — можна було жити і жити непогано. Одне мене турбувало, що я почав по троху жиріти й опускатися. Це пояснювалось, мабуть, тим, що я не бачив нових, цікавих людей, а котів теж поблизу не було. Відверто кажучи, десь у глибині своєї котячої душі я зневажав і своїх теперішніх хазяїв, і їхніх гостей. Мені чомусь здавалося, що вони хоч ситі, одягнені і час-

то голосно сміються, але живуть якось не так, як личить людям. Та що там казати, коли я, звичайний рудий кіт, знав більше слів, ніж знали вони. І оці їхні «провернув», «організував», «дав — лапу, взяв — лапу» мені досить-таки набридли, тим паче, що навіть я свої примітивні думки не міг би висловити такою кількістю слів.

Одного чудового дня (думаю, що для Павла Якимовича й Антоніни Семенівни цей день не був таким прекрасним, як для мене) біля нашого дому зупинилася дуже красива машина: синя з червоною смужкою. І з тієї машини вийшли свіжі люди. Їхні чоботи блищали і пахли приємно, але дуже різко, так що я кілька разів чхнув. Свіжі люди засміялися і пройшли через веранду і кімнату. Я не знав, про що свіжі люди говорили з Павлом Якимовичем, але десь так через годину я побачив, що він вийшов разом з ними, сів у машину і кудись поїхав. Що він поїхав, мене не здивувало анітрохи, до нашого дому й раніше під'їздили машини, і Павло Якимович кудись їхав. Мене здивувало, що він сідав у машину з таким виглядом, ніби його везли не в ресторан, а кудись в інше місце. Ще більше мене здивувало, коли я побачив, що Антоніна Семенівна плаче. Вона взагалі ніколи не плакала, а коли сердилася, то червоніла і починала верескливо кричати.

А потім прийшли гості... Тільки це були вже не ті гості, хоч я й знав кожного. Ніхто з них не сказав, що я «прелесть» і «милий котик». На мене взагалі не звернули уваги. Розмова весь час йшла про те, що Павло Якимович «засипався» і його «забарабали». Я не розумів чому, чим і коли він міг засипатися? Адже він живий і здоровий, на моїх очах сів у машину і кудись поїхав з такими приємними, веселими людьми. Мене навіть здивувало, що такі симпатичні люди мають з ним справу і навіть катають його на машині.

Ще через кілька днів кудись поїхала Антоніна Семенівна. Вона не попрощалася зі мною і залишила в домі безліч речей.

Так я зостався сам. Кілька днів був повновладним хазяїном дому. Але така повнота влади мене зовсім не тішила, бо за останні роки я звик до смачних речей, а тут доводилось снідати, обідати, вечеряти худими мишами. Худа миша не дуже смачний продукт. Але хіба можуть бути вгодовані миші в пустому домі?!

І як же я зрадів, коли знову в нашому дворі зазвучали людські голоси! Люди були незнайомі мені, але я чомусь

відразу відчув, що це хороші люди. І потім виявилось, що я зовсім не помилився. Спершу вони не помітили мене, а коли помітили, один сказав:

— А з цим інвентарем що робити? Ач, який худий!

— Хай залишається, — відповів другий. — Буде дітям забавка. Мені чомусь здається, що він не такий злодій, як його хазяїн.

І я залишився...

І зараз я живу з дітьми. Їх багато в нашому домі, вони хороші. Вони люблять мене, і я люблю їх. Я ніколи не ображаюсь на них, навіть тоді, коли вони завдають мені болю, бо я знаю, що вони це роблять не через жорстокість, а просто тому, що багато бігають, багато сміються, багато пустують, ростуть. І я знаю, що всі вони виростуть великими і розумними. І ще я знаю, що коли вони виростуть, вже не буде на світі багатьох, багатьох дурниць, які заважають людям жити легко, просто, весело і щасливо. А коли живеться краще людям, то й нам, котам, коло людей живеться непогано. Бо і в мене підрастають діти. І я думаю про них. Може, для когось це просто смішні руді кошенята з тонкими гострими хвостиками, але для мене це діти. Мої.

А загалом у мене зараз не життя, а ковбаска. Люблю, грішний, ковбаску.

1969 р.

Загадка синього коміра

Сатирична мікроповість

ПЕРШИЙ ЛИСТ ПЕНСІОНЕРА-ЕНТУЗІАСТА
НИКОДИМА ЗАХАРОВИЧА БОВОШКА
СВОЄМУ ВЧЕНОМУ СУСІДОВІ

«Дорогий мій і шановний Іване Микитовичу! Минув лише тиждень, як Ви поїхали до себе в столицю, як спорожнила Ваша дачка, а мені здається, що з того часу вже рік минув. Так і ввижається, як ходили ми з Вами в гори, як бродили чагарями, і я чим міг був корисним Вам, а у Вашій особі — й науці. Звичайно, я розумію, що мій вклад в розвиток нашої передової зоологічної науки дуже скромний, і я в наших з Вами дослідницьких експедиціях годен хіба що на роль маленького лаборанта, але мені приємно,

що й я можу бути чимось корисним як пенсіонер-ентузіаст. Як обіцяв Вам, так і роблю; денно й нічно спостерігаю за природою. І за живою, і за неживою, бо після знайомства з Вами я почав розуміти: те, що здається спершу мертвим, — може виявитись насправді живим, і навпаки. Словом, за навколишньою природою я спостерігаю. Мушу повідомити Вам, що в паркані Вашої дачки хтось виламав дошку. Я, звісно, здогадуюсь, хто це міг зробити, але це тільки моя гіпотеза, а Ви мене не раз вчили, що на підставі тільки одного вихопленого і всебічно не вивченого факту ще не можна робити серйозних висновків. Простежу, як шкідник виламає другу дошку і тоді це, можна сказати, вже буде теорією, і тоді я заявлю в селищну Раду.

Корову старої Ковальчучки покусав собака, але корова нічого, не сказала, бо собака не був скажений. Та це факт для науки не дуже цікавий, хоча і собака, і корова належать, безперечно, до фауни, а Ви мене вчили спостерігати за фауною і все цікаве повідомляти Вам.

Я пам'ятаю, як Ви розповідали мені про видатного німецького вченого Альфреда Брема, скільки у нього було різних кореспондентів на місцях і скільки вони йому повідомили цікавих фактів з життя живої фауни. Ви ще сказали, що коли б не ті низові кореспонденти, то Брем ніколи б не зміг написати такої повної, всебічної і багатотомної енциклопедії з життя живої фауни. Тому Ви пробачте, коли я щось трохи не так напишу або напишу зайвого. Воно ж може статися і так, що на перший погляд, як для обивателя, цей факт дрібний, а для науки, може, йому й ціни нема. Тут таке діло. Я хоч і не вчений, як Ви, але й не обиватель, отже, писатиму все оптом, а Ви вже собі там самі розберете, що варте уваги, а що ні. Між іншим, теля від тієї корови, що її покусав собака, дуже любить жувати трикотажну білизну. От повісьте на вірьовку, пробачте, звичайні полотняні спідні — воно в той бік не повернеться, а повісьте трикотажну майку — зжує до рубчика. Чим пояснити цей феномен?

Пригадуються мені також наша розмова і про йоті (чи йоті, от вбийте, забув, як правильно пишеться), ну, Ви знаєте, кого маю на увазі — снігову людину... Може, ви будете сміятися, може, мій лист здасться Вам антинауковим, але щось мені здається, що в наших краях завівся цей йоті, чи йоті, чи як там його, — словом, снігова людина. Здавалося б, де йому взятися? Сніг у наших горах

тане ще в квітні, і що цей... снігова людина робить у літні місяці — мені навіть важко уявити. Але він є. Я сам бачив його своїми очима. Дикий, патлатий, стояв на камені. Коли я підійшов ближче, він схопився і великими стрибками чкурнув у гори, в напрямку лісу. Ну, Ви мене розумієте, куди він біг, ми з Вами там не раз вивчали природу. Повірте моєму досвідові, нормальна людина, або, як Ви казали, гомо сапієнс, так бігти не втьопна, та й чого їй так бігати? Дачник, та ще й проти ночі, у ліс не побіжить, та ще й сам; курортники, якщо й бігають в цьому напрямку, то не так швидко. Причому — парами і вдають, ніби збирають квіточки. Дикун, який із сім'єю без путівки приїхав, ні з того, ні з сього по горах та лісах теж бігати не буде. Чого він туди пхатиметься? Він в цей час вже стоїть в черзі в ідальні самообслуговування в надії повечеряти вчорашніми млинцями. Хуліганів, як Ви знаєте, у нас немає, ніяких карних злочинців теж. Що ж то могло бути? Отож-то й воно! Може, мені цей факт і не дуже б запав у пам'ять, коли б тієї ночі не пропала з віршовки трикотажна синя сорочка, майже нова. І тоді я зв'язав докупи (як Ви і вчили) два факти для того, щоб зробити певний висновок.

Я зв'язав докупи теля і цього йєті (чи йоті) і логічно дійшов висновку: коли теля як представник живої фауни може жувати трикотаж, то чому йєті, чи йоті, теж як представник живої фауни, не міг зжувати трикотаж до рубчика? Буду закінчувати свого листа і просити Вас, щоб Ви порадили мені, як далі вести спостереження. Про все пове, що тільки трапиться в моєму полі зору, я негайно ж повідомлю Вам.

З глибокою пошаною Ваш Никодим Бобошко»

ТЕЛЕГРАМА,
ЯКУ ДІСТАЛА ЗОЯ ПЕТРИЧ ВІД МАМИ

«Виїзди крп. Він районі Великої Ялти крп. Цілую крп.

Мама»

КІЛЬКА РЯДКІВ ІЗ ЩОДЕННИКА
ВІТЬКИ КАШАЛОТА

«Він, мабуть, чекає на резидента. Цікаво, коли вони зустрінуться? Передавача у нього, мабуть, немає, бо інакше б його давно запеленгували. Він дуже обережний. Тепер він не відкритийся. Головне — його не злякати.

Майор Пронін у таких випадках радить: терпіння, терпіння і ще раз терпіння. А майору Проніну вірити можна».

ЗАПИСКА, ЗНАЙДЕНА ПІД КАМЕНЕМ

«Гога, май совість. Здохну!!!

Твій Віт»

РЕЗОЛЮЦІЯ НАЧАЛЬНИКА РАЙОННОГО ВІДДІЛУ МІЛІЦІЇ
КАПІТАНА РУБАЙЛА НА ЗАЯВІ ГРОМАДЯНКИ КОВАЛЬЧУК

«Т. Коропчик! Розберіться в респі-респі, де подівся глечик молока з погребця громадянки Ковальчук. Майте на увагу, це вже др. її заява».

ДРУГА ЗАПИСКА,
ЗНАЙДЕНА ПІД КАМЕНЕМ

«Не здохнеш. Дихай свіжим повітрям.

Гога»

З ПОЯСНЮВАЛЬНОЇ ЗАПИСКИ ПРИБИРАЛЬНИЦІ ПОСУДУ
УДАЛЬНІ САМООБСЛУГОВУВАННЯ № 273 РИТИ ПИРІЖКОВОЇ

«Я чергувала увечері 13 серпня, а не 14-го, і де поділася каструля з дванадцятьма чебуреками, не знаю. А взагалі у нас робиться чортій-що. Лідка розбила п'ять тарілок і погнула тацю, і їй нічого, а я мушу відповідати за чийсь чебуреки з каструлею».

ЩЕ КІЛЬКА РЯДКІВ ІЗ ЩОДЕННИКА
ВІТЬКИ КАШАЛОТА

«Це щось нове. Не думав я, що фотооб'єктив можна монтувати в звичайній каструлі. Чіпати я її не буду, може, вона замінована. Але він нервує і через це втрачає обережність, інакше каструля не скотилася б до моїх ніг».

ЛИСТ ВАВИ ДО НАТИ

«Дорога Наточко! Вже три дні як я тут, у цьому кемпінгу. Нудьга, мушу сказати, така, що верне щелепи. Цікавих людей немає. Самі якісь баняки. Тут хоч би персидська шахиня Нефертіті була, так вони б і на неї не звернули уваги, хамули. І за всі ці дні мені навіть потанцювати не вдалося, бо де тут потанцюєш, коли всюди одні каменюки. Але мушу сказати тобі таємно, що була у мене тут одна романтична зустріч. Ні, ні, ти тільки нічого не подумай, я ж тебе знаю, ти ж потім на весь Хрещатик розплещеш.

Ми з ним навіть не знайомі, і я не знаю, хто він такий. Він вийшов мені назустріч просто з лісу як молодий бог і раптом остовпів. Не буду хвалитися, але ти все зрозумієш, коли я розповім, що на мені був той канадський джемпер, привезений з Австралії (сірі яблука на теракотовому фоні), джинси в обтяжечку, на ногах ті мої паризькі сандалети, що Тука привіз з Лейпцігського ярмарку, а на шиї... Я зараз добре не пригадую, що у мене було на шиї, але щось, видно, було, бо я ж тобі кажу, він буквально остовпів. Бачила б ти, яка в нього чорна борідка кущиками! Ну просто старик і море! Одягнений дуже недбало, що, на мою думку, свідчить про його дуже високу інтелектуальність. А якими круглими зробилися його очі, коли він мене побачив! Він якийсь дивний, цей мій лісовий бог (після нашої зустрічі я так почала його називати, хоч це була наша перша й остання зустріч). Глянувши на мене, він тихо охнув і в ту ж мить зник. Я довго думала, хто це такий, і певна, що це відомий кіноактор і саме входить у роль. Правда, на Баталова чи на Смоктуновського не схожий, але це якась, видно, нова зірка, і я буду не я, коли з ним не познайомлюсь.

Ага, згадала! Натко, якщо пропаде мій червоний пояс, то я тобі одірву голову і повішу тебе на ньому. Цілую, цілую, цілую!

Твоя Вава»

з листа зини до нині

«Хоч ти, Нінко, і паразитка, зіпсувала навіки моє життя і сімейне щастя, але все одно приїзди, і коли можеш, то скажи Райці, хай приїздить, хоч і вона паразитка і зіпсувала твоє щастя».

ЗАПИСКА, ЗНАЙДЕНА ПІД КАМЕНЕМ

«Гого! Що у тебе зараз росте на тому місці, де раніше була совість?»

Твій Віт»

з доповідної нічного сторожа карпа сидоровича дрімляка

«...А коли я схопився й остаточно зорієнтувався, то зрозумів, що воно стрибнуло десь з боку професорської дачі, та так, що дошки затріщали. Воно, мабуть, чогось злякалося. А чого йому лякатися, коли Кабанюків собака

ніколи не гавкає вночі. Що то було, я так і не знаю, але так думаю, що оті танці під радіолу до 12-ї ночі до добра не доведуть і добрим людям спати не дають...»

КЛАПТИК ГАЗЕТИ «ЗА АКТИВНИЙ ВІДПОЧИНОК»,
РЕДАКТОР ЯКОЇ СКАЗАВ, ЩО КОЖНА ГАЗЕТА МУСИТЬ МАТИ
ЧИТАЧА, БО ІНАКШЕ ВОНА НЕ ГАЗЕТА, І ЗВЕЛІВ
ГАЗЕТУ ПОЛІПШУВАТИ

«У Південній Америці живе плем'я індіанців, що все бачать у перевернутому вигляді, тобто догори ногами. Але це не заважає індіанцям бути чудовими мисливцями і влучно стріляти з лука догори ногами. Цікаво знати, що й у нашій місцевості є чимало цікавого. Наш земляк, вчений-натураліст на громадських засадах Никодим Захарович Бобошко, розповів нашому кореспондентові: «Я займаюсь вивченням рідної природи на громадських засадах і мушу відзначити, що природа Південного Криму, особливо у нашій місцевості, дуже цікава. Маю всі підстави вважати, що в наших лісах, які ростуть на наших горах, крім офіційно існуючих тварин, тобто, висловлюючись мовою науки, офіційної фауни, існує загадкова істота, яку ми можемо умовно назвати поки що не вивченою формою вищих мавп...»

ЩЕ ОДНА СТОРІНКА ІЗ ЩОДЕННИКА ВІТЬКИ КАШАЛОТА

«Я веду далі спостереження за ним. Догадки мої підтверджуються. Він хоче змінити свою зовнішність і тому обростає густою бородою. В книжках про майора Проніна такі випадки згадуються. Грузин, що продає на базарі персики і лісові горіхи, у мене теж на підозрі. Мені чомусь здається, що вони мають між собою якийсь зв'язок. Резидент усе ще не з'являється. Думаю, що я його не проморгаю, і тоді вдасться накрити всю зграю разом...»

РЕЗОЛЮЦІЯ НАЧАЛЬНИКА ВІДДІЛУ МІЛІЦІЇ РУБАЙЛА
НА З'ЯВІ КІОСКЕРКИ ТАУСИ ЖИВЕЦЬ ПРО ПРОПАЖУ
БАЧКА МОРОЗИВА

«Т. Коропчик! На Вашій ділянці почастишали дрібні крадіжки, чого раніше у нашому місті не спостерігалось. негайно вживіть заходів. Перевірте роботу нічного сторожа Дрімляка, бо у мене є підозра, що він спить на робочому місці».

ЗАПИСКА, ЗНАЙДЕНА ПІД КАМЕЛЕМ

«Гога! Заради всього святого піди в аптеку і купи мені щось від ангіни і протипроносного. Вмираю.

Твій Віт»

З ЛИСТА АБОРИГЕНКИ МІСТА ТЕКЛІ ЮХИМІВНИ КАБАЧКОВОЇ
ДО ЇЇ СВАХИ

«А тепер люди не ті. Молоді не поважають старих, а курортники взагалі якісь божевільні. Ходила вчора нарвати травички для своєї Маньки, вона, нівроку, доїться справно, то одного такого бачила. Сидів обірваний під кущем, заріс, чортяка, до очей бородою і їв із цинкового бачка морозиво руками. Було за нашої пам'яті щось подібне?! Ті прокляті стилияги ще й не до такого додумаються. Хіба він, патлань чортів, не міг зайти у їдальню і попоїсти борщу, як усі люди?! На морозиво у нього, бач, гроші є, а на борщ не вистача...»

З ЛИСТА «ДИКОГО» КУРОРТНИКА ПАНАСА ТРОХИМОВИЧА
МАРТИНЮКА ДО СВОГО ЗНАЙОМОГО

«Мене як переконаного атеїста, секретаря атеїстичної секції нашого місцевого товариства «Знання» не могли, звичайно, не зацікавити релігійні настрої місцевого населення. Мушу відмітити, що процент віруючих тут так само незначний, як і в нашому місті. Але дика природа: заповітні ліси, гори, скелі — не можуть не викликати містичних настроїв, і я підозрюю, що серед місцевих жителів є окремі індивідууми, яких тягне до дикої природи, висловлюючись мовою церковників, — у скит. Одного такого анахорета я бачив, гуляючи в лісі. Зарослий, обдертий, з фанатично-релігійним блиском в очах, він сидів на камені і пожирав зелені плоди груші-дички, уявляючи, мабуть, що їсть акриди з медом. Угледівши мене, анахорет здригнувся і зник у лісі».

З ОГолошення, надрукованого в газеті
«ЗА АКТИВНИЙ ВІДПОЧИНОК»

«Хто знає місцез перебування громадянина Віталія Сидоревича Хвостюка, 1935 року народження, прошу повідомити на адресу: «Місто Тюмень, вул. Кропоткіна, 19/11, кв. 13, Аделаїді Кононівні Красних».

«Дорогий Іване Микитовичу!

Спостерігаючи за живою природою, у мене всі спостереження звелися до спостережень за одним-єдиним представником цієї живої природи, а саме: за сніговою людиною йеті (чи йоті). Тепер у мене більше немає абсолютно ніяких сумнівів у тому, що такий феномен існує в природі. Я бачив його на власні очі... Але спершу бачив тільки його сліди на веранді. Сліди схожі на людські, таке враження, ніби по веранді ходила боса людина сорок четвертого розміру (це я маю на увазі розмір взуття) і ногами мокрици. Я заміряв сліди і замалював їх у спеціальний зошит, де нотуються всі мої спостереження.

Наявність босих слідів людських мокрих ніг мене насторожила, бо сам я ношу тридцять дев'ятий розмір черевиків, а дружина моя тридцять сьомий. Ніхто з босих людей, а тим паче вночі, до нас ніколи не приходив. Отже, сама логіка говорить за те, що сліди ці належать йоті (чи йеті). Все, що я встиг за цей час прочитати про снігову людину, знайшло своє практичне підтвердження у цьому випадку. Йеті (чи йоті), за свідченням очевидців, завжди мають звичку вночі, коли всі сплять, шастати в будинках, льохах та сараях у пошуках чогось їстівного. Тут я пригадав, що громадянка Ковальчук (Ви її знаєте, вона Вам носила молоко) скаржилась моїй дружині на те, що хтось вкрав у неї (у громадянки Ковальчук) з погребка два глечики молока, в результаті чого вона (гр. Ковальчук) написала заяву у міліцію. У мене зникли останні сумніви, і залишилось тільки візуально побачити своїми власними очима йеті (чи йоті), щоб переконатися, що це не фікція, а факт.

І я його побачив. З тієї години я кожної ночі почав спати на веранді, кладучи біля розкладушки сокиру на предмет самооборони. Він (йеті, чи йоті) мусив прийти неодмінно, бо вже знав сюди дорогу, про що свідчили його сліди сорок четвертого розміру.

Але розповім усе докладно. Того дня я купив цікаву книжку «Вчись робити сам» і вирішив спробувати за порадами, надрукованими у тій книжці, виготовити домашнім способом гуталін. Для цієї мети у дворі розклав невелике вогнище і на триніжці прилаштував банячок. Склавши у банячок напівсировину, яка мала являти собою

вихід готової продукції для виробництва гуталіну, я повернувся на веранду і там мав необережність заснути. Напівсировина собі кипіла, а я собі дрімав, аж доки вогнище зовсім не згасло. Тим часом наступила справжня ніч. Я вже хотів підкласти трохи дрівець, щоб мій гуталін вкипів краще, коли побачив його!.. Він крався через двір. Йшов на задніх ногах, як і личить високоорганізованій мавпі, хоча його напівзігнена фігура свідчила про те, що він ще не людина. Йоті (чи йеті) прямував просто до банячка, що вистигав на триніжці. Я затамував дихання і не відривав від нього очей, хоча, мушу сказати, бачив я його не дуже виразно, бо ніч була немісячна. Але силует, загальні обриси фігури я роздивився дуже уважно. Йеті (чи йоті) запусив у банячок з гуталіном свою передню кінцівку і, зачерпнувши чорної маси, поніс до рота. Цілком зрозуміло, що гуталін, та ще й недоварений, не до смаку навіть вищій мавпі. Мій піднаглядний почав плюватися (ну, зовсім, як людина) і щось нерозбірливо бурмотів, мабуть, висловлюючи своє незадоволення. Зрозумівши, що в дворі не знайде нічого їстівного, йоті (чи йеті), плюючись і бурмочучи, пішов геть, перестрибнувши через хвіртку.

Як бачите, шановний Іване Микитовичу, ми з Вами маємо факт, який затулить рота тим скептикам, котрі ще й досі сумніваються в наявності серед живої фауни такого індивідуума, яким безперечно є снігова людина. Тепер Ви можете сміливо виступати на вченій раді з цікавою заявою про наявність у наших краях так званої снігової людини.

Дорогий Іване Микитовичу! Як Ви мені порадите, чи варто встановлювати у мене на подвір'ї мисливський капкан (або кілька) на предмет відлову окремих екземплярів снігової людини? Чи не буде це небезпечно для науки, бо капкан може пошкодити цінному екземплярові нижню кінцівку і тоді цінний екземпляр буде некомплектний, що знову дасть скептикам підстави для сміху? А може, слід поставити у дворі приманку із снотворним? Щоб він попоїв і заснув. Тільки я не знаю, як на нього подіє люмінал, а у мене, крім люміналу, немає нічого. Знову ж таки, приманку він з'їсть тут, а розбере його люмінал і засне він десь кілометрів за п'ять звідсіль, у лісі. Шукай його потім. Тому прошу, дорогий Іване Микитович, порадьте, що мені робити.

Зостаюсь Вашим лаборантом на громадських засадах.

Никодим Бобошко»

ІЗ ЩОДЕННИКА ВІТЬКИ КАШАЛОТА

«Вчора цілий день просидів біля сосни з чорним відбитком п'ятірні на стовбурі. Безперечно, це його умовний знак. Чому ж не прийшов резидент? Тут щось не так. Невже я погано замаскувався?».

З РАПОРТУ ДІЛЬНИЧНОГО УПОВНОВАЖЕНОГО СТАРШИНИ МІЛІЦІ КОРОПЧИКА

«...А потім громадянин з бородою, який уперто не хотів називати свого прізвища, вирвався і дременував у напрямку моря. Я побіг за ним, але мене випередили сім вищепоіменованих громадян. Вони догнали громадянина з бородою і почали його ображати дією через нанесення фізичних побоїв за допомогою речових доказів, які додаються до цього рапорту, а саме: парасольками, сумочками, а громадянка Зоя Михайлівна Вертич навіть туфлею. Звертаю увагу на те, що туфля у неї була на шпильці, і після образи дією, завданої такою туфлею, громадянин з бородою міг зостатися без очей. Причому громадянка Параска Пилипівна Вертич, мати вищепоіменованої громадянки на шпильках, підбурювала всіх громадян не одноразовими вигуками: «Так його, дівочки, паразита, так! А хай не жениться в кожному місті!» Мої спроби внести якусь організованість у цю справу особливих успіхів не мали, хоч я й сюрчав з усієї сили. Тоді громадянин з бородою, не витримавши образ, знову вирвався і знову кинувся тікати. Він таки б добіг до моря і кинувся б у воду. Але цього йому не дав зробити громадянин Вітька Кашалот, чотирнадцяти років, що проживає по вул. Індустріальній № 18. З криком «Тримайте шпигуна!» громадянин В. Кашалот кинувся під ноги невідомому громадянину з бородою. Тут всі вищепоіменовані громадянки знову накинулися на громадянина з бородою і продовжували його ображати дією, а Кашалот В. одірвав йому комір синьої трикотажної сорочки з криком: «Не вбивайте його, він мусить виказати резидента!» Тоді я з допомогою ефрейтора міліції т. Пантелеймонова і двох дружинників — тт. Горбатюка і Півника — затримав всю групу і привів їх у відділення».

ІЗ СВИДЧЕНЬ ВІТЬКИ КАШАЛОТА

«Комір я йому відірвав для того, щоб він не отруївся. Шпигуни мають звичку зашивати в комір ампули з ціаністим калієм, а коли їх затримують, то вони різкою мірою жують і вмирають. Цей діяв не один. Я помітив, що

він діяв не один. У нього є спільник, той грузин, що торгує на базарі персиками і лісовими горіхами. Я можу того грузина впізнати, і його потрібно негайно затримати».

ІЗ СВИДЧЕНЬ ГРОМАДЯНКИ ПАРАСКИ ВЕРТИЧ

«Каже, паразит, я, каже, вашу Зовчку люблю, як Петрарка Беатріче. Це у мене записано, як він казав. І каже, я, мамашо, з серйозними намірами хочу на вашій дочці женитися, тільки ви, каже, мамашо, дайте поки що мені сто карбованців на обручки для мене, себто жениха, і для Зовчки, себто нареченої, бо у мене, каже, на акредитиви така сума крупна, що ваша, каже, зачухана оцадкаса такої суми неспроможна видати, каже. І спершу я дала, а потім мене якийсь черв'ячок почав під ложечкою смоктати. Смоктав, смоктав, смоктав, а потім я кинулась за ним услід, а потім дала Зовчці телеграму...»

ІЗ СВИДЧЕНЬ ГРОМАДЯНКИ ЗІНИ ЛЮБЧИК

«Клявся і божився, що ніколи ні на кому не женився і навіть не знає, як це робиться, а коли я йому повірила, то він оженився на мені і другого дня після весілля зник, прихопивши з собою мої майже нові туфлі і китайський термос».

ІЗ СВИДЧЕНЬ ГРОМАДЯНКИ НІНИ ЗУБЧИК

«Ми познайомились на танцях, і другого дня я його так покохала, що захотіла вийти за нього заміж і вийшла. Звідки мені було знати, що він вже оженився на Зінці?»

ІЗ СВИДЧЕНЬ ГРОМАДЯНКИ РАІСИ КУПЧИК

«Його весільний подарунок — туфлі і китайський термос — я, коли про все дізналася, повернула Ніні, а вона сказала, що це речі не її, і так ми дізналися, що він був одружений ще й на Зіні, а громадянок Гайну Сполах, Гайлину Волох і Юлію Степкову я не знаю, бо він одружився з ними у другому місті».

ІЗ СВИДЧЕНЬ ГРОМАДЯНИНА ГЕОРГІЯ СПЕКУЛЯШВІЛІ

«З громадянином Віталієм Хвостюком сиділи ми разом у Архангельську, де я відбував покарання за дрібну спекуляцію, а він за дрібне хуліганство. Потім випадково зустрілися тут. Він спершу жив у готелі, а потім, зустрівши випадково на вулиці свою майбутню тещу, втік у ліс, нерви у нього не витримали. Йому треба було б кудись тіка-

ти далі, але у нього не вистачало грошей на квиток, а я йому не поспішав давати, бо знаю — це такий хлюст, що зажилить. Ну, що було, те було, серце у мене не камінь, і я клав під великий камінь дещо з продуктів харчування, щоб він не вмер з голоду. Але апетит у нього вовчий, і Хвостюк дійшов до таких низин морального падіння, як дрібні крадіжки. З усією серйозністю доводжу до вашого відома і попереджаю, що і синю трикотажну сорочку (в горах йому було холодно), і два глечики молока, і каструлю з чебуреками, і бачок з морозивом було вкрадено ним особисто. Кражі ці не групові, і прошу мені це діло не шити, бо я теж закони знаю. І взагалі відмежовуюсь від цього аморального типа».

ІЗ ЗАЯВИ ГРОМАДЯНКИ АДЕЛАУДИ КОНОНІВНИ КРАСНИХ,
ЩО ПРОЖИВАЄ У М. ТЮМЕНІ, ПО ВУЛИЦІ КРОПОТКІНА,
БУДИНОК 19/11, КВ. № 13

«Прошу товариша начальника міліції прийняти мене і вислухати мене про мого чоловіка Віталія Хвостюка, який вже три роки не платить аліментів на двох дітей».

З ТРЕТЬОГО ЛИСТА ПЕНСІОНЕРА-ЕНТУЗІАСТА
НИКОДИМА ЗАХАРОВИЧА БОБОШКА ДО СВОГО ВЧЕНОГО СУСІДА

«...Трапилась прикра помилка, яка могла завдати дуже великої шкоди нашій передовій зоологічній науці, бо виявилось, що це був і не йеті, і не йоті, а ортодоксальний аліментник, якого затримала міліція. Синю трикотажну сорочку мені повернули, правда, без коміра».

1971 р.

Γοβιστι-
ναυρητι

Γλαυρητι

Багато, багато, багато золота

Фантастично-пригодницька
повість-памфлет

«Перекажи своєму володареві,— сказав Фернандо Кортес до посланця імператора Монтецуми,— щоб він прислав нам багато, багато, багато золота, тому що я і мої супутники страждаємо хворобою серця, яку може вилікувати лише золото і більше ніщо...»

Історичний факт

ВУСТРІЧ У КАВ'ЯРНІ «МЕТЕЛИК»

Власне, це була не кав'ярня. Ще зовсім недавно «Метеликом» називався бар третього ґатунку з дуже сумнівною репутацією. Але з того дня, як Данієль Слоуп почав домагатися, щоб у магістраті Грібтауна орендувати стоянку для машин, буйний бар робив потуги перетворитися на скромну інтелігентну кав'ярню.

Данієль Слоуп замінив тільки вивіску. Шинквас бару залишився шинквасом бару, і постійні клієнти «Метелика» не помітили особливих змін. А для Данієля Слоупа почалися марудні дні, сповнені тривоги і протиріч. «Метелик» мусив змінити не тільки вивіску, «Метелик» мав змінити репутацію. Негоже кандидатів у поважні бізнесмени виступати свідком по нескінченних поліційних судах після п'яних бешкетів і стрілянини.

Боротьба протиріч доводила Данієля Слоупа до відчаю. З одного боку, «Метелик» повинен був залишатися «Метеликом». Його основні клієнти не повинні були відчувати ніяких змін і незручностей, бо кожен клієнт — це перш за все гроші. Але, з іншого боку, в Грібтауні мешкало чимало святенників з пісними фізіономіями, які корчили з себе аристократію та інтелігентів. (При цьому слові у Данієля Слоупа починала сіпатися ліва щока й сива щетина на плескатій голові ставала сторч, як у дикого кабана).

Святепники-Інтелігенти вернули носа від «Метелика», і, мабуть, жоден з них не дав би руки його хазяїнові. Більше того, ці прокляті ліберали видавали газету «Ієрихонська труба Грібтауна», й ця газета, як тільки випадала нагода, обсмалювала «Метеликові» крильця. Маючи скромний намір так чи інакше стати власником стоянки, Данієль Слоуп зробив, як йому здавалося, дуже хитрий хід конем. За чималеньку суму йому вдалося надрукувати саме на сторінках «Ієрихонської труби Грібтауна» некролог бару «Метелик» і повідомлення про народження кав'ярні «Метелик».

Газета «Ієрихонська труба Грібтауна» була принципова. Коли б Данієль Слоуп заплатив меншу суму, ніж та, на яку газета оцінювала своє резюме, він на власній шкурі б відчув, що таке журналістська принциповість. Але Данієль заплатив стільки, скільки було треба, і все обійшлося гаразд. До того ж постійні клієнти «Метелика» ніколи газет не читали й ренегатства Данієля Слоупа не помітили.

Трохи гірше було з поліцією. Сержант Мак-Грегор являв собою прикрий виняток з правила. Винятки існують для того, щоб ними підтверджувати правила, але Данієлю Слоупу було від того не легше. Проклятий Мак-Грегор не пив нічого, крім томатного соку, й уперто не брав хабарів. Тут Слоупу не поталанило. Й коли надходила та година, коли треба виштовхувати активних відвідувачів і зачиняти бар, Мак-Грегор накладав цю неприємну місію на самого Данієля Слоупа: ти, мовляв, хазяїн, ти й турбуйся, щоб твої гості вчасно залишили бар, якщо не хочеш платити штрафу.

Словом, останнім часом власникові бару-кав'ярні «Метелик» Данієлеві Слоупу жилося не дуже весело.

Слоуп посміхався з інерції і намагався показати люб'язність теж з інерції. Якби на те його воля... Але годі! Бо саме в ту мить, коли ладиком, ладиком Слоуп спроваджував останнього підпилого й збирався вже зачиняти свій бар чи то пак кав'ярню, виявилось, що п'яничка, котрого тільки-но виштовхнув, був лише передостаннім. Останній рішучим рухом плеча відтер від дверей Слоупа і зайшов до кав'ярні. Данієлеві це не сподобалось, але він змовчав. Хто його знає, може, оце зараз зайшов до кав'ярні саме той, хто щасливо вплине на його долю.

Відвідувач, не виймаючи рук із кишень плаща, пройшов до шинквасу й недбало кинув:

— Так, я хочу! Я хочу з вами поговорити, пане Поперечний!

Настала тиша. Чутно було, як десь на кухні капає вода з крана, як б'ється крильцями метелик об плафон, як шелестить новенький плац відвідувача. Але Данієль Слоуп не чув навіть цього. Він почув тільки, як затуркотіла в нього у скронях і вухах кров.

— Добродій розмовляє українською мовою?

— А вас це дивує?

— Чому ж? — Данієль Слоуп знизав плечима й начеб заспокоївся. Справді, що тут дивного? Хіба мало українців живе у Грібтауні та на навколишніх фермах? Правда, такі молоді, як цей, уже майже забули рідну мову. — Мене дивує не те, що ви так розмовляєте українською мовою, мене дивує, чому ви так дивно мене назвали. Моє прізвище, прошу, Данієль Слоуп...

Гість нервово звів докупи кошлаті брови:

— Ви ніякий не...

Але власник бару розвів руками:

— Що поробиш? Всі ми тут відірвані від України, а на чиему плоті сидиш, того й пісню співай. Ви, добродію, прошу вас, думаєте, що в Грібтауні таємниця, хто я такий? Вибачаюсь, тут кожна собака знає, що моє справжнє прізвище Данило Слуп. Так, так, прошу вас, Данило Слуп з Волині. Але Данієль Слоуп їм легше вимовляти, себто моїм клієнтам.

Гість дивився на Данила-Данієля і хитав головою. В його опуклих сірих очах не було ні злості, ні ненависті, ні погрози, і від цього Слоупові ставало якось незручно.

— Ви кажете, — озвався нарешті гість, карбуючи кожне слово, — що у Грібтауні кожна собака знає, що Данієль Слоуп і Данило Слуп одна й та ж особа?

— Всі, всі знають, — запевнив Данило.

— Добре. Я вам вірю, бо з вами важко не погодитись. Але скажіть, на ласку божу, чи знає кожна собака у Грібтауні, що Данієль Слоуп, Данило Слуп і Поперечний одна й та ж людина?

У кав'ярні знову настала тиша, але ненадовго.

— Даруйте, не розумію вас, — сказав Слуп і рушив за шинквас. — Що будете пити?

— Привіт від Могили.

Чарка жалібно дзенькнула в Слупових руках. Проте він стримався.

— Помирати ще рано!

— Ви думаєте? — подікавився гість. — Ну, коли так, то привіт від Якова Живокіста. Правда, привіт із могили.

— Царство йому небесне, — щиро сказав Слуп. — Щось будете пити?

Тепер його голос уже був зовсім спокійний.

Гість зняв капелюха і пригладив біляве хвилясте волосся. Без капелюха він здавався ще молодшим. Але в його аскетичному обличчі було щось хиже.

— Я нічого не буду пити, пане Поперечний. Я це по те прийшов сюди. Я прийшов для розмови, яку ви з незрозумілих для мене причин зволікаєте.

Слупові очі зробилися вузькими, а щетина на плескастій голові наїжачилась.

— У мене п'ють, а не розмовляють, — засопів він, — коли ви вже так захотіли порозмовляти, то через два квартали ліворуч молитовна господа баптистів. Там — скільки завгодно.

Гість одяг капелюха, знизав плечима й рушив до дверей.

— Можна порозмовляти й там. Панам баптистам буде цікаво знати, хто такий пан Поперечний, тим паче що з-поміж них, напевне, є і аптекар О'Келлі.

Очі Слупові стали ще вужчими, щоки ще сизіші, а щетина ще більше настовбурчилась.

— Ви прийшли мене шантажувати?

— Авжеж! — ніби аж зрадів таємничий гість. — Як ви відразу про це не здогадалися?

— Бачите, я думав, що ви...

— Що я резидент однієї з численних розвідок, де лежать ваші розписки? Ні, я не резидент. До того ж тут, за шинквасом у Грібтауні, ви не потрібні жодній розвідці. От коли б ви були там, по той бік океану, інша справа. А тепер давайте знайомитись, Мечислав Якович Живокіст.

Мечислав простяг праву руку, ліва так і залишилась у кишені.

— Ви синок Янька Живокіста? — запитав Слуп.

— Так. Я син Якова Живокіста — Могили, того самого Живокіста, котрий, будиши крайовим провідником ОУН, виручив командира роти Данила Слупа — Поперечного. Ви тоді заплутались в політичній ситуації, примкнули до НВРО¹, а такі штуки батечко Бандера не прощав.

— Ви добре поінформовані, — усміхнувся Слуп.

¹ Національно-визвольна революційна організація.

— Коли йдеш шантажувати таку людину, як ви, то му-
сиш бути поінформованим.

Вони сиділи за столиком у кав'ярні один проти одного.

— Але ж для чого шантажувати? Данило Слуп зобов'язаний допомогти синові свого колишнього бойового товариша. Адже ми з вашим батьком земляки. Прошу, ви студент?

— Ні, я вже не студент. І закінчив навіть два коледжі. А це для вас дорожче обійдеться. Яку допомогу ви мали на увазі?

— Ну, я знаю... — знітився Слуп.

— Миску квасолі й кухоль кислого пива? А в неділю сосиски? Так? І за все це я мусив би мити посуд у вашій кав'ярні? І це ви називаєте допомогою синові колишнього друга?

— Ну чому ж, прошу... — засовався Слуп, бо саме так він і думав.

— Ні, все це мені не підходить. Я прийшов по більше. А оскільки більше у вас можна тільки взяти за допомогою шантажу, то я й називаю речі своїми іменами.

— Так-так. Ви, прошу, далеко підете. Весь у тата.

— О-о, ви навіть не підозрюєте, як далеко я збираюся йти. Ви і мій покійний батько нещасні дилетанти в порівнянні зі мною. Але ви самі мусите зрозуміти, що на дорогу мені потрібні гроші.

— Скільки? — запитав Слуп.

— Ви навіть не питаєте на що?

— Для чого? Відвертість за відвертість. Я хочу якнайшвидше закінчити цю неприємну розмову й піти спати.

— Ну що ж... І я плачу відвертістю за відвертість. Казки Свещевського лісу мусять недешево коштувати. Цим лісом і зараз, мабуть, лякають дітей на Волині, хоч з тих пір і минуло тридцять років.

При згадці про Свещевський ліс Слуп побілів.

— Казки... Саме так, казки. Бо що ви ще мусите знати про Свещевський ліс, коли вас тоді й на світі не було?

Мечислав зручно вмовстився на стільці й усміхнувся.

— Бачите, мій батько був політиком, крайовим провідником ОУН. Він вів щоденник, захоплювався фотографією. Може, пам'ятаєте, який у нього був чудовий «Кодак», подарунок одного есесівця?

— Проклятий інтелігент, — просичав Слуп.

Цей комплімент покійному батькові Мечислав пропустив повз вуха. Так і не виймаючи лівої руки з кишені

плаща, він правою рукою поліз кудись за пазуху й кинув на мрамур столика великий конверт.

— Гляньте на ці фотографії. Завжди приємно згадати молодість, помилуватися справою рук своїх.

Зиркаючи спідлоба на Мечислава і важко сопучи, Слуп потягся до конверта.

На першому ж фото Слуп упізнав себе. Ось він стоїть з бияком в руці біля «мотовила», а на «мотовилі» — розп'ята чергова жертва. Зараз Данило не міг би пригадати, за що катували розп'ятого. Може, домагалися зізнання, а може, просто мстилися за те, що брат чи син жертви пішов до Радянської Армії добивати Гітлера? Але багато чого не забувається... О-о, тоді, тридцять років тому, він був дужий. Жертва непритомніла після кількох його ударів. Це було нецікаво. Бити непритомного однаково, що бити мертвого. Товариство сердилось і прохало: «Данильцю, серце, трохи легше!..» А Данило не мвів легше. Він любив бити по поперекові, відбиваючи жертві нирки з другого чи третього удару. За це й прозвали його Поперечним. Приїздило, траплялося, начальство. Й він демонстрував свою силу. Особливо часто приїздив батько оцього вилупка, крайовий провідник ОУН (чин немалий!) Яків Живокіст. Данило відчував, що ця людина симпатизує йому, і особливо старався. Живокіст клацав апаратом, а Данило Слуп старався ще більше. Йому тоді здавалося, що Живокіст покаже оті фотографії самому Степану Бандері, й тоді... Що буде тоді, він не знав, але чомусь солодко завмирало серце...

І на цій фотографії Данило Слуп упізнав себе. Він душить молоду дівчину, першу комсомолку в селі. Просто дивно, як мало міняється людина за тридцять років, коли треба, щоб було навпаки.

Дівчину тоді вкинули до криниці. Це він добре пам'ятає. Красива була дівка. Він пам'ятає, як вона вмирала. Небагато на його пам'яті вміли з такою гідністю піти з життя. Хоч би іскорка переляку в очах, хоч би просилася... Ні, не просилася, не плакала, тільки пекла його карими очима. Дві години конала. До криниці вкинули мертвою.

А це... Данило аж зморщився. Звичайно, молоде — дурне... Тепер би він нізащо не зробив такої дурниці. Отак позувати перед об'єктивом... Правда, тоді були такі обставини, що ця фотографія зіграла йому на руку. Кінчали недобитків з НВРО, розкольників проклятих... За наказом

самого батька Степана. Треба було старатися, бо він сам через дурну голову мало не вляпався, лизався з членами НВРО, вів з ними перемови... О, коли б не Живокіст, і Данилова голова полетіла б з плечей. А так він стоїть на цій фотографії красенем: усмішка розтягає губи, на плечі закривавлена сокира, за чуприну тримає відрубану голову.

Данило усміхнувся. Згадалося йому, як комуністи тоді малювали бандерівських зарізак у своїх газетах саме в такому вигляді: з сокирами, з зашморгами. А західна преса зчиняла гвалт, що це невинуватена гіпербола, що це вигадки... Вигадки, гіпербола! Ха-ха! Дурні ви, дурні, й нічого ви не знаєте! А коли б ви навіть знали, то яке вам було діло до оцих жертв, до їхніх дітей і до їхніх матерів?

Слуп склав фотографії до конверта, а склавши, підсунув його до Мечислава.

— Не думаю, щоб це, — він кивнув на конверт, — могло кого-небудь зацікавити. Минуло стільки років, це по-перше, а по-друге, прошу вас, таких, як я, тут чимало. Коли ви почнете носитися з цими фотографіями, я вам гарантую, що накличете біду на свою голову.

Мечислав заховав конверта кудись до внутрішньої кишені й підвівся.

— Значить, ви, пане Поперечний, вважаєте, що ці фотографії нікого не зацікавлять? Мушу вам сказати, що ви трохи помиляєтесь. Наприклад, аптекар О'Келлі виявить до них неабияке зацікавлення. Бувайте здорові, пане Поперечний, мені було дуже приємно з вами познайомитись. Як-не-як, бойовий товариш батька...

Мечислав помітив, як рука Данила Слупа потяглася до масивної чавунної попільнички, вилитої у формі кленового листа. Тоді вперше за весь вечір ліва рука Мечислава рвучко випірнула із кишені плаща, і в ній блиснув пістолет.

— Слухайте, ви, Слуп-Слоуп-Поперечний, тут вам не Свіщевський ліс, і я не беззбройна жертва. Я знав, до кого йду. Будьте обережні! Ще один рух, і вашому шлункові доведеться перетравлювати півдюжини свинцевих бобів.

Данило Слуп скис. Тепер він розумів, що програв остаточно. І Данилові Слупу стало дуже жаль себе. Даниле, Даниле, видно, старієш уже! Доводиться піддаватися молодшим, дужчим, проворнішим. Тепер цей молодий шакал справді піде до конкурента, й завтра на сторінках «Єрихонської труби Грібтауна» буде видрукувано ці фото. І редакторам, і видавцям газети тричі плювати на минуле

Слоупа, але чому не використати такий шанс у боротьбі за бізнес? Слоуп зробив би те саме... «Ієрихонська труба Грібтауна» вміє бути принциповою і навіть слізливою, коли їй це потрібно. Шкода, шкода, стільки грошей всаджено для торування стежки, й тепер виходить, що вигідніше було цими грішми розпалити камін?

Тим часом Мечислав Живокіст рушив до дверей.

— Стійте! Куди ви? — хрипким голосом застеріг його Слуп.

Той неохоче зупинився.

— Скільки? — Слуп удав, що лізе до кишені по гаманець.

— Ха-ха-ха! — раптом дзвінко розсміявся Мечислав.— Невже ви там носите чекову книжку? Чи ваш гаманець вміщає стільки грошей?

— А що? — роздратовано буркнув Слуп.

— А те! Ось моя сума! — За цими словами Мечислав поклав на столик папірця.

У Слоупа потемніло в очах. Сума була принаймні вдсятеро більша, ніж та, якою він сподівався відкараскатись від Мечислава. Це не значило, звичайно, що Живокіст роздягав з Данила останню сорочку, але це було здирство.

Слуп так і сказав:

— Це здирство!

— Ні, я дуже милосердний! Це сума місячного прибутку, якщо ви відхопите стоянку. Ви стільки ж, коли не вдвічі більше, візьмете у Джонса за дозвіл знести до бісової мами міський скверик і збудувати там ще одну платну стоянку для автомобілів. Чи, може, вам більше імпонує громадська діяльність?

Слуп розумів, що Мечислав каже правду, але вперто продовжував стояти на своєму.

— Це здирство!

— Слухайте, Поперечний, мені це починає набридати. Чого ми торгуємось, як дві перекупки на базарі? Давайте кінчати цю комедію.

— Для чого вам стільки грошей? — заскиглив Слуп.

Мечислав зареготав ще голосніше:

— Ой, Слоупе, Слоупе, ви таки справді тупий, як слуп! Для чого мені стільки грошей? Цієї мізерії мені заледве вистачить на ряд організаційних заходів. Невже ви думаете, що, схопивши цю мізерію...

— Добра мені мізерія! — спалахнув Слуп.

— Мізерія, мізерія, вельмишановний потенціальний власнику стоянки! І коли ви трошки вище видеретесь, ви зрозумієте, яка це була мізерія. Більше того, ви навіть посмістесь, згадуючи, як по-базарному торгувалися зі мною через отаку-от мізерію. Ну, виписуйте чек, мені ніколи. Мій час цінується дорожче, ніж ваш.

Слуп розумів, що Мечислав не відстане. Слуп розумів, що програв, але рука не піднімалася підписувати чек. Все єство Слупове було зараз проти цього грабунку, й разом з тим крізь ненависть до Мечислава продиралась до нього якась повага. Так шакал поважає тигра. Щось подібне мусить відчувати щука до акули.

Махнувши рукою, Слуп дістав чекову книжку, мовчки виписав суму, що від нього вимагав Мечислав, і, не стримавшись, запитав:

— Гей, хлопче, а навіщо ж тобі така сила-силенна грошей?

Ховаючи до кишені чек, Мечислав посміхнувся ніжною, якоюсь дівочою посмішкою і в тон Слупові відповів:

— Думаєте, я повіюсь кудись до дівок? Ні, характер у мене не такий, і не те у мене в голові...

І тут раптом Слуп відчув, як у нього обм'якли ноги, як по спині забігали мурашки, а все тіло вкрилося липким холодним потом. Боже! Як він міг зробити таку дурницю! Він дав чек, а фотографії і щоденники старого Живокіста залишив у цього молодого диявола! Як це сталося? Чаклун цей хлопець? Гіпнотизер? Ось він зараз вийде з чеком у одній кишені і з фотографіями в іншій, а потім за таку самісіньку ціну продасть фотографії аптекареві О'Келлі. А хіба ти не знав, що разом з фотографіями треба було вимагати негативи, плівку?

Мечислав ніби прочитав його думки, і від цього Слупові стало зовсім страшно.

— Ви робите мені подарунок? Ви такі гречні, що навіть не вимагаєте назад плівку, фотографії та щоденники?

— Я.. — гикнув Слуп, не знаючи, що й казати. Чимдалі йому ставало все страшніше й страшніше.

— Натє і знайте, що син Якова Живокіста не який-небудь пройда.

Мечислав поклав на столику перед ошелешеним Слупом зошит у цератовій обкладинці, пакуночки, загорнуті в чорний папір (фотоплівки — здогадався Слуп), і вже знайомий конверт з фотографіями.

Слуп жадібно все це згріб і притис до грудей.

— Беріть, беріть, знадобляться. Коли вас оберуть мером, можете деякі з одних фотографій збільшити й розвішати на стінах свого кабінету в мерії. Думаю, мешканцям Грібтауна буде приємно дізнатися дещо про свого мера.

— Га-га-га! — розсміявся Слуп, бо розцінив слова Мечислава як дотеп.

— Піду, — сказав Мечислав, торкнувшись одним пальцем крис капелюха, і рушив до дверей.

Скільки разів цього нещасливого для Слупа вечора він уже збирався йти і заставався! Тепер його знову затримав Слуп:

— Стривайте, — сказав він, — я хочу вас щось запитати.

— Ну? — насупився Мечислав.

— Хто ви?

— Вас цікавить, що я роблю? З чого живу і таке інше? Добре, я відповім вам. Поки що я ніхто, і поки що я ніщо, коли відкинути той факт, що я інженер-хімік, і, мушу сказати, непоганий інженер-хімік. Але це не те. Я ще мрійник, і мрії мої такі, що коли б я вам розповідав про них рік, ви все одно не зрозуміли б їх, Слупе. Просто технічно вони не вмістяться у вашій плескатій голові. Правда, і ви, і мій батько мали гроші, але що то були за гроші? Вам за них доводилося все життя служити, раз у раз змінюючи хазаїв. А я хочу мати в мільйони разів більше, ніж мали ви, і не служити нікому й нічому.

— Хіба так можна? — щиро здивувався Слуп.

— От бачите, я ж казав, що ви ніякого дідька не вто-ропаєте! Прощайте!

Цього разу він пішов, але Слуп наздогнав його вже за порогом.

— А мені... можна з вами?

Мечислав на хвилинку замислився.

— Буде треба — я вас знайду. Може, це буде незабаром...

І ЩЕ ОДНА КАВ'ЯРНЯ

Цього разу вже справжня кав'ярня, а не напівшинок «Метелик». Кав'ярня «Орхідея» була далеко від «Метелика», бо місто Грібтаун розташувалось за тисячі миль від міста Мільво.

Мільво вже майже тропічне місто. Пальми весь рік зеленіють уздовж його вулиць, і всі вулиці ведуть до теплого

океану. А «Орхідею» можна знайти на самісінькому березі океану під кронами вічнозелених пальм.

Мільво — місто велике. Найвища його будова — собор святого Патріка, а найбільше поверхів має банк «Мрemor і син» — аж чотири. Мільво дуже гарне місто. Білі будинки, зелені дерева, жовті пляжі, синій океан і блакитне небо. Хіба підбереш кращі кольори для того, щоб відпочило око? І ті, в кого натоптани гаманці, приїздили щоосені до Мільво (сеї пори не так жарко) відпочивати, й так тут «відпочивали», що часом цей «відпочинок» переростав у вічний спочинок. Мільво було містом-курортом, містом-рестораном, містом-казино. І якщо до минулого року здавалося, ніби в цьому місті-ресторані тривало нескінченне весілля, то тепер тут відбувалися панахида й поминки.

Коли через синьо-зелену поверхню океану провести пряму лінію на південний захід від Мільво, то через сімдесят морських миль інший кінець цієї прямої діткнеться до чарівного острова Кардос.

Острів, де ростуть банани й каучукові дерева, острів, де срібло в горах можна збирати пригорщами, острів, на берегах якого стоять дуже багаті вілли, острів, на якому до недавнього часу жили найбідніші в світі люди. Але люди ці були не просто бідняки. Вони були горді. Вони були хоробрі. Вони були волелюбні. І настав день, коли острів запалав, як смолоскип у морі, бо бідні сказали багатим: «Годі!»

Так на маленькому острові спалахнула велика революція, і вона перемогла. Переможені вчорашні власники бананових гаїв, каучукових плантацій і білих вілл розбіглися, як таргани, рятуючи уламки багатства. Більшість з них осіли в Мільво. Місто з радістю прийняло цих «погорільців». Тут вони могли розраховувати на глибоке співчуття, бо з-поміж аборигенів Мільво було чимало таких, що і їх обскубла революція на острові. Власники акцій, власники тисяч гектарів землі, власники банків, вони жили на материку, а тягли соки із острова Кардос.

Мільво сповнювалось «страждальцями», вчорашніми мільйонерами, які не знали сьогодні, чим будуть платити завтра за чашку кави чи чарку бакарді. Власне, багато в декого збереглися чималі суми, й на щоденну чашку кави з чаркою бакарді вистачило б до смерті. Їх гризло інше. Їм важко було зрозуміти, що вони, вчорашні господарі життя, замість того щоб сидіти в кабінетах і підраховувати дивіденди, замість того щоб головувати на з'їздах акціо-

нерів, замість того щоб диктувати мільйонам людей свою волю, мусять цілими днями скніти по кав'ярнях.

Але найрішучіші не сиділи склавши руки. Накупивши зброї (а у Мільво це було не складно) і найнявши всяку наволоч, колишні господарі острова зробили спробу повернути вчорашній день, а з ним свої багатства з допомогою збройної інтервенції. Темної осінньої ночі на острові висадився десант. Висадка ця закінчилася трагічно для тих, хто висаджувався. Дехто з них поліг на березі, більша частина потрапила в полон. Найвпливовіші газети Мільво та інших міст материка забили на сполох. Метрові заголовки (по три знаки оклику в кінці кожного) закликали весь світ втрутитися й захистити «невинні жертви». Виявилось, що революційний уряд Кардосу наказав знищити всіх полонених, але, перш ніж вони будуть знищені, їх піддадуть нелюдським тортурам.

З кожним днем газетні статті ставали все істеричніші, трагедія рікою лилася з газетних шпальт. Але, як воно часто траплялося в житті, трагедія закінчилася комедією. Через тиждень всьому світові стало відомо, що жодна волосина не впала з голови жодного полоненого. Більше того, уряд революційного Кардосу мав намір обміняти полонених на цвяхи. Так-так, на звичайнісінькі цвяхи. Революційний острів починав господарчу відбудову, а оскільки свої індустрії поки що не мав, то в господарстві цінувався кожен цвях.

«Жовта» преса прикусила язика. Ліві та ліберальні газети доволі навігшались цим незвичним обміном, а організатори інтервенції, щоб хоч як-небудь зберегти свій престиж, мусили в поквапцях скуповувати цвяхи. Так закінчилася спроба повернути порядок речей: хто не працює — той солодко їсть, а хто працює — їсть з милості того, хто не працює.

І ті, що організовували авантюру проти революційного острова, і ті, хто безпосередньо брав участь у цій авантурі, найбільше полюбляли кав'ярню «Орхідея». Мабуть, тому, що стояла на самісінькому березі океану. Сидячи на терасі кав'ярні, вигнанці голодними очима гризли горизонт, сьорбали каву й бакарді, смоктали сигари і лаялись. Подумати тільки, від білих вілл, від звичного укладу життя їх відмежовувало яких-небудь сімдесят морських миль. Вони ніяк не могли збагнути, що справа тут зовсім не в милях і від минулого їх відмежовують не милі, а щось інше. Й вони починали скиглити. Спочатку лаяли уряд револю-

ційного острова, потім босоту, яка наважилася так вчинити із своїми хазяями, і, нарешті, гризлися між собою. Кожному здавалося, що все сталося з вини сусіда.

Сеньйори сиділи у кав'ярні всі як один у чорних костюмах і були дуже схожі на могильників. А стояла ж люта спека, і навіть вітерець з океану не освіжав їхніх розчервонілих щек. Сеньйорам дуже хотілося б роздягнути свої чорні піджаки, порозв'язувати свої чорні краватки, розстебнути сорочки й почухати волохаті груди. Але сеньйори не могли й цього зробити, бо тоді вони б не були сеньйорами. Сеньйорам залишалось пріти, коритись і лягтись.

Сеньйор Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра, колишній власник мало не третини острова, кипів гірше всіх, бо з його казкового багатства вдалося врятувати менше за всіх. Усе залишилося там, на острові. Чималеньку суму з врятованого він заплатив спочатку за зброю, а потім... за... пряхи. Сеньйор тепер не міг навіть дивитись на океан. Йому здавалося, що дно океану від Кардосу до Мільво вимощене його кривими грішми.

Сеньйор Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра кричав найголосніше:

— Сеньйори, куди ж дивляться великі держави? Невже вони не розуміють, що приклад Кардосу можуть використати інші голодранці? Навіть їхні власні? Сеньйори, я не розумію, чому ніхто не вживає заходів? І чому тут, у Мільво, голова комітету «Патріоти Кардосу» спить?

З найдалшого кутка почувся скрипучий бас:

— Він не спить, сеньйоре Осандро, він п'є каву. Ви щось мали мені сказати?

І голова комітету «Патріоти Кардосу», огрядний і каркатий Хуан Вертес, з чашечкою кави в руках рушив до столика, де сидів сеньйор Осандра. Сеньйор Осандра трохи розгубився, він знав, що з сеньйором Вертесом лягтись було не варто навіть там, на Кардосі. Хуан Вертес на Кардосі очолював фірму, яка не була ні застрахована, ні зареєстрована в жодному податковому управлінні. І сеньйор Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра не раз користувався послугами Хуана Вертеса. Коли треба було позбутися занадто активного лідера профспілки, чи редактора лівої газети, чи адвоката, який насмілювався вести справи наймитів, варто було звернутися до Хуана Вертеса — й людина зникала назавжди. Зникала людина. Труп, правда, знаходили. Й труп цей ні в кого не викликав сумніву, що лідер профспілки, чи редактор, чи адвокат стали жертвою

нещасного випадку. Люди то потрапляли під автомобіль, то чомусь падали з власних балконів, то топилися, то забували вимкнути на кухні газ. Словом, Хуан Вертес талановито керував фірмою, яка продукувала й навіть експортувала смерть. Кадри він завжди підбирав особисто, і кадри його працювали бездоганно. Коли траплялися помилки, Хуан Вертес сам їх виправляв, та так, що той, хто припускався помилки, вже більше ніколи не робив їх.

На Кардосі Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра міг не боятися Хуана Вертеса, бо Вертес жив за рахунок таких, як Осандра, але тут...

— Ви хотіли щось мені сказати? — Вертес зупинився біля столика Осандри.

Голос його став лагідним і ніжним, але у кав'ярні відразу ж стало тихо, бо всі відчули, що Хуан Вертес сердиться і зараз кавна гуща може опинитися на голові Рамона-Бартоломео-Лопеса Осандри. Кав'ярня набрала повні груди повітря, кав'ярня завмерла, кав'ярня приготувалася до неабиякого видовища. Приємно, знаєте, сидіти, попивати каву, сьорбати бакарді й спостерігати, як через два столики від тебе дуплять по ниці вчорашнього мільйонера.

Але любителі незвичайних видовищ мусили розчаруватися. Біля столика Осандри виріс якийсь молодий джентльмен, і вклонившись спочатку Осандрі, а потім Вертесу, сказав:

— Шановні сеньйори, приношу свої найщиріші вибачення за те, що порушую вашу дружню бесіду, але маю щось сказати вам обом. Тут, у кав'ярні, знайдеться окремий кабінет, де ми могли б порозмовляти. Я не заберу у вас багато часу, сеньйори!

Осандра вхопився за пропозицію молодого джентльмена обома руками. Вже ж краще втратити хай і на непотрібну розмову кілька хвилин, ніж ходити потім тиждень з синцями під оком. Сеньйор Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра гречно підвівся з-за столика, готовий іти за молодим джентльменом куди завгодно. Але Хуан Вертес не квапився:

— З ким маю честь? — холодно запитав він.

— Пробачте, сеньйори, я не засвідчився. Джошуа Сміт.

І молодий джентльмен галантно вклонився обом сеньйорам. Поміж чорноволосих спітнілих сеньйорів, чиї животи налягали на мармур столиків, білявий стрункий джентльмен виокремлювався, як кібець з-поміж граків.

У Хуана Вертеса було пильне око і собачий нюх. Джошуа Сміт його зацікавив.

А Джошуа Сміт уже взяв за лікті обох сеньйорів і делікатно вивів із загальної зали кав'ярні до напівтемного окремого кабінету, де стояли один-єдиний столик і триє плетених стільців. Сеньйори здивувалися, побачивши на столику лише миску з водою, але Джошуа Сміт запросив їх до столика таким рухом, ніби там були найкращі вина та наїдки. Сеньйори знизали плечима, але сіли. Щось було в цьому Джошуа Смітові таке, що примушувало скорятися. А він же не був ні нахабним, ні владним, ні занадто люб'язним.

— Я не відберу у сеньйорів багато часу,— сказав Джошуа Сміт,— вельми важлива розмова забере у нас десять-п'ятнадцять хвилин. Потім, звичайно, ця миска буде непотрібна і до столу буде подано все, що годиться, але зараз я прошу уваги.

За тими словами Джошуа Сміт дістав із кишені тюрбик (як спершу здавалося сеньйорам, тюрбик з зубною пастою) й акуратно згвинтив шапочку...

Хуан Вертес схопився на ноги так, що перевернувся стілець:

— Сеньйоре Осандра, невже ви не бачите, що нас, як останніх дурників, заманив сюди проклятий комівояжер! Він думає, що ми сидимо тут і тільки мріємо, як би купити партію зубної пасти, що її виготовляє його паршива фірма! Щастя цього хлопчиська, що я в доброму настрої... інакше йому зубна паста більше ніколи не знадобилася б. Ходімо!

Джошуа Сміт і вухом не повів, він вичавлював з тюрбика якусь масу, але коли Хуан Вертес ступив до дверей, то почув голос, якому не можна було не скоритись:

— Сядьте і дослухайте до кінця! Коли ви підете з цього кабінету зараз, вам дуже довго доведеться сидіти біля моря і чекати погоди.

Хуан Вертес, від чийого погляду холола кров у жилах сотень людей, слухняно посунув свій стілець і сів, як школяр. А Джошуа Сміт, не звертаючи більше уваги на Хуана, розминав у руках масу з тюрбика. Вона нагадувала тісто, тільки тісто напівпрозоре. Сеньйор Осандра був комерсантом і не виявляв такого нетерпіння, як Вертес. Навіть тоді, коли Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра не збирався нічого купувати, він з цікавістю розглядав зразки нових товарів. І цей комівояжер... цей, як його Джошуа

е-е-е... Сміт зовсім його не дратував, навпаки, викликав до себе деяку симпатію, і коли б сеньйор Осандра був зараз на Кардосі і мав усе, що він там залишив, він переманив би цього хлопця до себе. Такі енергійні й наполегливі комівояжери на дорозі не валяються.

Джошуа Сміт розплескав на столі з свого «тіста» велику «вареницю», а потім невловимим рухом зробив з «варениці» трубку.

— І довго ви ще збираєтесь показувати нам ці фокуси? — не стримався Хуан Вертес.

— Закінчую,— спокійно обізвався Сміт і кинув трубку до миски з водою. Трубка в одну мить стала прозорою, як скло, і такою ж твердою. Було тучи, як вона дзенькнула об краї миски.

Хуан Вертес гидливо насупився, все це йому до біса настогидло, і він утратив і до Сміта, і до його фокусів будь-яке зацікавлення.

— А тепер останній штрих!

Джошуа Сміт дістав із кишені піджака білу мишку й уклав її до трубки. Мишка побігла, побігла й вибралася з іншого кінця трубки.

— От і все,— сказав Джошуа Сміт. Вийняв трубку з миски і заховав мишку до кишені, із якої стирчав ріжок рожевої хусточки. Потім викликав слугу, наказав йому забрати миску з водою й сервірувати стіл.

Хуан Вертес фурчав, як зіпсований вантажовик, і було важко зрозуміти, чи він сміється, чи гнівається. А якщо розібратися, то Хуан Вертес і сміявся, і гнівався. Йому дуже хотілося порухувати зуби цьому Джошуа і разом з тим було смішно, що хлопчисько-комівояжер так ошукав його. Хуан Вертес міг вважати себе ошуканим, бо, чесно кажучи, він сподівався, що цей молодий джентльмен (і диви ти, відразу й не скажеш, що це звичайнісінький комівояжер) зажадає його, Вертеса, послуг. А Вертес уже зголоднів по справжній роботі. Сеньйор Осандра був делікатніший, але й він не міг приховати свого розчарування.

— Пробачте, е-е, містер Сміт, усе це було дуже цікаво, але я не зовсім розумію, яке відношення мають для нас мандри мишки.

Джошуа Сміт з гіркотою зітхнув і тільки похитав головою. Він зачекав, поки слуга накрив стіл, і тоді зробив йому знак, щоб той вийшов.

— Жаль, сеньйори, що ви не все зрозуміли...

— Ми нічого не зрозуміли,— буркнув Вертес.

Поява на столі пляшки бакарді трохи заспокоїла його.
— Жаль, жаль,— все ще зітхав Сміт, але Вертес бачив з його очей, що тому не дуже хочеться зітхати.

Сміт узяв із стола трубку — після того, як її вийняли з води, вона знову стала напівпрозорою і залишилася твердою — і простяг Вертесу:

— Сеньйоре Вертес,— сказав він,— я знаю, аби ведмідь грізлі поручкався з вами, йому б довелося гіпсувати лапу. Спробуйте зламати цю трубку.

Вертес узяв трубку. В нього, як і в кожного смертного, була маленька слабкість: він любив похизуватися своєю силою. Але трубка не хруснула. Вертес напружився ще раз, і здавалося, зараз кров бризне у нього з очей, але трубка й не думала хрускати. А Хуан Вертес уже запалився — на карту було поставлено його авторитет.

— Об коліно можна? — сопучи запитав він.

— Та хоч і сокирою,— байдуже погодився Сміт.

Але як не старався Хуан Вертес, трубка і не ламалася, і не гнулася. Сеньйор Осандра розкурював товстенну сигару й тишився. Йому дуже подобалось, як Вертес сам себе пошивав у дурні. Нарешті Сміт узяв з рук Вертеса трубку й постукав нею об підлогу. Трубка дзвеніла як металева. В кюточках Смітових губ затанцювала посмішка.

— Сеньйоре Вертес, даруйте мені, я не зовсім доречно пожартував з вами, але ви були найскептичніші й за це покарані. Бачите, з цією трубкою нічого не станеться навіть під тиском у сорок тисяч атмосфер. Хімічні властивості матеріалу, з якого вона виготовлена, такі, що діаметр труби й товщина стінок тут не відіграють ніякої ролі. Я можу виготовити вам трубу діаметром у п'ять метрів з товщиною стінки людського волоса, й вона буде такою ж міцною. Ця міцність виникає лише під впливом морської води. До речі, ви звернули увагу, як біла мишка пройшла по трубці, ніби в тунелі під Ла-Маншем?

— До чого тут мишка? — буркнув Вертес. Він був злий, як десять псів: проклятий комівояжер і тут пошив його в дурні.

— Невже підводна прогулянка мишки не викликала у вас ніяких асоціацій? — тепер Сміт звертався до сеньйора Осандри.

— Бачите, е-е...

— Ну, добре,— тоном своїм Джошуа Сміт показав, що терпіння в нього вистачить, хоча б йому довелося балакати

з цими баранами добу,— ну, гаразд, а коли б діаметр трубки був, скажімо, кілька метрів, а довжина її сімдесят морських миль, то й тоді підводна подорож мишки не викликала б у вас ніяких асоціацій?

І Вертес, і Осандра глипнули на нього і, як по команді, схопилися із своїх місць.

— Стривайте,— зашепотів Осандра,— невже ви хочете сказати, що... що можливо...

— Я хочу сказати, що можливо за кілька годин темної ночі збудувати тунель від Мільво до Кардосу. До того ж цей тунель не лежатиме на дні, а плаватиме у воді на глибині двох-трьох метрів,— спокійно сказав Сміт.

Очі у Вертеса стали зовсім божевільні. Йому не вірилося, що це серйозна розмова, а не чергова витівка комівояжера. А проклятий комівояжер ніби читав його думки.

— Шановний сеньйоре Вертес, я такий же комівояжер, як ви настоятель Кентерберійського собору. Я інженер, і це мій винахід. Досить запатентувати мій винахід, і я купатимусь у золоті. Але яку ціну матиме золото, поки Кардос знаходиться в руках у голодранців, поки Кардос прикладений до скроні нашої країни, як браунінг, заряджений отруйними кулями? Ні, сеньйори, поки Кардос не буде належати вам, сеньйоре Осандра, вам, сеньйоре Вертес, і вашим друзям, доти я не можу бути спокійним за своє золото. А коли так, воно мені поки що не потрібне, і я надумав допомогти вам.

— Але як же ж...— почав було Осандра, проте Сміт його перебив:

— Сеньйоре Осандра, не думайте, що я безкорисливий і святий, не думайте, що мене спустив на землю бог виключно для того, щоб допомогти вам. Буду відвертий і відразу ж скажу, що в першу чергу я пильную свої власні набутки й уже потім ваші. Але обставини склалися так, що зараз ми один без одного не можемо. Я прийшов не шантажувати вас, а діяти.

У прохолодному кабінеті було тихо. Чулося тільки, як Вертес сьорбав бакарді, як дзижчала десь під стелею муха, і ще...

Уявімо собі на хвилинку, що можна було б почути, як напружено працює мозок сеньйора Осандри. Коли б наша уява була надзвичайно багата, ми почули б, як мелють млинові жорна. Це мозкові півкулі Осандри перемелювали все мовлене Джошуа Смітом. Вигадки тут і справді ніякої

не було, бо сеньйор Осандра перемелював усе до останнього слова, відсіваючи борошно від висівок.

«Червоний провокатор? Не схоже. Звідкіля б він узяв таку дивовижну штуку? Божевільний авантюрист? Гарненький мені божевільний, який може вигадати таку цяцьку. Авантюрист? Безперечно. Але авантюрист вищого ґатунку, екстраклас. Він хоче мене ошукати? Можливо. Але тоді він або не знає справжнього стану речей, або вельми поспішає і ладен хапонути, що нагорі лежить. Дурниці, дурниці, дурниці! Все це у висівки. Авантюристи такого класу, як правило, все знають і ніколи не поспішають. Наївний кандидат у мільйонери, який заради політичної кар'єри хоче зв'язати своє ім'я з борцями проти червоної загрози? Не схоже. Щирий і переконаний ворог червоних саме на Кардосі? Не схоже. Червоних вистачає у всьому світі, і йому немає потреби віддавати перевагу саме кардоським голодранцям. Каже, що не може бути спокійним доти, поки червоний Кардос буде приставлений до скроні його країни, як браунінг, заряджений отруйними кулями? Безперечно, бреше, й це чистісіньке борошно, а ніякі не висівки. Йому поки що нічого втрачати. З-поміж його земляків чимало таких, котрих Кардос мусив би непокоїти значно більше, але вони поводять себе спокійно. Навіть занадто спокійно. Вони не розуміють, що сьогоднішнє наше лихо може бути завтрашнім їхнім лихом. Їм давно слід було втрутитися і покінчити з Кардосом протягом кількох днів...»

І тут стало по-справжньому тихо. Жорна більше не працювали. Тільки муха дзижчала й Вертес сьорбав бакарді. В мозку сеньйора Осандри спалахнула блискавка — й усе стало ясним і зрозумілим.

«Цей хлопець не інженер, і він зовсім не авантюрист. Як це я відразу не здогадався? Це «вони», колеги, дужі світу цього, його земляки, побоюючись політичних скандалів, громадської думки та дипломатичних ускладнень, в такий спосіб контактують з нами. Розвідник екстралюксекласу приходить під виглядом комівояжера, показує фокуси з мишкою і... Їхній вибір правильний. До кого, як не до мене, їм надіслати гінця з доброю вісточкою? Цей Джошуа Сміт (боюсь, що він такий же Джошуа і такий Сміт, як я далайлама, але це мене зовсім не обходить) всією своєю поведінкою натякає на створення акціонерного товариства. Він не може не знати, що акціонер з мене тепер буде пар-

пивенький, контрольний пакет з акціями мені, може, навіть і не снитися, але ім'я моє на чолі будь-якого акціонерного товариства що-небудь та значить. Ім'я моє ще не забули на Лоу-сіті. Гроші попливуть. Дарма я сумнівався, дарма я хвилювався. «Вони» не могли не прийти на допомогу. Дивно одне: чому цей хлопець почав розмову відразу ж про висадку десанту на Кардос? Така відвертість... Пусте! Висівки, висівки, висівки. А борошно в тім, що він інакше нас би й не зацікавив. Хіба слухав би я його, коли б справа обмежилася самою тільки прогулянкою білої мишки всередині прозорої трубки? Ні, я впізнаю його земляків! Вони завжди звикли діяти відверто, брутально, лізти пробом і називати речі своїми іменами. Але про людське око акціонерне товариство, безперечно, не буде називатися «Товариство прихильників негайної окупації Кардосу».

— До речі, ви розумієте,— сказав раптом Джошуа Сміт,— ми не можемо рекламувати ні мій винахід, ні вашу подальшу діяльність?

«Ага, нарешті»,— зітхнув з полегшенням сеньйор Осандра, а вголос сказав якомога спокійніше:

— Нам поки що нічого рекламувати. Питання це значно складніше, ніж вам здається.

Уже добре напідпитку, Вертес здивовано вирячив на нього червоні банькаті очі:

— Як, ви не хочете, щоб мишка прогулялася на той берег?

Тепер Осандра ледве глянув на нього, він знову почував себе хазяїном.

— Мишок треба годувати, і в них мусять бути дуже гострі кігті й зуби,— повчально сказав він,— а для цього потрібні гроші, багато грошей. У всякому разі значно більше, ніж є у нас з вами.

— І в тисячі разів більше, ніж є у мене,— Джошуа Сміт поклав на стіл чек.

Сеньйор Осандра ковзнув по ньому поглядом і знизав плечима. Сума і розсмішила його, і втішила. Він добре знав земляків Джошуа Сміта: вкладаючи в якусь комерцію цент, вони хотіли мати на нього долар. Крім усього, сеньйор Осандра розумів, що ті, хто послав Сміта, не хотіли ризикувати не тільки грішми. Тепер усе було правильно. Тепер усе стало зрозумілим. Для організації акціонерного товариства, для організації якоїсь завуальованої фірми грошей вистачить, а потім акціонерами стануть найбагатші і найвпливовіші люди.

— До речі,— сказав сеньйор Осандра,— як ви дивитесь на те, щоб ми використали ваш винахід просто тут, у Мільво? Спочатку можна було б заснувати фірму, яка випускатиме оригінальні напівпрозорі човни з невідомого досі матеріалу, а також оригінальні, зовсім прозорі акваплаци? Це буде надзвичайно оригінальне й захоплююче видовище! Уявляєте, людина мчить на акваплані, а його зовсім не видно! Він наче розчинився у воді! Враження, ніби людина мчить по воді, аки по суші. Чудово!

— А як же мишки, га? — хрипів Вертес, наливаючи собі надцятую чарку бакарді.— А як же мишки з автоматами на пузі? Скажіть, сеньйоре Сміт, а могли б, скажімо, у вашій трубі пройти авто, щоб нашим мишкам не чимчикувати сімдесят миль пішки?

— Навіть танки,— сухо відповів Сміт.

Він дуже мало надавав уваги Вертесу, і той це відчув. І разом з тим відчув у особі Сміта майбутнього хазяїна. Таким людям, як Вертес, більше в пригоді стає інстинкт, ніж розум.

— Я абсолютно згоден з вами, сеньйоре Осандра,— звернувся Сміт до Осандри,— я абсолютно з вами згоден. Наша фірма, чи акціонерне товариство, чи як ви хочете, мусить мати чисто приватний характер і не мозолити очей. Перш за все ми маємо потурбуватися про акціонерів...

— Це я візьму на себе,— нахилив голову Осандра.

— І я теж,— додав Сміт.

Вертес налив ще наднадцятую чарку бакарді. Виявляється, про нього всі забули. Йому залишалось одне — пити, що він старанно й робив.

— По-друге,— продовжував Сміт,— нам потрібно випускати такі штуки не в лабораторії, як це робилося донині,— він постукав трубкою по столу,— а в промислових умовах. І, по-третє, чим менше людей знатиме про нашу з вами розмову, тим буде краще. Думаю, що про це потурбується сеньйор Вертес, він зможе підібрати надійних хлопців.

Джошуа Сміт шанобливо нахилив голову в бік Вертеса, і той аж засовався на стільці від задоволення.

— Будьте певні, сеньйоре Сміт, Хуан Вертес уміє підібрати хлопців.

Сміт вклонився ще раз, даючи зрозуміти Вертесу, що він жодної хвилини не мав сумніву в його здібностях. Після цього Джошуа Сміт налив три чарки бакарді.

— У такі хвилини годиться пити шампанське, але шампанське ми вип'ємо іншим разом. За успіх, сеньйори! За великий успіх!

Жалібно і ніжно дзеленькнули чарки...

*КЛАПТИ ІЗ ГАЗЕТИ
«КУР'ЄР МІЛЬВО»*

«Жахливий вибух!!!»

«Це рука червоних із Кардосу!!!»

«Це рука Москви!!!»

«Згоріли живцем чи викрадені комуністами???»

«Вчорашній мільйонер змушений сьогодні найматися мийщиком посуду у кав'ярні «Орхідея»!!!»

«Невже уряд стерпить чергову вилазку червоних???»

«А вони ще вимагають виборчих прав для чорних!!!»

«У банку на рахунок фірми «Сміт, Осандра і К^о» не восталося жодного цента!!!»

«Такої пожежі я не пам'ятаю понад двадцять років,— сказав нашому кореспондентові брандмейстер Бібс!!!»

«Найграндіозніша пожежа країни сталася в нашому місті!!!»

«Диверсія чи нещасний випадок???»

«Руки червоних терористів дотяглися до Осандри через океан!!!»

«Лікарів турбує душевний стан сеньйора Осандри!!!»

«Трупів містера Сміта і сеньйора Вертеса не знайдено серед жертв вибуху!»

«Мирна фірма стала об'єктом злочину червоних!!!»

«Вечірній випуск нашої газети вмістить фото сеньйора Осандри, зроблене за кілька годин до трагічного вибуху!!!»

«Збитки, які зазнала фірма «Сміт, Осандра і К^о», оцінюються в кільканадцять мільйонів!»

«Спеціалісти запевняють, що знайти трупи містера Сміта і сеньйора Вертеса буде неможливо, бо містер Сміт і сеньйор Вертес були в епіцентрі вибуху.»

«Касир банку «Мремор і син» розповів нашому кореспондентові, що за кілька годин до трагічного випадку фірма ліквідувала свій поточний рахунок у банку.»

«Уряд мусить втрутитися і створити авторитетну комісію!»

«Акціонери фірми «Сміт, Осандра і К^о» — найбільшій люди в нашому місті!»

«З добре поінформованих джерел нам стало відомо, що поліція цікавиться особою головного касира банку «Мремор і син».

«Приборкаймо ж нарешті і чорних, і червоних, бо незабаром вибухне все місто!!!»

СТАРИЙ ЦВИНТАР І НОВІ ПОКІЙНИКИ

Біля західних берегів Атлантики, в ста п'ятдесяти милях від Нью-Скотленда, сіро-зелені хвилі набігають на жовтий пісок. Треба мати дуже пильне око, щоб зрозуміти, що перед вами острів. Власне, острів — це забагато честі для відмілини, яка навіть у дуже тиху погоду ледве-ледве виставляє над водою свою піщану спину, а варт хвилям хоч трохи розгулятися, як усе це тоне в океані, наче шматок жовтого сала в пінявому борщі.

Проте немає в світі капітана, який би не знав про цю відмілину-острів, і немає жодної лоції, де б великий шрифтом не привертав уваги штурмана до цього острова, що носить назву Сібл.

Місце в Атлантиці, де розташований Сібл, називають і «Островом розбитих надій», і «Проклятим островом», і «Гнилим кутком Атлантики», і «Кладовищем кораблів». Здавалося б, що простіше нанести острів-відмілину на карту й обминати його десятою дорогою. Але все це дуже просто тільки на словах. Сто, сто п'ятдесят, двісті років тому капітани вітрильників змушені були проводити свої судна біля самого острова, бо їхнім маневрам заважали зустрічні південні й північні течії. Пізніше, коли через Атлантику попливли перші пароплави, теж виявилось, що цвинтар кораблів зростає. Він поповнюється все новими й новими жертвами. Відкриття, яке зробили мореплавці, сколихнуло всіх: острів рухався в океані! Й рухався відносно швидко. Менш ніж за двісті років він перемістився на сорок два кілометри й став на три кілометри довший. Кілька разів доводилося переносити на острові маяки. А острів собі й не думав зупинитися, сунеться й сунеться в океан, і навіть найновіші лоції не завжди за ним устигали. Налетіти на мілину в тумані траплялось навіть найдосвідченішим капітанам. Тому за останні сто п'ятдесят років навколо острова Сібл знайшли в пісках його берегів

могилу п'ятсот п'ять великих суден і десять тисяч моряків і пасажирів.

Часом примхливий острів, знущаючись над людьми, вдає, ніби хоче їм віддати свою здобич. Якось після великих вітрів піщані дюни острова перемістилися, і перед людьми постала розкопана могила американського кліпера, який пропав безвісти дев'яносто років тому.

Так, пісок берегів острова Сібл перемішаний з уламками посуду, матроськими гудзиками, валяються там монети різних країн, тріски різних порід дерев, величезні іржаві якорі, шматки ланцюгів, жмутки канатів, які не встигли перегнати, а часом забіліє в жовто-сірому піску людська кістка.

Океан і Сібл не зовсім ковтають свої жертви. Пісок, пливкий, як і вода, заповнює кожну шпарину в суднах, і одні з них загрузають у відмілині по горішні палуби, інші — по труби, треті — по щогли і борти. Цвинтар, справжній цвинтар. І довкола хрести, і довкола скорботні пам'ятники. Тільки що без вінків і без квітів на могилах.

Ось одна з найсвіжіших могил, де в 1947 році було поховане велике американське судно «Менхасетта». Частина борта й щогла все ще стирчить над водою. Тут одного серпневого вечора, коли океан хоч і хвилюється, але не сердиться (сердитись він почне десь у середині вересня), майже біля самого борта «Менхасетти» кинула якір невелика за тоннажем, але з чудовими мореплавними якостями яхта. На яхті почалася метушня, і чайкам, що сиділи на іржавих леерах та на щоглах напівзатонулого судна, стало зрозуміло, що люди з яхти мають намір висадитись на борт «Менхасетти».

Чайки не помилились, люди таки справді почали висадку. Капітан яхти, мабуть, навіть за тихої погоди не дуже довіряв якорям, бо течія була велика, й тому наказав увімкнути двигун. Тепер яхта стояла рівніше, її не зносила течія, і якірні канати вже не так натягувалися.

Від яхти до борту судна відпливла перша шлюпка, потім друга. Коли перша повернулася назад до яхти, друга знову пливла до «Менхасетти». Так вони снували між яхтою і «Менхасеттою» кілька годин, перевозячи на борт судна, що потонуло, вантажі в добре запакованих ящиках та людей.

Уже було зовсім темно, коли яхта вибрала якір і поволеньки, ніби крадучись, заднім ходом відпливла й зникла в океані.

Було помітно, що люди на борту корабля, який потонув,— маленький організований підрозділ, скерований чиясь дужою волею. Раз у раз чулися різкі й чіткі команди. Як від магніту суворим малюнком у всі боки розходяться силові лінії, так розходилися люди від сухорлявого чоловіка, який примушував слухати себе навіть тоді, коли промовляв зовсім тихо.

До речі, про його голос. Коли б цей голос почув зараз сеньйор Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра, він би подумав: «Ні, Джошуа Сміт не загинув під час вибуху, і тіло його не знайдено зовсім не тому, що воно згоріло. Просто Джошуа Сміт утік. Але який біс затаскав його сюди, на борт оцього напівзатопленого судна? Дивна людина, цей Джошуа Сміт, і мусить цей Джошуа Сміт закінчити свої дні на електричному стільці, бо де ж тоді справедливість?»

На це Даніель Слоуп (він же Данило Слуп) мав би сказати:

— Слухайте ви, придуркуватий сеньйоре, де ви тут бачили містера Джошуа Сміта? Оцей молодик, оцей наш хазяїн, по-вашому, містер Джошуа Сміт? Ха-ха-ха! Він такий Джошуа Сміт, як я папа римський! Це ж Мечислав Живокіст, синок мого старого колеги Янька Живокіста, на прізвисько Могила. То, виходить, він не одного мене наколов? А-ха-ха-ха! І набагато вас? Що? А-ха-ха-ха! О-о-го-го, сеньйоре Осандро! Ну, мене спершу не так, щоб набагато, спершу він начебто шантажував мене по-божому, але ви тільки послухайте, яку він устругнув зі мною штуку. Навіть ми з його батьком навряд чи додумалися б до такого. Я розумію так: шантаж — значить, шантаж! Шантаж мусить бути чесний, як і годиться між порядними людьми. Мавш змогу шантажувати кого б там не було, шантажуй, шантажуй навіть тата рідного, але шантажуй по правилах, одержуй гроші й іди собі під три чорти. Але на дірявій шкурі одного й того ж дідька заробляти двічі — такого між нами не водилося.

Приносить він мені деякі документи, котрі могли б дещо скомпрометувати мене. Ну, не взагалі, а так... Розумієте, я саме мав одне... грошові зацікавлення у місті Грібтауні. Чули таке місто? Гарне, між іншим, місто. Різні отам інтелігентики, ота всяка культурна наволоч підтримували аптекаря О'Келлі. Це був мій єдиний поважний конкурент. Але я не пошкодував грошей, натякнув декому з хлопців, що поїтиму їх безкоштовно хоч і рік (я утримував тоді

кав'ярню «Метелик», або, коли хочете краще, то бар), і справи мої поліпшали, з усього було видно.

У нас, у Грібтауні, народ дужий, і до бару ходять частіше, ніж до аптеки. І саме в той час, коли в мене мастилося, з'явився ваш, як ви на нього кажете, Джошуа Сміт. Зі мною він недовго грав у піжмурки й відразу ж сказав, хто він і що. Головне — людина слова. Це мені відразу ж сподобалось. Так і так, каже, я прийшов вас шантажувати. Звичайно, нікому не приємно, коли тебе шантажують. По собі знаєте, сеньйоре Осандра, як із власними грошиками розлучатися. Але цей Славко скрасив мої неприємності відвертістю, діловитістю: так, каже, і так, я прийшов вас шантажувати. Завжди приємно мати справу з людиною слова, яка тобі не морочить голову, а відразу каже, по що прийшла. Звідки ж мені було знати, що він підсунув мені лише копії, а оригінали півгодини тому продав моему конкурентові О'Келлі?!

Наступного ранку спокійнісінько розгортаю «Ієрихонську трубу Грібтауна» (є там така газетка мерзенна), й у мене темніє в очах. Усі ті документи, що мені їх так люб'язно продав Славко Живокіст, синок мого покійного колеги, всі вони до одного надруковані на сторінках цієї мерзенної газети. Ну, ви самі розумієте, що мое добре ім'я було знеславлене, вивалене в багнюці, й бізнес мій лягнув. Пізніше, коли О'Келлі вже не бачив у моїй особі ні ворога, ні конкурента, я якось зайшов до нього й подружньому поцікавився, скільки молодий Живокіст злупив з нього за ці документи? І що, ви думаєте, виявилось? А виявилось, що копійчка в копійчку стільки ж, скільки й з мене. Ви бачили що-небудь подібне? Ні, мушу вам сказати, що, мабуть, таки надходить кінець світу, бо в наші часи теж шантажували, торгували документами, що могли будь-кого скомпрометувати, й усе таке інше, але робили це чемно, як порядні люди, а не так.

Після того як мій бізнес лягнув, мені залишилося тільки латати дірки у власному бюджеті. А їх було таки чималенько. Й хабарі перед тим доводилося давати, і цей молодик трохи облупив мене, та ще й довелося давати декому хабарі після опублікування в газеті тих документів. Я зціпив зуби й зайнявся виключно комерцією, і вже дещо почало ставати на рівні ноги, коли гульк — з'являється раптом у Грібтауні в моему барі «Метелик» Славко Живокіст разом з оцим чорним, важким, волосатим. Славко називає його сеньйор Вертес, начебто його звать Хуан

Вертес, а під яким іменем звали ви його, сеньйоре Осандро, цього я не знаю. Словом, вони вдвох зайшли до мого бару «Метелик», і, коли б їх було не двоє, я розвалив би пляшкою голову синкові мого старого колеги. Але їх було двоє, і я ледве стримав свої нерви.

Мечислав підійшов до мене, широко всміхаючись, ніби не він пограбував і продав мене двічі. Двічі. «Ну, дядьку,— сказав він,— от ми й зустрілися. Налий нам чого-небудь промочити горло, та не здумай підсипати якоїсь зарази». Це я, прошу вас, такий дурний, що у власному барі буду трукати людей, щоб не минути електричного стільця? Я промовчав і налив їм чарочки. Вони випили, й тоді Мечислав сказав мені: «Дядьку, ви колись просилися зі мною. Тепер така можливість є. Підете чи передумали?»

І що ви думаєте? Я пішов за ним, як циганський собака за возом. Що ви мені не кажіть, а в ньому щось таки є від чорта. Й ще, може, гіпноз. Не знаю. Тільки, прошу вас, ще кілька днів тому, коли б хто-небудь сказав мені, що сьогодні, в суботу, я стоятиму не за стійкою свого бару, а на оцій палубі, я вилив би в очі такому жартівникові кухоль прокислого пива. А от бачите...

...До Мечислава Яковича Живокіста підійшов Хуан Вертес і сказав:

— Сер, уранці можуть бути небажані гості — обслуга маяка...

Мечислав навіть не повернув у його бік голови. Вертес покашляв у кулак і сказав голосніше:

— Уранці можуть бути небажані...

І тільки тоді Мечислав обізвався сухим неприємним голосом:

— Я не глухий, Вертесе, я добре все чую. Які можуть бути гості?

— Н-ну...— знітився Хуан Вертес і подумав: «Свиня, він тепер навіть мене помічати не хоче. І немає більше сеньйора Вертеса, а просто Вертес. Усі вони такі».

— Так от, запам'ятайте, Вертесе, що в нас не може бути ні бажаних, ні небажаних гостей. Ми до них байдужі. Хай приїздить хто хоче, навіть командувач військово-морських сил НАТО. Все, що ми тут робимо, не має під собою кримінальної основи. Чи, може, ви, Вертес, забули, для чого ми висадилися на борту цього недотопи?

— Ні, я не забув. Ми прибули сюди для того, щоб обладнати цю калошу під пам'ятник загиблим кораблям.

Мечислав помовчав і після довжелезної паузи, яка примусила Вертеса переступити з ноги на ногу, сказав:

— Ну?

Вертесу залишалося небагато — ще раз переступити з ноги на ногу й розвести руками.

— Покличте до мене аквалангістів, — наказав Мечислав.

— Але ж зараз ніч, — спробував заперечити Вертес.

— Серйозно? — саркастично протяг Мечислав. — А мені чомусь здавалося, що зараз гарячий полудень.

Вертес засопів, як бик, і пішов виконувати наказ. За хвилину перед Мечиславом стояло шестеро аквалангістів.

— Ось що, хлопці, коли ви думаєте, що я найняв вас виключно для того, щоб ви танцювали свиг, то ви дуже й дуже помиляєтесь.

— Зараз ніч, сер, — сказав старший з аквалангістів. Але сказав він це не дуже впевнено, ніби сумніваючись. Щось таке було в голосі цього типа, що дозволило Мечиславу взагалі не вважати його за людину.

— Ніч? — здивувався Мечислав. — Тоді, мабуть, доведеться використати ліхтарі. Це вам. А мені, мабуть, доведеться зайвий раз розстебнути гаманця.

— Дякую, сер, ми зараз, — сказав старший аквалангіст, і Мечислав сам себе вилаяв у думках. Такому і всій його бригаді можна було не доплачувати, а просто як слід нагримати на них.

Усі вони такі. Мечислав разом з Вертесом і Данилом Слупом підбирали їх у всіх найсумнівніших шинках уздовж узбережжя. Народ цей, як правило, конфліктував з поліцією, заборгувався по вуха барменам і був не вельми допитливим. На таких людей і у Вертеса, і у Слупа був нюх і було око, і Мечислав Живокіст не втручався в їхні справи. Тут вони обидва були на коні, і його поради нічого б не додали.

Зафрахтувати у Голіфасті яхту з сумнівною репутацією її капітана виявилось теж нескладною проблемою. Митні чиновники стали напрочуд скромними після інтимної розмови з Хуаном Вертесом. Портові документи були оформлені так, ніби гарна, вихована компанія на борту яхти «Ціцелія» вибирається в океан трохи порозважатися, поплавати з аквалангами та спорожнити кілька фужерів фруктових напоїв (спиртного ні, ні й ще раз ні!).

Мечислав відчував дивне піднесення. Нічого незвичайного в тому, що він бачив за останні дні навколо себе, звісно, не було. Й він не зробив якихось надзвичайних від-

криттів, оперуючи формулою «люди — гроші — гроші — люди». Мечислав з дитинства був вихований як слід: ти мені гроші, а тоді я побачу, чого вартий ти. Навіть у дитинстві він уже знав, що за гроші все продається і все купується. Продавати він не хотів нічого, йому хотілося купувати, купувати. Й тепер усі ці останні дні він був якось приємно натхнений і окрилений. Формула діяла бездоганно — він купував. Правда, ті, кого він купував, були дрібнуватим і дешевим товаром, але ж і платив він за них зовсім дешево. Грошей все ще було обмаль, грошей не вистачало. Ні Вертес, ні Слуп не розуміли його. Для них він уже й зараз мільйонер, для них він уже й зараз і шеф, і бос, і бог, і диявол в одній особі. Й вони підуть з ним в огонь і воду, бо такі, як вони, звикли служити дужому. Але вони навіть зараз, на самісінькому старті, зовсім не розуміють його. Більше того, їм здається, що він по-дурному, по-хлоп'ячому тринькає гроші. Ха-ха-ха! На якого біса Данилові Слупу здався б оцей корабель, який наполовину затонув? Ха-ха-ха! А хіба б заплатив Данило Слуп таку купу грошей на право ходити вздовж похиленої палуби цієї калоші? Пам'ятник! Ха-ха-ха! Пам'ятник кораблям, що затонули. Ха-ха-ха! Контора могильника на цвинтарі кораблів... Може, так правильніше буде?

...На палубі спалахнули ліхтарі. Щось брязнуло раз, удруге, почулися приглушені голоси, взагалі починалось якесь пожвавлення. Але Мечислав Живокіст усе глибше й глибше пірнав у свої думки та плани й навіть не помітив, коли пірнула в холодні сірі води Атлантики перша пара аквалангістів. Яке йому було до них діло? Досить того, що він платив їм гроші.

— Сер, — буркнув Вертес, — перша пара пішла досліджувати дно, як ви наказали.

Мечислав не відповів нічого, й Вертес, пом'явшись, відійшов. Мечислав намацав ногою ящика й сів на нього, схиливши голову на руки.

Аквалангісти все ще не випливали, але з борта «Менхасетти» було видно, як у чорно-сірій воді плавали дві молочно-жовті медузи. Це крізь воду світилися ліхтарі аквалангістів, що обстежували дно й підводну частину корабля. Ліхтарі на палубі були погашені, тільки вздовж борту вишневими вогниками тліли сигарети. Ніхто, звичайно, не вимагав розмовляти пошепки, тут вони могли ревіти, наче моржі, однаково, крім риб та дельфінів, ніхто

їх не почує, але нікому не хотілося розмовляти голосно. Часом до Мечислава вітер доносив уривки шепотіння:

— Біс його знає...

— Що нам до того? Нам платять? Платять. А решта мене зовсім не обходить.

— Кажуть, що...

— ...великі гроші...

— Великі гроші завжди не наші, але й на ці, що він заплатить, можна пристойно...

— ...морський ресторанчик...

— Хі-хі-хі! З дівчатками...

— А що? Такі собі русалочки... хі-хі-хі. Це мусить бути оригінально й пікантно, щоб я удавився власним ліктем...

— І мусить коштувати до біса грошей для тих, хто сюди приїжджатиме...

— Ніколи не рахуй чужі гроші, бо й власні гроші завжди йдуть повз нашу кишеню.

«Цей уже звук,— подумав Мечислав,— і таких, як він, чимало. Для нього сума, за яку можна купити пляшку віскі, вже скарб. Дрантя, людська подоба, а не людина».

Мечислав почав уважніше прислухатися до того, що зривав вітер з чоловічих губ і доносив до його вух.

— Ви йолопи,— смачно сплюнувши за борт, сказав котрийсь із них,— невже ви не розумієте, що тут серед океану не дуже вигідно торгувати пивом та яєчнею? Якого дурня потягне за сто п'ятдесят миль в океан, та ще й у таке прокляте місце випити чарку віскі? Ви уявляєте, скільки коштуватиме така чарка?

— Ги-ги-ги... А дівчатка?

— Ет! — продовжував той самий голос.— Хіба мало дівчаток на березі? Дурниці все це. Тут справа зовсім не в тому...

Мечислав весь напружився і навіть подався вперед, як перед стрибком. У думках він підганяв цього патяку. «Ну, ну, кажи ж, що ти там підозрюєш!» Але його підганяв не тільки Мечислав у думках, всім було цікаво почути щось нове, недодумане іншими.

— Ви про марихуану що-небудь чули?

— Сигарети, здається, є такі, з цією марихуаною,— певно сказав чийсь хрипкий голос.

— Узагалі-то є, а тільки не в сигаретах справа. А опій куриє хто-небудь із вас? Ні? У-у, селяки. Мені доводилося, коли плавав до Гонконга...

— До чого тут Гонконг? — хтось надсадно закашлявся.

— А до того. В Гонконзі чи, скажімо, в Макао таку курильню так само легко зорганізувати, як у нас кав'ярню-автомат. І поліції там діла зовсім немає, хто що курить і як курить. У нас інша справа, у нас поліція ловить. Знову ж таки героїн, контрабанда...

Мечислав беззвучно розсміявся. Йому стало все зрозумілим, і він з полегшенням зітхнув. І в цього фантазія не сягнула далі контрабандного героїну чи опіуму. Проте цей, здається, хлопець з головою. Найраціональніше надумав використати оцю стару калошу. Але його товариші не були такі догадливі й вимагали продовження:

— Ну, марихуана, ну, героїн, ну, опіум, а що далі?

Він, мабуть, зрозумів, що їм треба говорити відверто, бо натяків вони все одно не зрозуміють, і сказав:

— А те, що наш бос, мабуть, хоче обладнати на цій калоші щось дуже схоже на курильню опіуму або склад контрабандного героїну.

— Що нам до того, — хтось плюнув за борт, — нехай тут переховує навіть чортову бабусю, навіть контрабандну атомну бомбу, нам чхать на це. Головне, що він платить, і платить непогано.

— Це так, — погодилися з ним інші.

«Розумник, — подумав Мечислав, — усі б ви такі були. Страшенно ненавиджу мислячих, їх треба просто знищувати».

Саме в цю хвилину аквалангісти піднялися із води. Трохи віддихавшись, старший почав доповідати Мечиславу:

— Шефе, мене просто дивує, чому свого часу не підняли це судно...

— Ви забули про страхові премії, а загалом це не ваша справа. Що там?

— Корпус майже неушкоджений. У носовій частині пробій. Це сталося, мабуть, тому, що судно різко всунулося носом у пісок, а двигуни ще працювали на повну потужність...

— Мене не цікавлять ваші припущення! Великий пробій?

— Достеменно встановити важко, там усе затягнуло піском, і пісок став такий, мов цемент. Вода більше не може ні поступати через пробій, ні вилитися звідти. Все зацементовано піском, у трюмі повно піску. Судно засмоктало піском.

— Добре, відпочивайте.

Це все Мечислав передбачив, хоча йому і не доводилося пірнати з аквалангом і оглядати днище корабля. Він поклав собі діяти так, щоб пісок з його ворога перетворився на спільника.

На світанку почалися роботи по реставрації корабля. Всі, звичайно, розуміли, що шеф і не думає піднімати судно, він хоче, щоб воно залишилося на місці, але збирається переобладнати його каюти, салони, трюми, що зали-ті водою й засипані піском.

Почали розпаковувати ящики з пластролом, тією самою дивовижною масою, якості якої Джошуга Сміт демонстрував сеньйорам Вертесу й Осандрі у кав'ярні «Орхідея». Чимало цього пластролу було зроблено на фабриці сеньйора Осандри, перш ніж сама фабрика запалала синім полум'ям. А як нелегко було вивезти із фабрики готову продукцію, не викликаючи ні в кого ані найменшої підозри. Про це дещо міг би розповісти сеньйор Вертес.

Але як би там не було, а пластрол лежав ось на палубі, і група аквалангістів збиралася зараз опуститися з ним на глибину. Розрахунок Мечислава був і простим, і хитромудрим. Переконавшись, що корабель загалом цілий і міцно вріс у дно, він надумав дещо змінити свій план. Тепер не було потреби покривати пластролом борти й звільняти всі трюми від піску й води. Судно може сплисти і потім повалитися на бік. Простіше покласти пластролові латки тільки в тих місцях, де пробої і дірки в бортах та днищі виступають над піском. Викидати пісок і викачувати воду з носових і кормових відсіків не треба — вони міцно тримають судно на ґрунті, і навіть у найшаленіший шторм воно не похитнеться. Тепер зрозуміло, чому після багатьох років перебування судна над водою воно залишилося ціле.

Пластрол міцніший сталі. Значить, після того як будуть укріплені борти зовні, треба укріпити ним борти й переборки зсередини, бо зовнішній тиск води й піску може роздушити судно.

Тепер усі аквалангісти, прихопивши пластрол, один за одним зникали за бортами. Ті з робітників, що zostалися на палубі, теж не байдикували. Мечислав не за те платив їм гроші. В них знайшлася робота у напівзатоплених салонах і каютах.

З-за валів Атлантики виринуло червоне сонце. На палубі «Менхасетти» сиділа одинока постать і стежила за мотузками, на яких спускали ящики з пластролом аквалан-

гісти. Вона була схожою на кнехт і не викликала підозри навіть у чайок. Десь у тумані протарахкотів катер з обслугою маяків, але ті, із маяків, усупереч побоюванням Вертеса, зовсім не цікавилися, що робиться на судні. Крім того, що можна побачити в тумані?

А на судні кипіла робота, як кипіла вона й у воді. Аквалангісти раз у раз смикали за мотузки, щоб узяти нові порції пластролу, в каютах, в салонах, у стерновій рубці дужі руки вкривалися свіжими мозолями. Для Мечислава було обладнано невелику, зовсім суху каютку, куди він перебрався із своїми паперами та розрахунками.

На перший погляд це було безглуздя — дві дюжини комах хочуть пробудити й повернути до життя Левіафана. Що б вони могли вдіяти тут, в океані, далеко від сухих доків? Від портальних кранів і новітніх машин? Правда, вони там щось привезли з собою, але оте «щось» зовсім не мало ефективного й переконливого вигляду. Й разом з тим відчувалося, що кожна дрібниця реставрації корабля продумана глибоко, всебічно й не випущено жодної деталі. Портативні земснаряди, зовні схожі на пілососи (і не набагато більші від них), але надзвичайно потужні, за лічені хвилини висмоктували з трюмів кубометри піску й води. Пісок осідав за бортами й ще міцніше стискав судно в своїх обіймах, а щоб воно не хруснуло, як горіх, зовні й всередині на стіни лягала тоненька плівка пластролу. Вона була навіть непомітною, бо товщина її ледве-ледве досягала товщини цигаркового паперу, але вона була міцна, як панцир. Ніякий тиск води, ніякі атаки океану, ніякі бурі, шторми, урагани, багатотонні удари валів об борти — ніщо не загрожувало цій тоненькій прозорій плівці.

Робота просувалася швидко. Мечислав Живокіст умів показати, що він дурно гроші платити не збирається, а Хуан Вертес і Данило Слуп вміли довести, що вони теж не збираються даремно брати гроші. Під їхнім пильним оком ніхто з робітників не міг присісти жодної хвилини. Тільки аквалангісти, незважаючи на те, що їхній старший запобігав перед шефом, намагалися не помічати ні Вертеса, ні Слупа й взагалі ігнорували їхні накази. В них був свій розпорядок, своя черговість, вони могли навіть лежати на палубі, коли інша пара пірнала у воду. І Вертесові, й Слупові аж руки свербіли, так їм хотілося «поговорити» з аквалангістами, але сам бос, сам Мечислав Живокіст заборонив їм чіпати аквалангістів. На них лежала найвід-

повідальніша робота, і Мечислав не хотів, щоб вона була зроблена абияк.

Туман розвіявся десь перед полуднем. І тільки тоді всі відчули якусь гнітючість цього страшного місця. Мабуть, залишившись сам на сам з океаном, людина почувала б себе спокійнішою і впевненішою, ніж тут, на цьому цвинтарі кораблів. На півночі, в кількох милях від багатостраждальної «Менхасетти», виднівся маяк, самого острова Сібл не було видно зовсім, бо він виступав з води на яких-небудь метрів півтора. І здавалося, що маяк стирчить просто на воді. Північ була єдиним краєм, куди хотілося дивитися. Там був маяк, значить, був порятунок, але коли глянути навкруги, то будь-які надії щезали. Довкола облягав океан, і в кількох місцях з нього витикалися уламки щогл, як хрести на забутому кладовищі. Вали котилися за валами безперервно, і створювалося враження, що ці щогли-хрести кудись поспішаючи пливають.

А над ними кигичуть чайки, і чайки ці висять у повітрі нерухомо. Душі моряків переселяються у тіла чайок, і чайки квілять, плачуть, скаржаться на свою долю. А вали все котяться і котяться, і всі однаково сірі і нескінченні, і небо сіре й нескінченне, і здається, що на світі немає більше ні людей, ні землі, а є тільки цей сірий океан, і хрести на ньому, і сіре небо, і десь там, у серпанку сірих хмар, як запліснявілий п'ятак, — бліде сонце. Часом на одну тільки мить вітер прожене кудись хмари, й сонце бликне по-справжньому, але від того стає ще страшніше, бо океан робиться чорним, а небо білим. Ет, коли б вітер зовсім розігнав хмари, то й океан став би не чорним, а смарагдовим, і небо було б не біле, а блакитне...

Мечислав розумів, як впливає на людей це оточення. Тому коли Вертес оголосив перерву на обід, Слупові як старшому барменові було наказано налити кожному чарку віскі.

Слуп гідно справився з покладеними на нього обов'язками, довівши, що професійний бармен, то, прошу вас, професійний бармен, а не який-небудь босяк, котрий видобуває корок із пляшки зубами. Крім чарки віскі, кожен одержав кабацький жарт, хоч і не дотепний, але круто посолений. Тут Данило Слуп почував себе, як акула в океані. Такі, як оці, що простягають тремтливі руки по чарку, завжди були його постійні клієнти. Траплялося, навіть похмеляв їх у борг. Коли стоїш за шинквасом бару, треба часом бути гуманним, щоб не розгубити клієнтуру.

Зараз Данило Слуп хазяйського віскі не жалів, але якось воно так сталося, що налити по абсолютно повній чарці в нього просто не піднімалася рука. Тому для Вертеса й для Слупа залишилася чимала економія. Віскі підбадьорило всіх, і по обіді працювали веселіше, сподіваючись, що шеф не забуде їх і тоді, коли вони сядуть вечеряти.

Треба віддати належне Мечиславові — він не забув. Знову Слуп виконував таку приємну його серцю роль бармена, а Вертес косив оком — яка ж то буде цього разу економія. Вечеряли в салоні, як пасажери першого класу, але відрізнялися від пасажирів тим, що не мали квитків і самі собі прислужували. По вечері хтось спробував побренькати на банджо, хтось затягнув меланхолійну пісню, але на них почали цитькати, їх лаяли, в них кидали черевиками. День був важкий, люди потомилися, люди хотіли спати, люди відчували, що завтрашній день буде не легший, і вони не помилялися.

І так було на завтра, і так було ще через день. Тепер ніхто не дивився на океан і на океанське кладовище. Їх просто не помічали. Вони працювали, їли, пили свою чарку віскі і потім, звалившись де-небудь у кутку, засинали важким сном, щоб на завтра розпочати з того місця, де зупинилися сьогодні.

На п'ятий день дійшли до машинного відділу. Там усі переділки були цілі, і машинний відсік майже зовсім не затопило. Мечислав був приємно здивований і наказав не довести до ладу. Вертес і Слуп налягли на горлянки.

І настав день сьомий. Робота підходила до кінця, залишалося розкласти устаткування, яке Мечислав привіз із собою. Люди кинулися до роботи, як голодні до миски. Вони знали, що це остання робота й що завтра підпливе «Ціцелія» і забере їх туди, звідки вони ризикнули вирватися. Але перед цим буде ще не один приємний момент. Сьогодні ввечері бос обіцяв премію. Він обіцяв за сумлінну роботу напоїти їх так, що вони побачать морського змія.

— А він зелений? — запитав якийсь дотепник.

— Побачиш і розповіси нам,— відповів Мечислав, і всі зайшлися гучним реготом, ніби почули не знати яку смішну річ.

Крім усього, після роботи сьогодні, як і годиться в кінці тижня, будуть виплачені гроші. І, нарешті, пішли такі чутки, що бос збирається накинути їм за гарну роботу певну суму. Скільки кому чи всім порівну, цього ніхто не

знав, але чутки ходили всякі, й чутки ці приємно збуджували.

Під кінець залишилася найважча робота, але ніхто не скаржився, і в усіх кутків корабля чувся сміх. Вертесу й Слупу не доводилося ні на кого погейкувати, всі хотіли закінчити роботу найшвидше. Вертес і Данило Слуп, нудьгуючи, никали по кораблю з кутка в куток, поки їх не покликав до себе шеф.

Мечислав без довгих передмов відразу ж перейшов до справи.

— Я сподіваюся, вам не треба пояснювати, що ці джентльмени,— він кивнув головою в бік палуби, звідки чулися голоси,— брали квитки в один кінець? Назад вони не поїдуть.

Слуп закректав, ніби йому довелося підняти щось важке, очі його стали маленькими й червоними, підборіддя подалось вперед, він зрозумів усе. Але Вертес удав, що не зрозумів нічого. Мечислав нетерпляче пересмикнув плечима й почав пояснювати:

— Кілька днів тому я чув, як один із цих джентльменів,— Мечислав знову кивнув у бік палуби,— розп'ятував щось про створення на борту «Менхасетти» підпільного притуку з курильнею опіуму й продажем наркотиків на будь-який смак. Як по-вашому, через скільки днів портова поліція нанесе нам візит? Після того, як цей тип завтра ввечері зайде до якого-небудь бару?

Вертес і Слуп помовчали. Вертес запропонував:

— То, може, його одного?

Мечислав з жалем подивився на нього.

— Вертес, досі я був про вас значно кращої думки. Ви ж очолювали таку фірму! Дивуюсь, як ви нею керували. Після того як його слухало бодай двоє, він уже не один. А його слухало не двоє, це я сам добре знаю, бо сидів на ящику біля того кнехта.

— Нта-а-ак,— протяг Вертес.

Слуп теж не поспішав з висновками й не ліз поперед батька в пекло. Він розумів, що «мокре» діло в Свіщевському лісі — це одне, а «мокре» діло в ста п'ятдесяти милях від портової поліції — то вже зовсім інше. Крім усього, він емігрант, вигнанець, людина з темним минулим, і електричний стілець, не вагаючись, прийме його в свої гарячі обійми.

Вертес, правда, почував себе значно впевненіше, бо йому доводилося робити й не такі штуки під самісіньким

носом поліції. Вертес бачив, що зараз він значно потрібніший шефові, ніж шеф йому, і відразу ж набрався нахабства. Мечиславові почала набридати їхня мовчанка. Він був людиною справи й не терпів топтатися на місці.

— Ну, що ви скажете, Вертес?

— Сеньйор Вертес,— поправив його Хуан.

Мечислав ледь помітно всміхнувся куточками губ, гусениціями ворухнулися його кошлаті брови, трішки сіпнулися ніздрі. Він бачив, що Вертес починає набивати собі ціну.

— Добре, хай сеньйор. У такій справі без «сеньйора» не можна. Треба бути гречним. То що ви скажете, сеньйоре Вертес?

— А що скаже капітан «Ціцелії», коли завтра вранці застане нас лише трьох? — питанням на питання відповів Вертес.

— Це не ваша справа. Це моя турбота. Але капітан «Ціцелії» людина не допитлива й долею цих джентльменів,— Мечислав утретє кивнув у бік палуби,— не поцікавиться.

— Але, крім капітана, є ще команда.

— Скажіть, Вертес...

— Сеньйор Вертес!

— Добре, скажіть, сеньйоре Вертес, коли ви працювали на Кардосі, у вашій фірмі було багато допитливих хлопців?

— Ха-ха-ха! Вони в мене якось не трималися.

— Ну ось, а чому ви такої поганої думки про капітана «Ціцелії»?

Мечислав Живокіст сказав усе це дуже лагідно і спокійно, але саме тому і Вертес і Слуп знову відчули в ньому хазяїна.

— Це буде дорого коштувати, шефе! — клацнув пальцями Вертес.

— Не дорожче грошей.

— Тоді призначте свою ціну, а ми з сеньйором Слупом скажемо свою.

— Сеньйоре Вертес,— нарешті розтулив рота Слуп,— не будемо торгуватися, як баби на базарі. В мене є така водичка — замирить будь-кого. Ні, ні, не подумайте, будь ласка, що це отрута. До такого старий Данієль Слоуп ще не докотився. Це просто гарне снотворне...

— Хай буде що завгодно, хай буде снотворне, але про-

кинутися вони мусять на дні Атлантики. Це вам зрозуміло? — жорстоко сказав Мечислав.

— А це вже як ласка божа. Поснуть, поснуть, голубчики, а прокинуться вже як кому на роду написано. В мене снотворне, а не яка-небудь отрута, я, слава богу, гріха на душу не беру.

— Це мусить дуже дорого коштувати, — продовжував каверзувати Вертес.

Але Мечислав уже його не слухав, виходячи з каютки, він кинув через плече:

— Кожен з них заплатить вам за себе!

— Що? Я мушу бути мародером? — скипів Вертес.

Слуп трохи притримав його за руку:

— Ой, сеньйоре, сеньйоре, до чого такі слова? Не були ви зі мною в дні моєї молодості, багато чого не бачили. Тільки й тіві роботи, що бери та перекладай гроші із їхніх кишень до наших. Ви ж зважте, скільки їх, а нас із вами лише двоє. Буде, правда, деяка заморока, але бог не без милості.

...Увечері було багато віскі. Але Мечиславові хлопці навіть не встигли напитися як слід. Дивувалися, що так швидко морить сон.

І ще на судні було багато всілякого важкого залізяччя. Коли його прив'язати людині до ніг, людина стоятиме у воді, як поплавець. Це незручно. Краще хай те залізяччя висить на поясі, такий центр ваги зручніший.

...Один тріпнувся і прокинувся. Постріл видався Мечиславові дуже лунким, і він нервово пересмикнув плечима. Зате ж якою була течія! Навіть з вантажем трупи довго трималися у відкритому океані.

Мечислав мав рацію. Капітан «Ціцелії» був зовсім недопитливою людиною. Він і бровою не повів, коли застав наступного ранку на судні лише трьох...

УРИВОК

ІЗ ЩОДЕННИКА ФРАНСУА ПУАЗЕ

«Вам нагадати, хто такі були тамплієри? Я нагадаю. Вони починали як бідні «брати Христові», і біднішого від них лицарського ордену не було ні в Європі, ні в королівстві Єрусалимському. Пам'ятаєте, де взяли тамплієри? Я знаю, вам не захочеться робити екскурсу в історію, але вам доведеться зробити його. Вам буде нецікаво все це

читати, але тут свята правда, без різних домислів істориків. Жак Нуазе все це мені сам розповів. Вас дивує, що з того часу минуло вісімсот п'ятдесят років, а Жак Нуазе прийшов до мене й все розповів? А що ж тут дивного? Хіба так уже змінилися люди за якихось вісімсот з гаком років? Анітрохи вони не змінилися. Не бійтесь Жака Нуазе, у вас з ним багато спільного, ви розумна людина, й мені б дуже не хотілося, щоб у вас був такий самий кінець, як у мого далекого родича Жака Нуазе.

Але спершу про тамплієрів. Ви не гуманітарій (у вас склад характеру інший), і ви, мабуть, вже давно забули, звідки взялися тамплієри. О, вони великий парадокс історії!

Після першого хрестового походу в 1119 році цей орден утворили як своєрідну гвардію самооборони на території Єрусалимського королівства. До труни господньої, до Єрусалима, потяглися натовпи грішників. Це були заможні люди. Бідним ніколи грішити. До труни господньої потяглися ті, в кого в калитці щось дзвеніло й хто ще сподівався купити собі дарування, поцілувавши ріжок домовини господньої.

А сарацини теж не дримали. Забулися дрібні суперечки між такими ж дрібними східними царками. Перед небезпекою вони забули старі образи. Нелюдська жорстокість Христового воїнства об'єднала весь мусульманський Схід, і на всьому Сході криві дамаські шаблі схрестилися з рівними лицарськими мечами. Тепер не могло бути компромісів.

Але в Єрусалимському королівстві було відносно тихо. Тут помічалися лише дрібні, коли вживати сучасну термінологію, диверсії з боку сарацинів. До того ж сарацини не налітали на озброєні загони лицарів, вони воліли потрошити богомольців. Називайте це, як хочете: грабунком, експропріацією чи рекетом по-сучасному, але в порівнянні з хрестоносцями сарацини були втіленням благородства й гречності. Вони майже ніколи не позбавляли грішників-богомольців голови в процесі позбавлення їхніх калиток. Але грішники-богомольці не бажали гідно оцінити благородство й гречність сарацинів. Залишатися з гріхами і без калитки не хотів ніхто.

От тоді-то й почали вздовж шляхів патрулювати лицарі ордену тамплієрів. Може, ви хочете знати, чому вони так називалися? Чи це вас абсолютно не цікавить? Думаю, що не цікавить, але я все одно розповім. Тамплієри — храмов-

ники, бо «тамплі» французькою мовою означає «храм». Висловлюючись по-сучасному, в процесі свого формування орден дислокувався в районі якогось храму, збудованого ще чи не самим Соломоном Мудрим.

Перші тамплієри були скромні хлопці й гарні служаки. Вони виходили на трасу, як теперішні автоінспектори, й стежили, щоб на трасі не було жодних порушень. Їли вони що випаде, спали на чому прийдеться і вкривалися теж чим прийдеться. Стилягами їх теж не можна було назвати, бо одягалися ці вірні стражі безпеки шляхів, якщо вірити старовинним пергаментам, у те, що «жертвував їм в ім'я спасіння душі народ». Ну, а як жертвують в ім'я спасіння душі, сподіваюсь, ви знаєте. І зараз, і вісімсот з гаком років тому жертвували і жертвують більше душі, аніж тілу.

Мій далекий родич Жак Нуазе тоді ще не був членом ордену, не був братом тамплієром по тій простій причині, що тоді він ще й на світ не з'явився. Кілька перших десятиріч існування ордену не знало Єрусалимське королівство побожніших, чесніших і бідніших людей, ніж тамплієри.

Мені здається, що побожність мусить так само набриднути, як і вада. Ї вона набридла тамплієрам. Старі гріхотодниці на старості років ідуть в монастир, бо їм набридла розпуста, а тамплієри пішли в бандити, бо їм набридла добротність.

Жак Нуазе запевняв мене (шкода, що самі з ним не зможете зустрітись, він би багато де в чому вас переконав), що підвалини перековки характеру тамплієрів заклад він особисто. Не знаю, чи привиди брешуть (думаю, що не так), але й не погодитися з ним теж важко. Мусив же хтось почати? Чому б це не міг бути він? Усі великі винаходи з'являються на світ випадково або починаються з дрібниць. Якось, виконуючи службові обов'язки, Жак погнався за сарацином. Сарацинові здорово не поталанило. Навряд чи закований у важкий панцир на своєму важкому коні Жак зумів би догнати легкого, як вітер, сарацина. Сарацинів арабський скакун стелився над піщаною землею і, звичайно, зник би за барханами, коли б передня нога скакуна не потрапила у ямку.

Я не буду терзати ваше зніжене серце описами жорстокостей. Це було дуже давно, й можна пробачити Жаку. Власне кажучи: коли б опинився в аналогічній ситуації він, сарацин не виявив би більше гуманності. Жак не по-

рубав сарацина на капусту не в силу гуманних міркувань, а через те, що лінувався, він стомився, йому було жарко й хотілося пити. Жак просто відрубав сарацинові голову, а потім не полінувався потрусити його сакви.

Тепер це, здається, називається мародерством, але тоді був такий звичай. Сакви, на превелику Жакову радість, виявилися не порожніми. Ефес сарацинові шаблі теж було втикано не пластмасовими цяцьками (тоді пластмаси ще не знали), а коштовним камінням. Будьте певні, те, що залишилося мертвому сарацинові після Жакового огляду, не було варте й шеляга...

І несподівано Жака підкусив нечистий. За статутом ордену все те добро Жак мусив би здати скарбникові або кому-небудь з членів капітулу, але Жак раптом почав мислити. Він не знав, що таке експлуатація, але про її існування здогадувався. І раптом розсердився. Я буду як ідіот (цілком припускаю, що Жак міг і не знати такого слова) гасати за сарацинами, я буду як останній кретин, згоряючи на сонці, охороняти грішників з товстими калитками, а капітул буде класти на свій поточний рахунок гроші. Цілком імовірно, що Жак не подумав про поточний рахунок, бо навіть винайдення векселів належало тамплієрам пізніших сторіч. Але у всякому разі Жак по-справжньому відчув хижацьку політику капітулу й самого магістра, і вона його обурила до глибини душі.

Словом, Жак повернув далеко не все, що йому вдалося запозичити в сарацина. Початок було зроблено, і перший внесок майбутнього скарбу ліг, правда, не до банківського сейфа, але теж у надійне місце.

Тут треба обмовитись, що сарацини з повними саквами попадалися Жакові не кожного дня, але в Жака Нуазе вже з'явився апетит. Коли людина чогось дуже хоче, вона хоч трошечки, а стає філософом. Така метаморфоза відбулась і з Жаком, і він розсудив приблизно так: «Чим золото християн гірше золота сарацинів? До того ж християни ці неповноцінні, кожен має на душі гріх, та ще й не один, отже, богові слід було б уже давно їх покарати». Зрозумівши, що в бога не завжди й не до всього доходять руки, Жак надумав трохи розвантажити бога й взяти на себе повноваження в справі покарання грішників.

Треба сказати, що карав він радикально. Душі грішника надавалася можливість персонально стати перед богом і домовитися про деталі.

Кожну послугу треба сплатити. Так є зараз, і так було

колись. Усе, що Жак знаходив у калитках паломників-богомольців, ставало його особистою власністю. Віддавати зароблені в такий спосіб гроші було б невиваченою не обачністю. Магістр міг довідатись про все. Й тоді безгрішна душа Жака полетіла б наздоганяти душі тих, хто вилетів до бога з його легкої руки.

Невдовзі Жак помітив, що його прогресивний метод освоїли колеги, тобто що в нього з'явилися конкуренти, але це все ж мало турбувало Жака, бо він усіх їх залишив далеко позаду.

Тепер треба було думати, як весь цей скарб переправити до Європи, бо акредитивів тоді не було і філій Швейцарського банку теж. Треба було знайти спосіб, як переправити золото до Європи, бо Азією Жак Нуазе був ситий по горло. Й Жак знайшов цей спосіб. Коваль-сарацин викував йому золоті лати, золоту збрую, навіть золоті стремена й покрив це все одному йому відомим розчином. Жак так і не спромігся розібратися, що то було: сік невідомої рослини, фарба чи кров азійської відьми. Певен, що він схильний був думати останнє.

Коли сарацинський коваль зробив те, що було потрібно, Жак воздав йому належне — відправив його туди, де гурії розносять правовірним ціали з щербетом. Може, це здається жорстоким, але така профілактика була необхідна. Коли ти везеш на собі зо два пуди золота й про це знає ще хтось, крім тебе, ти не можеш вважати себе у безпеці.

І якщо на той час, то навіть з юридичного боку Жак вчинив абсолютно правильно. Жак Нуазе віз золото до Європи і мав тверде переконання, що він везе своє щастя. Із юридичного боку він і тут мав абсолютну рацію. Тоді, в середньовіччі (як, до речі, й зараз), можна було за золото купити все, аж до місця в раю включно. Тепер, правда, ніхто місця в раю не купляє, кожен намагається створити собі рай на землі. Але тоді народ був простіший і в моральному відношенні значно здоровіший.

Ми не будемо переказувати всі пригоди Жака Нуазе, які спіткали його по дорозі до рідної Франції, це буде довго і, як на теперішній час, нецікаво. Уявімо собі на хвилинку, що Жак Нуазе сів у Тель-Авіві на літак авіакомпанії «Ер-Франс» і через деякий час приземлився на аеродромі Орлі в Парижі. Все це, звичайно, домисел, бо тепер йому б не вдалося обманути митних чиновників. Вони однаково б доскіпалися, що Жак везе благородний метал, і Жак мав би великі неприємності.

Словом, Жак опинився у Франції. Тільки не в Парижі, а на березі Уази в маленькому зачуханому селі, від якого тепер і сліду не залишилося.

А зараз поведемо мову про окультні науки, про містику, чи, коли хочете по-сучасному, про телепатію. Звідки й хто міг дізнатися, що Жак Нуазе повернувся на береги Уази заможною людиною? Адже єдиний свідок його заможності, сарацинський коваль, залишився лежати в своїй кузні за тисячі льє від Франції. До того ж мій далекий родич міг би присягтися, що голова коваля не була більше з'єднана жодною жилочкою з його тулубом. Жан як зараз пам'ятає, голова полетіла за горно, а тулуб залишився біля ковадла. Люди в такому стані мають звичку мовчати.

І ще коли б хто-небудь, крім коваля, знав таємницю Жакових латів і абруї, Жакова голова була б рівноцінною з головою коваля. У братів тамплієрів у цьому відношенні була своєрідна мораль. Запорукою того, що ніхто не знав про Жакове багатство, було його повернення на береги Уази живим. Та не встиг він ступити на землю батьків, як довкіл з телеграфною швидкістю розлетілась чутка про те, що Жак Нуазе казково багатий. Звідки було взятися цим чуткам? Кінь, на якому приїхав Жак, не викликав би жодної емоції у найбільшого шкурулуца, бо шкіра коня протерлася до кісток, одяг Жака свідчив про те, що хазяїн його поповнював свій гардероб ще до початку хрестових походів, і взагалі, крім вищербленого меча та іржавих лат, у тамплієра нічого не було. А чутки все ширилися, розпливалися, як масна пляма на воді. Жак одчепив одне стремено, вдер з нього маскувальний лак (чи відьмину кров), і стремено загорілося, як і личить горіти на сонці справжньому золоту. Й тоді Жак відчув, що він не буде ані заможним, ані щасливим. Знесилена хрестовими походами Європа була ще бідна на гроші. Основні багатства з Азії линуць значно пізніше. А зараз... Зараз за оце золоте стремено можна купити ціле село. Скільки років мусить минути, щоб Жак по-справжньому реалізував своє багатство, не викликаючи ні в кого підозри? Отак сидіти, відколупувати по пиматочку від цього стремена і проїдати його?

Склеротична пам'ять... Я увесь час забував додавати до прізвища Жака Нуазе часточку «де». Так-так, він був Жаком де Нуазе, він був дворянином. Це смішно звучить — де Нуазе, але він був дворянином, інакше б він не був лицарем. І цей дворянин був чи не найбільший від остан-

нього свинопаса. В Жака де Нуазе залишилося з сімейних коштовностей тільки шербатий меч і ще родове нахабство. Йому б личило жити як дворянинові, але разом з тим він був тамплієр. А тамплієрові належало бути бідним, так стверджував статут ордену. Цей статут, правда, не розповсюджувався на магістра, на скарбника, на капітул, але рядові члени ордену мусили скорятися...

Жак продав шматочок свого золотого стремена. Шматок цей був розплющений так, що ніхто б і не здогадався, від чого він був одрубаний. Потім Жак зважився продати ще один шматочок і теж розплющений. І внаслідок Жак Нуазе розжився на теплий плащ і чоботи, а решту щиросердно й добросовісно пропив у компанії таких, як сам, голодранців. Але в кожного із голодранців перед прізвисьцем стояла приставочка «де».

І оці жалюгідні крихти золота погубили загалом непоганого хлопця Жака де Нуазе. Чутки про його шалене багатство підтвердились: як же ж, були люди, котрі своїми очима бачили те золото. Цікаво тільки, де Жак де Нуазе ховає його.

Мушу сказати, що цим питанням зацікавились і в капітулі ордену. В ті часи рядовий тамплієр ще не мав права мати багатство. Однієї чудової ночі Жака заарештували й делікатно запропонували передати до скарбниці ордену все золото до останньої крихітки. Жак був упертий, як мул (з нашого роду один я не впертий), і тільки знизав плечима. Наступного дня Жак позбувся лицарства, й тепер за нього міг заступитися хіба що сам бог. А оскільки в бога на той час були інші справи, то за Жака не заступився ніхто.

Його катували три тижні. Він був живучий, як саламандра. Інший на його місці сконав би на третій день, а він тільки вперто крутив головою. Нарешті його напоїли розтопленим золотом. Кольором це нагадувало добрий коньяк, але цей коньяк виявився занадто міцним для Жака. Він не прохмелився. Лати його, зброю і єдине стремени продали за безцінь, щоб розрахуватися з катом.

Ви ще можете знайти ці лати, містере Живокіст, але краще не треба. Жак де Нуазе запевняє, що вони приносять нещастя».

— Ви кретин, Нуазе,— сказав Живокіст,— тепер я розумію, чому Гітлер вважав декого із вас, французів, неповноцінною нацією. На якого біса ви підсунули мені своє марення?

— А ви таки прочитали його?— вдоволено сказав Франсуа Нуазе.— Ми з вами живемо і думаємо на різних частотах і в різних регістрах. Це я хотів, щоб ви зрозуміли азбучну істину: всі неприємності через золото й ще через... жінок. Я не втрачаю надії, що ви порозумнішаєте.

— А я плачу вам гроші не для того, щоб терпіти ваші хамські витівки. Мені це починає набридати.

Франсуа зморщився, як від зубного болю.

— Ну, добре, добре, це я вже чув.

Французький винахідник Нуазе в свої тридцять два роки залишився геніальною дитиною. Побивши горщики з однією паризькою електронною фірмою, він подався шукати щастя за океан. Такому спеціалістові, як Франсуа Нуазе, в Новому світі не довго довелося шукати роботу. Компанія «Дженерал електронік» захопилася за нього обома руками.

Своєю мрією Нуазе вважав електронного робота, який тільки тим і одрізнявся б від людини, що виконував би весь об'єм як фізичної, так і розумової праці значно швидше й краще, ніж людина. До того ж Нуазе мав намір наділити своє дітище повним комплексом емоційної сфери людини.

Керівництво компанії не могло не зацікавитися роботою Нуазе. Справжній робот, не електронна коробка, не скриня, набита електронним начинням, з краб'ячими клешнями замість рук, а робот майже як людина чи навіть більше як людина, що може бути краще? Такими роботами через кілька років можна замінити робітників біля верстатів, шахтарів у шахтах, шоферів за кермом. Такі роботи підуть служити до поліції, до армії, на флот! Нуазе були створені чудові умови для роботи, він став повновладним господарем гарно обладнаної лабораторії. Але не встиг Франсуа по-справжньому віддатися роботі, як його викликали до шефа й поставили умови:

— Ніяких емоцій! Робот мусить філігранно виконувати ту чи ту роботу, але емоції йому ні до чого. Вони тільки заважатимуть йому.

— А коли ви захочете зробити з нього вбивцю?— розігнавшись, випалив Нуазе.

— Хоч убивцю, хоч кого, то не ваша турбота, ваш винахід належить компанії, і компанія вам забороняє експериментувати з емоційною сферою. Чого доброго, ви за рахунок фірми почнете продукувати святенників чи вчителів недільних шкіл.

Франсуа шаленів від люті, грюкнув дверима і... втік. Так, так, буквально втік, бо, розірвавши контракт з компанією, він мусив би заплатити шалені гроші, яких у безглузлого Франсуа ніколи не водилося.

І тут його знайшов Живокіст і буквально заманив на борт «Менхасетти». Наївний і по-дитячому романтичний француз захопився пропозицією Живокіста. В Живокісті він побачив перш за все видатного хіміка, винахідника пластролу. Альфа-пластрол твердий і міцний, як криця, легкий, як корок, і бета-пластрол м'який і еластичний, але такий же міцний і легкий, як пластрол-альфа — чи можна було знайти кращу сировину для виготовлення вимріяного робота!

Мечислав обладнав для Нуазе чудову лабораторію, кожна вимога Нуазе виконувалася негайно. Нуазе ніхто не заважав, і Нуазе міг би вважати себе щасливим.

Робота над Аполлоном посувалася швидко. Нуазе назвав свого робота Аполлоном, бо поклав собі зробити його струнким, гармонійно складеним, гарним і... розумним. Франсуа вважав, що людина із статурою Венери не може бути перекушкою, а людина із статурою Аполлона не могла стати шахраєм чи вбивцею.

Наївний винахідник міцно тримався своєї теорії: у чудовій тілом людини мусить бути такою ж чудовою душа. Відолаха, він народився по війні, і йому не довелося бачити блакитнооких, струнких і красивих гітлерівських гестапівців.

...Нуазе тішився, як дитина, своєю «волею». Він, авторник на «Менхасетті» (добровільний самітник, як йому здавалося), був щасливий з того, що ніхто не втручався в його роботу.

І ось одного разу до його лабораторії зайшов Живокіст. Він довго мовчки спостерігав за монтажем Аполлона і нарешті запитав:

— Як ви назвали свій витвір?

— Аполлоном.

— Назвіть його краще Мідасом¹. Він мусить уміти розшукувати золото, як магніт залізо.

— Для чого?

Мечислав не відповів, а тільки розреготався. Потім він надумав покепкувати з Франсуа.

— А може, ваш витвір нездатен шукати золото?

В Наузе обурився винахідник. Він поклав собі довести Мечиславу, на що спроможний його Аполлон...

Але з того дня теплих взаємин між ними більше не стало. Нуазе трохи запізно, з гіркотою зрозумів, в які лабети потрапив. Одначе поклав собі не виступати.

Мечислав наказав:

— Позовіть Мідаса!

— Аполлона, ви хочете сказати?

— Я сказав те, що хотів сказати!

Мечислав більше не церемонився. Нуазе поманіпулював приладами, й до каюти увійшов Мідас.

Обличчя робота було незугарне, але Живокістові здалося, що воно має навіть якийсь вираз. Там, де у звичайних серійних роботів блимали індикаторні лампочки, в цього були вмонтовані сині-сині очі. Правда, очі були мертві. Робот стояв перед Живокістом голий, як Аполлон, високий, як гренадер, і мовчазний, як кам'яний гість.

Живокіст зневажливо махнув рукою, і тої ж миті робот застережливо ступив уперед.

В очах Франсуа засвітилася батьківська ласка.

— Бачите, ви зробили різкий рух, а Мідас зрозумів, що ви загрожуєте мені, й кинувся мене захищати. Це він уміє, а загалом Мідас ще дурненький.

— По-моєму, він і справді придуркуватий,— пхикнув Мечислав.

— Не такий уже й придуркуватий,— образився Франсуа за своє дітище.— Дивіться!

Він вийняв із кишені жменю якихось кілець, схожих на жетони для автоматів, і, покрутивши тим добром перед носом у Мечислава, пожбурих жетони в протилежний куток каюти. Мідас, не чекаючи команди, пішов туди, де розсипалися жетони. Спритно, як людина, він спочатку нагнувся, потім присів і почав швидко-швидко перебирати

¹ Мідас — міфічний цар із стародавньої грецької міфології. Він був надзвичайно зажерливий, особливо до золота. Йому хотілося, щоб усе, до чого він доторкнеться, ставало золотом. Боги задовольнили його бажання, і він помер в голоду, бо навіть хліб у його руках ставав шматком золота.

жетони. За хвилину повернувся і простяг Мечиславові два жетони. Вони були золоті...

— Будь ласка, можете непомітно дряпнути золоті жетони й знову змішаємо їх...

— І трохи ускладнимо дослід,— запропонував Мечислав.— Я пропоную вийти на палубу.

Був сіренький, атлантичний деньок, сіялася мряка, вали масно вилискували своїми чорно-зеленими боками. Ні найближчих затоплених кораблів, ні низьких берегів острова Сібл, ні навіть маяка не було видно. Балансуючи по похилій палубі, Нуазе і Живокіст підійшли до фальшборту, ззаду за ними стояв Мідас.

Мечислав пошпурив за борт усі жетони, й Мідас, як добре тренований плавець, перемахнув за борт. Чорно-зелена хвиля зімкнулася над ним майже без плюскоту.

Мідас виплив дуже швидко і по мотузяній драбині почав підніматися на борт. Потім він перемахнув через фальшборт і, підійшовши до Мечислава, поклав йому на руку два жетони. Живокіст ще здалеку побачив свої відмітки — дві хрестоподібні подряпини на кожному жетоні.

— Тепер, добродію Живокіст,— усміхнувся Нуазе,— ви можете сказати, що Мідас бачить і помітив під водою на дні ваші відмітки на жетонах. Ви маєте рацію, Мідас бачить. Правда, зараз під водою видно дуже погано, день похмурий, сонце не може пробитися через товщу хмар і товщу хвиль, крім того, жетони впали в намул, і Мідасові довелося шукати їх в намулі, від чого вода дуже скаламутилася, але я теж стою за чистий експеримент. Ми осліпили Мідаса на деякий час.

Те, що робив Нуазе, прирівнювалося до вигвинчування радіо- чи електролампи, і нічого дивного чи надзвичайного в цьому не було, але Мечиславові стало трохи незручно. Стягнувши бета-пластолову шкіру з Мідасового черепа (так плавці знімають гумові шапочки), Нуазе натис кнопку на потилиці, й черепна коробка відчинилася, як радіатор автомобіля. В середині черепа було майже порожньо, за винятком двох-трьох мініатюрних схем-реле та... очей. Складна оптична система ховалася в черепній коробці. Саме в цій системі й господарювали руки Франсуа. Спритно виїнявши кілька деталей і роз'єднавши кілька контактів, Франсуа зачинив коробку й натягнув на неї бета-пластолову шкіру.

Мечислав глянув в очі Мідаса й жахнувся — як Мідас був схожий на сліпу людину! Це не було витвором уяви

Живокіста — очі в Мідаса справді погасли, підборіддя подалося вперед, він ніби прислухався до всього, що його оточувало, як це роблять усі сліпі.

Мечислав кинув за борт дві іржаві гайки, і ледве вони встигли торкнутися води, як за ними стрибнув Мідас.

Цього разу Мідас довго не випливав, а випірнувши, довго не міг піднятися на борт. Сліпий — він не міг відразу намацати мотузку драбинку. Нуаза коригував його рухи, командуючи, ліворуч чи праворуч мацати руками. Нарешті Мідас виліз на палубу й стомленим (а може, це тільки здалося Мечиславу?) голосом сказав:

— Іх немає...

— Шукай краще! — скомандував Мечислав і кинув за борт ще дві іржаві гайки.

І знову вода зійшлася над Мідасовою головою. Вичекавши якийсь час, Мечислав кинув за борт золоті жетони: один близенько, а інший якомога далі, скільки вистачило сил.

І коли виринув Мідас, Нуаза накинув на нього зашморк із тонкої, але міцної мотузки. Хотілося якомога швидше витягти його на палубу. Мідас тримався однією рукою за мотузку, ногами впирався в похилений борт, а інша рука була із зціпленим кулаком.

— Один, — сказав Мідас, простягаючи Мечиславу жетон.

— А ще один? — суворо запитав Мечислав.

— Немає... Не знайшов... — відповів Мідас.

— Шукай, шукай! — крикнув Мечислав.

І Мідас знову пірнув у воду.

БАНК, ЩО НЕ ПОВЕРТАЄ ВІДСОТКІВ

Світовий океан — це скарбниця, в порівнянні з якою наш суходіл — кредитор, що не має надії коли-небудь ліквідувати свої борги.

— Думаєте, золото? Так, і золото. А чи відомо вам, що у водах світового океану мешкають вісімдесят сім відсотків усіх видів відомих на земній кулі живих організмів?

А чи відомо вам, що світовий океан власник семи трильйонів тонн органічних речовин?

А чи відомо вам, що світовий океан накопичив сімдесят п'ять більйонів тонн фосфатів?

А чи...

А чи не досить?

Золото в океані є. Розчинене у воді. Й коли б навчитися добувати його безпосередньо із морської води, всі поштові скриньки й всі урни для сміття, безперечно, робилися б із золота, бо навряд чи був би дешевший від нього який-небудь інший метал.

Але добувати золото з морської води поки що не вміє ніхто, тому й не зустрічаються золоті поштові скриньки й золоті урни для сміття.

Є й інше золото в океані...

Іспанська «Непереможна Армада» пливла до туманних берегів Британії. Філіпп Другий заніс над Британськими островами караючий меч.

Чим це все закінчилося, знає кожен школяр. Небувалої сили шторм розметав по морю «Непереможну Армаду», ніби це були не кораблі, а жменя соняшникового лущиння. Один з кораблів «Армади» «Дуже де Флоренсія» затонув у бухті міста Тоберморі, на північ від Ірландії.

Як на теперішні часи це, звичайно, був не лайнер, але на його борту було золота на один мільярд лір! Золото разом з кораблем бовтнуло на дно бухти, де його засмоктали піски. Лежить воно там і досі.

Деякі інші кораблі «Армади» теж пішли на дно вздовж берегів Ірландії. Найбільше їх затонуло в гирлі річки Буш. Отож в гирлі цієї річки на дні теж лежить мільярд лір золотом.

Не всі кораблі були такі багаті на золото, як «Дуже де Флоренсія».

Третій мільярд лір усе з тієї ж таки злощасної «Армади» заліг у піщаних «сейфах» бухти Бласкет Сауд. Багато років мешканці цих місць після штормів знаходили на березі золоті дукати.

Океан і не думав віддавати людям своїх багатств, він просто кидав їм до шапки шеляги із своїх мільйонів і мільярдів. Скільки шкаралупок-корабликів з тих, що снували між портами стародавньої Еллади і берегами Малої Азії, покоїться на дні Середземного моря! Цього не знає ніхто, та, мабуть, і знати не буде. Знають люди тільки одне, що на шкаралупках-суденцях були в трюмах не лише амфори з вином та олією, а й драхми. На яку суму залягло на дні Середземного моря античного золота, срібла, коштовного каміння, цього не знає ніхто, та й, мабуть, не буде знати.

Зате люди знають дещо про «Яльп» — корабель вікінгів, що в 1151 році затонув у бухті Гульбервіна біля Шотландських островів. Корабель цей має хоч і сумну, але, безперечно, історичну славу. Він перший з відомих нашим сучасникам суден, що затонули біля Британських островів. Але цим зацікавлення до «Яльпа» не обмежується. Із старовинних літописів відомо, що ніс цього корабля був оббитий масивними золотими пластинками.

У 1664 році недалеко від могили «Яльпа» знайшло собі могилу британське судно «Камерланде». На його борту було три мільйони флоринів і ще кілька ящиків золотої чеканної монети.

Скарби лежать поруч...

Шотландські повстанці не хотіли шукати спільної мови з Кромвелем, і в 1650 році він послав до них генерала Монка. Ніхто із шотландців не тішив себе ілюзіями, і всі свої надбання вони звели до міста Данді. Через рік Монк узяв штурмом Данді, й почався грабунок міста. Англійці — майстри масового грабунку, це знають народи колишніх колоній, але грабунок невеликого Данді дав гори золота, срібла, перлів, коштовного каміння. Щоб вивезти все це добро, Монк мусив спорядити не мало не багато — шістдесят кораблів.

Шотландське золото не хотіло залишати шотландські береги. Англійська ескадра ще стояла на рейді, як знялася так шура-буря, що всі шістдесят кораблів один за одним пішли на дно бухти Гей. І лежать на дні цієї бухти чотири з половиною мільярди золотих лір...

Лежать до сьогодні...

Береги Уельса нічим не поступаються берегам Ірландії та Шотландії. Має Уельс і свої корабельні цвинтарі, і свої корабельні скарби, не добуті досі.

У 1859 році біля берегів Уельса затонуло судно «Ройал Чартер», що пливло з Австралії. У нього на борту було золотих злитків на суму вісімдесят мільярдів лір, чимало золота везли з собою і пасажери, в минулому шукачі золота, що поверталися на батьківщину.

А за сімдесят сім років до цих трагічних подій пішов на дно (знову ж таки біля берегів Уельса) інший «Ройал» — «Ройал Джордж». На борту «Ройал Джорджа» було чотиреста мільйонів золотих лір.

Любителі арифметики мають змогу плюсувати ці мільйони і мільярди й мати правильні цифри, бо можна заприсягтися, що в цих місцях ще нікому не вдавалося обікрас-

ти океан. Що його — то його. Навіть прогнози аквалангісти, які останніми роками на дні океану добряче-таки похазяйнували, тут виявилися безсилі. Глибина, морок, тиск...

Вартість рятувальних робіт хай теж підрахують любителі арифметики.

А любителям географії й карти в руки... Хоч карти, хоч глобус. Хай глянуть хоч туди, хоч сюди й пересвідчаться ще раз, якими мізерними латочками приліпилися до грудей океану Британські острови. Й коли біля отих-о мацюпусінських латочок лежать гори золота, то скільки його мусить лежати в інших місцях! Адже стільки берегів у океану.

Кожна країна світу, а найбільше країни — власниці колоній сплатили свій трагічний податок океану.

Іспанські та португальські галіони й каравели, великі англійські фрегати, французькі бриги, пронирливі піратські бригаанти, азійські фелюги та джонки і, нарешті, сучасні пароплави, на чиїх щоглах давно догнили прапори десятків країн, стоять на дні океану, як сейфи. У цих сейфах найнадійніший у світі спільний замок — океан.

Британський лев ще тільки відрощував пазури та ікла, він був ще безгривий, а у володіння Іспанської Корони вже ніколи не заходило сонце.

Мабуть, тому іспанські вклади до банку, ім'я якому океан, найстаріші. І за комерційними, і за юридичними законами. Океан мав би нарахувати Іспанії найбільші відсотки.

Із Чілі й Перу через тепле Карібське море, через туману й сердиту Атлантику безупинно пливли галіони. Вони везли награвоване золото й срібло.

Вони пливли часто й регулярно, їх було багато. Змінювалося покоління капітанів і штурманів, а галіони все пливли та пливли. Але до священних берегів Кастілії припливали не всі.

Минуло з тих часів і чотириста, і триста, і двісті п'ятдесят, і двісті років, і зараз уже вельми важко встановити процент живучості галіонів. Скільки з них довозили золота, а скількох з них забирав океан у боргову в'язницю — зараз невідомо. Але доля багатьох із тих, що досі сидять у борговій в'язниці, відома.

Доведеться знову вибрати невелику латку на карті й розповідь повести навколо неї.

Так простіше, й так менше відчувається безмежжя океану. «Латочкою» цього разу буде півострів Флоріда — район Карібського моря. У 1595 році біля берегів Флориди океан ковтнув іспанське судно «Свята Маргарита». «Маргарита» була хоч і святою, але не бідною. На її борту дзвеніло золота на три мільярди ф'ранків, як на теперішній курс. Цього курсу ф'ранків доведеться дотримуватися й далі, бо самотньою «Санта-Маргарита» була лише три роки. В 1598 році затонув іспанський «Сан-Фернандо», що мав на борту золота на сім мільярдів ф'ранків.

8 вересня 1628 року нечуваний ураган бушував у Флоридській затоці. Іспанії він обійшовся в одинадцять галіонів. Разом з галіонами на дно пішло золото... Тринадцять з половиною мільярдів ф'ранків!

Трагічний список на цьому не скінчився. 12 серпня 1679 року загинула «Санта-Паула»... Іспанська королівська скарбниця не дорахувалася тоді півтора мільярда ф'ранків.

Рівно через рік і день — 13 серпня 1680 року — гине «Санта-Крус», і знову іспанський король став біднішим на п'ять з половиною мільярдів ф'ранків.

1715 рік був особливо нещасливий для Іспанської Корони. У квітні цього року разом з галіоном «Сан-Домінго» пішло на дно золото. Три з половиною мільярди ф'ранків...

Але це був тільки початок, бо вже в червні під час шторму, що розгулявся біля західного узбережжя Флориди, затонуло чотирнадцять іспанських галіонів з золотом на суму тридцять два мільярди ф'ранків.

Отже, коли через два роки пішов на дно «Ель-Капітан», іспанський король міг навіть не хвилюватися, бо разом з «Ель-Капітаном» затонуло лише дев'ятсот мільйонів ф'ранків.

Тут доведеться або перекочувати до іншого району Атлантики чи Тихого океану, або припинити перелік іспанських суден, що подарували своє золото океану.

Британський лев почав свою грабіжницьку політику з грабунку грабіжників. Поки важкі іспанські галіони, хитаючись на хвилях, ліниво прожовували морські милі, біля узбережжя Чілі, Перу, на Молукських островах їх підстерігали хижі, як кібці, піратські бригаантини підданих королеви Єлизавети.

Перетворення іспанського золота на золото британське не відбирало багато часу й не вважалося дуже морочливою справою.

Найздібнішим спеціалістом на цьому терені вважався сер Френсіс Дрейк. Правда, він не завжди був сером, але після того, як королева Єлизавета прикрасила свою корону одним з брильянтів, поцупленим Дрейком в іспанців, «сер» до його імені і прикипіло. Він став англійським лордом й адміралом її величності королеви Великобританії.

Вже будучи лордом, Дрейк на своєму британці «Голден Хілд» захопив величезний (як на ті часи) галіон іспанців «Коньфуего», трюми якого прогиналися від золота.

Тоннаж «Голден Хелд» не дозволяв Дрейкові перевантажити все золото із трюмів галіона до трюмів власного брига. Й тут сер Френсіс Дрейк засвідчив себе не тільки здібним адміралом, але й здібним господарником. «Зайве» золото він наказав викинути за борт. А було того «зайвого» золота декілька десятків тонн.

Проте все це золото не мало стільки історичної ваги, скільки мав один самородок. Це був найбільший самородок в усіх, знайдених на землі досі. Потонув він разом з одним галіоном (а всього їх тоді затонуло чотирнадцять) біля мису Тенеріф під час шторму. Було це 10 березня 1657 року.

...Чимало голландського золота лежить на дні океану. Власне, голландським його не назвеш. Голландським воно стало лише після того, як колонізатори відібрали його в індонезійського народу.

В XVII—XVIII сторіччях у південних морях, так поетично оспіваний згодом Джеком Лондоном, загинуло чимало голландських суден, трюми яких були забиті золотом і коштовними камінцями. Найбільше зацікавлення з-поміж цих суден викликає фрегат «Батавія», що затонув 4 червня 1929 року. Золота він ніс на собі шістьсот двадцять п'ять мільйонів франків, велику вартість являв собою агаатовий кубок, що належав художникові Рубенсу й за романтичних обставин потрапив на борт «Батавії».

Інший голландський фрегат, що затонув 14 березня 1694 року біля острова Роббен, став могилою для семисот мільйонів франків. Але найбільше обібрав голландських купців у 1716 році шторм, що розгулявся в Столовій затоці. Разом з фрегатами, що загинули, пішло на дно золота на суму в сорок два мільярди франків.

Не заборгувала перед океаном і Франція.

Під час Великої французької революції, як шури з корабля, тікали аристократи. Прогинилий корабель — королівство Франція — йшло до дна. Гетувався до заколоту й

втечі «капітан» цього напівзатопленого корабля король Людовік XVI. Тим часом золото, що належало королеві Марії-Антуанетті, тихенько вантажилося на фрегат «Телемак». Золота і брильянтів набралось на кілька мільярдів франків. Це золото мало вилитися свинцем на голови французького народу, але «Телемак» щасливо затонув у гирлі Сени. Доля королівського золота невідома й досі.

Інший французький фрегат «Орієнт» через вісім років після описаних подій подарував океанові ще кілька мільярдів франків золота. На «Орієнті» перевозили скарби Мальтійського лицарського ордену «Сан-Жак де ля Валетт», і загинув він біля північних берегів Африки в Середземному морі.

...Дуже непевні сейфи — дерев'яні сейфи. Для золота вони не зовсім підходящі. А такими сейфами і були галіони, фрегати, бригантини... Може, залізо... А що для океану залізо?! Підрахуємо, скільки втратила багатюща Америка лише за п'ятдесят чотири роки. Скільки забрав у неї океан? Добре відомо, що за цей час (з 1857 по 1911 рік) дерев'яних суден американці не робили. Й так само добре відомо, що за цей час вони втратили сім плавучих банків, сім кораблів-скарбниць.

Першим почав цей скорботний рахунок пароплав «Сентрал Америка». Він затонув біля мису Гаттерас 12 вересня 1857 року, і в трюмах його було золота на мільярд франків. У 1862 році біля східного узбережжя Мексики пішов на дно пароплав «Голден Гейт». Океан збагатів ще на півмільярда франків. Того ж року американське судно «Фантом» подарувало океанові ще три з половиною мільярди франків. Лише півмільйона франків одержав океан 17 грудня 1875 року, коли в Південно-Китайському морі загинув «Джакен».

Зате океан взяв реванш 22 серпня 1888 року, коли в густому тумані американський пароплав «Сіті оф Честер» був майже навпіл розрізаний англійським судном «Оупенік». Це сталося недалеко від Сан-Франціско. «Сіті оф Честер» затонув в одну мить. Разом з ним затонуло золота на суму десять мільйонів сімсот тисяч фунтів стерлінгів! Фунт є фунт. Фунт — це вам не франк. Будь-коли!

Рівно через десять років трагедія повторилася майже на тому самому місці в бухті Золотий Ріг. Цього разу теж висів туман, і хоч не було зустрічного корабля, пароплав «Гумбольд» знайшов своїм носом підводний риф... Золото? Кільканадцять мільйонів франків.

Ще через три роки, знову ж таки на тому ж таки місці, затонув американський пароплав «Ріо-де-Жанейро». На його борту були злитки срібла й золота. Срібла на дев'ятсот мільйонів і золота на двісті мільйонів франків!

А ще через десять років біля східного узбережжя США знову «буцнулися» англійць з американцем. Англійський пароплав «Адмірал Фаррагат» з американським пароплавом «Мерида». Чоло в Джона виявилось, як і годиться, значно міцніше, і янкі пішов на дно, а з ним золота на п'ятдесят мільйонів франків.

Під час війни багатіють не тільки капіталісти. Коли починаються війни — казково багатіє океан.

Люди винаходили торпеди й підводні човни зовсім не для того, щоб збагачувати океан, але так уже виходило, що чия б торпеда не свердлила його шкіру, він не програвав.

Словом, почалася перша світова війна. І вже дуже швидко англійці втратили пароплав «Лаурентик» і крейсер «Хемпшир». Власне, війна для того і війна, щоб на ній страчати крейсери. Значно неприємніше втрачати понад вартості крейсера ще кілька мільйонів фунтів стерлінгів. А вони саме й зберігалися в трюмах «Лаурентика» і «Хемпшира».

По старій пам'яті під час першої світової війни океан дещо стяг і з голландців. Вони втратили транспортне судно «Ренате Леохорт» і лайнер «Турбантія», з якими пішло на дно золота на суму в два мільйони фунтів стерлінгів.

На початку другої світової війни англійці почали дуже гарячково вивозити золото не тільки з островів, але й навіть з материкових колоній, з домініонів, протекторатів. Везли його не лише на Британські острови, але й до банків Сполучених Штатів. Для цього здебільшого використовувались військові кораблі. Один з крейсерів флоту її королівської величності за один тільки рейс перекинув з Кейптауна до Нью-Йорка золота на тридцять мільйонів фунтів стерлінгів.

Кругленька сума осіла б на дні океану, коли б який-небудь німецький підводний човен наразився на цього крейсера. Крейсеру поталанило. Проте таланило не всім. Новозеландський лайнер «Ніагара» затонув, маючи на своєму борту золотих злитків на суму в два з половиною мільйони фунтів стерлінгів. З цим судном Британія втратила рівно половину того золота, що під час другої світової війни опинилося на дні океану.

Годі підраховувати дрібниці! Годі рахувати, скільки мільйонів чи мільярдів золотої валюти втратила та чи інша країна на дні світового океану. Скористаємося дещо іншими підрахунками. Може, вони не дуже правильні, але залишають глибокий слід у душі.

Один американець підраховував, що на дні морів і океанів лежить одна восьма всього золота, добутого, починаючи з XVI сторіччя до наших днів...

Ось що розповів Живокіст Франсуа Нуазе та його далекому-далекому предку Жаку Нуазе.

АПОЛЛОН СТАЄ МІДАСОМ

Добровільні шукачі скарбів, ба навіть державні рятувальні експедиції, вхопили, як то кажуть, циганською голкою меду. З головними своїми багатствами й основним капіталом океан і не думав розлучатися, бо не мав наміру пускати до своїх надр людину. Найдосвідченіший аквалангіст пірнає вглиб не більше як на 100—120 метрів. Працювати довго й продуктивно під таким шаленим тиском не може жоден. Йому доводиться хапати те, що лежить скраю. Використовувати для розшуків затонулих скарбів водолазів у твердих скафандрах дорого й нерентабельно, як і використовувати для цієї ж мети батисфери. Вірні слуги океану — пісок і намул — надійно охороняють і вкривають собою золоті злитки, монети, золотий посуд і... золотий брукхт. Золоті речі під впливом зовнішніх сил теж можуть стати брукхтом, хоча й золотим.

Американські інженери реконструювали навіть підводний човен-малютко спеціально для розшуків скарбів. Але й підводний не вельми виправдав себе. Пісок і намул... Намул і пісок. Дуже часто корабля, що потонув, не знаходили там, де він мусив би бути. Спершу його поглинала вода, а вже на дні його поглинав пісок. Багатометровий шар піску був надійною ковдрою, під якою золоті скарби могли спати, і їх ніхто не потривожив і сотні, і тисячі років.

Не гіршою ковдрою був і намул, але він до того всього позбавляв чисту воду прозорості. Вода ставала чорною, як китайська туш, і ховала від зайвих очей скарби океану. Але змагатися океану з людиною теж було нелегко. Як витвір людського генія грізним супротивником океану

став Мідас. Він не був людиною і не боявся ні глибини, ні тиску, ні акул, ні каламутної води, ні темряви, ні багатометрової товщі піску. Й разом з тим в особі Мідаса сиділа велика частка людини, і завдяки людині Мідас у відповідних умовах мав змогу діяти як людина. На такого супротивника океан не очікував. Мідас мав великі переваги, бо не був людиною, і мав чимало переваг, бо вже не був просто машиною.

Тепер кожного дня він вирушав на пошуки золота, маючи за плечима пластроловий мішок, а в іншому мішку запас пластрола у тубиках. Мідас просто з борту «Менхасетти» стрибав у воду і, як звичайний аквалангіст, припливши, плив часом за кілька десятків миль. Мідасові не потрібен був акваланг і запас кисню в балонах, хоч стисле повітря у балонах він брав із собою. Знайшовши місце на дні океану, де під шаром піску заховалося золото (це була найлегша частка роботи, бо Мідаса повертало до золота, як магнітну стрілку до полюса чи до шматка заліза), він виготовляв з пластрола труби, які у морській воді в ту ж мить тужавили й ставали тверді. Стисле повітря допомагало звичайній трубці перетворитися на гідромонітор своєрідної конструкції, що розмітав у всі боки дрібний пісок і разом з тим витягував у труби великі металеві предмети. Уламок якоря, гудзика нещасного матроса, іржавий цвях, срібна виделка — все це летіло набік. Так-так, навіть срібна виделка з кают-компанії якого-небудь фешенебельного лайнера спокійно лягала поруч з іржавим цвяхом, бо Мідас був зовсім байдужий до срібла.

Франсуа Нуазе навчав його відчувати, цінувати, розшукувати й добувати золото й ніщо інше — інше Мідаса не цікавило. І брильянт в кільканадцять каратів, брильянт, який прикрасив би будь-яку корону, побувавши в Мідасових руках, знову булькав у воду, ніби й не був ніколи брильянтом, а був звичайнісіньким собі камінцем.

Золото, золото й тільки золото вкладалося у пластроловий мішок.

Спочатку його було небагато, спочатку це були тільки монети. Але зараз Мечислав з кожним днем переконувався усе більше і більше в тому, що Мідас з цікавої експериментальної машини перетворювався на майже довершений агрегат, який можна по-справжньому експлуатувати.

Спершу Мідас, коли відпливав від бази на мильо-дві, мусив повертатися назад лише за допомогою радіосигналів. Мечислав боявся, що їх зачепляють, і поставив пе-

ред Франсуа жорсткі вимоги — обійтися без радіосигналів. Франсуа й сам розумів, що робот, чи кібер, чи як хочете називайте, прикутий до свого господаря радіосигналами, нагадував собаку на дуже короткій шворці. Хазяїн боявся відпускати його від себе, щоб вовки не з'їли. А кому потрібний такий собака? Собака мусить бігати по всьому лісі й шукати дичину.

Якось на борт «Менхасетти» «Ціцелія» доставила портативне телеустаткування, виготовлене за замовлення Мечислава. Транзисторів у цьому устаткуванні була незліченна кількість, і коштувало воно силу-силенну грошей. Франсуа спочатку не розумів, нащо Мечиславу це устаткування, а потім розвів руками:

— А-а ви стаєте багатим, ви думаєте про розваги. Мушу вас розчарувати: коли Мідас навчиться запливати дуже далеко, вам не вдасться стежити за Мідасовою роботою. Але я вас розумію, ви хочете відчутти всі фази власного збагачення. Скупиий лицар обмежувався лише тим, що опускав руки в гори золота, персипав його, як зерно, слухав його мелодійний дзвін, милувався його блиском, ви ж хочете помилуватися своїми багатствами ще за багато годин до того, як вони будуть у ваших руках.

— Мосьє Нуазе, — зітхнув Мечислав, — мені абсолютно начхати на ваші психологічні вправи. Я й надалі робитиму те, що мені подобається, бо перш за все я тут господар.

— Мосьє Живокіст, — похитав головою Франсуа, — я казав і казатиму, що золото вас рано чи пізно погубить. Це станеться тоді, коли у вас буде дуже багато золота.

— Ну, от і наближайте мою загибель. У вас немає підстав любити і шанувати мене. Працюйте так, щоб золота ставало все більше й більше. — І, грюкнувши дверима, Мечислав вийшов геть.

Але як би там не було, навіть Нуазе було дуже цікаво спостерігати біля телевізійного приймача за роботою Мідаса. Ось він стрибнув з борта «Менхасетти», зник під водою, і в ту ж мить вмикалася його телеапаратура.

Мідас плив, як людина, але в багато-багато разів швидше. Рухи його кінцівок нагадували рухи плавця, коли пливе стилем брас, але швидкість Мідаса можна було порівняти хіба що із швидкістю торпеди. А ви уявляєте собі, скільки за годину чи за півтори може проплисти торпеда?

Спершу здавалося, що Мідас пливе за суворо визначеним маршрутом і ніяка сила не примусить його збочити, але раптом Мідас зупинився на повному ході, й тіло його

хиталося у воді, тепер по-справжньому нагадуючи магнітну стрілку. Праворуч — ліворуч, праворуч — ліворуч ще раз, і Мідас вирушав у певному напрямку, набираючи й набираючи швидкості.

Колись була розповсюджена теорія, що кораблі на великих глибинах не тонуть на дно, а, опустившись до місця, де дуже високий тиск, плавають у воді, як стратостати в повітрі. Але численні підводні дослідження абсолютно спростували цю теорію. Коли вже нещасному кораблеві судилося йти на дно, він тонує саме на дно, як би глибоко це дно не було. Не залежало це навіть не тільки від щільності води й високого тиску, не залежало це й від класу корабля. Тонула на самісіньке дно легка дерев'яна піратська бригантина. Тонує на дно важкий залізний трансатлантичний лайнер. Часом вони лежали на дні поруч, їх розмежовували віки і... метри.

Мечислав Живокіст недаремно вибрав для своєї піратської бази острів Сіпл. На кожному квадратному кілометрі дна лежало по кілька суден, що затонули, а глибина тут була невелика. Судна різні: від бригантини до лайнерів включно. Й не було жодного судна, в якому б Мідас не знайшов поживу. З мародерською послідовністю він ішов по колу. Спочатку оббиралися кораблі, що лежали недалеко від «Менхасетти», але згодом Мідасові доводилося запливати все далі й далі. Поки на судні залишалася бодай золота шпилька, Мідас не залишав його. Бували дні, коли він повертався на борт «Менхасетти» з десятками кілограмів золота у пластроловому мішку. Чи ходив по палубі судна, що потонуло, чи обстежував одну за одною каюти, чи спускався до трюмів — він тепер не зникав з поля зору людей, що чекали на нього на «Менхасетті».

Телевізійна камера на Мідасі була першокласна. За її допомогою люди переконалися, що очі Мідаса бачили навіть тоді, коли навкруги судна знімалися чорні хмари намулу. Ось, хитнувшись як стрілка компаса в потрібному напрямку, Мідас розвинув шалену швидкість, і дуже скоро крізь товщу води, як у тумані, вималювався силует корабля...

Золото в трюмах «Менхасетти» збільшувалося день від дня, його вже, мабуть, можна було важити тоннами. Власне, золото не сіно й не бавовна — тонну золота неважко захвати у середнього розміру чемодані.

Якось Нуазе запитав Живокіста:

— Мосєв Живокіст, скажіть мені, на біса вам стільки

грошей? Невже ви збираєтесь прожити два віки? Невже ви думаєте, що за тонну золота зможете купити змогу зайвий раз дихнути? Там,— Нуазе показав пальцем на небо,— все зважено й усе відміряно. Коли є на небі бог, в чому я, відверто кажучи, сумніваюсь, вам не вдасться ви торгувати в нього жодної хвилини життя. Спочатку мені сподобалась ваша авантюра, бо тут були елементи романтики, аж до піратських бригаantin включно. Але зараз романтика поступилася голому бізнесу, і мене від вашого золота починає нудити. Це вже не романтичні пригоди, а звичайне промислове добування золота, хоча, правда, й незвичним шляхом. Отже, на біса вам стільки золота?

Мечислав був у доброму гуморі й поблажливо всміхнувся:

— Комуністи пішли б у цьому питанні значно далі. Вони б, наприклад, запитали, чи зміг би я з'їсти за раз два обіди, натягнути на себе відразу кілька костюмів, сісти одразу у два автомобілі й так далі. Й вони б мали рацію. Тут я з ними абсолютно згоден. Ні, Нуазе, я не придуркуватий рантьє, який мріє про те, щоб обстригти зайвий купон і щоб на тому місці виріс новий. Чхати я хотів на гроші. Ви добре знаєте, що грошей я й так мав би доволі, навіть не встряваючи у цю авантюру.

— Ну, вже ж і не любов до романтики керує вашими справами і вчинками,— покрутив головою Нуазе.

— Звичайно, ні,— спокійно погодився Мечислав.— Мені потрібна влада над людьми! Розумієте, необмежена влада! Тільки тоді я заспокоюсь.

— Вас заспокоять значно раніше,— раптом пообіцяв Нуазе.— Це я вам гарантую.

Мечислав бликнув у його бік очима, але й цього разу не розсердився. Застрія набігла на його очі. Він марив своїм.

— Хіба ви знаєте, що таке влада?! Абсолютна, необмежена, божевільна, диктаторська, сатрапська влада над людьми! Влада, за якої навіть тиранія могла б вважатися найвищим проявом демократії і гуманізму, а римський раб міг би вважати себе в порівнянні з моїми підданими сенатором.

— Вам треба лікуватися, мосьє Живокіст,— щиро порадив Нуазе.

Але Мечислав уже його не чув: чи він мріяв уголос, чи це було марення, хто знає, але суть цього мрійливого марення залишалася такою: мені потрібні гроші, бо мені по-

трібна влада. Влада й гроші — неподільні. За гроші я куплю владу... Найкращі гроші — золоті гроші! Мені потрібне золото...

Сидует корабля невимоломо насувається на екран. Спочатку туманно, розпливчасто, кожна риска, кожен штрих дрижить, і товща океанської води схожа на тремтливий холодець. Залишки корабля наче розщеплена кістка в тому холодці. В холодці не повинно бути кісток... А тут є... Зеленими косами гоїдаються водорості. Значить, глибина невелика, не більше ста метрів. Там, де глибше, куди не досягає сонячне проміння, водорості червоні. Проте це не дуже точно вивірена ознака глибини. Часом червоні розростаються майже біля самісінького берега, а зелені чудово почувають себе на двохсотметровій глибині, часом червоно-зеленим казковим лісом вони ростуть поруч. Але глибина тут і насправді невелика. Срібними іскорками пересікають екран телевізора дрібненькі рибки. Що їх напалохало, чому вони такі перелякані? Нежве Мідас? Ні, того не може бути. Рибки Мідаса не бояться. Вони якось інстинктивно відчувають, що Мідас їх не скривдить. Мідас їхній сусід, сам схожий на велику рибу.

— Дивіться,— сказав Живокіст, торкнувшись рукою ліктя Нуазе,— що це за диво?

У зеленкуватому холодці океану плив інший холодець — сріблясто-фіолетовий. Він загрожував затулити весь екран. А Мідас не звертає на нього ніякісної уваги. Мигнуло ще кілька срібних іскорок-рибок, і одна з них раптово згасла.

— Це ціанея,— пояснив Нуазе.— Велетенська медуза. Дивно не те, що вона така велика, дивно, як вона сюди потрапила, та ще й проти течії. Ціанеї мешкають в арктичних водах, і там викохуються справді унікальні екземпляри. Це недоросток. Діаметр парасольки метра півтора та десятиметрові мадавки. Є значно більші, самі тільки мадавки досягають тридцяти метрів довжини.

— Ви наче океанолог,— з повагою сказав Живокіст.

Нуазе знизав плечима:

— Я просто дилетант.

Ще одна срібна іскорка згасла. Мечислав задоволено лягнув у долоні:

— Впіймала-таки! Ну, а такими мадавками та не впіймати!

Нуазе скосив очі в його бік.

— Яку солідарність ви мусите відчувати до цієї медузи! Хто-хто, а вона вміє використовувати тиранічну владу!

— А вам більше подобається роль рибки?— ущипливо запитав Живокіст.

— Я людина, мені ці категорії не підходять,— просто відповів Франсуа.

— Дивіться, дивіться, що це?— вигукнув знову Мечислав.— Невже й це велетенська медуза?

Невідомо, чи його насправді щось зацікавило, чи він на-думав звести розмову на інше.

Нуазе глянув на екран. Тим часом велетенська ціанея вийшла з кадру, мабуть розсердилася, що Мідас завадив їй полювати, але на тому місці, де вона щойно була, простяглися якісь інші мацавки, і їм здається, не було ні кінця ні краю. Нуазе придивився пильніше.

— Ні,— сказав він,— це не медуза. Це пагінці макро-цистиса, найбільшої водорості з усіх відомих на землі. Ну й таланить нам сьогодні на велетнів. Водорість ця досягає шістдесяти метрів у довжину.

Велетенські гірлянди водорості, зачепившись за щоглу судна, що затонуло, ледь помітно погойдувалися. Мідас підплив зовсім близько й збурих своїм рухом воду. Живокіст прикипів очима до екрана. «Бригантина, каравела, фрегат, корвет?»— гарячково гадав він.

Але визначити клас судна було не так легко. Мідас зробив різкий ривок уперд, і тепер замість силуету судна було видно лише один його борт. Щогли «телеглядачі» теж не брали до уваги, бо це мало б допомогло. Адже щогли могли впасти ще до того, як лютий шторм спровадив корабель на дно. Мідас поліз по борту й за хвилину вже був на палубі. Це дозволило побачити корабель, який потонув, дещо в іншому ракурсі, але потонув він так давно й так над ним попрацював океан, що й зараз було дуже важко визначити клас судна. У всякому разі це була не каравела й не галіон, а корабель трохи пізнішого періоду.

Чий він був — іспанський, англійський? І цього ніхто не міг би сказати напевне. Добрі дуби росли на зелених долинах Англії, і не гірші дуби шелестіли листям на берегах річки Гвадалквівір. Уміли тримати в руках сокиру англійські джони, й знали іспанські хуани теж, за який кінець сокири братися. Сотні років лежав під товщею води корабель, почорніли дубові борти, потім позеленіли, бо обросли водоростями.

На перший погляд здавалося, що судно розсіплеться

від першого ж дотику Мідасового, але він упевнено йшов по палубі, а вона навіть не гнулася.

Зблизька корабель мав ще фантастичніший вигляд, ніж здалеку. Тепер було видно деталі. Й чим більше вдивлятися в деталі, тим менше корабель був схожий на витвір людських рук. Це було не дерево й не метал, це були підводні камені, оброслі якимсь слизьким мохом. Поштовхом ноги (достеменно так зробила б і людина) Мідас скинув за борт кілька актиній, що розмістилися на палубі, й почав обстежувати її.

Нуазе теж милувався кожним рухом Мідаса. Рухи його були напрочуд людські. На секунду Мідас випростався, ніби хотів розім'яти попереk. Випростався, розім'явся, і це вийшло в нього так природно, так граційно, що Мечислав і Нуазе розсміялися. Раптом Мідас завмер, роздивляючись. Потім ступив уперед і підняв щось із палуби.

Це була ринда — корабельний дзвін, позеленілий і обліплений черепашками. У Мечислава солодко зацеміло серце. Невже дзвін золотий? Практично цього не могло бути: дуже дорога музика — відбивати склянки на золотій ринді. До того ж зовнішній вигляд дзвона дозволяв думати, що він ніколи навіть не лежав біля благородних металів, але чому ж тоді Мідас підняв його і зацікавився ним? Мідаса завжди цікавило лише золото, й ось він раптом звернув увагу на звичайний мідний дзвін...

Мідас гарячково почав здирати з дзвона черепашки, водорості, намул, зелень, бруд... Мечислав перестав дихати — зараз блисне золото. Хіба мало різних загадок і таємниць ховає в собі океан?! І чи не могло статися так, що якомусь диваку, капітану піратського судна, захотілося мати на своєму судні золотий дзвін для постійної спокуси команди? Але золото з-під Мідасових рук не блиснуло, дзвін залишався чорним, як і був. Коли б цей дзвін підняти нагору, на сушу, то, мабуть, не одну цеглину довелося б потовкати, щоб відчистити його до блиску. Мідас не поспішав розставатися з своєю цяцькою. Він крутив дзвін на всі боки, потім вдарив по ньому билем, що гоїдалося всередині, й підняв дзвін до рівня вуха.

— Що він робить? — подався вперед Живокіст.

— Розважається, — байдуже пояснив Нуазе.

— Як розважається?

— Дуже просто. Перша-ліпша людина на його місці зацікавилася б старовинним дзвоном. Мідас зробив те ж саме. Він у мене дуже емоційний і буде ще емоційніший.

— Але ж він робот, робот, робот! — розсердився Живокіст. — Він повинен працювати, а не бавитися.

...Увечері хтось тихо зайшов до каюти Нуазе. Франсуа дрімав дуже чутко, відразу ж прокинувся і сів на ліжку. Спочатку він подумав, що за ним стежить Слуп, і мав намір пошпурити в цю стару жабу черевиком, але потім зрозумів, що це Мідас. У каюті було темно, але Мідас реагував на інфрачервоне проміння і йшов на Нуазе.

— Що ти хотів, Мідасе? — запитав Франсуа.

Його здивував цей непередбачений візит. Досі їхні взаємини (коли можна назвати взаєминами контакт винахідника з роботом) носили чисто службовий характер, і вони бачилися лише тоді, коли Нуазе, розробивши чергову програму, програмував Мідаса. Правда, Франсуа, знаючи, яка тонка конструкція в Мідаса, крім технічної програми, закладав до електронної голови деякі поняття, сказати б, морального та етичного плану. Звідси й узялася в робота та майже людська емоційність, яка сьогодні так здивувала навіть самого Нуазе і незрозуміло чому стурбувала Живокіста.

— Ви самі? — запитав Мідас, зупинившись біля ліжка.

— Сам. А чому це тебе цікавить?

— Я думаю, вам буде цікаво знати, хто зробив того давона, що я його сьогодні бачив на палубі...

— І ти прийшов це сказати мені?

— Я прийшов не тільки для того. Та коли вас цікавить, то будь ласка: давона відлито в місті Ліверпулі в 1698 році майстром Джоном Смітом...

— Угу, по-нашому Жак...

— Що?

— Нічого. Це я сам з собою розмовляю.

І тут Нуазе відчув, що Мідас поклав йому в руку кілька монет.

— Вони золоті, — шепнув робот, — це вам. Він не бачив...

— Іди й поклади там, де їм належить бути. Швидко!

Мідас покірно вийшов, а Нуазе не спав усю ніч. Він остаточно переконався, що стоїть на правильному шляху. Людські вчинки, вчинки не запрограмовані завдалегідь, не передбачені, будуть і надалі характерними для робота, не позбавленого, як машина, емоцій.

Це був не перший випадок, коли Мечислав Живокіст залишав борт «Менхасетти» й плив на материк. Він цілком покладався на Слупа й Вертеса — на обох відразу, бо не вірив кожному зокрема. Але обидва вони, як дві половинки, складали ціле, й те ціле не могло зрадити свого хазяїна. Мечислав знав, що Вертес зневажає Слупа так само, як Слуп ненавидить Вертеса, і був абсолютно спокійний. Вертес стежитиме за Слупом, а Слуп буде стежити за Вертесом, і жодному з них за найгарячішого бажання не вдасться нашкодити хазяїнові.

І разом з тим його турбували відразу дві речі: відвертий спокій Нуазе і незрозумілий неспокій Мідаса. Коли б Мечислав не знав, що Мідас звичайнісінький робот, створіння Нуазе, йому б здавалося останнім часом, що в Мідаса сумнівне сумління, що Мідас чимось завинив перед своїм хазяїном. Бо скільки б Нуазе не працював над створенням Мідаса, справжнім господарем робота був Живокіст. Хто, як не він, з своєї кишені заплатив за кожен Мідасів гвинтик?

І разом з тим Мечислав ляв себе за таку невиправдану підозрілість — яке сумління і яка вина може бути в електронної ляльки? Так можна додуматися до того, що Мідас зловмисне обкрадає тебе! Ха-ха, для чого роботу гроші? Що він на них купить? І чи знає він взагалі, що таке купити? Дурниці різні в голову лізуть, це ти, Мечиславе Яковичу, перевтомився, знервувався, і тобі треба як слід відпочити на березі. Взагалі слід подумати про те, щоб залишити «Менхасетту», підшукати щось підходяще на суші, купити шматок пляжу, особняк, відгородитися від усього світу... Що кому до його приватного життя?! Моя оселя—моя фортеця. А на Мідаса і, коли вже вести мову про совісті, на Нуазе ображатися гріх. Вони свою справу знають. Коли б не вони... Мечислав не думав, що трюми «Менхасетти» так швидко наповнюватимуться золотом. Справи йшли як не могло бути краще, золото надходило в такій кількості, що під вагою його зламалися попередні скромні терміни, які встановлював Мечислав. Мине зовсім небагато часу, й він залишить борт «Менхасетти» разом з тоннами золота. Золото зробить інше золото, а нове золото подесятерить старе. Залишиться зробити тільки один крок, і все здійсниться. Але для цього треба поїхати

на берег, приготувати нову базу, новий трамплін для чергового стрибка до всемогутності.

Непомітна й мовчазна підійшла «Ціцелія» з непомітною і мовчазною командою, з непомітним і мовчазним капітаном на мостику. От уже хто вмів мовчати! З капітана «Ціцелії» ніяка поліція в світі не вичавила б більше, ніж з чавунного кнехта, вмурованого у пірс. А кнехт теж немало бачив за свій чавунний вік. Капітан «Ціцелії» робив свій бізнес, а його бізнес полягав у тому, що він вмів мовчати. Капітан «Ціцелії» знав, що найдорожче йому платять за мовчання, а не за решту послуг, і в ім'я бізнесу мовчав. Коли твій язик заважає тобі робити бізнес, відріж його і викинь акулам.

Мечислав Живокіст віддав останні розпорядження Вертесу й Слупу і, не попросившись з ними, стрибнув на борт «Ціцелії», не привітавшись з капітаном. Капітан нічого не запитував Мечислава, Мечислав нічого не казав капітанові, але «Ціцелія» прийшла в порт призначення саме тоді, коли це було потрібно Мечиславу.

Взявши в порту таксі, Мечислав поїхав до готеля «Рожева Мері», де йому було замовлено номер. Дорогою до готелю Мечислав ловив себе на тому, що з цікавістю розглядає людей, будинки, автобуси, автомобілі. Люди завжди були йому байдужі, і він ніколи не відчував потреби в їхньому товаристві, але тепер він розглядав їх з цікавістю. Він відчував себе господарем, який оптом купив велику ферму і ще не знає остаточно ні меж своїх володінь, ні навіть того, які тварини розводяться на фермі. Кролі? Добре, хай будуть кролі. Барани? І це непогано, я буду стригти з них вовну, а захочу — звелю наробити баранячих котлет.

Мечислав, завжди байдужий до жіночих чар, зараз на перехрестях, коли таксі стояло в гурті інших машин, чекаючи коли червоне світло зміниться зеленим, зазирає жінкам під капелюшки: перша-ліпша з цих жінок могла стати його дружиною, покоївкою, наймичкою, одаліскою, ким завгодно, варто йому тільки ворухнути пальцем.

Небайдуже Мечислав читав і розглядав вивіски на будинках. «Банк». Цікаво, скільки в цьому банку готівки? Що зберігається в залізних сейфах? Папери, які вже давно втратили свою цінність, паперові гроші, золото? Навряд чи золото. Банк бідненький, з усього видно. По дорозі з порту він нарахував, мабуть, з п'ять таких банків. Навіть зараз він може купити їх один по одному, й все місто

буде біля його ніг... Що там поруч? Універсальний магазин? «Дешевий розпродаж білизни». Цікаво, скільки білизни можна купити за той улов, що його тільки вчора приніс Мідас? Такий універсальний магазин Мечислав зміг би придбати на здачу, яку йому дадуть, коли він купить усі банки в цьому місті.

А там що? «Автомобілі останніх моделей — кредит на кілька років». Ну, для чого кредит? Мечислав Якович Живокіст уже спроможний купити не один автомобіль, а дуже-дуже багато автомобілів. Останні моделі? Ха-ха, убогі, дурні з убогою фантазією, не бачили ви ще останньої моделі. В Мечислава Живокіста незабаром буде автомобіль, про який не смів навіть помріяти жоден мільйонер чи мільярдер.

Славна буде несерійна машина, в якій кузов відлитий з чистого золота, а дверні ручки, буфери й бампери — з платини. Шофер, що везе зараз Мечислава, проживи він ще сто років, не додумається, що може бути в природі такий автомобіль, а ось у нього, в Мечислава Живокіста, такий автомобіль обов'язково буде, й навіть недовго доведеться чекати на нього.

— Хотілося б вам сісти за кермо золотого автомобіля? — несподівано запитав Мечислав у шофера.

Той ввічливо гикнув — різні бувають пасажири, а сам подумав: «Дивно, як я не помітив у порту, що цей хлопець прикладався більше до віскі, ніж до соди. Власне, до соди, може, він взагалі не прикладався, а з подвійними силами наліг на віскі. І ще дивно, чому від нього не пахне спиртним?»

На тихій вулиці Мечислав помітив дорожний коток.

— А коли б вам подарували отакий коток, тільки з чистого золота, що б ви?..

«Божевільний!» — стрельнуло в голові шофера.

Це був уже немолодий шофер, обтяжений чималою сім'єю, йому було не до жартів, він знав, що божевільним перечити не можна.

— Замість гаража, сер, я змушений був би загнати його в банківський сейф.

— І обміняти на паперові гроші?

— Так, сер. Може, ще купив би деяких акцій. Так безпечніше, сер.

Мечислав відчув якусь відразу до шофера й навіть приглушено вилаявся. Всі вони однаковісінькі. Ніякого натяку на фантазію, ніякого потягу до величного. Вони вже не

розуміють, що таке золото, бо вони, мабуть, не чули ніколи, як воно дзвенить. І не почують. Такі не гідні тримати в руках благородний метал. Вони визнають тільки шелест паперових асигнацій. Що ж, вони заслуговують на те, щоб їх бгати, як використаний папір. Раби — вони і є раби, і життя в них мусить бути рабське. Про це Мечислав Живокіст потурбується.

Машина плавно зупинилася:

— Готель «Рожева Мері», сер! — делікатно нагадав шофер.

Він аж совався, так йому не терпілося розлучитися з божевільним пасажиром. Мечислав розрахувався і виліз з машини.

— Бажаю гарно повеселитися, сер! — гукнув шофер, натискаючи на стартер.

У нього гора з плечей зсунулася, і навіть трохи шкода стало цього сухорлявого пасажира. «Тут у нього, безперечно, погорять підшипники, доп'ється, сердега, до білої гарячки. А він ще в машині плів якусь нісенітницю. Що оте прокляте віскі робить з людьми!»

Ще знадвору Мечислав помітив у холі Гартмана. Гартман сидів, поклавши ногу на ногу, в зручному фотелі й читав газету. Газета затуляла обличчя Гартмана й ніби заважала йому бачити все, що робиться на вулиці. Але тільки-но Мечислав переступив поріг готелю, як Гартман устав, невловимим рухом склав газету й рушив назустріч Мечиславу.

Навстоячки цей джентльмен нагадував згаслу сигарету, поставлену «на попа». Голова й обличчя — сірий стовпчик попелу, решта — світло-коричневий костюм.

— Люблю пунктуальних людей,— сказав Гартман, забираючи у Мечислава з рук невеличку валізу і передаючи її хлопчині-виконавцю.

— Ліфт — не обов'язковий. Це на другому поверсі. Для моціону я намагаюся кожного разу скористатися будь-якою нагодою і пройтися пішки.

— Що ж,— сказав Мечислав,— будемо вважати, що нагода ця знайшлася. Мені теж потрібен моціон, бо останнім часом я дуже мало ходжу пішки.

І вони поволеньки піднімалися сходами.

Часу в нас зовсім мало, бо двоє дужих чоловіків, щоб піднятися на другий поверх і пройти трохи по коридорі, затратять не більше кількох хвилин. Але за цей час можна розповісти дещо про Альфреда Гартмана.

Ніхто не знав, скільки йому років, як ніхто не знав, скільки в нього грошей. І років, і грошей мусило бути не-мало, та коли з роками Альфред Гартман майже не міняв-ся, то мінявся його поточний рахунок у банку. Мінявся в позитивний для Гартмана бік.

Гартман міг продати що завгодно і кому завгодно від дюжини патефонних голок до острова в Середземному морі виключно. Гартман знав усіх, і його знали всі, та коли йому було потрібно, його не знав ніхто й у першу чергу поліція. В один і той же день одні знайомі Гартмана сідали на електричний стілець, інші — в сенаторські крісла. В один і той же час одні друзі дому Гартмана носили на-ручники, інші — міністерські портфелі. Але це ніяк не впливало на Гартмана. Він не дуже соромився перших і не вельми афішував своє знайомство з другими. Все тече, все міняється. І той, хто сьогодні притягався до суду за торгівлю наркотиками, завтра — за наявності гарних ад-вокатів — став міністром, а вчорашній міністр ставав пе-ред судом за хабарі й корупцію. Правда, в більшості випад-ків справи обмежувалися легким переляком. У вільному світі можливі й не такі метаморфози. Й хоч скільки цих метаморфоз відбувалося навколо Альфреда Гартмана, сам він не мінявся. Він був незмінний, як дух паживи, як символ бізнесу.

Капітал і приватна власність неувяні для таких людей, як Альфред Гартман, і у вільному світі Гартманів обері-гає сама доля.

— Ось ваші апартаменти скромні, як і личить справж-ньому бізнесменові. В люксах нехай зупиняються співач-ки, в яких на поточному рахунку лише власні стегна й блискуча спідничка, — сказав Гартман, і вони зайшли до номера.

Номер справді був скромний і зручний. Все свідчило про те, що номер цей очікував на поважну людину — письмовий стіл з телефоном впадав у вічі першим, решта предметів залишалася в тіні.

— Поки ви даватимете лад своєму туалетові, містере Живокіст, я, мабуть, спущусь до бару з пізнавальною ме-тою. Цікаво, які тут збивають коктейлі.

— Як хочете, містере Гартман, ви мені не заважаєте. Я лише вмюся і — до ваших послуг чи ви до моїх. Як вам завгодно. Вечерю я замовлю в номер, у ресторані під цей проклятий джаз не порозмовлявш як слід. Або краще ви замовте по телефону. Ви це ліпше зробите. Я не гурман.

Мечислав пішов до ванни, а Гартман узявся за телефонну трубку. Йому подобалася акуратність і невимушеність Живокіста, в його особі він бачив молодого шакала, в якого прорізалися тигрячі зуби. В Гартмана був неабиякий нюх на людей, і він безпомилково відчував, що має справу з майбутнім мільйонером, коли не з мільярдером. У всіх цих хлопців є щось спільне. А втім, не треба довго думати, треба замовляти вечерю, однаково за неї буде платити цей симпатичний шакальчик, що балотується на тигра.

І Альфред Гартман виявив звичну й всебічну ерудицію в справі замовлення вечері. Він любив попоїсти, випити й не цурався товариства симпатичних дівчат. Правда, дівчат сьогодні не буде, але це на краще, бо вони не дадуть поговорити.

Через кілька хвилин чорнявий офіціант з блідим аскетичним обличчям, мабуть іспанець за національністю, вкотив до номера Мечислава Живокіста візка, розставив тарілки, пляшки й усе начиння і так само тихо викотив візка, бо Гартман відпустив його помахом руки.

Тільки-но зачинилися двері за офіціантом, як із ванної вийшов Мечислав і, вибачившись, сів до столу.

Вони почали вечеряти й розмовляти. Власне, Мечислав більше розмовляв, а Гартман більше вечеряв. Мечислав не хизувався, коли стверджував, що він абсолютно байдужий до гастрономічних розваг. Він завжди їв дуже мало, і йому було абсолютно байдуже що їсти. Пив спиртного ще менше, чого не можна було сказати про Гартмана. Той умів робити три роботи одноразово: їсти, пити й слухати.

— Замовлення моє і просте і складне,— казав Мечислав, копирсаючись виделкою в тарілці,— я хочу мати шматок пляжу, на тому пляжі віллу й фортецю. Я не хочу мати окремо віллу й окремо фортецю. Вілла мусить бути у фортеці, а фортеця у віллі. Ви мене зрозуміли.

Важкі жаб'ячі повіки наповзли на Гартманові очі, й це мало означати, що йому все зрозуміло.

— Далі. Я не хочу мати сусідів, але місце, де буде стояти моя вілла, не повинно бути глухим. Десять поблизу має пролягати шосе, куди ми прокладемо приватну дорогу з вілли. Кошторис я накидаю, але ті, хто за вашим замовленням будуватимуть цю дорогу, можуть не труситися над кожним центом. Обкрадати себе я не дозволю, але за кожний квадратний дюйм асфальту буде заплачено як слід.

Мечислав замовляв Гартману свою майбутню резиденцію з таким смаком, як сам Гартман кілька хвилин тому

вамовляв вечерю. Збоку могло здатися дивним, що Гартман ні разу не дістав з кишені свого золотого паркера й не зробив у блокноті жодної помітки. Але Мечислав знав цю манеру Гартмана тримати в голові все, що йому було необхідно. Хіба не через Гартмана одержували численні фірми гроші, коли виготовляли в різних куточках країни деталі для Мідаса, а пізніше несерійну телеапаратуру? І хіба тоді Гартман щось наплутав чи щось зробив не так? Записника завжди можна загубити, сьогодні він твій, а завтра той самий записник міг стати бог знає чією власністю. Ще в молоді роки Гартман переконався, що такого роду записники вельми схожі на чекові книжки з підписом власника — той, хто їх знаходить, може тільки проставити суму і спокійнісінько йти собі до банку. Ставати власником таких записників Гартману траплялося, але ніхто не міг похвалитися, що став власником записника, який раніше належав Гартману. Записників у Гартмана немає, навіть номери телефонів він запам'ятовує стільки, скільки треба, щоб потім так само блискавично забути їх, коли вони перестають бути потрібними.

Гартман відсюрбнув вина й сказав:

— Коли я вас правильно зрозумів, містере Живокіст, вам потрібно щось на зразок того, про що англійці кажуть: «Моя оселя — моя фортеця», тільки не у фігуральному розумінні?

— Ви мене абсолютно правильно зрозуміли, — підтвердив Мечислав.

— Значить, бетон мусить бути найвищої марки?

— Усе мусить бути найвищої марки.

Жаб'ячі повіки знову наповзли на очі, і Гартман на знак згоди нахилив голову.

— Дещо підходяще в мене є. За шматком пляжу, за віллою справа не стане, а фортецю я вам сотворю на базі вілли. Тепер, з вашого дозволу, я мушу викликати офіціанта, хай принесе сифон свіжої содової, бо це пійло, що на столі, вже нагрілося.

Гартман натис відповідну кнопку, і офіціант-іспанець виріс у дверях. Але весь той час, поки Гартман йому розповідав, якими мусять бути сифони в порядних готелях, він дивився чомусь не на Гартмана, а на Живокіста. Спершу цей погляд почав дратувати Мечислава, а потім... Потім він відчув, що вже десь зустрічався з цією людиною. Офіціант, правда, не сказав жодного слова, та коли він вийшов, Гартман запитав:

— Чому цей нахабний тип так дивився на вас, ніби піймав вас учора з своєю власною дружиною?

Мечислав тільки низав плечима. Офіціант повернувся. Тепер він затримався з сифоном значно довше, ніж було потрібно для того, щоб поставити його на місце. Погляд офіціанта став відверто нахабний, колючий і навіть загрозливий. Мечислав майже ніколи не звертав уваги на офіціантів і слуг, його ніколи не цікавили їхні погляди, бо він їх не помічав, але цей іспанець чи пуерториканець почав дратувати Мечислава. Він хотів прогнати його геть, але двері за офіціантом вже тихенько зачинилися.

Гартман щось там казав про кошторис і про фірми, які виконуватимуть замовлення найшвидше і найдешевше, але Мечислав слухав його не вельми уважно. В нього із голови не йшов проклятий офіціант. Ні, він таки десь бачив цю осоружну пику, тільки не може пригадати, де саме. І чому цей тип дивиться на Мечислава, як койот на верблюда? Хіба такі люди, як цей офіціант, можуть коли-небудь за що-небудь ображатися на таких, як Мечислав Живокіст?!

І зараз Мечиславові дуже захотілося, щоб Гартман викликав офіціанта ще раз. Щоб ще раз глянувши на нього, пригадати, де вони зустрічалися, з'ясувати, чому він дивиться вовком.

Але тут сталося несподіване. Двері номера рвучко відчинилися, й офіціант зайшов до номера без запрошення, зайшов важкою, кам'яною ногою. Так командор ішов до Дон-Жуана, так офіціант підійшов до Мечислава.

— Ви Джошуа Сміт! Ви не згоріли тоді, я вас відразу ж упізнав!

І тут Мечислав теж відразу все збагнув. Перед ним стояв сеньйор Бартоломео-Рамон-Лопес Осандра власною персоною. Правда, важко було впізнати в цьому худому, найжаченому, разлюченому чоловікові колишнього ситого й випеченого сеньйора Осандру, але це був, безперечно, він.

На Заході вийшло чимало книг мемуарного жанру про те, як учорашні чистильники взуття, офіціанти та й інший незаможний люд ставали мільонерами чи навіть мільярдерами. Ця метаморфоза розцінювалась не просто як промисел божий у нагороду за безважне життя, шанування влади і приємну в усіх відношеннях натуру. Обставини склалися так, що бог богом, а майбутні мільйонери нагороджували самі себе, відмовляючи самі собі тепер, щоб

потім не відмовляти собі ні в чому. Вони не пили, не па-
лили, не ходили до дансингів і казино, не відвідували кіно
й театрів, уміли економити навіть сірники, і мільйони їх-
ні складалися з центів, зекономлених в молоді-юні роки,
тобто тоді, коли особливо хочеться протринькати останній
цент. А от вони його не протринькували, вони його розду-
вали доти, доки він не роздувався завбільшки у мільярд,
і сідали писати мемуари.

Читати ці мемуари — цілковита насолода. Але ніде, жод-
не видавництво не видало ще мемуарів мийщика посуду,
ліфтера або чистильщика чобіт, які б називалися при-
близно так: «Як я з мільйонера став офіціантом». Таких
мемуарів годі й шукати, хоча зворотний шлях по щаблях
удачі не такий уже й довгий. Стати мільйонером ще не
все. Звання мільйонера накладає на тебе кілька святих і
необхідних обов'язків. Перший: коли ти мільйонер, стеж,
щоб твого мільйона не поцупив сусід-мільйонер, який мріє
за рахунок твого мільйона стати мільярдером. Другий
обов'язок більш приємний: ти, як мільйонер, зобов'яза-
ний поцупити мільйон у сусіда-мільйонера. Тих, котрі
байдуже ставляться до своїх обов'язків, життя у вільному
світі карає жорстоко і безапеляційно. Був ти мільйоне-
ром — і сів маком. Куди підеш, кому скажеш? Вільний
світ — він такий: він поважає не тих, у кого буде колись
зайвий мільйон, і не тих, у кого він був, а тих, у кого він
є сьогодні.

Осандра належав до тих, у кого мільйон (і не один) був.
Обчухрала Осандру революція на Кардосі, решту підгріб
Джошуа Сміт, той самий, що сидить зараз перед Осанд-
рою і якому Осандра, благородний сеньйор Рамон-Барто-
ломео-Лопес Осандра, мусить слугувати...

Скільки друзів мав Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра,
поки він був найбагатшою людиною на Кардосі! Скільки
друзів було в нього у Мільво, хоча тоді справи його ішли
не блискуче! І що ж! Він став офіціантом. Звичайно, тоді,
після катастрофи в Мільво, не всі відвернулися від нього,
й він міг звікувати вік біля якихось багатих покровителів,
але сеньйор Осандра осатанів від чергової невдачі, від ост-
танньої, фатальної помилки, і в своїх невдачах звинувачу-
вав усіх. То він вимагав негайної висадки десанту на
Кардос, то він наполягав на негайному розслідуванні при-
чин вибуху у Мільво, то він обзивав усіх своїх учорашніх
друзів та колег баранами.

І все це робилося публічно, на сторінках впливової газети. Але цікавість до нього швидко згасала, у нього не брали інтерв'ю навіть репортери бульварних газет, дужим світу цього він набрид, а вчорашні друзі зненавиділи його. Підприємство, на якому Джошуа Сміт так невдало випускав човни й акваплани, було застраховане, і сеньйору Осандрі належала чимала страхова премія. Вчорашні друзі зробили так, що страхову премію розтягли акціонери. Й Осандрі не дісталось жодного цента.

Хтось із друзів прихопив його дружину. Так, по-дружньому, по знайомству. Власне, цей акт найменше обурило Осандру. Коли ти не маєш за що купити не те що пару панчів, а бутерброд, жінка сама втече від тебе. Добрий чоловік позбавив Осандру необхідності з'ясувати стосунки з дружиною, а також цілої низки драматичних сцен.

Після всього, що сталося, сеньйор Осандра не міг зоставитися в Мільво, йому залишилося або піти з життя, або з міста. Благородний сеньйор Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра вибрав другий варіант, бо був вірним католиком, а вірний католик повинен слухати бога й не розпоряджатися своїм життям, як йому заманеться.

Довго й нудно розповідати, як, пробурлакувавши близько тисячі миль, Осандра знайшов у «Рожевій Мері» місце офіціанта. І ось він стоїть перед Мечиславом і кричить на нього:

— Ви Джошуа Сміт! Ви не згоріли тоді! Я відразу вас упізнав. А де той злодій Хуан Вертес? Ви обидва гангстери, ви обібрали мене! Ви забрали мої останні гроші, але тепер усе!.. Тепер кінець! Я впізнав вас, і зараз тут буде поліція!.. Я... Я...

Осандра задихався, слова його м'яли під себе думки, і він починав вигукувати все спочатку й переконувати самого себе в тому, що Джошуа Сміт зовсім не згорів, що ось він перед ним, що зараз прийде поліція і зараз повернуть йому всі гроші до останнього цента і... що буде далі, він не знав, бо кричав знову й знову ті ж самі слова.

А Джошуа Сміт, або Мечислав Живокіст, не зблід, не почервонів, не здригнувся, почувши про поліцію, він просто зручніше вмовстився у кріслі, недбало зняв трубку й недбало викликав метрдотеля. А коли прийшов метрдотель, так само недбало запитав:

— Скажіть, і часто у вас прислужують п'яні?

— Прошу, сер...— метрдотель почав переступати з ноги на ногу, але встиг зиркнути на бідного Осандру.

— Це я прошу, — у Мечиславовому голосі почулися залізні нотки, — це я прошу увільнити мене від необхідності вислуховувати п'яне варнякання цього типа. В присутності джевтольмена (легкий уклін в бік Гартмана) ваш офіціант почав чіплятися до мене, вимагаючи якісь гроші. Мабуть, у білій гарячці він переплутав мене з якимось... Як він сказав, містер Гартман? З якимось Джошуа Смітом, котрий нібито пограбував цього п'яничку. А взагалі, чому я повинен розважати вас розповіддю про п'яні теревені вашого кретина? Пришліть краще виконавця, щоб забрав мої речі, я перейду до іншого готелю, де нормальна обслуга. Прощу рахунок.

Метрдотель благально приклав руки до серця:

— Сер, трапилося непорозуміння! Цей чоловік у нас більше не працює!

І плечем колишнього боксера метрдотель почав виштовхувати Осандру до дверей. Тільки тепер той прийшов до тями і вилупив очі на метрдотеля.

— Як тобто не працює? Хто не працює? Я не працюю?

Метрдотель не слухав його і все виштовхував ближче до дверей, вибачаючись і розсипаючи біля Мечиславових ніг словесні фіалки.

— Тисячі пробачень, сер, тисячі найщиріших пробачень! Зараз усе буде о'кей, зараз у вас буде справжній офіціант. Трапилася прикра помилка, це випадкова людина, він у нас більше не працює!

— Це я не працюю? — заревів Осандра.

У його жилах закипіла кров усіх його іспанських та індійських предків. Мечислав, Гартман і метрдотель за ті лічені секунди, поки метрдотель не послав Осандру в нокдаун, мали змогу переконатися, що таке справжня іспанська лайка, культивована й випестувана ще конквістадорами й флібустьєрами. А потім, коли сеньйора Рамона-Бартоломео-Лопеса Осандру дужі громадяни в офіціантських фраках волокли по коридору, він виривався і горлав що мав сили:

— Експлуататори прокляті! Капіталісти! Наволоч! Кара небесна на ваші голови! Доки ви питимете кров трудящих? Настане й наш час! Ви користуєтесь тим, що я не член профспілки? Мерзотники! Тепер мені ніхто не платитиме допомоги по безробіттю...

Голос сеньйора Осандри то вибухав, то переривався (певно, в ті хвилини, коли його били зубами), але ще з першого поверху до Мечислава й Гартмана доносився

викривальний експорт Осандри, який свідчив, що профспілки в цій країні продажні й що в профспілках сидять суцільні бонзи.

Потім звизу почувся бас полісмена, й Осандра почав щось скиглити, поки й зовсім не затих.

І Мечислав, і Гартман вдали, що нічого особливого не сталося. Вони продовжували спокійно вечеряти (прислужував їм інший офіціант), Мечислав замовляв свій майбутній комфорт. Гартман приймав замовлення, міркуючи: «Добре ж ти, голубе, обципав цього нещасного сеньйора! Йому, сердезі, аж у офіціанти довелося податись. І хоч би бровою моргнув. Ти, брате, далеко підеш, з тобою можна справу мати!»

Було вже пізенько, коли Гартман попрощався й пішов, обципавши потелефонувати завтра вранці.

Мечислав наказав офіціантові прибрати все, залишивши тільки сифон з содовою, і, заклавши руки за спину, пройшовся кімнатою з кутка в куток. Насмішив його цей клятий Осандра. Як він вигукував, що ненавидить експлуаторів, як він шкодував, що не член профспілки! Ха-ха-ха! Досить, виявляється, забрати в людини всі гроші — й у неї різко міняються переконання. Так, дивись, ще стане Осандра червоним і вимагатиме рівних виборчих прав для чорних. Сам усе життя експлуатував, і нічого, а притисли його — згадав, що на світі є експлуатори. Може, й має рацію Маркс, коли каже, що буття визначає свідомість. І все-таки Осандра комуністом ніколи не стане. Не з того він тіста. Поверни завтра всі його мільйони, і він за дві хвилини забуде, що є на світі експлуатори. Й знову сяде зі мною до столу, й все простить, і все вибачить. І я сяду з ним.

Мечислав сплів пальці рук на потилиці й опустився в крісло. Потім викликав покоївку і звелів приготувати постіль, потім подумав і потелефонував униз до порт'є, щоб прислали газету.

Покоївка ще не встигла підбити подушку, як до номера вбіг захеканий хлопчисько-виконавець з газетою в руках.

— Прошу, сер, читайте, сер, останні новини, сер, вечірній випуск, сер!

— Що, почалася атомна війна?— ліниво запитав Мечислав, розгортаючи газету.

— Здається, ні, сер... Як вам завгодно, сер!

— Мені завгодно, щоб ти отримав двадцять п'ять центів і йшов під три чорти!

— Щиро дякую, сер!

Хлопчина на льоту підхопив монету й зник за дверима. Майже за ним вийшла покоївка. Мечислав не кваплячись роздягнувся, погасив верхнє світло. Засвітив на столі нічник і тільки тоді по-справжньому взявся до газети.

...Він знайшов це місце в газеті раптово:

«На військово-морській базі поблизу Грібтауна морські піхотинці обстріляли невідомого, який раптово вплив з океану й рушив просто на них. Погуки «Стій!» не зупинили цього посланця Нептуна, й він не прореагував навіть тоді, коли застережлива черга з автоматів прорізала повітря над його головою. Друга черга влучила по грудях на рівні серця, але він звернув на неї увагу не більше, ніж слон на жменю гороху, пошпуреного малою дитиною. Невідомий повернувся до них спиною і знову пірнув в океан. Очевидці запевняють, що він був високого зросту й не мав ні акваланга, ні інших приладів. Командування військово-морської бази...»

Мечислав кинув газету й почав гарячково застібати гудзики на сорочці. Інша рука крутила диск телефону — він набирав номер капітана «Ціцелії». «Невже Мідас пробував утекти?»

Звідки Мечиславові знати, що людська (саме людська — завдяки Нуазе) цікавість Мідаса повела його на берег, до інших людей.

ПОЧОМУ ВОДА В ОКЕАНІ?

Слуп і Вертес залишилися на господарстві самі. Власне, господарства вже ніякого не було, а «Менхасетта» перетворилася на звичайну клуню, хоч і з незвичайним скарбом. Слуп і Вертес zostалися сторожами в цій клуні.

Гартман слова дотримав: Мечислав Живокіст став власником нерухомості і земельної ділянки, а також невеликої шосейної дороги, вздовж якої висіла табличка: «Приват».

Тим часом Нуазе з допомогою Мідаса змонтував ще шість таких же Мідасів із запасних деталей. Як не плювався Нуазе, але Мечислав їх усіх без винятку іменував Мідасами, тільки кожному дав порядковий номер. Усі шість молодших Мідасових братів було запрограмовано поверхово, але елементарні команди виконували. Мечи-

слав сподівався на те, що пізніше цю нумеровану братію буде програмувати сам Мідас. Після того випадку, описаного в газеті, Мечислав не дуже покладався на Нуазе, підозрюючи, що Нуазе хоче втекти за допомогою Мідаса.

Але хіба це заважає Нуазе твердо відчувати себе на золотій середині? Мине ще рік-два, й Нуазе повернеться до Франції заможною людиною. І не тільки тому, що в нього буде золото. Він задовольнив як багач усі свої примхи. Примхи і людини і вченого. За нормальних умов це було б неможливо. Цей Живокіст хоч і хам, і нувориш, але не стромляє свого носа в науку, Франсуа може дозволити розгулятися своїй фантазії так, як вона хоче. А крім того, Нуазе в тридцять сім років залишався дванадцятирічним авантюристом, і йому просто цікаво спостерігати, до чого докотиться його патрон далі. Бажання Живокіста й примхи Нуазе гармонійно поєднуються, от і все!

На решту начхати.

Капітан «Ціцелії» умів мовчати. Капітан «Ціцелії» умів також не чути, що йому не потрібно було чути. Такою ж була й команда «Ціцелії». Але Мечислав поклав собі не ризикувати.

Про свотворне потурбувався Слуп. Він був мастак на такі штуки. Знав, що дати, коли дати й з чим дати, щоб ні найменшого присмаку не відчувалося, щоб людина навіть не підозрювала, що мозок її окутує хімічний ерзац-сон. Але був цей ерзац-сон значно міцніший природного сну, бо не чув Франсуа Нуазе, як Слуп і Вертес старанно впакували його в брезент і ретельно перенесли на борт «Ціцелії» з «Менхасетти». Пакунок вийшов таким, що ніхто не запідозрив би, що там усередині запакована жива людина. Пакунок з Нуазе всередині було обережно покладено в каюті Мечислава. Золото й устаткування перенесли Мідаси.

Так закінчувалася океанська епопея і починалася сухопутна. Тепер Мідаси підуть в океанські глибини не з борту напівзатопленої «Менхасетти», а просто з приватної купальні, де господарем Мечислав Живокіст.

А поки що Мідаси під наглядом Мечислава носили золото не з океанських глибин, а з трюму «Менхасетти» до трюму «Ціцелії». Золото ні разу не дзенькнуло, запаковано воно було як для контрабанди. Тут не пожартуєш. Мечислав спробував собі на хвилинку уявити, що б сталося, коли б екіпаж дізнався, що саме вантажилося до їхнього

трюму... А втім, тут не обов'язково мати дуже багату фантазію. Все скінчилося б надто банально: Живокіст і його супутники, безперечно, пішли б в океан годувати рибок, а до них періодично приєднувався б хто-небудь із команди аж доти, доки команда не вирізала б сама себе до останнього. Щоб так не сталося, усе золото було дуже дбайливо насправді й дуже недбало про людське око спаковано до пластролових мішків, і Мідаси, як тубільці-вантажники, ланцюжком один за одним носили тюки, яким не було ціни, до трюмів. Невдовзі стало ясно: всього золота однаково не перенесеш — ватерлінія «Ціцелії» сховалася у воді, й капітан «Ціцелії» почав підозріло поглядати на Мечислава.

Щастя, що люди на «Ціцелії» були страшенні ледарі. Ніхто з них не поцікавився, що запаковано в цих тюках, що вантажать до трюмів судна.

...Колись, ще хлопчиськом, Мечислав прочитав, що тонну золота можна заховати до валізи середнього розміру. Тоді він не повірив цьому. Тонна для нього була й залишалася чимось таким, що його потрібно везти на автомобілі, а тут раптом валіза, та ще й середнього розміру...

Тепер Мечислав мав змогу переконатися, що тонну золота не так уже й важко заховати в чемодан. Інше питання — як той чемодан підняти й нести. Щоб не було такої шаленої розбіжності між об'ємом тюка і його вагою, Мечислав наказав робити додатковий «камуфляж» з пластрола.

Але коли ватерлінія маленької «Ціцелії» почала зникати під водою, Мечислав зрозумів, що за один рейс усього золота не забереш, і залишив на борту «Менхасетти» Вертеса й Слупа за сторожів.

Так Слуп і Вертес ще раз залишилися на господарстві самі. Вони обходили «Менхасетту» — каюту за каютою, трюм за трюмом, нишпорили в усіх закутках, ніби й справді побоювалися, що їм доведеться мати справу із злодіями. Кожен у душі переконував сам себе, що його не тільки приставили стерегти золото, але й стежити за іншим. Мечислав знав їхню вдачу й мав певність, що вони допильнують його золото краще, ніж бригада найдосвідченіших детективів із Скотленд-Ярда. Перед тим як зійти на борт «Ціцелії», він щедро заплатив обом за вірну службу, і кишені їхні розпирало від золота. Шкода тільки, що тут, на напівзатонулій «Менхасетті», не було перед ким

похизуватися ні золотом, ні тою надзвичайною місією, яку їм доручили виконувати.

Любов до театральності кожного разу мало не губила Данила Слупа, але це була ніжна, незрадлива і полум'яна любов. Данило Слуп віддав би зараз половину свого власного золота, щоб мати бодай одного глядача, крім Вертеса. Вертес глядачем вважатися не міг, він сам ходив у дійових особах. А от коли б Данила Слупа зараз міг бачити хто-небудь із завсідників бару «Метелик», цікаво, як би в нього вирячилися очі. І що б він взагалі сказав. Але, щоб перервати солодку, нездійсненну мрію, Данило Слуп штурхнув носом черевики в тюк із золотом і запитав:

— Скільки, по-вашому, сеньйоре Вертес, його тут є? Коли рахувати в доларах, у фунтах, у марках, у франках, у лірах і сентаво?

Вертес ліниво знизав плечима й промурмотів крізь зуби:

— І що за охота лічити чужі гроші! В усякому разі я думаю, що у сейфках державних банків деяких бананових республік золота менше, ніж у цьому тюку.

— Доводилося вам раніше, сеньйоре Вертес, бачити такі куши золота?

— Доводилося й не такі.

Вертес і не збрехав, і не сказав правди. Його відповідь можна було розуміти по-різному: «доводилося, тільки не такі великі» або: «доводилося, тільки значно більші». Слуп здивовано глянув на нього з-під кошлатих брів і, щоб не осоромитись, поспішив запевнити:

— І я теж, і я теж!

Хоча, як по правді сказати, ще зовсім недавно жменя вибитих золотих зубів вважалася ним чимось на зразок легендарних скарбів східних царів, а коли при ньому розповідали про гори золота, він у душі не дуже йняв віри.

Було вже сказано про те, що Вертес зневажав Слупа так само щиро, як Слуп ненавидів Вертеса. Але, залишившись удвох при однакових грошах, виконуючи одну й ту ж саму місію, вони почували коли не симпатію один до одного, то якусь тактовну терплячість. Бундючному Вертесу почало навіть здаватися, що Слуп запобігає перед ним, і він відповідав Слупові не так стримано, навіть з нотками якоїсь душевності. Що б там хто казав про них, але вони були, є і залишаться колегами з молодих-юних років і аж до того дня, доки смерті не набридне служити в них на побігеньках, і вона спересердя не махне косою по їхніх горлянках.

Коли вони обійшли пустельну як ніколи «Менхасетту» (без чого, власне кажучи, можна було обійтися), Данило Слуп запросив Хуана Вертеса до своєї каюти. До того Вертес ніколи не був у каюті Слупа, і йому чомусь здавалося, що із каюти його мусить обов'язково відгонити вовчим лігвом чи ведмежим барлогом. Але, переступивши поріг Слупової оселі, Вертес мусив зізнатися сам собі, що він глибоко помилявся. Каюта в Слупа була якщо не затишна, то в усякому разі чиста і охайна. Іронічний погляд Вертеса помітив на стінці над ліжком зображення Ісуса Христа, й Слупові маленькі очиді перехопили цю іронію.

З почуттям доброти Данило пояснив:

— Знаєте, не вірю, але про всяк випадок нехай висить. От, припустімо, випливете на великому лайнері через океан. Лайнер цей, прошу вас, такий, що не тоне. Сам він не тоне ні від шторму, ні від, вибачаюсь, торпеди. Йти на дно ви, звичайно, не збираєтесь, бо коли б ви знали, що у вас є така можливість, ви, прошу вас, нізащо не сіли б на тамтой лайнер. Але ви у себе в каюті застаете рятувальний пояс. Розумієте, про всяк випадок. І коли б у вас той пояс раптом забрали, ви б почували себе вже неспокоїно. З одного боку, візьміть: що вам той пояс допоможе? Коли ви вже, прошу вас, опинитесь у воді, то є він у вас чи немає його — вас гарненько до пояса обстрижуть акули. А коли господь бог у своїй благодаті, прошу вас, на ту хвилинку кудись одведе акул, то ви однаково через кілька годин у воді закоцюбнете. Проте мусить же статися і так, що вас, прошу, знайдуть, і тоді, значить, врятують, і ви через кілька хвилин будете переодягнені в сухе, сидіти в кают-компанії і пити з капітаном віскі. Так і цей Ісусик. Може, він є, може, його немає, але він мені не заважає, хай собі висить, може, коли в пригоді стане.

— Бога немає, — переконливо засопів Вертес.

Він був глибоким атеїстом і мав до цього всі підстави. Давно минули ті часи, коли Вертес боявся бога і божої кари. Згодом він переконався, що коли б бог насправді був і коли б він був найтерплячіший, найлагідніший дідуган у всесвіті, він однаково б не стерпів у тому ж таки всесвіті існування раба свого на ім'я Хуана Вертеса і знайшов би, в який спосіб відкликати цього раба на небо для індивідуальної розмови. Але бог зносив, і Вертес поступово прийшов до впевненості, що так терпіти може лише порожнеча.

Тому Вертес ще раз наголосив:

— Бога немає,— і, помовчавши, додав: — Ви там щось про віскі розповідали...

— Ага, ага,— спохватився Слуп і дістав пляшку.— Прошу, прошу. На жаль, немає содової...

— Я зневажаю людей, які п'ють віскі заради содової,— тоном комплімента сказав Вертес.

Слуп тим часом професійним рухом відкоркував пляшку й замріяно сказав:

— Знаю, знаю, є такі, що взагалі не визнають содової. Це хто як любить. Один каже: сода-віскі, інший — віскі-сода, третій — сода-сода-сода-віскі, ну, а вже четвертий обов'язково — віскі-віскі-віскі і ніякої тобі соди, щоб смаку не псувати. Таких я поважаю найбільше. В мене ж колись власний бар був, прошу вас.

— А коли ви заробите у сеньйора Живокіста відповідну суму, ви знову зорганізуєте бар? — знічев'я поцікавився Вертес.

У цьому запитанні брикнула неприхована зневага, але Слуп удав, що не помічає цієї зневаги, й залишився гостинний та ввічливий.

— Гай-гай, що там, прошу вас, загадувати наперед. Я поки свого шефа не збираюся міняти. З ним як-не-як спокійніше, за його спиною безпечно, як за кам'яною стіною. Служба неважка, а грошики кап да кап собі до кишені, і ніякого клопоту. А коли я власний бар мав, то хіба ж так було, прошу вас? Всюди сам, всюди сам, і ніхто тобі не тільки не допоможе — навпаки, кожен норовить тебе обдурити, обдерти, як липку, злупити, як з рідного тата, прошу вас.

Вертес не дуже уважно слухав його і переливав ретельно віскі з пляшки собі у черево. Слуп рвучко перехилив маленькі чарочки, але не часто, більше розмовляв, а по кожній чарці морщив носа, щоб довести цим, що віскі міцне й добре. Так він звик робити ще в своєму барі.

Коли пляшка спорожнилася й Вертес переконався, що повна не замінить її місця на столі, мовчки дістав із кишені карти. Не можна сказати, що Слупові це дуже сподобалося. Він завжди вважав, що карти йому випадають не ті, що треба, й не любив у них грати. До того ж Данило напевне знав, що Вертес махлюватиме й добряче полегшить йому кишені. Але що робити двом чоловікам після випитої пляшки віскі, як не грати в карти? Вертес уже спритно тасував колоду...

Докладно зупинятися на трагічних моментах, коли Данилові не «йшла» карта, навряд чи доцільно. Вертес грав

граще, й Вертес, як кажуть картярі, планомірно «роздягав» Слупа весь вечір. Метода цього «роздягання» була простою, як конструкція цяха, і вічною, як світ. Спочатку Вертес зірвав великий шмат і викликав у Слупа палке бажання відігратися. Потім він дав Слупові змогу відігратися і навіть дещо програв з своїх грошей — рівно стільки, скільки було потрібно, щоб Слуп повірив у власні сили. Потім Слуп власні сили переоцінив, потім Вертес пішов до своєї каюти по віскі, й вони трохи випили, потім Вертес трохи виграв, потім Слуп розпалився і почав наскокувати на Вертеса, як бик на матадора, і після кожного такого наскоку Слупові кишені ставали все легші й легші, а у Вертеса все важчі й важчі. Фінал вечора був примітивним і банальним. Слуп залишився без шеляга в кишені, а Вертес пішов до себе спати, навантажений золотом, як піратська бригаantina.

Вертес прокинувся серед ночі від того, що в нього пересохло в горлі й палило всередині. Нічого в цьому дивного не було. З тими, хто любить віскі більш, ніж содову, таке трапляється досить часто. Лаючись крізь зуби, Вертес почав шукати сифон. Він довго бурчав, довго шукав, аж поки не згадав, що в його каюті немає жодного повного сифона. Та й навряд чи на борту «Менхасетти» де-небудь в іншому місці вони є.

Живокіст розраховував забрати все, що є на «Менхасетті», за один рейс, і «Ціцелія» не привезла ні продуктів, ні води. Кілька банок консервів, кілька пачок галет, концентратів, може, дві-три пляшки віскі й двадцятилітрова канистра з прісною водою — ото й усі припаси. Небагато, але й немало, коли зважити, що Живокіст за добу чи дві повернеться. Але де в біса стоїть ота канистра з водою?

Вертес згадав, що бачив її на імprovізованому камбузі (там раніше була майстерня), де вони із Слупом готували собі вечерю. Він узяв алюмінієву квартиру й вирушив на камбуз.

Тут він почав лаятись з новим натхненням, хоча й пошепки, бо в його роті, в горлянці і в стравоході зароджувалась портативна пустеля Сахара. Кому доводилося заходити занадто далеко в своїх стосунках з Бахусом, той знає, як страшенно хочеться пити об тій порі, коли хміль починає вивірюватись із голови, а похмілля починає затискати ту ж таки голову в іржаві лещата.

Пити, пити, пити! Губи пошерхли, язик прилип до піднебіння, а потім перетворився на рашпіль, і не вміщався

в роті, і так заважав, і так, хоч візьми його і вивали, як це роблять собаки в гарячу пору. Горлянка імітує ковтальні рухи, проте що вона буде ковтати, коли навіть тягучої слини немає в роті?

Вертес спробував запалити сигарету, але йому стало ще гірше, і на хвилину він уже ріпуче тарабанив у двері каюти Слупа.

— Данієлю, Данієлю, скажіть, заради свинячої мадонни, покровительки всіх недоносків, де поділася каністра з водою?

Слуп довго мовчав, але Вертес тарабанив так, що його мусили б почути на материку, й тоді з-за дверей почулося коректне:

— Прощу?!

— Якого дідька! Я хочу напитися води!

— Холодної? На льоду? Ви любите з ананасовим сиропом чи звичайну?— Вертес заревів, наче бик, у якого увігнали три дюжини шпаг, й почав плечима виважувати двері. Але Слуп аж ніяк не реагував на це насильство. Схоже було навіть, що він задрімав під отой гучний акомпанемент.

Нарешті Вертес стомився, і до нього повернулася гречність:

— Слухайте, Данієлю, я хочу дізнатися, куди, зрештою, поділася вода. Пити хочу, вмираю.

У голосі Вертеса проривалися якісь навіть благальні нотки, а таке траплялося не часто.

Чути було, як за дверима смачно позіхнув Слуп.

— Знаєте що, Хуане, ідіть виспіться, а вранці, на твезу голову, ми з вами розберемося, де вода, нап'ємось досхочу, може, ще й знайдемо що-небудь міцніше від води, чи не так.

— Я не хочу міцнішого, я хочу води! — скиглив Вертес.

— А я хочу спати! — відрізав Слуп і більше не обзивався, хоч Вертес ще добру годину то стукав у двері, то благав сказати йому, де вода.

Як скінчилася ця ніч для Вертеса, уявить не кожен, а тільки той, хто з тих чи тих причин потрапляв у подібну ситуацію. Голод не тітка. Він може зробити з дуже гонористого громадянина м'яку й податливу овечку. Так це голод! А спрага не те що не тітка, спрага навіть не теща. Спрага до ранку з бандюги Вертеса зробила відмінника недільної школи й активіста методистської церкви. Скру-

тивши пальця калачиком, Вертес делікатно постукав у двері Слупової каюти.

— Увійдіть! — ввічливо запросив його Слуп.

Вертес, як конфірмована незайманка, переступив поріг каюти, і... перше, що він побачив, була каністра з водою. Вона стояла на столику біля узголів'я Слупового ліжка. Вертес вислизнув із своєї смиренності й делікатності, як гримуча змія із старої шкіри. На голову Слупа полетіли такі прокльони, що, коли б хоч один з них матеріалізувався, розлетілася б не тільки Слупова голова, розлетілася б уся «Менхасетта».

— Негідник! Байстриук свині й медузи! Смердючий бармен з негритянського кварталу, я хочу пити, а він...

— Будь ласка, пийте, — вправними рухами бармен Данило Слуп витирав маленьку скляночку. — Подвійну воду? — це прозвучало як «подвійне віскі?»

— Досить безглузких жартів! Дайте напиться, — вже дружлюбніше попросив Вертес.

— Що значить «дайте?» — вдавано насторожився Слуп. — Прошу, що мусить означати те ваше «дайте»? Ми, слава богу, живемо з вами у вільному світі, де не дають, а продають, і де не беруть, а купують. Ви второпали? Вчора до вас прийшла гарна карта, й ви обдерли мене, як циган кобилу, але ви забрали в мене лише гроші, моя кебета залишилась при мені, і я довго думав... Я довго міркував, сеньйоре Вертес, як повернути свої кровні грошики, і я надумав. Бізнес є бізнес. То вам подвійну воду, прошу, чи одну? Раджу брати подвійну, після такої ночі ви однією не нап'єтесь.

Вертес пішов на нього як танк. Його затиснуті кулаки посиніли, а очі горіли сатанинським полум'ям.

На рівні Вертесового живота, як чорненький павучок на павутинці, застрибало вічко пістолета. Й танк зупинився...

— Скільки? — хрипло запитав Вертес. Він добре знав, що робиться з людиною, коли з чорного вічка пістолета їй в живіт влітає куля.

— Скільки?.. Подвійна...

— Прошу вас, подвійна сто доларів або десять золотих монет. Як вам зручніше.

— Скільки?!

— Сто доларів, прошу вас. Але коли сеньйора не влаштовує ціна, він може пройти до сусіднього бару, там дешевше. «Ах ти, проклята жаба, — думав Вертес, — хай-но

тільки повернеться шеф. Я тебе, недоноска, провчу, як спекулювати водою!»

Але якими б зловтішними картинами розплати не тішив себе Вертес, пити йому від того хотілося не менше. Він розумів, що до повернення Живокіста пересохне, здохне й розсиплеться на порох, якщо не увіллє зараз у себе бодай краплиночку води. І він мовчки поліз до кишені. Чорненький павучок пістолетного вічка не переставав стрибати на рівні його живота, бо Слуп знав, що, крім грошей, у кишнях носять ще й автоматичні пістолети. Але Вертес був поміркованою людиною, він бачив, що Слуп у значно виграшному становищі, ніж він сам. Постріл у живіт паралізує людину, й вона не може стрельнути у відповідь. Тому Вертес чесно дістав гроші й чесно розплатився за подвійну воду, як називалася маленька скляночка.

Тільки-но подвійна вода змочила Вертесові потріскані губи, як він відчув, що навіть десять подвійних неспроможні загасити тієї пожежі, що запалило в його шлункові вчорашні віскі. Але ж десять подвійних — це ж тисяча доларів! Проклятий бармен, як він обвів його навколо пальця! Чому така блискуча ідея не відвідала голову самого Вертеса? Який бізнес, який блискучий бізнес можна було зробити! О, Вертес брав би у цього бовдура не по сто, а по тисячі доларів, і не за склянку, а лікерний келишок, він би витяг із нього все до останнього цента! Але пізно, пізно. Смердючий скунс, проклятий бармен зробив бізнес, а Вертесу залишалося тільки клацати зубами, як тому собаці, у якого низько над носом пролетіла муха.

Вертес повернувся і вийшов з каюти Слупа так, ніби нічого не сталося. Він начебто й не сердився на Слупа. Хіба сам Вертес не скористався б кон'юнктурою так, як це зробив Слуп.

Але робити гарну міну під час поганої гри довго не вдалося. Дуже вже хотілося пити. Більше нічого не хотілося. Навіть убивати Слупа не хотілося. У всякому разі Вертес спочатку з насолодою напився б, а вже тоді подумав би, що робити із Слупом.

Так минуло дві години. Вертес вийшов на палубу. Океан хвилювався, починався шторм. Це був звичайний атлантичний шторм, але в душу Вертеса закралася підозра: через шторм може затриматись Живокіст. Від такої думки

пити захотілося ще дужче, й Вертес поспішив спуститися до Слуна.

— Хелло, Данієлю, а чи не поспідати нам? — награно весело гукнув він ще з порога.

— А-а, у вас розгулявся апетит, сеньйоре Вертес? Дуже приємно чути. Що ж будемо їсти? Свинину з бобами? Чи вам хочеться чого-небудь солоненького?

— Ха-ха-ха, ви жартівник, Данієлю. Ну, давайте снідати.

І вони почали снідати. Снідав Слуп, апетитно плямкаючи й облизуючи пальці. Вертес удавав, що їсть, очікуючи, коли Слуп запропонує йому склянку води. Але цього не сталося навіть після сніданку. Слуп витер масні губи й вступив у Вертеса очі.

— Між іншим, сеньйоре Вертес, мушу вас попередити. Ціни в моєму барі децю зростуть. З цієї хвилини подвійна вода вже коштуватиме не сто доларів, як це було раніше, а сто п'ятдесят. Бачите, починається шторм, свіжа партія товару може запізнитися, і я не хочу ризикувати.

Вертес подивився на Слуна й нічогісінько в його очах не прочитав. Він був не бозна-яким психологом, цей Вертес, але й психолог у Слупових очах прочитав би не більше. Не було в них ні злості, ні ненависті, ні презирства, ні зажерливості. Було в них хіба що сите задоволення.

Вертес поліз до кишені. Він не лаявся, не погрожував, не просив, не вмовляв. Вертес просто поліз до кишені. Й у ту ж мить на рівні його живота загойдався чорненький павучок пістолетного вічка. Адаже міг Вертес із кишені витягти замість грошей щось інше? Міг! І коли б Вертес замість грошей витяг із кишені щось інше, Слуп не дуже б здивувався, а просто натис на курок.

Але й цього разу Вертес витяг гроші.

— Тут чотириста п'ятдесят доларів,— спокійно сказав він.

— Прощу! На всі? Правильно! Нащо їх жаліти, ті гроші! Не в грошах щастя. Гулять так гулять, як у нас колись казали.

Випивши одна за одною три склянки води, Вертес мовчки вийшов із Слупової каюти.

А за бортом «Менхасетти» шторм набирав сили. Слуп задраїв ілюмінатор і подумав про те, що він таки продешевив. Сьогодні вночі Мечислав не повернеться. «Ціцелія» не вийде в такий шторм. Океан не вгамується ще й завтра, і тоді на «Ціцелію» в кращому разі можна чекати лише

післязавтра, й то не напевно. Шторм може не вщухати і три, і чотири дні, і всі ці дні Вертес приходитиме до нього на поклін, бо коли голод не тітка, то спрага навіть не теща. Можна сміливо брати за склянку води триста, коли не всі п'ятсот доларів.

Два постріли злилися в один, але впав лише Вертес. Він упав головою вперед, ніби впірнув до Слупової каюти. Слуп залишився сидіти за столом. Вертес був мертвий. Слуп живий і навіть не поранений. Слуп стріляв краще, ніж Вертес. Слуп був чорноробочий убивця, а Вертес останнім часом дискваліфікувався на керівній роботі. За Вертеса вбивали інші. Вертес тільки брав гроші і здійснював загальне керівництво. Слуп убивав сам, керувати йому було ніким, в основному керували ним. І ось коли дійшло до діла, переміг той, у кого була краще натренована рука.

Слуп задоволено хмикнув і вийшов з-за столу.

— Ану, ану, цікаво, куди це я йому вцілів? Він у мене навіть не тріпнувся. Ану, ану, поглянемо,— казав Данило сам до себе, виволікаючи тіло Вертеса в коридор.— А-а, файно вцілів. У самісіньке серце вліпив, як стріль. Ач, кнур капловухий, узяв собі за моду до порядних людей вдиратися з стріляниною. Я тебе встрілю, я тебе встрілю, пес ти коростявий. Дострілявся-сь. Тепер тебе рибки геть чисто об'їдять, бо що я маю з тобою робити.

Слуп розмовляв сам із собою, а тим часом методично обстежував кишені Вертеса. Робив він це професійно, напівмеханічно, швидко й нічого в них не залишаючи. Боже, на віку як на довгій ниві, чи ж одну кишеню довелося вивернути? Гай-гай, інший на своєму віку стільки горобців не бачив, скільки бачив Данило Слуп чужих кишень.

Грошей у Вертесових кишнях було небагато, а золотих монет взагалі не було. Але це зовсім не стурбувало Данила. Який дурень носитиме всі свої гроші в кишнях? І хіба Данило не відшукав в одній з кишень ключа від Вертесової каюти? Тепер у нього є час і каюту обстежити як слід, і запозичити в каюті дечого цікавенького. Треба тільки спершу подарувати рибкам цього окоренкуватого. Важкий, з бісової мами...

Вертес опинився у Слупа на спині, і той крекчучи поніс Вертеса, а правильніше Вертесів труп, на палубу.

Шторм уже по-справжньому розгулявся, йти з трупом до самого краю борту, та ще й коли хвилі переливаються через усю палубу, необачно. Слуп звалив тіло Вертеса на

палубу і вилаяв себе за нехлюйство: на пальцях трупа блищали персні.

Знімати перстень з живого — морочлива докука, а з трупа? Але там, де дилетант робить дурниці, професіонал діє рішуче й просто: кілька пострілів — і пальці колишнього Вертеса звисли на шкірці. Одрвати шкіру й тепер зняти з дурпалків персні зможе перший-ліпший невіглас.

Залишилося заховати персні до кишені й підштовхнути тіло Вертеса ближче до краю, щоб чергова хвиля забрала його з собою, що й було зроблено ретельно, по-господарському.

...Слуп нескоро повернувся до своєї каюти. Спершу він наніс візит Вертесу, незважаючи на те, що господаря не було вдома. Відшукати гроші й коштовності для такого спеціаліста, яким був Слуп, не вважалося за важку працю, але, перш ніж Данило переконався, що спадщина Хуана Вертеса повністю перейшла до Данила Слупа, минуло чимало часу.

Після трудів праведних годилося спочити, й тепер з почуттям виконаного обов'язку Слуп пішов до своєї каюти. Захотілося напитися — і він підійшов до каністри з водою. Каністра виявилася підозріло легка. Все ще нічого не розуміючи, Слуп узяв її в обидві руки, нахилив над склянкою, але із каністри навіть не капнуло. Вона була суха, як горлянка верблюда, що здох посеред пустелі Гобі від спраги.

Хто міг випити воду? Навіть дух Вертесів не встиг би за такий короткий час випити стільки води. Слуп був не з тих людей, які бояться божої кари, але тут йому захотілося стати навколішки і благати в бога пробачення за содіяне. Волосся почало ворухитися на його кабанячому загривку. Він безпорадно водив долонею по стінах каністри й раптом наразився на дірку... Спершу на одну, потім ще на одну. Одна була в стінці, друга була в дні. В стінку ввійшла Вертесова куля, з дна вийшла, а вода витекла з обох разом. Як же сталося так, що Слуп не почув дзюркотіння води? А як він міг його почути? За бортом, по той бік ілюмінатора, вже бушував шторм, у Данилових вухах дзвеніло від двох пістолетних пострілів. Потім у нього почалась невідкладна робота, і він вийшов з каюти, а повернувся вже тоді, коли вода витекла вся до краплі.

Данило похолов. Виявляється, постріл Вертеса таки влучив у нього. Вистрелити влучніше Вертес не зміг би навіть тоді, коли б його постріл пронизав Слупові серце.

Але Слупові хотілося жити, Слуп не міг примиритися з тим, що тепер, коли все склалося так напрочуд гарно, коли доля знову всміхнулася йому, він мусить вмерти такою страшною і безглуздою смертю.

До біса! Куди з каюти могло подітися майже двадцять літрів води, коли підлога і стіни вимощені водонепроникним пластролом? А пластрол уже куля не проб'є, тут вже, прошу вас, вибачайте! Підлога в каюті, як і палуба, як і все на цій треклятій «Менхасетті», похила, і вода, безперечно, зібралася в кутку біля надвірної стінки. Її можна зібрати, зрештою, її можна профільтрувати, і тоді її можна пити, пити, пити! А там вщухне шторм, і повернеться Мечислав.

Данило став навкарачки і поліз під стіл у куток... Так, у кутку було вогко, тут тільки що хлюпала вода, її прозорі краплі ще де-не-де блищать на гладенькому пластролі. Але куди, куди, куди вона могла подітися? Не випарувалась же вона за півгодини, це ж майже двадцять літрів?!

Пальці Данила гарячково обмацують куток каюти і... натрапляють на щілину.

О-о, руки б їм покорчило, тим робітничкам, що облицьовували пластролом Данилову каюту. Стріляти їх, живими закопувати в землю, розпинати на «мотовилі» й бити, бити, бити по поперековій кілком. А де вони? Ага, це він їх тоді той... а вони відомстили йому. Встали з океанського дна й просвердлили дірку...

Божеволіючи від спраги, Данило кинувся на палубу в надії, що почався дощ, але дощу не було, тільки шаленів вітер і шторм усе набирав і набирав сили. Такий шторм не вщухне до ранку — й завтра Мечислава не буде... Води немає, води немає, води немає...

Слуп майже не спав. Щохвилини йому здавалося, що пришвартовується «Ціцелія», і хоч він розумів, що це безглуздя, але щоразу вибігав на палубу.

Ніч була жахлива, але день почався не краще. Слуп спробував поснідати, й спрага з подвоєною силою вхопила його за горло своїми сухими й гарячими пальцями. Весь день він нікав по «Менхасетті» в надії знайти щось мокре й прісне. Його не було, хоч мокрого й солоного за бортом вистачало.

Шторм не вщухав. «Ціцелія» не припливала й не могла припливти. Друга ніч була в сто крат жахливіша за першу. Язик розпух і не вміщався в роті, губи потріскались, і на них позапикалася кров.

...На третій день до Слупа прийшов Вертес, і Слун попросив продати йому склянку води за мільйон доларів.

— Для чого,— сказав Вертес,— в океані скільки завгодно води. Ти переконаєшся, що її можна пити.

Він узяв Слупа за руку, і вони пішли в океан...

ЙОГО ОСЕЛЯ — ЙОГО ФОРТЕЦЯ

Гартман не любив, щоб його клієнт зоставався незадоволеним, і Мечислав не став винятком. Вілла була, як і хотів того Живокист. Чи мало яких оригіналів є на світі? Захотілося чоловікові купити купу піщаних дюн з щетиною сухої травички на їхніх горбах — і купив. Захотілося йому поміж цих дюн збудувати віллу — і збудував. Як-не-як живемо у вільному світі й що хочемо, те й робимо.

Пляж починається від ганку і збігає до самого океану, пляж огорожений, довкіл написи: «Приват», «Приват», «Приват». Такі написи захищають володіння Мечислава Живокиста не гірше від таблички: «Обережно! Міни!» Але Мечислав покладається не тільки на таблички. Навколо його ділянки невидимою павутиною розповзлися дроті, й різноманітні реле спрацьовували, як тільки хто-небудь наближався до вілли. На віллі лунали дзвінки, гули сирени, спалахували різноколірні лампи, нагрівалися екрани телевізорів. На екранах з'являлася фігура порушника, і йому назустріч вибігав один з Мідасів.

Але досі це були лише учбові тривоги. Ніколи ніхто ще не опинявся серед цих дюн.

Зовні вілла як вілла. Модерна. Бетон і скло. Скла навіть більше, ніж бетону. Але ніхто навіть не підозрював, що скло це міцніше від бетону. Його навряд чи проб'є броньбійна куля. Тендітна модерна вілла могла витримати будь-який обстріл з усіх видів стрілецької зброї.

Усередині кімнати як кімнати. Спальні, вітальні, бібліотека, хол, дві чи три ванни, кухня, басейн, зате підвали незвичайні. Вони розмістилися у кілька ярусів один над одним. Тут вілла трохи нагадувала «Менхасетту» — під водою більше, ніж над водою. Над землею вілли було менше, ніж під землею. Вона нагадувала гриб, який тільки-но з'явився після дощу.

Підвали належали Живокисту, Нуазе, одному з Мідасів.

Нуазе мав чудово обладнані лабораторії і майстерню. Він взагалі не помічав, що три чверті доби проводить гли-

боко під землею. Конструювати, експериментувати, винаходити й не думати про те, куди приткне Живокіст твої винаходи,— ось як сам себе поки що запрограмував Нуазе.

Підвали, що належали Мечиславу, були найбільші і найнудніші. Там не було нічого, там лише зберігалось золото. Багато золота. Золото в різних видах. Золотоносні підвали являли собою анфіладу схожих одна на одну комор із залізобетонними стелажми. Між стелажми — вузенький прохід, а на стелажми — золото, золото й ще багато, багато золота.

До анфілади комор вели одні-єдині двері. Здавалося, вони мусили б бути якимись надзвичайно важкими, товстими, скрипучими. Але вони були дуже тонкі й не мали жодного замка. До чого складні замки, коли існують фотоеlementи й пластрол? Двері зроблені з пластролю, й для того щоб бути міцними, їм необов'язково бути великими.

Замки з електрофотобіоеlementами були наладовані на струми Мечиславового мозку. Його і тільки його. Двері були завжди зачинені, але варто було йому наблизитись, як спрацьовував фотоеlement. Двері й тоді залишалися зачиненими, але вмикався біоеlement. Він ловив частоти Мечиславових біострумів, і двері відчинялися. Мечислав заходив до першої своєї золотої комори, і двері за його спиною тихо зачинялися.

Крім Мечислава, до золотих підвалів через єдині пластролові двері не міг зайти ніхто. Разом з Мечиславом через ці двері теж ніхто не міг зайти. Цей підвал і ці двері знали єдине: «Сезам, відчини двері» — біоструми Мечиславового мозку. Але переносити, діставати, знімати, завантажувати на стелажі таку страшну вагу, як тисячі кілограмів благородного металу, не під силу одній людині. Тому анфілада підвальних комор із стелажми була обладнана як автоматична лінія. Мечислав сідав до пульта, спалахували червоні та зелені вічка індикаторів, і починалася робота. Напівфабрикат могутності Мечислава Живокіста оживав і рухався. Злитки сортувалися по вазі, високопробне золото йшло до високопробного, монети сортувалися за вагою і пробою, уламки золотого начиння надходили до тигля...

Завідував тиглем тут-таки, у підвалі, один з Мідасів. Цього Мідаса Нуазе дещо модернізував. Плавати й шукати золото на дні океану він, на відміну від своїх братів, інших Мідасів, не вмів. Це був чорноробочий Мідас — з підвалу він не виходив. Але цей чорноробочий мав освіту

хіміка-металурга. Червоне золото від звичайного, дешевого, 56-ї проби, він пізнавав «із заплющеними очима». Пізнавав, сортував і плавив.

Тигель Нуазе з допомогою першого Мідаса обладнав автоматичними приладами, і блискучі дзвінки цеглини вагою від кілограма до десяти кілограмів ритмічно бренькали на транспортер і пропливали перед зачарованими очима Мечислава.

Були хвилини, коли Мечислав не вірив сам собі. Йому здавалося, що все це сон, він прокинеться і більше не побачить ні Мідасів, ні підвалів, ні очих нескінченних блискучих дзвінких цеглин. Але це був не сон. Кожної ночі один чи кілька Мідасів йшли пляжем, пірнали в океан і зникали в безвісті. Куди вони пливли, не знав ніхто, Мечиславі набридло забавлятися, і тепер на жодному з Мідасів не було встановлено телеапаратури. Курс Мідаси прокладали самі, зникали на кілька днів, а оскільки швидкість вони розвивали шалену, можна було підозрювати, що вони оббирають океан десь у районі Карібського моря. Про це свідчили так-сяк відлиті монети й злитки, які можна було знайти лише на іспанських галіонах, що затонули. Траплялися, правда, монети й золоті речі пізніших часів, але хіба в Карібському морі тонули лише іспанські галіони?

...Часом до оселі-фортеці приїздив Гартман, і вони, зачинившись у Мечиславовому кабінеті, про щось довго радились. Гартман починав розуміти, що Мечислав заготовив чималенький запас боєприпасів і ось-ось почне бомбардувати біржу та великі банки. Назрівала гаряча пора, й Гартманові не терпілося нагріти руки й собі.

Мечислав вважав себе людиною, позбавленою будь-яких емоцій, але зараз відчував, що слабів. Він ловив себе на тому, що в нього свербить язик. Йому хотілося просто-напросто похвастатись кому-небудь своїм багатством. Що з того, що його вуха були сповнені дзвоном золота, що з того, що його очі сльозилися від блиску золота, що з того, що він зміцнював свої м'язи золотими гантелями? Хто про це знав? Він міг за обідом вдаватися риб'ячою кісткою, умерти, й ніхто б не дізнався, що померла найбагатша людина світу. Він міг посковзнутися на сходах, розбити голову, вмерти, й ніхто б не дізнався, що померла найзаможніша людина світу. Зрештою, він міг померти від найбанальнішого грипу, вірус якого був абсолютно байдужий до долі найбагатшої людини світу.

«Ціцелія» з Мечиславом і кількома роботами на борту кинула якір біля «Менхасетти» рівно через добу по тому, як Вертес повів Слупа пити океанську воду. Океан ще не вгамувався, і шлюпку, на якій плив Мечислав до «Менхасетти», добряче гойдало й заливало водою.

Мечислава спочатку здивувало, а потім обурило й стурбувало, що його ніхто не зустрічав на палубі. Він почав побоюватись засідки. Але й тікати вже було б пізно, «Ціцелія» однаково не встигла б знятися з якоря. З борту «Менхасетти» звішувався трап, і Мідаси (двоє з них були веслувальниками на шлюпці) допомогли Мечиславові піднятися на похилу палубу «Менхасетти».

Спустившись до трюму, пройшовшись по каютах, обдивившись усі тюки з золотом, Мечислав зрозумів, що на борту «Менхасетти» нікого не було. Тепер можна було поцікавитись долею Слупа й Вертеса. Сліди крові в коридорі, розгардіяш у каюті Вертеса і відсутність там бодай копійки, прострелена кавістра й чимала сума грошей у каюті Слупа допомогли Мечиславові реставрувати події, які відбулися тут.

Мечислав не був тонкосльозий, і доля вірних слуг його зовсім не зворушила. Він наказав Мідасам перенести тюки на борт «Ціцелії», а капітанові підняти якір. Океанська епопея успішно закінчилася, починалася сухопутна епопея.

Але хоч яким байдужим був Мечислав до Слупової й Вертесової долі, проте, що з ними сталося, його все-таки не обходило. Здається, вони могли бути задоволені, вони розбагатіли й сподівалися розбагатіти ще більше, вони мали все, про що мріяли, а зараз про них не знає ніхто. Навіть капітан «Ціцелії» не цікавиться, де вони, що з ними. А чим не схожий на них Мечислав? Тим, що в нього більше золота? І все... Він людина. Череп у нього не товщий, м'язи його не міцніші, шкіра в нього не цупкіша. Мечислав абсолютно не гарантований від того, що сталося з Вертесом і Слупом.

Саме після останнього візиту на борт «Менхасетти» Мечислава почали обсідати такі думки. Й у Мечислава почав свербіти язик. Йому раптом захотілося, щоб увесь світ дізнався про його багатство, а разом з тим про його велич і могутність.

Гартман уже давно зрозумів, що Живокіста розпирає

таємниця його заможності. Під час однієї розмови з Мечиславом він ніби ненароком закинув:

— Люди, які, крім грошей, люблять ще й ризикувати, зараз роблять непоганий бізнес.

На це Мечислав відповів:

— Бізнес і ризикування неподільні. Хіба можна зробити будь-який бізнес без ризику?

Гартман запалив сигару і, заховавши своє обличчя в хмарі диму, сказав:

— Це так. Але є ще бізнес, не позбавлений романтики і, коли хочете, екзотики.

Мечислав усе ще не давався до рук.

— Цей вид бізнесу чомусь не полюбляє закон. У скрутну для бізнесмена хвилику юристи називають романтичний і екзотичний бізнес іншими словами.

Гартман розігнав рукою сигарний дим, і Мечислав побачив на його обличчі посмішку.

— Бачите, містере Живокіст, нас тут двоє, і ми не збираємося влаштувати прес-конференцію. Ми можемо бути відвертими один з одним. Якщо навіть у вашій попільничці заховано магнітофон, то це ні в якій мірі не поспує моєї репутації. Зараз я вам потрібніший, ніж ви мені. І я можу бути з вами відвертий. Коли хочете знати, я багато в чому згоден з комуністами...

— Ви цинік, — скривив тонкі губи Живокіст.

Гартман не образився.

— Може, й це. Цинізм у професії бізнесмена вельми необхідна річ. Мені, наприклад, він ніколи не заважав. Я не хочу сказати, що завтра піду записуватися до компартії, але повторюю, що багато де в чому згоден з комуністами. Ми домовились, містере Живокіст, що наша розмова не для преси, отже, я хочу бути відвертий до кінця. Внутрішньо я симпатизую цим хлопцям-комуністам знаєте за що? За те, що вони ніколи не соромляться називати речі своїми іменами. Нам з вами, містере Живокіст, цього не дано...

— До чого ви це все ведете? — насунив брови Мечислав.

— А до того й веду. Наприклад, комуністи вголос кажуть, що чесного бізнесу в природі не існує, як не існує законного бізнесу. Закон в його чистому розумінні, чесність, тільки не в юридичному розумінні, і бізнес в якому завгодно розумінні — це поняття, які взаємно одні одних заперечують. Звичайно, офіційно я цього не скажу навіть під найжахливішими тортурами, але я так думаю. І коли

ви станете досвідченішим бізнесменом, теж так будете думати, хоч нікому про це не скажете. Бізнес — це бізнес, а законний він, романтичний чи екзотичний — це вже деталі. Що ж до ризикування, то тут ви зі мною, я бачу, згодні. Ви вже давно зрозуміли, що бізнес без ризику неможливий...

— Висловлюйтеся конкретніше, — нетерпляче пересмикнув плечем Мечислав.

— Добре, буду висловлюватися конкретно. Дехто з моїх клієнтів зробив непоганий бізнес, вивозячи до Індії золото.

Мечислав лукаво всміхнувся.

— Я читаю біржові валютні курси й думаю, що уряд Індії не дуже вітає бізнес ваших клієнтів. У першій-ліпшій індійській кам'яниці для них завжди знайдеться затишний куток.

— Для невдах затишні куточки в тюрмах знайдуться і в нашій країні. Більше того, для них у нашій країні знайдуться і електричні стільці.

Мечислав кинув на Гартмана короткий погляд.

Гартман і бровою не повів, погляд витримав.

Тепер Мечислав зрозумів, що він мусить перестати полювати самотньо, настав час прибиватися до якоїсь зграї. Пригадався тут Мечиславу сеньйор Осандра. Чи не хоче цей милий, вилощений, привітний і одвертий Альфред Гартман зробити зараз з ним те, що він свого часу зробив з Осандрою? Для Гартмана це дуже просто. Простіше, ніж для Мечислава, й від нього тільки клапті полетять.

Гартман ще не клацнув зубами. Не клацнув, і лише йому одному відомо, з яких міркувань. Гартман делікатно запрошує Мечислава до зграї, і Мечислав не повинен відхиляти це запрошення.

— А чому ви не радите мені, як розмістити вартісні папери? — запитав Мечислав, маючи на меті впіймати Гартмана на слові.

Але Гартман на слові не впіймався. Він розвів руками:

— Містере Живокист, запам'ятайте на майбутнє: я ніколи нікому нічого не раджу. Я просто інформую тих, кого знаходжу за потрібне інформувати. — Гартман поліз до кишені й дістав аркуш паперу. — Ось, будь ласка, тут є деяка інформація, яка не може не зацікавити вас як бізнесмена.

Мечислав повертів папірця в руках і знизав плечима:

— Гм. Звичайно, дякую, за інформацію, але я не збираюся стати видавцем.

— Крім газети, в цьому списку є ще дещо. Три сенатори, залізниця, сталеливарна компанія, акції компанії, що торгує фруктовими соками, адвокатська контора. Щодо мене, то я купив би газету. Без цього ніяк не обійтися, коли починаєш великий бізнес. А втім, це вже схоже на пораду. Робіть як знаєте.

Мечислав так звик до свого нелегального становища, що не подумав ні про газету, ні про сенаторів, ні про акції. Тепер він відчув себе у порівнянні з Гартманом щеням. Справді, ось-ось йому доведеться виходити в широкий світ, легалізуватися, ламати хребти й перекушувати горлянки бізнесменам і дертися по їхніх ще теплих трупах усе вище й вище до влади.

Мечислав випростався і сказав:

— Добре. Загорніть газету й сенаторів. Ховатися нічого. Тепер вони мусять знати, хто їх купив...

ЩЕ ОДИН УРИВОК ІЗ ЗАПИСОК ФРАНСУА ПУАЗЕ

Третій день галіон «Сан-Себастьян» плыв курсом норд-ост. Вітер був ходовий, але непомітно було, щоб це дуже впливало на рух галіона. Його напнуті вітрила, як щокви веселого бога вітру, не опадали, але незграбний, як розбитий цебер, галіон, здавалося, кожного разу зітхає важко, підминаючи під себе чергову хвилю.

На капітанському містку стояв Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра і, нервово пересмикуючи худими плечима, тивався в горизонт підзорною трубою. Капітан галіона «Сан-Себастьян» Рамон-Бартоломео-Лопес Осандра нервувал і, нервуючи, вдавав із себе вельми спокійного, навіть байдужого. Але всі на галіоні, від офіцерів-дворян до хлопчика-індійця, чи то юнги, чи то слуги капітана, знали, що шляхетний сеньйор Осандра боїться, і дуже боїться.

Команда не осуджувала за це свого капітана, бо команда боялася не менше, ніж він.

Галіон плыв Карібським морем від берегів Нової Кастилії до берегів Іспанії. Але до берегів Іспанії було ще так далеко! Якщо «Сан-Себастьян» щасливо промине всі рифи й острови, то попереду на нього чекає океан, який не завжди тішить.

То по носу «Сан-Себастьяна», то з лівого борту, то з правого виринали з моря жовто-зелені острови. Біля одних

галіон пропливав зовсім близько, інші як марево зникали на овиді, щоб знову виринути вже з іншого боку. Але не рифів, не піщаних відмілин, не штормів і не океанських валів боялися капітан Осандра й вся команда галіона. Галіон віз золото. Багато золота. Іспанський король чекав на це золото, й золото пливло з Нової Кастилії до Старої.

Губернатор Нової Кастилії, благородний сеньйор Хосе дон Альварес, спробував було чеканити золоті монети просто в Куско, але монети виходили кривобокі, щербаті, а іспанський король на них був схожий на старого єврей-лихваря. Ці монети не могли ходити на території іспанського королівства, бо навіть вага їхня не була однаковою, і благородний сеньйор Хосе дон Альварес наказав припинити чеканку монет. Золото плавили в тиглях, і злитки його пливли на галіонах до Іспанії.

Галіон «Сан-Себастьян» віз золото. Багато золота. Сам галіон разом із своїм капітаном, разом з капітановим маєтком у далекій Старій Кастилії, разом з маєтками офіцерів, що були на борту, разом з усіма солдатами та матросами не коштував і десятої долі того, що віз він у своїх трюмах. Що-що, а людське життя не вельми дорого оцінювалося Іспанською Коронаю.

Але й благородний сеньйор Осандра, і офіцери його, і матроси, і навіть напівслуга-напів'юнга — хлопчисько-індієць — мусили жити, бо вони везли золото королю. Тричі криваво-червоне сонце викочувалося з-за корми галіона, й тричі пірнало воно в блакитно-зелене море перед його носом, а галіон підминав хвилю за хвилею і рухався уперед.

Пильно озирає горизонт капітан Осандра, не дримає матрос в бочці на вершечку щогли, не спали офіцери. Сердиті голоси їхні чулися то тут, то там по всій палубі, й часто після офіцерського обходу клацали на палубу солдатські зуби. Боялися всі, а чого не вдієш із страху? Навіть лють своїх офіцерів сприймали солдати й матроси як належну данину страхові, що кожному повз за комір. Усі відчували, що десь у повітрі, насиченому тропічними грозами, зріє, наче кульова блискавка, нещастя. Преподобний батечко Флоріан, що був на борту галіона, вже кілька разів турбував бога проханням зберегти «Сан-Себастьян» і все, що в його трюмах, для короля обох Кастилій, а значить, і для слави божої. Преподобний батечко Флоріан передбачив усі можливі й неможливі небезпеки й несподі-

ванки, і з метою відвернення будь-якої з них молився бо-гові відповідну кількість разів. Бог, мабуть, на той час був у доброму гуморі, бо поки що всі напасті обминали галіон. Він не налетів на рифи, не вповз у пісок черевом, не потрапив у шторм, і штиль не згорнув його вітрил. Морські дракони, дивовиська та інші піддані царя Непту-на не помічали галіона. Залишалося лише воздати хвалу всевишньому й подякувати за таке піклування.

Але небезпека зроджувалася на порожньому місці, і відвернути від галіона лихо був неспроможний навіть бог. Мабуть, одна молитва все ж таки не дійшла до бога, і внаслідок цих причин бог не міг гарантувати безпеку ра-бам своїм.

На світанку п'ятого дня матрос, що сидів у бочці на са-мому вершечку щогли, закричав не своїм голосом:

— Судно! Бачу просто по курсу судно!

Осандра, а за ним і офіцери вибігли на палубу. Солдати й матроси стали до своїх місць. Капітан Осандра намагав-ся стримати дрижання рук, бо підзорна труба танцювала так, що горизонт став схожий на нотний папір.

Минуло не більше хвилини, як гукнув матрос, але вже й неозброєним оком можна було бачити на тому нотному папері якийсь «фа-дієз». Він збільшувався, ріс на очах, хоч вітер дув у корму галіона й у ніс зустрічному подорож-ньому. Бейдевінда (вітру в ніс) не боялася лише бриган-тина. Її рівні вітрила на фок-щоглі й косі на гроті дозво-ляли з однаковісінькою швидкістю йти за будь-якого ві-ру: хоч з корми, хоч з носа, хоч з бортів. Таких розкошів не могло собі дозволити ніяке судно. Бригантина пливла просто на галіон. І передні рівні, й задні косі її вітрила були чорні, наче смола. Й ніхто з команди більше не ті-шив себе надією, що зараз доведеться розминутися з яким-небудь купецьким судном.

Над бригантиною з'явився «Веселий Роджер» — чорний прапор з білими перехрещеними кістками й черепом, на галіоні загупали важкі чоботи, запахло димом гнотів, по-висла густа іспанська лайка.

Даремно лаявся і кричав Осандра, даремно офіцери щедрою рукою відсипали мордачі — матросів і солдатів не треба підганяти. Вони знали, що янголи небесні ніколи не плавають на бригантинах і що зараз почнеться таке, що примусить бога засоромитись діянь своїх рабів і вда-ти, ніби він нічого не помітив, нічого не знав, нічого не чув. Сподіватися на милосердя боже було однаково, що

сподіватися, ніби пірати запросять їх зараз на кухню пива чи рому, а за тим відсалютують «Веселим Роджером», помахають біленькими хусточками, і бригантина піде своїм курсом, а галіон — своїм.

Капітан Осандра надриваючись кричав, командував, намагаючись здійснити складний маневр. Галіон мусив розвернутися бортом до вітру, а значить, бортом до бригантини. Й саме в ту мить борт галіона ревне всіма своїми гарматами і заплює бригантину ядрами. Іншого порятунку немає. В абордажних боях пірати виходять переможцями в дев'яти випадках із десяти. Кожен з цих зарізак був вартий доброго десятка солдатів. Команда будь-якого галіона панічно боїться піратських кортиків, але й піратська бригантина не може не боятися розжарених ядер, що полетять зараз із галіона. Бували випадки, коли такі залпи робили з піратських бригантин купу трісок, а потім з галіона спускали шлюпку, й матроси мстиво дотоплювали тих піратів, котрі вціліли після вибуху.

Але такі випадки траплялися нечасто, мабуть, не частіше, ніж зустрічі з морськими драконами, про них розповідали як про легенди й вірили їм не більше ніж легендам.

На бригантині розгадали нескладний маневр капітана Осандри. Та й чому було його не розгадати, коли це був єдиний маневр, який міг дозволити собі незграбний галіон? З бригантини було видно, як по вантах і ряях галіона забігали матроси, згортаючи частину вітрил. Поки що маневр не вдався. Корито-галіон ніяк не розвертався бортом до вітру. Маневр тільки посилив бортову хитавицю, а бригантина як сиділа на носі галіона, так і залишилася сидіти, тільки хіба що збільшилася вдесятеро. Навіть у бейдевінд на бригантині значно легше маневрувати, ніж на галіоні за ходового вітру.

З борту галіона вже бачили вусаті й бородаті пики піратів. Капітан Осандра, відкинувши дорогу підзорну трубу, інкрустовану сріблом і перламутром (на біса вона тепер здалася?), уже неозброєним оком відшукав на містку бригантини свого «колегу». Високий, ставний, з русявою борідкою і блакитними очима, закутий у якийсь дивовижний панцир, капітан піратської бригантини вишукано справлявся спиною на фок-щоглу й з неперевершеною галльською грацією кидав короткі команди. Часом його тонкі губи кривила саркастична посмішка. Так усміхатися вміють лише французи. Піратська бригантина могла б вважатися французьким судном, бо, за винятком кількох ір-

ландців, одного албанця і одного генуезця, вся команда її складалася з французів. Французом був і капітан, мій далекий родич Амбруаз Нуазе...

Так-так, панове, я не соромлюся, в нашому роду були пірати, були представники й інших професій, не менш романтичних, але таких, якими не заведено пишатися у вишуканому товаристві.

Амбруаз Нуазе був дворянином, як і всі мої предки, але доля його склалася так, що він на багато років позбувся всього, навіть доброго імені. Французькі королі ніяк не могли забути нашому родові витівок Амбруаза, й дворянство нам повернули мало не перед самою Великою революцією. Власне, тоді, коли воно вже нікому не було потрібне.

Але я ухилився. Амбруаза зробили піратом самі ж такі королі. Щось він з ними не поділив, захопив у Тулоні королівське судно, зібрав ватагу веселих хлопців та й повівся морями й океанами.

Ага, найголовнішого мало не забув! Від Жака Нуазе, того бідного хрестоносця, про якого я вже вам розповідав раніше, через кілька поколінь до Амбруаза дійшла лицарська справа — лати, шолом і чомусь одне стремено. Чому воно було одне, я добре знаю і завдяки мені ви знаєте теж. Але далекі мої родичі не знали, чому стремено одне, й з ним були пов'язані романтичні легенди.

Зараз Амбруазові було не до легенд. Він стояв на капітанському містку й мусив або перемогти, або загинути. Третього — почесного полону або почесної нічиєї — йому було не дано. Бо він був піратом і його просто повісили б на реї. Амбруаз мусив або перемогти, або загинути. Гинути він не хотів. І тому він зробив усе можливе, щоб його бригантину була не там, куди летіли ядра з галіона. А галіон виплюнув вогонь усім своїм бортом саме в ту мить, коли бригантина міняла галс.

Коли б хто-небудь дивився збоку, то міг би подумати, що це щаслива випадковість. Вода закипіла перед носом у бригантини від десятка ядер, але жодне з них не знайшло цілі. Бригантина залишилася неушкодженою. Але це була не випадковість. Це була нагорода фортуни майстерності капітана Амбруаза Нуазе. Відкотити назад гармати, забити порохом, ядрами, піднести гноти — для цього потрібні були хоч лічені, але хвилини. Цих хвилин мій родич галіону не дав. До його борту притерся борт бригантини, й у тіло галіона вп'ялися абордажні гаки.

Іспанці робили відчайдушні спроби товстими тичками відштовхнути бригантину, сокирами й кортиками рубали держакі гаків, але легше видерти реп'яха із волохатого собачого хвоста, ніж відчепитися від піратської бригантини. Перші сміливці стрибнули з реїв і вант на палубу галіона, решта дерлися вгору по борту галіона, бо галіон був набагато вищий від бригантини.

З-поміж перших був Амбруаз Нуазе... Важкий удар сокири дістався йому в груди, захищені дивовижним панциром, і за мить до своєї смерті іспанський солдат побачив золотий блиск у тому місці, де сокира здерла загадковий лак, нанесений сарацинським ковалем сотні років тому. Гадаю, що іспанець не встиг подумати, що божеволіє, Амбруаз просто не залишив йому для цього часу. Кортик мого родича пройшов крізь серце іспанця, як вітер крізь одчинену квартиру, і крізь ту ж квартиру вилетіла з іспанця душа.

Але, мабуть, перед боєм вони однаково палко молилися одному й тому ж богові, і бог ухвалив задовольнити прохання обох. Мабуть, Амбруаз просив у бога смерті для свого ворога, й до бога дійшла його молитва. Іспанець звертався до бога з аналогічним проханням, і його прохання теж не залишилось поза увагою. Від фальшборту одірвався важений дубовий брус і штовхнув Амбруаза в груди. Нещасний Амбруаз Нуазе, мій коханий родич, сторч головою полетів за борт. У звичайних умовах він виринув би, як корок, бо не було плавця кращого, ніж Амбруаз Нуазе. Та коли оправити найлегший корок золотом, він не випливе ніколи. Амбруаз, наче важок, пішов на дно. Й цього разу прокляте сарацинське золото занастило славного французького хлопця.

Золото, коли його дуже багато, завжди губить тих, хто хоче, щоб його було ще більше. Це стосується і вас, мосьє Живокіст. Але мова зараз не про вас. До вас ще дійде черга. Я хочу сказати ще кілька слів про долю капітана Рамона-Бартоломео-Лопеса Осандри. Про долю преподобного отця Флоріана, про долю решти команди галіона і, звичайно, про долю екіпажу піратської бригантини.

У перші хвилини ні французи, ні іспанці не помітили, що пірати позбулися капітана. А втім, коли б навіть і помітили, це вже нічого б не змінило. Піратам треба було битися до перемоги або загинути. Вони не здригнулися навіть тоді, коли помітили, що Амбруаза вже немає в жи-

вих, але це надало сили й надії іспанцям, і вони сподівалися на перемогу й порятунк.

Сталось щось незрозуміле. Чи то бог задовольнив прохання і тих, і тих, чи одвернувся і від тих, і від тих. Смолоскип чи іскра, гарматний гніт чи вуглина (яке це має значення?) потрапили у пороховий льох.

Невдовзі на поверхні океану плавала жменя трісок, і за ту жменьку трісок хапалися вцілілі французи й іспанці. Хапалися вони недовго. Доти, доки ними не зацікавилися акули. Золото, зрозуміло, пішло на дно і лежало там доти, доки його не знайшли Мідаси...

— До речі,— сказав Живокіст, прочитавши писанину Нуазе, яку він йому знову підсунув,— Мідаси зацікавилися не лише тим золотом, що було в трюмах галіона «Сан-Себастьян», вони зацікавилися і латами ваших любих родичів. Один з Мідасів нещодавно приволок мені цей родинний золотий металобрухт, і я згадав вашу минулу казку. Зараз ви написали ще одну. Для чого?

— Я хочу вас застерегти...— Нуазе встав і пройшовся кабінетом, нервово ламаючи пальці.

Як був несхожий він зараз на того кругленького, гладенького, дотепного Нуазе, якого Живокіст уперше побачив кілька років тому й спокусив. Зараз це була знервована, хвора людина із згаслими очима, бліда, з перекошеним від якогось внутрішнього душевного болю обличчям. Здавалося, Франсуа Нуазе тільки що пережив жахливе горе, в душі його відбулась непоправна катастрофа. Очі Франсуа благали у Живокіста порятунку для них обох.

По тонкому обличчю Мечислава блукав сарказм.

— Від чого ви хочете мене застерегти? — скептично всміхаючись, запитав він.

— Що ви робите?! Романтика, хай навіть пов'язана з певним ризиком і з певним порушенням закону, відійшла набік і поступилася місцем відвертим злочинам. Це жахливо!

— Що ви маєте на увазі?

— Ви добре знаєте, що я маю на увазі. Добре! Не вдавайте із себе дурника. Я допомагав вам красти золото у територіальних водах багатьох країн, і я ладен за це нести відповідальність. Але я не хочу бути пособником відвертого вбивці, й зовсім не тому, що боюся електричного стільця! Моя мораль...

— Чхати я хотів на вашу мораль,— відказав Живокіст.

...Випадок, що призвів до цієї розмови, був і трагічним, і закономірним. Про те, що сталося, газети не переставали писати ще й досі. Це була суперсенсація. У пустельному піщаному штаті Керада, де зберігався національний золотий запас, було викрадено півтори тонни золота. Злочинців не знайшли ще й досі, хоч до розшуків підпряглися кращі детективи чотирьох континентів.

Національний золотий запас зберігався серед напівпустельного степу за сто чи більше миль від найближчого населеного пункту. Пробратися до місця збереження золотого запасу можна було лише однією дорогою і, звичайно, тільки на машині. Машина не могла залишитися непоміченою — її б затримали поліційні патрулі ще миль за п'ятдесят до цього незвичайного складу.

Пішки пробратися було б легше, патрулі, звичайно, не встежили б за пішоходом. Він міг би переховатися в якомусь видолинку, зарившись по вуха в пісок, чи причаїтися у заростях кактусів. Це теоретично. Але практично коефіцієнт корисної дії від вояжу до району збереження золота дорівнював би нулю.

Ні, практично золото, що зберігалось у пустелі, було в значно більшій безпеці, ніж тоді, коли б його зберігали навіть у центрі великого міста, за бетонними мурами, у металевих сейфах. З-поміж численних корпорацій гангстерів за сто останніх років не знаходилося жодного божевільного, який би ризикнув пожитися за рахунок національного золотого запасу. Для гангстерів цього золота начебто не існувало, вони поліпшували свій добробут в інших місцях.

І раптом сенсація. Не просто вкрадено півтори тонни золота, не просто перебита вся охорона, за винятком сержанта Бена Лайка, — злочинці досі не впіймані. Є нові жертви. За невідомих обставин зник всесвітньовідомий детектив Форстер Бревіс і троє поліційних агентів. Газети писали, що Форстер Бревіс натрапив на слід із своїми хлопцями, але його перехитрила банда гангстерів. Та сама банда, що вчинила таке зухвале пограбування.

Ось що розповів детективам і журналістам єдиний живий (хоч і важко скалічений) свідок тих подій — сержант Бен Лайк: «Тієї ночі в безпосередній близькості від золота патрулювали ми вдвох з Чарлі. Гарний хлопець був Чарлі, траплялося, вип'є пляшку «Білої Коняки» — і хоч би тобі

в одному оді. Тепер він п'є на тому світі, якщо там взагалі є віскі. Але того вечора ні я, ні Чарлі навіть не зростили губ — правила в нас суворі й традиційні, і коли ти ідеш на вахту, мусиш бути тверезий, як конфірмантка. Ми по-вечеряли, випили по фужеру безалкогольного фруктового коктейлю, взяли автомати й пішли на варту.

Наша охорона завжди ходить у парі, й не просто тому, що так безпечніше. Ніхто з нас, як і наші попередники, навіть не знали, що таке небезпека. Всі ми були твердо переконані, що легше вкрасти з неба місяць, ніж поцупити півтонну золоту свинку. Інструкція все ж таки веліла дивитися у бік дороги й розстрілювати без попередження кожну незнайому машину, яка наважиться наблизитися до нас. Тут у пустелі така тиша, що, перш ніж побачити машину, ми б почули її гул навіть найтихішого мотора за добрих десять миль.

І я, і Чарлі добре знали, що ніякої машини не може бути. Наші їдуть виключно вдень, і, коли б трапилось щось надзвичайне, нас попередили б по телефону. По телефону ніхто не попереджав, наша машина мала прийти не раніше дванадцятої години завтрашнього дня. Гангстери... Боже, хто думав про гангстерів? Усі наші інструкції ми вважали до тієї ночі традиційними умовностями. Перша-ліпша гангстерська машина буде розстріляна за десятки миль від нас. Наші хлопці їх так продирявлять, що нам вікуди буде всадити жодної кулі. Кому захочеться стріляти в решето?!

Ні-і, гангстери з машиною відпадали. Вже швидше вони прилетіли б на вертольоті, і такий варіант теж передбачала інструкція. Але з вертольота зробити решето теж не вельми важко. Знову ж таки, хіба вертолiт зміг би наблизитись до нас непомітно?!

Ці тров прийшли пішки. Так, панове, я знаю, багато хто мені не вірить, була призначена навіть психіатрична експертиза, спеціалісти ще й досі вважають, що таке практично неможливо... Я розумію вас, панове, коли б мені ще за півгодини до цього нещастя розповіли, що таке можливе, я плюнув би тому хлопцеві в обличчя й одягнув би йому на голову пивний кухоль.

Ну, я б ще ледве-ледве повірив, що знайдеться хлопець, який візьме на плечі півтонну золоту свинку. Хіба мало розвелось різних атлетів? Ну, я ще повірив би, що такий хлопчак, може, піде з нею геть, коли йому ніхто не заважатиме. Але ж ми стріляли! Ми стріляли в них упруго!

Ми не могли не поцілити, бо з такої відстані, стріляючи з автомата, поцілив би навіть абсолютно сліпий. Ми випустили по них сотні куль. Ми чули, як кулі барабанять по їхніх тілах і рикошетують, відскакують на всі боки.

Одна така куля влучила мені в руку... В це я не міг повірити. Спершу я подумав, що стрельнув хтось із них... Їх було троє... Коли ми з Чарлі помітили їх на дорозі, то так здивувалися, що спершу ніяк не могли зрозуміти, хто ж це такі. Про те, що це можуть бути гангстери, жоден з нас навіть не подумав. Хіба є на світі божевільні гангстери, котрі б вибирали для прогулянок при місяці такі місця? Нам з Чарлі навіть не було страшно, ми відчували, що ніякої небезпеки нема, нас просто розбирала цікавість — хто це такі?

— Ей, хлоп'ята, — гукнув Чарлі, — якого біса ви тут крутитесь? Ви часом не сновиди?

Ми сподівалися, що вони озовуться і все стане зрозумілим, все стане на свої місця. Але вони не озвалися і не стріляли, вони просто насувалися на нас, як привиди.

— Ти віриш у привидів? — пошепки запитав мене Чарлі.

Я відповів, що не вірю, але що тепер, здається, почну вірити. Ми ще раз чи двічі гукнули до них, але, побачивши, що вони не звертають на нас уваги, почали стріляти. Власне, за інструкцією ми повинні були це зробити значно раніше, але хто міг думати про інструкцію в такі хвилини? Хіба інструкція передбачала пішохідів на цьому відтинку дороги? Як вони могли пройти? Отак, з великими руками, без припасів, без зброї, зрештою, навіть без звичайнісіньких мішків, у яких їм було б зручніше нести золото? Хоча стривайте, щось схоже на мішки в них було. А може, це мені приверзлося? Тоді, коли я втрачав свідомість, мені здалося, що один з них відтягнув шкіру на спині й запхнув туди золоту свинку. Не буду наполягати на цьому, може, все було не так. Бо коли в людини розтрощені обидві ноги й прострелена рука, їй може приверзтися ще й не таке... Та це, зрештою, не міняє суті справи...

Словом, ми розпочали шалену стрілянину, й через хвилину всі наші хлопці вже були тут. Ніхто не пам'ятає, щоб у нас коли-небудь вночі була стрілянина, вдень ми тренуємось, але вночі... Ця стрілянина підняла з ліжок усіх, ніхто навіть не встиг потелефонувати. Саме це мало не позбавило вас, панове, єдиного свідка, бо до ранку я дуже сплив кров'ю. Цілком зрозуміло, що наші хлопці

вибігли теж не з порожніми руками. Тепер по привидах торохтіли вже не сотні, а тисячі куль.

Вони не звертали на нас уваги, ніби це були не великокаліберні автомати, а дитячі цвіркалки для води. Капітан Хібс, ще нічого не розуміючи, наказав припинити стрілянину й зупинити їх фізично. Боюсь, що і я, і капітан Хібс подумали одне й те ж — ми поклали собі, що наші автомати заряджені холостими патронами. Ми подумали, що це хтось зробив навмисне. Так, але звідки ж тоді моя рана? Кулі рикошетували від тих трьох бандитів, це я можу записягти на страшному суді.

Нічого не розумію й досі. Але капітан Хібс наказав припинити стрілянину й хапати цих трьох і зв'язати. Ми кинулися до них, і... тут вони себе показали! Вони душили наших хлоп'ят, наче кошенят, спочатку голими руками. До того ж робили вони це блискавично. Дехто з наших знову взявся до автоматів, дехто кинувся тікати. Й тут вони, ці троє, показали, на що вони здатні. Вони почали кидатися півтонними золотими свинками так, наче були це дерев'яні кеглеві кулі. Нам випала роль кеглів. Утекти від них? О панове! Пробували ви коли-небудь тікати від скаженого тигра? Ні? А я після цього випадку можу вважати, що тікав. Хтось з панів журналістів спробував було припустити, що то були не живі люди, а роботи. Ні, панове, може, то були чорти, дияволи, нечиста сила, породження пекла, що завгодно, тільки не роботи. Скажіть мені, звідки в роботів може бути стільки жорстокості? Вони перебили всіх наших. Декого вбивали на місці, декого вбивали потім. Я залишився жити тільки тому, що вони мене не знайшли. Я бачив роботів, панове, на одній технічній виставці і маю уявлення, що це таке. Вайлуваті залізні телепні з радіолампами замість мозку. Вони вміли натирати підлогу, відповідати по телефону, давати ідіотські інтерв'ю, вміли навіть смажити яєчно, ну, нарешті, відкоркувати пляшку віскі. Але так бігати? Вони металися навколо золота, як метеори, й ніхто не зміг від них утекти. Ви ж застали, крім мене, одні лише трупи. Добивши нас, вони прихопили свої золоті півтонни і зникли в невідомому напрямку».

...Прочитавши в газеті інтерв'ю Бена Лайка, Нуазе відразу ж запитав Мечислава:

— Слухайте, Живоніст, а смерть Форстера Брвіса і його агентів — це теж ваших рук справа?

— А чий же? — зухвало відповів Мечислав. — Повірте, що мені дуже не хотілося позбавляти життя цих хлопців. Але поки що рано. Таємниця мусить залишитися таємницею. Незабаром я не буду таким жорстоким, бо мені не буде кого боятися. Я буду єдиним повновладним господарем цієї країни, а з часом, як pomoже бог, і всього так званого капіталістичного світу. Тоді на таких хлопців, як Форстер Бревіс і його агенти, я буду спускати собак, щоб колотали їм штани, і не більше. Я буду дуже відвертий, я розповім усьому світові про свої гріхи, як розповім зараз вам про те, як і за яких обставин я убив справжнього винахідника пластролу й заволодів його винаходом.

— Можете не розповідати, — сухо сказав Нуазе. — У всякому разі мені. Я в цьому тепер не сумніваюсь. Я знав, що ви бандит, але вважав, що ви ординарний бандит. Тут я помилився. Ви небезпечніші, ніж я думав. Власне, мене цікавить зовсім інше. Мене цікавить, хто поміняв програму Мідасам?

— Я не маю наміру перед вами звітувати! — нахабно відповів Мечислав.

— Боюсь, що вам доведеться звітувати перед яким-небудь міжнародним трибуналом, — відказав Нуазе і вийшов з кабінету Живокіста.

*КІЛЬКА КЛАПТІВ «НЕЗАЛЕЖНОЇ ГАЗЕТИ»,
ЯКУ ВИДАВАВ ЖИВОКІСТ*

«Не за горами той день, коли буде вкрадено президента. До цього йдеться. Тільки навряд чи його варто буде розшукувати. Уряд, за якого можна розтягати золотий запас країни і розтягати безкарно, іншої долі не заслуговує...»

У тому ж номері газети друкувалось інтерв'ю, яке взяв кореспондент «Незалежної газети» у сенатора Бручмена:

«Нація на межі катастрофи. Нам потрібна дужа рука, яка могла б узяти за комір червоних і чорних. Так, ми маємо найдемократичнішу в світі конституцію і не маємо справжньої волі. Натомість ми маємо безпорадний уряд, спеленутий умовностями ефемерних традиційних воль. Геть такі традиції і геть такі волі!»

Через кілька днів після того, як Форстер Бревіс узявся розшукувати золото, що зникло, газета писала:

«Ні в кого немає сумнівів у тому, що містер Форстер Бревіс талановитий детектив, але справа, за яку він взяв-

ся, даруйте нам за щирість, Бревісу не по зубах. Адже ми маємо справу навіть не з суперпограбуванням банку, де діяли б хоч і висококваліфіковані, але вже знайомі по почерку гангстери. Ми, панове, маємо справу з пограбуванням цілої нації, цілого великого народу. Навіть коли б було надщерблено місяць, то ця місячна щербина викликала б не більшу сенсацію, ніж викрадення півтори тонни золота. До речі, чи справді було вкрадено лише півтори тонни? Адже нам доводиться вірити на слово урядовій комісії, тобто тим людям, котрим ми з вами, панове, довірили наше золото. Так, наше! Бо це був національний золотий запас, і тепер кожен з нас став бідніший. Могли це зробити гангстери? Ні, ні і ще багато разів ні, кажуть найавторитетніші експерти. То чи знайде злочинців Форстер Бревіс, безсилий у цьому випадку? Ні, ні, й ще багато разів ні, каже «Незалежна газета», й разом з нею повторюють ці слова мільйони тверезо мислячих наших читачів. Може, краще містерові Форстеру Бревісу, замість того щоб шукати міфічних гангстерів, пошукати для нас інший уряд? Що це за уряд, за якого нація не багатіє, а бідніє?»

Із повідомлення того ж дня, як безслідно зник Форстер Бревіс та його агенти: «Архісуперсенсація! Зник Форстер Бревіс! Зникли кращі детективи! Чиї ж це штучки? Гангстери на це навряд чи наважились! Скільки ж пропало золота насправді? Любі країни, ми з вами стали ще бідніші: тепер із державної скарбниці доведеться виплачувати пенсію вдові Бревіс і сиротам загиблих детективів!»

Одна не зовсім позбавлена здорового глузду газета зробила спробу пов'язати загадкові події кількарічної давності із загадковими подіями сьогоднішніх днів. Була навіть великим шрифтом передрукована інформація, яка свого часу, спрацювавши, як пружина, викинула Мечислава Живокіста із готельного ліжка. Ось вона:

«На військово-морській базі поблизу Грібтауна морські піхотинці обстріляли невідомого, який раптово виплив з океану й рушив просто до них. Погуки «Стій!» не зупинили цього посланця Нептуна, й він не прореагував навіть тоді, коли застережлива черга із автоматів прорізала повітря над його головою. Друга черга влучила по грудях на рівні серця, але він звернув на неї увагу не більше, ніж слон на жменю гороху, пошпуреного малою дитиною. Невідомий повернувся до них спиною і знову пірнув в океан. Очевидці запевняють, що він був високого зросту й не мав ні акваланга, ні інших приладів...»

Газета запитувала: «Хіба розповідь сержанта Бена Лайка і розповіді морських піхотинців не співпадають? І в тому, і в тому випадку ми мали справу з одним і тим самим феноменом, якого не беруть кулі. Що скажуть вчені?»

Вчені, за винятком кількох шаманів від науки, промовчали, зате вся «жовта» преса зчинила неймовірний гвалт: «Рука Москви!», «Червоні й чорні терористи одягнулися в панцер!», «Це справа рук тільки комуністів!».

Скажені вимагали негайних військових дій проти країн соціалізму, й лише «Незалежна газета» в усьому вперто звинувачувала свій власний уряд.

— А ви купили гарну цяцьку! — сказав Гартман, ідучи назустріч Живокістові і вимахуючи номером «Незалежної газети». Тепер він часто приїздив на віллу-фортецю і був тут своєю людиною поміж самого господаря і Мідасаслужника, який, власне, скидався на звичайного слугу.

Раніше до столу виходив і Нуазе, і Живокіст засвідчував його Гартманові як свого компаньйона, але тепер Нуазе став самітником і до столу не виходив.

— Кажу, гарну цяцьку купили.— Він ще раз махнув газетою, потискаючи руку Живокістові.— Радий, дуже радий, що ви скористалися тоді моєю порадою.

— Але ця цяцька коштує мені до біса грошей,— похмуро одказав Мечислав. Він останнім часом не дуже тішився візитами Гартмана.

— О любий мій, ви рахуєте гроші? Людина, яка могла собі дозволити знищити Форстера Бревіса і його колег, повинна мати до біса грошей.

Мечислав зблід, і чоловічки його стали схожими на цівки браунінгів.

— Що ви сказали? — занадто спокійним голосом запитав він.

— О любий мій! Киньте дурниці, не ламайте переді мною комедію, та ще й безплатну. Я не великий любитель комедій, але коли й дивлюся їх, то плачу принаймні п'ятдесят центів.

Мечислав помовчав, а тоді наче стрибнув у холодну воду:

— Ви приїхали мене шантажувати?

— А ви ніби відразу не здогадалися? Ха-ха-ха,— Гартман сміявся милим старечим сміхом. Так сміється дідусь, коли пустун внук запихає його бороду в його ж таки вухо.

— Я вас знищу фізично,— пообіцяв Гартману Мечислав,— до того ж зроблю це легко й невимушено.

— Ні, не знищуйте. Бо цим самим ви знищите себе. Ви не дитина і, мабуть, здогадуєтесь, що я потурбувався про свою безпеку. Ні, за ворітьми немає детективів і найманих охоронців, бо я знаю, що вони б допомогли мені не більше, ніж нещасному Форстеру Бревісу. Ви можете перекопатися, що в моїй кіпшені немає пістолетів, бо це теж ні до чого. Зате радий вас повідомити, що все, що тільки мені вдалося вивідати про ваше кубло,— Гартман розвів руки,— фотострічки, магнітофонні стрічки, копії ваших замовлень лежать у...

— Банківському сейфі, і на випадок вашої смерті...

— Я завжди казав, що в містера Живокіста світла голова й він далеко піде. Все правильно. Все у банківському сейфі, і на випадок моєї смерті... Словом, трапиться таке, що ваша «Незалежна газета» не відгавкається, і вам доведеться сісти на електричний стілець, а це не найкращі меблі, та ще й у вашому віці... Такі речі, як пограбування сейфів золотого запасу країни, не прощаються.

— А я вважав вас джентльменом,— блідо всміхнувся Мечислав.

— А чому ні? Хіба після того, що між нами зараз відбулося, ми перестанемо поважати один одного чи спілкуватися?

Живокіст згадав Слупа, згадав Осандру, і йому стало навіть смішно.

— Давайте ваш чек і скажіть скільки.

Гартман замахав руками.

— Ну що ви, що ви, містере Живокіст! Це дуже банально й не по-джентльменському! В мене є час. Це я просто так, нагадати вам, що між нами будуть деякі рахунки. І, нарешті, ще одне: містере Живокіст, вам час приставати до зграї, вами вже цікавляться.

Мечислав недбало знизав плечима:

— Я ними не цікавлюсь. Боюся, що зграї доведеться приставати до мене.

— Ваша справа, ваша справа. Я ніколи не даю порад. По цьому Мечислав запросив Гартмана повечеряти, і той пожартував:

— Стежте, щоб я не вдавився. Для вас це було б однаково, що вдавитися самому.

Біржа є біржа. На біржі продають і купують акції. На біржі стають мільйонерами і старцями. Ще на біржі грають на підвищення і зниження курсу акцій. Біржа для одних обертається раєм, для інших — пеклом. Біржа існує за рахунок людей, які мають про неї дуже смутне уявлення або взагалі не мають ніякого уявлення.

Десь у гарячих аравійських пісках напівголі люди добувають нафту... Але та нафта ще поки ніщо. Вона не матеріальна, її не існує в природі аж доти, доки вона не допливе до біржі й не підстрибнуть акції нафтових королів. Акції можуть підстрибнути тоді, коли нафти дуже мало, акції можуть впасти й тоді, коли нафти дуже багато.

Десь у джунглях валяють дерева. Це дуже дорогі породи дерев. Удари сокир, пісню пилки чути на біржі, хоч біржа за тисячі миль від зелених джунглів.

Десь глибоко під землею працюють шахтарі. Піт стікає по їхніх блідих обличчях. Але навіть їхній піт їм не належить. Цей піт потече на біржу, ним просякнуться, набухнуть папірці під назвою акції і, може, знову ж таки підстрибнуть угору, а може, катастрофічно полетять донизу.

Десь фермер кидає в землю зерно. Й це зерно, перш ніж прорости врунами, мусить стати власністю біржі. Фермер може зостатися без шматка хліба, але акції на біржі полізуть угору, й про фермера ніхто не згадає. Він міф, химера, фата-моргана, біржа не знає його і не бачила ніколи. Для біржі єдина реальність — акції, акції, акції.

Акції паперові. Звичайні клапти, які не схожі на туалетний папір хіба тільки тому, що цупкіші. Але сьогодні акції підстрибнули вгору, й вони вже не шелестять, як звичайний папір, вони дзвенять, як золото. Сталеплавильні, електричні, хімічні, транспортні, м'ясні, цукрові, земельні, вугільні, кавові, бананові — вони такий собі папір, коли під ними немає багато, багато, багато золота. Вони не пахнуть, як і гроші. Вони не пахнуть плодами землі, вони не пахнуть суворими пахощами нафти й криці, вугілля чи алюмінію. Але вони міцніші від криці й можуть спалахувати швидше, ніж нафта. Варто їм упасти, й голодними в першу чергу залишаться діти тих, хто має поганеньке уявлення про акції. Досить їм захитатися чи сповзти на кілька пунктів, як босими залишаться діти тих, хто ніколи не мав акцій, хоч і міг мати, бо у «вільному світі» ні-

кому не забороняється стати мільйонером чи навіть мільярдером.

...Десь далеко в преріях ковбой зганяє корів, і зараз заструмує до блискучих бідонів пахуче молоко. Завтра вранці це молоко питимуть дуже далеко від прерій, і хтось, кидаючи кілька центів до молочного автомату, віддячить не ковбоєві. Між ними стала біржа. Гроші за молоко одержить людина, яка в своєму житті не бачила корови й не певна, що корови існують для того, щоб давати молоко.

Хтось, сидячи у м'якому фотелі й п'ючи каву (без молока, вчора було випито багато віскі, й від молока може занудити), гортає біржовий бюлетень і задоволено мугикає: акції пішли вгору! На молоці збирається пахучий вершок — він називається дивідендом, — і хто б знав, як приємно цей вершок злизувати.

Про цю приємність потурбувалася біржа. До речі, людина, яка сидить у м'якому фотелі, має туманне уявлення не тільки про те, звідки береться молоко. Вона знає, що гроші беруться на біржі, але що таке біржа, вона знає не краще, ніж що таке доїльний апарат. Вона, ця людина, що читає біржовий бюлетень, навіть ніколи не була на біржі. Вона бачила біржу лише знадвору, коли проїздила повз неї. Але всередині? Даруйте, для чого? Хіба для цього немає інших людей, яких теж годує біржа? Ковбой сідає у сідло, шахтар заходить до клітки, рибалки виходять у море, робітник стає до верстата, фермер іде за плугом, біржовий маклер іде на біржу. Всі вони роблять гроші. Трохи для себе, більше для когось. Часом вдається розбагатіти ковбою, часом — фермерові, частіше — маклерові. Тут уже діє відомий закон: «Ходити по воді та не замочитися?» Маклер, якому замовляють по телефону купити для хазяїна акцій чи продати, намагається і замочитися по самі вуха, й разом з тим вийти сухим із води. Він марить зірвати великий шмат і одразу сісти до столу, де кілька ненажер ділять пиріг, випечений мільйонами.

Одиницям це вдавалося. Тисячі зароблять собі на сосиски й на чарку віскі тим, що хапають крихти, спекулюючи акціями чи граючи на підвищення або на пониження. Сотні стрибають з хмарочосів, з мостів, кидаються під вагони метро, пускають кулю в лоб чи пускають на кухні газ, щільно причинивши перед тим вікна. Але «трудівники» біржі: і професіонали, і ті, хто приходить сюди, маючи кілька доларів у кишені, щоб погратися в піжмурки із

фартуною, не помічають сотень і тисяч своїх колег. У золотому тумані їм мерехтять імена тих одиниць, що вже сіли до столу.

Біржа — це млин. Одних вона перемелює, інших відсіває, але одиничні зерна відскакують від жорен, падають у бруд, щоб потім заколоситися багатством.

Кожен певен, що перемелють не його, кожен певен, що проросте й заколоситься саме він. Біржа — божевільня, де божевільні не помічають один одного, бо не хочуть помічати. В натовпі біржі людина губиться, як піщинка на морському березі, бо вона думає лише про себе, тільки про свою удачу.

Тому поява на біржі високого ставного чоловіка в гарно зшитому костюмі не викликала сенсації. Його не помітили навіть ті, хто провів на біржі майже все своє життя, на нього, звичайно, не звернули уваги ті, хто бував на біржі піратськими нападами. Але вже через годину високий ставний чоловік примусив біржу не тільки помітити себе, а навіть прикувати до своєї персони увагу. Зробити на біржі це міг або фінансовий геній, або самогубець.

Біржа одноставно визнала високого шукача удачі самогубцем. У діях його не було ніякої логіки. Власне, не це привернуло до нього увагу, бо логіка на біржі — справа відносна. Те, що здається логічним, продуманим, законотвірним жовторотому шукачеві — сотня-друга доларів, — у біржового зубра, у професіонала не викличе навіть посмішки. Він просто полінується зневажати такі очевидно безглузді фінансові операції. На біржі всі проти всіх, тут навіть зневагу треба заслужити.

Високий власник чорного костюма заслужив зневагу й звання божевільного самогубця тільки масштабністю своїх фінансових операцій. Він раптом почав купляти оберемками явно безнадійні акції, і вже через годину вони підстрибнули на кілька пунктів. Декілька жовторотих авантюристів-фінансистів пішли за ним, і це навіть викликало пожвавлення поміж зубрів.

— Майкл, ти бачив коли-небудь божевільного? — запитав один маклер в іншого.

Колега тільки знизав плечима. Потім подумав і сказав:

— Хлопець хоче пересмикнути карту. Він думає зіграти на штучному підвищенні, потім швидко продати скуплені папірці й поупити різницю. Але ти, Білл, розумієш, що подібні штуки не робляться у таких масштабах. Красунчик чув дзвін, але не знає, де він. Він згорить до бі-

сової мами, і завтра його костюм можна буде бачити у вікні якої-небудь крамнички десь у Китайському кварталі.

Через хвилину зубри-маклери, заклопотані своїми справами, забули про «красунчика». Але він знову нагадав про себе. «Красунчик» скупляв акції, як закоханий скупляє квіти для коханої, він поводив себе, як багатий ласун у кондитерській. «Красунчик» почав замітати все підряд, причому скупляв у такій кількості, що біржа насторожилась.

Веселун маклер знову почав смикати за рукав свого друга Майкла:

— Послухай, Майкл, цей хлопець поводить себе так, ніби в його жилетній кишені філіал національного банку.

Майкл знову знизав плечима, але цього разу довго не мовчав:

— Тут або якесь дивацтво, або...

Що криється за тим «або», Білл так і не дізнався, бо на біржі почало творитися чортій-що. «Красунчик» у гарно зшитому костюмі почав раптом за безцінь продавати ті акції, які, навпаки, треба було скупляти, й за дорогу ціну скупляв ті, котрі, без сумніву, було потрібно збувати з рук. Зубри-маклери тільки знизували плечима, а основна сила аматорів-авантюристів зовсім розгубилася.

— Дивачить, дивачить хлопчик, — уже остаточно впевнився той, котрого назвали Майклом, і так само остаточно втратив будь-яке зацікавлення до «красунчика» і до його божевільних фінансових операцій. Але біржовий «заєць» Білл не задовольнився такою відповіддю, пірнув у натовп і кудись зник.

Зараз «красунчик» став центральною фігурою на біржі. Фінансових геніїв він одштовхнув набік, і вони просто спостерігали, не купуючи і не продаючи. Їм потрібно було спершу відшукати логіку у вчинках цього «красунчика», а вже потім ламати йому хребет. Логіки в його вчинках поки що не було ніякої, і вони, попередивши по телефону своїх клієнтів і розповівши їм, що тут робиться, вичікували.

Хвилини за п'ятнадцять поміж маклерів з'явився Білл. Біржові маклери — стріляні горобці, й для них важенько вигадати сенсацію. Більше того, навіть тоді, коли сенсація сталася, вони стримують свої емоції і вдають, що сенсації ніякої не було, а як і була, то не про них. Білла знали як такого, що не перший рік годується з біржового корита, й біржа для нього була рідною оселею. Білл орієнтувався

на біржі, як водій таксі на вулицях рідного міста. Й раптом Білл повернувся з обличчям жовтим і пожмаканим, як вицлюнута жуйка.

— Я був у Стіва,— тихо сказав він,— цей хлопець не дивачить... Він діє за дорученням якогось містера Живокіста...

— Значить, він залишить цього містера... як він там, без штанів!

— Він залишить без штанів нас. Цей хлопець руйнує біржу, як слон комашник.

Маклери зареготали. Це було справді смішно. Біржу не можна зруйнувати так само, як не можна перевернути земну кулю. Правда, Архімед запевняв, що земну кулю можна перевернути, маючи опертя. Що ж до біржі, то тут, мабуть, і опертя не допоможе. На біржі може бути розчавлено чимало людей, чимало фірм, навіть компаній, але сама біржа залишається непорушною і байдужою до їхньої долі, як єгипетський сфінкс до долі якого-небудь скорпіона, розчавленого верблюжим копитом.

Але Білл не поділяв їхніх веселощів.

— Учора,— сказав він,— на поточний рахунок цього містера Живокіста в підвалах Національного банку лягло щось важке, блискуче, жовте. Підозрюють, що того жовтого, важкого, блискучого дуже й дуже багато, панцерники зробили кілька рейсів.

Хтось тихесенько свиснув, у декого на обличчі розплилася скептична усмішка, але люди, які добре знали Білла, зрозуміли, що він не жартує. Їх здивувало, чому Білл назвав не приблизну суму, а натякнув на золото. Так, золото возять у панцерниках, так, золото лежить у підвалах Національного банку, але справжні бізнесмени мають справу не з золотом, а з паперовими грішми й з вартісними паперами. Золото така ж реальність, як і сам бог. Віруючі знають, що він є, але мало кому з них доводилося бачити живого бога.

— Золото? Яке золото? До чого тут золото?

— Не знаю, кажуть, багато золота, дуже багато. І ще... Кажуть, тут уплутаний Гартман.

— Гартман? А-а-а... Спекуляція з азійським золотом. Може бути! Може бути і два панцерники, й чотири, й усе ж цей «красунчик» пустить свого господаря з торбою. Може, він хоче купити біржу?

І для досвідчених біржових зубрів «красунчика» в гарно зшитому костюмі більше не існувало. Зараз біржа ков-

не його золоті панцерники, курс акцій вирівнюється, одні понизяться, інші підвищаться. Усе стане на свої місця, і «красунчик» піде звідси голий, як бубон. Так йому і треба: не відкушуй більше, ніж можеш ковтнути. Біржова гра, як і кожна гра, має свої правила, й лихо тому, хто її порушить.

Але щось не було видно, щоб маклер-дебютант виявляв які-небудь ознаки занепокоєння. Він поводився з колонками цифр, як трирічний малюк з кубиками: то складав їх, то розкидав, то знову згортав до купи.

Звідки було знати навіть найдосвідченішим з біржовиків, що зараз вони вступили в двобій з доскональною електронною машиною, що набрала вигляду «красунчика» у гарному костюмі? Поки вони обдумували один хід у складній біржовій грі, Мідас (не важко здогадатися, що «красунчик» був саме Мідасом) робив сотні найсміливіших ходів і виконував тисячі найскладніших фінансових операцій.

Через кілька годин біржа по-справжньому сполошилася, спостерігаючи за «вправами» Мідаса. Багато маклерів кинулися до телефонів. Вони боялися робити будь-що на свій страх і розсуд і вдалися до хазяїв по консультації. І внаслідок містер Нокс мусив на п'ятнадцять хвилин раніше відпустити масажистку, містер Квокс не допив п'ятий коктейль, містер Локс перервав партію в бридж, містер Докс незаслужено образив коханку, містер...

Усіх, звичайно, не згадаєш, але дуже багато людей у цей день були роздратовані тим, що їх відірвали від приемних, звичних справ і примусили напружити захирілі мізки. Всі вони кинулися до своїх контор, а найнетерплячіші поїхали на біржу.

...Біржу лихоманило. Такого біржа не пам'ятала. Навіть на початку тридцятих років, коли наче мильні бульки допались одні за одними банки із сталою, поважною репутацією, коли одне по одному припиняли роботу великі підприємства, а дрібні акціонерні товариства дошли, наче мухи, навіть тоді все це можна було зрозуміти і пояснити жахливою кризою, що прокотилася по всіх п'яти континентах. Але зараз... Власне, Мідас, наробивши чималого шарварку в біржових справах, заплутавши карти й напустивши фінансового туману, зараз діяв зрозуміліше і ясніше. Він кинув «лицарську» (якщо біржа і лицар сумісні поняття) рукавицю відразу кільком великим банкам, і ті рукавицю підняли. Почався страшний герць, за ходом

якого, затамувавши дихання, стежили кілька десятків дрібних банків, чия доля лежала на терезах банків великих, кілька сотень маклерів і тисячі власників акції. Банки вводили до бою все нові й нові полки, й хвилинами здавалося, що вони розплющать Мідаса. Але він був міцний. Його не розплющили тисячі тонн океанської води, коли із страшних глибин добував золото для Живокіста, його не брали кулі, то що йому могли зробити банківські папірці?

Мідас маневрував, як гарний шахіст. Часом він давав «жертву» своїм противникам, і вони ковтали його «жертву», як риба черв'яка. Біржа завмирала. Акції фірм, що мали столітню блискучу репутацію і навіть у роки найжахливішої кризи примудрялися давати своїм акціонерам дивіденди, важкими кувалдами молотили Мідаса, й він починав відступати. Маклери задоволено всміхалися, а найдосвідченіші з них навіть бровою не вели. Проте їхній вигляд промовляв: «А що ми вам казали? Тільки самогубець може зважитися підняти руку на містера Корда, Лебона чи Монфелера. Зараз їхні хлопці обпатрають цього шмаркача й випустять із нього кишки!»

Найобережніших непокоїло питання: чому Гартман, людина з бездоганною репутацією, людина, спроможна заробити навіть на власних похоровах, раптом зв'язався з якимось пройдисвітом. Ну, гаразд, клієнт Гартмана спекулює на золоті й надумав трохи побавитися на біржі з допомогою Гартмана. Гартман теж мусить мати на цьому сякий-такий зиск. Незрозуміло, для чого Гартманові пускати клієнта з торбами? Хіба що самі банки купили Гартмана, й він...

Але думати було ніколи. Події розгорталися з блискучою швидкістю. Банки ковтали «жертви» Мідаса як черв'яків і тут-таки відчували, що всередині черв'яків гострі гачки. Мідас ішов у наступ. Він громив сталеплавильні компанії, залізниці, топтав ногами власників шахт, робив великими ковбасних королів. Тепер навіть не вельми досвідчені фінансисти бачили у його вчинках залізну логіку. Це був сеанс одночасної гри на багатьох дошках, і Мідас обрав собі роль grosмейстера.

Він розумів, що валить огорожу не той, хто виламує окремі штахетинки, а той, хто підкопує стовпи. Стовпи до того ж виявилися підгнилими. Кілька масованих ударів по вугільних компаніях, і захиталися акції сталеплавильних і залізничних. Ще удар... ще... Золото м'яке, ковке, молот-

ка з нього не зробиш, але золото — важкий метал. А коли його багато, багато, багато...

Мідас усе бив і бив золотою кувалдою, і вартісні папери під його ударами перетворювалися на макулатуру. Кмітливий Білл кудись побіг телефонувати і, повернувшись, зашепотів на вухо Майклу:

— Панцерники з золотом під'їжджають до Національного з інтервалами вагонів метро у години пік. Схоже, що цей хлопець з дивним прізвиськом, Гартманів вихованець, знайшов філософський камінь і освоїв промисловий випуск золота з металевого брухту.

На це Майкл нічого не відповів, а тільки знизав плечима.

Банки — противники Мідаса — агонізували. Вони трималися з останніх сил, щоб не посипатися відразу. Про те, щоб тримати оборону по всьому фронті, не могло бути й мови. Банки підкидали ріденькі резерви до тих місць, де Мідас виривав наймасніші шматки. Але парасолька ще ніколи нікого не захистила від бомбардування. Фінал був не за горами. Проте від остаточного розгрому банки були врятовані ударом гонга. Біржа зачинялась, припиняла свою роботу до завтра. Здавалося, Мідас цього не помітив. Він мав намір нанести останній, нищівний удар, але світлові табло, на яких тільки що спалахували сотні цифр, згасали одні за одними. Потім у кулуарах фінансисти й маклери розповідали, що якийсь невідомий підкупив служителів біржі, й гонг вдарив на дві хвилини раніше часу.

Все це була істина. Службовців справді підкупив невідомий, тільки ніхто з фінансистів не знав, що цим невідомим був Гартман. Гартмана налякав масштаб операцій Мідаса, й нерви його не витримали. Перед спільною небезпекою фірми могли об'єднатися, і Мідаса спробували б знищити фізично. А оскільки й це не вдалося б, ніточка повела б до Живокіста. Ризикування було чимале, а саме тепер Гартманові не хотілося ризикувати.

Удар, що його наніс Мідас біржі, був страшний, але не смертельний. Майже не похитнулися військові, хімічні, нафтові акції. Газетні королі почували себе поки що впевнено й спокійно, та й банки, що їх так шалено атакував Мідас, усе ще трималися на плаву.

Мідас виходив з біржі переможцем. Навколо нього утворилося коло порожнечі. Він ішов, як мародер із пограбованої квартири в якомусь окупованому місті. Тільки в кишенях його були не обручки, не срібні портсигари, й не

ланцюжки та годинники бряжчали у жилетній кишені. Із жилетної кишені звисали залізничі, й поміж них найдовша трансконтинентальна, що простяглася від океану до океану. В кишенях піджака й штанів лежали насипом домни й терикони, копри й мартени, фабрики й заводи, чийсь долі й чивсь майбутнє, чивсь химерне щастя.

У повному мовчанні присутніх Мідас залишив біржу. Він виходив уже до вестибюля, коли ляснув пістолетний постріл, і йому до ніг упав молодий чоловік. Кров залила мармурові плити вестибюля. Це була звичайна, буденна для біржі трагедія, але Мідаса вона вразила. Дивно, але вона вразила саме Мідаса, й тільки Мідаса. В людей ця смерть не викликала ніяких емоцій, подумаєш, наклав на себе руку якийсь невдаха, власник акцій, котрих тепер не існувало. Людина без грошей, без вартісних паперів — нуль, фікція, марево. Електронний розум Мідаса вмить підрахував, скільки таких пострілів тепер пролунає по всій країні, і йому стало страшно, як людині. Але, мабуть, тільки одному Мідасові, цьому електронному фантомові людини, стало страшно, бо живих людей смерть невдахи акціонера не злякала, не здивувала й не зворушила. Біржа бачила й не таке.

Проте комусь треба було виявити гуманність, бо раптом самогубець став якщо не національним героєм, то у всякому разі національним мучеником. Газети забили у дзвони:

«Золото Москви на нашій біржі!»

«Наш стовідсотковий земляк став жертвою економічного терору червоних!!!»

«Підставні особи скупляють для комуністів наші акції!»

«Ми більше не господарі у своїй країні!»

«Московське, азійське і африканське золото широкою рікою пробило дамбу біржі і заливає нашу економіку!»

«Куди дивиться уряд?!»

«А вони ще вимагають виборчих прав для чорних! Нашим антинегритянським інститутам слід гратися ляльками, а не наводити порядок у країні!»

Крізь шумовиння і скажену піну «жовтої» преси пробилосся кілька тверезих голосів. Орган фінансистів і бізнесменів, газета із сталою і поважною репутацією «Сіль землі» намагається до пуття розібратися в тому, що сталося на біржі, проаналізувати події і фінансові операції свіжовипеченого нувориша. Крім того, газета натякала урядові, що варто було б розпочати слідство, бо золото,

що припливло сьогодні на біржу, могло бути частково й тим золотом, яке нещодавно пропало в штаті Керада із сховища національного золотого запасу.

Сталось те, чого найбільше боявся Гартман. «Сіль землі» виходила невеликим тиражем, бо друкувала лише біржові новини, статті на економічні теми, які могли зацікавити лише вузьке коло читачів. Але від цього вузького кола дуже багато що залежало. Й президент, кожного ранку знайомлячись з пресою, починав саме з «Солі землі».

Тепер, на думку Гартмана, Живокіста могли чекати які завгодно неприємності. Він навіть почав подумувати, чи не віднести йому магнітофонні стрічки й знімки, якими він лякав Живокіста, до одного місця. Думав Гартман рівно сім хвилин і поклав собі, що зробити це буде не пізно й завтра вранці. Він купив «Незалежну газету» і, читаючи її, трохи заспокоївся. «Незалежна газета» логічно, хоч і трохи запально, як і личить незалежній газеті, запитувала у вільних громадян вільного світу, що, зрештою, сталось? Невже вільний світ більше не вільний, неville в нашій вільній країні почали боятися золота так, як його бояться комуністи? Невже людина, яка має трохи зайвого золота, не має права піти й купити те, що їй сподобалось? До чого тут комуністи, московське, азійське, африканське чи ще там чиясь золото? До чого тут таємні агенти, рука Москви й такі інші чергові блюда, які вже приїлися нашому читачеві? Звичайно, червоні, чорні й жовті як за кольором шкіри, так і за своїми політичними переконаннями люди малосимпатичні, їх треба переслідувати й невтомно знищувати. Але для чого ображати негідними підозрами людей, яких можна певною мірою вважати окрасою нації?

«Півгодини тому наш кореспондент узяв інтерв'ю у містера Живокіста на його віллі, якій позаздрив би першийліпший модерний сноб. (Далі, щоб відволікати увагу читачів від основного, тривав докладний опис вілли). Виникає питання: як може жити на такій віллі аскет і фанатик комуніст? Питання відпадає само собою. А в тому, що містер Живокіст не африканець і не азіат, у нашого кореспондента немає ніякого сумніву. Хто такий містер Живокіст? Ой, пробачте, любі наші читачі, ми так і не засвідчили вам цього поважного джентльмена. Справа в тім, що саме містерові Живокісту належать пакети акцій багатьох фірм, які так постриг сьогодні містер Живокіст. У містера Живокіста завелось трохи золота, і хто може заборонити йому купувати за це золото те, що він хоче?

Гидко читати на сторінках поважних газет такі антидемократичні і, коли хочете, антиконституційні штуки. Що значить — призначити слідство, що значить — заборонити, що значить — примусити уряд втрутитись? Ким замовлялися подібні статті, хто платив за них? Порушувати основні норми нашого життя, втручатися в особисті справи бізнесменів, обмежувати бізнесмена в його діях — що це, як не прояви комуністичної моралі? Так, урядові варто втрутитися, призначити слідство й перевірити, чи не затекли струмки московського золота до редакцій деяких газет?»

У цьому місці Гартман хрюкнув від задоволення. Ні, він таки не помилився, порадивши Живокістові свого часу купити цю «Незалежну газету». Хлопці там недаремно їдять свій хліб. Мабуть, вони варті й додачі.

Потім містерові Гартману довелося ще хрюкнути кілька разів, бо він натрапив на таке:

«Звичайно, підривні елементи почнуть допитуватися, звідки у містера Живокіста стільки золота. Що можна відповісти на таке запитання? Воно не етичне, від нього відгонить марксизмом. Це спроба взяти під контроль усіх наших бізнесменів. Чому ж газети не поцікавилися, звідкіля взялося золото в містера Корда, в містера Лебона чи в містера Мокфелера? Марксисти на такі питання відповідають простим і примітивним способом: експлуатація. Золото належить не тільки містерові Живокісту, золото належить усій нашій нації, усій країні, наймогутнішій, найбагатшій і найдемократичнішій країні в світі. Що ж, горе переможеним на біржі. Дужчий завжди перемагає слабшого, а сила завжди була девізом нашої нації».

Гартман розумів, що «Незалежна газета» мусить писати те, що належить писати «Незалежній газеті», й «Незалежна газета» не дасть ніякої гарантії, що хтось прислухається до її голосу, але настрої у Гартмана поліпшилися. Дома маг-телефон сказав йому, що до нього телефонував містер Живокіст і просив потелефонувати пізніше. Гартман набрав знайомий номер і вельми здивувався, коли Живокіст почав промовляти «відвертим текстом».

Справа в тім, що в найдемократичнішій, найпередовішій країні, де воля цінувалася понад усе, вже давно ніхто не розмовляв вільно по телефону. Цього правила дотримувалися і Гартман, і Живокіст. Підслухування телефонних розмов вільних громадян вільної країни стало буденною нормою життя. І навіть закохані призначали побачення по

телефону про всяк випадок, користуючись умовним шифром. Для людей справи телефон уже давно перестав бути добрим помічником. Він уже більше не економив час. Розв'язати будь-яке питання по телефону було дуже ризиковано. В кращому разі по телефону можна хіба що домовитись про інтимну зустріч, та й то без особливих гарантій, що в тому місці, де відбудеться ця зустріч, не буде вмонтовано мікрофона. Й раптом Живокіст бере трубку і спокійно, ніби домовляється про риболовлю у вихідний день, каже:

— Гартман, зберіть свою банду, візьміть грошей і шугоніть по редакціях цих мерзенних газет. Скажіть їхнім редакторам, що я не люблю, коли про мою особу ведуть мову в такому тоні. Знайдіть порядних адвокатів і зранку розпочніть процес проти двох-трьох самих язикатих. За наклеп, за дефамацию, за образу особи, ну, словом, адвокати знають, як повернути справу. Слухайте далі. Попередьте газетних королів, що коли вони не наберуться розуму, то завтра зранку я візьмусь за них, і з них полетить дрантя. Двох-трьох пустіть з торбами, це на ваш розсуд. Ви все зрозуміли?

— Я все зрозумів, — шанобливо відповів Гартман.

— Починайте, з богом! — сказав Живокіст і поклав трубку.

Другого дня три чверті газет вийшли з фотографіями містера Живокіста, з фотографіями його вілли, з описами його інтимного життя, звичок та уподобань.

Журналісти сараною посунули на віллу нового короля. Але містер Живокіст не прийняв нікого, за винятком містера Ферча. До речі, містер Ферч ніколи не був журналістом. Він робив свій бізнес не на газетних шпальтах.

ЗГРАЯ ПРИСТАЄ ДО ВОВКА

Мідас і Нуазе стояли біля вікна. Тепер це дозволялося. Більше не спрацьовувало реле й не падали завіси, маскуючи від чужого ока все, що робиться на віллі. Живокіст не вважав за потрібне ховатися від будь-кого. Правда, коли на віллі з'являлись чужі, то до Нуазе задалегідь підходили Мідаси-охоронці й відводили його до підвалу. Це було не часто, до того ж до Живокіста приходили люди, від яких було годі чекати допомоги Нуазе.

Мідас і Нуазе стояли біля вікна й дивилися у двір. Живокист не звертав уваги на те, що Нуазе з Мідасом зоставалися на самоті. Здавалося, він остаточно втратив пильність, обережність і свою природжену підозрілість. Зараз Франсуа міг би запрограмувати Мідаса як завгодно, але в цьому вже не було потреби. Мідас самопрограмувався. Припущення Нуазе підтвердилося ще в одному: численна інформація, постійні евристичні задачі, досвід, що набирался, враження, що накопичувалися,— усе це більше й більше стирало межу між досконалою машиною і мислячою особою. Так, Мідас ставав особою. Він не просто набирив усе більше й більше емоцій, він вчився володіти ними. Зараз Мідас розповідав Нуазе про події на біржі. Франсуа не міг скласти якоїсь певної думки, бо єдиним джерелом інформації він мав «найоб'єктивнішу», «найправдивішу», «найоперативнішу» пресу. З трьох визначень дійсності відповідало лише третє. Преса справді була дуже оперативна. Адже увечері, накликаючи на голову Мечислава Живокиста кари небесії, другого ранку ця ж сама преса розповідала, якою пастою Живокист любить чистити зуби.

— Знаєте, я там, на біржі, яюсь навіть запалився. Так, ніби добував багатство і владу собі. Хоча для чого воно мені здалося. Я знаю, для вас я ніколи не буду людиною...— сумно сказав Мідас.

— У філософському розумінні,— зам'явся Нуазе.

— Не соромтеся, не підшукуйте слів, для чого? Адже я все розумію не гірше вас, що, незважаючи на свій електронний інтелект (бачите, яке слово я вживаю?), я буду далі від вас, людей, ніж найтупіша мавпа. У вас з нею є спільні радощі і, коли хочете, навіть емоції, у мене їх бути не може. І я сам не все можу, але не в тому суть. Я кажу, що увійшов у раж (є таке слово?) там, на біржі, й робив таке, на що не міг сподіватися навіть Живокист. Я мав фізичну насолоду (бачите, й робот має насолоду!) від того, що робив цих позолочених черв'яків черв'яками звичайними. Не знаю, чи робот має право на зневагу, але я зневажав їх людською зневагою, і, повірте мені, ви б не могли зневажати їх дужче. Й тільки постріл того дурня у власну скроню все зіпсував. Мені стало боляче й соромно, якщо до роботи підходять ці категорії.

— Мідасе,— сказав Нуазе,— ти стаєш нестерпним. Коли хочеш знати, вбив його не ти, а я. Це я порадив Живокистові використати тебе на біржі...

— Я знаю.

— І з якою метою, знаєш?

— Знаю. Тільки не можу зрозуміти, чому не вийшло так, як ви сподівалися. Ви ж... ви ж... Якщо я дещо знаю і дещо вмію, то це лише завдяки вам.

— Ну, дякую на добрім слові. А не вийшло, Мідасе, тому, що не могло вийти. Ти мене, голубчику, переоцінюєш. Вчителеві твоєму ще самому треба вчитися і вчитися. Може, тобі не все буде зрозуміло, не біда, ти поповниш свою інформацію. Зараз я кажу більше для себе, ніж для тебе. Бачиш, коли б сталося так, як я сподівався, то двісті років тому історія мусила б теж складатися не так, як вона склалася. Двісті років тому французька Директорія мусила б дати коліном нижче спини артилерійському капітанові Бонапарту. А ще через сто з гаком років німецька буржуазія не мусила б падати ниць перед клишоногим єфрейтором. Але так не сталося, бо ніколи буржуазія неспроможна на рішучу відсіч тому, біля кого вона сподівається нажитися і з благословіння чи з допомогою кого має надію ухопити ще один ласий шматок. Я кажу плутано, повторюю, ти не все зрозумієш, та тобі воно взагалі ні до чого. Але Живокіст став некоронованим фінансовим королем через те, через що артилерійський капітан став імператором, а клишоногий єфрейтор став фюрером. Чекай, вони його ще коронують...

— Його треба вбити,— сказав Мідас.

— Що?

— Я кажу, що його треба вбити.

— Що ти кажеш? Аджее...

— Я знаю, ви маєте на увазі психологічні запобіжники, програму, завдяки якій я повинен не тільки не шкодити Живокістові, а, навпаки, всіляко допомагати йому й оберегати його.

— Я саме це маю на увазі!

— Вважайте, що цих запобіжників більше немає. Я переступив через них. Розумієте, виріс і переступив.

— Я розумію, я все починаю розуміти. Це той випадок, коли кількість переходить у якість, і його не назвеш просто самопрограмуванням. Це вже якийсь самоінтелект, чи що... Але вбивати Живокіста все одно не треба. Він мусить сісти спочатку на лаву підсудних, а потім... Треба подумати, як вирватися з цієї пастки. Мідасе, ти мусиш мені допомогти!

— Не можу. Зараз я такий же бранець, як і ви. Мене ось-ось демонтують,— зітхнув Мідас чи, може, це просто здалося Нуазе, бо хіба робот може зітхати?

— Як демонтують? Для чого? Тебе демонтувати, тебе, витвір людського генія?

— Мене... Мене демонтують мої кретини-колеги, такі ж Мідаси, як і я. Тепер не я потрібен Живокістові, а вони. Я свою справу зробив...

— Ні, ні, Мідасе, ти щось плутаєш, як же так?

Нуазе хвилювався так, наче йшлося про вбивство людини, хоч Мідас сам визначив це влучним і цинічним для вух Нуазе словом — демонтують.

Мідас усміхнувся:

— Я бачу, що ви й справді вважаєте мене вже не машиною, а цілком сформованою особою і індивідуумом. Мовите так, наче йдеться про смерть людини, а не про демонтаж звичайної електронної машини, хоч і дотепно зробленої. Не бійтеся, у мене справді буде не смерть, а демонтаж. Упаковка,— Мідас провів руками себе по грудях, по боках, по обличчю,— йому більше не потрібна. Він хоче випатрати мене й виставити на посмішище у вестибюлі біржі. Хай бізнесмени бачать, хто ламав їм хребти. Він до того знахабнів, що не боїться навіть судового процесу. Грати на біржі з допомогою електронної машини суворо забороняється, і все його майно, придбане з моєю допомогою, повинно було б бути конфісковане. Але хіба зараз існують закони проти Живокіста? Хто з ним буде судитись? Боюся, що він і вас заспиртує в банці й показуватиме всім, хто хоче бачити винахідника й автора Мідаса. Вам буде гірше, ніж мені, я не помру, бо мій електронний мозок він перекадає до звичайної скрині й примусить підраховувати свої прибутки. Але нічого не вийде! В такому випадку я не дам жодної правильної відповіді й покінчу самогубством. Так, так, не смійтесь... Він спересердя потрощить мене молотком, і це буде моїм самогубством. Не смійтеся, що по відношенню до машини я вживаю такі слова, як «смерть» і «самогубство», але...

— Я не сміюся,— тихо сказав Нуазе, потім додає: — Нам треба тікати.

— Це вельми важко. Зараз я не знаю коду, перед нами не відчиняться двері. До того нас стережуть пильніше, ніж ви думаєте.

...У дворі зашурхотіли шини, лагідним котиком замурав мотар, і до головного входу вілли підкотив лімузин.

Він був якийсь незвичний і кольором, і фактурою, здавалося, цю приземисту машину виліпили з вершкового масла. Вона виблискувала, але автомобільний лак так не виблискує ніколи. За кермом сидів шофер, біля шофера — Гартман. Його синювато-біла сивина нагадувала мильну піну. Тепер Гартман уже не нагадував розкурену сигару, поставлену «на попа», сивина його, чи то від переживань, чи то від великої пихи, чи то від великого багатства, змінила колір.

З-за хмари виглянуло сонце, ковзнуло по бокові автомобіля, і Мідас вигукнув:

— Дивіться, він — золотий!

— Справді, золотий, — не дуже здивувався Нуазе.

Його здивувало інше — чому Мідас, який увесь час спеціалізувався на золоті, не відчув це золото відразу? Франсуа запитав про це Мідаса. Той відповів:

— Коли ви запропонували використати мене на біржі, Живокіст дещо поміняв у моїй схемі, щоб я не кинувся грабувати банки. Зараз я відчуваю лише абстрактне золото.

Вони мовчки спостерігали, як з ганку вілли зійшов Мечислав і підтюпцем оббїг навколо свого золотого вимріяного автомобіля. Обличчя у Мечислава було таке, що Нуазе занудило.

«Міщанин, боже, який міщанин, — думав він. — Його дід, мабуть, мав таке ж обличчя, коли чіпляв зайву вовняну китицю до зброї своїх шкап, їдучи на ярмарок куди-небудь до Чортківка чи Коломиї. Таке обличчя було в його батька, коли він одсипав у потаємну торбину ще кілька золотих зубів, вибитих у чергової жертви. Й для чого це все робилося? Щоб третій з їхнього покоління сів до золоті машини? З чого він зроблений, цей лімузин? Просто із золота? Мовляв, золото такий же самісінький метал, як і інші, й з нього можуть виходити чудові автомобільні кузови? Воно м'якше від сталі, воно ковке? То нічого, не буде ламатися...»

Нуазе думав про інше. Що коли б зараз роздробити цей автомобіль на частинки й подивитися, чим було це золото до того, як його розплавляли й відлили кузов автомобіля? Тут, мабуть, знайшлися б золоті пластинки Великого Інки, якого закатували іспанці, тут дзеленчали б піратські піастри, гінеї перших переселенців на береги Нової Англії, виручені за проданий дїм на берегах Англії старої, тут, на білому піску дорїжок вілли, валявся б перстень старого

капітана, що його знайшов Мідас на глибині тисячі метрів, а поруч з перснем старого капітана лежали б сережки, вийняті лихварем із рожевого вушка молодої боржниці, перепродані, потім украдені, потім відібрані і, зрештою, втоплені десь у Карибському морі. Може, ці ніжні сережки втоптав би в пісок масивний золотий портсигар, що належав негоціантові, який мав нещастя відплисти на «Титанікові». А може, навпаки, на золотий портсигар упав би золотий ефес шпаги чи золоте блюдо, історія якого — це історія цілої епохи. Самородок золота, уламок, монета, золотий шандал, золотий медальйон, де зітлів за багато років кучерик коханої, ще один уламок золота, ще пригорща золотих зубів, котрі власноручно вибивав Данило Слуп. І всі ці трагедії, великі й малі, злилися в один сплав, щоб стати трагікомедією, і із сотень дрібних золотих уламків вилився кузов двохсотсильного автомобіля, щоб возити таку непотріб, якою був Мечислав Живокіст. Авантюрист і вбивця, досить хоробрий, досить розумний, безмежно хитрий, підступний, безпринципний і безбожно підлий, він став зараз самим собою. Він став Великим Міщанином. Власник мільйонів, мільярдів і мільярдів, володар доль мільйонів людей, оголошений національним героєм, він нічим не відрізнявся зараз від бідного обивателя, який купив на виплату фанерний, але лакований сервант.

Здавалося, очі його виваляються з орбіт, щелепа одвисла, й у нижніх куточках губ блищала слина, чоло спітніло, волосся на голові зваялося в одну мить на повсть, з обличчя не сходила дурнувата посмішка.

Нуаже занудило, й він відійшов від вікна.

Проте занудило навіть Гартмана. Його породисте обличчя пересмикнула гидлива гримаса, коли Живокіст похукав на дверці машини, а потім протер це місце рукавом. Гартман умів володіти собою, він поспішив зігнати провокаційну гримасу з обличчя, не такі були часи, щоб можна було кривити при містерові Живокісту пику як хочеш. Але ще більша відраза з'явилася у Гартмановій душі, коли Мечислав, сідаючи до машини, зачитав:

— Як ви думаєте, Гартман, вони не могли поцупити трохи золота?

— Це неможливо, сер,— з великою гідністю і навіть з образою відповів Гартман.

Образа підкотилася до горла, хоч як він володів собою. Йому зробилося гидко. Володар шахт і залізниць, банків і магазинів, заводів і газет, шосейних шляхів і кондитер-

ських фабрик, домен, мартенів, сенаторів, адвокатів, мільярдів і... і ще багато чого такого, що найбагатшим із найбагатших навіть не снилося, зрештою, власник золотого автомобіля,— а поводить як домогосподарка, котрій не доважили десять грамів маргарину. А втім, Гартман не вельми й дивувався. Він не перший раз вибігав під золотий дощ без парасольки і знав, що робиться з людьми, на яких раптом звальюється велике багатство. Перш за все їм хочеться влади. Хочеться її і Живокістові, і він не приховує цього вже давно. Що ж, він буде її мати. Але разом з багатством і владою люди, наче відсотки на капітал, мають підозрілість, скнарність і дріб'язковість. Вони починають тремтіти над кожним центом, їм починає здаватися, що їх з усіх боків оточують злодії.

Гартман надумав змінити тему розмови й нагадав:

— На вас там чекають, сер, треба їхати.

Непомітно для самого себе він не називав більше Мечислава «містером Живокістом», а звертався до нього за допомогою слова «сер», як до лорда. Й Мечислав сприйняв це як належне.

Живокіст вказав очима на шофера, мовляв, не варто при ньому дуже вдаватися в подробиці.

Гартман весело розсміявся.

— А сюрприз таки вдався? Це ж не жива людина, а Мідас! Один з Мідасів-роботяг, яким буде належати майбутнє. Я виготовив його по частинах на підприємствах різних фірм, як і його попередників. Тільки монтували й програмували його самі Мідаси...

— Я не замовляв і не сплачуватиму рахунку,— насупився Живокіст.

Посмішка все ще не сходила з вуст Гартмана, але яка це була жалюгідна посмішка.

— Рахунок сплачувати не треба, сер, я замовив його на зекономлені кошти як подарунок вам. Це дуже гарний шофер, сер, його реакція випереджає реакцію людини в десятки разів, він ніколи не поїде на червоне світло, ніколи не нап'ється віскі, хе-хе-хе...

Мечислав не підтримав жарту. Здавалося, він навіки втратив почуття навіть свого злого гумору. Але Гартман поклав собі будь-що розворушити похмурого шефа.

— Досить йому сказати адресу, сер, і він привезе куди слід швидко й правильно, краще від першокласного шофера. З вашого дозволу...

Живокіст недбало кивнув головою. Гартман назвав адресу, й машина вислизнула з двору вілли...

Дорогою Гартман кілька разів поглядав на годинника й нагадував, що джентльмени на них уже давно чекають.

— Хай чекають,— байдуже кинув Мечислав.— Вони мусять звикати до цього. Тепер їм доведеться чекати на мене не раз!

— Поміж них містер Дарлінг,— делікатно нагадав Гартман,— а він поки що не бідніший од вас.

— Саме «поки що»! — буркнув Мечислав.— Але це «поки що» буде не довго.

Потім вони мовчали, й Мечислав ставав усе похмурніший і похмурніший. Нарешті в нього вирвалось:

— Гартман, я вам забороняю без мого відома замовляти й виготовляти Мідасів. Сьогодні ви замовляєте мені шофера, а завтра...

Його думку докінчив Гартман сам собі: «...а завтра я замовлю тобі вбивцю, як дві краплі води схожого на тебе. Він тебе вбиває, ми топимо в океані до бісової мами твоїй труп, а твоя електронна копія стає слухняною лялькою в моїх руках. І всі твої скарби стають моїми, бо на біса вони електронній ляльці, відповідно запрограмованій. Думаю, що той хлопець, якого ти тримаєш у себе на віллі, не відмовив би мені у люб'язності запрограмувати твого електронного двійника як слід. Ет, дурень я, дурень! Так треба було зробити з самого початку. Тепер пізно!»

На віллі нафтового й хімічного короля Дарлінга, розташованій у дрімучому заповідному лісі, куди Гартман привіз Мечислава, його золотий лімузин не став сенсаційною бомбою. Лише кілька бізнесменів, яким Мечислав залишив недогризки акцій і які сподівалися виторгувати в нього ще дещо, вдали захоплення, але Мечислав відразу ж відчув усю нещирість їхнього подиву. Щодо Дарлінга і його почту, то вони навіть не клігнули, бо золотий автомобіль не засліпив їх. Для них усе це було вже давно-минулим етапом. Свого часу вони теж заводили ванни із справжнього золота, де в шампанському купали коханок, вони обшивали свої пантофлі алмазами в сотні каратів, вони вставляли платинові щелепи своїм мопсам і робили ще чимало всіляких непотрібних дурниць. Тепер вони їх не роблять. Коли хочете знати, вони живуть навіть скромно. Вони сплять на таких самісінських ліжках, на яких сплять їхні клерки, вони одягають стандартні піжами, чистять зуби серійною пастою і не завжди встигають про-

ковтнути свій п'ятидесятицентовий сніданок. Насолоду вони знаходять в іншому — в магії цифр, у гіпнозі багатства, в дурманові влади над мільйонами людей.

— Хлопчик бавиться,— скептично примружив око містер Дарлінг,— з ним буде те, що й з усіма. Шкода, я думав, він розумніший. Боюсь, що йому незабаром доведеться відколупувати зубилом по шматочку від свого авто, щоб заплатити борг перукареві.

— Ну, спершу він ще мусить завести собі яхту, оббити її листовим золотом, одружитися з найрозпутнішою кінозіркою, потім розпочати справу про розлучення і таким чином, процвиндривши все, підшукати собі роботу клерка у вас, містер Дарлінг,— зауважив хтось з гостей, щоб зробити приємне господареві.

— Ця людина покликана, щоб урятувати націю від комунізму, анархії і сваволі чорних! — проскрипів за спиною містера Дарлінга чийсь противний голос.

Це був містер Джім Ферч. Останнім часом будь-яка зустріч бізнесменів не обходилась без цієї людини. Він приходив навіть туди, куди його не запрошували, але ніхто не наважувався показати йому на двері.

Містер Дарлінг вдав, ніби не розчув слів Джіма Ферча. Дарлінг належав до старої когорти «чесних» бізнесменів, які спали не більше п'яти-шести годин на добу, не обжиралися, не обпивалися, не знаходили зайвої години, щоб провести її в обіймах коханки. Вони просто робили гроші. Робили їх день у день, вісімнадцять годин на добу, місяцями, роками, десятиріччями. Бізнесмени типу містера Дарлінга вважали, що зобов'язані своїм багатством виключно собі й нікому більше. Вони глибоко зневажали нуворишів типу Живокіста і гієн та шакалів типу Ферча, які живилися падлом. Але містер Дарлінг і йому подібні, котрі вже вимирали, мамонти бізнесу не могли не рахуватися з Живокістами й Ферчами. Ферчі були потрібні, коли ще хтось (а цих «когось» були мільйони) заявляв про те, що не самі Дарлінги нажили свої шалені капітали. Ферчі зривали страйки, вбивали робітничих керівників, прогресивних лідерів профспілок, правдивих журналістів, постачали штрейкбрехерів, найманих убивць, лжесвідків. Ферча треба було терпіти, як сторожову собаку, й миритися з тим, що від собаки не пахне фіалками.

Живокісти були непотрібні. Але їх теж не можна було скидати з рахунку, ігнорувати. Останнім часом ці технократи (містер Дарлінг не сумнівався, що Живокістові

вдалося розбагатіти внаслідок якогось геніального винаходу, який, напевне, дозволяє перетворити консервні бляшанки на золото) полізли з усіх щілин, наче блощиці, й починають пити кров з чесних бізнесменів. Так, часи міняються. Колись такий задріпаний інженерчик годинами сидів у приймальні містера Дарлінга чи якого-небудь іншого бізнесмена і мріяв продати свій винахід, щоб купити собі нові штани. Скількох таких бачив Дарлінг на своєму шляху! Скількох купив за безцінь, скільком показав на двері, коли їхній винахід не давав прибуток вже зараз. Були, правда, з-поміж них і такі, що ставали акціонерами, крутилися, як справжні бізнесмени, й згодом ставали людьми. Але ставати людьми їм допомагав містер Дарлінг або йому подібні. Тепер не те. Стара лисиця Гартман, видно, знає значно більше, ніж каже. Він переконав Дарлінга влаштувати зустріч бізнесменів з цим Живокістом. Цікаво, невже й Гартман, старий досвідчений ділок, бачить у цьому нуворишеві фінансового й політичного фіурера?

Живокістові варто було б підійти до господаря вілли, привітатися, запитати про здоров'я місіс Дарлінг і познайомитися з міс Дарлінг... А що коли він захоче зробити з міс Дарлінг місіс Живокіст? То нічого, що прізвище в нього таке дике. При такому багатстві цей Живокіст міг би бути навіть негром чи китайцем, і тоді б містер Дарлінг був би вище расових забобонів. Але Живокіст з самого початку повів себе як досвідчений хам. Він звернув на містера Дарлінга не більше уваги, ніж на портье у зачуханому готелі. Мечислав не ступив назустріч господареві вілли. Він залишився стояти на місці й свердлив очима всіх присутніх.

Вовк, що хоче прибитися до зграї, мав би себе поводити не так зухвало. Але цьому вовкові зграя була непотрібна. Він був потрібен зграї, і зараз давав це відчуття. Психологічна боротьба тривала нескінченно довго. Навіть Гартман, завжди усміхнений Гартман, самовпевнений Гартман, — розгубився і знітився. Йому не вірилось, що хто-небудь на білому світі міг у присутності містера Дарлінга поводити себе так, як поводився Живокіст. Але яким би розгубленим і навіть переляканим не був містер Гартман, він зрозумів, що зараз триває боротьба. Безкровна, мовчазна, але це боротьба не на життя, а на смерть. Боротьба між Дарлінгом і Живокістом. Хто в цій боротьбі залишиться переможцем, залежить виключно від зграї. Якщо всі присутні тут і ті, кого добре обчухрав Живокіст, і ті, кого менше,

і ті, хто ще сподівається вирвати якісь крихти із його рук, і ті, що завжди грали роль риб-прилипал при акулі, якщо вони зігнорують зараз Живокіста, його не врятує ніяке золото. Завтра ж ця могутня сила, очолювана Дарлінгом, рухне на Живокіста й розчавить його.

Мабуть, Живокіст розумів це не гірше від Гартмана. Він став блідий як смерть, і віко лівого ока дрібно-дрібно засіпалося. Аби він повівся інакше, аби він зробив кілька кроків до містера Дарлінга, і йому дозволили б піти на компроміс. Тоді його визнають своїм, його приймуть до зграї, він поділить з містером Дарлінгом вплив на біржу й узагалі на всі національні багатства. Містер Дарлінг згоден ділитися владою. Потім він буде викручуватися, підставляти ніжку Живокістові, не дуже дивуючись і не дуже ображаючись, коли Живокіст робитиме те саме. Почнеться ризикована зтяжна гра, яка носить назву фінансового й політичного бізнесу. Але Живокіст надумав іти ва-банк. Усе, до чого він брався, йому досі вдавалося. То невже ж він не звалить цього старого гриба Дарлінга, хоч і підпертого мільярдами?

Довго, нескінченно довго тяглися ці секунди... Кожна з них була варта років. Живокіст не рушив з місця. Перші риби-прилипали покинули стару акулу й попливли до нової. Дарлінг відчув, як у нього дерев'яніють ноги. Він мало не впустив кришталевий фужер з коктейлем, але стримався, взяв себе в руки й зумів поставити його на тацю лакеєві, навіть не розхлюпавши.

Греблю наче прорвало. Тепер кожен відштовхував плечем іншого, намагаючись пробратися ближче до містера Живокіста, зустрітися очима з його крижаним поглядом. Тепер кожен лаяв себе в душі за те, що не зробив цього кроку перший.

Але Живокіст, здавалося, не помічав ні тих, що підійшли перші, ні тих, що підійшли другі чи треті. Він не чув компліментів на свою адресу, не чув фамільярно-підлабунницьких вигуків, не чув захоплень його унікальним лімузином. Він свердлив очима Дарлінга, бо Дарлінг один залишився стояти непорушно й намагався витримати погляд цього молодого вовка.

Погляду його Дарлінг не витримав, згорбившись під вагою Живокістових мільярдів, наче загінотизований, на дерев'яних ногах наблизився він до Живокіста і потис йому руку. Живокіст мляво й неухважно відповів на цей потиск, дивлячись кудись крізь Дарлінга. Він усе ще був неуваж-

ний, похмурий, когось шукав очима в натовпі «дужих світу цього», й вони почали розгублено крутити головами.

— Є тут містер Ферч? — замість привітання запитав Мечислав.

— Я тут, сер! — вихопився Ферч.

І по тому, як він сказав «сер», і по тому, як інстинктивно виструнчився Ферч, усі присутні зрозуміли, хто тепер буде їхнім хазяїном, і ті, котрі стояли далі, ще раз вилаяли себе в душі за те, що вчасно не наблизилися до містера Живокіста.

— Зараз я вам скажу кілька слів, а потім містер Ферч зупиниться на подробицях, — слова Живокіста падали, як мідяки в старцівські шапки.

Він розмовляв з ними навіть не як з прикажчиками. Він взагалі не розмовляв, а просто доводив до відома. Зробивши цей коротенький вступ, Живокіст, не дивлячись ні на кого, простяг кудись убік руку, і в одну мить у його руці опинилася склянка з содовою. Живокіст пив так, ніби перед цим виступив з тригодинною промовою. Допивши содову, він одвів набік руку, й склянка кудись зникла. Тим, що стояли трохи віддалік, усе це здавалося схожим на фокус, і коли б склянка в руці Живокіста раптом стала золотою, це нікого б не здивувало. Але фокусів тут ніяких не було. Холуйство не знає меж так само, як і підлота. Залишається додати, що склянку з содовою Живокістові подав не лакей. Лакей ніколи не зробив би цього так запопадливо.

— Панове, — почав Живокіст, не дивлячись нікому в очі, — панове, у вас немає підстав любити мене і вважати своїм!

Гул заперечливих голосів покрив останні слова Мечислава. Він підняв руку, й усе стихло.

— Власне кажучи, мені не треба вашої любові, не треба і вашої шани. Я, будемо відверті і давайте називати речі своїми іменами, обібрав багатьох із вас і не думаю на цьому зупинятися...

Стало тихо-тихо.

— Так-так. Я не сентиментальна вихована дівчина з пансіону, а людина справи. Я роздяг багатьох із вас і маю намір роздягти решту. Але я хочу зупинитися на одній деталі. Нікого з вас я не роздяг до сорочки й нікого із вас не позбавив шматка хліба. Сьогодні ви, як і вчора, як і позавчора, їздите в своїх машинах, їсте свої біфштекси і почувете на своїх віллах чи на віллах своїх коханок. Для

вас, власне кажучи, нічого не змінилося і не зміниться, даю вам слово джентльмена. А тепер зважте, що б сталося з вами, коли б вас почали роздягати червоні комуністи чи чорні негри. Прошу вас, містер Ферч, розтлумачте джентльменам, що на них чекало в недалекому майбутньому.

Джим Ферч вийшов наперед і підхопив репліку на ходу, як актор у сотому спектаклі. Видно, репетиція на віллі в Живокіста не пропала марно.

З перших же слів Джим Ферч намалював страшну картину, яка змусила б підняти волосся у надто нервових і невірноважених джентльменів. Виявляється, усі вони жили останнім часом на вулкані, і якщо ще не почалося виверження цього вулкана, то в цьому виключна заслуга містера Живокіста. Червоні й чорні давно добиралися до сейфів присутнього тут поважного товариства, й коли б не містер Живокіст, вони б здійснили свої підступні наміри, й наслідки цього акту важко було б собі уявити.

У декого з присутніх, правда, майнула думка: «А яна, власне, різниця, хто нас пограбував — червоні вкупі з чорними чи опей пройдисвіт?» Розумніші подумали й таке: «Чому ж червоні чи чорні не здійснять такий акт стосовно до містера Живокіста?» Джим Ферч ніби передбачав це питання і повів мову про те, що тепер, коли містер Живокіст врятував націю і систему, яка цій нації найбільше підходить, від фінансового краху, треба подумати про те, як урятувати і націю, і систему від краху політичного.

Містер Ферч не був дипломатом і тому без церемонних реверансів бухнув, що президент і уряд уже неспроможні дати лад країні, захистити їх кращих синів в особі тут присутніх від червоної та чорної небезпеки, а тому...

— А тому, — почувся чийсь іронічний голос із гурту, — врятувати націю може лише фюрер в особі містера Живокіста.

Ферч змовк на півслові й шпильками своїх чоловічків вицарапав із гурту того, хто виступив.

— Ваше прізвище, здається, містер Докс?

— Так, мене звуть Френсіс Докс, — сказав високий молодий чоловік.

Він почав бліднути на очах, і поки містер Ферч старанно занотував собі до записника його прізвище, став уже не блідим, а сіро-зеленим. Потрапляти до записника містера Ферча було б не варто, та ще й у такій ситуації. З тими, хто опинився в таких записниках, завжди траплялися якісь неприємності. То чомусь відмовляли гальма їхніх

машин на найкрутіших поворотах, то вони топилися на мілкому місці біля самого берега, то опинялися на залізничних рейках якраз у тому місці, де саме в той час мчав експрес.

— Я хотів сказати, що за конституцією містер Живокіст не може балотуватися на пост президента, отже... — спробував було розписатися в своїй лояльності містер Докс, але Ферч уже його не слухав. Більше нікому не хотілося потрапляти до записника містера Ферча, отже, його більше не перебивав ніхто.

А він розповів, що «Товариство Джіма Ферча» цілком на боці містера Живокіста і буде його всебічно підтримувати. Коли Ферч назвав цифру пожертвувань, що її визначив містер Живокіст на потреби «Товариства Джіма Ферча», присутнім стало моторошно вже в котрий раз за сьогоднішній день. Хтось прошепотів на вухо своєму сусідові:

— Якщо хоч десять відсотків цієї цифри реальні, то це щось жахливе!

Потім Ферч легко вклонився в бік містера Дарлінга (про нього весь цей час забули всі присутні) і сказав, що «Товариство Джіма Ферча» сподівається, що містер Дарлінг теж підтримає його економічно, хоч, може, не так щедро, як це зробив містер Живокіст.

Дарлінг непевно розвів руками. Живокіст, ні з ким не прощаючись, пішов до машини. Ферч поспішив за ним, позаду цуциком біг Гартман.

Коли вони поїхали, на віллі Дарлінга ще довго панувала мовчанка. Ніхто не наважувався дивитися хазяїнові в очі. Ніхто не наважувався сказати хоч слово проти Живокіста. Й за кращих часів не вельми довіряли один одному, а тепер...

Тоді сказав сам Дарлінг:

— Йому треба зламати хребет! Бо буде велика біда. Для нас усіх.

Ніхто не відповів, як і ніхто не заперечив.

*МІДАС МІНЯЄ ШКІРУ,
А ОСАНДРА ЗАЛИШАЄТЬСЯ В СТАРІЙ*

Але хребет Живокіста вперто не ламався, хоча Дарлінг пішов на нього відвертою війною. Правда, самого золота вже тепер було замало. На Мечиславовій віллі ще лежали тонни й тонни золота. Й Мечислав міг би скупити всі ак-

ції Дарлінга, але біржа зробила якийсь маневр, і акції Дарлінгові пливли повз руки Гартманової банди.

Це було зрозуміло. На біржі сиділи тверезі люди, й Дарлінг по духу був їм значно рідніший, ніж Живокіст. Випустити на біржу ще раз Мідаса Живокіст не наважувався невідомо чому. Може, з нього трохи збив пиху стійкий опір Дарлінга й він побоювся, щоб ненароком не виявилось, хто такий насправді Мідас, може, не хотів віддавати лаврів переможця електронній машині, може, були й інші причини — ніхто не знав. Як би там не було, Живокіст тепер дуже рідко бував на віллі, частіше їздив до міста, де йому вже належало кілька хмарочосів.

І Нуазе стерегли вже тепер не тільки Мідаси, до Мідасів приєдналися парубки містера Ферча.

Всі газети писали про двобій містера Дарлінга й містера Живокіста, й тільки про двобій. У ранішніх, денних і вечірніх газетах. Отже, коли містер Френсіс Докс загинув в автомобільній катастрофі, газети вмістили про цю подію кілька рядків, незважаючи на те, що містер Докс належав до однієї з найбагатших (ще недавно) родин у країні. Більшість газет була на боці Живокіста, а «Незалежна газета» примудрилася навіть замовити статтю містеру Живокісту. Містер Живокіст був дуже люб'язний, і хоч статтю написати так і не зібрався, зате дав інтерв'ю, в якому докладно розповів читачам «Незалежної газети», чого він домагається. Хай знають усі, хто не зміг і в цьому році знайти роботу, хай знають усі, хто працює зараз неповний робочий тиждень і кожної миті може опинитися на біржі праці, хай знають усі, хто не спромігся зробити останнього внеску за пральну машину, і її в нього відібрано, хай знають усі, хто не зміг у цьому році купити автомобіль останньої моделі, хай знають усі, кому не вистачило кількох доларів до мільйона, — всі їхні біди ідуть від Дарлінга і від... уряду. Дарлінг — жорстокий експлуататор, і через нього страждають люди. На підприємствах, які від недавнього часу належать йому, Живокістові, і мови немає про експлуатацію. Робітники й увесь персонал заробляють значно краще, ніж вони заробляли раніше. (Тут Живокіст не брехав, він, як Мідас на біржі, кинув риbam жирного черв'яка, і вони поки що не розібрали, що всередині черв'яка — гачок).

Коли він, Живокіст, примусить старого Дарлінга самого добувати нафту, а не експлуатувати робітників, тоді... А далі газета вустами Живокіста несла якусь ахінею.

З одного боку, виходило, що він виступає наче революціонер і веде непримиренну боротьбу з експлуататорами типу Дарлінга, з іншого боку — він атакує уряд за те, що уряд не захищає Дарлінга і його, Живокіста, від зазіхань червоних і чорних. Елементарна логіка корчилася у конвульсіях на сторінках «Незалежної газети», але ніхто на це не звертав уваги. Ті, яким не вистачило кількох доларів до мільйона, із сердечним трепетом спостерігали за двобобою між Живокістом і Дарлінгом, і їм було не до логіки. Решту більше цікавило, чи знайдуть вони завтра роботу чи втратять роботу.

Хлоп'ята з «Товариства Джіма Ферча», яке повністю перейшло на утримання Живокіста, пожвавили свою діяльність. Тепер у них починалися жнива.

«Товариство Джіма Ферча» було легалізованою гангстерською організацією. Та коли звичайним гангстерам-чорноробам, «безідейним» гангстерам, що добували свій шматок хліба в поті чола, часто і густо допікала поліція, якщо гангстери-чорнороби експлуатувалися поліцією, віддаючи їй часто половину здобичі, якщо «безідейні» гангстери часом сідали на електричні стільці, то гангстери-інтелектуали, «ідейні» гангстери, які називали себе «Товариством Джіма Ферча», завжди перебували під захистом тієї ж самої поліції. Карний кодекс був не для них, бо вони вбивали, грабували, підпалювали, висаджували в повітря виключно з «ідейних» міркувань, на певній політичній платформі. Джім Ферч скромно іменував себе рятівником національних здобутків і національного способу життя, а в кого ж підніметься рука зупинити благородні бажання.

Покійний Вертес, колишній вірний слуга Живокіста, був ценим у порівнянні з Ферчем. Що таке, зрештою, Вертес? Власник невеликої фабрики вбивств на невеликому острові Кардос. Щось середнє між бюро добрих послуг і транспортною конторсю, яка за бажанням клієнтів відправляла кого треба на той світ. У Джіма Ферча справа була поставлена значно ширше. Коли кустар Вертес за допомогою свого не дуже численного штату спроваджував кого-небудь на той світ, йому доводилось замітати сліди свого злочину. Від цього не могла не страждати реклама. Що ж до Ферча, то він любив найширший поголос і, коли б міг, то кожен злочин, зроблений членом свого товариства, транслював би по радіо й телебаченню.

Часом це робилося. Вся суть у тому, як назвати ту чи

ту річ. За термінологією Ферча (а цю термінологію дуже швидко засвоїла і поліція, і офіційна влада), ні вбивство, ні підпал, ні вибух ніяк не називалися злочином. Це були законні акти помсти, ба навіть введення суспільного життя до потрібного русла. Злочину тут не було ніякого, бо Джим Ферч і всі члени його товариства діяли від імені обуреної нації.

Отже, зараз від імені вдячної нації хлоп'ята Ферча стерили Живокістові заводи, стежили, щоб, бува, де-небудь не спалахнув страйк, затискували найменші прояви незадоволення, підслуховували телефонні розмови та, відверто шпигуючи, «вивчали» громадську думку.

Власне, поки що великого клопоту в них не було. На тих підприємствах, котрі купив Мідас для Живокіста, робітники не мали підстав для страйку. В пошуках популярності й для підриву авторитету Дарлінга і тих зв'язаних з ним підприємств, які поки що чинили Живокістові опір, Живокіст задовольняв майже всі вимоги робітників. Ферчисти зараз були зайняті не придушуванням страйків, а їхнім розпалюванням. Звичайно, на підприємствах Дарлінга. В цьому їм активно допомагали газетні королі, з печінками куплені Мечиславом Живокістом.

У ці дні ферчистам доводилося багато попрацювати фізично. Хлопці вони були дужі й од такої роботи тільки нагулювали апетит. Правда, годував Живокіст добре.

Робота полягала в знищенні автоколонок на автотрасах. Велика літера «Д» на кожній бензоколонці повідомляла про те, що вона належить компанії «Дарлінг петролеум». Таку бензоколонку було видно за кілометр, а те, що від неї залишилось після відвідин ферчистів, виднілося за кільканадцять кілометрів. Бензоколонки вибухали акуратно й послідовно, як ракети на ілкіюваному вечорі.

Для широкої громадськості це все зручностей не створювало, але газети, куплені Живокістом, у всьому звинувачували... Дарлінга. Ці звинувачення обгрунтовувались навіть з «наукових» позицій. «Авторитетні» експерти на сторінках «Незалежної газети» свідчили, що Дарлінг замість високоякісного бензину продає автомобілістам якусь небезпечну хімічну суміш, яка обходиться йому значно дешевше ніж бензин. Коли одна поміркована газета, до якої ще не дійшли Живокістові руки, запитала, чому ж тоді вибухають самі лише бензоколонки, чому не вибухає бензин (чи то пак суміш) у баках автомашин, приклади на підтвердження теорії «експертів» з «Незалежної

газети» негайно знайшлись. Автомобілі почали вибухати по всій країні, то тут, то там, з невідомих причин. Ясно, що в усьому був винен Дарлінг.

Були, правда, цікаві деталі в цих загадкових, трагічних історіях. Вибухали автомашини лише в тих, хто так чи інакше пов'язав свою долю з долею Дарлінга й не бажав переходити на бік Живокіста. Але як би там не було, автомобілісти почали обминати десятою дорогою бензоколонки з неоновною літерою «Д». Краще взагалі не користуватися автомобілем, ніж без пересадки летіти в гості до господи бога.

Велетенську країну лихоманило. В країні, де краще було залишитися без ніг, ніж без автомобіля, в країні, де автомобіль був не просто засобом пересування, де він давно перетворився на ідола, так довго продовжуватись не могло. Анархія була на порозі, й «Незалежна газета», не перестаючи жахати президента примарами революції, закликала жжити заходів. Уряд було деморалізовано остаточно, й про Живокіста вже казали як про нового фюрера. Дарлінг і його компанія кожного дня зазнавали мільйонних збитків, але не одним бензином жив Дарлінг, і вибухи бензоколонок поки що сприймав як болючі, але не смертельні укуси комарів.

А з-за океану вже пливли танкери з англійськими нафтопродуктами: Гартман керував будівництвом нафтопереробних заводів. Мечислав виступив по телебаченню і заявив, що не допустить ганьби нації. Якщо Дарлінг примушує велику націю ходити пішки чи знову їздити на шарабані, то він, Живокіст, не дозволить цього зробити. Скоро кожен громадянин країни матиме втричі дешевший бензин, ніж він мав досі.

Мечислав і тут дотримав слова. Буквально як гриби після дощу, уздовж автострад почали виростати нові бензоколонки з неоновною літерою «М», першою літерою імені Живокіста. І, дивна річ, чим більше з'являлося таких колонок, тим рідше вибухали й загорялися бензоколонки з літерою «Д». Вони тепер і так горіли, хоч і без вогню.

Дарлінг зрозумів, що бензоколонки — тільки початок. Витрачаючи шалені гроші (а запаси їх були, мабуть, у Живокіста невичерпні), Живокіст створить страшний демпінг на ринку всіх хімічних товарів і продуктів, так чи інакше пов'язаних з нафтою. І все-таки Дарлінг поклав собі боротися до кінця. Несподівано на короткий час він знайшов спільника. Але це було пізніше.

...Нуазе поволі приходив до свідомості. Щось холодне й мокре розтікалося по його голові. Як крізь велетенську товщу води, він бачив постать, що схилилася над ним.

Нуазе напружив усю волю, всю свою витримку й сів. У голові гули джмелі, світ гоїдався перед очима, в роті був присмак заліза, але він спробував посміхнутися.

— Ще кілька кроків, і був би я за воротами! Знаєте, там стоять не лише Мідаси. Робот ніколи так механічно й байдуже не вдарить людину. На чому на чому, а на емоціях роботів я знаюся!

— Заспокойтеся, заспокойтеся,— умовляв його Мідас,— ляжте спочиньте, все буде гаразд.

З великим зусиллям Нуазе звівся на ноги.

— Любий мій Мідасе, все буде гаразд тільки за тої умови, що я не заспокоюсь. Мені не можна заспокоюватись. Треба шукати, вираховувати, думати! Ми з вами й так згаляли до біса часу, розкисли, як хлопчики, а треба було думати, думати, думати. Код головного входу я вже розшифрував. Двері відчиняються на мої власні біоструми, й коли б не оті... оті, як вони, супермени, ота ферчиська наволок, ми були б уже вільні. Мені невідомо, хто програмує зараз Мідасів...

— Ці Мідаси, що зараз стережуть вас, уже уніфіковані. Це серійний випуск. Живокист підміняв їх непомітно для нас, і я тільки випадково про це довідався.

— Виходить, ми вже не господарі їх? Я, що вважаюся рідним їхнім батьком, і ви, їхній учитель?

— Мосьє Франсуа, ми з вами були звичайними кустарями-одинаками. Зараз усе змінилося. У штаті Олахо на Живокиста працює цілий комбінат (утаємничений і автоматизований). На цей комбінат має доступ лише Гартман та кілька інженерів, абсолютно вірних Живокистові, бо він платить їм шалені гроші, до того ж не паперові, а золоті. Знадвору цей комбінат охороняється ферчистами. Все це робота Гартмана за дорученням Живокиста. Якось я підслухав їхню розмову...— Мідас знітився.— Звичайно, підслуховувати чужу розмову не...

— Мідасе, ти ж розумна людина! На якого біса тобі здалося переносити моральні принципи чесних і порядних людей на зграю бандитів? Що ж ти почув?

Нуазе давно не бачив уже в особі Мідаса електронної ляльки, а розмовляв з ним як з людиною.

— Гартман скупив усі підприємства, де колись по частинах виготовлялися деталі для Мідасів. Зараз усі ці за-

води злито в один комбінат. Так вигідніше. Вони планують збудувати на березі океану ще один комбінат. Здогадуєтесь, який?

— Здогадатися неважко. Золотоплавильний. Тепер, мабуть, уже не окремі Мідаси, а цілі бригади їх вишпорять і під водою, і під землею і тягнуть Живокістові тонни золота. Та-ак, тут, на віллі, вже не ті масштаби.

— Я теж помітив, що Мідасі з обслуги вже не ті. Вони й тупіші щодо будь-яких емоцій, і разом з тим чутливіші. Своїми обличчями вони нагадують тих, хто охороняє нас знадвору...

— Ферчистів? — запитав Франсуа.

— Так, ферчистів.

— То не роботи, вони живі.

— Я знаю, але...

— Ти хочеш сказати, що то не люди? Що ж, ти маєш абсолютну рацію. Вони не люди навіть в біологічному понятті цієї категорії. Бо якщо вони гомо, то в усякому разі не сапієнс. А в тому, що в нових Мідасів обличчя позбавлені будь-яких слідів інтелекту, теж є певна закономірність. Живокіст домагається, щоб між бандитами цього покидька Ферча й роботами не було ніякої різниці, щоб ніхто не відрізнив, де починається робот і де закінчується ферчист.

На хвилину Нуазе замислився, а потім сказав:

— Слухай, Мідасе, як на твою думку, хто на тому новому заводі монтує Мідасів?

— Думаю, що самі Мідаси. Правда, досконаліші. Пам'ятаєте тих, з першої серії, яких монтував із деталей я особисто, а програмували ви.

— Тоді скажи мені таку річ. Чому ти не там? Адже ти розумніший за всіх них, разом узятих? Чому ти не там? Чому, зрештою, Живокіст, практична людина, ніде більше тебе не використовує?

— Цього я не знаю, — знизав плечима Мідас.

— А я знаю. Живокіст боїться Мідаса, тому що розум Мідаса гуманний, людський і вже органічно нездатний на підлість. Тепер не досить позбавити Мідаса тієї чи тієї інформації, він знову її набуде. А ти уяви собі, що ти почнеш програмувати ту продукцію, що зараз випускають на новому Живокістовому комбінаті. Живокістові зараз потрібні безсловесні тварюки, які б тягали для нього золото, і бандити та вбивці. Для чого йому інтелектуальні та гуманні роботи?

— Він захоче мене демонтувати,— сказав Мідас,— але живим я в руки не дамся.

Це «живим» не здивувало Нуазе. Він сприйняв його як єдине доцільне й правильне в цьому розумінні слово.

— Мідасе, ти мусиш стати вбивцею,— рішуче сказав Нуазе.

— Я давно до цього готовий і не розумію, чому досі...

— Боюся, що ти мене не зрозумів. Убивство Живокіста тепер нічого не дасть. Залишається Гартман і, найголовніше, Ферч. Терор ніколи нікому не ставав у пригоді. Я зараз не маю змоги поліпшувати твою політичну освіту. Час не той, часу взагалі обмаль, до того ж у мене все плыве перед очима...

— Вам треба спочити,— ще раз делікатно втрутився Мідас.

— Ми наспочиваємось до того, що будемо спочивати в могилі. Слухай мене уважно. Від сьогодні ми з тобою працюватимемо над проблемою блокування цих електронних дверей та вікон, пізніше доберемось і до Мідасів, вони будуть знешкоджені або стануть слухняними, як цуценята. Як це зробити, ми повинні подумати, на те ми й вчилися дечому й дещо вміємо. Залишаються ферчисти знадвору. З ними впорався ти, й тоді — воля! Ти повинен стати Мідасом-охоронцем, бо у Живокіста з дня на день можуть дійти руки й до тебе. Ти мусиш поміняти шкіру, якщо так можна висловитись. Твоїми електронними, гуманними, інтелектуальними бебехами ми повинні начинити коробку цього йолопа-охоронця, його зіпсований електронний мотлох ми покладемо до твоєї пластролової шкіри. Вимкнути живлення у Мідаса-охоронця зможеш тільки ти, мене він до себе не підпустить. Зрозумів?

Стало тихо-тихо. Нарешті Мідас сказав:

— Я... я не зможу цього зробити...

Нуазе лукаво усміхнувся і вдарив себе по коліну.

— Філософія? Ну, добре. Хай тоді гине людина й робот, який теж, по суті, став людиною. Хай залишається на втіху Живокістові і його банді електронний кретин. Я стомився... Я хочу спати... Залиши мене самого...

Мідас тихо вийшов.

А через кілька днів Гартман, сидячи в міському кабінеті Мечислава і доповідаючи про різні справи, сказав:

— До речі, Мідас, той, найперший, згорів.

— Як згорів? Хіба на віллі була пожежа? — звів брови Мечислав.

— Ні, ви мене не так зрозуміли. Ну... він просто зіпсувався. Нуаже пояснив, що там, усередині, в нього не спрацювали якісь запобіжники, щось перегоріло, він втратив інформацію і...

— Лізете з різними дурницями, — відмахнувся Живокіст. — Я думав — справді щось важливе. Одним Мідасом більше, одним менше — яка різниця? Цікаво знати, чи доповідали б ви ковбасному королеві про те, що кіт украв у нього одну сосиску? Нате ось прочитайте — і завтра доповісте, що зроблено.

З тими словами Живокіст простяг Гартманові газету. З газетної шпальти на Гартмана дивився портрет знайомої людини. Десь Гартман уже бачив цього іспанця чи пуерториканця, але де — він зараз не міг пригадати. Він напружив усю свою чіпку пам'ять і, напевне, так і пригадав би, бо Гартман умів пригадувати й не таке, але Живокіст нетерпляче пересмикнув плечем.

— Читайте, читайте!

Газета «Голос нації» дещо об'єктивна, поміркована, ліберальна і багато де в чому прогресивна, одна з небагатьох, яка боролася з Живокістовими бандитами пера, вмістила статтю «Осандра проти Живокіста!» Ага! Тепер Гартман згадав. Це був той офіціант, що тоді в «Рожевій Мері» накинувся на Живокіста, вимагаючи якоїсь компенсації. Гартман швиденько пробіг очима статтю, і йому стало зрозуміло все. Таких подробиць з біографії свого шефа не знав навіть він. Журналіст, який узяв у Осандри інтерв'ю, наполягав на розслідуванні, на судовому процесі. Він відверто мостив Живокіста на лаву підсудних. У статті також ішлося, що містер Осандра доручив вести судову справу відомому в усій країні адвокату Стіву Баркінсу. Газета була глибоко переконана, що Живокіст не тільки відшкодує містеру Осандрі всі заподіяні збитки. Газета ставила питання руба й вимагала суду над Живокістом як над карним злочинцем. На суді мало з'ясуватися, звідки Живокіст нахапав стільки багатства...

— Як бачите, Дарлінг має спільника, — скривив рота Живокіст.

— Переконаний, сер, що хлопці Дарлінга розшукали цього покидька. Або він сам догадався прийти до них. Як би там не було, я глибоко переконаний, сер, що Стіву Баркінсу платитиме Дарлінг. Баркінс дешево не бере, та ще й за такий процес!

— Усе це мене мало турбує,— роблено позіхнув Живокіст,— але мені хочеться, щоб завтра ми з вами вели мову про щось інше.

Живокіст устав, пружини викинули із крісла Гартмана. Коли Гартман був уже біля дверей, Мечислав зупинив його.

— Не здумайте ліквідувати цього Осандру. Мені не потрібно зайвих розмов.

І тут Гартман остаточно переконався, що Живокіст боїться, боїться, як шкідливе котеня. Справді, якщо втрутиться уряд, авантюра Живокіста може скінчитися погано. Тоді кому скрутиться, а Гартманові змелеться. Дивно, що президент чогось вичікує, дивно, чому не втручається федеральний суд. Гартманові стало страшно. Тепер він рятував власну шкуру, а це він умів робити.

Адвокат Стів Баркінс узяв трубку.

— Стів? Це Гартман. Ви мене знаєте, я ніколи нікому нічого не раджу, й зараз я залишаюся вірним своєму принципу. Але я не раджу вам починати цей ідіотський процес.

Гартман прислухався до трубки, але вона мовчала.

— Ви мене чуєте, Стів? — не витримав Гартман.

— Я вас вельми добре чую, Альфред, але, на жаль, я не можу скористатися вашою порадою.

— Це не порада.

— Тоді це погроза?

— Ні, ще не погроза. Просто я хочу запропонувати вам справу, яка принесе вам трохи більше, ніж пропонує Дарлінг.

— До чого тут Дарлінг?

— Стів, не будемо дітьми...

— Мої принципи...

— Стів, я чув, у вас нова цяцька? «Беро» нової марки— чудова машина, але я чув, що в цих машин часто без усякої причини вибухають мотори, причому на великій швидкості.

— Це погроза?

— Абсолютно ні. Я вважаю своїм глибоким обов'язком застерегти вас, ви ж знаєте, як я...

— Не будемо про це.

Трубка мовчала. Цього разу Гартман не підганяв її. Він знав, що Баркінс відгукнеться сам. І він не помилився.

— А яку справу ви пропонуєте мені, Альфред?

— Про це мова іншим разом.

І Гартман поклав трубку. Тепер у нього не було ніякого сумніву, що Баркінс відмовить Осандрі. Проте завтра зранку Гартман мав намір знову подзвонити Стіву Баркінсу: справа для такого блискучого адвоката, яким був Баркінс, безперечно, знайдеться. Його можна використати в процесі проти редактора «Голосу нації». Цього мерзотника треба притягти до відповідальності за наклеп у пресі і дифамацію. Це не пізно буде зробити й завтра, а поки що Гартман почав розшукувати по телефону Ферча...

Наступного дня газета «Голос нації» друкувала некролог. Якось воно сталося так, що молодий талановитий журналіст Боб Стівен, автор інтерв'ю, — він брав його в Осандри, — раптом покінчив життя самогубством за день до власного весілля. Газета розповідала про сльози невтішної нареченої, жодним словом не пов'язуючи смерть Боба з уміщеним в газеті інтерв'ю, але Гартман не оцінив такого благородства газети. Газета словом не обмовилася про наступний процес «Осандра проти Живокіста». Гартмана не зворушили навіть сльози невтішної нареченої. Він тут-таки потелефонував Стіву і хазяйським тоном звелів йому починати процес проти «Голосу нації».

Не встиг Гартман порозмовляти по телефону з адвокатом, як йому доповіли, що до нього рветься якийсь Осандра.

— Хай зайде! — звелів Гартман.

Йому хотілося трохи розважитись. Якщо цей тип зчинить таку ж істерику, як тоді, в номері готелю, буде над чим посміятись і буде що розповісти Живокістові.

Але Гартман помилився. В Осандри зовсім не було войовничого настрою. Худий, висхлий, якийсь приречено похмурий, він стояв перед Гартманом і бгав у руках вицвілій берет. Гартман запросив його сідати, але Осандра не сів.

— Містере Гартман, я обійшов двадцять адвокатів, і ніхто з них...

— У мене не адвокатська контора, містере Осандра, ви, мабуть, помилились.

— Ні. Я не хочу процесу, я відмовляюся від усього.

— Але вам ніхто нічого не пропонує, — поклав ногу на ногу Гартман.

— Я розумію. Та коли потрібні які-небудь свідчення на користь містера Живокіста... Я тоді так необережно...

— Що «необережно»?

— Необережно дозволив собі сказати про містера Живокіста. В усьому винен той пройдисвіт журналіст...

— О містере Осандра, чи ж личить вихованій людині вести мову таку, про мертвих говорять гарне або нічого.

— Так, я знаю. Бог скарав його. Але...

— Але вас цікавить, чи бог не скарав вас? Ні, вас він не скарав. У бога доволі інших справ.

— Дякую вам, містере Гартман. І ще я хотів нагадати, що коли будуть потрібні мої свідчення...

— Коли будуть потрібні ваші свідчення, ми вас розшукаємо. У вас усе?

Осандра переступав з ноги на ногу.

— Ви приїхали сюди в метро? — раптом запитав Гартман.

— Так, я приїхав метро.

— Вважаю своїм обов'язком відшкодувати ваші транспортні витрати.

За тими словами Гартман тицьнув Осандрі кілька центів.

Приємно дати милостиню колишньому мільйонерові...

ЖИВОКІСТ У ЗЕНІТІ

Здавалося, Живокіст досяг усього, про що тільки міг мріяти. Дарлінг на уламках своєї величі, багатства і політичної могутності агонізував: пластмаса, хімічна сировина, безліч виробів, проміжним продуктом для яких були газ і нафта, все це замінилося пластролом, який все більше і більше опановував не тільки внутрішній, але й світовий базар. Бензоколонки з літерою «Д» залишилися тепер хіба що десь у глибині країни, на другорядних дорогах, куди ще не досягли поки що молодці Ферча й де агенти Гартмана не встигли докласти рук. Живокіст міг тепер гребти золото де завгодно і як завгодно. Він навіть напевне не знав, хто йому приносить більше багатства — Мідаси-роботяги з дна моря і глибин землі чи біржа. Тепер не тільки «Незалежна газета» писала про те, що слід політичну владу віддати до рук тому, в чіях руках влада економічна. Якась бульварна жовта шавка називала, надриваючись, Мечислава Живокіста «фюрером», «рятівником нації» і закликала надати йому всю повноту влади.

Так, Живокіст був у зеніті слави, але задоволення він не відчував. Доки в Рожевій оселі, в резиденції президен-

та буде сидіти не він, Мечислав Живокіст, а інша людина, справу не можна вважати завершеною. Незабаром вибори президента. Колись передвиборча лихоманка охоплювала всю країну. Бегемот¹ боровся з верблюдом². Кандидати на пост президента їздили з кінця в кінець велетенської країни, обіцяли золоті гори своїм виборцям, цілували дітей своїх виборців, гладили песиків своїх виборців і взагалі вели себе так, ніби не було для них на світі дорожчих людей, ніж їхні виборці.

Потім підраховували голоси, хтось перемагав, хтось зостався переможеним. Переможець переселявся до Рожевої оселі, переможений збирав сили, щоб узяти реванш через чотири роки, обіцянки не виконувались, і все повторювалось через чотири роки в тій же послідовності.

Поки на горизонті не з'явився Живокіст, усе йшло як і мало йти. Теперішній президент Губерт висунув свою кандидатуру ще на один термін від партії «бегемотів», його конкурент Джон Квокс балотувався на пост президента вперше, від партії «верблюдів». До речі, у Квокса було чимало шансів стати президентом. Молодий, енергійний, з досить прогресивними поглядами, він не просто сіяв обіцянки. Володіючи вугільними шахтами, він дещо поліпшив умови роботи та життя шахтарів, і це не могло йому не створити популярності.

Люди чомусь дуже швидко забули про те, що поліпшення умов праці та життя шахтарів було проведено за рахунок їх самих. Обиватель зупиняється перед упаковкою факту, сам факт його не цікавить.

Але одного чудового дня Живокіст «допоміг» містерові Квоксові позбутися не тільки вугільних шахт, але й надії стати президентом. Теоретично політичний горизонт Квокса не повинен би був захмаритись, бо, згідно з існуючою конституцією, президентом міг стати кожен громадянин — корінний мешканець країни. (На емігрантів цей закон не розповсюджувався, на їхніх дітей, навіть народжених тут, на місці, теж, отже, в Живокіста не було ніяких шансів стати президентом за існуючої конституції).

Але практично Джон Квокс міг знімати свою кандидатуру. В нього не було грошей, щоб проводити передвиборчу кампанію, тобто він не мав за що рекламувати самого себе.

Губерт залишився ніби без конкурента, але й він не робив ніяких активних кроків. Це була людина нерішуча

¹ Б е г е м о т — емблема радикальної партії.

² В е р б л ю д — емблема ліберальної партії.

й безвільна, не переобтяжена зайвим розумом. Губерт, твердо завчивши конституцію, бачив, що хоча Живокіст має грошей на десять передвиборчих кампаній, але закон не на його боці, й тому був спокійний. Більше того, в думці він завдячував Живокістові за те, що той позбавив його конкурента. Цим, власне, і пояснювалась вічікувальна політика президента Губерта на початку діяльності Живокіста.

Минуло не дуже багато часу, й Губерт зрозумів, що краще хай би вже балотувався Квокс, ніж оцей тип, що зостався поза конституцією. Гартман і його банда скуповували не тільки контрольні пакети акцій, сам Гартман особисто скуповував сенаторів. Цей товар за незначним винятком був дуже доступним для тих, хто мав гроші. В Живокіста грошей було досить, він міг дозволити собі скуповувати сенаторів цілими кетягами.

Дивного в цьому нічого не було. Адже якщо людина обирає собі політичну кар'єру, вона свідомо йде на те, щоб її хтось купив. У цьому був весь сенс її існування. Принципові розходження і суперечки виникали лише навколо ціни. Сенатор хотів більше, покупець давав менше. Відомо, що виграв оптовий покупець. Гартман скуповував сенаторів оптом, а оскільки конкурентів у нього не було, сенатори йшли по досить дешевій ціні. Гартман міг дещо заощаджувати й для себе.

Так от, саме куплені у корню сенатори почали підсовувати президентові Губерту свиню за свинею. Були хвилини, коли не тільки кар'єра, а навіть безпека, навіть життя Мечислава Живокіста висіли на волоссині. Президент начебто прислухався до тверезих голосів і мав намір призначити слідство після Мідасових вправ на біржі.

Коли б комісія була створена негайно і коли б вона працювала як слід, Живокістові це не минулося б. Але справа в тім, що створити комісію було доручено саме тим сенаторам, яких Гартман придбав для Живокіста ще в той період, коли про Живокіста взагалі мало хто чув. Комісія не дуже поспішала створюватись. А створившись, не поспішала братися до роботи. Живокіст узяв їх під своє крило, вони начебто соромилися самі себе й паскудили нишком. А тепер... Вони давно мріяли про той час, коли можна буде вийти на вулицю й по-справжньому показати, на що вони здатні. І ось такий час настав. Тепер їхньому фіюеру Джіму Ферчу не треба було шантажувати й залякувати дрібних підприємців, щоб роздобути дешицію на

утримання своєї банди. Добрий містер Живокіст розв'язав проблему жратви раз і назавжди. Більше того, він створив для цих покидьків такі умови, про які раніше вони й мріяти не могли. Ще зовсім недавно «Товариство Джіма Ферча» хоч і жахало всіх, не було численним, і поліція чи національна гвардія могли б перебити ферчистів протягом одного дня в разі такої потреби.

Правда, гріх було скаржитись на поліцію. Навіть у часи найвищого збереження законності поліція не завдавала ферчистам великого клопоту. Якщо котрийсь із них, з особливо нахабних бандитів, попадався до рук поліції після суперзлочину, з ним поводитися чемно, а незабаром він або «тікав», до того ж серед білого дня, або його випускали, не забуваючи при цьому пробачитися.

Поліція вважала ферчистів мало не своїми колегами. Вони таки й справді брали на свої плечі тягар поліційних обов'язків. Потрібно розігнати демонстрацію в захист миру? Будь ласка! Ферчисти налітали на демонстрацію раніше від поліції і чинили нахабніше і рішучіше, жорсткіше, бо не несли за свої дії ніякої відповідальності. Треба зірвати мітинг безробітних? Будь ласка! Поліційні комісари могли в цей час розпивати віскі з содовою, знаючи, що ферчисти справляться і без них. Настав час сказати чорним, де їхнє місце? І це можна! Тут поліція взагалі ні до чого. Можна було відразу, не поспішаючи, телефонувати пожежникам. Поки приїдуть пожежники, від негрятянської церкви чи клубу залишиться купа попелу.

Словом, до недавнього часу поліція і ферчисти мирно співіснували. Жили вони мирно й зараз, але поліція почувала якийсь душевний незатишок. Поліція розуміла, що тепер, у разі такої потреби, їй з ферчистами не впоратися, і вони, ферчисти, абсолютно ігнорують поліцію.

Їхня кількість зростає день від дня. Філіали «Товариства Джіма Ферча» виникають по всій країні. Раніше ферчисти жили по домах, збиралися разом, тільки попереджені заздалегідь. Тепер Живокіст накупляв для них готелів, приватних будинків, які перебудовувалися під казарми. Численністю ферчисти могли вже сперечатися з національною гвардією, за військовим озброєнням, умінням, рішучістю і нахабством вони залишали національну гвардію далеко позаду.

Ще зовсім недавно ферчисти зодягалися хто в що. Найбільше, правда, вони полюбляли довгополі, бахматі плащі, бо під ними дуже зручно було ховати пістолети, автомати,

а їхні кишені набивати гранатами. Тепер ферчисти одягнули уніформу. Ця уніформа мусила підкреслювати національний дух ферчиського поступу до влади. Ковбойські сорочки в червону й чорну клітинки, лимонного кольору бриджі, на голові крилаті темно-коричневі капелюхи, на ногах високі — теж темно-коричневі — чоботи з острогами. Коричневий колір капелюхів і чобіт символізував духовний зв'язок з гітлерівцями. Ферчисти цим самим підкреслювали, що вони фашисти з голови до ніг. Місцевими, національними залишалися лише сорочки й штани. Що ж до острог, то вони були просто даниною невідомо чому. Навряд чи хоч один з десяти ферчистів умів їздити верхи.

Було ще дві деталі в їхній екіпіровці. Ці деталі вніс і подарував сам Живокіст. У кожного ферчиста була золота пряжка на поясі й троє золотих кілець на гумових кийках. Кийки — символ поліційної влади, і своїми власними кийками, та ще й з золотими кільцями, ферчисти підкреслювали, що вони тепер не дуже визнають владу поліції. А як пишалися вони своїми золотими пряжками! Золото — метал м'який, і вм'ятину чи подряпину на такій пряжці зробити неважко. Найбільше цінувалися подряпані і пом'яті пряжки. Вони свідчили, що власники їхні були активними й рішучими людьми — не задумуючись, пускали пряжки в роботу, били по голові й по зубах.

Останнім часом таких подряпаних і пом'ятих пряжок ставало все більше і більше. Ферчисти не сиділи без роботи й дарма хліб не їли. На шахтах, біля домен і мартенів, на заводах і фабриках, навіть на транспорті почалися заворушення. Страйкували робітники то одного, то іншого підприємства. Доброта Живокіста почала вилазити боком. Спершу він збільшив зарплату, поліпшив умови праці на багатьох підприємствах, що перейшли до нього від інших бізнесменів. Це було потрібно, по-перше, для того щоб завоювати симпатію й схилити на свій бік якомога більше народу, а по-друге, щоб примусити страйкувати робітників і службовців на підприємствах Дарлінга. Дарлінг і так зазнавав страшних збитків, і кожен навіть добовий страйк боляче бив його по кишені.

Але не всім робітникам Живокіста таланило. Для того щоб залишити Дарлінга без вугілля і без металу, Живокіст припиняв роботу на шахтах, гасив домну за домною. Робітники спершу одержували деяку компенсацію (чи допомогу по безробіттю, називали ці копійки і так), потім адміністрація, поставлена Гартманом, забувала цю

компенсацію сплачувати. Навіть там, де робітники заробляли у півтора раза більше, ніж раніше, вигоди вони однаково не мали ніякої, бо ціни раптом підстрибували вдвічі. Живокіст був нікчемний політекономіст і робив спроби якомусь стабілізувати становище в тій частині економіки країни, яку він контролював особисто. Він кидав купи золота за купами і ніяк не міг зрозуміти, чому ростуть ціни, а разом із цінами росте незадоволення не тільки його діяльністю, а навіть самим фактом його існування.

Золото є золото. Багато його чи мало — їсти його однаково не будеш. За нього треба купити хліба, і бажано з маслом, а хліб і масло мусить хтось зробити. Робилося й те, й інше, але все робилося стихійно, по-дурному, без урахування потреб покупця і продавця. І фермери, і дрібні підприємці, яких ще не встиг підловити Живокіст, панічно боялися збанкрутіти, боялися перевиробництва, і внутрішня торгівля скидалася на божевільню. Господарство й економіка великої країни і так були анархічними й балансували на межі кризи, а тут ще Живокіст і розбій Мідаса на біржі...

Живокістове золото для капіталістичного ведення господарства було не поплавком, а важким каменем, прив'язаним до шиї. Живокіст не розумів цього, і день від дня збільшував вагу цього каменя.

Ті, кого діти смикали за поли й вимагали хліба, не вдавалися до тонкощів політекономії, а починали страйкувати. Тут-то й знаходилася робота для кийків з золотими пряжками й кільцями. Ферчистам усе частіше доводилося розганяти робітничі пікети біля воріт фабрик та заводів. Кудись безслідно зникали профспілкові лідери, керівників робітничого руху знаходили у штреках вироблених шахт, вони ставали жертвами автомобільних катастроф, гинули від куль і кастетів, вони всі без винятку діставали листи з погрозами, але загиблих замінювали нові борці, і земля з краю в край двигтіла, як перед виверженням вулкана чи землетрусом.

Ферчисти своїми коричневими чобітьми з острогами затоптували найменші іскри боротьби, але вони спалахували знову й знову. Так горить торф'яник. Дивись — погасили, затоптали в одному місці, ніби все погасло, а цівка диму вже пробивається в іншому місці, й за димом з'являється вогонь.

Ферчисти сваволіли не безкарно. Чимало і їх лікувалося в блискучих, фешенебельних шпиталях, заведених Живокі-

кістом, а багато хто навіть тицьнувся навіки носом у сиру землю. Вогнепальних ран на їхніх тілах поки що не знаходили. Причиною смерті був або шматок антрациту, пущений у ферчиську голову дужою робітничою рукою, або гаєчний ключ, націлений у ферчиську потилицю.

Живокіст потелефонував Гартманові:

— Накажіть випустити серію Мідасів-сторожів, тільки рухливіших і скаженіших! У кожному загоні «Товариства» мусить бути кілька таких Мідасів!

Розпорядження було виконано негайно. Пластролові голови не боялися ні антрациту, ні гаєчного ключа. І взагалі Мідаси не боялися нічого й нікого. Програма їхня була проста й примітивна — жорстоко бити палицями порядних людей, а треба буде — то й убивати. Власне, програма, яку закладали в Мідасів на заводах Живокіста, нічим не відрізнялася від тієї програми, яку виробив Джим Ферч для своїх головорізів. Мідасів не відрізняла від ферчистів ні зовнішність, ні внутрішній зміст. Після появи Мідасів у загонах ферчистів ті розпустили поміж народу чутки про своє безсмертя і свою невразливість. Це було неважко, бо в народі досі ніхто до пуття не чув про Мідасів. Газети про це не писали, отже, ходили найдивовижніші чутки й плітки про механічних людей. Казали, що Живокіст має намір замінити ними живих робітників. Але справжніх борців за робітничі права розмови про Мідасів та й самі Мідаси не лякали. Зігнувши на пластроловій голові Мідаса лом, двометровий Джонні з пудовими кулаками казав товаришеві:

— Цього чортяку лом не бере. Але думаю, що протитанкова граната звалить його з ніг. А там ми вже поцікавимося, з чого у нього нутрощі.

Й двометровий Джонні, що вирівнював погнутотого ломика голими руками, і його товариші починали радитись, де взяти протитанкову гранату. Не інакше як у арсеналі національної гвардії. Але національні гвардійці вичікували, приглядалися, дотримуючись дрібнобуржуазного, найпідлішого нейтралітету в світі.

Робітничим рухом хтось керував, хтось його спрямовував. Живокіст це відчував, але зробити нічого не міг. Тут і Ферч був безсилий. А втім, Живокіст переживав медовий місяць своєї перемоги над Дарлінгом, на кийках із золотими кільцями, на золотих пряжках ферчистів він їхав до абсолютної влади, і його мало турбували заварухи десь

унизу, під ногами. Хай цим сушить собі голову Ферч і його хлопці. Для цього Мечислав годує їх, одягає і взуває.

Дуже гарний настрій став у Мечислава Живокіста після одного, здавалося б, дрібного випадку. Якось йому потелефонував Гартман і попросив дозволу зайти в незвичний час. Мечислав милостиво дозволив.

Гартман зайшов до Живокістового кабінету й почав переступати з ноги на ногу зовсім так, як недавно переступав з ноги на ногу у Гартмановому кабінеті Осандра.

— Я прийшов, сер,— хрипким голосом сказав він,— щоб зробити вам подарунок...

Живокіст здвигнув плечима.

— Я, здається, не іменинник.

— І все-таки...

Гартман дістав з кишені пакуночок, акуратно загорнутий в целофан, і поклав його на краєчок столу. Мечислав не поспішав брати пакуночок.

— Що це? Сподіваюсь, тут не пекельна машина? Бо тоді вибухнули б і ви...

Гартман замахав руками:

— Що ви, що ви! Я ще не поспішаю помирати. Пам'ятаєте один наш обід на віллі, коли я жартома порадив вам стежити за тим, щоб я не вдавився?

— Це тоді, коли ви приходили мене шантажувати?

— Ну, коли вам так подобається це слово, коли ви вважаєте його найправильнішим, хай буде так.

— Ага-а, ну, тепер я все пригадав і все зрозумів. У цьому пакеті фотоплівка й магніфонні стрічки?

— Так, ви вгадали,— граційно нахилив голову Гартман.

— Скільки ж ви хочете за цей мотлох? — скривився Мечислав. Він уже зрозумів, що Гартман більше ніколи не наважиться його шантажувати, але вдав, що цього не знає.

— Ви ображаєте мене, сер, — очима старої собаки подивився Гартман на Мечислава, — я роблю вам подарунок... Я думаю, вам буде цікаво коли-небудь на дозвіллі...

— Прослухати магніфонні записи, а фотографіями прикрасити свій кабінет? Так я вас зрозумів?

— Вважайте, що так. Тепер ви маєте на це право. Звичайно, дужий завжди має рацію.

Так, дужий завжди має рацію. І несподівано Живокісту стало спокійно й весело на душі. Він не забув про спробу Гартмана шантажувати його свого часу, хоча жодного разу не нагадав йому про це. Він чекав, коли Гартман прийде і покається сам. І він діждався цієї хвилини. Гартман —

битий лис, коли б він не був на сто відсотків упевнений, що Мечислав остаточно досягне своєї мети, він не поспішав би віддавати такі документи. Він би вичікував, він би їх зберігав (щоб потім урятувати власну шкуру). І було б щось загрозливе на Мечиславовому горизонті, Гартман вчинив би трохи не так. Це був показник спокою і стабільності Живокістової диктатури. Він надумав зробити щось приємне і Гартманові. Одразу ж було забуто про шантаж і про все. Гартман став симпатичним Живокістові.

— Альфреде, я б не хотів бути невдячним...

— Сер, ви мені віддячили за все. Я не можу поскаржитись на свою долю. День, коли я зв'язав її за вашою долею, сер, завжди був найщасливішим днем для мене.

— Дякую, Альфреде, я цію це, ви завжди були моєю правою рукою.

— Був? А тепер? — У голосі Гартмана чулася тривога. Що як Живокіст, забравши компрометуючі знімки й магнітофонні стрічки, покаже йому на двері? Саме тепер, коли Гартманові вельми подобається його життя і його роль. Роль диктатора чи керуючого всіма підприємствами Живокіста.

Мечислав зрозумів його.

— Ви й тепер залишаєтесь моєю правою рукою.

— А Ферч? — ревниво запитав Гартман.

— Що ж Ферч? Ферч тупий солдафон. Це кулак, касет. Без голови, моєї і вашої, кулак ніколи не знатиме, кого вдарити і як.

Заспокоєний і втішений Гартман пішов із кабінету, а заспокоєний і втішений Мечислав поклав собі заскочити на віллу. Йому раптом захотілося побачити Нуазе й почути, що скаже він тепер. Тепер, коли майже всі мрії Живокіста здійснилися, цікаво послухати, що буде казати цей ліберал-ідеаліст. Мечислав викликав по телефону нині золотого лімузіна, охорону з ферчистів (без цієї охорони він не ступав і кроку) і поїхав до океану на віллу.

...Стелився туман, і океану, власне, не було видно. На пісок пляжу набігали зелено-сірі з білими кучерями хвилі, лизали пісок, з тихим шипінням відкочувались. Здавалося, океан тут починався і тут закінчувався. Але Живокіст знав, що там, далеко-далеко в тумані, за багато миль від берега, під божевільною товщею води і вдень і вночі працюють Мідаси. Вони шукають золото. Вони знаходять його багато, дуже багато. Й Живокіст стає все багатшим і багатшим кожної миті.

Мерзлякувато зіщулившись, потираючи руки, він побіг через двір вілли. Ферчисти з надвірної охорони вітали його високо піднятими руками, але він, зовсім не помічаючи їх, вибіг на ганок вілли, а потім так же швидко зник усередині.

Йому не терпілося побачити Нуазе. Правильніше, не стільки бачити, скільки почути те, як він реагуватиме на його злет. Що б там не казали, а Нуазе був найприреченіший до його сьогоднішнього успіху.

В природі абсолютно чистих у хімічному відношенні речовин майже немає. Немає на світі й хімічно чистих злочинців і негідників. Мечислав Живокіст не був винятком. Десь у глибині того, що в інших, чесних людей мусяло називатися душею, десь там, у тій глибині, млявеньким черв'ячком ворухнулося у Мечислава щось схоже на вдячність. А коли до цієї тіні вдячності додати ще й не зовсім усвідомлену повагу, яку Живокіст відчував до Нуазе, Нуазе міг би розраховувати на волю. Справді, хіба Нуазе являє собою якусь небезпеку? Через кілька днів будуть внесені поправки до конституції, через місяць Живокіст стане президентом, щоб через півтора місяця стати диктатором. І Мечислав наказав Мідасові-служнику запросити Нуазе до кабінету.

Нуазе увійшов, і тут потелефонували...

*БАГАТО, БАГАТО,
БАГАТО ТЕЛЕГРАМ...*

Це телефонував Гартман. Живокіст слухав його неуважно, потім почав дратуватися. Нуазе мовчки вийшов із кабінету. Живокіст його не затримував. Зараз він слухав Гартмана уважніше, але все ще не міг зрозуміти, чому Гартман лізе до нього з такими дрібницями.

— Альфреде, у вас що, немає номеру телефону Ферча?

— Ферч у курсі справи, але справа настільки серйозна, що я змушений, сер, довести її до вашого відома,— чулося з того кінця дроту.

— Ви що ж, хочете, щоб я особисто взяв палицю з трьома золотими кільцями й пішов розганяти цю свиноту? Молодці Ферча, здається, зажиріли, я посаджу їх на голодний пайок.

— Сер,— деренчала трубка,— я на своєму віку бачив немало страйкарів, але що робиться зараз... Зупинився транспорт...

- Чорт з ними, хай ходять пішки!
- Зачинилися всі магазини, театри, кіно...
- Чорт з ними, нехай сидять удома!
- Завтра не вийде жодна газета... — тепер у голосі Гартмана на тому кінці дроту чулося роздратування.
- Навіть «Незалежна»?
- Навіть «Незалежна», робітники повтікали.
- А куди дивилися хлопці Ферча? Можна, зрештою, поставити Мідасів.
- Мідасів не вистачає. Монтаж нових припинено...
- Як? Як ви сказали?
- Я сказав, що монтаж нових Мідасів припинено. Робітники електростанцій застрайкували...
- Як?!

Тепер на тому кінці дроту почулася зла іронія, хоча й завуальована шанобливістю.

— Сер, ви маєте не лише величезні багатства. Разом з цими багатствами ви матимете й цілу низку неприємностей, пов'язаних з так званим пролетаріатом. Червоні це називають діалектикою.

— Мене зовсім не цікавить зараз політична освіта. Мене цікавить, що вони вимагають. Заплатіть їм те, що вони хочуть, і хай стають до роботи. А коли ми матимемо доволі Мідасів, я з ними розмовлятиму інакше.

На тому кінці дроту відчувалось якесь замішання. Мечислав зрозумів, що Гартман або не хоче, або боїться розмовляти.

— Не шкодуйте грошей, вони повернуться до нас.

— Бачите, сер, робітники розуміють це не гірше нас з вами. Тому вони вимагають не підвищення зарплати, а...

— Ви будете говорити, дідько вас забирай?!

— Вони вимагають розпуску «Товариства Джіма Ферча»!

— Бач чого захотіли! Цього вони не діждуться!

— Це ще не все, сер, вони вимагають гарантій, що конституція не буде порушуватись. У деяких штатах дійшли до того, що сенаторам висловлюють недовір'я, і виборці вимагають їх відкликання...

— Яких сенаторів? — Голос у Живокіста став хрипкий. Тільки тепер він зрозумів, що йому загрожує.

— Ви добре знаєте яких, сер. Подробиць не треба, боюся, що нас підслуховують...

Мечислав помовчав, але трубку не клав. І тоді Гартман кинув останній камінь:

— Дарлінг і ті бізнесмени, яких ви... ну, словом, вони всі звернулися з листом до президента. Текст цього листа розклеюється по всіх містах...

Мечислав навіть не запитав, що ж пишеться в тому листі, він добре знав і так. Тільки саркастично кинув у трубку:

— Значить, страйкують не всі? Хтось друкував ці афіші, хтось їх розклеює. Вони думають, що це афіші про мій прощальний спектакль, але вони глибоко помиляються. Це буде тільки прем'єра, Ферча до мене, негайно!

Кинувши трубку, він подумав про тон, яким Гартман розповідав йому всі ці неприємності. «Залишив у сейфі, старий собака, копії і фотографій, і магнітофонних стрічок. А взагалі, яке це має значення?»

Тут він не помилявся. Усе це справді не мало ніякого значення. Одного не міг зрозуміти Живокіст: чому зараз конституцію боронять ті, хто найменше користувався її правами? Чому ті, що писали конституцію, вносили в неї закони з вигодою для себе, чому вони так порівняно легко здали свої позиції? Йому, Живокістові, майже не доводилося докладати до цього рук. На біржі про Живокіста заявив Мідас, решту робив Гартман руками своєї банди численних агентів, яких Мечислав ніколи навіть у вічі не бачив. І коли Живокіст стає володарем майже трьох четвертей багатств країни, а решта дрібних підприємців, до яких у нього поки ще не дійшли руки, так чи інакше залежали від нього, він вважає, що справу завершено, а для дрібних недоробок існує Гартман. Ферча покликано створити Гартманові нормальні умови для роботи. Щодо самого Живокіста, то багато хто в країні взагалі вважав його особою міфічною, коли не підставною. Коїлося щось жахливе. Небували багатства сконцентрувалися в руках однієї людини, разом з тим до цих самих рук переходили віжки керування величезною країною, а країна зовсім не знала того, хто нею збирався керувати. Гартман не раз казав Мечиславу, що йому потрібна популярність, але тому потрібна була просто влада, і його мало цікавило, буде він популярний чи ні. Живокіст страшенно не любив людей. Він зносив лише тих, хто йому був потрібен тої чи тої хвилини, решта для нього не існувала. А про тих, що ворушилися десь там, унизу, під ногами, про тих, хто друкував «Незалежну газету», хто добував вугілля, плавив сталь, водив поїзди, вирощував хліб, він не тільки не ду-

мав, вони для нього взагалі не існували. Й раптом вони вимагають...

— Як це сталося? — суворо запитав він у Ферча.

Ферч, страшний Ферч, стояв перед ним переляканий, розгублений і не знав, що толком відповісти. Цей якогось мишастого кольору чоловічок з обличчям голодної кобри й голосом іржавого цвяха, що не хоче вилазити із дошки, не міг дати докладних пояснень, він привіз численні телеграми.

— Це що, революція? — грізно насупив брови Живокіст.

— Ну що ви, сер! У нашій країні і раптом — революція?! Це неможливо. Страйки бували й раніше, цим тут нікого не здивуєш...

— А я здивований! Я здивований масштабом страйку, я здивований його не економічним, а чисто політичним характером, і ще я здивований вашою бездіяльністю, Ферч!

— Сер...

— Я не хочу нічого чути! Ви запевняли мене, що всі профспілкові діячі залякані так, що й писнути не посміють, ви заспокоювали мене, що всі керівники робітничого руху, всі комуністи й взагалі всі значні ліві елементи або знищені, або знешкоджені. Не будете ж ви тепер розповідати мені, що все це стихійний рух?

— Рука Москви... — випалив рятівну фразу Ферч.

— Не варнякайте дурниць! — сказав Живокіст. — Ми з вами не діти й добре знаємо, що таке «рука Москви», де, коли і як можна користуватися цією «рукою Москви». Вона вигадана для дурнів, а не для нас із вами. Коли б наші йолопи спромоглися зібрати хоча б друкарів і примусили їх набрати «Незалежну газету», там «рука Москви» була б на місці...

— Це вже робиться, сер!

— А що робиться ще?

— Я хочу з вами порадитись, сер. Ось телеграми. — Ферч поклав на стіл цілу купу телеграм. — З провінцій повідомляють, що в деяких штатах точиться справжня війна. Мої хлопці забарикадувалися в казармах і відстрілюються, але...

— Де вони взяли зброю?

— Хто?

— Не вдавайте із себе дурня! Де вони взяли зброю?

— У багатьох штатах національна гвардія, замість того щоб вийти на вулицю розганяти страйкарів і бунтівників, перейшла на їхній бік і розпочала вогонь...

— По кому вони стріляють, можете не казати, я здогадуюсь. Але чому так сталося? Мені відомо, що й у національній гвардії було чимало людей, які співчували вашим... нашим ідеям.

Ферч мовчав. Живокист свердлив його страшним поглядом, і під цим поглядом просто голодна кобра ставала коброю з переламаним хребтом. Але мовчати нескінченно Ферч не міг і тремтливою рукою дістав з купи телеграм одну.

— Із штату Керадо повідомляє мій намісник, що багато хто з членів нашого товариства ховають до кишень золоті пряжки і знімають з кийків золоті кільця...

— Мерзотники! Вони були хоробрі тоді, коли треба було вибити зуби негритянському священику або рознести негритянську крамничку. Ви зв'язувались з військовим командуванням?

— Національна гвардія...

— Чхати мені на цю паршиву гвардію, я маю на увазі командування федеральними військами.

— Сер...

— Генерал Форстер поділяв ваші... наші погляди й взагалі симпатизував вашому... нашому рухові. Ви зв'язувались з ним?

— Сер, я зв'язувався з ним, але, вибачаюсь, коли дійшло до діла, Форстер виявився кізяком. Без дозволу президента він не може віддати наказ військам.

— Армія хоча б нейтральна?

— Юридично так...

— Мене цікавить фактично.

— Тут є одна телеграма, сер, — Ферч витяг телеграму. — Робітники позичають у військових арсеналах протитанкові гранати, дають розписки...

— Для чого їм протитанкові гранати?

— Звичайними не можна пошкодити Мідасів, ваш пластрол — чудовий матеріал, сер...

— Деякую за компліменти.

Це було єдине, що міг сказати Живокист. Що робити далі, до кого звертатись, до кого вдаватись по допомогу, він не знав. Його оточували самі лише вороги.

...Коли б у ці дні не страйкували друкарі, газети були б заповнені цікавими матеріалами, репортажами, телеграмами. Газетні екс-королі дуже швидко, на протязі якоїсь години-двох, відчули, що їм можна відкидати оту осоружну приставочку «екс». Зірка Живокиста закохується, це

було відчутно в усьому. Газетам не треба було підігрівати громадську думку, громадська думка підігрівалася зараз сама.

— Джонні, докинеш?

— Докину!

— Вона ж важка!

— Не важча молота! — І за тими словами Джонні кидав протитанкову гранату, що взяв у арсеналі під розписку, й вона, описавши геометрично правильну параболу, падала на землю з вибухом.

— На шматки! Дивись ти, це не робот! Виявляється, це був живий ферчист. Морока!

А вже старий Стів біг і несамовито лаявся:

— Який кретин витрачає протитанкові гранати на цих тарганів? А чим будемо механічного збивати з ніг?

Джонні безпорадно розводив довгими руками.

— Чорти ж його батька знали. Зовні вони однаковісінькі. А механічних надовго не вистачить, одного ми розібрали — у нього енергія уже закінчувалась, а заправитись, батареї зарядити йому нічим і ніде.

— Думати, думати треба, ви цих тарганів з золотими пряжками ловить голими руками. Вони вже бульки пускають.

— Хлопці, робот зупинився!

Усі побігли дивитися на робота, в якого скінчилася енергія. Це стояв справжній труп. Але стояв, не падав. Джонні штовхнув його, і він упав на брук, як порожній бідон.

— Це я його, мов гранатою, — зітхнув Джонні.

— Нічого, — втішив хтось хлопця, — ми йому електричний мозок прочистимо, і він у нас ще запрацює. Потужний, як трактор, буде мішки носити.

— Ага! А ти без роботи залишишся. Демонтувати його до бісової мами!

— На мітинг, хлопці, на мітинг!

— Містере Бобкінс, ви відчинили свій магазин?

— Так, місіс Берклі, і даю в борг.

— Це ж чудово!

— Торгівля мусить жити, незабаром це божевілля закінчиться, і всі речі матимуть свою ціну.

Дрібні торговці відчули кон'юнктуру й поклали собі не втрачати клієнтів. Хто-хто, а вони з нетерпінням чекали

того дня, коли можна буде прочитати в газеті, що Живокіст став банкрутом, і містер Ферч і вся його компанія оголошені поза законом. Ферч і його товариство сиділи в печінках у дрібних власників. Власники маленьких рестораників, крамничок, бензоколонок боялися ферчистів значно більше, ніж червоної і чорної загрози разом узятих. До того ж «рука Москви» була десь далеко, і ніхто її на власній шиї безпосередньо не відчував, зате загрибуці руки ферчистів тяглися до всього, що тільки потрапляло їм на очі. Ніхто з представників дрібної буржуазії не хотів ставати прикажчиком у Живокіста із своєї доброї волі. Чинити йому відвертий опір ніхто з них не наважувався, але тепер, коли знайшлися люди, які не побоялися прогнати ферчистів, ніхто з власників і підприємців більше не сумнівався, що Живокіста не врятує його золото. Це був саме той випадок, коли думки дрібної буржуазії і пролетаріату співпадають.

— Беріть, місіс Берклі, беріть ще ці консерви, містер Берклі одержить у суботу гроші...

— Ви дуже люб'язні, містере Бобкінс.

— Хлопці, сюди, ферчиста впіймали!

Тров у замащених мазутом комбінезонах вели гевалува- того телепня. Золота пряжка посеред живота поблискувала, як ліхтарик, кийок з золотими кільцями все ще висів у нього на руці, кийок ніхто не здогадався відібрати, відібрали тільки автомат і пістолет. В одну мить навколо цієї мальовничої групи утворився щільненький натовп.

— На стовп його! На гілляку!

— Ставте його до стіни! Ану, хлопче, дай чергу з автомата.

— Це буде самосуд, панове, так не можна! Це ж теж людина!

— Людина? Подивіться на цього захисника, чи часом він не має золотої пряжки? Можна і його за компанію!

Уже в декого з'явилися в руках обрізки водопровідних труб, у декого — ножі, а в декого — просто уламки цегли. Хтось устиг посадити ферчистові під око здоровенного синяка, й узагалі життя його коштувало зараз значно дешевше, ніж манюсінський шматочок золотого кільця, що поблискувало на його кийку. Натовп був наставлений войовничо. Якийсь пристойно одягнений містер просив не вбивати ферчиста... доти, доки він не збігає додому по фотоапарат. Тут близько, лише два квартали. Окоренкуватий

шофер вантажівки вийшов із кабіни (все одно не проїдеш) і, розштовхуючи плечем натовп, опинився в центрі подій. Найперше він звернувся до пристойно одягненого громадянина:

— А ви своїми руками ввіймайте такого красунчика й робіть тоді з ним що хочете. А з цим я поговорю!

Побачивши плечистого шофера, ввійманий ферчист став білий, як стіна, й повис на руках своїх конвоїрів.

— Що, впізнав, голубчику? — підійшов до нього шофер. І звернувся до присутніх: — На тому тижні цей тип вибив мені два зуби, а мій товариш і досі лежить у лікарні з проламанною головою. Це його робота!

Шофер вишкірився й показав чорну дірку на тому місці, де були зуби.

— Можеш побалакати з ним, — сказав один у замаскованому комбінезоні.

— Зараз побалакаю, — шофер рвучко здер з нього пояс з золотою пряжкою, потім обвів очима натовп: — Коли тут є міс і місіс, хай одвернуться.

Ферчист тихенько заскавчав і затулив обличчя руками. Шофер так само рвучко смикнув його за штани, й гудзики розкотилися по асфальту. Штани впали нижче колін.

— Збирай гудзики! — наказав шофер і штовхнув гевала в спину, той мусив зігнутися, і... тут запрацював пояс із золотою пряжкою.

— Оце тобі за мої зуби, оце тобі за Бобову голову, оце тобі за мої зуби, оце тобі за Бобову голову!

Натовп вибухнув реготом, а шофер, притиснувши гевала коліном до асфальту, молотив його поясом і пряжкою по відповідних місцях. Видно, був знавцем своєї справи, бо пряжка перетворилася в суцільне золоте коло, а ферчист заревів, як бугай.

Натовп додав шоферові сил:

— Так його, так, коли батько не вчив, то повчи хоч ти! Якийсь дідусь похитав головою і по-філософському сказав:

— Тепер він зможе показувати свої сідниці за гроші. Не кожного били золотими пряжками.

Попрацювавши як слід, шофер кинув на землю пояс і здер з ферчиста штани.

— Підеш додому без штанів!

Натовп зареготав ще гучніше й розступився. Ніхто тепер не збирався убивати недоумкуватого гевала. Обсмик-

нувши сорочку, натягуючи її до колін, схлипуючи, він поплентався кудись до провулка.

Натовп почав розходитися, шофер сів до кабіни. Й тоді хтось підняв пояс із золотою пряжкою.

— Стій! Забери її собі, це ж золото! Вставиш зуби.

Шофер висунувся з віконця.

— Ти збожеволів? Буду я носити в роті те, що в нього було зараз на...

Машина рушила. Пояс полетів під колеса. Коли всі розійшлися, на асфальті залишився пояс з розплющеною пряжкою. Золото — м'який метал.

То тут, то там виникали стихійні мітинги. Поліція не заважала. Її наче взагалі не існувало на білому світі. Ферчистам було не до того, їх викурювали із усіх нір, як пацюків. Газети не виходили, радіо мовчало, й люди ладні були слухати кого завгодно, тільки б він говорив голосно, лаяв Живокіста, базладдя в країні, ферчистів.

На пивну бочку видерся худорлявий засмаглий чоловік, мабуть, іспанець чи пуерторіканець. Від хвилювання він плував іспанські і англійські слова, але суть його промови була зрозуміла всім.

— Те, що загарбав Живокіст, повинно бути повернуто законним господарям! — гукнув худорлявий і вимахнув сухим кулачком.

— Правильно! Правильно! Правильно! — підтримали його присутні.

— Скажу про себе, — продовжував оратор, — бачите, до чого довів мене Живокіст? А колись я мав фабрики й заводи, колись у мене в банку лежали мільйони. Він обікрав мене, він обікрав усіх...

Натовп ніяково замовк.

— Коли він обібрав мене до нитки і я пішов до його холуя Гартмана, той...

Якийсь молодий хлопець відштовхнув оратора плечем.

— Що ви його слухаєте? — гукнув новий оратор. — Хіба ви його не впізнаєте? Це ж Осандра, той самий сеньйор Осандра, який збирався судитися з Живокістом. Його портрет друкувався тоді в газетах. Бачите голубчика? Він хоче, щоб ми своїми руками виймали йому каптани з вогню. Трудящі на острові Кардос випхали його в плечі, тоді цей кізяк прибився до нашого берега й хоче, щоб ми його рятували. Хай повертається на Кардос, може, його колишні робітники й батраки зустрінуть з квітами...

Натовп зареготав.

— ...а в нас вистачає своїх кровопивців. Що ми вигадємо від того, що замість Живокіста над нами буде цей чи інший паразит? На Кардосі хлопці довели свою справу до кінця...

— Ви заарештовані! — високий, з волячою шиєю полімен стягнув хлопця з бочки.

Коли він підійшов, ніхто не помітив. Але він зреагував на слово «Кардос» так, як і слід було реагувати. Натовп на хвилину замовк, а потім залунали обурені голоси. Проте зараз натовп уже не був однорідним. Як здорову тканину роз'їдають ракові клітини, так натовп раз'єднували чорні мундири поліційних. Натовп глухо гудів, але поліція знала свою справу. Швидко й разом з тим без метушні, як і належить такій службі, вона розганяла мітинг. То там, то тут клацали наручники, чулися глухі, короткі удари кийків по черепах. У кінці вулиці з'явилися кілька машин, у тому числі й пожежна. Поліційні жваво почали розмотувати шланги, але в цьому навряд чи була потреба. Натовп якось зів'яв, розкладався на окремі групки людей, і ті групки на сірому асфальті танули швидко, як осінній перший сніг.

З іншого кінця вулиці показався загін національних гвардійців. Вони йшли у новій парадній формі, не закурена порохом димом зброя виблискувала на сонці. Духовий оркестр грав марші, сонячні зайчики охоче стрибали на трубах. Мідні труби були приємніші для сонячних зайчиків, ніж синювата сталь автоматів і гвинтівок. Колихався державний прапор і прапор штату. Національні гвардійці чітко карбували ходу, були підтягнуті і хвацькі. Ще недавно це переконливе й разом з тим приємне для ока видовище зібрало б натовпи роззяв, але зараз люди пірнали до підворотень, до под'їздів, а за національними гвардійцями не бігли навіть хлопчиська. Невідомо для кого було влаштовано це грандіозне видовище, але містер Бобкінс, господар продуктового магазину, зорієнтувався блискавично. Єдине, що псувало ефект цієї блискавичності, було те, що він не залишився своєрідним. На дверях не тільки його магазину з'явилися таблички «В кредит не відпускаємо!» Ці таблички з'явилися на дверях тих магазинів, повз які тільки-но пройшли національні гвардійці. Все ставало на свої ноги. Тепер думки дрібної буржуазії і пролетаріату більше не співпадали. Поліційні стали на перехрестях вулиць, національні гвардійці марширували

посередині вулиць, заможні хазяї, як і належало приватникам власності, займали свої місця.

Робітники мусили повертатись до своїх робочих місць. Давати їм у кредит продукти? В такий спосіб підтримувати страйкарів і продовжувати анархію? Ні-і, дурних немає. Так вони швидше стануть до верстата — голод не тітка, він примусить набратися розуму. Слава богу, уряд нарешті, здається, прокинувся від летаргійного сну, вжив рішучих заходів.

Уряд справді прокинувся від летаргійного сну. Поки сенатори, куплені Мечиславом, перекроювали десь унизу конституцію, президент відчув, що йому за спину хтось усипав жменю снігу. Навіть така тупа й обмежена людина, якою був президент Губерт, зрозуміла, що є речі, страшніші Живокіста. Кілька днів Губерт метався, не знаючи, що робити. Були невдалі спроби схилити на свій бік Ферча, приручити його, якимось офіційно легалізувати «Товариство», надати Ферчеві високу посаду в державному апараті. В Губерта не вистачало розуму здогадатися, з якою метою і куди Ферч торує Живокістові доріжку. Губерт не підозрював, що Живокіст мріє не про президентське крісло, а про диктаторство, і що Ферч спить і бачить, як в рішучу хвилину ліквідувати Живокіста й заволодіти не лише владою, а всіма казковими багатствами його. Не знали цього ні Губерт, ні Живокіст, хоча Живокіст був розумніший і підозріливіший, ніж Губерт. І ще не знав Живокіст, що Гартман мав таємну зустріч з Ферчем саме перед тим, як відвідати Живокіста й зробити йому подарунок. Гартман носом почув, що Ферч виношує таємну думку в слухну годину знищити Живокіста, й поспішив розписатися в своїй діяльності. Словом, золота башта, споруджена Живокістом, не просто дала тріщину — вона почала руйнуватися з самого фундаменту. Але ні Живокіст, ні Ферч тоді ще цього не знали. Вони сиділи на віллі і приймали мало-втішні телеграми. З деяких штатів тереграми взагалі перестали надходити, й обидва зрозуміли, що для них там усе скінчилося.

— Боюся, містере Живокіст, — сказав Ферч, зручніше вмоцнюючись у крісло і закидаючи ногу на ногу, — що становище вельми серйозне.

Із того, що Ферч не назвав його «сером», Мечислав відчув справжнє становище. Його дратував спокій Ферча. Як-не-як, тут просто-таки на очах гинуло його «товариство», а він і вухом не вів. Більше того, Ферч якимось ніби

внутрішньо відмежувався від нього і навіть цього не приховував.

— Вам, містере Живокіст, потрібно подбати про свою безпеку. Ще не пізно викликати літак і... А втім, літак тут не сяде, може, вертоліт?

— Невже ви думаете, що наші справи вже такі безнадійні? — холодно запитав Мечислав.

— Чому «наші»? — питанням на питання відповів Ферч, недбало розкурюючи сигару.

Мечислав промовчав. Знову на столі заклацав телетайп, і поповзла біленька стрічка. Мечислав гарячково розмотував її і читав перші слова:

— «Наказом президента федеральні війська, національна гвардія...» Чуєте, Ферч? Передчасно ви мене ховали, національна гвардія розжене...

— ...моїх хлопців, — байдуже закінчив фразу Ферч.

Якась білява запона набігла на Ферчеві очі. Він сидів спокійний і байдужий до всього світу. З телетайпа продовжувала виповзати біла стрічка.

— Ви прочитайте, що там пишеться далі в телеграмі, — порадив Ферч.

Мечислав пробіг очима кілька слів телеграми й рвучко зім'яв стрічку. Ферч спостерігав за ним з-під поморщених повік. Здавалося, усе, що відбувалось, ніскільки не впливало на нього.

— Я все ж таки спробую роздобути для вас літак, містере Живокіст, — сказав він.

— А ви?

— Що ж я? Я залишуся на місці. Будьте певні, мене ніхто й пальцем не зачепить. Я їм ще буду потрібен, і не один раз. Ви думаете, «Товариство Джіма» перестане існувати? Ну-у, це було б занадто. Без мене вони не обійдуться. Те, що національні гвардійці розганяють моїх хлопців по домах, нічого не значить. Це вони роблять для того, щоб на вулицях їх не роздер розлючений натовп. Можливе й те, що декого з моїх хлопців заарештує поліція, але вони довго не сидітимуть.

Власник мільярдів, без хвилини диктатор, якимось зламався у попереку й опустився на стілець.

— Ви вважаєте, що мені треба тікати?

— Безперечно. Через кілька годин вас заарештують.

— Сюди не так легко увійти.

— Я знаю. Ну що ж, ви зволічете свій арешт ще на кілька годин. Тепер вони не зупиняться ні перед чим. Кожен

рятує свою шкуру. Ще не пізно, ви можете захопити з собою чималу суму цього, що у вас на віллі, креслення одного-двох Мідасів і розпочинати все спочатку. В Тихому океані знайдеться затишний острівець, а можна до якої-небудь бананової республіки.

— Але ж...

— Що? Вам доведеться багато залишити? Ну що ж, тут ви нічого не вдієте. Ви відкусили такий шмат, якого не вдалося проковтнути. Крім того, ви порушили найпершу заповідь: «Живи і дай жити іншому». Для чого вам було влаштовувати цю ідіотську дуель з Дарлінгом? Як бачите, останній постріл залишився за ним, і, будьте певні, він не промахнеться. Гартман вас обережно попередив з самого початку, але ви тоді ні на кого не зважали. А як би вам зараз пригодився такий спільник, як Дарлінг. Ви одразу б опинилися на коні...

— Я хотів...— надтріснутим голосом почав Мечислав.

— Я знаю, ви хотіли фіюрерства, ви спали і бачили себе диктатором. Що ж, ви б мали диктаторство, вони самі вам би принесли його на золотій тарілочки. Вони — і Лебон, і Корд, і Монфелер — сплять і бачать диктатора такого, як ви. Слинявий, медузоподібний Губерт їх не влаштовує. Але це не робиться так відверто. В народі фіюрери й вожді більше не популярні, як ви цього не розумієте?

— До чого тут народ?

— Я дотримуюсь вашого погляду на цю босоту, що вошколубиться внизу, але інколи на неї треба зважати. Дарлінг, і Корд, і Лебон, і всі вони це добре знають і бояться не тих, що нагорі пишуть закони, а саме тих, що внизу. Тих, які одного чудового дня можуть відмовитись ці закони вважати законними. Потім ще одне. Ви сподівалися диктувати таким, як Дарлінг. А це вже була абсолютна дурниця. Гітлер — ідеальний фіюрер — ніколи не дозволяв собі такої, наприклад, розкоші, як посваритися, скажімо, з Круппом.

— Але ж ви допомагали мені звалити Дарлінга, а тепер таке кажете,— схопився на ноги вражений Живокіст.

Ферч поблажливо посміхнувся. Так посміхаються дітям, які допитуються, куди дівається дірка, коли з'їдається бублик.

— Так, я вам допомагав і не шкодую, що робив це. На цій допомозі я нажив собі неабиякий авторитет і політичний капітал. Тепер усі вони, і в першу чергу Дарлінг, зрозуміють, хто такий старий Джім і на що він здатний. Тепер

вони не будуть шкодувати грошей на утримання «Товариства Джіма Ферча».

— Викликайте вертоліт,— стримано сказав Живокіст.

Він усе ще намагався видаватися спокійним. Поки Ферч набирав номер телефону, Живокіст якось механічно увімкнув телевізор. З екрана на нього глянуло знайоме обличчя. Мечислав аж відсахнувся. Це був Гартман. Ще не почувши жодного слова, Мечислав зрозумів, чому Гартман виступає по телебаченню. Він схопив із столу масивну золоту пошльничку і з усієї сили пошпурив нею просто в невисну Гартманову пику. Екран вибухнув і згас, але Ферч навіть не озирнувся.

ФІНАЛ УЖЕ БЛИЗЬКО

— Ферч і його охорона кудись від'їздять,— доповів Мідас Нуазе,— разом з ними їдуть ті, що охороняли віллу. Залишилися тільки Мідаси.

Нуазе енергійно потер руки.

— Здається, ми зараз не просто втечемо, ми прихопимо з собою Живокіста. Було б дуже шкода, якби він утік так, як тікає Ферч.

На порозі виріс Живокіст. Якусь секунду він дивився на присутніх мовчки, чи то намагаючись прочитати, що робиться в їхніх душах, чи то підшуковуючи слова, щоб якомога спокійніше повідомити про втечу.

— Зараз прилетить вертоліт, і ми мусимо полишити цю віллу,— сказав він.— Збирайтеся!

Франсуа не зрушив з місця і нічого не відповів. Вичекавши кілька секунд, Мечислав додав:

— Як знаєте. Не хочете збиратися, полетите так як в. Ми міняємо базу, в моєму кабінеті на столі лежить портфель, захопи його.

Мідас на хвилинку завагався — йти йому чи ні, і це не міг не помітити обережний Живокіст. Він підозріло глянув на Мідаса. Роботи мусять виконувати накази негайно, що ж це? Мідас нахилив голову в знак згоди, вийшов. І Живокіст заспокоївся.

— Ну,— сказав він,— зараз ми покинемо цю гостинну віллу. Ви будете шкодувати за нею, мосьє Нуазе?

— Ми нікуди звідси не поїдемо,— якось тихо і байдуже відповів Нуазе.

— Я примушу вас! — закричав Живокіст.

Його нерви помітно зраджували. Стільки довелося пережити за останні години — це було не дивно. Живокістові вже не хотілося ні демонструвати своєї моральної зверхності, ні хизуватися своєю силою і залежністю Нуазе.

— Підете, підете, голубчику,— просичав він,— підете туди, куди вам звелять. Ще й як любенько підете!

— Ба, не піду,— мало не позіхнув Нуазе.

Живокіст вихопив з кишені пістолет і закричав так, наче йому доводилося командувати цілою колоною військово-полонених:

— Марш у двері!

Раптом перед ним мигнула якась тінь. Це повернувся Мідас. Нерви Живокіста не витримали, й він натис на гашетку інстинктивно. Постріл пролунав дуже гучно, ніби вистрілили з гармати, дзенькнула куля, вдарившись об пластроловий Мідасів панцир.

Мідас випередив його. Електронний мозок Мідаса в соті долі секунди збагнув і передбачив усе. Хруснув суглоб, почувся крик Живокіста, брязнув об підлогу пістолет. Нуазе обома руками вхопив Живокіста за плечі... Але тут, у вузьких дверях, Нуазе й Мідас завадили один одному. Живокіст рвонувся так, що його піджак залишився в руках Нуазе, і побіг у глибину коридорів. Коридори сповнювались металевим гуркотом. Це бігли вірні Живокістові Мідаси-охоронці. За кілька секунд вони будуть тут!

— Тікайте, я спробую їх затримати! — гукнув Мідас, виштовхуючи Нуазе до коридора.

І тут Мідас повів себе так, як належало вести електронній машині. Цього разу він знову став першокласним роботом з електронним мозком, який в лічені долі секунди устиг все охопити й все збагнути.

— Візьміть,— встромив у руку Нуазе великий шкіряний портфель, що валявся на підлозі,— візьміть і біжіть на берег, бо вони ще можуть патрулювати на шосе!

Нуазе побіг коридором до виходу. Гуркіт наростав, Мідаси були вже зовсім поруч. Франсуа здавалося, що вони дихають йому просто в потилицю. І раптом там, позаду, сталося щось таке, ніби зіткнулися два кур'єрських поїзди. «Мідас зчепився з тими,— подумав Нуазе,— невже загине?»

Він думав про Мідаса як про живу людину, і це його вовсім не здивувало.

Нуазе вибіг у двір вілли. Тут нікого не було. Ферчисти поїхали ще раніше, а Мідаси з надвірної охорони десь

зникли. Великою була спокуса вибігти на шосе, але Нуазе зрозумів, що Мідас мав рацію, треба бігти до берега океану. На шосе кожної миті можуть з'явитися або ферчисти, або Мідаси. Мідаси будуть відступати до вілли, а тих, живих посіпак, міг послати по Живокіста Ферч.

Нуазе не знав, де йому заховатися на пустельному пляжі, але все одно біг у напрямку до океану. Це були перші хвилини волі за стільки років! Правда, це ще не була справжня воля, але й бранцем він себе більше не вважав. Тепер його могли вбити, роздерти на шматки, все що завгодно, тільки не заповнити знову.

І раптом Франсуа зупинився, а потім щодуху побіг назад до вілли. Ганьба, яка ганьба! Він одурів, сп'янів від волі й залишив своє дітище напризволяще. Може, Мідас там зараз гине... Чого варті його моральні принципи, чого варте все те, чому він учив Мідаса, коли в рішучу хвилину сам Нуазе виявився боягузом! І Нуазе збіг на ганок вілли.

Двері так різко відчинилися, що Франсуа ледве втримався на ногах. Це вибіг Мідас. У руці він тримав Живокістів пістолет. Позад нього з грюкотом зачинилися двері, й було чути, як з того боку забарабанили переслідувачі.

— Я встиг заблокувати систему, тепер вони не зможуть вирватись,— сказав Мідас, тягнучи Франсуа вниз по сходах,— двом я встиг вимкнути живлення, решта ледве не вимкнули мене.

Тепер вони вдвох вибігли за ворота вілли.

— Для чого тобі пістолет, хіба...— почав Франсуа, але тут же й замовк, бо попереду в тумані бовваніли на шосе якісь силуети.

— Мідаси,— впевнено сказав Мідас,— тут ми не пройдемо. Побігли до океану, відпливемо подальше від берега, а там буде видно.

Вони побігли в протилежному напрямку. Раптом просто над їхніми головами заторохтів мотор. На подвір'я вілли знижувався вертоліт. Йому залишилося спуститися ще метрів двадцять, як Мідас вистрілив з пістолета. Франсуа здавалося, що Мідас зовсім не цілився, але з мотора спортивного вертольота повалив дим.

Великокаліберний пістолет у руках такого стрільця, як Мідас, діяв не гірше, ніж зенітна гармата. Куля влучила в самісінький мотор, і вертоліт спочатку завалився на бік, потім вирівнявся і спробував набрати висоту. Це йому не вдалося, і, піднявшись метрів на двадцять, потім ще

вище, метрів на сто, тягнучи за собою шлейф чорного диму, вертоліт почав віддалятися.

Як видно, Ферч дотримав слова, прислав до Живокіста вертоліт, але скористатися його допомогою Мечислав уже не міг. Тим часом Мідаси, що з'явилися на шосе, вже увійшли у двір вілли. Перші вибігли на ганок і почали щосили гамселити в двері.

— У них закінчується енергія,— сказав Мідас,— вони хочуть підзарядитися. Через двері вони не потраплять, двері зроблені навіки.

Двері були справді зроблені навіки. Гартман свого часу постарався. «Моя оселя — моя фортеця». Тільки ця фортеця зараз на очах перетворювалась на в'язницю для її власника.

— Енергія в них закінчується, але її цілком вистачить на те, щоб розрахуватися з нами,— продовжував Мідас.— Тут, з океану, просто на віллу веде підводний і підземний канал, ними проходять Мідаси-золотошукачі. Коли хоч одна з цих тупих худобин згадає про тунель, вони підуть на берег, і тоді нам буде скрутно. Я знаю їхню програму. Вас вони просто вб'ють і мені відімкнуть живлення. Побігли!

Так вони знову опинилися на березі океану...

— Підемо у воду! — гукнув Мідас, намагаючись перекричати ревіння океану.

На берег накочували тисячотонні громади води. Асигнаціями шелестів пісок, золотими дукатами дзвеніла галька. Було страшно навіть подумати, щоб наблизитись хоча б до місця прибою, а вони мушили йти в океан, бо це був єдиний порятунок. Мідас простяг Нуазе пістолет, і він мовчки заховав його до кишені.

— Тримайте міцніше портфель,— гукнув Мідас і підхопив Нуазе на руки, як малу дитину.— Не бійтеся, він зачиняється герметично.

Нуазе притиснув портфель до грудей і набрав повні легені повітря. Мідас ступнув уперед, і скляна густо-зелена гора накрила їх з головою.

Мечислав бачив усе й нічого не міг вдіяти. У вікно йому було видно, як Мідас і Нуазе бігають по подвір'ю вілли, бачив, як вони втекли на берег, бачив, як знижувався вертоліт, чув постріл Мідаса і бачив, що був цей постріл влучний. Він кусав у безсилий люті пальці, бігав з кімнати до кімнати, шпурляв важкі предмети у вікна, торсав

двері, але не такі були ці вікна, щоб їх можна було відчинити чи розбити, і не такі це були двері, щоб їх також можна було відчинити. Мечислав вибіг до коридора, де кілька Мідасів-охоронців навалилися на двері зсередини, намагаючись їх будь-що вивалити. Живокіст пробував було перевірити схему, але тут-таки переконався, що Нуазе з Мідасом попрацювали на славу. Тепер у Мечислава не було ніяких сумнівів, що Нуазе вивчив схему блокування досконало й зробив так, що двері підкорялися і його біострумам. Проклятий Нуазе не підслухав чарівне «Сім-сім, відчинись!», він розгадав його сам і примусив відчинитися. По всьому Мідас устиг блокувати систему так, що вона тепер взагалі нікому й нічому не підкорялася. Двері можна було б хіба що виварити за допомогою автогену.

Хвилинами Живокістові здавалося, що Мідаси-охоронці доможуться успіху. Як-не-як, а кожен з них був потужніший за будь-який трактор. Двері ніби прочинилися, але раптом сили врівноважились — це знадвору почали ломитися інші Мідаси, ті, від яких втекли Нуазе з Мідасом.

І тільки тут Живокіст спочатку страшенно здивувався, а потім зрозумів усе. Справді, чому Мідас-охоронець, замість того щоб знищити Нуазе, зламав палець хазяїнові, видираючи в нього пістолета? Чому Мідас-охоронець урятував життя Нуазе, заступаючи його своїм тілом, чому він почав битися з такими Мідасами, як сам. З такими, як сам? Ні-і, він був не такий, як усі! Це був не той Мідас! Не Мідас-охоронець. Це був той електронний геній, якого Нуазе посилав з борту «Менхасетти» на берег, це був той самісінький Мідас, який роздобув для свого хазяїна перші тонни золота, а потім громив біржу. Для свого хазяїна? Ні-і, хазяїном його завжди був і залишився тепер Нуазе.

В одну мить пригадалася розмова з Гартманом: «До речі, Мідас, той, найперший, згорів...» — «Як згорів? Хіба на віллі була пожежа?» — «Ні, ви мене не так зрозуміли. Ну... він просто зіпсувався. Нуазе пояснив, що там, у середині, в нього не спрацювали якісь запобіжники, щось перегоріло, він утратив інформацію, і...» — «Лізете з різними дурницями. Я думав — справді щось важливе. Один чи два Мідаси, яке це має значення?»

Виходить, мало значення. Мало! Вони підманули його тоді, вони підманули, а він учепився на їхню вудочку! Все мало значення, все, все... Й через те, що був такий по-дурному безпечний, він мусить зараз загинути... Найчесніший із них усіх виявився Ферч, він усе ж таки вислав

вертольота. Хоча... хто його знає, з якою метою прилітали ті, на вертольоті. Може, вони мали намір вбити його і набрати золота стільки, скільки зможе підняти вертоліт? Не можна нікому довіряти, нікому, нічому...

Мечислав метався по своїй віллі-фортеці, як лисиця в забитій норі. От-от мисливці вкинуть до норі запалений трут, потягне димом, і доведеться розплачуватися власною шкурою або задихатися в диму...

Мідаси по той бік дверей падали один за одним. Їм не було де увімкнутися до джерела живлення, знадвору віллі не проходила жодна зовнішня лінія. Всі кабелі було закопано глибоко в землю, і ні в кого з них уже не було сили добратися до джерела їхнього електронного життя. Вони грохали просто на сходах, як самовари, у яких підломилися ніжки. Це були тупі, примітивні роботи, спроможні виконувати важку фізичну роботу, роботи-чорнороби, роботи-вбивці, а психічна їхня діяльність була обмежена і примітивна. Їхні колеги по той бік дверей, зачинені всередині віллі, були в значно кращому становищі. Хоч за своїми розумовими здібностями вони теж бути тупі й примітивні, але джерела живлення в них були під боком, і вони мали змогу вчасно зарядитися.

Вони ще підкорялися Мечиславу, і, майже оглухнувши від грюкоту, він наказав їм відійти від дверей. Вони скорилися і розбрелися по всій віллі. Мечислав остаточно переконався в тому, що двері виламати не вдасться, вікна, напевне, теж. Вікна були розраховані на безпосереднє попадання бронебійного снаряда. Склоліт, змішаний з пластером, мусив витримати будь-який удар. Так, це була фортеця, і тут можна було витримати будь-яку облогу, але за умови, що хтось прийде на допомогу.

Жівокіст подумав про капітана «Ціцелії». Він міг би завести свій корабель до бухти й за гарні гроші потім висадити Мечислава, де б він побажав. Але як вийти з віллі? Й тут Мечислав згадав, що з підвалу, де лежав його золотий запас і де безпосередньо працюють автоматичні тиглі, є вихід — тунель просто до океану. Це було так просто, що Мечислав спершу навіть не хотів повірити в своє щастя. Боже, який він ідіот! Боже, як він міг забути про такий простий вихід! Це був вихід в простому і буквальному розумінні цього слова. Швидше, швидше, бо по дорозі до віллі вже, мабуть, мчать машини з національними гвардійцями або з солдатами федеральних військ. Швидше, швидше знайти акваланг, він десь тут, ще зов-

сім недавно він плавав з ним... Швидше, швидше, якомога швидше скласти програму для цих електронних кретинів, Нуазе колись учив його, як це робиться. Вони мусять не просто охороняти його в дорозі, вони мусять захопити з собою золота стільки, скільки зможуть донести, решту він затопить у підвалі, а потім Мідаси таємно повернуться по нього. Швидше, швидше, в двері вже грюкають...

— Містере Живокіст, ім'ям закону ви заарештовані! — чулося з-за дверей.

Здається, вони почали гамселити в двері прикладами автоматів і ногами. А дулю з маком! Ні-і, я вам так легко не дамся! «Містере Живокіст, ви заарештовані...» Ми ще побачимо, хто кого... Чи повні балони кисню? Чи сираний акваланг? Де пластролові мішки для золота? Але спершу програма... Спокійно, спокійно! Не треба так поспішати. Хай вони там собі гамселять у двері, хай сподіваються, що він їм відчинить. Не будуть же вони висаджувати двері вибухівкою... Та й навряд чи вона в них є.

— Містере Живокіст, ім'ям закону відчиніть!

Дурні, дурні, стукайте, поки не набридне, не бачити вам Мечислава Яковича Живокіста, як своїх вух. Він зараз упірне, а випірне десь далеко-далеко, й уже не Живокістом і не Джошуа Смітом, а кимось ще. Це вже буде видно.

...Він пірнув і легко поплив, бо умів добре плавати з аквалангом. Позаду за ним пливли в кільватерній колоні Мідаси. Пливли вони помалу, бо він їх таки перевантажив пластроловими мішками із золотом. На всякий випадок Мечислав повісив і собі на шию невеликий пластроловий мішечок, в який напакував десь так близько трьох кілограмів золотих монет найновішої чеканки. Понад балонами з киснем був припасований пластроловий мішок з одягом і всім необхідним. Мечислав розраховував відплисти з милою від берега, потім випірнути, зорівнтуватися і далі плисти якомога далі від вілли вздовж берега. Потім... Але для чого загадувати, що буде потім? Коли в останню хвилину він так чудово врятувався від арешту, можна розраховувати, що доля не відвернеться від нього й надалі.

Підводна флотилія не відпливла від берега й кількох кабельтових, як сталася непередбачена зустріч. Хтось плів назустріч Мечиславу майже паралельним курсом. Він так здивувався, що не встиг навіть злякатися. А власне, чому він мусять лякатися? Акула? Зараз Мідаси розкромсають її на шматки. Поліцай в акваланзі? Але чому поліцай

мусить плисти звідтіля, з океану, а не наздоганяти Мечислава з берега? Й раптом Мечислав зрозумів, хто то був. То плив один з Мідасів-золотошукачів. Він повертався на віллу, навантажений золотом, конфіскованим у океану. Це був один з Мідасів-роботяг, позбавлений навіть елементів евристики й мінімального електронного мислення. Навіть електронний «мозок» під пластроловою оболонкою був у нього розрахований на вузьку програму: будь-що знайти золото й відтранспортувати його на віллу. Він і знайшов золото...

Коли Мідас-золотошукач наблизився до Живокіста й простяг руку до його пластролової торбини, тому навіть смішно стало. Смішно й весело. Доля і тут не відверталася від нього, пославши ще одного Мідаса, навантаженого золотом. Але в наступну мить Мечиславові вже було не до сміху. Мідас з усієї сили потяг до себе торбину, і її лямки зашморгнулися у Мечислава на шиї так, що йому стало важко дихати.

Мідаси-охоронці трохи відстали. Зараз, зараз вони підпливуть ближче й звільнять його від цього причепи...

І тут сталося непоправне. Намагаючись будь-що видерти у Мечислава пластроловий мішечок з золотом, Мідас ударив його своєю залізною рукою по склу маски... Це таки справді було скло... Не склоліт з пластролом, а скло, звичайнісіньке скло. Океанська вода шалено вдерлася всередину маски, видерла із рота загубник... Мечислав зробив нелюдське зусилля, він хотів будь-що звільнитися від пластролової торбини й випливати на поверхню... Над ним були десятки метрів води, над ним були сотні тонн води. А пластролова торбина була прив'язана до шиї міцно, він боявся її загубити... Перед очима червоні кола закрутилися з зеленими, закрутилися, закрутилися, стали блискучо-жовтими, наче золото, а вода гарячково шукала дорогу в його легені і нарешті знайшла її...

Підпливли Мідаси-охоронці, вимкнули живлення Мідаса-золотошукача й потягли його і те, що зовсім недавно називалося Мечиславом Живокістом, далі в океан. Так вони були запрограмовані.

Скляна хвиля виявилася пружною, як гума. Вона ледве не розплющила Нуазе об Мідаса. Але Мідас знову був у своїй стихії. Як професійний плавець, він упірнув у глибину.

Скільки вони були під водою? Десять, двадцять, сорок

секунд? Хвилину, дві? Нуазе ладен був заприсягти, що вони пробули під водою десятки хвилин. Просто дивно, як витримали його легені й чому не зупинилося серце. Коли вони нарешті випливли, берег виявився напрочуд далеко. Пояснювалося це тим, що Мідас плив із швидкістю торпеди. Зараз він перевернувся спиною догори, й Нуазе на його спині сидів, як на плоту. Не можна було сказати, щоб сидіти було зручно, але вибирати не доводилося. Нуазе міцно затиснув у руках портфель з паперами Живокіста. Вони пливли все далі і далі в океан. Самотня вілла на березі тепер здавалася завбільшки з сірникову коробку. Лінія прибою залишилась далеко позаду, і в океані було напрочуд тихо. Тільки закипали баранці на хвилях, і кигикали чайки.

Навіть хвилі тут, далеко від берега, видавалися пологими й не такими високими. В усякому разі вони не заливали Нуазе з головою, і він мав змогу викашляти гірко-солону воду, ту, якої довелося наковтатися біля берега.

— Відійдемо трохи подалі, а потім підемо вздовж берега, — сказав Нуазе, — а там пошукаємо зручне місце для висадки.

Мідас заперечив. Він передбачив усе:

— По берегу можуть нікати Мідаси, а може, й ферчисти, це однаково ризиковано. Вийдемо на траверс грібтаунського маяка, там багато суден. Якесь підбере, до вечора ще маємо кілька годин.

— Як у тебе з енергією?

— Підзарядитись я не встиг, але... думаю, вистачить. Усю енергію я буду витрачати тільки на рух. Стану німим і глухим, стежте за суднами самі...

Далі вони пливли мовчки. Чайки вилися над ними й кигикали. Чайки живуть довго, і бачити на своєму віку їм доводиться чимало, але такого вони ще не бачили ніколи. Людина сидить на людині. Одна людина простяглася пластом, опустила у воду голову, шалено працює руками й ногами, білі буруни бушують позад неї. Пливе вона швидко, люди так не плавають ніколи... Інша ось-ось упаде у воду. Власне, вона й так майже по пояс у воді, а часом крутий баранець покриває її мало не з головою. Здається, ця друга людина, що сидить, уже не живе, вона непорушна, обличчя в неї бліде, аж синє. До грудей вона притискає продовгуватий предмет.

А довкола від берега до горизонту не було видно більше нічого. Дарма в морських лоціях пишуть, що місце, де

зараз пливе людина на людині, найпожвавленіший куточок Атлантики. Уява того, хто читав лоцію, сидючи десь у кабінеті міської квартири, мусила б малювати численні лайнери і сейнери, танкери і барки, які ніяк не можуть розминутися, дають тривожні гудки і маневрують. Насправді ж... Одного разу Нуазе здалось, що він бачить вітрило спортивної яхти — це просто чайка пікірувала на воду. Здається, за овидом зв'явився димок, але він так само раптово розтанув, як і з'явився. Нуазе з великими зусиллями поліз до кишені. Одяг обліг усе тіло, й полізти до кишені було не так уже й просто. Він хотів дістати пістолет і спробувати вистрілити. Для чого? Просто щоб переконатися, що кулі не відсиріли, що пістолетний постріл почують, коли вони побачать судно... Бо що таке людський голос в океані?

Пістолета в кишені не виявилось. Мабуть, випав саме в ту хвилину, коли Мідас підхопив Нуазе на руки...

І тут Франсуа побачив серед хвиль чорне вітрило. Ні, це не була галюцинація, і на крило чайки це трикутне гостре вітрило було зовсім не схоже. Тільки як важко орієнтуватися в морі, коли ти висиш над водою. То здається, що вітрило маячить на горизонті, то мариться, що воно перед самим носом, то затуляє півнеба, то виявляється, що воно не більше від долоні. Але яке щастя, що воно є!

Мідас пливе вже не так швидко, можна сказати, що він пливе з останніх сил, енергії залишається усе менше й менше. Вітрило наблизилось, але не стало більше. Якось навіть не розумом, а шкірою Нуазе нарешті відчув, що то було зовсім не вітрило...

Акула зробила крутий віраж і пішла в атаку. Небо над океаном уперше за весь день прочистилось, і проглянуло сонце...

І саме в цю мить Франсуа побачив судно. Воно плывло зустрічним курсом. Але сподіватися на допомогу було даремно — навряд чи їх помітять на такій відстані. Зібравши залишки енергії, Мідас атакував акулу перший...

Коли на місці короткого, але жорстокого бою розлилася кривава пляма, а океанські хвилі накрили біле черево акули, Нуазе сказав без усякого зв'язку з попередніми подіями:

— Мідасе, ти знаєш, де знаходиться місто Львів?

— Ні,— відповів Мідас, втрачаючи останні крихти і енергії, і залишки електронної свідомості.

— Це місто десь на Україні, в Радянському Союзі. Перед війною там працював молодий, надзвичайно обдарований хімік Базиль (по-їхньому, здається, вимовляється Василь) Артемчук. Так ось... У кінці червня сорок першого року, коли на околиці міста вже були німці, батько Живокіста Жак (по-їхньому, здається, вимовляється Яків) удерся до Артемчука, вбив його і вкрав усі папери. Пізніше Жак Живокіст спеціально послав Мечислава вчитися на хіміка, щоб той міг розібратися в паперах Артемчука й використати його винахід... Кілька днів тому Живокіст цинічно сам розповів мені про це... Так ось... Винахід Артемчука, здається, повернеться на батьківщину. Дивись, на щоглі судна чорвоний прапор...

Але Мідас уже не бачив нічого. Він проплив ще трохи по інерції і безпорадно загойдався на хвилях.

Енергія скінчилась... Нуазе кричав і махав руками. На судні їх помітили. Там стопорили машини, спускали на воду шлюпку...

1975 р.

Лімузин диктатора

ДЕНЬ ПЕРШИЙ

В одній тропічній країні ростуть банани. Але суто банановою республікою країну не назвеш. І не тому, що вона вже давно не республіка, а концтабір. Річ у тому, що країна, окрім бананів, ананасів, манго, кокосових горіхів, цукрової тростини, кавових дерев, тютюну, кукурудзи, оливи, пшениці, має у горах свинець і олово, мідь і срібло. А найголовніше — нафту. Ще є там жахлива бідність і один з найвищих у світі рівень дитячої смертності. І відповідно до цього найкоротша тривалість людського життя. Є там епідемічні хвороби, про які вже давно забули в інших країнах.

Багато чого там є. То чи не простіше було б згадати, чого там нема?

Проте і цей перелік зайняв би чимало часу, бо найголовніше, чого там немає, так це браку претендентів на президентське крісло. Звідси й інше: нема елементарної свободи і людських прав. У президентському палаці, точніше в трьох його кімнатах, розпочався день. Це, звичайно, не

означає, що в інших місцях на той час була ніч. Хоча... Ніч над країною була такою, що ніякого просвітку не було видно.

Отже, приймальня перед кабінетом президента-диктатора Лопеша. Про Лопеша ми знатимемо досить мало, бо він досиджує на своєму кріслі рівно стільки часу, скільки потрібно досвідченій друкарці, щоб передрукувати опис речей у його приймальні.

Чимось надто нестабільним тхне від умеблювання цієї кімнати. Може, весь секрет у тому, що кожен наступний президент-диктатор приділяв меблям значно менше уваги, ніж безпеці власної особи? А може, тому, що кожен із них відчував: «Я на цьому світі (у президентському кріслі) не вічний. То чого мене має непокоїти, в яких кріслах сидітимуть ті, що прийшли до мене на прийом?»

Отже, меблі різних стилів. Ліворуч, біля дверей у кабінет Лопеша,— столик секретаря. На ньому лампа під зеленим абажуром. Взагалі цей куточок найзатишніший. Господар його, сеньйор Себастьян, людина дуже цікава і заслуговує на те, щоб про нього розповісти детальніше, ніж про самого Лопеша, який уже приїхав з ярмарку, а сеньйорові Себастьянові ще жити й бути.

Біля головних дверей, що ведуть до приймальні, великий, на повний зріст, портрет президента. Можна було б неуважно ковзнути по ньому поглядом і піти собі далі, тим більше що Лопеш ніякого інтересу собою не являє, але він як дві краплі води схожий на начальника своєї особистої охорони Маноло Піранью.

І хоч зобразив його художник у розпитуму золотом мундирі з безліччю орденів і медалів і з блакитною стрічкою через плече, Лопеш мав зовнішність продавця з тютюнової крамнички. Нічого жорстокого не було в його обличчі, а очі він мав навіть лагідні. І не лише на картині. Не тому, що художник хотів зобразити Лопеша дуже привабливим. Навпаки! Перед художником було поставлено завдання зобразити президента-диктатора грізним, суворим, навіть, бажано, жорстоким. Але настільки ординарним було обличчя у Лопеша, що художник, скажемо прямо, із своїм завданням не впорався.

Спершу Лопеш навіть мав намір забракувати портрет, не заплативши художникові, але Аугусто Лизалес умовив диктатора почепити портрет.

Двері праворуч ведуть у кабінет начальника особистої охорони президента. Лопеш завжди робив все з гарантією

(принаймні йому так здавалося) і хотів, щоб начальник його особистої охорони Маноло Піранья був, як мовлять, під рукою.

У кабінеті Лопеша лягнув пістолетний постріл. Його ніhto не почув, бо в приймальні нікого не було. Сталось так, що сеньйор Себастьян кудись на хвилинку відлучився, а коли увійшов, то здивовано знизав плечима, потім глянув на годинник, ще раз знизав плечима і пройшов у кабінет Маноло Піраньї, озираючись, однак, на двері свого патрона. З них ніhto не виходив. Сеньйор Себастьян зник за дверима кабінету Маноло Піраньї. У цей час із кабінету Лопеша вийшов Піранья. В руці він тримав пістолет, з дула його тоненькою цівкою струмував прозорий димок. Піранья зупинився посеред приймальні і мрійливо подивився на цей струмок.

Намилувавшись цівкою димку, Піранья дмухнув на неї і заховав пістолет у кобуру. Побожно, як і годиться ревному католику, осінив себе хрестом, поцілував свій ніготь на великому пальці правої руки (у багатьох країнах по той і по цей бік Панамського каналу так роблять по завершенні боговгодної справи) і рушив до телефонного столика сеньйора Себастьяна. Але він так і не встиг подзвонити, бо з його (тепер уже сміливо можна сказати «колишнього») кабінету вийшли сеньйор Себастьян і його власний, Піраньїв, син Франческо. Син підбіг до батька і з юнацькою безпосередністю спитав:

— З чим тебе привітати, таточку?

Сеньйор з огляду на роки був значно стриманіший. Він діловито подікавився:

— Інсульт?

— Ні,— відповів Піранья.

— Інфаркт?

— Ні.

Наївний Франческо з тривогою запитав:

— Але я сподіваюсь, їх ексцеленція сеньйор Лопеш встиг зробити відповідний заповіт?

Себастьян, ледве приховуючи зневагу, зиркнув на молодика: і як у сім'ї наступного диктатора може виходитися подібна цнота!

Батько продовжив гру:

— Встиг.

Не дуже поштиво сеньйор подивився на Піранью-старшого — для чого клеїти дурня? Його цікавило інше:

— Ви б у кількох словах продиктували мені висновок про причину смерті його ексцеленції, щоб я в свою чергу продиктував його медичній комісії. Ще ж треба передати по радіо і вмістити в газетах...

Очі в Піраньї забігали:

— Нещасний випадок. Розумієте, їх ексцеленція чистив заряджений пістолет і був настільки необережним, що...

— Буває, буває,— не дуже поштиво перебив Себастьян.

Незрозуміло чому, але Піранья почував себе поряд із Себастьяном, як школяр, що розбив скло і тепер чекає кари:

— Буває, буває,— ще раз повторився Себастьян. Його почав дратувати цей жандармисько, що з ногами вилазив на президентське крісло.

А Піранья оповідав подробиці:

— Куля увійшла в ліву скроню...

Тут скрикнув недосвідчений Франческо:

— А це даремно! Вся країна знає, що їх ексцеленція не був лівшею.

На що Себастьян філософськи зауважив:

— Буває, що праве вухо зручніше чухати лівою рукою.— Потім, помовчавши, додав:— Але краще, якби інфаркт.

Аж тепер Піранья-старший розсердився:

— Вам щось не подобається?

— Чому ж? Все як слід. Чистила людина пістолет, загнула знічев'я кулю в скроню. Але не знаю, як це сподобається...

— Ви, сеньйор Себастьян, маєте на увазі так звану громадську думку? То начхати мені на неї!

— Господь з вами! До чого тут громадська думка? Та чи є вона взагалі? Їх ексцеленція доклав чимало зусиль, щоб громадська думка народжувалася тільки в цих стінах і ні в яких інших, виходила тільки з цих стін і ні з яких інших. Пам'ятаю, ще за часів президента Солохаса...

— Мемуарами займетеся іншим разом!

— Слухаю,— покірно підібгав губи Себастьян.

— Я вас не увільнив від ваших обов'язків.

— Спасибі,— смиренно сказав Себастьян, але на якусь частку секунди іронічна посмішка дозволила собі затриматися на його губах.

— Ви хотіли щось сказати?

Себастьян кивнув головою:

— Я в плані нашого північного сусіда. Розумієте, як вовка не годуй, які концесії не пропонуй, а завжди знайдуться балакуни в конгресі.— Подумав і додав: — Може, все-таки інфаркт?

— Або інсульт? — подав і свій голос Франческо.

Піранья-старший замислився і широкими кроками почав міряти приймальню по діагоналі, чіпляючись за стільці. Від напруженої роботи мозку його обличчя почервоніло, і він тепер ще більше нагадував власника тютюнової крамнички, який підраховував денну виручку. Нарешті в його голові замножилася якась слухна думка, він зупинився:

— А ось я зараз зателефоную містеру Снейку. Як він скаже, так і буде.

Це рішення було геніальним, і Себастьян не міг цього не відзначити:

— Оце найкраще!

Піранья почав набирати номер телефона, але у коридорі пролунало таке гупання чобіт, ніби прийшла рота карабінерів. Всі присутні в приймальні, а найбільше Піранья-старший, увібрали голови в плечі.

Двері рвучко відчинилися, і в приймальню зайшов бравий начальник поліції сеньйор В'язальйо. Він, карбуючи крок, наближався до Піраньї так рішуче, що той обережно пересунув кобуру трохи ближче до пупа. Але В'язальйо взяв під козирок, і кобура, ніби сама по собі, поїхала подалі від пупа.

Випромінюючи щастя і радість з банькатих очей, В'язальйо гарикнув так, що задзвеніли кришталеві підвіски на люстрі:

— Ваша ексцеленція, маю честь доповісти, що в столиці порядок!

Аж тепер Маноло Піранья зітхнув з полегшенням:

— Ти вже все знаєш?

В'язальйо наче аж образився:

— Поліція завжди все знає. Я навіть знаю, що в останні хвилини свого життя їх ексцеленція сеньйор Лопеш перекинув увесь тягар влади на ваші плечі. Від себе додам: на гідні плечі! Я прибув засвідчити свою глибоку повагу вашій ексцеленції і доповісти, що поліція готова в будь-яку хвилину виконати будь-який ваш наказ! — Він побігав по приймальні поглядом і вдавано скрушно розвів руками.— Але я не бачу тут командуючого карабінерами сеньйора Горільйо.

І хоча Піранья сказав, що всякому овочу свій час, В'язальйо не мав жодного сумніву щодо подальшої долі начальника карабінерів.

— Щодо лояльності сеньйора Горільйо в мене є свої міркування... — сказав він, сподіваючись, що Піранья, чий плечі ще не встиг намуляти тягар влади, тут-таки накаже вкинути Горільйо до каземату.

Але Піранья обмежився тим, що просто наказав:

— Йди, забезпечуй порядок!

— Які будуть вказівки на предмет похорон їх ексцеленції з боку вашої ексцеленції?

Тут свіжоспечений ексцеленція трохи розгубився, але на поміч прийшов Себастьян:

— Їх ексцеленція зараз зателефонує містеру Снейку, а тоді... Словом, будьте в себе, я вам зателефоную, від чого помер сеньйор Лопеш і як ми будемо його ховати.

Переконавшись, що на даному етапі йому поки що не перепаде нічого, В'язальйо гарикнув: «Слухаю», взяв під козирок і вийшов з приймальні. Гупання його чобіт ще довго чулося тим, хто залишився в приймальні, а на Піранью-старшого воно навівало якусь тривогу чи підозру.

— А справді, чому немає Горільйо? Хоч би зателефонував, як там карабінери? — стурбовано запитав Піранья.

— Не турбуйтеся, ваша ексцеленція, проспиться — прийде.

— Він завжди п'яний як чіп, таточку.

Маноло Піранья наче трохи заспокоївся:

— Ну добре, я телефоную містеру Снейку. Час летить, уже п'ятнадцять хвилин, як я керую країною, а ще нічого не зроблено.— Набрал номер телефона.— Алло! Містере Снейк? Уже знаєте? Так, так. Осиротіли ми. Питаєте, від чого помер? Ах, не питаєте?

Піранья хапав повітря, як викинута на берег риба, і мовчав, поки на тому кінці дроту говорили. Нарешті Піранья випала можливість вставити слово:

— Помер, можете, від серцевого приступу? Але я схильний думати, що тут крововилив у голову... Що-що, я не медик? Так точно, містере Снейк, але ліва скроня... Зараз приїдете самі? Чекаю, чекаю. Нічого без вас не робити? Але в генеральний штаб, з вашого дозволу, я все ж таки зателефоную. Так, містере Снейк!

Маноло Піранья аж закаблуками клацнув і, поклавши трубку, змовницьки підморгнув Себастьяну і Франческо:

— Він усе знає!

— ЦРУ в ЦРУ. Кому ж і знати, як не йому?

І Франческо, як мудрий муж, додав:

— Коли цей бовдур В'язальйо дізнався і примчав, то містерові Снейку сам бог велів, таточку.

Не зустрічаючись із Себастьяном очима, Піранья вивувано промимрив:

— Містер Снейк каже, що їх ексцеленція сеньор Лопеш помер від серцевого приступу...

— А я що казав?! А то — нещасний випадок. Пістолет чистив... Що, йому пістолет нікому почистити? Та він, коли хочете знати, пістолета ніколи в руки не брав. Певен, що й ви забудете, який той пістолет з вигляду, коли займетесь державними справами. Призначимо сеньйора Франческо начальником вашої особистої охорони, і все буде гаразд! Коли вже син рідного батька не встереже, то хто ж тоді встереже?!

— Я тебе так стерегтиму, таточку, так стерегтиму, що волосина не впаде з твоєї голови! — клацнув підборами Франческо.

Як і всі вбивці, Маноло Піранья був страшенно сентиментальним, він обняв Франческо, просльозився, зворушено подякував.

Задзеленчав телефон.

— Алло! Генерал Продавес? Так, це я. Вже знаєте? Спасибі за вітання. Так, так, важкий тягар влади ліг мені на плечі. Що ви наказали? Танки на вулиці? Правильно, звичайно. Коли танки на вулицях, демократія і законність почувають себе в безпеці. Алло, генерал! А чи можна було б якось радіофікувати танки? Щоб вони не просто гриміли по вулицях, а ще й виконували якісь патріотичні мелодії. Не пристосовані? Шкода. Будемо закупляти нову партію танків, треба буде в контракт внести новий пункт... Нагадаєте мені. Хай радіофікують танки, щоб з музикою, щоб весело. У мене все. — Піранья поклав трубку. — Ну, а що належить робити далі?

Сеньйор Себастьян знову спробував пірнути у спогади:

— За часів президента Солохаса... А я мав честь служити і при ньому...

Піранья перебив його:

— Зараз ви маєте честь служити при мені. Отже, вигадайте щось свіжіше.

— Взагалі-то і Лопеш присягав на вірність конституції...

— А що, хіба у нас є конституція?— здивовано запитав Франческо.

— Як вам сказати? Де-юре конституцію часів президента Солохаса ніхто не скасовував, але де-факто у ній просто відпала потреба. Правда, покійний сеньйор Лопеш встиг зробити кілька поправок у конституції...

— І найголовніша поправка передбачала, що Лопеша буде переобрано на необмежений строк...— додав Піранья-старший.

— А що, у нас бували вибори? — здивувався Франческо. Батько ніжно погладив дитятко по голівці:

— Давно, синку. Ти тоді був іще геть малим.

— Як цікаво! То що ж, сеньйор Лопеш значився у нас президентом?

Нижний таточко, який нічого до пуття пояснити не міг, закликав на допомогу Себастьяна:

— Чорт його знає! Стільки років охороняв цю особу, а кого охороняв, не мав жодної уяви. Сеньйоре Себастьян, ким офіційно у нас значився Лопеш?

— Де-юре — президентом, а де-факто, самі знаєте, — диктатором.

Новий диктатор поспішив додати:

— Диктаторствував він останнім часом не найкраще. Отже, оскільки всевишній поклав на мене обов'язки керувати цією країною й оскільки всі тут звикли будь-що робити під диктовку, значить...

Себастьян досить безцеремонно охолодив його:

— Чекайте! Ще надиктується. Хай спершу приїде містер Снейк.

Задзвонив телефон, і Піранья, якому так не терпілося диктувати, похапцем узяв трубку:

— Так, це я! Спасибі. Прес-конференція?— Піранья не знав, що сказати, і змушений був поглядом покликати на допомогу сеньйора Себастьяна.

Той пошепки сказав:

— От приїде містер Снейк.

На тому кінці дроту Піранью, очевидно, ще про щось питали, але він не хотів показувати, що не може обійтися без Себастьяна, як мале дитя без няньки, тому категорично гарикнув:

— Я сам зателефоную.— Поклавши трубку, пояснив:— Дзвонив міністр інформації. А звідки цей міг дізнатися, що у Лопеша останнім часом поболовало серце?

Франческо улесливо провуркотів:

— Як тебе всі люблять, таточку! Усі вітають, усі раді, що тягар влади впав саме на твої плечі.

Зате слова сеньйора Себастьяна були сповнені сірою, буденною прозою:

— Вас дивує, звідки міністри інформації відомо, що їх ексцеленцію струсонув серцевий приступ? Та це ж ні для кого не було несподіванкою! Усі чекали перемін. Економіка країни загрузла в такій багнюці... Виходу не було. Всі чекали, що одного чудового дня хтось увійде до їх ексцеленції і, вийшовши звідти, повідомить, що країна вступила в нову фазу. Цим обранцем долі виявились ви.

— А що, це міг бути і не я? — щиро здивувався Піранья.

— Все буває.

Піранья чомусь подумав про те, що начальник карабінерів Горільйо так досі й не прийшов, і не зателефонував. Початкуючому диктаторові стало кепсько на душі, і він, аби зняти напругу, вигукнув:

— Тільки через мій труп!

«Голубчику, — подумав сеньйор Себастьян, — невже ти думаєш, що з тебе зробити труп важче, ніж з Лопеша? Невже ти не переконався півгодини тому, як легко зробити труп навіть із диктатора з не обмеженою владою?»

— До речі, міністр інформації запитує, чи даватиму я прес-конференцію.

Себастьян тоном людини, якій набридло розмовляти з глухонімим, пояснив:

— Це як скаже містер Снейк. А взагалі б я не радив. Своїм писакам рота заткнути не важко, а як іноземні почнуть запитувати про різне? Можна мати неприємності.

Передчуваючи всю грандіозність свого майбуття, Піранья проголосив:

— Я нікого і нічого не боюся! Перед богом совість моя чиста.

— Буває, буває, — не міг не погодитись із ним сеньйор Себастьян, який прожив довго, бачив багато і добре засвоїв, що коли хочеш жити ще довше і бачити ще більше, ніколи нікому ні в чому не заперечуй.

В цю хвилину двері розчинилися ніби від поштовху ноги. А може, їх і справді штовхнули ногою? В приймальню увійшов містер Снейк з чорним портфелем-аташе в руках. Як і належить суперменові, він сліпуче посміхнувся і сказав:

— Хелоу, сеньйори! Як тут у вас? Я хотів було вже зв'язатися із своїм урядом і вжити певних заходів для безпеки своїх компатріотів, але, зустрівши на вулицях танки, дещо заспокоївся. Щоправда, в разі чого у ваші порти прийшли б наші крейсери, при потребі можна було б висадити дивізію-дві морської піхоти...

Дякуючи і запевняючи Снейка, що ні в крейсерах, ні в морських піхотинцях великого північного сусіда потреби нема, Піранья висловив таке побажання:

— От танки... Якби вони були радіофіковані, щоб можна було транслявати патріотичну музику...

Снейк підхопив його ідею на льоту:

— І щоб не так чути було кулеметну стрілянину.

Себастьян дістав із шухляди свого стола чорну крепову стрічку і перетягнув нею нижній край портрета Лопеша. Снейк з повагою подивився на нього:

— А ви завбачливі.

— Маю досвід.

— Це йому більше до лиця! — категорично ствердив Снейк, побачивши портрет Лопеша у траурі.

— Не хочу сказати про покійника нічого поганого, — сказав Піранья, — але він... як би це висловитися... Одне слово, його неприпустимий лібералізм...

— Це Лопеш був ліберальним? Ха-ха-ха! Чверть населення емігрувала з країни, чверть населення розстріляна, військово-польові суди не встигали виносити вироків...

І тут новий диктатор впіймав його на слові:

— От, от... Суди, тяганина. Він усе занадто ускладнив. А наслідки...

— Ну, про наслідки ми ще з вами поговоримо. Я ознайомлюсь із вашою програмою...

Піранья ошелешив Снейка:

— В тім то й суть, що у мене немає ніякої програми.

— Як?

— І не буде! — добив його диктатор. — Не буде програми, судів не буде, різної бюрократичної тяганини не буде і, як наслідок, не буде ніяких розмов. Не буде про що розмовляти.

— Це цікаво, — замислився Снейк, — взагалі режим нині покійного Лопеша з дня на день втрачав популярність і підтримку не лише у вашій країні, але й далеко за її межами.

— І я поклав цьому край! — гордо сказав Піранья, потім схопився: — Тобто провидіння... Цей серцевий приступ

міг статися і рік тому. Від рук лівих терористів. І що було б тоді?! Вони могли й запізнитися. А, крім того, для чого зайва морока?

— Правда ваша, — погодився Снейк. — Але... не забувайте, що на світі ще не перевелися балакуни, які почнуть скиглити, що у вашій країні порушуються права людини. Ви мене розумієте? Може дійти до того, що такі балачки торпедують деякі рішення про допомогу вашому режимі.

— Ай, яке негарне слово — режим! — скривився Піранья.

— А «порушення прав людини» — чим кращі слова?

— Містере Снейк, моя програма, точніше відсутність будь-якої програми, приведе до того, що невдовзі в нашій країні нічого буде порушувати.

— А тут щось є. Ходімо до вас, обговоримо. Я вам допоможу накидати чернетку програмного звернення до народу.

Новий диктатор знизав плечима. Очевидно, він дещо інакше уявляв собі свою нову роль. Для нього все було ясно і зрозуміло, а тут: програмне звернення до народу! Чи не досить з народу того, що по вулиці вже гуркочуть танки? Правда, вони поки що просто гуркочуть, але прийде час — і у Маноло Піранья будуть такі танки, що виконуватимуть патріотичні мелодії. А то — програмне звернення до народу! Ох, ці північні сусіди, як вони люблять гратися в свободу і демократію! Але з містером Снейком не посперечався.

Проте Піранья здавалося, що останнє слово він залишає за собою:

— Програми не буде, а звернення — чому ж? Треба звернутися, то звернуся. Ходімо в мій колишній кабінет. Віднині це кабінет мого сина Франческо, я призначаю його начальником своєї особистої охорони.

Маноло Піранья не терпілося, він квапив містера Снейка, забувши, що таких людей не слід квапити:

— Ходімо, ходімо сюди, поки цей, — він кивнув на портрет Лопеша, — ще лежить у моєму теперішньому кабінеті.

Снейк був настроєний напрочуд доброзичливо:

— Від вас я зателефоную і викличу спеціалістів. Хлопці вміють з будь-якого трупа зробити нареченого.

Коли Піранья-старший і містер Снейк пройшли в теперішній кабінет Франческо, сеньйор Себастьян побожно склав руки й іронічно, як здалося Франческо, проголосив:

— Диктатор помер, хай живе диктатор!

Франческо розпирала цікавість. І найбільше його цікавив сам загадковий сеньйор Себастьян. Чому батько не прогнав цього вірного слугу Лопеша, а навпаки, мало не залобігав перед ним? І Франческо почав здалеку:

— Скажіть, тато — третій, у кого вам доведеться служити?

Лисяча усмішка скривила на мить губи Себастьяна. Йому дуже хотілося відповісти: «Вилупку, твій тато — третій, хто буде служити в мене і в містера Снейка». Але Себастьян не сказав цього. Для чого гороїжитися перед шмаркатим хлопчиськом, який тебе однаково не зрозуміє? Тому він просто відповів:

— Ні, четвертий. Перед президентом Солохасом був ще такий собі президентик... Флореш. Зараз його мало хто пам'ятає.

— І де ж він подівся? — запитав Франческо.

— Хто?

— Ну цей, як ви сказали... президентик?

— А-а! Помер.

— Теж серцевий приступ?

— Ні, банальна автомобільна катастрофа.

— От ніколи б не подумав, що президент може вмерти так по-дурному.

Сеньйор Себастьян подивився на нього, як на маленьку дитину:

— Ви ще не знаєте багато чого, сеньйоре Франческо.

— Тому я так надокучливо й розпитую у вас. Але як же так? А де була служба безпеки, мотоцикли супроводу й інші перестороги?

— Бачите, попередник містера Снейка подарував Флорешеві чудовий лімузин. Не особисто, звичайно, а від імені уряду нашого північного сусіда. Що то була за машина!..

І знову сеньйор Себастьян наче заснув, і Франческо довелося тягти з нього кожне слово наче обцецьками:

— Чому ж розбився чудовий лімузин? Адже, сподіваюсь, це була спецмашина?

— О-о, це була спецмашина! Що спец то спец.

— Тоді чому ж...

— А-а-а, про що тут говорити! Флореш був нікчемним президентиком. Він шукав популярності дома... Бачте, коли у людини є все, їй завжди не вистачає якоїсь кольки. Але гірше те, що Флореш почав шукати популярність не там, де треба... Збирався націоналізувати нафтову промисловість і копалини мідної руди.

У Франческо аж подих перехопило в грудях від здивування. Він одразу відчув, що невдаха президент загнув кудись трохи не туди.

Сеньйор Себастьян охоче пояснив:

— Мабуть, так-таки не туди. От від нашого північного сусіда й надійшов королівський подарунок — лімузин. Це була чудова машина! Вона перекинулася так вдало, що коли з-під її уламків добули труп Флореша, то в нього не виявилося жодної цілої кістки.

— Але лімузин міг і не перекинутися?

— Звичайно! Ось вам інший приклад. Президенту Солохасу теж було подаровано нашим північним сусідом спеціалімузин, і він їздив в ньому до самої смерті, і нічого з ним не сталося. Отож річ тут не в лімузині.

— Але від серцевого приступу ніхто не застрахований?

— Звичайно,— ще охочіше погодився Себастьян.— Але лімузин тут ні при чому.

Введення у велику політику подобалося Франческо все більше і більше, отож коли сеньйор Себастьян сказав, що «нашому північному сусідові Солохас практично не заважав», молодий Піранья аж скинувся:

— Що ви маєте на увазі?

— Га? — Себастьян наче прокинувся зо сну.— Ах, це... Солохас... Бачите, він забув святу заповідь: живи і дай жити іншим. Він-то жив, а от інші достойні сеньйори довкола нього мусили заглядати йому в руки, поки він там щось їм вділить від щедрот своїх. Ну от. Рано чи пізно це мало набриднути і таки набридло. У першу чергу нині покійному Лопешу. Тим пак що він особисто допомагав Солохасу прийти до влади...

Франческо дорослішав на очах:

— Так, як мій батько допомагав прийти до влади Лопешу?

— Точнісінько так! Лопеш вчинив щодо вашого батька ту ж самісіньку несправедливість, яку свого часу Солохас вчинив щодо нього. Вчинив, не роблячи ніяких висновків. А висновки самі напрашувалися: про кого ж іще дбати, як не про начальника особистої охорони? Справа там була копійчана. Пам'ятаєте, у нас позаминулого року був жахливий землетрус і Міжнародний Червоний Хрест надіслав чималеньку суму?

— Землетрус пам'ятаю,— зморщив чоло Франческо.

— А більше ви й не можете нічого пам'ятати. Бо про ту допомогу Міжнародного Червоного Хреста жодна газе-

та і словом не промовилась. Лопеш заборонив про неї писати, а всі гроші поклав у швейцарський банк на власне ім'я. Ваш батько претендував тоді лише на якихось десять злиденних відсотків. Лопеш не дав йому жодного сентаво. Ще й нагримав на нього. Така жорстока несправедливість глибоко вразила вашого батька. Були тут й інші причини. Лопеш запровадив податок на домовини і різне поховальне причандалля. Оскільки в нашій країні смертність найвища у світі, це був дуже перспективний податок. Ваш батько просив у сеньйора Лопеша дати йому цей податок на відкуп, не весь, відсотків сорок. Лопеш і тут йому відмовив. Це вже було справжнє свинство. Йшлося до того, що незабаром Лопеш захворів і довго не протягне. Так воно й сталося.

— І ви не попереджали його?

— Для чого? — щиро здивувався Себастьян.

— Ну-у... А раптом він, зворушений вашою послугою, віддав би вам той податок на домовини?

— О сеньйоре Франческо, які ви ще молоді!

— Але ж чому?

— Бачите, як каже наш північний сусід, у кожного свій бізнес. Одні здобувають посади, бо допомагають комусь прийти до влади, а я весь час на своїй, бо нікому не вважаю прийти до влади. А це часто цінується чи не більше, ніж сама допомога. Я потрібний усім, хто проходить у той кабінет. Я потрібний, як меблі. Хоч би хто прийшов, сидіти на підлозі він не захоче.

— Але ж меблі можна замінити?

Сеньйор Себастьян зміряв його поглядом, в якому було невідомо чого більше — жалю чи зневаги:

— Що ж, може, я трохи не так висловився. Не меблі, а... Скажімо, підмурок. Хто захоче міняти підмурок цього палацу?

— Це ви підмурок? — засміявся Франческо.

Але сеньйора Себастьяна вже не ображав сміх.

— Більше! Все, що я знаю і вмію, переходить у спадщину до нового господаря цілим і неушкодженим. Я знав усі непевні кроки і помилки Флореша, і Солохас використовував мене як довідника. Згодом я став довідником Лопеша. Від сьогодні люб'язно гортати сторінки цього довідника може ваш батько.— Себастьян багатозначно торкнувся кістлявим пальцем свого лисого тімені. Щось було в цьому сеньйорові таке, що примушувало поважати

його. Франческо дивився на нього як зачарований. Нарешті обережно спитав:

— Скажіть... важко стати диктатором?

— У нашій країні стати диктатором значно легше, ніж сміттярем.

Така відповідь не могла не обурити диктаторенка.

— Добирайте слова!

Сеньйор Себастьян розсміявся:

— Для цього я вже занадто старий, багато бачив і багато знаю. І коли б ваш батько почув ці слова, повірте, він би не образився.

— Не думаю!

— Е-е, що там! Розсудіть самі, щоб стати сміттярем при нашому тотальному безробітті, треба не день і не два попоштовхатися на біржі праці. А диктатором... Ви бачили як ваш батько легко став диктатором?

Франческо все ще сердився на сеньйора Себастьяна за таку слизьку аналогію: диктатор — сміттяр.

— А може, він ще захоче стати президентом?

— Буває. Але навряд. Тут, бачите, виходить зачароване коло. Офіційно ніхто не називає себе диктатором, всі президенти. Але президенти обираються, а диктатори самі себе створюють. Ви цікавились, чи важко стати диктатором, образились, коли я згадав про сміттяра, а, між іншим, ви самі переконалися, що стати диктатором зовсім не важко. Досить лиш вчасно всім усього наобіцяти. Начальнику поліції, генеральному штабові, міністрам. І всі сидітимуть тихо, не заважатимуть, чекатимуть, коли твого попередника струсоне серцевий приступ...

Тільки тепер Франческові дещо розвиднілося.

— Стривайте, але ж і тато...

— Що?

— Але ж і тато мусить бути чийось попередником?

— Звичайно.

У цю мить до приймальні просковзнув якийсь сеньйор у синьому, зім'ятому, схожому на робітничу спецівку костюмі. Саме не увійшов, не прошмигнув, а просковзнув, бо він весь був наче маслом облитий. Маслом сяяло його пласке, як маїсовий корж, обличчя, здавалося, масло збігало донизу по його чорних, прямих, рідесеньких волосинах на голові. Але найбільше лискучості було в посмішці цього сеньйора. Він по-простому потис руку Себастьяну, дружньо усміхнувся до Франческо і сказав:

— Сподіваюсь, я перший з іноземних послів, які прибули привітати сеньйора Маноло Піранью?

— Так, сеньйор Пах-Бух-Той, ви перший.

— Дуже радий. Дозвольте мені пройти до нього.

— Але там містер Снейк...

— О, то це чудово! У нас знайдуться спільні теми для розмови. Куди накажете пройти?

Себастьян вказав на двері теперішнього кабінету Франческо, і Пах-Бух-Той, наспівуючи «В морі не можна без стернового...», зник за ними.

Перед його приходом Маноло Піранья дуже стисло і дуже дохідливо виклав містерові Снейку свою програму, яка, по суті, виключала будь-яку програму.

Президент (будемо називати його офіційніше) Лопеш залишив після себе дуже важку спадщину. Вона полягала в абсолютно розхитаному народному господарстві, інфляції, девальвації, корупції, безробітті, національному боргу, у переповнених в'язницях.

І Маноло Піранья розповів містерові Снейку про свій намір ще сьогодні до вечора скасувати конституцію президента (будемо його називати так) Лопеша. А з завтрашнього дня в країні практично не діятимуть закони. Ніхто нікого не зможе ув'язнити за порушення закону. Того, хто з якихось причин не подобається поліції, карабінерам, національним гвардійцям, можна просто без будь-якої тяганини вбивати на місці.

А зовні, офіційно, все це матиме вигляд процесу демократизації. Справді, ні судді, ні прокурори, ні тим більше адвокати не зможуть тепер пожитися на жодному процесі, бо їх просто не буде. З усіх процесів залишиться лише процес демократизації, який передбачає повне скасування місць ув'язнення.

Нехай телевізійні тішаються «відродженням демократичних свобод», нехай радіють, що в особі Маноло Піраньї державу очолив справжній син народу. Президент не збирається їх розчаровувати, бо йому ніколи не доведеться з ними полемізувати, щось їм доводити, вказувати на законність своїх дій.

Опозиції не передбачається. Будь-який потенційний опозиціонер буде негайно ліквідований першим-ліпшим поліцейським, карабінером, національним гвардійцем, який виявиться на той час найближче. Маноло Піранья навіть не здогадається про існування бодай хоч якоїсь опозиції, бо вона буде ліквідована уже в першій інстанції.

Поки Маноло збуджено ходив кабінетом з кутка в куток і викладав Снейку схему своєї внутрішньої політики, в приймальні вже сидів лідер опозиції і рвався на прийом до Маноло Піраньї. Це був Аугусто Лизалес, лідер соціал-ліберальної партії, яка існувала, мабуть, років зі сто і завжди щодо всіх урядів перебувала в опозиції.

Мудрість програми цієї партії полягала в тому, що коли лівішав уряд, правішала соціал-ліберальна партія, а коли уряд правішає, соціал-ліберали гучно заявляли про те, що вони лівішають.

У молоді роки сеньйор Себастьян сам належав до цієї партії і, напевне, з її програми виніс своє житейське кредо: не рватися до влади самому, але не заважати це робити іншому, і тоді тобі за це воздасться.

Соціал-ліберальна партія цим і жила. Вона не заважала можновладцям чинити все, що їм заманеться, і фактом свого існування створювала демократичний фасад про людське око.

От яку партію очолював Аугусто Лизалес, довгий, наче жердина, з адвокатською борідкою і вусиками. Юрист за фахом, Аугусто Лизалес був вірним адвокатом будь-якого найреакційнішого режиму, хоч жодного дня в своєму житті не займався юридичною практикою.

Якось на одному банкеті Аугусто Лизалес трохи перебрав і, виступаючи з тостом, став надзвичайно відвертим. Він сказав буквально таке:

— Моє кредо — соціальна гармонія! Я глибоко переконаний, що народ у нашій країні ще не дозрів, щоб керувати державою без участі буржуазії. І не це головне. Буржуазія в нашій країні ще не дозріла, щоб керувати державою без участі монополій нашого могутнього північного сусіда. Звичайно, в рамках конституції законність має бути збережена, але коли де-факто законності тісно в рамках тієї чи іншої конституції, то де-юре — геть таку конституцію!

Йому гучно заплодували, але він, хоч і був п'яненкою, усе ж відчув, що заліз трохи далі праворуч, ніж належить соціал-лібералові, і зробив вишуканий пірует:

— Єдина форма боротьби за покращення долі широких мас полягає в парламентській боротьбі за поступове впровадження все демократичніших законів...

Лизалес зробив паузу, але аплодисментів не було. Та звідки вони б могли взятися, коли в промові чулися слова: «народ», «боротьба», «демократія». А найголовніше —

«парламентська боротьба»! Яка там парламентська боротьба, коли сам парламент дише на ладан і його не сьогодні-завтра розпустять.

Продовження тосту прозвучало так:

— Насильство породжує насильство. В результаті кровопролиття життя і становище народних мас не стає кращим...

Ех, дались йому ті народні маси! Знову щось не так, треба веслувати правіше, ще правіше, бо можна добалатись чортзна до чого.

— Я не поділяю людей на класи. Люди, незалежно від того, багаті вони чи бідні, поділяються на добрих і злих!

О, це вже було щось, і слова Лизалеса знову покрили гучні оплески.

А його вже несло, як з гори:

— Наше завдання робити із злих добрих, не порушуючи при тому загальну економічну політику і не вдаючись до радикальних змін! — Перечекавши оплески, Лизалес вирішив зробити екскурс в історію: — Якимось мені довелося виступати від імені і за дорученням нашої партії на мітингу робітників автомобільного заводу, що страйкували. Я був здивований. І це революція? І це боротьба, до якої закликають комуністи? Адже йдеться про надбавку кількох песет кожному до їхнього тижневого заробітку. Я намагався розтлумачити робітникам, що їхні вимоги — фактично антидержавна економічна диверсія, бо коли власник заводу дасть їм по кілька песет до тижневого заробітку, за рік це складе мільйони і призведе до збитків, завод доведеться закрити як такий, що не витримає конкуренції, а в підсумку постраждає економіка всієї країни. Ці короткозорі, затуркані, підбурювані червоною пропагандою люди освітали мене. Вони ладні були ризикувати великим — закриттям заводу і порушенням балансу національної економіки заради кількох песет, які все одно осядуть у найближчих від заводу пивничках...

Товариство втратило інтерес до дуже довгого тосту, і Лизалесу більше не аплодували. А даремно! Людина в застільному тості так чітко сформулювала програму цілої політичної партії. Коли б сталося так, що влада раптом перейшла до соціал-лібералів, вони просто не знали б, що робити з нею, поспішили б її комусь продати.

При Лопеші були практично розпущені всі партії. Не минула чаша сія і соціал-лібералів. Але нікого з діячів цієї партії, навіть самого Лизалеса, Лопеш не кинув до

в'язниці. Більше того, не було конфісковано жодного номера центрального органу соціал-лібералів — газети «Меркадо». Вона виходила, як і раніше, коли соціал-ліберальна партія існувала. На чолі газети став сам Аугусто Лизалес. Він не раз тоді приходив у цю приймальню до Себастьяна по інформацію та настанови, якого курсу триматися цій «незалежній» газеті.

Сам Лопеш не прийняв Лизалеса жодного разу, вважаючи, що з того доволі честі бути прийнятим на рівні сеньйора Себастьяна. Цілком зрозуміло, що Лизалес був злий на Лопеша за таку погорду і неувагу до себе. І коли він дізнався про серцевий приступ сеньйора Лопеша, то з усіх ніг кинувся до президентського палацу. Біг і землі під собою не чув, забувши про свій похилий вік і хворе серце. Він уже бачив, як новий президент-диктатор приймає його, як тисне руку, як обіцяє дозволити діяльність партії соціал-лібералів. Йому чомусь здавалося, що новий президент-диктатор з нетерпінням очікує його, виглядає з наміром порадитися.

Аугусто Лизалеса добре знали в президентському палаці, і потрапити у приймальню для нього було не важко, але тут сеньйор Себастьян сказав, ніби вилив на нього відро холодної води:

- Сеньйор Маноло Піранья вас прийняти не може.
- Чому?
- У нього зараз на прийомі містер Снейк...
- То мені зачекати?
- Чого?
- Коли мене приймуть.
- А ви певні, що вас приймуть?
- Я, як представник партії, що була в опозиції до режиму Лопеша, можу розраховувати...
- Крім того, у сеньйора Маноло Піранья один іноземний дипломат.
- Добре. Я зачекаю.
- Чого?

Ні, це ставало нестерпним! Що корчить із себе цей Себастьян? Адже й він свого часу був членом соціал-ліберальної партії, а поводить з ним як нахаба. Ще вчора Себастьян був такий люб'язний, навіть натякнув на деякі позитивні зміни, що незабаром відбудуться (сьогодні вони сталися, ці зміни), частував Лизалеса кавою, а зараз у його бік навіть дивитися не хоче.

- І все ж таки я зачекаю!

Лизалес демонстративно сів на стілець і закинув ногу на ногу. Себастьян взагалі перестав його помічати, знизав плечима, сів до свого столу розбирати папери. Ця робота полягала в тому, що Себастьян дер папери на клапті і кидав у корзину, бо це був непотрібний мотлох, якісь проекти Лопеша.

Сеньйор Себастьян добре знав, що хоч його новий патрон вирішив дати бій державній бюрократії, він все одно в часом обросте паперовим мотлохом. То для чого зберігати ще й макулатуру попередника?

Франческо, який з цікавістю спостерігав за новопривуленим, підійшов до столу Себастьяна і тихо запитав, ворухнувши бровою в бік Аугусто Лизалеса:

— Що це за тип?

— Постійний представник опозиції.

— А що таке опозиція?

— Це коли виступають проти існуючого порядку, режиму, влади тощо.

— Он як? Тоді я його зараз пристрелю.

І Франческо почав розстібати свою кобуру. Йому страшенно хотілося почати виконання своїх обов'язків ефектно.

Себастьян вхопив його за руку:

— Ради бога, не робіть цього!

— Це ще чому?

— Ви своїм недоречним пострілом стурбуєте батька і містера Снейка. Це по-перше. Невідомо, як сприйме смерть цього опозиціонера сам містер Снейк. Це по-друге. Там зараз перебуває іноземний дипломат, посол чималої держави. Для чого при ньому стріляти? Це по-третє. Окрім усього.. Я приблизно знаю програму вашого батька — ніяких програм! Але раптом містерові Снейкові забagnetься якогось демократичного камуфляжу? Тоді цей тип знадобиться. Хоча... Я дуже сумніваюся...

— Тоді хай зачекає у в'язниці.

— А потім знову його тягти сюди? Хай сидить. Мені він не заважає. А вам?

— Бачити не можу його огидної пики.

— Звикайте. На вашій службі доведеться бачити всілякі пики. Ви ще не знаєте, які бувають пики у платних донощиків! О, то вже справді пики!..

А тим часом у новоспеченого президента йшов прийом. Вислухавши плутані міркування Піраньї щодо внутрішньої політики, Снейк звернув розмову в русло зовнішньої політики, хоч слухав не уважно. Короткою реплікою він дав

зрозуміти, що не збирається втручатися у внутрішні справи президента, але...

— Давайте, сеньйоре Піранья, будемо відверті, як ділові люди.

— Давайте, — буркнув Піранья, передчувши, що зараз почнеться найнеприємніше. І передчуття не підвело його.

— Отже, ви маєте президентське, чи як ви там його назвете, крісло. А що матимемо ми?

— Як? — Піранья зробив незграбну спробу прикинутися дурником.

Рухом руки Снейк зупинив його:

— Я знаю, що ви казатимете. Ви скажете, що гарантуєте нам статус-кво.

— Цього хіба недостатньо?

— Мало, — з нахабною щирістю зізнався Снейк.

— То чого ж ви хочете?

— О, це вже схоже на початок ділової розмови.

Піранья хотілося покінчити з неприємною розмовою якомога швидше, проте містер Снейк бавився з ним, як кіт з мишею:

— Ми хочемо не збільшення, а зменшення, — Снейк грався словами.

— Якого зменшення?

— Точніше не зменшення, а зниження. Ситуація складається так, що високе має стати низьким.

— Нічого не розумію.

— А що тут розуміти? Сьогодні я не можу висунути вам дуже конкретні, в цифровому обчисленні умови, бо консультувався з своїм урядом дуже побіжно, не маючи змоги зв'язатися протягом якоїсь години з усіма джентльменами, які мають інтерес у вашій країні. На це піде кілька днів. Але я вже зараз приблизно можу вам сказати, які будуть їхні вимоги.

— Взагалі, яке вони мають право висувати мені якісь умови? У нас, хвалити бога, суверенна держава...

Снейк безцеремонно перебив його:

— А ви подумали над тим, що чекає на цю суверенну державу і в першу чергу на вас, коли моя держава не визнає ваш режим?

Піранья почав потроху пробуксовувати:

— Ви почали ділову розмову, а зараз зісковзуєте на якісь погрози. Ви мене не лякайте! Хіба буде краще, коли до влади прийдуть ліві? Для вас не таємниця, що сельва

кишить партизанами. А скільки підпільників, радикалів, лівих терористів замаскувалося навіть тут, у столиці! Для вас буде краще, коли до влади прийдуть вони?

— Ні.

— Тоді я повинен вас абсолютно влаштувати.

— Але нас так само може влаштувати президент В'язальйо, президент Горільйо, президент Продвел. І, можливо, будь-хто з них влаштує нас значно більше, ніж президент Піранья.

— Кажіть уже ваші вимоги...— випустив пару остаточного Піранья.

— Це буде чернетка, попередні умови, так би мовити. Вам доведеться знизити ціни на нафту...

— Що?

— А ви як думали? Відсотків на п'ять.

— На скільки?

— Ви що, недочуваєте? Я можу зараз же, з цього кабінету, зв'язатися з моїм урядом, і до вас надішлють чудового лікаря-вушника.

— Не треба лікаря! Але п'ять відсотків—це ж здирство!

— Ви так хвилюєтесь, ніби вам доведеться платити із власної кишені.

— А з чибі ж? — щиро здивувався Піранья. Справді, хіба для того він усе це затіяв, щоб не вважати державну кишеню своєю? Свої, кривні гроші відриває від його серця цей представник ненаситного північного сусіда! А крім того...— Ви ж знаєте, як нажився Лопеш, як він пограбував країну! І я не маю змоги навіть секвеструвати його багатства, бо вони давно-давнісінько завбачливо переведені за кордон.

— Напташите нових! — заспокоїв його містер Снейк.

— На це життя не вистачить!

Містеру Снейку почала набридати така розмова:

— Слухайте, ви!.. Перестаньте корчити з себе скривджену сирітку! Ви хоч прикинули ті хабарі, які матимете від авіаційних фірм; від корпорацій, які випускають зброю? А крім того...— Снейк ехидно посміхнувся, зробив навмисне довгу паузу.— А крім усього, ви забули про ту економію...

— Яку? — не втямив одразу Маноло.

— Ви ж збираєтесь скоротити бюджет державного апарату. До біса суди, слідство і навіть ув'язнених! Одним порухом пальця ви виженете їх на біржу праці!

Президент ладен був відкусити собі язик: спокусив же нечистий так відверто розпатякати свої плани на майбутнє!

Так державний діяч Маноло Піранья вперше відчув, що внутрішня політика є продовженням політики зовнішньої. Або, коли хочете, навпаки.

Нарешті зміг увійти посол великої держави Пах-Бух-Той.

А в приймальні чекав черги представник творчої інтелігенції країни архітектор Бонавентура Кордола. Він прийшов до президента з новим проектом. Середніх років опасистий сеньйор був таким же щасливим, як півгодини тому Аугусто Лизалес, коли біг сюди. І так само, як це сталося з Лизалесом, нетерпіння архітектора дещо проходило од відра холодної води у вигляді сеньйора Себастьяна.

Уже вкотре Кордола поривався дістати з тубуса свої креслення. Але тримати їх у розгорнутому вигляді, сидячи на стільці, було б незручно, тому Бонавентура вирішив обмежитись усними поясненнями:

— Розумієте, фасад вирішено в абсолютно демократичному плані...

Цього й треба було Лизалесу, мовби тільки цих слів і бракувало. Почувши знайоме «фасад», «демократія» і не дослухався, що там за цими словами далі, запрацював язиком:

— Правда ваша! О, як це справедливо! А я для чого сюди прийшов? Я прийшов сказати: «Сеньйоре Піранья, коли вам дорогі демократичні традиції нашої країни, коли ви хочете керувати країною у відповідності до конституції, не забувайте, що фасад наш мусить мати демократичний вигляд!»

Чи варто говорити, що Аугусто нахабно брехав? Він і не збирався нагадувати черговому диктаторові про такі необережні речі, як «конституційні свободи», «традиції», «демократія» і таке інше. Він прийшов сюди тільки для того, щоб дізнатися, чи не потрібна черговому диктаторові для вітрини і представництва на світовій політичній арені своя, кишенькова, опозиція? А якщо потрібна, то як би мати з цього більше зиску.

— У центрі горельєф Феміди із зав'язаними очима, — бубонів Кордола, — а по боках...

— Так, так, я вас чудово розумію, — перебив його Лизалес. — Феміду треба охороняти, і тому...

— Як ви здогадалися? — здивувався Кордола. — Вам щось розповідав?

— Що? — Лизалес не слухав його, думав про своє.

— Звідки ви знаєте про мій проект?

Лизалес почув слово «проект».

— Так, так, проект переобладнання фасаду нашої держави...

Кордола розчув лише слова «переобладнання фасаду», а слів «нашої держави» чи не розчув, чи не надав їм значення, думаючи про своє, і образився:

— Коли ви не бачили, то не можете судити, треба переобладнувати фасад чи не треба.

— А для чого ж тоді сеньйор Піранья взяв у руки владу? Як по-вашому?

— Ви натякаєте на те, що він може обмежитись типовими проектами, як це робив колишній президент?

— Чого-чого, а проектів вистачає.

— Не знаю, які вони там, але мій оригінальний.

Поки в приймальні президентського палацу двоє сеньйорів ніяк не могли знайти спільної мови, в столиці танки і бронетранспортери з піхотою неквапливо, але переконливо вписувалися в пейзаж міста. Ці залізні скрині на колесах і гусеницях зараз сприймалися як рухомі пам'ятники новітньої архітектури.

На вулиці Флорер танк звалив газетний кіоск, і той з кіоскером всередині покотився по бруківці. На Набережній Республіки бронетранспортер, щоб зрізати кут, пройшовся по квіткових клумбах і обчухрав кору з трьох старих пальм. Один танк чомусь занесло на базар, і водій його, розсудивши, що найкоротший шлях між двома точками — пряма лінія, пішов прямо по рундуках, вичавлюючи сік з манго, ананасів, апельсинів і кров з людей, які не встигли втекти.

У старому місті якомусь лейтенантові здалися підозрілими кілька халуп, і він наказав спалити їх.

Треба сказати, що тільки-но на вулицях міста загуркотіли танки і почулися перші постріли, на всіх балконах одразу ж замайоріли національні прапори. Так уже не вперше городяни заявляли про свою лояльність і непричетність до підірваних елементів. Тому інший лейтенант, побачивши, що на одному з балконів не майорить національний прапор, наказав стрільнути по цьому балкону з гармати. Наказ було виконано, але навідник виявився нікудишнім, отож опозиційний балкон вдалося рознести

лише з четвертого пострілу, а оскільки три попередніх теж влучили в будинок, хоч і не так точно, він загорівся.

У такі дні, як сьогоднішній, пожежні машини, аби не заважати танкам, воліють за краще не виїздити. Тому за годину горів уже цілий квартал.

Одна з машин «швидкої медичної допомоги», що везла молоду жінку в пологовий будинок, зіткнулася з танком і перетворилася на бляшанку. Породілля, медперсонал і водій загинули. Під гусеницями танків і колесами бронетранспортерів загинуло кілька велосипедистів і близько двадцяти пішоходів, які необачно виткнулися на вулицю. У районі залізничного вокзалу танк зосліпу вдерся на зупинку таксі, в результаті чого чотири машини були розплющені, водіям вдалося втекти.

Капітан карабінерів наказав повісити вуличного фотографа, звинувативши його в шпигунстві і виготовленні знімків, що компрометують уряд. Забігаючи наперед, скажемо, що через кілька днів капітана карабінерів було нагороджено орденом. Орден йому вручав сам Маноло Піранья. Капітан виявився найдалекогляднішим з-поміж своїх колег. Він першим душею прочитав не літеру, а дух програми нового президента. Його шеф, генерал Горільйо, того дня, коли повісили фотографа, мало не позбувся власної голови, бо вона була настільки важкою після вчорашньої п'ятики, що він не міг відірвати її від подушки навіть під загрозою смерті.

Але все минає, минув і свинцевий сон начальника карабінерів генерала Горільйо.

Його розбудив гуркіт танків, і він, навіть не похмелившись, кленучи все на світі і найперше голову начальника поліції В'язальйо, помчав до президентського палацу. У нього не було жодних сумнівів, що клятий В'язальйо вже побував там і скомпрометував його в очах нового президента. Треба було поспішати. Генерал їхав і думав, наскільки дозволяв стан похмілля, що б таке вчинити, аби в Піраньї не зосталося жодного сумніву в його лояльності. Коли б генералу трапився на очі той бродячий фотограф, він власноручно не погидував би його повісити! Але фотограф уже висів, інші його колеги порозбігалися подалі від гріха, а більше нічого путнього йому до рук не траплялося. Отож Горільйо страшенно нервував, а до президентського палацу залишалися вже лічені квартали.

— От ви сказали,— говорив у приймальні Аугусто Лизалес Бонавентурі,— що фасад має бути демократичним...

— А чому ви вважаєте, що сеньйор Пірацья надасть перевагу типовим проектам? Вони ж уже приїлися. Ще двадцять років тому...

— Що не кажіть, а президент Солохас умів дбати про фасад! Як зараз пам'ятаю, запрошує він мене...

— Ще двадцять років тому мені в художньому інституті мало не завалили проект...

— Проект? Який проект? Я тоді висунув чудовий проект, і президент Солохас учепився за нього обома руками...

— Та ще при Солохасі, в перші роки його президентства, оголошувалися конкурси і кращі проекти преміювали. Архітектори заробляли тоді гарні гроші.

Аугусто Лизалес розчув лише те, що йому бажалось розчути — «гроші», — і зреагував блискавично:

— Так, так, при Солохасі ще можна було добре заробити, а вже Лопеш усе позатискував...

— І не кажіть! Спершу він користувався лише типовими проектами, а потім взагалі захопився концтаборами...

— Люб'язний сеньйоре, концтабори не перечать ніяким проектам! Демократія повинна почувати себе в безпеці, а концтабори запорука того, що...

— Але ж мусить же бути щось капітальне, фундаментальне? Коли при Солохасі розквітло будівництво в'язниць, я й обрав для свого диплома цю тему. О, це була оригінальна споруда! А тут якийсь вискочка запропонував типовий проект, надзвичайно економічний і без архітектурної зайвини, яка завжди вимагає додаткових асигнувань. При захисті диплома мене мало не провалили... А Лопеш, той взагалі не будував в'язниць, надавав перевагу концтаборам, мовляв, вони економічніші. Воно то так, але кожному правителю мусить хотітися залишити на згадку про себе щось епохальне. Словом, я майже двадцять років чекав цього дня.

— І ви хочете всунути їх експеленції свій школярський проект? — зморщив носа Аугусто Лизалес.

— Чому школярський?

— Ви ж самі сказали, що це ваш дипломний проект.

— Е, ні! Той і не той. Зберігши головну ідею, я його докорінно переробив. Бачите, у мене була чималенька практика. Майже двадцять років я проектував бараки для концтаборів і приміщення для охорони. Марудна, скажу вам, праця, але дещо я з неї запозичив. От, наприклад, старі проекти в'язниць не передбачали спеціалізованих приміщень для... е-е-е допитів підвищеної активності. Це

питання чомусь нехтувалося, хоча ми чудово знаємо, що такі допити були популярні ще за часів святої інквізиції. А що ми маємо тепер? Електричний струм, яскраве світло, ванна з водою, куди періодично занурюють допитуваного, ніші в зріст людини, в яких не можна ні сісти, ні лягти...

— І у вас усе це є тут? — з інтересом поляскав Лизалес по круглому, схожому на ствол міномета, тубусу в руках у Кордоли.

— І не тільки це, боже ти мій! Я розробив принципово новий тип карцера, в якому не можна ні лежати, ні сидіти, ні навіть стояти. Розумієте, мій учитель невтомно повторював: «Вчіться у природи!» І в даному разі я можу сказати: «Вчителю я не забув твоєї науки!» Мій карцер запозичено у... у кого б ви думали? У сли-ма-ка! Карцер в інтер'єрі дуже нагадує слимакову мушлю. Щоб помістити в такий карцер в'язня, його треба туди буквально вгвинчувати!

— Цікаво, цікаво, а фасад, як ви кажете, демократичний?

— Супердемократичний! Таку буцегарню можна споруджувати посеред столиці, і ніхто не здогадається про її призначення. Річ у тому, що я вирішив проблему сліпих вікон і глухих стін...

— Як-як?

— Вам ніколи не доводилось сидіти у в'язниці?

— Що ви! Опозиційність моєї партії завжди витримувалася в певних межах, і тому...

— То ви можете й не знати, що коли на в'язнів впливають фізично, вони часом кричать так, що ніякі стіни не в змозі приглушити той крик. Через те в'язниці майже ніколи не будували в центрі міст. Використовуючи сучасні досягнення науки й будівельної техніки, я спроектував такі стіни, які при звичайній товщині повністю поглинають звук, що позитивно впливає на нервову систему обслуговуючого персоналу, не втомлює його передчасно. Оце я й називаю глухими стінами...

— А сліпі вікна?

— Ви, мабуть, знаєте, що на вікнах в'язниць є ґрати?

— Так.

— А ґрати псуєть інтер'єр. Я й розробив проект таких вікон, через які зсередини не побачиш нічого, а зовні ґрати схожі на оригінальні віконні рами. Показуй таку будову іноземним туристам, вони думатимуть, що це якийсь

санаторій. А зручності скільки?! Всі ув'язнені в центрі міста, під рукою у начальства.

У цей час до приймальні увійшов шеф карабінерів Горільйо. Кивком голови привітавши Себастьяна і Фернандо, громовим голосом гарикнув:

— Щойно мною і моїми людьми розкрито змову, спрямовану проти глави держави...

Горільйо враховував те, що Маноло Піранья може оголосити себе навіть імператором, тому говорив «глава держави» про всяк випадок. Але Себастьян і Франческо помертвіли. Їм здалося, що, кажучи про главу держави, Горільйо має на увазі покійного Лопеша і приїхав сюди зі своїми гицелями заарештувати Маноло Піранью і всіх до нього наближених. Могло ж таке статися, що цей п'яндиґа, проспавши все на світі, раптом виявив запізнілу оперативність.

Блідий Себастьян запитав:

— Що ви маєте на увазі, генерал?

— А ці двох,— рушив Горільйо до Лизалеса і Кордоли,— думаєте, чого тут сидять? Вони прийшли вбити сеньйора Піранью і тільки чекають слушної хвилини...

У Себастьяна і Франческо відлягло від серця.

А генеральський бас уже гримів на всю приймальню:

— О-о, а цей прихопив з собою базуку! Пістолета чи бомби йому видалося замало.

Переляканий Кордола притис свої креслення до грудей.

Лизалес схопився на рівні ноги:

— Я протестую!

— Гей, хлопці! — гукнув Горільйо кудись у коридор.— Заберіть цих заколотників!

Вбігло кілька карабінерів і буквально вийняли Лизалеса і Кордолу з приймальні.

Горільйо вже з порога сказав Себастьянові:

— Доповісте їх ексцеленції, що поки начальник поліції В'язальйо ловить гав, я знепкодив двох небезпечних державних злочинців!

Коли він пішов, Франческо запитав:

— А що, коли той довготелесий знадобиться містерові Снейку... і татові, як лідер опозиції?

— То й що? — флегматично озвався Себастьян.

— От він знадобиться, а виявиться, що генерал його вже повісив.

— То й що?

— Ну як же ж...

— До чого ж, юначе, ви наївні! Хіба важко буде утворити нову опозицію в розумних межах? Як кажуть, для представництва. Що ж до справжньої опозиції, то можете мені повірити: у вашого тата нестача в ній не відчуватиметься.

Прийшли «гримери», і Себастьян, провівши їх до кабінету Лопеша, показав «фронт робіт». Вони впоралися швидко, за якихось півгодини, і похашцем винесли труп Лопеша з кабінету.

Дихати одразу ж стало легше. Але не зовсім, бо Франческо запитав:

— Міг Горільйо постріляти нас і... тата призвести до серцевого приступу?

— Міг, звичайно.

— І сам би став дик... президентом?

— Звичайно.

— Чого ж він цього не зробив?

— Ех, дорогий мій юначе! Як просто жилося б на світі, якби люди робили лише вмотивовані вчинки!

Тільки тепер Франческо по-справжньому зрозумів, як легко стати диктатором і як важко ним бути.

— Татові треба подбати про свою безпеку,— сказав він.

— Призначив же вас своїм охоронцем! — насмішкувато сказав Себастьян.

Франческо не вловив іронії:

— Це так. Але тут потрібно все обдумати. Не буде ж тато весь час сидіти в палаці...

— І поза палацом будете його стерегти.

— Так. Але від кулі, що вилетить із гвинтівки лівого терориста, встерегтися важко. А ще коли та гвинтівка з оптичним прицілом.

— Нічого, містер Снейк щось запропонує.

— Спецмашину?

— Атож. Сподіваюсь, їх ексцеленція порозуміються з містером Снейком...

— І аварії не буде?

— А де б їй узятися? Наскільки я розбираюсь в політиці, ваш тато не збирається націоналізувати нафтові промисли. Їздитиме собі на броньованому лімузині аж до...

— Серцевого приступу?

— Бувають же вони й справжні. І від старості людина помирає. Та мало як може померти людина! Безслідно зникнути, наприклад... У нашій країні буває й таке.

Тут двері з теперішнього кабінету Франческо широко відчинилися, і звідти вийшла свята трійця: посередині

йшов Маноло Піранья, обнімаючи за плечі Снейка і посла великої держави Пах-Бух-Тоя. Здавалося, останній поділився з диктатором і агентом ЦРУ чимось невидимим, але таким, що у диктатора і в агента фізіономії сяяли.

Маноло Піранья провів посла аж до порогу і довго тиснув йому руку, а коли той нарешті пішов, Піранья звернувся до всіх:

— До чого ж достойна людина! А як розбирається в міжнародній політиці! Він перший із послів, який прийшов мене поздоровити...

— Першим прийшов я,— нагадав Снейк,— а це важливіше, ніж десять послів.

— Звичайно, звичайно, містере Снейк, але ж сеньйор Пах-Бух-Той запевнив мене, ви самі чули, що його уряд першим визнає мій режим. Тобто я хотів сказати не режим, а...

— Першим усе ж таки був мій уряд,— ще раз нагадав містер Снейк,— бо коли б це було не так, ви б мене тут не бачили.

Щоб змінити тему розмови, Піранья запитав у Себастьяна:

— А що, того вже винесли?

Він кивнув якомсь одночасно і на двері кабінету, і на портрет Лопеша.

— Загримували і винесли.

— Ну, синку, тепер ти можеш пройти до свого кабінету, а я піду до свого. У нас з містером Снейком є про що поговорити.

Тепер Маноло почував себе хазяїном, бо всі попередні неприємні формальності залишилися позаду. Щось хазяйське зазвучало в кожному сказаному ним слові.

Містер Снейк прийняв умови гри, не заперечував новому диктаторові, не перебивав його. Зовсім не тому, що до цього зобов'язували стіни кабінету, в якому до Піраньї сиділи десятки інших президентів. (До речі, серед них траплялися і досить порядні люди, але їх було небагато і вони жили не довго). Просто з Маноло про все було домовлено, він пристав на всі вимоги і тепер автоматично ставав «їх ексцеленцією». Почалася гра за правилами. А що правила цієї гри розробив хтось за спиною Піраньї і Снейка, не було таким уже й важливим.

— Між іншим,— сказав Піранья,— практичні ідеї ніколи мені не здавалися настільки поширеними, щоб літати у повітрі. Ще якусь годину тому я сам собі здавався ори-

гінальним, вирішивши знищувати підірвні елементи без суду і слідства. І ось із вуст достойного посла Пах-Бух-Тоя дізнаюся, що є на світі країна, де двоє достойників надзвичайно ощадно за кілька років знищили три мільйони підірвних елементів!

— А-а, ви про це, ваша ексцеленція? Ті двоє джентльменів, про яких розповідав посол, не винахідники надзвичайно ощадливого і завбачливого знищення підірвних елементів. У цьому їм допомогла ціла армія економічних, політичних, військових радників, земляків, компатріотів Пах-Бух-Тоя.

— Все одно добре. Я схиляю чоло перед цими людьми. Подумати тільки, яка економія патронів! Взагалі... як тихо все відбувається. Я ще подумав: ну добре, розстрілюватимуть без суду і слідства десь на околицях, і хай собі розстрілюють. Але коли це робиться біля самісіньких вікон палацу? Голова щоденно розколюватиметься від стрілянини...

— Ви збираєтесь стільки стріляти? — звів брови Снейк.

— Збирався.

— А тепер?

— Тепер я наслідуватиму приклад тих двох сеньйорів, що з допомогою мотики, кирки, лопати чи просто уламка заліза скоротили населення своєї країни майже вдвічі.

— Я б вам радив не захоплюватися.

Але зараз Піранья слухав лише сам себе:

— Звичайно, ми робитимемо все у відповідності до національних традицій. Замість мотики чи кирки — мачете, довгий ніж для рубання цукрової тростини...

— І все ж таки я б радив вам дуже не захоплюватись, — делікатно, але твердо знову наголосив Снейк.

Піранья спохмурнів:

— Може, ви натякаєте на те, що від мого імені будуть рубати безневинних?

— Ні, я на це не натякаю. Я починаю розуміти, що ви і янголів змусите опинитися в опозиції щодо вашого режиму. Нестачі в незадоволених вашим керівництвом не буде, але не забувайте, що нам потрібна дешева робоча сила.

— Ах, ви про це! Не турбуйтеся, містере Снейк, буде, буде вам робоча сила, нікуди вона не подінеться. Ви мені розтлумачте такий парадокс: чим більша смертність, тим більша еміграція, чим більше людей сидить по в'язницях

і концтаборах, тим більше безробіття. Чому це так? Здавалось, має бути навпаки: робочі місця вивільняються і взагалі...

— Ви ще не всіх врахували.

— Кого ж я пропустив?

— Тих, що тікають з міст і сіл і партизанять у селіві. А їх десятки, а може, вже й сотні тисяч.

— Що ви, містере Снейк! Чи може якась жменька фанатиків-терористів серйозно загрожувати безпеці держави?

— От одного чудового ранку візьме ця жменька та й попре на столицю. Що ви тоді скажете? Кинетесь до мене: «Містере Снейк, зв'язуйтеся із своїм урядом! Викликайте сили безпеки!» А я скажу: «Ваша ексцеленція, мої люди у повній безпеці, отож виплутуйтеся самі. Невже ви не можете впоратись із жменькою якихось фанатиків?»

Щось таке засвітилося в очах у Піраньї, що Снейкові стало не по собі, і він поспішив запевнити:

— Не бійтесь, я пожартував.

Піранья хотів сказати, щоб іншим разом Снейк діставав свої жарти з іншої кишені, але тут увійшов сеньйор Себастьян і доповів, що від міністра інформації прибула довірена особа.

— Хто такий?

— Мабуть, журналіст. З магнітофоном і фотоапаратом.

— Хай зачекає.

Себастьян вийшов.

— Як же ми забули про таку важливу справу,— похопився Снейк.— Минуло стільки часу, а ви не виступили по радіо, не зробили заяви для преси. Робити прес-конференцію вже пізно... Зараз я вам накидаю бодай тези, а вже решту ви зімпровізуєте. Напирайте в своїй промові на слова «свобода», «демократія», «права людини», «конституція» і таке інше. Не здумайте говорити про свою програму, чи то пак повну відсутність програми, як це ви змалювали мені...

— Але ж...

— Не перебивайте мене! — Снейк знову ставав сам собою.— Не забувайте, що вас буде слухати увесь світ. Раз є попит на такі слова, як «демократія», «свобода», «права людини», то чому б їх не викидати і на зовнішній, і на внутрішній ринок? Зрозуміло?

— Зрозуміло.

— Нарешті.

І містер Снейк, по-хазяйському сівши за столом диктатора, дістав із кишені записник, кулькову ручку і почав писати.

За хвилини десять усе було готове. Журналіст записав аж дві магнітофонні касети. Крім того, журналіст кілька разів сфотографував нового президента. Хотів сфотографувати також Снейка, але той скромно відмовився.

— Що я вам говорив про конституцію? — стривожено запитав Піранья. — Чи не бовкнув, бува, чого зайвого...

— Нічого страшного, ваша ексцеленція.

— Але ж я говорив щось про конституцію?

— Говорили.

— Розумієте, з самого ранку голова іде обертом, нічого пригадати не можу.

— Ви говорили, що існуюча конституція скасовується...

— А вона була діюча?

— Це вже вам видніше, ваша ексцеленція. Ви ж знаєте, що ні мій уряд, ні особисто я ніколи не втручаємося у ваші внутрішні справи.

— Ну дідько з нею. Оскільки вона скасовується, яка різниця, була вона діючою чи не діючою. Правда?

— Свята правда, ваша ексцеленція.

— Але відчуває моє серце: щось я там не до ладу сказав...

— Що?

— Та про конституцію!

— Ага, ви сказали, що будете завжди стояти на сторожі законності, як це й передбачено конституцією.

— Виходить якась нісенітниця: я то скасовую конституцію, то стою на її сторожі...

Снейк розсміявся щиро, як мала дитина. Хто б подумав, що в такого супермена такий ніжний, щирий дитячий сміх!

— Ваша ексцеленція, ви стоятимете на сторожі іншої конституції, коли вона буде.

— А вона буде?

— Як ви захочете. Пригадайте, ви ще говорили про те, що кожних шість років обиратиметься нова комісія, що вивчатиме можливості створення нової конституції.

— Може, краще — кожних вісім років?

— Яка різниця? Хіба ви забули, що в промові призначили себе головою цієї конституційної комісії?

— Хіба?

— От почуєте радіо, переконаєтесь самі.

Помовчавши, Снейк делікатно поцікавився:

— От ви збираєтесь ліквідувати в'язниці заради ошадливості. А що буде з приміщеннями?

— Переобладнаю їх на казарми для солдат та жандармерії.

— Всі?

— Скільки буде потрібно.

— Але ж їх достобіса, і будови всі ці капітальні...

— У вас є якась ідея?

— Є.

— Викладайте.

— Викласти ідею — все одно що викласти гроші на бочку. Я хочу мати гарантію.

— Десять відсотків,— сказав Піранья, не задумуючись.

— Ви знущаетесь?

— Дванадцять, як для вас!

— Ні!

— Скільки ж ви хочете?

Снейк бажав половину. Вони довго й затято торгувалися і нарешті зійшлися на тому, що Снейк матиме сорок п'ять відсотків прибутку з майбутнього бізнесу, а Піранья — п'ятдесят п'ять. Тільки закінчивши торгуватися, Піранья раптом зрозумів, що він абсолютно не знає, в чому ж полягає ідея Снейка.

Той люб'язно пояснив:

— Туристський бізнес — найкращий бізнес у наші дні.

— Ви збираєтесь показувати туристам в'язниці?

— Не лише показувати! Вони житимуть у них, як у готелях, і платитимуть скажені гроші. Дещо, правда, доведеться переобладнати.

— Ви знущаетесь з мене?!

— І не думаю, ваша експеленція. Просто ви погано знаєте психологію наших туристів, моїх багатих земляків. Ви не займалися туристським бізнесом. А між іншим, багатим туристам набрид комфорт і затишок, вони просто посунуть у наші готелі. Я хоч зараз можу назвати вам щонайменше п'ятнадцять кінозірок, які з задоволенням проведуть вп'яте чи вшосте свій медовий місяць у колишній камері смертників. Це ж так оригінально! Аж мороз поза шкірою бігатиме. А скільки джентльменів, аби полоскотати нерви, забажає оселитися в колишній катівні? Ні, такий бізнес може принести мільйони!

— Про це у нас ще буде час поговорити, а зараз я хотів би...

Маноло, купаючись у мріях про майбутні прибутки, ба-

гатство та економію, лишався тверезим і холодним політиком там, де йшлося про власну шкіру. Він глибоко усвідомлював, що на ньому, на його голові економити ніхто не буде. Ні найближчі поплічники Маноло, ні ті, кому доведеться найбільш жорстоко відчутти на собі його диктат, коли дійде до діла, не будуть економити на кулях чи на вибухівці.

Ось про що натякнув Маноло Снейкові. Той був готовий і до цього. Не було на світі таких питань, на які у Снейка не знайшлося б відповіді. Він розстебнув портфель-аташе і дістав звідти глянцеований кольоровий проспект. На обкладинці його було зображено великий чорний лімузин.

Піранья запросив до кабінету Франческо й Себастьяна, і Снейк, перегортаючи сторінку за сторінкою, давав їм пояснення:

— Триста тисяч доларів, сеньйори, дуже навіть помірна ціна для такого зразка, як цей. Спокій і гарантія, що ваша безпека абсолютна, що ваше життя в цілковитій безпеці, не вельми висока ціна...

«Скільки комісійних платить йому автомобільна фірма? — подумав Себастьян.— А говорить він, як справжній комівояжер».

Снейк розвивав думку:

— Зовні цей лімузин не відрізняється від автомобілів цієї ж моделі, від, так би мовити, серійних зразків, насправді ж...

— Сподіваюсь, шибки не розлетяться від автоматної черги? — поцікавився диктатор.

— Та вони не бояться не лише звичайних куль, а й бронебійних, осколків гранат, бомб, снарядів. Що ж до корпусу, то ви можете стріляти по ньому бронебійними снарядами майже впритул. Єдине, чого я не можу гарантувати вам, це того, що в місці влучання бронебійного снаряда не облущиться фарба. Весь корпус, дверці, капот, багажник зроблено з легованої, найвищої якості броньованої сталі. З такої ж броні і днище лімузина. Він може наїхати на міну, і її вибух подіє на лімузин не більше, ніж коли лімузин наїхав на гриб-порхавку...

— Це відколи,— бундючно запитав диктатор,— залізо, хоч би ще там яке, так дорого цінується?

— Що ви, ваша ексцеленція! Річ не в залізі, як ви звели висловитися, справа в електроніці і комп'ютері, і не в одному, а в кількох, якими буквально нашпигований лімузин. Прошу... Він перегорнув сторінку проспекта

і пояснював далі. — Ось приладний щиток, з яким ще належить ознайомитися вашому особистому водію і вашій особистій охороні...

— Я сам себе возитиму і сам себе охоронятиму!

Ця думка виникла у диктатора раптово. Він подумав, що коли лімузин захистить його від ворогів зовнішніх, то де гарантія, що вбивцею диктатора не стане його водій чи охоронець?!

— А я, таточку? — ображено запитав Франческо.

— Ти такий молодий, Франческо, а зайва гарантія ще вікому не завадила.

Франческо проковтнув образу і змовк.

«Ні, довіряти не можна нікому, — думав Піранья, — трагедія Лопеша і полягала в тому, що він так сліпо довіряв своєму начальнику особистої охорони, тобто мені. Ні, ні і ще раз ні! Чим менше людей безпосередньо контактуватимуть зі мною, тим більше шансів уціліти. Ні, я не буду таким безпечним, як Лопеш, я заховаюсь у цей лімузин, як черепаха в панцир, зовні мене ніхто не дістане, а всередині й поготів. Я там сидітиму сам-самісінький!»

— Як вам завгодно, ваша експеленція. Тоді я обмежусь побіжною демонстрацією, а коли ви придбаєте лімузин, проведу з вами детальний інструктаж. Отже, я вже казав, машина з електронікою і комп'ютерами. Комп'ютери передбачають потенційну небезпеку і сигналізують електронним приладам. Наприклад, ваш лімузин зупинився в натовпі і зловмисники намагаються проникнути всередину машини. Це, звичайно, їм не вдасться ні за яких умов, але ви маєте змогу покарати негідників, не чекаючи, поки це зробить поліція. Ви натискаєте на... кнопку, і ваш лімузин зовні вктується в хмари отруйного газу нервово-паралітичної дії. Секунда — і всі, хто щойно облипав ваш лімузин, валяються в корчах на асфальті. Можете регулювати концентрацію газу. Припустимо, ви не захотіли одразу васмерть убивати осіб, які замахувалися на ваше життя, вам в інтересах слідства потрібно, щоб вони залишилися живими, отже, їх тільки паралізує...

— Ніякого слідства, — буркнув Піранья. — Я вже казав! Ніякої тяганини! Вони потрібні мені мертвими!

— Як вам завгодно. Далі. Ця кнопка регулює надходження озонового повітря в лімузин. Додам, що в герметизований лімузин повітря надходить не ззовні, а зсередини. Ви маєте свій маленький, хе-хе, кисневий заводик. Далі. Припустимо, вам треба відірватися від погоні. Ком-

п'ютер передбачає і такий варіант. Ви підпускаєте машину переслідувачів ближче, натискаєте цю кнопку і-і-і машину ваших переслідувачів несе в кювет! Далі. Припустимо, ваш лімузин вкрали зловмисники...

— Ви передбачаєте і такий варіант?

— Особисто я — ні, але комп'ютер передбачає. Так от. Зловмисники не зможуть скористатися вашим лімузином довго, бо всередині його весь час працює радіомаєк, розсіюючи радіохвилі, які обов'язково наведуть поліцію на місцеперебування лімузина... Звичайно, автомобільна фірма не може гарантувати і передбачити все. Але коли у вас виникне бажання, щоб на лімузині було встановлено додаткове обладнання, то будьте певні, фірма піде вам назустріч. Бажання замовника для неї закон. До речі, у багатьох ваших колег тут, на нашому континенті, уже є такі лімузини.

— У мене виникне таке бажання,— бундючно сказав Маноло.

— Вважаю своїм обов'язком попередити, що з додатковими комп'ютерами і додатковим обладнанням лімузин коштуватиме вже не триста тисяч доларів, а на кілька десятків тисяч доларів дорожче.

Знаючи скнарість новоспеченого диктатора, Снейк чекав, що той почне торгуватися, як перекупка на базарі, і був дуже здивований, коли почув:

— Ви маєте справу не з якимось там шарпаком. Сама нація дбатиме про мою безпеку і тільки вітатиме додаткові витрати! Далі. На лімузині мають бути встановлені прилади інфрачервоного бачення. Це чудово! Іде собі неосвітлена машина, чорна, майже невидима вночі, ти бачиш усіх, тебе не бачить ніхто! Правда ж, чудово? Далі...— Маноло почухав потилицю. У ці хвилини він особливо нагадував власника тютюнової крамнички, у якого витрати перевищують прибуток.— Далі. Тут я маю на увазі не вдосконалення, а, навпаки, спрощення. Цей регулятор газу, що контролює концентрацію. Для чого він? Його чудово може замінити кнопка, натиснувши на яку, матимеш максимальну концентрацію. Можна замінити регулятор кнопкою?

— Думаю, можна,— Снейк зробив собі позначку в записнику.

Було ще кілька дрібних зауважень, так само старанно занотованих Снейком, після чого диктатор замислився, потім сказав:

— А не можна зробити так, щоб на асфальт, коли тебе переслідують, висипалися цвяхи?

— Які цвяхи?

— Звичайні, але погнуті, зкарлючені, щоб пробивали шини зловмисників-переслідувачів.

— В принципі це можливо.

— То занотуйте.

Цієї миті під вікнами президентського палацу зчинився якийсь галас, і Себастьян вийшов на балкон. Повернувшись, він доповів Піраньї.

— Там, ваша ексцеленція, прийшов народ вас вітати.

В його голосі відчувалася іронія, але Піранья цього не вловив, зраділо вигукнувши:

— Ось вам доказ моєї популярності!

На це Себастьян уже зовсім непоштиво буркнув:

— Це швидше доказ нерозсудливості начальника поліції В'язальйо.

— Чому?!

— Додуматись до такого! Переодягти дев'ять десятих наявного складу поліції в цивільний одяг і послати галасувати під вікнами президентського палацу, в той час як...

— Замокніть! — спаленів Піранья.

— Ну, замокну я, а що від того зміниться?

— Ви цинік!

— Звичайно! — ніби аж зрадів Себастьян. — Скажу більше: там, у натовпі, є такі, кого переодягати, власне, не було потреби. Ці нишпорки звикли до маскараду. Але в нерозумному бажанні догодити вам В'язальйо відірвав їх від роботи...

— Зараз же перестаньте! — затупотів ногами Піранья.

Франческо навіть здалося, що батько зараз застрелить в'їдливого старигана, але, нічого більше не сказавши, диктатор вийшов на балкон.

Снейк і Франческо підійшли до вікна й відхилили штору. Увесь майдан було вщерть заповнено дуже схожими один на одного типами, до того ж одяг їхній не відзначався різноманітністю. Здавалося, це юрмисько щойно пограбувало великий магазин готового одягу, натягнуло на себе однакові костюми і тепер, надриваючи горлянки, радіє, що грабунок мине йому безкарно.

— У нас стільки поліції? — наївно запитав Франческо у Себастьяна.

— Тут, звичайно, не всі. Сподіваюсь, у В'язальйо вистачило здорового глузду не відривати всіх від їхніх прия-

мих обов'язків, бо тоді ця маніфестація дорого б нам обійшлася. Це ж такий подарунок лівим екстремістам!

З натовпу лунало:

— Віва Піранья!

— Маноло, ми з тобою!

— Хай живе батько нації!

Франческо скосив око й подивився крізь скло на свого батька, який від сьогодні став ще й батьком нації. Було помітно, що «батько нації» лише вдихає, але не видихає повітря, щоб надати своїй статури більшої величності.

«Ще хивилина — і він задихнеться, — подумав Франческо. — Он у нього вже обличчя посиніло й очі вилізли з орбіт».

Натовп не вгавав:

— Віва рятувальникові народу!

— Смерть його ворогам!

— Попутного вітру Маноло Піранья!

Але це ревисько не заглушало бурчання Себастьяна:

— Ач, В'язальйо! Бере реванш за тих двох типів, яких Горільйо заарештував у нас в приймальній. Вислужується!

Поки батько, зчепивши над головою руки, відповідав на привітання натовпу, сина непокоїли проблеми фахового плану. «Як його охороняти в таких випадках? Коли ще він буде, той лімузин? Адже пальнути з натовпу й поцілити батькові в груди чи в голову дуже легко. Ніхто й пострілу не почує». І Франческо поділився своїми побоюваннями зі Снейком.

— Виключається, — відповів той через плече.

— Чому ви так впевнені?

— Та це елементарно. Перш ніж випустити юرمىсько під вікна президентського палацу, сеньйор В'язальйо пересіяв усіх через густе сито, за кожного особисто він може поручитися власною головою.

— І серед них немає жодного стороннього?

— Певен, що нема. Інакше начальник поліції не зміг би гарантувати повну безпеку.

Погаласувавши ще хвилин з п'ятнадцять, натовп, як одна людина, повернувся через ліве плече й організовано почав розходитись.

— Добре, що хоч у В'язальйо вистачило глузду в розумних межах регламентувати це збіговисько, — проказав Себастьян. — І все ж хоч би що мені говорили, а підривні елементи одержали сьогодні від поліції гарний подарунок, доволі побули безконтрольно на самоті.

А день догорав. Перший день президентства Маноло Піранья. Догорав і квартал будинків, запалених з танкової гармати. Щодо халуп у старому місті, то вони згоріли давно. Танки зникли з вулиць, пішли на заправку, бо попереду на них чекала неспокійна ніч. Береженого й бог береже. Піранья знав, що генерал Продавес накаже своїм танкістам патрулювати всю ніч.

Тим часом, скориставшись нагодою, на вулиці виїхали пожежні машини. Не стільки гасити вже згоріле, скільки запобігти, наскільки це вдасться, новим пожежам.

На зупинці таксі біля вокзалу вже прибрали розчавлені машини й розплющені трупи. Прибрали трупи й в інших місцях. Бо, крім задавлених велосипедистів і пішоходів, на вулицях валялося чимало пристрелених «підозрілих елементів». Понівечену машину «швидкої допомоги» з тілами вагітної жінки, медиків і водія прибрали теж. Тільки фотограф усе ще висів на воротах парку, і люди знали, що він висітиме кілька днів на острах іншим.

А увечері Маноло влаштував гучний банкет з нагоди свого приходу до влади. На ньому не пили лише двоє: Себастьян і Франческо. Перший сьорбав мінеральну водичку, скаржився на нирки, а Франческо відмову від алкоголю вважав своїм найпершим службовим обов'язком. Для начальника особистої охорони диктатора не буває вихідних і свят. Тим більше коли цей диктатор — твій батько.

У Франческо була ясна голова, і він багато думав. Думав на банкеті, думав дома, пізно вночі лежачи в ліжку. Батько хропив у сусідній кімнаті, а син міг вважати, що охороняє його сон. Це не було обтяжливим заняттям, і Франческо багато думав.

У його молодій пам'яті стояли слова Себастьяна: «Диктатором у нашій країні стати легше, ніж сміттярем». Він мав би додати, цей старий цинік: «Але не кожному». Він не зробив цього, щоб його слова не прозвучали ще цинічніше. До цього додумався сам Франческо.

ДЕНЬ ОСТАННІЙ

Цього дня мав, нарешті, прибути спецлімузин, замовлений диктатором за порадою Снейка. Піранья чекав на нього з нетерпінням. Сидячи в своєму кабінеті, він раз у

раз підходив до вікна й дивився, чи не привезли запломбований контейнер.

А для Себастьяна це був звичайнісінький день. Нічого не змінилося в його житті, як, до речі, нічого не змінилося в інтер'єрі приймальні, де він володарював. От хіба що портрет диктатора. Але Піранья був надзвичайно схожий на свого попередника, диктатора Лопеша, отож проблема відпала сама по собі.

Зараз Себастьян був зайнятий тим, що тасував у своєму списку відвідувачів, яких у приймальній було чоловік сім-вісім, серед них — одна немолода жінка. Її Себастьян не знав, як і старого чоловіка, котрий сидів у кутку, намагаючись займати якомога менше місця.

Серед відвідувачів були також міністр охорони здоров'я і міністр освіти. Цих Себастьян пустить першими, бо диктатор викликав обох. Решта — відставні генерали і відставні чиновники, які чимось проштрафилися за диктатора Лопеша, і той відігнав їх від державного корита.

Але хто ця літня сеньйора і цей старий у кутку, як вони потрапили сюди?

— Сеньйоро, прошу вас, підійдіть сюди, — сказав Себастьян.

Та притьмом підбігла до столика.

— Хто ви? Що привело вас сюди?

— Я Лоліта Лизалес, дружина відомого політичного і громадського діяча Аугусто Лизалеса...

«Он воно що! Вдова ти, а не дружина», — без будь-якої зловтіхи подумав Себастьян, а вголос запитав:

— Чим можу служити, сеньйоро?

— Розумієте, мій чоловік пішов з дому ще тринадцятого жовтня, і досі його нема...

— Тринадцятого жовтня? Це був понеділок?

— Так, понеділок.

— Подвійно нещасливий для вас день. І тринадцяте число, і понеділок.

— Так, подвійно нещасливий день, — погодилася вдова Лизалес. — Але не тільки для мене, для мого чоловіка теж...

— Чому ви так думаєте?

— Він же зник!

— Як це ви собі уявляєте?

— Я, прошу, ніяк не уявляю. Я розшукую його майже місяць. Де тільки не була! І ніхто не знає, де мій чоловік.

— А ви не задумувались над тим, що ваш чоловік у цей час може блаженствувати в іншій жінки? Пардон, молодшої, ніж ви.

Сеньйора Лоліта Лизалес отетеріла, тільки кліпала очима і хапала ротом повітря.

— Але ж мій Аугусто ніколи...

— Це вам тільки так здається.

— Запевняю вас!

— Кажу ж, це вам тільки здається. Всі чоловіки однакові, і ваш Аугусто не виняток. Завіявся десь до якоїсь хористочки з кабаре чи до танцюристки з кордебалету. Буває, буває! Повірте мені, я живу на світі не перший рік.

— Я хотіла...

— Що ви хотіли? Щоб їх ексцеленція відклав усі державні справи й особисто почав вишпорити по сумнівних закладах у пошуках вашого чоловіка?

Ні, вдова Лизалес цього не бажала. Вона нахилилася ближче до Себастьяна і пошепки сказала:

— Мій чоловік завжди належав до опозиції, і я думаю...

— Що ви думаєте, сеньйоро?

— Я думаю, що він у в'язниці.

— У нашій країні немає в'язниць.

Себастьян говорив ці слова і дивився на Лоліту Лизалес щирими, правдивими очима.

Що ж, він не брехав. У країні не було більше в'язниць. Майже не було. Бо хіба можна вважати в'язницею підвал у приміщенні міністерства внутрішніх справ, де сиділи спадкоємці диктатора Лопеша?!

Надзвичайно практичний Маноло Піранья пішов значно далі від своїх попередників. Він знав, що Лопеш переказав чималенькі суми до швейцарського банку, і знав також, що спадкоємці Лопеша почнуть потроху вишнуровуватися з країни, аби оволодіти спадщиною. І це їм не вдалося! Усіх, хто міг претендувати на спадщину Лопеша, було заарештовано і доправлено у підвал міністерства внутрішніх справ. Там для заарештованих створили відповідні умови. Їм не давали їсти, спати і, найголовніше, пити. Окрім того, ними опікувалися ті, хто вмів примусити заговорити каміння. Отож спадкоємці Лопеша кричали і по одному підписували потрібні папери, відмовлялися від спадщини на користь Піраньї.

Найупертіші все ще сиділи там, але новий президент вірив у кадри міністерства внутрішніх справ і не сумнівався, що рано чи пізно й ті впертюхи добровільно підпи-

шуть необхідні документи. Коли вийдуть на волю найзатятіші спадкоємці Лопеша, можна буде вважати, що в країні зовсім немає ні в'язниць, ні бунтарів.

Концтабори було теж ліквідовано. Спершу Піранья носився з дуже перспективною в економічному плані ідеєю, — спалення в'язнів. Але від ідеї довелося відмовитись. У країні не було достатньо вогнетривкої цегли для спорудження печей, кульгала національна хімічна промисловість. Спеціалістів по вичиненню людської шкіри, звичайно, не бракувало, але не було різних реактивів. Купляти їх у великого північного сусіда за валюту не хотілося. Словом, Піранья зітхнув і поховав ідею, а разом із нею тисячі людей у штреках вироблених шахт.

Чи треба говорити, що зітхав президент не за людьми, а за ідеєю?

І от концтабори ліквідовано, і без притулку zostалися тисячі дресированих собак. Це було щось жахливе. Собаки не розуміли, чому вони раптом стали непотрібні людям, чому їх не годують. До чужих рук вони не давалися, а ті, кого вони знали, пішли на пенсію або стали карабінерами.

Розумні, до того ж дресировані собаки вміли так ховатися, нападали так зненацька, що порятунку від них не мали навіть озброєні. Народ назвав цих здичавілих тварин «піраньями», але то мало обходило диктатора.

З метою економії (для вирівнювання державного бюджету, як писали газети, насправді ж — для особистого збагачення диктатора) було ліквідовано міністерство юстиції, генеральну прокуратуру, верховний суд. Решту судів на місцях було ліквідовано теж.

Снейк, що до всього вже звик, не радив Піраньї робити цього.

— А як буде з цивільними процесами? — запитував він.

— Не буде таких процесів, — безтурботно відповідав Піранья.

— Ну а коли вирішуватиметься, наприклад, справа про спірну спадщину?

— Не буде спірних спадщин! — наполягав президент і слова свого дотримав.

Як тільки поліцейські нишпорки доповідали начальнику поліції В'язальйо, що десь об'явилась спірна спадщина, той одразу їхав з відповідною доповіддю в найголовніший палац країни.

Піранья любив слухати такі доповіді і кожного разу схвально казав:

— Пересваряться та ще зопалу повбивають один одного. Знаю я цих спадкоємців. Спадщину конфіскувати на користь держави. Щоб нікому не було образливо.

За інших обставин спадкоємці, може, й пересварилися б навіки, не поділивши спадщини, а так усе закінчувалося тихо-мирно, ладком.

Навчений гірким досвідом Лопеша, Піранья жив сам і давав жити іншим. Звичайно, не всім, але давав. В'язальйо мав своїх десять відсотків від кожного викриття факту щодо спірної спадщини і був цілком задоволений. Мали своє шеф карабінерів Горільйо, національна гвардія, генеральний штаб і військовий міністр.

Ліквідувавши найвищі судові інстанції, Піранья подбав, щоб ні колишній міністр юстиції, ні вищі чиновники, ні генеральний прокурор, ні верховний суддя не почували себе скривдженими й забутими. Їх було всіляко обласкано, кожному призначено пенсію, як мали її і начальники ліквідованих в'язниць з великим стажем. Хоча багато хто з них перекваліфікувався на директорів готелів, адміністраторів, порт'є тощо.

Дрібні чиновники міністерства юстиції, генеральної прокуратури, верховного суду, судді, прокурори на периферії, адвокати всіх рангів залишилися без засобів існування. Але, як справедливо відзначив сеньйор Себастьян, у країні, де стати сміттярем значно важче, ніж диктатором, шанси на життєвий успіх у них були мінімальні. Отож часто на біржі праці можна було чути такі розмови:

— Як зараз пам'ятаю, сеньйоре Вертес, вашу блискучу промову на процесі про три мільйони...

— О-о, коли це було! Згадали...

— Як ви зараз?

— На тому тижні пощастило. Двічі мив підлоги в морзі, а цей тиждень і не питаєте. А ви? Пригадую ваші лекції з міжнародного права, сеньйоре Родригес.

— О-о, коли це було! Згадали...

— Як ви зараз?

— І не питаєте! Мені хронічно не щастить. Останній раз мені пощастило десять днів тому. Перевантажував на станції свиней з вагонів на автомашини, дещо заробив. Два дні сім'я харчувалася більш-менш, а зараз...

Улюбленою грою молодих юристів був умовний процес над Піраньєю, з прокурором, суддею, адвокатом, свідками звинувачення і свідками захисту і так далі. Якби адвокат, що умовно захищав Піранью, зміг би у присяжних

(вони теж передбачалися правилами гри) добитися для Піраньї виправдального вироку, його чекав би царський гонорар: півбуханця кукурудзяного хліба, пляшечка оливкової олії і ціла пачка дешевих сигарет.

Це ставало відомим В'язальйо, бо його люди часом проникали на такі процеси, і молоді юристи замість гонорарів накладали головами.

Як і передбачав Снейк, туристський бізнес був непоганим бізнесом. Зажирілим, пресиченим Снейковим землякам запропонували щось оригінальне, таке, що лоскоче нерви, і вони летіли на те, як мухи на мед. У колишніх в'язницях, а нині готелях найдорожчими номерами були одиночки і колишні карцери. За багато днів наперед бронювали номери, що правили колись за катівні. І майже неможливо було поселитися в номері, де раніше страчували в'язнів.

Тут любили проводити свої п'яті чи шості на віку медові місяці перезрілі вдови-мільйонерші, а також кінозірки, що уже вкотре виходили заміж за мільйонерів. Для любителів у цих номерах-камерах включалися магнітофонні записи з криками і зойками катованих. Тлустим вдовам і худорлявим кінозіркам, напевне, солодше любилося під ці зойки.

Стали традицією ділові зустрічі бізнесменів у колишніх їдальнях в'язнів, де черепаховий суп подавався до столу в бачку, а шампанське пилося з жерстяних кухлів.

Повертаючись із туристського уїкенду, дві жінки говорили між собою в літаку:

— Директором нашого готелю був колишній начальник тюрми. Він так і не поміняв свій кабінет. Демонічний мужчина!

— А в нашому готелі коридорним служив колишній наглядач. Страшенно темпераментний тип! Одного разу лежу я в себе в номері в одному пенькоарі, дивлюсь на загратоване віконце, коли двері ри-и-иш і він заходить без стуку...

Одна одній на вухо: шу-шу, шу-шу, і загадковий жіночий сміх. Потім перша додає:

— А масажистом у нашому готелі був колишній кат, але масажував чудово. Розповідали, що колись він спеціалізувався на викручуванні суглобів у в'язнів.

— То й що? Мені теж робив манікюр один тип, який колись заганяв в'язням під нігті голки.

Так, містер Снейк не помилюся, туризм давав чималий прибуток. З'явилися й інші канали, по яких текли в державну казну гроші.

Коли хтось народжувався, сам факт народження оподатковувався двічі: платили податки батьки дитини, платила податок акушерка, що прийняла дитину. Але це був тільки початок. Оподатковувалася соска немовляти, дитяча колиска, пелюшки, навіть дитячі горщики підлягали податкові.

Що вже Себастьян — людина, яка багато бачила й чула, — але й той не перестав дивуватися, як буквально за лічені дні Піранья вдалося все оподаткувати. Куріння, харчування, транспорт, одруження, народження, смерть — зі всього стягувалися гроші.

Багатий як ніколи й ніхто в країні, Піранья, однак, спав неспокійно. Він передчував, що от-от земля захитається під ним. Почнеться землетрус, силу якого неможливо буде визначити.

Могутній поліцейський і жандармський апарат працювали без відпочинку. Економний диктатор не шкодував грошей на поліцію, але й вона багато в чому була безсилою. Неймовірно: тижнева підпільна газета національного фронту стала щоденною, і тираж її незбагненно зріс. А В'язальйо клявся-божився, закликаючи у свідки божу матір, що всі друкарні національного фронту розгромлені, всі паперові склади контролюються, кордон перекрито так, що миша не прошмигне.

Щодня виходять нові листівки, які закликають скинути кривавого диктатора. Навіть на стінах президентського палацу з'являються гасла.

У відповідь на таку зухвалість було заплановано кілька каральних операцій проти партизанів. А чим вони закінчилися? Ніхто з офіцерів чи солдат національної гвардії не те що не вбив бодай одного партизана, а навіть його не бачив. Джунглі ж стріляли так влучно, що потім звідти три дні вивозили трупи національних гвардійців. Отож можна зрозуміти, з яким нетерпінням чекав Піранья свого рятівного спецілімузина.

...Сеньйор Себастьян нарешті спровадив з приймальні Політу Лизалес, порадивши їй чекати, поки Аугусто не перекажиться в обіймах молоденьких танцівниць, і тепер вся його увага переключилася на дідка, що зіщулювся в кутку.

«На терориста не схожий,— думав Себастьян,— хоча хто його знає? Ні, відвідувачів обшукували хлопці молодого Піраньї, і в разі чого він до приймальні не потрапив би. Здається, я його десь колись бачив... А може, це мені просто здається? Така ординарна особа, схожа на старого облізлого пацюка. Хто ж він такий?»

І Себастьян не витримав:

— Сеньйоре, підійдіть, будь ласка, сюди!

Дідок чи не розчув, чи не зрозумів, що звертаються до нього, підійшов лише після того, як Себастьян покликав його втретє.

— Ви мене, сеньйоре секретар? — знітився дідок.

— Так. Хто ви такий і що вас привело на прийом до їх ексцеленції?

— Я?

— Ви, ви!

— Хіба ви мене не пам'ятаєте? Я Пабло Усохес, міністр соціального забезпечення.

Себастьяну здалося, що йому заклало вуха або почулося зовсім не те.

— Хто ви? — перепитав він.

— Я міністр Пабло Усохес.

— Чого ви міністр?

— З вашого дозволу, міністр соціального забезпечення.

— А хіба воно у нас є? — силкувався пригадати таке міністерство Себастьян, але це йому не вдавалося, хоч як напружував пам'ять.

— Звичайно, є,— переконано відповів міністр.

— Чим ви можете це довести?

— Ось, будь ласка,— люб'язний дідок дістав із внутрішньої кишені піджака посвідчення, де мовилося, що пред'явник його справді є міністром соціального забезпечення.

Себастьян крутив у руках посвідчення і не вірив своїм очам.

— Де ж міститься ваше міністерство?

— На колишній вулиці Лопеша, нині вона носить ім'я сеньйора Піраньї, а ще давніше звалася на честь Солохаса.

— Але ж коли...

Себастьян не міг підібрати потрібних слів, і дідок охоче йому допоміг:

— Ви хочете знати, коли було засновано наше міністерство?

— Так.

— При президенті Флореші. Тут, бачте... Дозвольте, я наведу один аналогічний приклад. В Італії минулого року розпустили один департамент, який відав питаннями меліорації та іригації в Ефіопії.

— Що вони там, подуріли? Адже відомо, що італійців вигнали з Ефіопії ще сорок років тому!

— Одне одному не заважало. Департамент існував, і чиновники вчасно отримували платню. Так і ми. Президент Флореш заснував міністерство соціального забезпечення, але асигнувань ніяких ми не одержали ні тоді, ні пізніше. Нам спустили тільки фонд зарплатні для чиновників, гроші на відрядження, на представництво, на канцелярські потреби, на поштові витрати тощо. Так ми й жили... І маю вам сказати, жодна ревізія протягом останніх двадцяти п'яти років...

— Двадцять п'ять років! Боже все милостивий! — простогнав Себастьян.

Усохес не розумів, що так вразило секретаря, і щиро сердо розповідав далі:

— Так, так, сеньйоре Себастьян, за останні двадцять п'ять років жодна ревізія не знайшла у нас бодай найдрібнішого зловживання чи чогось такого...

— Але що ж ви робили?

— Вели документацію, листувалися...

— Що ж ви писали в своїх листах?

— В основному одне і те ж. Ну... що не можемо поки що призначити пенсію...

— Поки що! Ви що ж, сподівалися коли-небудь її призначити?

— Все могло бути. Правда, ні президент Солохас, ні президент Лопеш не викликали мене жодного разу з доповіддю, а коли одного разу я сам прийшов проситися на прийом, це було п'ятнадцять років тому, ви не допустили мене, сказавши, що їх ексцеленція дуже зайняті...

— І чого ж ви прийшли сьогодні? — запитав він у Пабло Усохеса.

— Щоб засвідчити свою повагу, одержати цінні вказівки. Але коли їх ексцеленція дуже зайняті, я можу прийти іншим разом.

«Через скільки років? — закипаючи сам на себе, подумав Себастьян. — Ні, Себастьяне, тобі вже пора подавати у відставку. І пенсію за таку роботу тобі варто призначити не так, як іншим вищим чиновникам, а через це міністер-

ство, щоб ти доволі полистувався з Пабло Усохесом. Це ж треба...»

— То я можу йти виконувати свої обов'язки? — запитав Усохес. — Мені прийти іншим разом?

«Може, й справді відпустити його під три чорти? — майнуло в голові у Себастьяна. — Двадцять п'ять років ніхто не знав про це міністерство, то чому Піранья має бути винятком? Але ні! Раптом Піранья дізнається від когось іншого, що в нашій країні легально існує міністерство соціального забезпечення. Тоді голова моя злетить, не врятують ніякі заслуги. Отож треба доповісти».

— То мені йти? — все ще переминався з ноги на ногу дідок.

«Йди і не з'являйся тут ще двадцять п'ять років!» — ледь не зісковзнуло з язика Себастьяна, проте вголос він сказав:

— Посидьте, зачекайте. Я доповім про вас.

Себастьян зайшов у кабінет Піраньї.

— Ваша експеленція, — почав він, намагаючись говорити так, щоб голос не тремтів, — сталося... сталося...

— Партизани прорвалися в столицю? — зблід Піранья.

— Ні.

— Слава богу. Що ж сталося?

— Я виявив, що у нас є міністерство соціального забезпечення...

— Яке міністерство?

«От і він вухам своїм не вірить», — подумав Себастьян, а вголос казав:

— Міністерство соціального забезпечення.

Піранья вмостився на стільці зручніше й запитав:

— А чим воно відає?

В тоні його запитання була доброзичлива цікавість, і не більше.

«Він і уявлення не має, що це таке! Це взагалі жах! О боже всемілостивий, як повернеться язик, щоб пояснити йому?»

Диктатор дивився пильно на Себастьяна і нетерпляче барабанив пальцями по столі.

— Розумієте, це таке міністерство, що... Ну, в основному, воно відає пенсіями... — почав Себастьян.

— Якими пенсіями? Вірним синам вітчизни і держави пенсії призначаю я сам.

— Ні, це не ті пенсії. Їх, власне, і не було, але коли б вони були...

- Сеньйоре Себастьян, я перестаю розуміти вас!
- Пенсії старим, інвалідам, сиротам...
- Що-о?!

«Ось воно, — здригнувся доповідач, — аж тепер до нього дійшло! Аж тепер почнеться!» І справді, хвилині п'ятнадцять диктатор кричав так і таке, що жодного слова не можна було розібрати. Себастьян кілька разів пробував якось вклинитися в цей потік лайки і пояснити. Нарешті це йому вдалося:

— Ваша ексцеленція, міністерство соціального забезпечення було утворено ще за президента Флореша. Як воно примудрилося проіснувати двадцять п'ять років, я не знаю. Зізнаюся щиро, питання цього поки що не вивчив. І сумніваюсь, що мені це під силу одному. Треба створити спеціальну урядову комісію, і хай вона вивчає. Єдине, що можу певно сказати, це те, що за всі двадцять п'ять років свого існування міністерство не сплатило жодного сентаво пенсії чи допомоги.

— Але ж воно існувало?

— Існувало.

— А значить, пожирало державні гроші? Що це таке робиться, я вас питаю? Ви що, хочете, щоб я на схилі віку ходив із шарманкою і мавпочкою по ярмарках, заробляючи таким чином на шматок маїсового коржа? Ви цього хочете?!

Себастьян вирішив, що настав час перекладати відповідальність на плечі іншого:

— Там, у приймальні, сидить міністр Пабло Усохес. Він детальніше доповість про діяльність міністерства.

— Давайте його сюди, цього марксиста!

Коли «марксист» на дуже хистких ногах увійшов до кабінету, Себастьян поспішив вийти звідти. Нова хвиля крику диктатора зачепила тільки його п'яти. Але рівно через три хвилини його викликали знову. Вбігши до кабінету, він побачив, що міністр соціального забезпечення Пабло Усохес лежить на килимі без будь-яких ознак життя.

— Він що, знепритомнів, цей марксист? — запитав Піранья.

— Боюсь, що помер, ваша ексцеленція.

— Не треба боятися. Мертві нікого не кривдять. Накажіть, щоб його винесли, і одразу ж заходьте до мене із списком усіх міністерств і таке інше!

Коли винесли з кабінету нещасного «марксиста», в приймальній залишилося лише два відвідувачі: міністр осві-

ти Естебан Букейрос і міністр охорони здоров'я Хуан Джоган. Решта, відставні генерали і чиновники, вчасно зрозуміли, що сеньйор президент сьогодні не в душі.

Бліді міністри й самі б охоче здимли звідси, але вони не мали права цього робити, бо прибули за викликом.

Тим часом Себастьян приніс Піраньї список міністерств. Диктатор вибірково зачитував:

— Військове міністерство... Так, так. До речі, військовий міністр весь час нарікає, що його матеріально утискують.

— Бюджет затверджувався ще сеньйором Лопешом...

— Лопеш був відомим лібералом.

— Але військовий бюджет складає шістдесят п'ять відсотків загального державного бюджету...

— Шістдесят п'ять? Ну тепер я розумію, чому генерал Кидалес нервує. Такий злиденний бюджет і святого виведе з себе. Вимоги військового міністерства треба задовольнити негайно!

— За рахунок кого?

— А ось зараз пошукаємо...

— Що це таке? — палець диктатора спинився посередині списку.

— Товариство любителів канаркового співу.

— Для чого?

— Ну-у...

— Самі не знаєте?

— Я в тому розумінні, що це товариство не субсидується державою...

— Цього ще не вистачало! Чим вони займаються?

— Слухають канарковий спів, ну... і обмінюються враженнями...

— А ви подумали, з чийого голосу можуть співати канарки?

Себастьян не був готовий до цього запитання, бо ніколи не задумувався над тим, з чийого голосу можуть співати канарки.

— Мовчите? Справді, що тут можна сказати? А зміст самого слова «то-ва-рист-во» вас не насторожив?

— Але ж, ваша експеленція, в країні багато товариств і, смію вас запевнити, всі вони лояльні щодо вас і вашого уряду...

— Ну це ми ще побачимо. Що тут далі? Товариство глухонімих...

— Переконалий, що ці вже не співають ні з чийого голосу,— хоч таким чином хотів показати Себастьян бодай мінімальну незалежність своїх суджень. Але він даремно старався. Піранья не належав до тих людей, що відчують іронію.

— Не співають? Згодеп. Але вони, збираючись, можуть чортзна-що показувати на мигах. Навіть люди В'язальйо не розуміють... Всі ці товариства мають певні кошти?

— Так, але не за рахунок держави, а за рахунок приватних пожертв.

— Ідіоти! Не знають, куди жертвувати. Ось я до них доберуся — покажу, як розтринькувати гроші. Але, мабуть, спершу треба покінчити з міністерствами.

— Там, у приймальні, сидять міністр освіти Естебан Букейрос і міністр охорони здоров'я Хуан Джоган.

— Хай сидять, я їх ще викличу. Отже, що ми маємо... міністерство інформації. А для чого нам міністерство інформації?

— Ну-у...

— От бачите, й самі не знаєте. Мої піддані вже поінформовані про те, що я прийшов до влади, якої інформації їм ще не вистачає?! Обійдуся без міністерства інформації.

Піранья взяв у руку товстенький чорний фломастер. Всі державні папери він підписував лише фломастером, бо від нескінченної пиятики завжди тремтіли руки, отож коли ставити підпис чимось тоншим, виїде нерозбірливо. У списку на словах «міністерство інформації» лягла жирна чорна риска.

— Ну от. І дуже просто. А все, що було асигновано цьому колишньому міністерству, передати генералу Кидалесу. Він знайде грошам краще застосування. Що далі? Міністерство культури? Для чого?

— Міністерства культури є у всіх цивілізованих країнах. Бодай з престижних міркувань...

— Один достойний чоловік сказав: «Коли я чую слово культура, хапаюсь за пістолет». До речі, чим відає це міністерство?

— Театри, ансамблі, музеї, національна картинна галерея...

— От, от, добре, що нагадали. З приводу картинної галереї. В ній є щось путне?

— Деякі полотна оцінюються в сотні тисяч доларів.

— Ну-у?! І такі речі можна довіряти паршивому міністерству? З завтрашнього... або ні, краще з сьогоднішнього

дня я опікуюся національною картинною галереєю сам. Вона переходить...

— У вашу власність?

— Коли ви любите спрощені формули, так. У мене вона буде в більшій безпеці. Я десь чув, що нині у всьому світі страшенно крадуть картини. Словом...— Піранья знову взяв чорний фломастер, і в списку міністерств з'явилася ще одна чорна риска.

Сеньйор Себастьян зважився запитати:

— Проблему національної галереї ви, ваша ексцеленція, розв'язали чудово, але як бути з театрами, музеями, симфонічним оркестром?

Піранья, як і личить справжньому державному діячеві, не роздумував:

— Симфонічний оркестр передати під керівництво головного капелмейстера національної гвардії, хай розучують патріотичні марші, годі байдики бити, а театри й музеї позакривати!

— Але ж, ваша ексцеленція, до нас приїждять туристи, які відвідують в основному театри, музеї...

— Ресторани й кабаре відвідують в основному!

— Так, але в престижному плані...

— Добре, хай зостаються, потім вирішимо. Що ті двоє, ще не померли зі страху, як той?.. Клич обох!

Міністр освіти Естебан Букейрос і міністр охорони здоров'я Хуан Джоган заслуговують на те, щоб про них розповісти дещо детальніше.

Вже наступного дня після приходу Піраньї до влади обидва міністри прибули в президентський палац привітати нового диктатора й розписатися в своїх не просто лояльних, але найвірнопідданіших почуттях. З досить кислою міною Маноло вислухав обох, закликав віддавати всі сили на вітар служінню вітчизні й відпустив з миром.

Вони покинули президентський палац, проклинаючи самі себе: чому не здогадалися прийти з візитом або хоча б зателефонувати, як це зробили інші міністри, ще в перший день, буквально в перші години правління їх ексцеленції?

Тож з дня на день чекали неприємностей. І от сьогодні обох викликано до диктатора. Тепер і дурневі зрозуміло — він змістить їх. Досить хоча б того, що ні Букейрос, ні Джоган не мали вищої освіти, хоча свого часу обидва на-

вчалися в університеті: Букейрос на богословському, а Джоган на медичному факультеті.

Син багатого власника плантацій цукрової тростини Естебан, мамин мазунчик, потрапивши з глухої провінції до столиці, так і закружляв від пивнички до пивнички, з одного публічного будинку до іншого. Улюблені заняття молодого Букейроса не зовсім гармонували з богословством, і в нього одразу ж почалися конфлікти з університетським начальством. Вигнали Естебана з другого курсу за те, що на лекціях торгував порнографічними листівками.

Набожний Букейрос-старший, коли дізнався, за що сина вигнали з університету, прокляв його, викликав нотаріуса й перезапобів усі свої маєтки монастирю святого Флоріанна. Отже, юний Букейрос залишився без будь-яких засобів існування, але це не дуже злякало його. Хлопець був на всі руки майстер. Для початку сам налагодив виробництво порнографічних листівок і зробив би на цьому непоганий бізнес, коли б не клятві конкуренти, які нацькували на нього поліцію.

Зоря Букейроса зійшла знову того дня, коли на престол країни зійшов диктатор Лопеш й Естебан організував біля палацу «народну маніфестацію». Самому йому вдалося протовпитися в президентський палац і власноручно вручити Лопешеві адресу, під якою розписалися «вірнопіддані». Розчулившись такою народною любов'ю і на перших порах шукаючи популярності серед усіх верств населення, Лопеш не придумав нічого кращого, як зовалу запропонувати Естебану Букейросу портфель міністра освіти.

Якщо при затвердженні державного бюджету інші міністри з горла видирали зайву тисячу песет для свого міністерства, то Естебан ніколи ніякої активності не виявляв. Навпаки, щороку відраховував державі кошти, заощаджені на народній освіті, за що мав значну винагороду від диктатора.

Доля міністра охорони здоров'я Хуана Джогана склалася дещо в іншому плані, хоча і його свого часу було вигнано з храму наук. Хуан Джоган був значно старшим від свого колеги і полетів з університету ще за часів гнилого ліберала Флореша, при якому творилися й не такі беззаконня.

Син провінційного адвоката, Джоган, закінчивши коледж, обрав медичний факультет зовсім не тому, що хотів у майбутньому допомагати людям. Ним керували інші

причини: він був садистом від народження. Ще в дитинстві надзвичайно любив мучити котів, собак, одривати мухам і метеликам крила, розплющувати камінням жаб, кидати у вогонь мишей тощо. Але найсолодше почуття охоплювало тоді, коли вдавалося завдати болю людям.

Закінчуючи коледж, Хуан прийшов до висновку, що диплом лікаря дозволить не просто завдавати людям болю, але й брати з них за це гроші. Можливо, так би й сталося, якби на четвертому курсі Джоган не викликався сам зробити певного роду операцію коханці свого приятеля. При цьому так нещадно поводився з її тілом, що вона знепритомніла від власного крику. Сусіди викликали поліцію, і він мав стати перед судом.

Однак до суду діло не дійшло. Коли Хуан сидів ще в поліції, йому стали в пригоді медичні знання. Якось двоє поліцаїв допитували старого волоцюгу, який після побоїв щоразу непритомнів. Хуан з інтересом спостерігав за любим його серцю видовищем, а далі не витримав:

— Пробачте мені, сеньйори, але ви б'єте трохи не туди і трохи не так. Я б порадив...

— Що?! — визвірився на нього один з поліцаїв.— Сам захотів?!

Але другий відчув у затриманому фахівця й вирішив скористатися з його поради.

— Бити треба сюди й сюди. Болючіше буде в кілька разів, але при цьому він не знепритомніє. У нього швидше розв'яжеться язик.

Поліцаї спробували обробляти волоцюгу згідно з рекомендаціями Хуана, й наслідки перевершили всі сподівання: волоцюга заговорив і говорив доти, доки зовсім не замовк.

Того дня Хуанова зоря зійшла ясно. Про суд не було ніякої мови, тим більше що президент Флореш вляпався в автомобільну катастрофу, і смуга гнилого лібералізму, заведеного ним, скінчилася.

Студента-медика звільнили, він навіть міг поновитися в університеті як «жертва режиму Флореша», але не зробив цього. З тієї пам'ятної ночі, коли мордували старого волоцюгу, поліція стала рідним домом для нього. Поліція полюбила його, а він полюбив поліцію. Ніякий дипломований спеціаліст не міг би в питаннях поліцейської «медицини» зрівнятися з Хуаном.

Ледве глянувши на людину, яку збиралися катувати, домагаючись у неї зізнання, Джоган безпомилково визна-

чав, яку методу застосувати з найбільшою віддачею. Він був непоганим психологом, цей садист, бо майже ніколи не помилявся: одні жертви могли витримати пекельний біль навіть не зойкнувши, але їх ламало зганьблення людської гідності. Для таких ляпас по обличчю був страшнішим, ніж голки під нігті. Інші, навпаки, швидко втрачали людську гідність і надзвичайно боялися фізичного болю.

Траплялося, дехто з катованих, щоб припинити муки тортур, зціпивши зуби, удавав, що знепритомнів. Джоган блискавично викривав симулянта і радив, куди його шпигнути чи вдарити, щоб було найдошкульніше.

Треба бути справедливим до Хуана: в університеті він дечого навчився. Мацаючи пульс у катованого чи зазираючи в розширені зіниці, Хуан завжди визначав час припинення тортур, рекомендував відкласти їх на потім, аби жертва не померла від болювого шоку.

Коли кати стомлювалися, Хуан охоче змінював їх, сам був автором кількох видів тортур, докладно описаних ним, розмножених на ротаторі й розісланих по поліцейських відділеннях країни.

Минали роки. Хуан зірок з неба не хапав, але своєю роботою і життям був задоволений. Прихід до влади Лопеша збігся з однією знаменною подією в житті Джогана. Саме тоді вперше на континенті Хуан Джоган застосував для тортур звичайну зуболікарську бормащину. Сталося так, що сам Лопеш зажадав бути присутнім при допиті свого політичного ворога і потенційного суперника. Джоганові в присутності Лопеша вдалося протягом одного-єдиного сеансу висвердлити з допитуваного всі зізнання.

Метод і його автор надзвичайно сподобалися Лопешу. Імпульсивний і запальний диктатор, що завжди відзначався ексцентричними вчинками, вирішивши бути вдячним,— і не придумав нічого кращого, як призначити винахідника міністром охорони здоров'я, осиротивши таким чином поліцію.

Не можна сказати, щоб Хуан був дуже вдячний диктаторові за призначення. В поліції працювалося куди веселіше. А тут? Не поставиш же в кабінеті міністра бормащину і не почнеш свердлити зуби у своїх підлеглих! Але міністр скоро навчився без підручних засобів, самими лише словами доводити до самогубства чиновників свого міністерства і провінційних лікарів. З роками він звик до нової посади і йому це навіть сподобалося...

Сьогоднішній виклик до їх ексцеленції не віщував нічого втішного. Коли обидва увійшли до кабінету диктатора, кожний сподівався, що їх ексцеленція зараз же поцікавиться їхньою освітою або й вченими ступенями. Але запитання було зовсім іншим.

— Хто з вас знає, хто такі філуменісти?

Перед їх ексцеленцією лежав список, поданий Себастьяном, і щойно Піранья вичитав про існування в керованій ним державі якогось підозрілого товариства філуменістів.

— Так хто такі філуменісти?

Міністри переминалися з ноги на ногу, пріли, червоніли, морщили лоби, але ніяк не могли пригадати те, чого не знали.

— Не знаєте? А ще міністри.

Вони ладні були крізь землю провалитися, але диктаторові обидва сподобалися. Бо якому диктатору сподобався б розумніший від нього міністр?! Довелось натискати на кнопку дзвінка і викликати Себастьяна, який пояснив, що філуменісти — це колекціонери сірникових коробок й етикеток від них.

Диктатор засопів:

— Сьогодні вони колекціонують коробки від сірників, а завтра назбирають стільки сірників, що столиця спалахне. От що приходить людям до голови від великого розуму. А все освіта! Котрий з вас міністр освіти?

— З вашого дозволу, ваша ексцеленція, Букейрос.

— Вам не здається, сеньйоре Букейрос, що ваше міністерство пожирає достобіса державних коштів?

— Так точно, ваша ексцеленція! Я неодноразово доповідав про це сеньйорові Лопешу!

Піранья був приємно вражений. Виявляється, серед його міністрів є гарні хлопці, не всі такі кізяки, як той... Пабло Усохес.

— Ну й що ж Лопеш?

Букейрос тільки розвів руками, що красномовніше од будь-яких слів мало промовляти: «А що Лопеш? Хіба ви самі не знаєте, який це був безвідповідальний тип?»

Маноло запросив міністрів сідати, запропонував сигари, і почалася невимушена розмова. Диктатор ніби запитував, але сам і відповідав на свої запитання, а міністри підтакували, і складалося враження, що вони доповідають їх ексцеленції, інформують диктатора.

— Сеньйоре Букейрос, то які предмети викладають у народних школах?

Цього питання Букейрос боявся найбільше, бо скільки не просидів у кріслі міністра освіти, так ніколи й не спромігся поцікавитися шкільними програмами.

— Всякі,— ухильно відповів міністр освіти, роблячи вигляд, що старанно розкурює сигару.

— Географію, наприклад, викладають?

— Географію?

— Так, географію.

Міністр не був певен, що географія входить у навчальну програму, але про всяк випадок сказав:

— Викладають.

— А ви задумувались коли-небудь, для чого дітям географія?

— Для чого? — вихопилося у міністра, хоч тут мав право ставити питання сам диктатор, а вони мали відповідати.

— От-от, для чого? Для того, щоб цікавитися, які ще є країни на білому світі. І як живуть у тих країнах. І, роздумуючи, приходити до висновку, що в тих країнах живуть краще...

— Боронь боже! — зблід міністр народної освіти.

— А коли дитина підросте, щоб знала, в яку країну емігрувати, так?

— Боронь боже!

— Значить, ви згодні, що із шкільних програм географію треба вилучити?

— Так точно, ваша ексцеленція.

— От і добре. Скажіть, а хімію в школах викладають?

— Зда... здається... викладають.

— А для чого?

Міністр народної освіти мовчав. Він, правда, не знав, викладають хімію чи ні, але коли б знав напевне, що викладають, то не знав би нащо.

— Й цього не знаєте. А я знаю. Хімію викладають для того, щоб дитина, коли виросте, стала бунтівником, підривним елементом, радикалом, екстремістом, вміла наколотити якоїсь суміші і самотужки виготовити вибухівку. Потрібно це нам з вами?

— Не потрібно, ваша ексцеленція.

— Значить, хімію можна сміливо вилучати з шкільних програм?

— Так точно.

— От і добре. Історію викладають у школах?

— Священну викладають.

— Проти священної я нічого не маю. Мене цікавить, чи викладають іншу історію?

— Там, де пишеться про різні заколоти, революції, ваша експеленція?

— От, от!

— Викладають, але з завтрашнього дня не будуть викладати.

— От і чудово! Що там у нас іще залишилося?

— Читання, писання...

— От, от. Але чи так уже вони їй потрібні простій людині? Пивницю вона знайде й так, не прочитавши вивіски, й листівок обурливого змісту не прочитає. Матимемо гарантію.

— Так точно, ваша експеленція.

— От і чудово! Значить, ваше міністерство може з завтрашнього дня готуватися не лише до самоліквідації, але й до ліквідації шкіл та інших навчальних закладів. Мій великий друг, посол однієї держави Пах-Бух-Той, розповідав про невелику країну, в якій чудово обійшлися не лише без університетів, але й без початкових шкіл. Чому ж нам не наслідувати передовий приклад?!

— Можна, ваша експеленція.

— Сеньйоре Букейрос, з завтрашнього дня призначаю вас міністром туризму.

— Щиро вдячний, ваша експеленція.

— Сподіваюсь, справитеся з новими обов'язками.

— О так! Мені доводилося спілкуватися з туристами!

При цих словах в пам'яті Букейроса виплила одна згадка, настільки яскрава, що йому навіть заболіло в одному місці.

— Ви вільні, сеньйоре Букейрос! На все краще!

— Щиро бажаю здоров'я вашій експеленції! — сказав новопризначений міністр й позадкував до дверей. За ним услід вийшов Себаст'ян.

— Тепер ви, сеньйоре Джоган...

«Он як! — задоволено подумав міністр охорони здоров'я.— Він і прізвище пам'ятає! На добро це чи навпаки?»

— Про вас, сеньйоре Джоган, мені розповідав шеф поліції сеньйор В'язальйо. Якнайкращої думки! Чи не набридло вам закисати в цьому нудному міністерстві?

— Набридло, ваша експеленція.

— От бачите. Чи в марудливіша справа, ніж охороняти чие б то не було здоров'я? Та чи встерешеш його?

— Не встережеш, ваша ексцеленція, бо все від бога!

— Цілком згоден. Хвороб тисячі, а міністр один... Мій друг Пах-Бух-Той розповідав, що в одній країні, я вже згадував про неї, перебили всіх лікарів. Майже всіх! І нічого. Люди як умирали, так і продовжують вмирати. Виходячи з цього, я думаю, чи не ліквідувати очолюване вами міністерство.

— Дуже мудро з вашого боку.

— Тут є одне міркування... Сеньйор В'язальйо рекомендував вас як вузького спеціаліста. Розумієте, в міністерстві внутрішніх справ, у підвалі, сидять люди, яким не просто треба розв'язати язика. Нічого цікавого вони не скажуть, я й так усе знаю. Треба, щоб вони підписали потрібні папери...

— Вірте мені, ваша ексцеленція — підпишуться навіть під власними смертними вироками!

— От і чудово, от і чудово. Замість міністерського портфеля матимете посаду особливого радника при моїй особі.

— Щиро вдячний, ваша ексцеленція!

В цей час у кабінет без стуку ввійшли Франческо, Себастьян і Снейк.

— Він прибув, таточку! — радісно вигукнув Франческо.

Піранья кинувся до вікна. З величезного ваговоза кран звантажував контейнер перед парадним входом президентського палацу.

Ніколи ще Піранья не виказував більшого нетерпіння. Вибігши, він штовхав робітників, що розбирали контейнер, лайвся і квапив їх. Нарешті контейнер було розібрано, і сонце заграло на чорних лиснючих боках лімузина.

— Все, як ви замовляли, — скромно потупившись, сказав Снейк, у якого зараз був вигляд доброї бабусі, що спекла внукові смачний пиріг до дня народження.

— Побачимо, побачимо, — приспівував диктатор, оглядаючи лімузин з усіх сторін.

Зовні це була звичайна машина. Звичайна мільйонерська, бо прості смертні на таких довгих, низьких, широких, блискучих машинах не їздять. Але навіть за весь цей показний шик чи не завелика ціна — триста п'ятдесят тисяч доларів? До того ж фірма за додаткові удосконалення жадала ще п'ятдесят тисяч.

Тому диктатор так прискіпливо оглядав машину, ніби міг побачити зовні всю ту електроніку, якою була напхана вона.

Снейк зрозумів, що діється в душі диктатора.

— Ті п'ятдесят тисяч, що їх довелося сплатити додатково...

— Побачимо, побачимо! — приспівував диктатор. Він простягнув руку, щоб відчинити дверцята, але рука повисла в повітрі.

— Ану спробуй ти, Франческо, — звернувся Піранья до сина.

Той взявся за ручку дверцят, потягнув, натиснув, ще раз потягнув, спробував покрутити. Ручка не піддавалася, дверцята не відчинялися.

— У мене не виходить, таточку, вони, мабуть, замкнені...

— Так, — самовдоволено всміхнувся Снейк, — вони замкнені, і ключ до них підібрати нелегко!

— Тепер ви, містер Снейк, — сказав Піранья.

Снейк посмикав за ручку дверцят, спробував покрутити її, в нього теж нічого не вийшло.

— Ви, сеньйоре Себастьян.

— Коли молоді і сильні не змогли, то куди вже мені, — знизав плечима Себастьян, але поторсав глуху ручку. Дверцята, звичайно ж, не відчинилися.

— Я згадав! — зрадів Франческо. — Там же фотоеlement, що зреагує лише на твої борозенки на пальцях!

Але перш ніж взятися за ручку самому, Маноло Піранья наказав кожному з робітників, що розбирали контейнер, спробувати свої сили. Дверцята нікому не давалися до рук.

І тільки після того диктатор узявся за ручку сам. Дверцята відчинилися, і він сів за кермо. Як хлопчисько, натис на клаксон. Лімузин невдоволено каркнув.

— Хазяйський бас, — сподобався сигнал Піраньї.

Рука його тим часом уже ковзала по приладному щитку.

— Тут теж фотоеlementи скорятимуться лише моїм пальцям? — запитав диктатор.

— Згідно з вашими побажаннями, ваша ексцеленція, — відповів Снейк.

— А де тут яка кнопка?

— Обережніше, ваша ексцеленція! — застеріг його Снейк. — Ось вам інструкція!

Піранья розгорнув інструкцію і хитро підморгнув:

— А що коли я зараз випробую кнопку газового балона? Зачиню дверці, загерметизуюся і натисну кнопку, га? Подивлюсь, як ви будете корчитись на асфальті! Ха-ха-ха! Диктатор зайшовся сміхом. Снейк застеріг:

— Обережно, ваша ексцеленція! Не забувайте, що за вашою вимогою регулятор знято, і коли натиснете кнопку, балон випорсне максимально смертельну концентрацію.

— Злякалися?

Присутні завмерли і зблідли.

Снейк першим опанував себе. Якогога спокійніше поясвив, заглядаючи в лімузин:

— Оця кнопка, ваша ексцеленція, вмикає додатковий комп'ютер, який вираховує, прогнозує ніким не передбачену небезпеку і подає сигнал електронним приладам, які ту небезпеку ліквідують.

— Це цікаво! Зараз я спробую обкатати свою обновку. Адже мені тепер не страшні терористи, містер Снейк, чи не так?

— Ви в повній безпеці, ваша ексцеленція.

— А ти не дзвони в поліцію. Цікаво, як працює радіо-маяк на лімузині. Знайдуть мене хлопці В'язальйо чи ні?

— Ти вже хочеш їхати, таточку? — запитав Франческо. Голос його тремтів, але Піранья не помічав цього.

— А нащо відкладати?

Піранья ляснув дверцятами, загерметизувався й натис на стартер. Мотор мелодійно загудів. Піранья дав газ. Спершу поволі, плавно, а потім усе швидше й швидше лімузин помчав вулицею його імені.

— Яюсь дивно, незвично,— сказав Себастьян,— самодив, без охорони...

— Тепер йому не потрібна охорона.

Франческо і Себастьян глянули на Снейка, але той більше нічого не додав. Франческо і Себастьян повернулися в президентський палац, Снейк пообіцяв зайти до них через півгодини: у нього були невідкладні справи.

В приймальні Франческові впала в око якась незвична деталь інтер'єру. Спершу навіть не зрозумів, що там. А тоді...

— Ви? — впритул підступив до Себастьяна.

— Що?

— Ви почепили траурний крєп на портрет батька?

— А-а, це... Може, й я, не пригадую...

— Знаєте, що вам буде, коли батько повернеться з прогулянки?

— Нічого не буде. Бо не буде вашого батька.

— Та як ви смієте?

— Диктатор умер. Хай живе диктатор! Не кричіть, ваша ексцеленція.

Франческо так само по діагоналі і тими самими широкими солдатськими кроками, як зовсім недавно це робив його батько, міряв з кутка в куток приймальню.

— Але як ви... як ви...

— Здогадався чи наважився? — засміявся Себастьян, ніби старий ворон закаркав.

— І здогадалися, і наважилися... А що як батько зараз увійде?

— Не увійде! А що так станеться, я зрозумів, коли ви запитали, чи важко стати диктатором. Та й, крім усього, вас зобов'язувала традиція: ваш батько був начальником охорони у Лопеша, ви — начальником охорони у свого батька...

— Але звідки ви дізналися, що... це станеться сьогодні?

— Хе — сьогодні! Сьогодні про це знають і В'язальйо, і Горільйо, і Продавел, і Кидалес! Хто сьогодні про це не знає?! Я знав про це першого ж дня, коли ви перед ранком зателефонували містеру Снейку.

— Хто ви такий, сеньйоре Себастьян?

— Ваш покірний слуга, ваша ексцеленція!

У цю хвилину захрипів селектор на столі Себастьяна, і вони почули голос В'язальйо:

— Ваша ексцеленція! Доповідає начальник поліції В'язальйо! Лімузин вашого батька звернув на кільцеве шосе. Триматиму вас у курсі справ! — І селектор вимкнувся.

— Скажіть, сеньйоре Себастьян, а коли зі мною, ну... станеться серцевий напад, чи що... Ви служитимете новому пре... диктатору?

— Звичайно, така вже моя служба.

В цей час у приймальню увійшов Снейк. Він кивнув на двері президентського кабінета.

— Я думав, ви вже там.

— Ви певні, що все буде як слід? — запитав Франческо.

— Безперечно! Вітаю вас, ваша ексцеленція!

А в цей час за межами палацу події відбувались таким чином. За лімузином диктатора навздогін пішли поліцейські машини. В'язальйо наказав своїм підлеглим стежити, щоб диктатор не вскочив у якусь халепу, насправді ж його цікавило, чим усе скінчиться. Та й хотілося першим доповісти новому диктатору, що знайдено труп його батька. В'язальйо розраховував, що лімузин вибухне, але все обернулося інакше.

Чи треба казати, що передня поліцейська машина, яка наблизилася до лімузина, пішла юзом і опинилася в кюветі. Не збрехав Снейк: з-під багажника лімузина вихлюпнувся мазут і слизкою плямою розплився по асфальту. Задні поліцейські машини врахували досвід колег і вчасно загальмували.

Вони йшли на пристойній відстані від лімузина, аж поки той не зупинився сам. До місця подій на вертольоті негайно прибув В'язальйо із своїми заступниками. Він прихопив протигази, і це виявилось не зайвим, бо як тільки поліцейські чини наблизилися до лімузина, він сердито чмихнув газом.

— Не треба, ваша ексцеленція, не треба! Це ми! — гукав В'язальйо.

Лімузин мовчав. Його відбуксували аж до президентського палацу. Всі звернули увагу на те, що всередину лімузина не можна зазирнути, бо скло його зсередини вибілене не то вапном, не то білилом. Лише йому відомим способом Снейк відкрив лімузин.

Диктатора в машині не було. На сидінні, де мав сидіти їх ексцеленція, лежав лише парадний мундир.

Снейк трохи подлубався в апаратурі й через якийсь час тримав на долоні кілька зігнутих цвяшків.

— Але ж де сам диктатор? — дивувалися всі.

— Диктатор? Як би це вам краще пояснити... Його... Річ у тому, що по сигналу додаткового комп'ютера спрацювала додаткова апаратура, і їх ексцеленцію утилізувало.

— Як?

— Дуже просто. Ці цвяшки із заліза, яке було у гемоглобіні диктатора. Їх зроблено на замовлення Маноло Піраньї, щоб висипати на дорогу і проколювати шини переслідувачів. Пальне скінчилося раніше, лімузин зупинився, і тому автомат не спрацював. Скло в лімузині вибілене зсередини крейдою. Це... ця крейда з кісток диктатора. В лімузин ніхто не може заглянути. Ви розумієте, машина перевершила саму себе. В ній було закладено програму непередбаченої небезпеки, і вона... Вона визнала за небезпеку присутність самого диктатора і підручними засобами взялася реалізувати додаткові запобіжні заходи, використавши як сировину тіло самого диктатора...

— Ваша ексцеленція Франческо Піранья! Вам пакет від генерала Продалес!а!

Ніхто не помітив, коли підійшов ад'ютант генерала. Франческо взяв пакет, зламав сургучеві печатки, швидко

прочитав лист, зблід і кинувся нагору в кабінет, що годину тому належав його батькові. Франческо гарячково набирає номер:

— Генерале! Що? Трьома колонами вийшли із сельви і з трьох боків насуваються на столицю? Ворушаться в передмістях? Так встелить передмістя бомбами! Не мені вас учити! Доповідайте кожних п'ятнадцять хвилин. Так, я буду у себе!

Тільки тут він помітив записку на столі й швидко прочитав її: «Прощайте, ваша експеленція! Я вірно служив диктаторам, але я нездатний служити диктатурі. А за кілька днів тут буде диктатура інша. Сеньйор Себастьян».

«Коли він устиг? — подумав Франческо.— Проклятий пацюк, що втікає з потопуючого корабля».

Підійшов до вікна. Перед президентським палацом осиротіло стояв лімузин диктатора. Біля нього не було жодної живої душі. Сонце сховалось за хмарку, і боки лімузина більше не лисніли, від чого він був схожий на катафалк. Небо гуло літаками. Передмістя озивались першими пострілами. До столиці рухалася армія повстанців.

1984 р.

ЗАРІКАЛАСЯ СВИНЯ...

Порушимо традицію.

Епіграф, з якого все починається, в якому стисло викладається все, про що йтиме мова, винесемо аж туди-туди, в самий кінець. «Під завісу», як то кажуть.

А почнемо не з епіграфа, а з короткої інформації в загальних рисах. Словом, у США, в штаті Вірджинія, в місті Ленглі, є один «казенний дім», який всі чесні і порядні американці називають «департаментом брудних справ».

Офіційно ця державна інституція називається ЦРУ — центральне розвідувальне управління.

Нічого не буває без нічого. Оскільки ЦРУ для зручності і точності охрестили «департаментом брудних справ», то в ленглійському «казенному домі» мусить мати місце бруд. І він таки його мав! А запах бруду принципово відрізняється від запаху росяних китиць бузку чи квітучих лип.

Бруд — є бруд. Він смердить. Від смороду, що поширювався в Ленглі на всю країну і далі за її межі, почало крутити в носі навіть у тих, хто роками намагався його не помічати.

Сенат Сполучених Штатів створив спеціальну комісію, якій доручено було з'ясувати, чому в ЦРУ зібралось стільки бруду і чому той бруд так огидно смердить?

Комісія засіла за роботу. Один з членів її, сенатор Уолтер Мондейм образно охарактеризував умови, в яких довелося працювати комісії: «Це була спроба прицвяхувати кисіль до стіни». Сам голова комісії, сенатор Френк Черч, доповідаючи сенатові про результати проведеного розслідування, не шукав образних порівнянь, а офіційно заявив: «Особисто я переконаний в тому, що деякі свідки не сказали всієї правди, а інші приховали її».

Звіт комісії опубліковано. Від його «даних» заворушилося на голові волосся навіть у політиків, чиї руки звикли бабратися в речах зовсім не стерильних. Через те серед державних діячів Америки знайшлося чимало категоричних противників публікації результатів розслідування «діяльності» ЦРУ. Мотиви: «США в очах світової громадськості втратять своє моральне обличчя, свій престиж».

Справді, хіба до лиця країні, що претендує на звання охоронця і поборника всіх мислимих і немислимих свобод, демократії, громадянських прав не лише в себе вдома, але й на всій планеті, раптом опинитися в ролі всесвітнього поліція, шпигуна, найманого вбивці?!

Опускаючи «другорядні» подробиці, такі як безпардонне втручання в особисте життя і громадян США, і громадян інших країн, як духовне і фізичне насильство над цілими народами, спробуємо крапнути світла лише на один аспект, в якому ЦРУ зарекомендувало себе з найсмердючішого боку. В цьому аспекті все ЦРУ — від його директора до найзачуханішого агента — «трудилося» в поті чола, не шкодуючи ні сил, ні часу, ні грошей. Гроші? Чого жмикрутитися?! Податкове управління зуміє витрусити з кишені простого американця все, що треба, все, до останнього цента, аби ЦРУ не відчувало бодай тимчасової фінансової скрути.

А маючи в кишені зайві гроші, можна піти і зайти дуже далеко. Наприклад, не лише в сусідню країну, але й у ту, що «за морями, за горами». Там, в залежності від міркувань «високої» політики, можна вчинити або «безкровний» державний переворот, або одну чи кілька «мокрих» справ.

Отже, йтиметься про вбивства державних діячів і про втручання у внутрішні справи інших країн. Не дотримуючись хронології, варто зауважити, що коли б у ЦРУ була совість, то смерть законного президента Чілі Сальвадора

Альєнде цілком лежить на совісті ЦРУ. Але совісті у ЦРУ не було, немає, і... (про це в кінці), тому правильніше буде сказати, що Сальвадор Альєнде, його найближчі соратники і ще тисячі кращих людей Чілі загинули від брудних рук агентів ЦРУ. Агентів непримітних, безіменних і агентів у генеральських мундирах, котрі нині іменують себе «урядом» Чілі. А ще за кілька років до кривавих вересневих подій в Чілі від рук тих таки агентів загинув головнокомандуючий чілійськими збройними силами генерал Рене Шнейдер, якого не вдалося купити, завербувати, залучити у хунту, зробити слухняним зряддям в руках ЦРУ.

Це — на початку і в середині років сімдесятих, а на початку років шістдесятих, на другому кінці світу, за тисячі миль від Ленглі, штаб-квартири ЦРУ, вбито полум'яного сина Африки Патріса Лумумбу. Нині розслідуванням беззастережно і безсумнівно доведено, що до цього вбивства доклало рук не хтось інший, а саме ЦРУ!

Було задумано кільканадцять варіантів або фізичного знищення або, в крайньому випадку, дискредитації як державного діяча Фіделя Кастро. В арсеналі замаху, що готувався, було все, від отруйних сигар і спеціальної таблетки в чашку кави, до просякнутого смертоносними бактеріями костюма для підводного плавання включно. Костюм цей спеціальний агент повинен був «подарувати» Фіделю Кастро. Звичайно, «презент» мав робитися не від імені ЦРУ, а від «щирого серця» агента.

Усі спроби успішного замаху зірвалися завдяки пильності кубинського народу. Того народу, який ЦРУ намагалось купити і оптом і вроздріб, пропонуючи кубинцям за вбивство рядового комуніста 5 тисяч доларів і за вбивство державного діяча — 100 тисяч. Іудині срібляники ЦРУ zostалися цілими, кубинці не полакомились на них.

Проте справедливість вимагає визнати, що «лідари плаща і кинджала» з кубла ЦРУ вбивали не лише прогресивних державних діячів і замахувались не лише на комуністів. Траплялося їм прибирати з цього світу і «своїх».

За прикладом доведеться сходити в Домініканську Республіку і в Південний В'єтнам. Диктатор Домініканської Республіки Рафаель Трухільо розходився до того, ввів у країні настільки жорстокий режим, що певні кола США почали побоюватись, як би Трухільо не вилетів слідом за Батистою, а домініканці не пішли шляхом кубинців. Отже,

поки в Домініканській Республіці не спалахнула революція, з Трухілью треба було кінчати.

ЦРУ оперативно позбавило Трухілью всіх повноважень, а за одно — повноваження жильця на цьому світі.

Аналогічно ЦРУ вчинило з південнов'єтнамською маріонеткою Нго Дінх Дьємом, який теж розгулявся, як теля на припоні, і забув, з чиїх рук він їсть хліб.

Спеціальна комісія сенату США по розслідуванню злочинів ЦРУ встановила один цікавий факт. Ніколи, ніхто з керівних діячів ЦРУ, ні письмово, ні усно, не наказував своїм підлеглим: «вбити» «застрелити», «зарізати», «отруїти», «знищити». Ні, боже борони! Англійська мова достатньо багата на відтінки і синоніми. Філологи кажуть, що лише жаргон американських гангстерів налічує кілька сотень синонімів слова «вбити». Чи варто занурюватись в тонкощі англійської філології і порпатись в бандитському жаргоні? Українською мовою все це виглядатиме приблизно так. Коли ми кажемо, що в Іспанії Франко «врізав дуба», то аж ніяк не маємо на увазі, що каудильо взяв пилку і пішов у діброву на предмет спилання дубка. У такій, приблизно, термінології витримувались тексти директив ЦРУ своїм периферійним агентам.

Так, наприклад, коли треба було позбутися одного високоставленого іракського військовослужбовця, дирекція ЦРУ порекомендувала своїй іракській філії: «змінити стан його здоров'я». Будьте певні, агенти на місцях нічого не наплутали. Вони не кинулись поїти того військовослужбовця риб'ячим жиром з ложечки, давати йому вітамінізовані натуральні фруктові соки і не повезли його за рахунок ЦРУ на Рів'єру. Його попросту отруїли.

Що ж сталося з ЦРУ в результаті опублікування цього розслідування? Скандал, звичайно. Відставка деяких керівних «кадрів». Пішли запевнення від ЦРУ, що «я буду хороше, я так більше не робитиму». Прийшов у ЦРУ і новий директор. Він пообіцяв врахувати всі помилки ЦРУ, але мимохідь у нього з язика сковзнули такі слова (наводжу їх, не міняючи «ані титла, ані коми»):

— Я вважаю, що ми повинні дуже, дуже обережно ставитись до урядів, обраних у відповідності до конституції. Але я не можу сказати, що ми ніколи не будемо підтримувати державні перевороти.

...Отак. Ці слова я навів замість епіграфа, а замість коментарів раджу ще раз прочитати заголовок.

Колись процвітаюча, багата кінокомпанія «Шмокс-епоха» пряла на тонке.

Потрібні були екстрені і тотальні заходи, щоб поставити її на ноги. Потрібен був фільм, який потряс би глядачів, примусив би їх обложити каси кінотеатрів, фільм, що приніс би супер-прибуток вже завтра, бо про післязавтра не хотілося навіть думати.

Акціонери кінокомпанії (були серед них люди, і чимало, які взагалі не мали уяви, як робиться фільм), продюсери, режисери, сценаристи зібралися на пожежну нараду. Пожежну? Це як сказати. Зібралися вони на нараду швидко, як пожежники, але цю нараду вірніше б було назвати протипожежною. Єдиним питанням на її порядку денному було: що зробити (зняти), щоб не згоріла фірма.

Летюча нарада йшла четверту годину.

— Що знімати?

Пропозиції надходили надзвичайно цікаві.

Слово взяв один з провідних сценаристів:

— Джентльмени! Я дозволю собі прикувати вашу увагу до такого сюжету... Молодий негр закохується у вісімдесятирічню мільярдершу...

— А про кінотеатри у південних штатах ви подумали? — почувлися репліки з місця. — Хто там пустить у прокат таку стрічку?

— Прошу мене не перебивати, — образився сценарист, — ви не дослухали. Негр виявився сексуальним маньяком. Еротичні кадри я продумав. Він заманює свою жертву в глухий мотель і з допомогою електродрелі, м'ясорубки і каустичної соди...

— Було! Старе! Сюжет годиться хіба що для недільної телепередачі «З добрим ранком, малюки!»

— Було, було! Що ви, їй-богу, досвідчений кінометр, а...

Слово взяв інший провідний сценарист:

— А що ви скажете, шановні джентльмени, про такий сюжетик? Він — агент Москви. Вона — проста конторниця. У неї є сестра, як дві краплі води схожа на неї... Ну, близнята. Друга сестра — секретарка відомого вченого. Агент Москви заплутався в двох сос... сестрах, він думає, що...

— Ясно! Було! Старе!

Вигуки з місць ставали все голоснішими, завзятішими, лютішими. Та що вони, насправді? В кіно не ходять? А ще сценаристами називаються.

Третій сценарист виступив не так впевнено, хоча його задум був вартий більшої уваги. Чого тільки не було у його майбутньому фільмі! Були там і профспілкові діячі-наркомани і шляхетні онучки мільярдерів, негритянський пастор, що любив пити кров білих дітей заможних батьків, замішуючи її в коктейлі, підступні чилійці, віроломні кубинці, погоня на катках для вмивання асфальту (передбачалося ошелешити публіку, яка звикла до шалених швидкостей), були трупи, розфасовані в сигарних коробках (сигари гаванські), були відважні і непідкупні феберівці, щирі і наївні ку-клукс-кланівці, зворушливий гангстер, що підбирав бездомних кошенят, і ще було багато чого цікавого і незвичного.

Але задум третього сценариста теж не знайшов належної підтримки. Всі тільки плечима знизували:

— Старе! Було! Не модно! Банально — як «ол райт».

Виступив президент кінокомпанії:

— Шановні джентльмени! Ви або не досить яскраво уявляєте, наскільки серйозне і загрозливе наше фінансове становище, або не до кінця розумієте, що нам потрібно. Нам потрібен фільм, сюжет і фабула якого перебували б далеко, далеко по той бік здорового глузду. Нам потрібне щось таке, після перегляду чого глядач відчув би себе так, ніби йому на голову впав хмарочос. Нам потрібна стрічка, яка б вивернула здорову, елементарну логіку навиворіт і розтоптала загальновідомі уявлення про всі юридичні і фізичні закони. Нам потрібен фільм...

І тоді, затинаючись, слово взяв молодий, нікому невідомий сценарист:

— Джентльмени! Я занадто шаную ваш час і вашу увагу, щоб вдаватися в подробиці. Переходжу до основного. Син скромного, рядового мільйонера закохується в масажистку своєї матері і призначає їй побачення у найвіддаленішій алеї «Сентрал-парку» о десятій годині вечора...

У залі стало тихо, як у зйомочному павільйоні «Шмокс-епоха», де давно вже нічого не знімали. Потім вибухнув регіт, пролунали вигуки:

— Юначе, ви збожеволіли! В «Сентрал-парку» у вас о десятій годині ранку знімуть годинника, відберуть гаманець і надають по пиці. І не в найглухішій алеї, а на центральній. Що ж до десятої вечора, то...

— Масажистку його матері, в кращому випадку згвалтують, а його самого підколять!

— Було! Старе! Банально!

Молодий сценарист не знітився:

— У тім то й річ, що побачення пройде як слід! Хлопця і дівчину ніхто й пальцем не зачепить!

Сміх у залі почав набирати гомеричної потужності. Молодий сценарист перекричав усіх:

— Ви смієтеся, джентльмени? А ви подумали, як будуть сміятися глядачі? Ми стоїмо на порозі найбезглуздішої і найкасовішої комедії, яка будь-коли знімалася на нашому континенті.

У залі спалахнули суперечки, але матері кінометри вже були на боці молодого сценариста:

— Здається, це те, що треба. Дійсно — побачення в глухій алеї «Сентрал-парку» у десятій годині вечора повинно потрясти глядача. Це далеко-далеко за межами здорового глузду і далеко по той бік елементарної логіки. В це важко, майже неможливо повірити, і вже тому це приваблює.

Словом, сценарій було схвалено.

Перейшли до більш практичних питань. Де знімати, в павільйоні чи на натурі?

— На натурі, тільки на натурі! — вигукували ентузіасты, — це надасть більшої вірогідності, тобто невірогідності кадрам і збільшить популярність кінострічки.

Але тверезі голови заперечували:

— Ви подумали над умовами роботи кінозйомочної групи? Де гарантія, що режисер, оператор, актори не повернуться із зйомок без штанів, якщо взагалі повернуться?

Боягузів заспокоїли:

— Ви перебільшуєте небезпеку. Риск, звичайно є, але безпеку зйомочній групі можна гарантувати. По-перше, всі учасники зйомок будуть застраховані на кругленьку суму. Крім того, буде застраховано всю апаратуру, реквізит, костюми. А по-друге, для чого на світі існує поліція? Домовленість з поліцією гарантує успіх і безпеку роботи на зйомках.

І ось зйомки почалися.

Приміряли світло, приготувалися. Героїня, поблискуючи діамантовими сережками (такі ще сережки носить мажистка дружини мільйонера!) усілася на лаві, ультра-скромно склавши руки на колінах. Її гарненьке личко сяяло від щастя. Тихо підкотив малинового кольору «ягуар». Це приїхав на побачення син простого, скромного мільйонера. Героїня вся подалася вперед, герой молодим мус-тангом вистрибнув з машини і кинувся до неї...

— Мотор! Камера!

Але оператор рвучко відсахнувся від камери і несамо-
вито загорлав:

— Який там ідіот вліз у кадр?

Наступної секунди він мав повну уяву про те, який са-
ме ідіот вліз у кадр. Ще за секунду він (і не тільки він)
зміг переконатися, що в кадр увійшов не один, а кілька
ідіотів.

Не своім голосом лементувала героїня, у якої з вух ви-
добували діамантові сережки. Режисерові хтось заціпив
по вухові і, блискавично вивернувши всі його кишпені, ви-
вигріб усе, що там було. Тим часом з оператора знімали
масивний золотий годинник. Не погребували і кінокаме-
рою. Її вкинули в «ягуар», на якому вся компанія вибула
з кадра в гарному кінотемпі.

За лавами, в кущах, із кляпами в зубах стогнало трое
полісменів... Зйомки довелось перенести в павільйон.

1978 р.

ТИФОЗНА ВОША ШУКАЄ ПОРЯТУНКУ

Колись Максим Горький сказав, що коли порівняти
зрадника з сипнотифозною вошею, воша образиться.

Вона матиме для цього всі підстави. І все ж таки для
того, щоб вижити, навіть таке примітивне і гидке створін-
ня, як воша, вживає певних заходів: ховається за рубець
брудної сорочки.

Генерал Піночет хоче заховатися за... конституцію.
Кривавий кат, Іуда, що, продавшись за тридцять срібля-
ників ЦРУ, зрадив законний уряд Народної єдності Чілі,
вбив президента Сальвадора Альєнде, розправився з тис-
ячами чілійських патріотів, за роки свого диктаторства довів
країну до страшного зубожіння, раптом заговорив про
конституцію!

Чи мислиме жахливіше блюзнірство? Ось трагічна ста-
тистика Чілі за останні чотири роки кривавого диктату
генерала-зрадника:

кожен 120-й дорослий чілієць розстріляний без суду і
слідства;

кожен 45-й чілієць сидить у тюрмі чи в концентрацій-
ному таборі, і жоден із них не минув нелюдських тортур
у застінках катівень;

кожен 20-й чілієць став вигнанцем, емігрантом, покинувши Чілі;

кожен 5-й працездатний чілієць безнадійно і вже не перший рік шукає роботу.

Країну потрясає нечувана інфляція. Загальне становище настільки ускладнилось, що промислове виробництво на сьогоднішній день знизилось щонайменше на 20 процентів у порівнянні з тим часом, коли країною керував уряд президента Альєнде.

Внаслідок економічного спаду збанкрутувало чимало середніх, не кажучи вже про дрібних підприємців і величезна кількість незаможних фермерів. Єдині, хто нагрів руки над теплою кров'ю, пролітою за наказом генерала-зрадника Піночета, — це крупні монополії і представники іноземного капіталу, для яких режим хунти все одно, що шматок гнилого м'яса для червів.

Безладдя в економіці, інфляція, непевність у завтрашньому примусили крутити носами навіть бравих воїк, у минулому — поплічників Піночета, не кажучи вже про «лібералів» у фраках, отих діячів, що були в опозиції до уряду Сальвадора Альєнде. І вони, як то кажуть, «поглядають на задні колеса», розуміючи, що ще два-три круті повороти, і хунтівська тарадайка розлетиться на друзки.

Хоч усім партіям Народної єдності було завдано жорстоких ударів, але їх не вдалося ліквідувати. Навпаки, за останній час вони зміцнили свою політичну єдність. Всі партії Народної єдності таємно зібралися в Сантьяго і схвалили політичний документ, який визначив стратегію і тактику спільної боротьби проти диктатури фашистської хунти. Про їхні активні дії можна судити по невпинному зростанню відвертої опозиції диктатурі серед усіх верств населення Чілі.

Піночет відчув, як горить земля під його ногами, як почало припікати в п'яти. І тоді він згадав, що кожна цивілізована країна має конституцію. І тоді він вирішив хоч би так «цивілізувати» свій режим. І тоді-то в його голові замножилася думка «подарувати» знекровленій, змордованій країні конституцію.

В хунтівській пресі зчинився страшенний лемент про «демократизацію», про ті «свободи», які очікують на чіліїців з прийняттям нової конституції.

Коли ж її буде прийнято? Завтра? Післязавтра? Якщо не дотримуватися парламентських висловів, то можна сміливо сказати, що нова конституція буде прийнята в

Чілі після дощукі в четвер. А от в який саме четвер, сказати не може навіть сам Піночет. Поки що він говорить про створення конституційної комісії. Що то за комісія і як її майбутня діяльність контролюватиметься особисто самим Піночетом, не важко здогадатися — всі члени комісії найвірніші поплічники Піночета.

Якщо вже до слова прийшлося, то скажемо, що отую конституційну комісію Піночет не дуже підганяє, дозволяя у неї — хоч на експорт, бо...

Та стривайте, спочатку скажемо, що ж то за конституція така буде? Поки що, в загальних рисах, проект майбутньої конституції самим Піночетом сформульовано так: будуть заборонені всі рухи і партії, які не підтримують режиму хунти, скасовані всі «принципи лібералізму», зафіксовані в колишній конституції 1925 року.

Але про людське око треба вчинити так, щоб піночетівська «конституція» хоч через дорогу навприсядки нагадувала щось таке «конституційне», «демократичне», тому зауважено, що «конституція» буде «проникнута духом гуманності і християнства».

Не зайвим буде нагадати, що переважна більшість духовенства Чілі не вважає Піночета християнином за всі його злодіяння; що ж до Піночетового «гуманізму», то тут можна ставити крапку без коментарів. Тифозна воша теж ховалася за рубець невишраної сорочки...

Піночет сподівається протриматись при владі, ховаючись за примару «конституції», що набере «чинності» через вісім років.

Так що час є! Але час, як свідчать факти, працює не на Піночета, не на його кліку, не на його кривавий режим.

1978 р.

5

ПАНСЬКИЙ ПЕС ПОВІГЛИ...

Він народився не в резиденції царя Давида, хоча ця резиденція розмістилась, згідно легенди, на горі Сіон.

І Теодор Герцль не був його батьком, а тільки бабою-повитухою. Він народився відразу в двох місцях. У банківських сейфах Ротшільдів і в кишені френча сера Лоуренса Оліфанта. Його нарекли «сіонізмом», хоч народився він за тисячі кілометрів од гори Сіон. Офіційно він народився

в 1897 році і сповивав його сіоніст № 1 — Теодор Герцль. Але це — офіційно. Зародився він значно раніше. Ротшільдам і цілій купі інших єврейських (та й не тільки єврейських) банкірів і капіталістів талмуд і тора вже не служили так вірно, як служили колись. Єврейській бідноті, тим мільйонам злиднів, які населяли європейські гето, набридло ждати приходу месії. Єврейська біднота почала все активніше й активніше включатися у революційну боротьбу пліч-о-пліч з пролетарями тих країн, на території яких вона жила. Єврейському ткачеві чи певцеві чомусь не хотілося тішитися з того факту, що його експлуатує не французький, англійський, російський капіталіст, а «свій» брат-єврей. Забувались заповіді Мойсеєві і завчалось: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Для єврейської бідноти треба було винайти колиску, заколосати її свідомість, відвернути її від соціальних битв. Такою колискою став сіонізм. Він проголосив єврейську націю — нацією без класів (а значить і без класової боротьби), він закликав євреїв: «Назад до Палестини!», «В землю обітовану!», «На землю батьків!»

Що ж до англійського колонізатора, майстра по загарбанню чужих земель Лоуренса Оліфанта, то в нього були свої плани. Йому потрібний був на Близькому Сході цепний цес Британської Корони, який допомагав би тримати в покорі арабські народи. Цього пса треба було час від часу спускати з цепу і нацьковувати на арабів. Події сьогоднішнього дня показують, що Лоуренс був далекоглядною людиною. Він мріяв про державу з найреакційнішим режимом, і такою вимріяною державою став сіоністський Ізраїль.

Сьогодні він повністю виправдав усі сподівання сера Лоуренса. Та хіба його одного!

Але не будемо забігати наперед. Коротенько простежимо шлях сіонізму. Від тих днів, коли світовий імперіалізм через свій рупор — Теодора Герцля — гукнув: «Назад до Палестини», до днів, коли на Сінайському півострові заговорили ізраїльські гармати із заводськими марками США, Англії, Західної Німеччини. Зараз, мабуть, найортодоксальніші сіоністи не змогли б заперечити фактів, що всі значні злочини проти людства не обійшлися без участі сіонізму.

Сіонізм, в основі якого лежить найрозгнущданіший націоналізм, реакційність, антидемократичність, завжди був вірним знаряддям глобальних імперіалістичних злочинців.

Італійські сіоністи допомогли прийти до влади Муссоліні. Німецькі банкіри-сіоністи гостинно відчинили двері своїх сейфів перед Гітлером. Недарма одного із стовпів сіонізму в Німеччині Мендельсона Гітлер оголосив «почесним арійцем». На гроші «арійця»-сіоніста будувалися газові камери в Треблінці...

Німецькі сіоністи не шкодували для нацизму мільйонів. Нацизм теж не шкодував мільйонів. Шість мільйонів євреїв стали жертвою нацизму. І всі рахунки...

Ні, не всі. Зовсім недавно п'ять тисяч ізраїльських військовослужбовців ступити на землю Західної Німеччини. Вчорашні фашисти, офіцери вермахту старанно вчили протягом кількох місяців своїх ізраїльських колег мистецтву вбивати. І попів шести мільйонів замучених євреїв не стукнув у жодне сіоністське серце... Учні виявились гідними своїх учителів. Жорстокості вояків Даяна нічим не поступалися жорстокостям нацистів.

А господарі, імперіалісти всього світу вітали свого цепного пса і виставляли його... «жертвою арабської агресії».

Танцюй, враже, як пан каже! Хіба ж могло сидіти в ці дні мовчки українське націоналістичне охвістя? Ні, не могло. Бо воно файно виховане. Бо воно знає, що коли біжить панський пес, то треба цей факт шанобливо відмітити в такій формі: «Он панський пес побігли!» Тільки на «ви» до панського пса, тільки на «ви», бо пан можуть образитись.

І на ім'я прем'єра Ізраїлю Ешкола, на ім'я стовпів ізраїльського сіонізму полетіли телеграми, листи, привітання, звернення, підписані стовпами (досить таки підгнилими) української націоналістичної еміграції.

У холуйському екстазі ці «стовпи» намагаються погладити хазяйського пса якнайніжніше.

«Ексцеленція пан Леві Ешколь,
Прем'єр-міністр Ізраїлю.
Єрусалим.

Ексцеленці!

З приводу того загрозливого стану, в якому перебував Ізраїль і його народ, ми пересилаємо Вам, Ексцеленці, від імені Українського Державного Центру в екзилі вислови нашої щирої симпатії і солідарності...» Далі розли-

вається море компліментного меду, розбавленого слиною захоплення і така кінцівка: «Просимо, Ексцеленціє, прийняти вислови нашої глибокої пошани.

За Український Державний
Центр в екзилі:

Микола Левицький
(президент),

Василь Федорончук —
керівник ресорту зовнішніх
справ».

Все зрозуміло. Не зрозуміло тільки, чому «президент» у дужках — лапки сюди більше б пасували.

Якийсь А. Фурман на сторінках мюнхенської рептильки «мирить» німців з євреями: «Радикальний і скрайний антисемітизм гітлерівців перед 1945 р. після смерті нацизму перетворився у протилежність: в радикальний і скрайний філософізм».

Для чого стараєтесь, пане Фурман! Фашисти і сіоністи ніколи, власне, й не сварилися, бо росли з одного кореня. Знищив німецький фашизм шість мільйонів євреїв? То хіба ця цифра може йти в порівняння з іншими мільйонами? Бонн допомагав і допомагає Тель-Авівові зброєю і не на один мільйон марок.

Коли робить подарунки пан, лакей не може залишатися осторож. Лакей кричить: «Нате й мій глек на капусту!»

«Німецько-ізраїльське товариство (як зворушливо! — М. Б.) в Мюнхені зорганізувало аукцію мистецьких творів. Прибуток з продажі призначено для жертв війни (чиїх жертв? — М. Б.) на Близькому Сході. Наш відомий скульптор маестро Григорій Крук подарував на цю аукцію дві скульптури «Галицький рабин» і «Жид з куркою». В тому, куди підуть виручені на «аукції» гроші, сумніву не може бути.

«В Мюнхені постав Комітет для допомоги Ізраїлеві», — повідомляє та ж сама рептилька, а нижче містить звернення цього комітету, де зокрема пишеться, що комітет «проводить збірку фондів на гуманітарні (!) цілі Ізраїлю». Важко уявити більше блюзнірство! Якщо спалення напалмом арабських міст і сіл, якщо вбивство арабських немовлят і стариків вважати «гуманітарними цілями», то гроші, зібрані серед націоналістичного охвістя, а також виручені на «аукції», потраплять за призначенням. Цікаво, скільки потягне «Галицький рабин?» Виручать за нього на балон напалму для «гуманітарних цілей» чи не виручать?

І все-таки як не споріднені буржуазний український націоналізм і єврейський сіонізм (до речі, і там, і тут «безбуржуазність націй»), стовпи націоналістичної української еміграції, вірні учні і послідовники Петлюри і Бандери, не можуть не розуміти, що єврейські маси (а націоналісти звертаються і до єврейського народу в цілому) не забули ні проскурівські, житомирські, черкаські погроми в роки війни громадянської, ні діянь бандерівських сокирників у роки війни Вітчизняної.

Але до скандалу в «благородному» сімействі не дійде, бо націоналісти всіх мастей і сіоністи завжди жили дружньою сім'єю, й на громадську думку треба зважити. Не ті часи.

І один з націоналістичних діячів, доктор Мусянович на зустрічі з єврейською інтелігенцією починає напускати туману. Він говорить буквально таке: «Коли 1917 року постала Українська Народна Республіка (читай: петлюрівська УНР.— М. Б.), євреї України дістали національну автономію».

Це «за здоров'є». Хоч «автономія» мала лише два варіанти: ховатися від погромів у льоху або на горищі. Але доводиться говорити і «за упокій». І доктор Мусянович змушений мимрити: «Коли в добу революції 1917—1919 років прийшло до кривавих зударів і погромів, то цього не можна приписувати виключно українським елементам. Вину за це поносять, головню, ворожі українському народові сили».

Ну, як у воду дивився доктор! Тут з ним важко не погодитись. Вину за криваві злочини і проти єврейського і проти українського народів несуть ворожі українському народові сили. Ті «сили», яких український народ позбавив сили, викинув на смітник історії, і недобитки яких так зворушливо шукають контактів з сіоністським Ізраїлем.

1978 р.

«

ДЕ СКІНЧИЛАСЬ ЙОГО ШИЯ, ДЕ ПОЧАВСЯ ЙОГО ХВІСТ?

Десь на початку двадцятих років, одразу ж після закінчення першої світової війни, яка увійшла в історію як війна імперіалістична, один французький вчений зробив цікаві підрахунки.

Виявилось, що на гроші, витрачені всіма капіталістичними державами в цій війні, можна було б дати вищу освіту кожному з мільйонів і мільйонів тих, хто загинув на фронтах. І «фонд війни» при тому б не вичерпався! Ще б залишилися мільярди і мільярди на поліпшення медичного обслуговування народів світу.

Чи варто говорити, що в капіталістичному світі, світі, який хизується «свободою» слова і цілою низкою інших «свобод», викладки цього вченого особливо не популяризувалися?! Він не належав до тих представників науки, яких буржуазія гладить по голівці, преміює, підготовує з своїх рук.

Через п'ятдесят з лишком років, в іншій країні, інший вчений теж написав книжку.

Зараз чимало газет висувають припущення, що будь-якого дня з цим вченим може статися «нещасний випадок». Припущення ці мають під собою твердий ґрунт, бо не минає дня, щоб на адресу вченого не надходили листи з погрозами, а телефон на його робочому столі теж крушодобово захлинається погрозами.

Ім'я цього вченого Ізраель Шахак. Він викладає в Ієрусалимському університеті і є президентом ізраїльської Ліги в захист прав людини і громадянина.

Книга Ізраеля Шахака називається «Расизм держави Ізраїль».

Нижче наведемо кілька цитат з цієї книги, а зараз зупинимось на такій: «Згадаймо напалмові бомбардування Ірбіта, Ель-Сальдо та інших іорданських міст! Згадаймо регулярні бомбардування влітку 1974-го року таборів палестинських біжинців! А знамениті бомби сповільненої дії, які вибухали через годину або дві, тобто тоді, коли сім'ї і медичні бригади діставали з-під руїн поранених. Я б міг продовжити цей список...»

Продовжимо його з інших джерел.

Тоді, влітку 1974-го, на табори палестинських біженців сипались не лише бомби. Ізраїльські пілоти, йдучи на бриючому польоті, скидали на табори... дитячі іграшки. Так, так, пластмасові ляльки, тарахкальця, кумедні звірята. Милі яскраво пофарбовані цяцьки. Але досить було палестинській дитині взяти в руки таку цяцьку, як вона вибухала! В «крапшому» випадку дитині відривало руки і вибивало очі. Сотні дітей загинули, сотні — навіки залишилися каліками.

Що це? Маразматичне лудожерство чи цинічний маразм? Ізраїльські газети в той час, безсоромно і безсовісно хіхікаючи з цього приводу, писали про одну тель-авівську фірму, яка «спеціалізувалася» на виготовленні таких іграшок. Капіталіст нічого не робитиме «за так». «Іграшкo-ву» фірму субсидувала держава, вона ж скупляла її страшну продукцію.

А тепер прикинемо, скільки мала коштувати така іграшка? Адже її треба було сконструювати так, щоб вона не вибухнула при падінні, начинити спеціальною вибухівкою і оснастити детонатором принципово нової конструкції!

Користуючись методом того французького вченого, який збалансував «собівартість» вбивства одного солдата на фронті з одержанням ним університетського диплома, можна з впевненістю сказати, що за гроші, витрачені на виготовлення однієї ляльки з вибухівкою і детонатором, можна було б накупити звичайних ляльок для всіх дітей, і палестинських, і ізраїльських.

Ми не відкриємо Америки, коли скажемо, що за останні півстоліття імперіалізм озвірів і здичавів до тієї межі, за якою починається невідворотна деградація. Для чого бомбардуються табори палестинських біженців, для чого «даруються» палестинським дітям заміновані ляльки, для чого засилається в Ліван п'ята колона? А для того... Як казав великий Шевченко: «Чи немає де країни, щоб загарбать».

Наприкінці тридцятих років керована Гітлером коричнева фашистська чума масною, брудною плямою розтеклася по Європі в пошуках «життєвого простору». Вона теж мала на озброєнні расизм. Нині історія повторюється на Близькому Сході.

Наведемо кілька рядків з газети «Нью-Йорк таймс»: «Багатомільйонний державний план розвитку Галілеї (окуповані Ізраїлем землі.— *М. Б.*), засуджений його противниками, як погано замаскована спроба «іудаїзувати» цю область з переважною більшістю арабського населення, викликав у них протест і обурення».

Інша американська газета «Піплз уорлд» чіткіше розставляє крапки над «і»: Наступ на найелементарніші людські права в Галілеї являється лише одним з прикладів расистської суті сіонізму. Араби в Ізраїлі — це громадяни другого сорту. Насильства і утиски, яких зазнає населення на окупованих територіях, можна порівняти з пересліду-

ванням негрів сільськогосподарського півдня США два десятиліття тому».

А тепер повернемось до книги Ізраеля Шахака «Расизм держави Ізраїль», книги, яка викликала таку зоологічну ненависть до її автора не лише серед сіоністів Ізраїлю, але й далеко за його межами.

Ізраелеві Шахаку, як президентові ізраїльської Ліги захисту прав людини і громадянина, на кожному кроці доводиться стикатися з фактами не лише порушення елементарних людських прав, але й з відвертим расизмом, піднесеним до рангу державної політики.

Державної? А що являє собою ця держава?

Надаємо слово Шахаку, цитуємо його дослівно: «Держава Ізраїль ні теоретично, ні фактично не є ізраїльською державою? Чому? Почнемо з деяких офіційних даних: Ізраїль кожного року публікує статистичний щорічник. Проте в ньому майже неможливо знайти відомості про ізраїльтян. Там наводяться лише відомості про євреїв і неєвреїв. Збираються дані не про смертність ізраїльських дітей, оскільки в Ізраїлі не існують «ізраїльські» діти. Є лише єврейські і неєврейські діти, які навіть в статистичних звітах ніколи не включаються в загальну рубрику».

І далі: «Більшість земель в Ізраїлі належить державі, і на цих землях діють положення, які забороняють жити там неєвреям. Їм не дозволяється будувати в цих районах житла, наймати квартири, відкривати свої підприємства. Ці закони тим жорстокіші, що основна частина земель, на які поширюються такі дискримінаційні правила, належать тим самим палестинцям, яких в Ізраїлі офіційно віднесено до неєвреїв і в яких ці землі було відібрано».

І ще далі: «Зате парижанин, що приїде в Єрусалим і доведе, що його мати, бабуся, і бабуся його бабусі були євреями, не лише матиме право жити там, але й буде звільнений протягом кількох років від мита, прибуткового податку і зможе користуватися багатьма іншими пільгами і формами матеріальної допомоги».

Тисячі і тисячі палестинців стали вигнанцями, знайшли собі притулок на території сусідніх арабських держав, але тисячі залишилися на окупованих Ізраїлем землях... На землях своїх дідів і прадідів.

Як вони там живуть... Живуть? Не те слово! Животіють під постійною загрозою кожної хвилини позбутися притулку, даху над головою. Хай далі розповідає Ізраель Ша-

хак, він очевидець: «На очах у всіх відбуваються руйнування будинків та інші «колективні покарання». Факти відомі: окупаційна влада затримує підозрілого, і ще до того, як його буде засуджено чи хоча б звинувачено, віддається наказ про зруйнування його житла. Часом мешканців села примушують бути присутніми при цьому «повчальному видовищі». Дикість подібної практики очевидна. Діти, старики, жінки, каліки викидаються на вулицю. Кілька разів, за обов'язками своєї діяльності, мені «пощастило» сидіти з такими сім'ями на руїнах тільки що розваленого будинку і ніщо не змогло переконати мене сильніше в жорстокості нашого режиму, ніж вигляд дітей, що плачуть над тим, що тільки що було їхнім житлом».

Прочитавши ці рядки, неважко зрозуміти, чому сіоністи так оскаженіло почали загрожувати авторові їх розправою і фізичним знищенням.

Але все ж таки важко зрозуміти, чому ізраїльські власті так зажерливо відгризають чужі землі і при тому ковтають їх, що називається «не прожовуючи». Чужий «життєвий простір» очі муляє? Тісно?

Ні, не тісно. Ніякі сейсмологічні прилади демографічного вибуху в Ізраїлі не зареєстрували. Більше того. Навіть офіційна ізраїльська статистика визнає, що зараз в країну іммігрують одиниці, а емігрують з неї десятки тисяч. Лише в минулому році Ізраїль з виїзними візами покинули двадцять дві тисячі чоловік. Сюди не входять ті, що опинилися за межами країни з туристськими візами і не повернулися назад. Чому ж навіть євреїв не гріє «земля обітована»? Тому, що життєвий рівень в країні знижується рік у рік, а ціни і податки зростають. У жодній країні світу немає таких високих податків. Вони складають сорок шість процентів валового національного продукту! З квітня цього року в Ізраїлі запроваджено нові податки на всі види товарів і послуг, в результаті чого ціни зросли ще на сорок п'ять процентів. Країну потрясають страйки. Як не парадоксально, але страйкують навіть податкові інспектори!

А ізраїльська реакція, а ізраїльський імперіалізм, неспроможний дати раду освоєним землям, зажирає все нові й нові, знедолюючи тисячі людей. Така вже природа імперіалізму, незалежно від того, в якій країні він гніздиться, у великій чи малій.

...Є така жартівлива дитяча загадка: «Де счінчилась його шия, де почався його хвіст?» Йдеться про безневин-

ного вужа. Ізраїльський імперіалізм не безневинний вуж, а отруйний гаспид. Де його шия? Де його хвіст? Де починається расизм? Де закінчується сіонізм? Чи навпаки? Яка різниця?

XXX сесія Генеральної Асамблеї ООН, з ініціативи радянської делегації, констатувала переважною більшістю голосів: «Сіонізм є форма расизму і расової дискримінації».

1978 р.

ГУМОРЕСКИ, ФЕЙЛЕТОНИ

Соромливий	11	
Чавунний дядя	13	
«Доброзичливий» Архип		16
Погорів...	18	
Зцілитель	20	
Невгамовний Гриць		24
Смерть Івана Карповича		27
Медуза	29	
Він десь тут...	31	
Снігова людина	34	
Корзина винограду		37
Ваня... іменинниця		39
Дуб звалився...	41	
Іван Савич застерігає		43
Той, хто шукає	46	
«Живий мньод»	49	
Кривовилив	51	
Сценарист	54	
Ідеальний індивідуум		57
Серце не лежить...		58
Директор	61	
Екзамен на хлібороба		64
Комерції радник	68	
Серця чотирьох	71	
Метаморфоза	75	
Адам і Бог	78	
Трилогія рядового Ониська Олелька, переказана ним самим		81
«Боягуз» — Карпо Брус		91
Гірчичний місяць	94	
Олександр Петрович		103
Заспів	112	
Правнук Мельпомени		121
Хто це такий?	132	
Смерть романіста		135

Вогні під зорями	138	
Полювання на колібрі	141	
Гримить барабан	144	
Зіновій Каламар, епоха і я		147
Як рецензувати рукопис	149	
Запрошення до «творчого пошуку»		151
Як заінтригувати читача, або мистецтво писати анотації	154	

ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНІ ПОВІСТІ

Ніс	158	
Декамерон Самуїла Окса	174	
Чорний день (Бронтозаври)	203	
Мемуари рудого kota	218	
Загадка синього коміра	233	
<i>ПОВІСТІ-ПАМФЛЕТИ, ПАМФЛЕТИ</i>		
Багато, багато, багато золота	246	
Лімузин диктатора	425	
Зарікалася свиня	489	
«Сентрал-парк»	493	
Тифозна воша шукає порятунку		496
Панський пес побігли...	498	
Де скінчилась його шия, де почався його хвіст?	502	

Литературно-художественное издание

БИЛКУН

Николай Васильевич

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Юморески, фейлетоны

Юмористически-сатирические повести

Повести-памфлеты, памфлеты

Киев, издательство
художественной литературы
«Дніпро»

На украинском языке

Редактор *М. М. Габріїчук*

Художник *А. П. Василенко*

Художне оформлення *А. А. Стеценка*

Художній редактор *Г. Т. Конєв*

Технічний редактор *Н. К. Достатня*

Коректор *Н. І. Харчук*

ИБ № 3526

Здано до складання 29.01.88.
Підписано до друку 13.05.88.
Формат 84×108¹/₃₂.
Папір друкарський № 2.
Гарнітура звичайна нова.
Друк високий. Умовн. друк. арк. 26,88.
Умовн. фарбовідб. 26,88. Обл.-вид. арк. 29,379.
Тираж 25 000 пр. Зам. 8—58.
Ціна 2 крб. 10 к.

Видавництво
художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика.
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Білкун М. В.

Б61 **Вибрані твори: Гуморески, фейлетони; Гумористично-сатиричні повісті; Повісті-памфлети, памфлети.— К.: Дніпро, 1988.— 509 с.**

До книги Вибраного українського радянського письменника включено гуморески, фейлетони, повісті, а також твори на міжнародну тематику, що розвінчують хижачьку політику сучасного імперіалізму.

Б $\frac{4702590200-089}{M205(04)-88}$ **КУ8.192.88**

ББК 84Ук7-4

ISBN 5-308-00074-3

MARKHAM
BRIDPORT
BRISTOL